ALGEMEENE GESCHIEDENIS

DES

VADERLANDS,

DOOR

J. P. Arend.

EERSTE DEEL.

H. Craeyvanger del. J. W. Kaiser sculp.

Bl. 341.

Te AMSTERDAM, bij

J. F. SCHLEIJER.

1841.

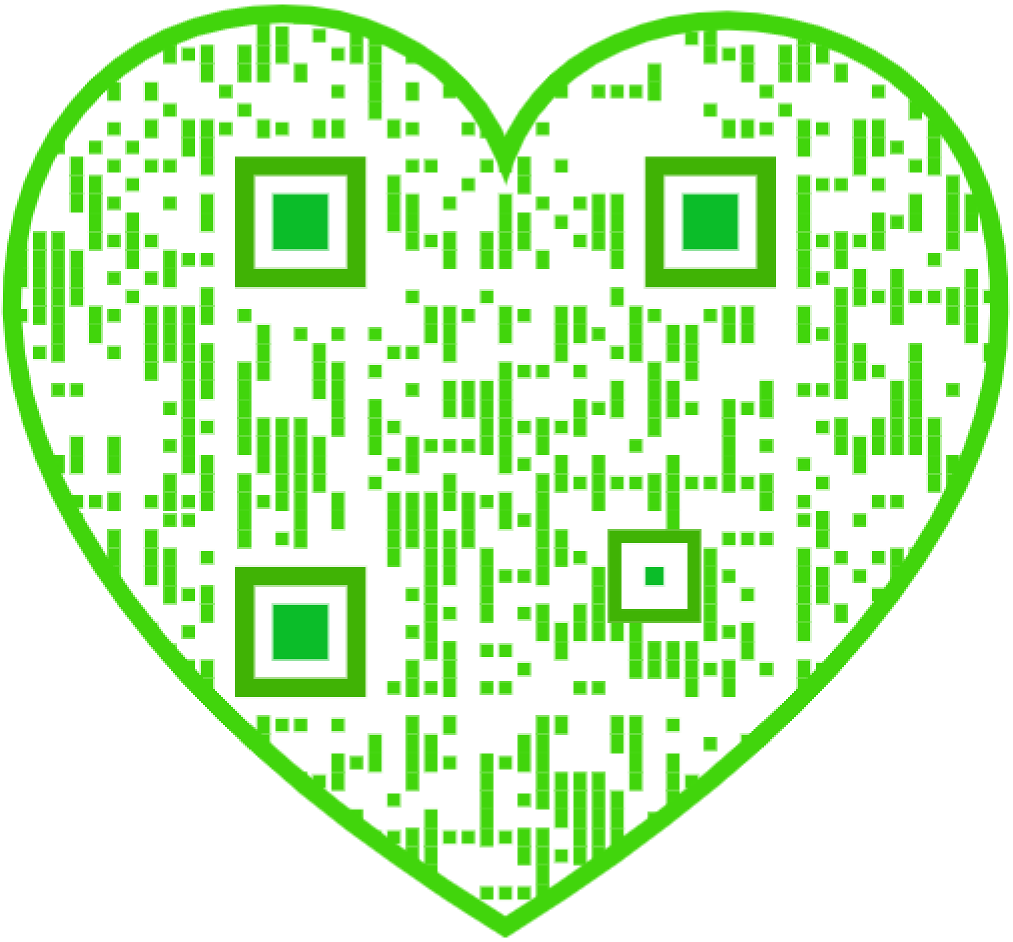

INHOUD.

EERSTE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

TOT 50 JAREN VÓÓR CHRISTUS.

De Kelten, bladz. 5. — *Hunne woonplaatsen*, ald. — *Hun voorkomen*, bl. 6. — *Kleeding*, ald. — *Voedsel*, bl. 7. — *Feestmalen*, bl. 8. — *Levenswijze en Huisraad*, ald. — *Trouwplegtigheden*, bl. 9. — *Lijkplegtigheden*, ald. — *Opvoeding der kinderen*, ald. — *Krijgshaftigheid*, bl. 10. — *Wijze van oorlogen*, bl. 11. — *Wapenen*, bl. 12. — *Jagt*, ald. — *Landbouw*, ald. — *Veeteelt*, bl. 13. — *Nijverheid en handel*, ald. — *Scheepvaart*, bl. 14. — *Regeringsvorm*, ald. — *Staatkundige toestand*, bl. 15. — *Wetgeving en Regtspleging*, bl. 16. — *Volkskarakter*, bl. 17. — *Eeredienst*, bl. 19. — *De Druïden*, bl. 22. — *Inrigting van dezen stand*, ald. — *Hunne kleeding*, bl. 23. — *Godsdienstleer*, ald. — *Volksbeschaving*, bl. 24. — *Dichtkunst en Barden*, bl. 25. — *Staat der wetenschappen*, ald. — *De Hunebedden, de overblijfselen van dit volk in* Nederland, bl. 26. — *Waarschijnlijk uiteinde van dit volk*, bl. 29. — *De Kimberen*, ald. — *Hun inval in* Nederland, bl. 30. — *De Kimbrische vloed*, bl. 31. — *Gevolgen daarvan*, ald. — *Togt der Kimberen en Teutonen, door* Gallië, bl. 31. — PAPIRIUS CARBO *door hen verslagen*, bl. 32. — *Hun tweede inval op Romeinsch gebied*, ald. — *Splitsing van deze volkeren*, bl. 34. — *De Ambronen door* MARIUS *verslagen*, bl. 35. — *De Teutonen deelen in hetzelfde lot*, bl. 36. — *De Kimberen trekken over de Alpen, in* Italië, bl. 37. — *Zij worden door de Romeinen onder* MARIUS *verslagen*, bl. 38. — *Ondergang van dit volk*, bl. 39. — *Getuigenis van* VALERIUS MAXIMUS, *omtrent hen*, bl. 40. — *Welke volkeren in* Nederland *zijn gebleven*, bl. 41. — *Opgave der volksstammen in* Nederland, *tijdens de komst der Romeinen*, ald. — *Hunne waarschijnlijke woonplaatsen*, ald. — *Gissingen omtrent den toenmaligen staat der Zeeuwsche eilanden*, bl. 43. — *Aardrijkskundige toestand van* Nederland *in het algemeen*, bl. 44. — Zeeland, bl. 45. — *Het eiland der Batavieren*, ald. — *Het gebied der oude Friezen*, bl. 46. — *Dat der West-Friezen*, bl. 47. — *Bosschen, wateren en rivieren*, bl. 48. — *De Friezen de oudste bewoners*, bl. 51. — *De komst der Batavieren in* Nederland, ald. — *Hunne afkomst*, ald. — *De Kaninefaten*, bl. 52. — *Zeden dezer Germaansche volken in het algemeen*, ald. — *Hunne godenleer*, ald. — *Jagt en oorlog*, bl. 53. — *Landbouw*, ald. — *Regeringsvorm*, ald. — *Gastvrijheid*, ald. — *Eigenschappen, hun door* CAESAR *toegeschreven*, bl. 54. — *Zeden der Katten, volgens* TACITUS, ald. — *Komst van* CAESAR *aan de oevers des* Rijns, bl. 55. — *De Germanen zenden hem een gezantschap*, ald. — *Overtogt der Tenkteren en Usipeten over den* Rijn, bl. 56. — *Zij verslaan door list de Menapiërs*, ald. — *Stroopen in* Gallië, ald. — *Hunne tuchtiging door* CAESAR, ald. — *Togt van dezen veldheer over den* Rijn, bl. 57. — *Zijn tweede togt*, bl. 58. — *Oordeel van* TACITUS *hierover*, ald. — *Het verbond der Germaansche burgerschappen met de Romeinen*, ald. — *Of de Batavieren daaronder behoord hebben*, bl. 59. — *Gevolgen van dit verbond*, ald. — *Of* CAESAR Batavië *bezocht heeft*, bl. 60. — *Zijn togt tegen de Treviren*, ald. — *Hunne oneenigheid en schijnbare onderwerping*, ald. — *De oorlog ontbrandt op nieuw onder* AMBIORIX, bl. 61. — *In den beginne behalen de bondgenooten eenig voordeel*, bl. 62. — *Moedige verdediging der Romeinsche legerplaats*, bl. 64. — *Deze wordt door* CAESAR *ontzet*, bl. 65. — *Het*

gevolg hiervan, bl. 66. — *De gisting blijft steeds onder de bondgenooten aanhouden*, ald. — *De Treviren trekken op nieuw tegen de Romeinen op*, bl. 67. — *Doch worden verslagen en hun aanvoerder gedood*, ald. — *De oorlog barst op nieuw los*, ald. — CAESAR *voorkomt hunne vijandelijkheden en dwingt hen tot vrede*, bl. 68. — *Hij trekt daarop wederom den* Rijn *over*, ald. — *De Ubiërs onderwerpen zich aan hem*, bl. 69. — *Hij trekt tegen de Eburonen op*, ald. — *Hunne algemeene vlugt*, ald. — *Onderscheidene Germaansche volken onderwerpen zich aan* CAESAR, bl. 70. — *Verderen togt van* CAESAR *en zijne veldheeren*, ald. — *Aard van dezen krijg*, ald. — *List der Romeinen, om de vijanden door hunne eigene landgenooten te laten bestrijden*, bl. 71. — *Een Eburoon tracht deze list tegen henzelven te keeren*, bl. 71. — *De uitvoering mislukt alleen door den moed eens Romeinschen hopmans*, bl. 72. — *De Sikamberen trekken terug over den* Rijn, *na den Romeinen zwaar verlies te hebben toegebragt*, bl. 73. — CAESARS *gevoelen over deze gebeurtenis*, ald. — *Uitslag van zijnen togt tegen de Eburonen*, ald. — *Nieuwe opstand in* Gallië *onder* VERCINGETORIX, bl. 74. — CAESAR *begeeft zich derwaarts, gevolgd door de Batavische ruiterbenden*, ald. — *Deze laatste beslissen een' veldslag*, bl. 75. — Alisia *belegerd*, ald. — *De Galliërs rusten zich toe tot ontzet*, ald. — *Gevecht met hunne strijdmagt, door de Germaansch-Batavische ruiterij beslist*, bl. 76. — *Tweede aanval der Galliërs afgeslagen*, ald. — *Zij tasten op nieuw de Romeinsche legerplaats aan*, ald. — *Nederlaag der Galliërs*, bl. 77. — *Overgave van* Alisia, ald. — *Lot der overwonnelingen*, ald. — *Twee Belgische vorsten durven* CAESAR *nog het hoofd bieden*, ald. — *Ook deze worden verslagen*, ald. — *Droevig lot der Eburonen*, bl. 78.

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN 50 JAREN VÓÓR TOT 70 JAREN NA CHRISTUS.

Blijken van den moed der Batavische hulpbenden, bl. 79. — *Vertrek van* CAESAR *naar* Italië, ald. — *Ook in den Romeinschen burgerkrijg bewijzen de Batavieren hem gewigtige diensten*, bl. 80. — *Hunne verrigtingen onder en na* CAESAR, bl. 81. — *Onlusten onder de Germanen, door* AGRIPPA *gestild*, bl. 82. — *Eene overwinning der Romeinen op de Morinen en Sueven, heeft weinig invloed op de Treviren en eenige andere stammen*, bl. 83. — *Onlusten in* Germanië, *onder* AUGUSTUS, ald. — *De Germanen brengen den Romeinen eene schandelijke nederlaag toe*, ald. — *Door* AUGUSTUS *zelven worden zij tot rust gebragt*, ald. — DRUSUS *voorkomt, na het bevredigen van* Gallië, *de Germanen, en trekt over den* Rijn, bl. 84. — *Welke landen hij waarschijnlijk doorgetrokken is*, ald. — *Onderwerping der Friezen*, ald. — *De Romeinsche schepen door de Friezen gered*, ald. — *De Romeinen betrekken de winterlegeringen, en* DRUSUS *begeeft zich naar* Rome, ald. — *Opmerking over den volkstoestand en de oneensgezindheid der Germanen*, ald. — *Tweede veldtogt van* DRUSUS *tegen de Sikamberen, Usipeten en Cherusken*, bl. 85. — *Een kwaad voorteeken, of wel de noodzakelijkheid noopt hem terug te trekken*, ald. — *Gevaren op den terugtogt*, bl. 86. — *Sterkten en wegen, door* DRUSUS *aangelegd*, ald. — *Zijne verdere groote werken op het eiland der Batavieren*, ald. — *De eerste waterkeering in* Nederland *door hem aangelegd*, bl. 87. — *Wanneer deze groote veranderingen zijn gewrocht*, bl. 88. — AUGUSTUS *begeeft zich met* DRUSUS *naar* Gallië, ald. — DRUSUS *tegen de Katten en eenige andere volken gezonden*, ald. — *Hij brengt hen spoedig tot onderwerping en keert naar* Rome *terug*, ald. — *Ten vierden male wordt hij door de onlusten in* Germanië *geroepen*, bl. 89. — *Zware nederlaag der Germanen*, ald. — *Ver gedrevene wanhoop en woede der Germaansche vrouwen*, ald. — *Verdere togt van* DRUSUS, *door eene zonderlinge ontmoeting gestuit*, ald. — *Opmerking over dit verhaal*, ald. — *Dood van* DRUSUS, bl. 90. — *Eerbewijzingen hem te beurt gevallen, en vermelding van zijne loffelijke hoedanigheden*, bl. 91. — *Hij wordt in het bevel door* TIBERIUS *opgevolgd*, ald. — *Verrigtingen van dezen veldheer in* Germanië, bl. 92. — *Bedrijven van zijne onderbevelhebbers in die streken*, ald. — TIBERIUS *komt in* Germanië *terug*, bl. 93. — *Zijne krijgsbedrijven aldaar en vertrek naar* Rome, ald. — *Zijn terugkeer in het voorjaar*, ald. — *Zijne krijgsbedrijven, volgens de eenigzins verdachte getuigenis van* VELLEJUS PATERCULUS, ald. — *Volkenverhuizing der Sueven en Sikamberen, en hunne vereeniging met de Menapiërs*, bl. 94. — TIBERIUS *begeeft zich weder naar* Rome, ald. — MAROBODUUS, *opperhoofd der Markomannen*, ald. — *De poging van* TIBERIUS, *om dit volk ten onder te brengen, verijdeld*

door een opstand in Pannonië, bl. 95. — QUINTILIUS VARUS *heeft het opperbevel in* Germanië, ald. — *Zijn karakter*, ald. — *Zijne onstaatkundige en tirannieke handelwijze*, ald. — *De zucht naar vrijheid bij de Germanen niet geheel uitgebluscht*, bl. 96. — *Verregaande zorgeloosheid van* VARUS, ald. — *Hij laat zich verkloeken*, ald. — *Behoedzaam gedrag van* HERMAN, bl. 97. — *Zijn oom* SEGESTES *ontdekt* VARUS *de tegen hem gesmede zamenzwering*, ald. — *Deze trekt op ter demping van eenen opstand in een verwijderd deel van* Germanië, ald. — *Hij wordt op zijnen togt door de Germanen ingesloten en zijn leger vreesselijk geteisterd*, ald. — VARUS *beneemt zich het leven, en voltooit daardoor de nederlaag des legers*, ald. — *Slechts eenigen Romeinen gelukt het te ontkomen*, bl. 98. — *Verregaande wreedheid der overwinnaars*, ald. — *Welken indruk deze gebeurtenis maakte*, bl. 99. — HERMAN *trekt geen voordeel uit zijne overwinning*, ald. — AUGUSTUS *zendt* TIBERIUS *met een ijlings zaamgeraapt leger naar* Germanië, ald. — TIBERIUS *trekt den* Rijn *over zonder een vijand te ontmoeten*, bl. 100. — *Het volgende jaar hervat hij den togt, waarin eenige gevechten moeten voorgevallen zijn*, ald. — Germanië *in rust tot den dood van* AUGUSTUS, ald. — *De Germaansch-Batavische benden niet uit* Rome *verwijderd*, ald. — *Verschrikkelijke muiterij onder de Romeinsche krijgsbenden aan den* Rijn, ald. — *Slechts één hopman ontkomt aan hunne woede*, bl. 101. — GERMANICUS *snelt derwaarts*, ald. — *Zijn edel karakter*, ald. — *Zijn ontvangst in de legerplaats*, ald. — *Hagchelijke toestand van zaken*, bl. 102. — GERMANICUS *dempt door grootmoedigheid en gematigdheid den opstand*, bl. 103. — *Nieuwe onrust bij de komst van een gezantschap der Ubiërs, door* GERMANICUS *gelukkig gestild*, ald. — *Groothartig gedrag van zijne gemalin* AGRIPPINA, bl. 104. — *Verslagenheid door haar vertrek verwekt*, ald. — *Dit heeft eene volkomene onderwerping der oproerige benden ten gevolge*, ald. — *De schuldigsten door hunne krijgsmakkers zelve gestraft*, ald. — GERMANICUS, *genoodzaakt tegen de muitende keurbenden bij* Vetera *op te trekken, verwittigt* CAECINA *hiervan*, bl. 105. — *Dit schrijven, aan de standdaarddragers en een deel des krijgsvolks bekend gemaakt, heeft eene algemeene slagting der muitelingen ten gevolge*, ald. — *Op begeerte der moordenaars voert* GERMANICUS *hen over den* Rijn, bl. 106. — *Hij overvalt de zorgelooze Germanen op een hunner feesten*, ald. — *Vreesselijke slagting onder hen*, ald. — *Eenige Nederlandsche volksstammen willen dit bloedbad wreken, doch worden verslagen*, bl. 107. — *Welken indruk de verrigtingen van* GERMANICUS *te* Rome *maakten*, ald. — *De oorlog in* Germanië *het volgende jaar met vernieuwde woede, en even gelukkig gevolg door de Romeinen hervat*, ald. — *Tweespalt onder de Cherusken*, bl. 108. — HERMAN *brengt zijne landgenooten tegen de Romeinen in de wapenen*, ald. — GERMANICUS *komt op de plaats der nederlaag van* VARUS, bl. 109. — *Droevige overblijfselen van dat leger thans ter aarde besteld*, ald. — *De Romeinen door* HERMAN *overvallen en gedwongen af te trekken*, ald. — GERMANICUS *trekt naar de* Eems *terug*, ald. — CAECINA *op zijn terugtogt door* HERMAN *overvallen*, bl. 110. — *Hagchelijke toestand der Romeinen*, bl. 111. — *Zij worden door den onberaden aanval der Germanen gered*, bl. 112. — *Het gerucht van de nadering der Germanen bereikt het eiland der Batavieren*, ald. — *Moedig gedrag van* AGRIPPINA, ald. — *Mislukte togt van* P. VITELLIUS, bl. 113. — *Edelmoedigheid van* GERMANICUS, bl. 114. — *Zijn wensch, den oorlog in* Germanië *te eindigen*, ald. — *Hiertoe volgt hij een ander oorlogsplan*, ald. — *In allerijl wordt eene groote vloot gebouwd*, ald. — *Sterkte van het leger*, ald. — *Het eiland der Batavieren is het vereenigingspunt der Romeinsche krijgsmagt, en daartoe bijzonder geschikt*, bl. 115. — GERMANICUS *zendt middelerwijl* SILIUS *met een heir tegen de Katten*, ald. — *Hij zelf trekt naar de* Lippe, *verjaagt de Germanen, en herstelt het altaar, ter eere zijns vaders opgerigt*, ald. — *De vloot gereed zijnde, stevent naar de* Eems, ald. — *Aan de* Wezer *treffen zij de Cherusken aan*, bl. 116. — *De ruiterij den stroom overgetrokken, wordt door de Cherusken in eene vlakte gelokt en omsingeld*, ald. — *Heldhaftigheid en dood van* KARIOVALDA; ald. — GERMANICUS *trekt met zijn geheel leger de* Wezer *over*, ald. — *Beschrijving van de plaats van het gevecht*, bl. 117. — GERMANICUS *bemoedigt zijne benden, door zijne uitlegging van een voorteeken*, ald. — *Nederlaag der Cherusken*, ald. — *Hunne aanvoerders ontvlugten*, ald. — *Van de veroverde wapenen wordt een zegeteeken opgerigt*, bl. 118. — *Verbittering der Germanen hierover*, ald. — *Allen vatten de wapens op*, ald. — GERMANICUS *van hunne voornemens onderrigt, verijdelt die*, ald. — *Bloedige nederlaag der Germanen*, bl. 119. — GERMANICUS *te scheep naar de winterlegering terug keerende, wordt door eenen storm overvallen, en de vloot geducht geteisterd*, ald. — *Wanhoop van* GERMANICUS *over deze ramp*, bl. 120. — *Nieuwe togten van* GERMANICUS *en zijn onderbevel-*

hebber SILIUS *tegen de Marzen en Katten*, ald. — *Verhaal van* PLINIUS, *nopens de uitwerking van het drinken uit zekere bron*, *en de geneesmiddelen daartegen*, bl. 121. — *Aanmerkingen op dit verslag*, *en over het kruid Brittannica*, ald. — GERMANICUS *door* TIBERIUS *naar* Rome *ontboden*, bl. 122. — *Zijne schitterende zegepraal aldaar*, bl. 123. — *Zijn dood*, bl. 124. — *Nieuwe verdeeldheden onder de Germanen; spoedig gesmoorde opstand der Belgen*, ald. — *De Friezen werpen het Romeinsche juk af onder den landvoogd* OLENNIUS, bl. 124. — *Hunne krijgsbedrijven*, bl. 125. — CALIGULA'S *togt naar* Gallië, bl. 126. — *Zijne buitensporigheden*, ald. — *Of hij op het eiland der Batavieren geweest is*, bl. 127. — *Zijne knevelarijen in* Gallië, bl. 128. — *Zijn tweede togt naar* Gallië *en tegen* Britanje, ald. — *Gedenkteekenen en nieuwe buitensporigheden van dezen vorst*, ald. — *Onderzoek waar deze buitensporigheden bedreven zijn*, bl. 129. — *Zijn dood door de Germaansch-Batavische lijfwacht gewroken*, bl. 130. — *Zij verheft* CLAUDIUS *ten troon*, ald. — *Krijgsbedrijven tegen de Katten en Cauchen*, ald. — *Tegen de Britten*, bl. 131. — *Zeeschuimerijen der Cauchen onder den Kaninefaat* GANNASCUS, *door* CORBULO *bedwongen*, ald. — *Deze veldheer brengt de Friezen tot onderwerping*, ald. — *Of de oud Groningsche wetten van hem oorspronkelijk zijn*, bl. 132. — *Openbare werken, door hem aangelegd*, ald. — GANNASCUS *vermoord*, ald. — *Inval der Katten en krijg in* Britanje, bl. 133. — *Voltooijing des Rijndijks*, *onder* P. POMPEJUS, ald. — *De Friezen slaan zich buiten hun gebied neder*, ald. — *Zenden gezanten naar* Rome, bl. 134. — *Moeten het ingenomen gebied ontruimen*, ald. — *De Ansibariërs vragen den Romeinen verlof, zich daarop te vestigen*, ald. — *Dit wordt hun geweigerd*, bl. 135. — *Zij vatten de wapenen op*, *doch worden uitgeroeid*, ald. — *Opstand in* Britanje, bl. 136. — *De Germaansch Batavische hulpbenden dragen bij tot demping van dien opstand*, ald. — *Even zoo bij eene zamenzwering tegen* NERO, ald. — *De Batavier* JULIUS PAULLUS *omgebragt*, *en* CLAUDIUS CIVILIS *in ketenen naar* Rome *gezonden*, ald. — *De Galliërs staan op onder* VINDEX, *en bieden* GALBA *het purper aan*, bl. 137. — VERGINIUS RUFUS *trekt* VINDEX *te gemoet*, ald. — *Noodlottig misverstand*, *en hevige slagting daardoor veroorzaakt*, ald. — VINDEX *beneemt zich het leven*, bl. 138. — *Val van* NERO, ald. — *Zijn opvolger* GALBA *verbittert de beide* Germaniën *en* Gallië *door zijne maatregelen*, ald. — *Hij dankt zijne Germaansch-Batavische lijfwacht en de Batavische hulpbenden af*, *doch geeft* C. CIVILIS *de vrijheid weder*, bl. 139. — VITELLIUS *door de Germanen tot Keizer uitgeroepen*, ald. — *Zijn togt naar* Rome, ald. — *Togt van* CAECINA, bl. 140. — *Hij belegert* Placentia, *doch zonder vrucht*, bl. 141. — *Onlusten door de Batavieren*, *in het leger van* VALENS *verwekt*, ald. — *Door dezen veldheer gestild*, bl. 142. — *Gevecht te water der Germaansch-Batavische hulpbenden*, bl. 143. — OTHO'S *leger verslagen*, ald. — *Zijn dood en de verheffing van* VITELLIUS, ald. — *Onlusten in zijn leger*, bl. 144.

DERDE HOOFDSTUK.

JAAR 70 EN 71.

De ondragelijke geweldenarijen der Romeinen ontwaken bij de Batavieren de zucht naar onafhankelijkheid, bl. 145. — *Afkomst en aard van* CLAUDIUS CIVILIS, bl. 146. — *Hij veinst de zijde van* VESPASIANUS *te kiezen*, ald. — *Waarschijnlijke sterkte der Romeinsche krijgsmagt in deze landen*, bl. 147. — CIVILIS *roept de aanzienlijksten des lands bijeen*, *en moedigt hen aan tot een opstand tegen* Rome, ald. — *Zij leggen den eed van getrouwheid aan hem af*, bl. 148. — CIVILIS *noodigt de Batavische cohorten en Kaninefaten tot den opstand*, ald. — *Deze laatsten verdrijven onder* BRINIO, *met hulp der kleine Friezen*, *de Romeinsche bezettingen uit hun land*, ald. — *De Romeinen nemen onder* AQUILIUS *de wijk naar* Castra Vetera, bl. 149. — CIVILIS *geeft voor*, *dezen opstand te zullen dempen*, ald. — *Zijne list doorzien zijnde*, *neemt hij tot openbaar geweld zijne toevlugt*, ald. — *De Romeinen aan den* Boven-Rijn *door den afval der Tongeren verslagen*, ald. — *De Romeinsche vloot valt* CIVILIS *in handen*, ald. — *Indruk dezer overwinning op de Germanen en Galliërs*, ald. — *De eersten zenden* CIVILIS *aanbod van hulp*, ald. — CIVILIS *tracht ook de Galliërs tot zijne zijde over te halen*, bl. 150. — HORDEONIUS FLACCUS *zendt hem* LUPERCUS *tegen*, ald. — *Zijne Batavische ruiterbende loopt tot* CIVILIS *over*, *hij zelf wijkt naar* Castra Vetera, bl. 151. — CIVILIS *zendt* C. LABEO *naar* Friesland, *en boden tot de naar* Italië *trekkende Batavische cohorten*, ald. — *Deze be-*

sluiten zich bij CIVILIS *te voegen*, ald. — *Weifelend gedrag van* HORDEONIUS FLACCUS, bl. 152. — HERENNIUS GALLUS *tracht bij* Bonn *de Batavieren te stuiten*, ald. — *Zijne nederlaag*, ald. — CIVILIS *neemt*, *in naam van* VESPASIANUS, *zijn leger den eed af*, bl. 153. — *Hij noodigt ook de bezetting van* Vetera *hiertoe uit*, ald. — *Deze weigert zulks en maakt zich tot tegenweer bereid*, ald. — *Toestand der vesting*, ald. — *Bestorming van* Vetera, bl. 154. — *Krijgstuigen der belegeraars*, bl. 155. — DILLIUS VOCULA *tot ontzet van* Vetera *afgezonden*, ald. — *Onlusten in het Romeinsche leger*, ald. — HORDEONIUS FLACCUS *legert zich*, *na het stillen dier onlusten*, *te* Colonia Agrippina, ald. — *Nieuwe onlusten door* VOCULA *gestild*, *die het krijgsbewind op zich neemt*, bl. 156. — *Tegenspoed der Romeinen*, ald. — VOCULA *vereenigt zich met* H. GALLUS, ald. — *Woelingen in het Romeinsche leger*, bl. 157. — *Geheel* Germanië *kiest de zijde van* CIVILIS, ald. — *Het beleg van* Vetera *met kracht voortgezet*, bl. 158. — *De Galliërs*, *en daarna de Romeinen*, *leggen den eed aan* VESPASIANUS *af*, bladz. 159. — VOCULA *tracht om deze reden* CIVILIS *tot het nederleggen der wapenen te bewegen*, ald. — CIVILIS *haalt* VOCULA'S *afgezant*, *den Trevier* MONTANUS, *over de zijde der Romeinen te verlaten*, ald. — *Hij tracht de Romeinen bij* Gelduba *te verrassen*, bl. 160. — *Uitslag van deze onderneming*, ald. — CIVILIS *poogt de bezetting van* Vetera *moedeloos te maken*, ald. — *Onverschrokkenheid van een' Romein*, bl. 161. — Vetera *door* VOCULA *ontzet*, ald. — CIVILIS *snijdt hem den toevoer af*, ald. — VOCULA *is genoodzaakt naar* Novesium *de wijk te nemen*, bl. 162. — *Hevige onlusten onder zijne krijgsmagt*, ald. — *Afval der Treviren van de Romeinen*, bl. 163. — CIVILIS *hervat het beleg van* Vetera, ald. — *En tracht op alle wijzen de bondgenooten tegen de Romeinen aan te vuren*, ald. — *Onderhandelingen te* Colonia Agrippina, *over het stichten van een nieuw Gallisch rijk*, bl. 164. — VOCULA, *zich naar* Colonia *begevende*, *ontmoet* C. LABEO, *die zijne zijde kiest*, bl. 165. — *Hij trekt weder tot ontzet van* Vetera *op*, ald. — *De Treviren scheiden zich met de Galliërs van hem af*, ald. — *Moedig gedrag en rampzalig uiteinde van dezen dapperen krijgsman*, bl. 166. — CLASSICUS *trekt in de Romeinsche legerplaats*, *en laat het krijgsvolk daar*, *gelijk* TUTOR *te* Colonia, *den eed aan het nieuwe Gallische rijk afleggen*, ald. — *De belegerden te* Vetera, *door hongersnood en gebrek geteisterd*, *smeeken om vrijen aftogt en lijfsgenade*, ald. — *Trouwlooslijk worden zij op hunnen aftogt vermoord*, bl. 167. CIVILIS *acht thans zijnen eed van wraak aan de Romeinen vervuld*, ald. — *Hij en zijne Batavieren leggen geenszins den eed af aan het nieuwe Gallische rijk*, bl. 168. — *De bondgenooten vereenigen hunne strijdkrachten*, bl. 169. — Colonia Agrippina *in gevaar van vernield te worden*, ald. — *Dit wordt hoofdzakelijk door toedoen van* CIVILIS *afgewend*, bl. 170. — CIVILIS *onderwerpt de Suniciërs en verslaat* C. LABEO, *wiens benden tot hem overgaan*, ald. — *Magt en toestand van het Germaansch-Gallisch bondgenootschap*, bl. 171. — *Vergadering der Gallische staten*, ald. — *Eenige hunner neigen tot vrede*, bl. 172. — *Eenige Romeinsche benden betreden* Germanië, ald. — *Zij worden door overloopers versterkt*, bl. 173. — TUTOR *geslagen*, ald. — *Twee keurbenden voegen zich weder bij hunne oude vanen*, ald. — PETILIUS CERIALIS *komt te* Maguntiacum, ald. — *Zijn karakter*, ald. — *Hij zendt uit staatkunde de Galliërs naar hunne haardsteden terug*, bl. 174. — CERIALIS *verslaat te* Rigodulum *de Treviren*, *en neemt hun aanvoerder gevangen*, ald. — *Zijne gematigdheid*, ald. — CERIALIS *door* CIVILIS *en* CLASSICUS *aangezocht hunne zijde te kiezen*, *antwoordt niet hierop*, bl. 175. — VALENTINUS, *aanvoerder der Treviren*, *ondergaat moedig den dood*, ald. — *De bondgenooten trekken hunne magt bijeen*, ald. — *Zij trekken tegen* CERIALIS *op*, ald. — *Overrompelen de Romeinsche legerplaats*, bl. 176. — *Doch moeten ten laatste het onderspit delven*, bladz. 177. — *Trouwloosheid der Agrippiners*, ald. — *Terugtogt van* CIVILIS, ald. — *De bondgenooten behalen eenige voordeelen*, ald. — CIVILIS *legert zich in* Vetera, bl. 178. — *Schermutselingen tusschen de legers*, *ten voordeele der Batavieren*, ald. — *Algemeene veldslag*, bl. 179. — *Die met den aftogt der bondgenooten eindigt*, bl. 180. — CIVILIS *verlaat* Vetera, ald. — *Zijne verdere bewegingen*, bl. 181. — *Hernieuwde vijandelijkheden*, bl. 182. — *Derzelver ongunstige afloop*, bl. 183. — *De Germanen nemen eenige Romeinsche schepen*, ald. — *Met behulp daarvan rust* CIVILIS *eene vloot uit tegen de Romeinen*, ald. — *Die echter door de Romeinen uiteengejaagd wordt*, bl. 184. — *De Romeinen in groot gevaar op het eiland der Batavieren*, ald. — *Onderhandelingen van* CERIALIS *met hen*, bl. 185. — *Stemming te zijnen voordeele*, ald. — *Hij houdt een mondgesprek met* CIVILIS, bl. 186. — *Wederzijdsch verdrag tusschen* CERIALIS *en* CIVILIS, ald. — *Aanmerkingen hierover*, bl. 187. — *Nadere beschouwing van* CIVILIS *karakter en daden*, ald. — *De rampen en huwelijkstrouw van* SABINUS *en* EPONINA, bl. 190.

VIERDE HOOFDSTUK.

JAAR 71 TOT 356.

Hernieuwde welvaart na het herstel der rust in Neder-Germanië, bl. 192. — *Wat de geschiedenis verder van de Batavieren vermeldt*, ald. — *Gedenkwaardige daad van eenige Usipeten*, bl. 193. — DOMITIANUS *togt tegen de Katten*, ald. — *Oorlog dezer laatsten met de Cherusken*, bl. 194. — *Verrigtingen der Batavieren onder* TRAJANUS *en zijne opvolgers*, bl. 195. — *Behendigheid van een Batavischen boogschutter*, ald. — *Stichting van het Forum Hadriani*, bl. 196. — *Oorlogen tegen de Markomannen*, ald. — *Deze vestigen zich met de Quaden en andere Germanen, in verschillende deelen van* Germanië, ald. — *Wat de geschiedenis van de Germaansche volken meldt onder* COMMODUS *en eenige zijner opvolgers*, bl. 197. — *Aanzien der Batavische lijfwacht bij* SEPTIMIUS SEVERUS, ald. — *Of deze vorst zich hier te lande opgehouden heeft*, bl 198. — *Togt van* CARACALLA *naar* Germanië, ald. — *Strooptogten der Germanen in* Gallië, bl 199. — *Door* ALEXANDER SEVERUS, *en daarna door* MAXIMINUS *beteugeld*, bl. 200. — *Verrigtingen der Germaansch-Batavische benden te* Rome, ald. — *Toestand van het Romeinsche rijk te dien tijde*, bl. 201. — *De Batavieren gaan hier te lande verloren*, bl. 202. — *Beschouwingen van dit volk*, *hunne getrouwheid aan voorvaderlijke zeden*, ald. — *Oorsprong der Germanen*, bl. 203. — *Gestalte*, bl. 204. — *Zedelijke eigenschappen*, ald. — *Kleeding*, bl. 205. — *Spijzen*, bl. 206. — *Gastmalen*, bl. 207. — *Woningen en huisraad*, bl. 208. — *Huwelijksverbindtenissen*, ald. — *Opvoeding der Kinderen*, bl. 209. — *Begraafplegtigheden*, bl. 210. — *Krijgsoefeningen en wijze van oorlog voeren*, bl. 211. — *Wapenen*, bl. 213. — *Verdere bezigheden*, bl. 214. — *Nijverheid*, ald. — *Wetenschappen*, bl. 216. — *Schoone Kunsten*, ald. — *Fraaije letteren. Dichtkunst* bl. 217. — *Verschillende standen*, ald. — *Staatsregeling*, bl. 218. — *Volksvergaderingen*, bl. 220. — *Wijze van raadplegen op dezelve*, ald. — *Onderlinge gehechtheid der verschillende Germaansche volksstammen*, bl. 221. — *Wetten en regtspleging*, bl. 222. — *Erfopvolging*, bl. 223. — *Godsdienst en Godenleer*, ald. — *Halfgoden*, bl. 230. — *Halfgodinnen*, bl. 231. — *Bovenaardsche wezens*, bl. 232. — *Vereering van onbezielde voorwerpen*, bl. 233. — *Wijze van eeredienst*, bl. 234. — *Priesterschap*, bl. 236. — *Oudste leerstellingen van het Noorden*, bl. 237. — *Natuurlijke toestand van* Nederland, bl. 239. — *Sterkten*, *heirwegen*, *legerplaatsen en markten*, bl. 240—244. — *Het Forum* Hadriani, bl. 241. — *Het Huis* te Britten, bl. 242. — *De Franken verschijnen in onze geschiedenis*, bl. 244. — *Hun oorsprong en verdeeling*, ald. — *Zij trekken over den* Rijn, bl. 246. — GALLIENUS *behaalt eenige voordeelen op hen*, bl. 247. — *De Saliërs vestigen zich in* Nederland, ald. — *De Franken verwoesten* Spanje *onder* POSTHUMIUS, ald. — *De Germanen vallen na diens dood herhaalde reizen in* Gallië, ald. — *Door* PROBUS *beteugeld*, bl. 248. — *De Franken bewonen de oevers van den* Rijn, ald. — *Woelingen onder hen*, bl. 249. — *Hun vermetele zeetogt en zeeroof*, ald. — *Nieuwe onlusten*, *door* MAXIMIANUS HERCULIUS *gestild*, bl. 250. — *Zeeschuimerijen der Franken en Saksers*, bl. 251. — *De Nederlander* CARAUSIUS, *bevelhebber der Romeinsche zeemagt*, *steekt naar* Britanje *over*, *en maakt zich aldaar van het oppergezag meester*, ald. — *Hij legt de eerste grondslag der Britsche zeemagt*, bl. 252. — *Zijn dood na een zevenjarig bewind*, ald. — CONSTANTIUS *trekt tegen de Franken in* Batavië *op*, *en rigt eene groote slagting onder hen aan*, ald. — *Hernieuwt het verdrag met hen*, bl. 253. — *Verplaatsing van Nederlandsche volken in* Gallië, ald. — Britanje *heroverd*, *en de zeeroovers te keer gegaan*, ald. — *Hernieuwde vijandelijkheden der Franken*, *door* CONSTANTINUS *bedwongen*, ald. — *Zijne wreedheid verhoogt den haat tegen de Romeinen*, bl. 254. — *Deze barst bij verscheidene volksstammen in een oproer uit*, *dat spoedig gestild wordt*, ald. — *Doch weldra weder uitbarst*, ald. — *Zware verwoesting van hun land*, *door* CONSTANTINUS, bl. 255. — *Deze tracht later door gunsten en voorregten hen aan zich te verbinden*, ald. — *Zijn zoon* CONSTANS *is tot dezelfde handelwijze genoodzaakt*, ald. — *Opstand van* MAGNENTIUS, *door* SILVANUS *gedempt*, ald. — *Het ongelukkig uiteinde en de verdiensten van dezen laatste*, bl. 256.

VOORBERIGT.

Is reeds de kennis der Geschiedenis in het algemeen belangrijk en gewigtig, nog belangrijker en gewigtiger is gewis voor elk de Geschiedenis zijns Vaderlands. Het is meer dan ijdele nieuwsgierigheid, dat wij gaarne de menschen leeren kennen, die weleer den grond betraden, welken wij betreden; het is meer dan enkel weetlust, dat wij gaarne vertrouwd worden met hunne daden en lotgevallen, zeden en gebruiken. Het nuttige is hier met het aangename vereenigd. Niets toch is krachtiger, om de liefde voor het Vaderland, voor zijne grootheid, roem en geluk te verhoogen en te versterken, dan juist de Geschiedenis des Vaderlands zelve. Even als die der wereld, verkondigt zij de groote waarheid, dat het geluk van regenten en volken alleen bestaan kan bij eenstemmigheid en opregte zamenwerking tot het groote doel: de welvaart van het algemeen. En deze eenstemmigheid kan slechts bestaan, waar én regenten én onderdanen hunne wederzijdsche pligten jegens elkander kennen en opvolgen. Het voorbeeld der ouderen is de les der nakomelingschap. Hunne deugden en gebreken wekken altijd dringender ter navolging op, of strekken nadrukkelijker ter waarschuwing, dan ooit voorbeelden van vreemden, hoe treffend ook, zouden vermogen. Immers, de daden der voorgeslachten wijzen niet alleen den naneef het mogelijke van groote verrigtingen en van heillooze dwalingen ook voor hem aan, maar dewijl beider gevolgen hem meer van nabij betreffen, daar zij dikwerf nog eenen weldadigen of nadeeligen invloed blijven uitoefenen, zoo moeten zij eenen diepen indruk op zijn gemoed achterlaten; de eersten hem aansporen, om moedig de baan des roems te betreden, welke de vaderen eenmaal betraden; en de tweeden hem aanmanen, zich te hoeden voor de misslagen welke zij begingen, en wier wrange vruchten nog ingeoogst worden.

Daarenboven is de Geschiedenis van ons Vaderland in het bijzonder, hoe gering dit gewest in omvang zijn moge, rijker aan merkwaardige voorvallen en gebeurtenissen, dan die van vele andere, zelfs van groote volken; en dit maakt hare beoefening uitlokkend en aangenaam. Zij levert tafereelen op van dapperheid, beleid, liefde voor het Vaderland, voor vrijheid en onafhankelijkheid. Zij is een tooneel, waarop mannen van de eerste grootte hunne rol met luister vervulden, en die door hunne

wijsheid, schranderheid, vlijt en vernuft, van welke het land zelf overal nog de gedenkteekenen draagt, de woorden eens kundigen vreemdelings bevestigen, welke de Nederlanders eene natie noemt „die in allerlei soort van eer en luister, van wijsbegeerte, wetenschappen en letterkunde heeft uitgemunt, en die, in dit opzigt, even als in alle andere, oneindig verheven is, boven de halfbarbaarsche overwinnaars, die haar wilden verslinden." En eindelijk, onze Landsgeschiedenis kan teregt als „eene Geschiedenis der getergde, verdrukte, herlevende en zegepralende vrijheid" beschouwd worden; eene vrijheid „die dikwijls op het punt staat van te bezwijken, maar telkens wederom met nieuwen moed in het strijdperk te voorschijn treedt."

Velen, en onder hen mannen van den eersten rang in onze letterkunde, hebben deze Geschiedenis, zoo rijk aan grootsche herinneringen, behandeld; minder echter in haar geheel, dan wel, op het voetspoor van den hoogstverdienstelijken WAGENAAR, *die van* Holland *in het bijzonder, zoodat „de lotverwisselingen der overige Landschappen, welke thans het Koningrijk der* Nederlanden *uitmaken, ofschoon niet minder belangrijk, vooral in de Middeleeuwen, alleen in zoo verre door hen vermeld worden, als zij met die van dat gewest in aanraking komen, of daarop betrekking hebben." Er bestaat dus eene wezenlijke behoefte aan eene volledige* algemeene *Geschiedenis des Vaderlands, dat is: aan eene aaneengeschakelde en zamengevlochten Geschiedenis van al die landschappen, welke wij ons Vaderland noemen, en die door taal, zeden, godsdienst, en staatkundig zoowel als maatschappelijk verkeer, sinds meer dan twee eeuwen vast aan elkander zijn gesnoerd.*

Wij wenschen in deze behoefte te voorzien, en nimmer bood zich hiertoe een gunstiger tijdstip aan dan het tegenwoordige, nu de langdurige geschillen tusschen staats- en stadhoudersgezinden, slechts in de herinnering bestaan. Ons doel is onzen landgenooten eene Geschiedenis van het tegenwoordig Koningrijk der Nederlanden *te geven, die hun de belangrijke gebeurtenissen voorstelt, in al de gewesten des Rijks, sinds een tijdverloop van twintig eeuwen, voorgevallen; deze gebeurtenissen, zoo veel mogelijk, in hare oorzaken en gevolgen opspoort en ontwikkelt; de groote mannen en karakters schildert, welke dit vaak onstuimig tooneel betreden hebben; en hun eindelijk een overzigt levert van de natuurlijke, zoo wel als staatkundige gesteldheid des Lands, van de zeden en gebruiken, den maatschappelijken toestand des volks, den staat der wetenschappen, kunsten en letteren in de onderscheidene tijdperken. Immers, tot de kennis der voorgeslachten, tot hunne geschiedenis, behoort niet slechts het verhaal van de daden der vorsten, van oorlogen, staatsstormen en staatsverwisselingen, maar ook dat hunner zeden en gewoonten, hunner maatschappelijke en wetenschappelijke beschaving; daardoor toch leeren wij hen geheel kennen en juist beoordeelen. „Men begeert niet slechts," zegt* RIEDEL, *„een eindeloos verhaal van oorlogen en der lotgevallen van vorsten en regenten, maar men begeert de volken zelven ten onderwerp, en hunne ontwikkeling zoo wel in staten en rijken als in de voortbrengselen hunner nijverheid, de vruchten van hunnen geest, en den invloed daarvan op hunne zeden en zedelijkheid. Men vergenoegt zich niet meer met algemeene redeneringen en zoogenaamde wijsgeerige beschouwing; alle geschiedkundige redenering moet op wel gewaarborgde feiten, en op echte voortbrengselen van kunst en wetenschap gegrond en daaruit afgeleid zijn."*

Wij zullen uit dien hoofde trachten eene volledige, naauwkeurige en onpartijdige pragmatische *Geschiedenis van ons volk voor ons volk te schrijven, en geene wijsgeerige, staatkundige of regtsgeleerde beschouwing dier Geschiedenis, gelijk de bekende werken van* STIJL, VAN HEES VAN BERKEL, *en* BIL-

DERDIJK. *Vele bouwstoffen zijn sinds* WAGENAAR, *in het bijzonder voor de Geschiedenis van* Gelderland, Utrecht, Overijssel, Friesland *en* Noordbraband, *in het licht verschenen. Wij zullen van deze, even als van de vroegere, en van onderscheidene nog ongedrukte stukken en oorkonden gebruik maken, om onze taak, zoo veel in ons vermogen is, naar eisch te voltooijen.*

De verdeeling, welke wij in de behandeling van de ALGEMEENE GESCHIEDENIS DES VADERLANDS *zullen volgen, is deze:*

I. ALOUDE GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND.

Onderverdeelingen.

1. *Van de vroegste bevolking van* Nederland, *tot de Groote Volksverhuizing in het begin der vijfde Eeuw.*
2. *Van de Groote Volksverhuizing in het begin der vijfde Eeuw, tot de erflijkheid der Groote Leenen in* Nederland.

900.

II. GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND IN DE MIDDELEEUWEN.

Onderverdeelingen.

1. *Van de erflijkheid der Groote Leenen in* Nederland, *tot de vereeniging van* Holland *en* Henegouwen.

900—1300.

2. *Van de vereeniging van* Holland *en* Henegouwen, *tot die der meeste Nederlandsche Gewesten onder het Huis van* Bourgondië.

1300—1445.

3. *Van de vereeniging der meeste Nederlandsche Gewesten onder het Huis van* Bourgondië, *tot aan die van al de* Nederlanden *onder* KAREL V.

1445—1543.

4. *Van de vereeniging van al de* Nederlanden *onder* KAREL V, *tot op de afzwering van* FILIPS III.

1543—1581.

III. GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND TEN TIJDE VAN HET GEMEENEBEST DER ZEVEN VEREENIGDE LANDSCHAPPEN.

Onderverdeelingen.

1. *Van de afzwering van* FILIPS III, *tot den Munsterschen Vrede.*

1581—1648.

2. *Van den Munsterschen Vrede, tot dien van* Utrecht *en het Barrière Tractaat.*

1648—1715.

3. *Van den Utrechtschen Vrede en het Barrière Tractaat, tot aan de vernietiging van het Gemeenebest der* Vereenigde Nederlanden.

1715—1795.

IV. GESCHIEDENIS VAN NEDERLAND, SINDS 1795 TOT 1840.

Onderverdeelingen.

1. *Van de vernietiging van het Gemeenebest der* Vereenigde Nederlanden, *tot de stichting van het Koningrijk der* Nederlanden.

1795—1815.

2. *Van de stichting van het Koningrijk der* Nederlanden, *tot den Belgischen opstand.*

1815—1830.

3. *Van den Belgischen opstand tot den troonsafstand van Koning* WILLEM I.

1830—1840.

Uitgestrekt is het veld dat ter bearbeiding voor ons ligt; gewigtig de taak, die wij ons zelven hebben opgelegd. Mogen wij echter ons doel bereiken; mogen wij liefde voor het Vaderland opwekken en aankweeken, wij zullen onzen moeijelijken arbeid rijkelijk beloond achten.

Medemblik,
den 1sten van Wijnmaand
1841.

J. P. AREND.

VIJFDE HOOFDSTUK.

JAAR 356–406.

Volken-verbond der Franken, Allemannen en Saksers, bl. 257. — *Woonplaats en zeerooverij der laatsten*, ald. — JULIANUS, *opperbevelhebber in* Gallië, bl. 258. — *Zijn karakter*, ald. — *Hij trekt tegen de Germanen op*, bl. 259. — *Afwisselend geluk in dezen krijg*, ald. — *Zeven Germaansche Koningen vereenigen hunne magt tegen* JULIANUS; bl. 260. — *Zij worden na een allerhevigst gevecht verslagen*, ald. — JULIANUS *zet zijne veroveringen te midden des winters voort*, bl. 261. — *Hij onderwerpt de Saliërs aan zich en behandelt hen verschoonend*, bl. 262. — *Hij verslaat de Chamaven*, bl. 263. — *Staat hun den vrede toe*, ald. — *Edelmoedig gedrag van* JULIANUS, ald. — *Gebrek aan leeftogt bij de Romeinen*, bl. 264. — JULIANUS *trekt den* Rijn *over, en voorziet in het gebrek*, ald. — *Nogmaals worden de opgestane Germanen tot onderwerping gebragt*, bl. 265. — JULIANUS *tot Augustus verheven*, ald. — *Zijn togt tegen de Attuariërs*, bl. 266. — *Tegen de Allemannen*, ald. — *Belangrijke verrigtingen van* JULIANUS, ald. — *Zijn dood doet de Allemannen weder opstaan*, bl. 267. — *Nederlaag der Romeinen*, ald. — *Dood van* CHARIËTTO, bl. 268. — *De Allemannen door* JOVINUS *bedwongen*, ald. — *Zeerooverijen der Franken en Saksers, door* THEODOSIUS *beteugeld*, bl. 269. — *Nieuwe opstand en nederlaag der Allemannen*, ald. — *Sterkten te hunner bedwinging langs den Rijn opgeworpen*, ald. — *De Saksers, in* Gallië *gevallen, worden door eene trouwloosheid der Romeinen geheel verslagen*, bl. 270. — VALENTINIANUS *sluit een verbond met den Koning der Allemannen*, ald. — *Die echter weldra weder met de wapenen tot rust moeten gebragt worden*, bl. 271. — *Een gelijk lot wedervaart hen onder* GRATIANUS, ald. — *Invloed der Franken op den Romeinschen Staat*, ald. — MAXIMUS *in* Britanje *tot Keizer verheven, doet* GRATIANUS *ombrengen*, bl. 272. — *Valt daarop met een woesten hoop Germanen in* Italië, *doch wordt door* THEODOSIUS *verslagen*, ald. — *De Franken vallen in* Neder-Germanië, ald. — *Een aanzienlijk deel van hen bij hunnen terugtogt verslagen*, ald. — *Zij brengen de Romeinen daarop eene zware nederlaag toe*, bl. 273. — ARBOGASTES *tot bevelhebber over* Gallië *benoemd*, ald. — VALENTINIANUS *sluit met de Franken een vrede*, ald. — *In weêrwil daarvan verwoest* ARBOGASTES *de landen der Brukteren en Chamaven, 't welk door de onderwerping der Franken gevolgd wordt*, bl. 274. — ARBOGASTES *laat* VALENTINIANUS *ter dood brengen, en bekleedt een zijner afhangelingen met het purper*, ald. — *Deze wordt echter door* THEODOSIUS *overwonnen en ter dood gebragt*, ald. — ARBOGASTES *maakt zich zelf van kant*, ald. — STILICO *bewaart den vrede onder de Germaansche en Frankische volken*, bladz. 275. — *Invallen van horden uit het Noorden en Oosten*, ald. — STILICO *brengt tegen deze zijne krijgsmagt bijeen*, ald. — *De Germaansche volksstammen rukken naar den* Rijn, bl. 276. — *De Romeinen verlaten voor altijd onze gewesten*, ald. — *Welken invloed zij op deze gehad hebben*, ald. — *Het volksbestaan der Batavieren eindigt met dat des Westerschen rijks*, ald.

TWEEDE BOEK.

EERSTE HOOFDSTUK.

JAAR 406–511.

De Wandalen naderen den Rijn, bl. 279. — *De Franken bieden hun vruchteloos tegenstand*, ald. — *Verwoestingen door hen aangerigt*, ald. — *Of deze overval ook onze gewesten getroffen heeft*, bl. 280. — *Welke volken zich aldaar waarschijnlijk hebben nedergeslagen*, ald. — CONSTANTINUS *in* Britanje *tot Keizer verheven, onderwerpt* Gallië *aan zich, en verslaat de Germanen*, ald. — *Die echter daarna weder in* Gallië *dringen, waardoor* Britanje *en eenige Gallische staten zich van de Romeinsche heerschappij ontslaan*, ald. — *Kortstondig bewind van* JOVINUS, bl. 281. — *De Bourgondiërs vestigen zich in* Gallië, ald. — *Grondlegging van het rijk der Ripuarische Franken*, ald. — *De Bourgondiërs verslagen, en de Franken uit* Gallië *verdreven, door* AETIUS, ald. — *Verdrag en latere oorlog tusschen dezen en den Frankischen Koning* CHLODIO, bl. 282. —

Getuigenis van SIDONIUS *nopens de Franken*, ald. — ATTILA *in* Gallië *gelokt*, *doch door* AETIUS *verslagen*, ald. — MEROVEUS, *stichter van den eersten Frankischen Koningsstam*, bl. 283. — *Zeeschuimerijen der Barbaren*, ald. — *Belangrijkheid van Nederland reeds in dit tijdperk*, ald. — *De Angelen*, *een Nederlandsche volksstam*, *veroveren met eenige andere volken*, Britanje, ald. — *Welke volken aan dien togt hebben deel genomen*, bl. 284. — *Voortdurende strooptogten in de* Galliën *door* AVITUS *gestuit*, bl. 285. — *Binnenlandsche onlusten onder de Franken*, ald. — *Onderwerping der Saksers aan den Frankischen Koning*, bl. 286. — EVARIK, *Koning der West-Gothen*, *sluit een vredeverbond met verscheiden volken*, ald. — *Onderzoek*, *welke volkstammen te dien tijde* Nederland *bewoond hebben*, ald. — HLODOWIG, *stichter van het Frankische rijk*, bl. 288. — *Zijne veroveringen*, ald. — *Hij omhelst het Christelijke geloof*, bl. 289. — *Uitgestrektheid zijner heerschappij*, bl. 290. — *Zijne wreedheden en list*, *waardoor hij het Salisch-Frankische rijk met dat der Ripuariërs vereenigt*, bl. 291. — Nederland *een gedeelte van zijn rijk*, ald. — *Staatsregeling der Franken*; ald. — *Koningen en hun gezag*, bl. 292. — *Hunne inkomsten*, bl. 293. — *De Groot Hofmeijers*, ald. — *De Salische wetten*, ald. — *Volksvergaderingen*, bl. 294. — *Rijksverdeeling*, ald. — *Waardigheden en bedieningen*, bl. 295. — *Verschillende standen*, bl. 296.

TWEEDE HOOFDSTUK.

JAAR 511—768.

Verdeeling van het rijk na HLODOWIGS *dood*, bl. 297. — *Eerste strooptogten der Denen*, ald. — *Zij worden verslagen*, ald. — *Verhaal eener gebeurtenis in het gewest der Warnen voorgevallen*, bl. 298. — *De Saksers staan tegen de Franken op*, *doch worden verslagen*, bl. 299. — *Het volgende jaar komen zij weder te veld*, bl. 300. — *Verslaan de Franken*, ald. — *Binnenlandsche geschillen onder verschillende Frankische vorsten*, ald. — *Invallen der Hunnen*, ald. — *Onlusten tusschen Saksers en Sueven*, bl. 301. — *Oorlogen tusschen de Frankische vorsten*, ald. — *Ondergang der Warnen*, bl. 302. — *Voortdurende oorlogen tusschen de Frankische vorsten*, ald. — CHLOTAIR II *brengt eindelijk de Frankische heerschappij geheel onder zijn schepter*, bl. 303. — *Opstand der Saksers en Friezen*, bl. 304. — *Zij worden verslagen*, ald. — DAGOBERT *verovert* Utrecht *en bevordert de uitbreiding van de Christelijke godsdienst*, ald. — *De ijverige pogingen van* ELIGIUS *daartoe*, bl. 305. — *Verscheidene Frankische vorsten volgen elkander op*, ald. — *Edelaardig gedrag van den Frieschen koning* ADGIL, bl. 307. — *Hij vergunt* WILFRID *het Evangelie in zijn gebied te verkondigen*, ald. — *Toestand van Friesland te dien tijde*, bl. 308. — *In hoe verre de fabelgeschiedenis van dat gewest geloof verdient*, ald. — *De fabelgeschiedenis zelve*, bl. 309. — *Met* ADGIL *verkrijgt de Friesche geschiedenis meer zekerheid*, bl. 318. — *Verheffing van* PEPIN *van* Herstal, ald. — *Hij bevordert de prediking der Christelijke godsdienst*, ald. — PEPIN *trekt tegen de Friezen op*, *en maakt hen schatpligtig*, bl. 319. — WILLEBRORDS *ijverige pogingen tot uitbreiding van het Evangelie*, ald. — RADBOUD *verzet zich daartegen*, *en noodzaakt* PEPIN *de wapenen op te vatten*, bl. 321. — *Waarschijnlijke uitslag van dezen krijg*, ald. — *Stichting van verscheidene kerken*, ald. — *Rijksopvolging in het Frankische Rijk*, ald. — *Bisschop* LAMBERT, *te* Luik *omgebragt*, bl. 322. — GRIMOALD *vermoord*, ald. — *Dood van* PEPIN *van* Herstal, bl. 323. — *De Neustriërs staan op*, ald. — RADBOUD *verbindt zich met hen*, ald. — *Hij verslaat* KAREL MARTEL *bij* Keulen, bl. 324. — *Deze verslaat het volgend jaar de Neustriërs*, ald. — *Daarna de Friezen*, bl. 325. — RADBOUD *wil eindelijk met hem een verdrag sluiten en verklaart zich bereid den doop te ondergaan*, ald. — *Doch weigert zulks daarna*, bl. 326. — *Legende hierover*, ald. — *Dood van* RADBOUD, bl. 327. — *Zijne verdiensten*, bl. 328. — *Zijne nakomelingen*, bl. 329. — *Wie hem opgevolgd heeft*, bl. 330. — WILLEBRORD *vestigt zijn zetel te* Utrecht, bl. 331. — *Vele Friezen tot het Christelijk geloof bekeerd*, ald. — *Herhaalde opstand der Friezen*, ald. — *Eindelijk worden zij tot onderwerping gebragt*, bl. 332. — *Dood en opvolgers van* ADGIL II, ald. — *Dood van* WILLEBRORD, ald. — *Karakter van dezen geloofsprediker*, ald. — *Hoe verre zijn kerkelijk gebied zich uitstrekte*, bl. 334. — *Dood van* KAREL MARTEL, bl. 335. — *Zijne opvolgers*, ald. — *Uitbreiding van het gezag der Bisschoppen van* Utrecht, ald. — *Opstand van verschillende Duitsche volken*, ald. — KARLOMAN *legt vrijwillig de kroon*

neder, ald. — PEPIN de Korte *geraakt aan het alleenbewind*, bl. 337. — *Hij verslaat de opgestane Saksers*, ald. — PEPIN *wordt tot Koning der Franken gezalfd*, bl. 338. — *Hij begunstigt de Utrechtsche kerk*, ald. — *Geschil tusschen de Bisschoppen van* Utrecht *en* Keulen, ald. — *Vervolging der Christenen in* Friesland, bl. 340. — BONIFACIUS *begeeft zich derwaarts*, ald. — *Zijn dood*, bl. 341. — *Hoe deze gewroken werd*, ald. — *Levensschets van* BONIFACIUS, bl. 342. — *Zijn karakter*, bl. 343. — *Zijne verdiensten jegens de kerk in* Nederland, ald. — Utrecht *het middelpunt der Christen zendelingen*, bl. 344. — *Nieuwe opstand der Saksers gedempt*, bl. 345. — *Dood van* PEPIN den Korte, ald. — *Verdeeling van zijn rijk*, ald.

DERDE HOOFDSTUK.

JAAR 768—900.

Oneenigheden tusschen KAREL *en* KARLOMAN, *door den dood van den laatste geëindigd*, bl. 346. — *Woonplaatsen der Saksers*, ald. — LEBUINUS *tracht hen tot bekeering over te halen*, bl. 347. — *Krijg van* KAREL *tegen de Saksers*, ald. — *Nieuwe vervolging der Christenen in* Friesland, bl. 348. — *Koning* RADBOUD II *door* KAREL *verjaagd*, ald. — *Of* RADBOUD, *of zijne nakomelingen in deze landen teruggekeerd zijn*, ald. — *Onderwerping der Saksers*, bl. 349. — *Zij staan het volgend jaar weder op*, ald. — *Doch worden op nieuw tot onderwerping en bekeering gedwongen*, bl. 350. — KAREL *begunstigt de Utrechtsche kerk*, ald. — *Dood en opvolger van* GREGORIUS, *Kerkvoogd van* Utrecht, ald. — *Algemeene landdag te* Paderborn, bl. 351. — KAREL'S *togt naar* Spanje, ald. — WITEKIND *beweegt de Saksers weder tot opstand, doch wordt geheel verslagen*, bl. 352. — *Instelling der Duitsche kerkvoogdijen*, bl. 353. — *Eerste handelsverdrag tusschen* Engeland *en* Nederland, ald. — *Nogmaals beweegt* WITEKIND *zijne landgenooten tot opstand*, ald. — *Graaf* DIRK *trekt tegen hen te velde*, bl. 354. — *Gestrenge wraak van* KAREL, ald. — *Hierdoor worden de Saksers op nieuw tot opstand aangespoord*, bl. 355. — *Zij worden op nieuw overwonnen*, ald. — *Vinden hulp bij de Friezen*, ald. — *Uitslag van dezen krijg*, bl. 356. — *Het Christelijk geloof met kracht onder de bedwongen volken ingevoerd*, bl. 357. — *De Friezen en Saksers nemen deel aan* KARELS *togten*, ald. — *Uitgestrektheid van* KARELS *heerschappij*, ald. — *Zijne togten tegen de Abodriten en Hunnen*, bl. 358. — *Twijfelachtig verhaal van eenen inval der Friezen en Denen in* Engeland, bl. 359. — *Zware watervloed in* Friesland, ald. — *Of de Friezen sedert* KAREL *getrouw zijn gebleven*, ald. — *Lotgevallen der Utrechtsche kerk*, bl. 361. — *Noordsche zeeschuimers teisteren Friesland*, ald. — KAREL *doet nogmaals een togt tegen de oproerige Saksers*, ald. — *Landverhuizing der laatsten*, bl. 362. — *Einde van dezen langdurigen worstelstrijd*, ald. — *Betrekking der Friezen tot het Frankische rijk*, bl. 363. — *Hun regeringsvorm en wetten te dien tijde*, ald. — *Kerkelijk regt bij hen ingesteld*, bl. 364. — *Oude godenleer der Friezen*, ald. — *Menschenoffers*, bl. 365. — *Priesterschap*, ald. — *Staatsregeling*, bl. 366. — *Hoofdplaatsen*, ald. — *Verschillende standen*, ald. — *Hunne voorregten*, bl. 367. — *Wijze van regtspleging*, ald. — *Beschaving, wetenschappen en handel*, bl. 368. — *Schoone kunsten*, bl. 369. — *Hooge watervloed, gevolgd door hongersnood*, ald. — *Friesland aan 's Keizers oudsten zoon afgestaan*, bl. 370. — *Wat* KAREL *tot dien maatregel bewogen hebbe*, ald. — *Verscheidene invallen der Denen*, ald. — *Die met een wapenstilstand, en het volgende jaar door den vrede eindigen*, bl. 373. — *Berigten en overleveringen uit deze tijden*, bl. 374. — *Dood van* KAREL den Groote, bl. 375. — *Beschouwing van zijne verdiensten*, ald. — *Zijne onbeperkte heerschappij*, bl. 379. — *Staatkundige toestand en regeringsvorm van* Friesland *te zijnen tijde*, bl. 380. — *Geestelijke regtbanken*, bl. 382. — *Wijze van regeling der kerkelijke zaken*, bl. 383. — *Schattingen en lasten*, ald. — *Krijgsregelingen*, bl. 384. — LODEWIJK de Vrome *beklimt den troon*, bl. 385. — *Hij schenkt den Saksers en Friezen het regt op het vaderlijk erfgoed terug*, ald. — *Bedenkingen over dit regt*, ald. — LODEWIJK *mengt zich in de binnenlandsche geschillen der Denen*, bl. 386. — *Trekt met de Saksers en Friezen naar* Denemarken, ald. — *De Denen vermijden een treffen, en de Keizerlijke benden trekken terug*, ald. — *De eersten zenden een gezantschap naar* LODEWIJK, ald. — *Dit wordt door een tweede gevolgd, doch evenzeer afgewezen*, ald. — *Het bisdom van* Utrecht, *door* LODEWIJK *in al zijne voorregten*

bevestigd, bl. 387. — *Dood van Bisschop* RIJKFRIED, ald. — FREDERIK *volgt hem op*, ald. — *Zijne nederigheid*, ald. — *Hij gaat de misbruiken in* Zeeland *te keer*, ald. — *Hij tracht aldaar en in* Friesland *het geloof te herstellen*, bl. 388. — *De verdiensten van* ODULPHUS, ald. — LODEWIJK *verdeelt het Rijk onder zijne zonen*, bl. 389. — *Algemeene rijksvergaderingen onder* LODEWIJK, ald. — HERIOLD *tot rijksgenoot in* Denemarken *verheven*, bl. 390. — *Strooptogten en oneenigheden der Denen*, ald. — HERIOLD *neemt het Christelijk geloof aan*, ald. — *Hij ontvangt van* LODEWIJK *een Friesch graafschap*, *en later andere bezittingen in* Nederland *in leen*, bl. 391. — *De bezittingen en de aard van het gezag der Deensche Vorsten in* Nederland, bl. 392. — *Gevolgen van hunne vestiging in* Nederland, ald. — HERIOLD *voert nogmaals een kortstondig bewind in* Denemarken, bl. 393. — *Onlusten met de Denen bijgelegd*, ald. — *Opeenvolgende aanvallen der Noormannen in* Friesland, bl. 394. — *In* Zeeland, bl. 395. — *Beklagenswaardige toestand dezer landen*, ald. — *Oorzaken van den weinigen tegenstand den Noren in* Friesland *geboden*, ald. — *Maatregelen van* LODEWIJK *hiertegen*, bl. 396. — *Bisschop* FREDERIK *te* Utrecht *vermoord*, ald. — *Waarschijnlijke bewerkers hiervan*, bl. 397. — *Zijne verdiensten*, bl. 398. — *Zijn broeder* ALFRIK *volgt hem op*, ald. — *Strooperijen der Noren in* Friesland *en op* Walcheren, ald. — *Nieuwe rijksverdeeling van* LODEWIJK, bl. 399. — *Deze geeft aanleiding tot binnenlandsche onlusten*, ald. — *Hooge zeevloed*, bl. 400. — *Dood van* LODEWIJK den Vrome, ald. — *Dit stort het rijk in een vreesselijken burgeroorlog*, ald. — LOTHAIR *spoort de Denen tot een inval in* KARELS *gebied aan*, ald. — LODEWIJK *en* KAREL *sluiten een verbond tegen hem en verslaan hem*, bl. 401. — *De rijkstwist door het verdrag te* Verdun *bijgelegd*, ald. — *Hernieuwde invallen der Noren*, ald. — *Hunne hebzucht en vijandschap tegen het Christendom*, bl. 402. — *Zij worden in* Friesland *eerst geslagen*, *doch blijven later overwinnaars*, bl. 403. — LOTHAIR, LODEWIJK *en* KAREL *zenden een gezantschap naar den Koning van* Denemarken, ald. — HERIOLD *vermoord*, bl. 404. — *Zijn broeder* RORUK *dwingt* LOTHAIR Duurstede *en eenige graafschappen aan hem af te staan*, ald. — *Dood van den Utrechtschen Bisschop* ALFRIK, ald. — *Zijne opvolgers*, bl. 405. — *Der Noren invallen worden steeds heviger*, ald. — *Zij vestigen zich in* Frankrijk, bl. 406. — *Binnenlandsche twisten in* Denemarken, ald. — LOTHAIR *staat de* Nederlanden *aan zijn zoon af*, ald. — RORUK *verovert den troon van* Denemarken, bl. 407. — *De Noormannen overmeesteren* Duurstede *en belegeren* Utrecht, ald. — *Verovering en plundering dier stad*, ald. — *Zij versterken de plaats en vestigen er zich*, ald. — *Onophoudelijke invallen en strooptogten der Noren*, ald. — *Bisschop* HUNGER *overleden*, bl. 410. — *Het Bisdom blijft twaalf jaren ledig*, *waarna* ODILBALD *den Bisschopszetel beklimt*, ald. — *Dood van* LOTHAIR II, ald. — *Daarop gevolgde onlusten*, bl. 411. — *Nieuwe rijksverdeeling*, ald. — *Keizer* LODEWIJK *maakt aanspraak op een deel van zijn broeders staten*, ald. — *Dit wordt door* LODEWIJK den Duitscher, *doch geenszins door* KAREL *ingewilligd*, bl. 412. — *De Noormannen beloven vrede en trouw*, ald. — *Zij verbreken die echter en vallen in* Friesland, ald. — *Hier ontvangen zij eene zware nederlaag*, ald. — *Spoedig echter keeren zij onder* ROLLO *terug*, bl. 413. — *Zij vallen in* Walcheren, ald. — *Onderwerpen* Friesland *aan zich*, ald. — *Berigten nopens eene luisterrijke overwinning door de Friezen op hen behaald*, bl. 414. — *Dood van* LODEWIJK den Duitscher, bl. 415. — *Diens gebied in* Nederland *valt zijn zoon* LODEWIJK II *ten deel*, ald. — *Die na den dood van* LODEWIJK den Stamelaar, *ook diens Nederlandsche bezittingen verovert*, bl. 416. — *Onophoudelijke invallen der Noren*, ald. — *Dood van* LODEWIJK II, bl. 417. — *Zijn opvolger* KAREL den Dikke *trekt met een groot heir tegen de Noormannen op*, ald. — *Onderhandelt en sluit een verdrag met hen*, ald. — *Hunne ondragelijke dwingelandij en plunderingen*, bl. 418. — *Luisterrijke overwinning door de Friezen op hen behaald*, bl. 419. — *Verregaande onbeschaamdheid van den Noorman* GODFRIED, bl. 420. — *Hij wordt op last van Keizer* KAREL den Dikke *vermoord*, bl. 421. — *Met hem neemt het gezag der Noordsche Vorsten in* Nederland *een einde*, ald. — *De Noormannen zetten hunne plundertogten echter steeds voort*, ald. — *Zij lijden eene gevoelige nederlaag*, ald. — KAREL de Dikke *afgezet*, bl. 422. — ARNULF *in zijne plaats tot Keizer verheven*, ald. — ARNULF *vereenigt* Lotharingen *en* Friesland *onder zijn gebied*, bl. 423. — *Nieuwe plundertogt der Noormannen*, ald. — ARNULF *overvalt hen bij* Leuven, ald. — *Zij worden geheel verslagen*, bl. 424. — *Hunne magt hierdoor aanmerkelijk geknakt*, ald. — ARNULF *schenkt* Lotharingen *aan* ZWENTIBOLCH, ald. — *Die zich door zijn bestuur gehaat maakt*, ald. — KAREL de Eenvoudige, *Koning van* Frankrijk, *door de misnoegden ingeroepen*, ald. — *Hij sluit een verbond met*

ZWENTIBOLCH, bl. 425. — LODEWIJK, *bijgenaamd* de Jonge, *de wettige zoon van* ARNULF, *tot Koning gekroond*, ald. — ZWENTIBOLCH *sneuvelt*, *en zijn rijk wordt met* Duitschland *vereenigd*, ald.

VIERDE HOOFDSTUK.

BESCHOUWING VAN DEN MAATSCHAPPELIJKEN TOESTAND VAN NEDERLAND IN DIT TIJDPERK.

Aankweeking van den landbouw in Nederland, *sedert de stichting van het Frankische Rijk*, bl. 426. — *Verdiensten der Geestelijkheid daaromtrent*, ald. — *Wijze van bebouwing*, ald. — *Voortbrengselen*, bl. 427. — *Vee- en bijenteelt*, ald. — *Ontwikkeling der nijverheid*, ald. — *Manufakturen*, ald. — *Vischvangst*, bl. 428. — *Handel en handelsverkeer*, ald. — *Voornaamste voorwerpen van in- en uitvoer*, bl. 431. — *Tol-, weg- en veergelden*, bl. 432. — *Jaarmarkten en marktregten*, ald. — *Muntregt*, bl. 433. — *Noodlottige invloed van de rooftogten der Noormannen op den handel*, ald. — *Invloed dezer togten op de meerdere ontwikkeling der zeevaart*, bl. 434. — *Toestand van de scheepsbouw*, bl. 435. — *Bouwkunst*, bl. 436. — *Beeldende kunsten*, ald. — *Staat der verschillende standen*, bl. 437. — *Beroemdste steden van dit tijdvak*, bl. 439. — *Staat der gebouwen*, ald. — *Tafelweelde*, bl. 440. — *Spijzen en dranken*, bl. 441. — *Uitspanningen en ligchaamsoefeningen*, bl. 444. — *Bezigheden der vrouwen*, ald. — *Kleederdragt*, bl. 445. — *Geestbeschaving*, bl. 446. — *De volkstaal*, bl. 447. — *Scholen voor geestelijken*, ald. — *Onderwijs aldaar gegeven*, bl. 448. — *Zorg van* KAREL den Groote *voor de volkstaal*, ald. — *Overgeblevene dicht- en letterkundige stukken uit dien tijd*, bl. 449. — *Treurige staat der godsdienst en zeden*, bl. 452. — *Domheid en zedeloosheid der mindere geestelijken*, bl. 453. — *Langdurige tegenstand der landzaten aan de Christelijke godsdienst*, ald. — *Eenige bepalingen tegen het zedebederf*, bl. 454. — *De Kerk onvoldoende tegen die misdrijven*, bl. 455. — *Zij bevordert die veeleer*, *door de kerken tot vrijplaatsen te maken*, ald. — *Staat der verschillende standen*, bl. 456. — *Alle ondergeschikt aan de geestelijken*, ald. — *Onderlinge twisten tusschen de geestelijken*, ald. — *Noodlottige staat des lands*, ald.

EERSTE BOEK.

VAN DE

VROEGSTE BEVOLKING VAN NEDERLAND

TOT OP DE

GROOTE VOLKSVERHUIZING,

ONGEVEER 400 JAREN NA CHRISTUS.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE

VROEGSTE BEVOLKING VAN NEDERLAND

TOT OP DE

KOMST DER ROMEINEN,

ONDER

JULIUS CAESAR,

50 JAREN VÓÓR CHRISTUS.

De Kelten, een volk welks oorsprong zich in den nacht der eeuwen verliest, waren ongetwijfeld de eerste bewoners van *Nederland.* Immers is het genoegzaam zeker, dat zij zich, onder verschillende benamingen, in geheel het westelijk *Europa*, van de *Oostzee* tot aan de straat van *Gibraltar* en voorts langs een gedeelte van de kusten der *Middellandsche Zee* gevestigd hebben, ofschoon het eigenlijke *Keltika* (*Gallia*) tusschen den *Rijn*, de *Alpen* en de *Pyreneën* beperkt is geweest (1). Wanneer deze bevolking geschied zij is moeijelijk te bepalen, maar ongetwijfeld stijgt zij tot eene hooge oudheid op. De landen aan deze zijde des *Rijns* tot over de *Wezer* en de *Elbe* naar den uithoek van *Denemarken*, waren reeds sinds onheugelijke tijden door Keltische stammen bezet (2); het mag echter bijna als onbetwistbaar aangenomen worden, dat *Nederland*, zoo lang onder de baren der zee bedolven, gelijk uit aardkundige nasporingen is gebleken, wegens zijne lage ligging, moerassen en poelen, wel het laatste door hen zal bevolkt zijn.

Deze overoude bewoners of Kelten worden afgeschilderd als menschen van eene reusachtige gestalte, die, naar de beenderen, welke men van hen in verschillende

(1) CAESAR, *de Bello Gallico. Lib.* I. *p.* 17. Ed. J. SCALIGERI. Amst. 1661. POMPONIUS MELA, Lib. III. c. 2. Ed. A. GRONOVII. L. B. 1722. STRABO, *Lib.* III. *p.* 139, 245, 285. XI. *p.* 507. Ed. J. CASAUBONI. Par. 1620. PLUTARCHUS *in* MARIO, *p.* 413. Ed. G. XYLANDRI. Francof. 1605. AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. *c.* 10 et 11. Ed. J. GRONOVII. L. B. 1693.

(2) N. WESTENDORP, *Verhandeling over de Hunnebedden, bl.* 222 enz. 289—296. Groningen 1822. Volgens CAESAR en TACITUS werden de Bovenrijnsche gewesten door Kelten uit *Gallië* bevolkt. CAESAR, *Lib.* VI. *p.* 139. TACITUS, *de Morib. Germ. c.* 28. Ed. J. LIPSII. Antv. 1648.

streken van *Frankrijk* gevonden heeft, gewoonlijk zes, ja zelfs zeven voet moet geweest zijn. Zij waren kloek, gezet, welgevormd, en blank van vel, hadden levendige blaauwe oogen, een woest en dreigend uitzigt, lang rosachtig of blond haar, en eene zware sterke stem, met welke zij in de gevechten een vreesselijk geschreeuw aanhieven (1). Zij waren tegen koude en moeijelijkheden gehard en verachtten dood en gevaren (2). De vrouwen hadden een niet minder gunstig voorkomen dan de mannen, wien zij zelfs in ligchaamskrachten overtroffen (3). Zij werden voor de schoonste onder de vrouwen der Noordsche volken gehouden.

In den beginne bedekten zich de Kelten slechts met de vellen der wilde dieren, die zij op de jagt gedood hadden. Later, toen zij vlas en hennep verbouwden, daarvan doek maakten en het verwden, werd hunne kleeding gemakkelijker en meer afwisselend. De meest gewone dragt des volks was toen eene soort van kleinen, vierkanten mantel (*sagum*) met of zonder mouwen, die aan den schouder met eene gesp of haak werd vastgehecht, met bont bezet en somtijds met smalle purperkleurige strooken versierd was. De edelen verwden hunne mantels met verschillende kleuren, en voegden er gouden of zilveren versierselen bij. Deze mantels waren in den winter van zwaarder stof dan in den zomer, en langen tijd het eenigste kleedingstuk. Onder den mantel droeg men later eene soort van open onderkleed of hemd, dat tot op de heupen afhing en met korte mouwen voorzien was; groote broeken voltooiden de dragt, in het bijzonder bij de Noordelijk wonende stammen.

Men ging meestal barrevoets, doch in den winter of wanneer het regende, bedekte men de voeten met houten of kurken sandalen (*gallicae*), die met lederen riemen aan elkander waren gehecht, hetgeen door de Romeinsche vrouwen van rang werd nagevolgd. Het hoofd was met eene muts bedekt, die bij de mannen spits toeliep gelijk een suikerbrood.

De mannen droegen den baard gewoonlijk lang, en zoo deze afgeschoren werd, lieten zij hunne knevels groeijen, hetgeen meestal bij de edelen gebruikelijk was. Allen droegen het hoofdhaar lang, dat nu eens in verwarde lokken langs de schouders golfde, en dan eens met een knoop in den nek of op het hoofd vastgebonden werd. Zij verhoogden de rosachtige kleur van hun haar door kalkwater, of door eene zeep uit vet en asch zamengesteld. Bij de Keltische vrouwen, wier kapsel vrij wonderlijk en van eenen driehoekigen vorm moet geweest zijn, was de voorkeur voor rood of ros haar algemeen.

---

(1) Florus, *Lib.* I *c.* 13. II *c.* 4. Ed. J. Minellii. Roterod. 1698. Ammianus Marcellinus, *Lib.* XV *c.* 12.

(2) Ammianus Marcellinus, *Lib.* XV. *c.* 12. Florus zegt van hen juist het tegenovergestelde *Lib.* II. *c.* 4. Hij vergelijkt hen bij de sneeuw der *Alpen*, die voor de zon weg smelt.

(3) Ammianus Marcellinus, *Lib.* XV. *c.* 12.

De kleeding der vrouwen verschilde niet veel van die der mannen, behalve dat hare onderkleederen langer waren. Even als de mannen trachtten zij haren tooi door gouden armbanden, ringen en halssnoeren te verhoogen; maar deze soort van versierselen was waarschijnlijk slechts den adellijken vergund (1).

Hunne levensbehoeften waren zeer beperkt. Hun voedsel bestond uit vleesch, wildbraad, visch, melk- en meelspijzen, honig, moeskruiden en wilde vruchten; ook wil men uit de bijzondere achting, in welke de eik bij hen gehouden werd, afleiden, dat zij zich, in den beginne althans, met de vrucht dezes booms gevoed hebben. Alles werd op de eenvoudigste wijze toebereid. Zij aten veel gezouten varkensvleesch, en de visch werd met zout, azijn en komijn gereed gemaakt. Zij maakten ook kaas; van de boter is dit minder zeker, doch zeer waarschijnlijk. Brood, nu eens uit tarwe en dan uit gerst gebakken, was hun reeds bekend toen het bij de Romeinen nog niet in gebruik was. Eene soort van bier of brandewijn en mee was de gewone drank bij die stammen, welke met den wijn onbekend waren.

Hunne maaltijden waren even eenvoudig als de spijzen, die opgedischt werden. Zij lieten zich door hunne kinderen, of door jonge lieden van beide kunne bedienen, en plaatsten de tafel digt bij den vuurhaard, die met braadspeeten en ketels, in welke zij hunne spijzen kookten, bezet was. ATHAENEUS geeft eene merkwaardige beschrijving van deze maaltijden. »De Kelten," zegt hij, »zitten op den grond op hooi wanneer zij eten en hebben voor zich zeer lage houten tafels. Hun voedsel is brood, ofschoon in zeer geringe hoeveelheid, met veel vleesch, zoo wel gekookt als gebraden of geroosterd. Deze geregten disschen zij op eene zindelijke, smakelijke wijze voor; doch nuttigen die zeer ongeschikt; daar zij met hunne handen, gelijk wilde dieren, geheele stukken grijpen en met de tanden vaneen scheuren. Zoo zij er niet met de tanden kunnen doorkomen, snijden zij het met een klein zakmes in stukken dat zij altijd bij zich dragen. Hunne rivieren en de twee zeeën, die hen omringen, verschaffen hun visch, dien zij met komijn en azijn toebereiden; want zij gebruiken weinig olie, dewijl deze bij hen zeer zeldzaam is. Wat den komijn betreft, dezen mengen zij in al hunne dranken."

»Wanneer zij met een zeker getal aan tafel zijn, is de gewoonte een halven kring te vormen. In het midden, als de eereplaats, gaat hij zitten, die zich het meest door zijne dapperheid, geboorte en rijkdom onderscheidt. Naast hem is de plaats van den gastheer; daarop volgen de overige gasten volgens rang en waardigheid. Achter hen staan de krijgslieden, welke aan hunnen persoon gehecht zijn, en die, gedurende den geheelen maaltijd, hun schild vasthouden. Voor hen zitten, even als zij, andere krijgers met speeren gewapend. Beide worden overigens gelijk hunne meesters behandeld."

»De drank der rijken is wijn, dien zij uit *Italië* of uit de omstreken van *Mar-*

---

(1) M. DEWEZ, *Histoire Générale de la Belgique.* Tom. I. p. 25—29. Brux. 1826. A. G. B. SCHAYES, *Les Pays-Bas avant et durant la domination Romaine.* Tom. I. p. 96—99. Brux. 1837.

seille ontvangen, en welke op deze wijze wordt toegediend. De bediende, met deze taak belast, brengt in elke hand een aarden of zilveren vat, gelijkende op een kookketel, en vol wijn. Elk drinkt er uit, doch weinig op eens, maar dikwijls, en bijna altijd is de wijn onvermengd. De schotels, op welke de spijzen gedischt worden, zijn van dezelfde stof als de drinkvaten of bekers. Eenige Kelten echter hebben koperen, en anderen bedienen zich, in plaats van schotels, van mandjes uit teenen gevlochten."

» Er bestaat onder hen eene zeer oude gewoonte, die dikwijls hunne maaltijden bloedig doet eindigen. Hij, die aanspraak maakt op de eer van de dapperste uit het gezelschap te zijn, grijpt een stuk vleesch. Zoo er iemand onder de gasten is, die hetzelfde voorwendt, staat hij op, en nu vechten de beide mededingers tot dat een hunner dood nedervalt (1)."

Op de plegtigste feestmalen dronken de gasten uit de schedels der vijanden, die zij gedood hadden, en zelfs uit die hunner vaderen en geliefdste vrienden; gelijk het eerste een bewijs was hunner dapperheid, zoo was het laatste een teeken van achting en herinnering aan de afgestorvenen. Bij de grooten waren deze schedels in goud of zilver gevat. Bij minder plegtige gelegenheden dronk men uit horens van buffels of andere wilde dieren.

Niet altijd, of veel eer zelden, zat bij deze maaltijden de matigheid aan de hooger hand. De Kelten gaven bij dergelijke gelegenheden gewoonlijk den vrijen loop aan hunne zucht voor den dronk, hetgeen meest altijd de noodlottigste gevolgen naar zich sleepte, daar de gasten, door den wijn verhit, over de geringste beleediging in woede geraakten en handgemeen werden. Somtijds vochten zij vermaakshalve na den maaltijd, doch dit veranderde, naar mate zij meer ontstoken werden, in ernst; de zwaarden werden alsdan getrokken, en niet zonder bloed geplengd te hebben weder opgestoken, indien de omstanders niet spoedig tusschen beide schoten en de strijdende partijen van elkander scheidden. Wanneer de gastmalen niet zoo droevig afliepen, werden zij met zang en dans besloten, waarbij de maat door het slaan met de zwaarden of lansen op de schilden aangegeven werd (2).

Aanvankelijk leefden de Kelten, benoorden de *Alpen* en *Pyreneën*, als Nomaden door de bosschen en in de holen verspreid. Later in beschaving toegenomen, woonden de rijken zoo wel als de armen in kleine, ligtgebouwde hutten uit hout en riet zamengesteld, rondvormig van gedaante, wier dak spits toeliep en met stroo bedekt was. Zij waren hoogst waarschijnlijk slechts gelijkvloers, en hadden noch vensters, noch schoorsteenen; het licht drong er in door eene hooge deur, en de keuken diende tevens tot slaap- en woonvertrek. Deze eenvoudige woningen waren even

---

(1) Athaeneus, *Lib.* V. Ed. casauboni. Lugd. 1657.

(2) Schaijes T. I. p. 84—89.

eenvoudig en slechts met de wapenen des bezitters, die als zegeteekens langs de muren hingen, versierd. Het huisraad bestond uit eenige aarden vaten, grof bewerkte kleine houten tafels, en banken. Eenige bossen stroo of dierenhuiden strekten tot legerstede; meestentijds echter sliep men op den blooten grond. Deze hutten lagen van elkander verspreid over de velden, door de wouden of in de nabijheid van de eene of andere bron. Immers steden of regelmatige dorpen waren onder de Noordelijk wonende Kelten, zelfs ten tijde van CAESAR, niet bekend. Wanneer zij eenen vijandelijken aanval vreesden, trokken zij naar hunne verschansingen in het midden der bosschen, al waar zij in der haast hutten opsloegen, en zich met hun vee en voorraad opsloten (1).

De ongehuwde staat was niet in eer bij de Kelten, en veelwijverij, onder de geringen althans, niet in gebruik. De maagden genoten eene groote vrijheid in de keus harer echtgenooten: de vader noodigde op een gastmaal al de mededingers naar de hand zijner dochter; en de eerste, wien zij een beker vol water aanbood, was de gelukkige. De trouwplegtigheden bepaalden zich daarbij, dat de bruidegom en bruid uit éénen beker dronken. De vrouw bragt een bruidschat ten huwelijk, welke door den man met eene somme gelds van gelijke waarde vergroot, en door den langstlevende der echtgenooten, benevens de voordeelen, welke dezelve gedurende hun huwelijk had opgeleverd, geërfd werd (2). De man onttrok zich zoo lang hij de wapenen konde voeren, aan allen landarbeid en handwerk, die geheel aan de zorg der vrouw werden overgelaten en van welke zelfs de smarten bij het moeder worden haar naauwelijks eenige oogenblikken konden ontheffen. Zij verzelde hem daarenboven in den krijg, op de jagt, en deelde met hem in dezelfde gevaren en moeijelijkheden.

Meer omslagtig en kostbaarder waren hunne lijkplegtigheden. De lijken werden of verbrand, of begraven. De wapenen, het paard, de hond en wat den overledene in zijn leven het dierbaarste geweest was, werden met hem verbrand, ten einde hij deze voorwerpen in de andere wereld mogt wedervinden. Vroeger werden ook uit dien hoofde zijne slaven en zelfs lieden, die men wist dat hij bemind had, aan de vlammen geofferd (3). De grafplaatsen der aanzienlijken werden met aardzoden of groote steenen, tot zekere hoogte opgestapeld, bedekt.

De opvoeding der kinderen strekte ten eenenmale om er sterke menschen en dappere krijgers van te vormen. » De Kelten worden onder het zwaard en de wapenen geboren," zegt TITUS LIVIUS te regt (4). Immers de eerste wensch eener Keltische moeder was, wanneer zij een mannelijk kind had ter wereld gebragt, dat het den Goden mogt

(1) E. M. ENGELBERTS, *De aloude staat en geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden*, D. I. bl. 389—391. Amst. 1784. DEWEZ, T. I. p. 18–20, 25. SCHAYES T. I. p. 89—96.

(2) CAESAR, *Lib.* VI. p. 137.

(3) CAESAR, *Lib.* VI. p. 137.

(4) TITUS LIVIUS, *Lib.* X. c. 16. Ed. J. F. GRONOVII. Amst. 1679.

behagen, hem met de wapenen in de vuist te laten sterven. Zoodra de kinderen geboren waren, werden zij in koud water gedompeld, gingen tot aan den jongelingsleeftijd bijna geheel naakt, en werden in het zwemmen, jagen en in den wapenhandel geoefend. Zij dienden hunne ouders aan den disch, en mogten niet met hen in het openbaar verschijnen vóór dat zij de wapenen dragen konden (1). Alsdan ontvingen zij uit de hand des vaders een zwaard en schild, van welke zij zelfs in den hoogsten en verzwaktsten ouderdom geen afstand deden (2).

Een volk dus opgevoed en aangekweekt, moest den oorlog als het hoofddoel en tevens als het grootste vermaak des levens beschouwen. » Zij zijn in elken leeftijd voor den krijg geschikt; de grijsaard trekt met even veel moed ten strijde als de jongeling," zegt AMMIANUS MARCELLINUS (3); en CAESAR verzekert, dat vóór zijne komst geen jaar voorbij ging, waarin zij niet in de eene of andere krijgsonderneming gewikkeld waren (4). Op de groote volksvergadering, die in de lente gehouden werd, moest elk weerbaar man ten volle gewapend en krijgsvaardig verschijnen. Die het laatste verscheen werd wreed mishandeld en voor de oogen der vergaderden vermoord. Indien nu een der opperhoofden besloten had eenen togt te ondernemen, gaf hij in dit *consilium armatum* zijn voornemen te kennen, opdat zij die hem volgen wilden, zich lieten werven. Degenen, die in zijn voorstel genoegen namen, beloofden hem hunne hulp, en werden door de geheele vergadering toegejuicht. De geworvenen daarentegen, die hun opperhoofd niet wilden volgen, werden als wegloopers en schelmen beschouwd, op welke niemand voortaan eenig vertrouwen stelde. De dappersten en krijgszuchtigsten onder deze opperhoofden hadden altijd een zeker getal medgezellen in hunne soldij, door CAESAR *ambacti*, *soldurii* genoemd, die zwoeren met hunnen aanvoerder te leven en te sterven. Indien hun meester sneuvelde, zou het schande voor hen geweest zijn te leven. Zoo heerschend was de zucht naar oorlog onder deze volken, dat zij in tijd van vrede niet nalieten bij hunne naburen te stroopen, ja zelfs hun eigen land door burgeroorlog vernielden, en elkander doodden, wanneer zij geene gelegenheid vonden buitenlands te oorlogen. (5)

Onder de zangen der Barden ter eere der helden, en vergezeld door hunne vrouwen, die niet minder krijgshaftig waren dan hare echtgenooten en zonen, trokken zij ten strijde, nadat zij vooraf eenen plegtigen eed hadden afgelegd, hun haar noch baard te scheren, noch hunne dierbaarste betrekkingen ooit weder te zien, indien zij hunne vijanden niet overwonnen hadden. Zij hielden zich overtuigd, dat zij eene eeuwige

---

(1) CAESAR, *Lib.* VI. p. 137.

(2) CAESAR, *Lib.* VIII. p. 204.

(3) *Lib.* XV. c. 12.

(4) *Lib.* VI. p. 136.

(5) CAESAR, *Lib.* III. p. 76, V p. 126, VI p. 136. ATHENAEUS, *Lib.* VII c. 13.

gelukzaligheid zouden deelachtig worden, wanneer zij met de wapenen in de vuist sneuvelden; en kenden geen grooter ongeluk dan een' natuurlijken dood te sterven. Ook de dappersten onder hen, wanneer de jaren hen verhinderden den dood op het slagveld te zoeken, bragten zich met eigene hand om het leven, of ontvingen deze dienst, als een blijk van liefde en gehechtheid, uit die hunner nabestaanden en vrienden. Ten bewijze hunner stoutheid en doodsverachting droegen zij, volgens AELIANUS, wanneer zij ten strijde trokken, in plaats van helmen, bloemkransen (1); en wanneer de slag zou aangaan ontblootten zij het bovenste gedeelte des ligchaams. Er waren echter onder hen die hoofd en borst met ijzeren wapenrustingen bedekten.

Eene eigenlijke legerkunst of krijgstaktiek schijnen deze volken noch gekend, noch eenige bepaalde krijgstucht gevolgd te hebben. Wanneer de aanval zou beginnen, moedigden zij elkander door krijgsgeschreeuw aan, door het geluid van zekere grof bewerkte trompetten, door oorlogszangen en scheldwoorden op hunne vijanden. De dappersten traden, eer de algemeene slag aanving, vóór het leger, en daagden, tot een bijzonder gevecht, dien der vijanden uit, welke zich met hen durfde meten. Allen, die tot hetzelfde geslacht en gehucht behoorden, werden bij elkander geschaard, en vormden een driehoek (*cuneus*), welke met een of meer man beginnende, trapsgewijze vermeerderde tot dat hij eene aanzienlijke breedte bereikt had. De ruiterij, uit de aanzienlijksten zamengesteld, maakte de kern des legers uit. (2) Elk ruiter werd door twee slaven gevolgd, evenzeer gewapend en te paard. Zoo eene wonde hem buiten gevecht bragt, nam een der slaven zijne plaats in, terwijl de andere zijne wonde verbond. De Kelten bezigden ook strijdwagens, elk met twee paarden bespannen. De krijger, welke dien beklommen had, schoot een schicht op den vijand, en zoodra men door eene vijandelijke bende was heengebroken, steeg hij van zijn wagen om te voet met het zwaard te vechten. Deze wagens met elkander vereenigd, dienden tevens om de legerplaatsen te versterken. Van oorlogstuigen bij belegeringen schijnen de Kelten geen denkbeeld gehad te hebben, vóór dat zij er door de Romeinen op gebragt werden. Wanneer zij zich van eene versterkte plaats wilden meester maken, sloten zij die met hun geheel leger in, beschoten de wallen met steenen, en als de verdedigers van de muren verjaagd waren, vormden zij een stormdak, verbrandden de poorten en wierpen de wallen omver (3). Hunne eigene verschansingen waren omringd en versterkt door groote, zware palen, die evenwijdig twee voeten van elkander geheid waren, en wier tusschenruimte met steenen werd aangevuld. Het geheele werk was met zware sluitbalken gekoppeld, en van binnen met aarde versterkt. Deze wallen, tot eene bekwame hoogte opgehaald, waren tegen brand en stormram vrij wel verzekerd, zoodat het zelfs den Romeinen niet gemakkelijk viel er door te dringen.

---

(1) *Variae Historiae*, *Lib.* XII. c. 23. cur. J. KUHNIO. Argent. 1685.

(2) CAESAR, *Lib.* VII p. 184.

(3) CAESAR, *Lib.* II p. 51, 52.

De gewone wapenen waren een groot, ongepunt slagzwaard (*spatha*) dat aan eene ijzeren of koperen keten langs de zijde hing, en een groot, plat, veelkleurig vierkant schild, uit teenen of zeer dun hout vervaardigd, doch niet toereikende om het geheele ligchaam te bedekken. Ook wierpen zij het dikwerf van zich en vielen met ontbloote ligchamen op den vijand aan. Zij bedienden zich ook van eene andere soort van zwaarden met kromgebogen punten, voorts van zeer lange speren, werpspietsen, bogen, slingers, strijdbijlen, en van een korten dikken ijzeren knods, die aan eenen ketting hen op zijde hing. Al deze wapenen waren gewoonlijk met gedaanten van viervoetige dieren en vogelen, in metaal, koraal of andere stoffen bewerkt, versierd. Op hunne helmen waren horens van dieren of wel de gedaante eens vogels; meestal van eenen haan, die ook hunne vanen versierden. (1)

Na den krijg en wapenhandel is de jagt, het beeld des oorlogs, de meest geliefkoosde bezigheid en uitspanning bij alle min beschaafde volken. Van de jeugd af aan er mede vertrouwd, betoonden de Kelten daarin veel onversaagdheid en behendigheid, bovenal in het hoogst gevaarlijk vangen en temmen van elanden en wilde buffels, welke destijds in de uitgestrekte wouden van Middel- en Zuid-*Europa*, in groot aantal waren, doch thans slechts in *Litthauen* en in de noordelijkste gewesten van ons werelddeel gevonden worden. De buffeljagt in het bijzonder was het vermaak der jongelingen, die hierdoor hunne ligchaamskrachten oefenden en ontwikkelden. Het was bij hen een punt van eer, wie de meesten dezer dieren geveld, en de horens ten bewijze daarvan, te huis gebragt had. Het gewone jagtwapen was boog en pijl, doch bij het jagen van wilde zwijnen bedienden zij zich van voortreffelijke jagthonden, van welke zij eene groote menigte bezaten, en die tevens in den oorlog gebruikt werden. Na de jagt was de vischvangst een der voornaamste bronnen van bestaan onder de Keltische volksstammen (2).

Het ligt in den gewonen gang van de maatschappelijke ontwikkeling der volken, dat de landbouw eerst later wordt aangekweekt, en even als de andere kunsten des levens, een gewrocht is dier noodzakelijkheid, welke uit behoefte en gebrek geboren wordt. Wanneer dit kenmerk eener meerdere beschaving zich onder de Kelten geopenbaard heeft, is niet te bepalen. Zeker is het, dat zij den landbouw beoefenden, toen zij den Romeinen bekend werden, en zelfs de legers van CAESAR van meel voorzagen, ofschoon zij verscheidene malen hunne oogsten vernietigd hadden, opdat het de vreemde bezoekers aan levensmiddelen mogt ontbreken. Zij verbouwden benevens tarwe en garst, ook haver, boekweit en spelt. De kunst van op verschillende wijzen met mergelkalk en asch de landen te bemesten was hun tevens bekend, en men beweert, dat zij dit den Italianen geleerd hebben, even als het gebruik van den ploegstaart, het ploegijzer en de egge, die waarschijnlijk door hen zijn uitgevonden. Zij baakten hunne velden af

(1) DEWEZ, T. I. p. 124—133. SCHAYES, T. I. p. 100—108.

(2) CAESAR, *Lib.* VI, p. 141. DEWEZ, T. I. p. 42—44. SCHAYES, T. I. p. 108—111.

en verbrandden de stoppels vóór dat de grond beploegd werd. Bij het inoogsten bedienden zij zich van de sikkel en van eene soort van wan op raderen, wier voorste gedeelte met ijzeren tanden was gewapend, doch aan het andere einde een dissel had, waaraan een paard of os gebonden werd, die het werktuig voortstiet, terwijl de geleider het opligtte of liet vallen tot op de hoogte der korenaren, welke door de ijzeren tanden afgemaaid werden, zonder dat de halm beschadigd werd, die regtop bleef staan. Om het koren te ziften of te zuiveren, bezigden zij eene paardenharen zeef, waarvan de uitvinding hun ook wordt toegekend. De garst en gierst echter werden met de schaar en een kam gemaaid. De wijze op welke deze graansoorten nog in eenige Nederlandsche gewesten, vooral in *België*, ingezameld worden, schijnt van deze gewoonte der Kelten overgebleven te zijn. Van de garst werd bier bereid, en in de armste gewesten bakte men er brood van. De granen werden in diepe kuilen bewaard, die in eenen droogen grond gedolven, geheel bedekt en alzoo gewaarborgd waren tegen den invloed der lucht. Op deze wijze werd het graan vijftig, ja zelfs honderd jaren bewaard. Het koren werd waarschijnlijk tusschen twee steenen klein gewreven; welligt later, hebben zij, even als de Romeinen, van handmolens gebruik gemaakt. Bij de zuidelijk wonende Kelten werd ook de olijf, de vijg, de druif en eenige moeskruiden aangekweekt (1).

Met den landbouw gaat de veeteelt gepaard. Op de uitgestrekte weiden der Kelten graasde eene groote menigte rundvee en schapen, wier melk en vacht bewerkt en tot verschillende oogmerken gebezigd werden. — De Keltische paarden waren zeer gezocht en werden met zorg aangekweekt. Ontelbare kudden varkens zwierven door de bosschen en op de velden in volle vrijheid rond, en werden door een horen weder bijeen geroepen.

Men vond meer nijverheid en handel onder de Kelten, toen de Romeinen met hen bekend werden, dan men in een overigens nog weinig beschaafd land zou verwachten, dat daarenboven afwisselend eene prooi was van regeringloosheid, inwendige twisten en buitenlandsche oorlogen. De Kelten toch kenden niet alleen het linnenweven, welke kunst zij naar *Opper-Italië* overbragten, maar vervaardigden ook doek en wollen stoffen van verschillende kleuren en hoedanigheid; peltwerk; velerlei soorten van zeep, onder welke de voornaamste die was, door welke zij de blonde kleur hunner lange haarlokken verhoogden; voorts potasch, onderscheidene verwen en kuipwerk. Zij bewerkten ijzer-, koper- en loodmijnen; hun ijzer was van de beste hoedanigheid, weinig minder hun koper, hetwelk zij door bijmenging wisten te wijzigen; terwijl zij tevens het geheim bezaten om het tin, dat uit *Brittanje* getrokken werd, minder smeltbaar te maken, en het den glans van zilver te geven. Van hen leerden de Romeinen de kunst van vertinnen.

Met deze voortbrengselen der nijverheid werd een tamelijk levendige handel gedreven. Linnen en wollen stoffen werden in aanzienlijke hoeveelheid naar *Italië* uit-

(1) Schayes, T. I. p. 75—83.

gevoerd; ingezouten eetwaren, dierenhuiden, leder, timmerhout, metalen, honig, ganzen, jagthonden, paarden en slaven waren mede niet geringe handelsvoorwerpen, en de graanhandel in het bijzonder, was zeer aanzienlijk (1).

De zeeën, die het gebied dezer volken omspoelden, en de rivieren, die het doorstroomden, boden den koophandel groote voordeelen en gemakken aan. De scheepvaart moet echter bij hen nog in hare kindschheid geweest zijn, daar de handelaars en zeelieden weinig gebruik maakten van de talrijke havens, welke de kusten des oceaans opleveren, en die zij zelfs naauwelijks schijnen gekend te hebben. Uit de monden van den *Rijn*, de *Seine*, de *Loire* en de *Garonne* staken de koopvaardijschepen naar *Brittanje* over.

Deze schepen waren ten tijde van CAESAR van het hardste eikenhout gebouwd; de voor- en achtersteven buitengewoon hoog, om de golven en stormen te wederstaan; maar de kiel minder rond, dan die der Romeinsche schepen, hetgeen de vaart op ondiepten en bij lagen waterstand gemakkelijker maakte. De roeibanken waren groote balken, een voet breed, welke door ijzeren nagels, van een duim dik, vastgeklonken waren. De zeilen waren niet van doek, maar uit zachte dierenvellen vervaardigd, en de ankers lagen niet aan kabels maar aan ijzeren ketens (2). CAESAR bewondert de snelle vaart dezer schepen, en de behendigheid der Keltische zeelieden in het besturen (3). Ter koopvaart op de binnenwateren bediende men zich gewoonlijk van kanoes uit een boomstam vervaardigd.

Wat de staatsregeling of den regeringsvorm der Kelten betreft, deze was onder de verschillende stammen verschillend, en deels koninklijk, deels gemeenebestgezind of liever *theocratisch-aristocratisch*. Immers berustte bij de meesten hunner het oppergezag in handen der priesters en edelen, of ridders, terwijl het volk zelf volstrekt geen deel had aan het bestuur van den staat (4). In die gedeelten waar het eenhoofdig gezag gehuldigd werd, was de koninklijke waardigheid niet erfelijk. In vele gewesten zelfs werd de koning of het opperhoofd jaarlijks gekozen; zijne magt was zeer bepaald, en hij zelf eigenlijk slechts de eerste in rang onder zijns gelijken in de legers en raadsvergaderingen. Gedurende zijn bestuur mogt hij het land niet verlaten, en het ontbreekt niet aan voorbeelden, dat de Kelten hunne koningen afgezet hebben (5). In eenige gewesten echter was hij minder beperkt in zijne handelingen, en had het regt over leven en dood der onderdanen. Men kan echter in het algemeen aannemen, dat de vol-

---

(1) DEWEZ, T. I p. 117—123. SCHAYES, T. I p. 145—149.

(2) CAESAR, *Lib.* III. p. 71.

(3) *Lib.* III. p. 71, alwaar een scheepsstrijd beschreven wordt tegen de *Veneten*, een Keltische volksstam in het tegenwoordig Fransch *Bretagne*.

(4) CAESAR, *Lib.* VI. p. 134.

(5) CAESAR, *Lib.* VI. p. 142.

strekte koninklijke magt bij de Kelten gehaat was, en die magt meer *tijdelijk* dan *wezenlijk* en *bestendig* geweest is (1). Welke van deze beide regeringsvormen de Nederlandsche Kelten gehad hebben, is onbekend. Men gist, dat zij aan opperhoofden onderworpen waren, die den titel van koning voerden; dat het algemeen beheer der zaken, en de groote belangen van den staat aan eenen raad van aanzienlijken waren toevertrouwd; en dat in de onderscheidene landschappen plaatselijke besturen bestonden, die het regt uitoefenden en de belangen van bijzondere personen behartigden (2).

Meer zeker schijnt het, dat, bijzonder in de *Nederlanden*, de verschillende onafhankelijke staten en gewesten onderlinge bondgenootschappen vormden, om in tijd van nood eenen magtigen vijand wederstand te kunnen bieden. Wanneer een belangrijke oorlog op handen was, werden de leden des bondgenootschaps tot eene algemeene vergadering in de bosschen of afgezonderde plaatsen bijeengeroepen, alwaar het aandeel, dat elk lid, naar mate zijner middelen, ter gemeenschappelijke verdediging moest opbrengen, bepaald werd (3). Er hadden daarenboven ook jaarlijksche bijeenkomsten plaats, die in de maand *Maart* gehouden werden, en niet beter kunnen vergeleken worden dan bij de onstuimige Hongaarsche en Poolsche landdagen der latere tijden, ondanks het vrij zonderlinge, doch volstrekt niet doelllooze gebruik, om hem die eenen spreker door geraas of praten hinderde, door eene kamerwacht met de sabel in de vuist het zwijgen op te leggen, en te bevelen zich stil te houden. Gehoorzaamde de snapper niet bij de tweede of derde waarschuwing, dan sneed hem de kamerwacht een stuk uit zijn kleed, zoo dat het overige hem niet konde dienen, en hij de geheele vergadering ten spot en speelbal werd (4).

Niet zelden betwistten de magtigste volksstammen elkander het regt van oppergezag in de belangrijke zaken, welke het bondgenootschap betroffen. (5) De oneenigheden welke hiervan het natuurlijke gevolg waren, bewerkten eindelijk den geheelen ondergang der Kelten. Velen der ijverzuchtige stammen offerden de onafhankelijkheid huns volksbestaans aan kleingeestige bijzondere belangen op, en om hunne gewaande regten en eischen op de overige staten te bevorderen, riepen zij nu eens de Romeinen en dan weder de Germanen te hulp, die niet in gebreke bleven, spoedig als meesters te handelen en te bevelen. Zonder deze burgertwisten zou CAESAR waarschijnlijk nimmer aan de verovering van *Gallië* gedacht, haar voorzeker nooit zoo gemakkelijk volbragt hebben.

De weinige berigten, welke de oude Schrijvers betrekkelijk den staatkundigen toestand des volks zelf hebben nagelaten, zijn niet berekend om daarvan een hoog of gunstig denkbeeld te koesteren. Van de drie standen, de geestelijkheid, de adel en het gemeen,

(1) DEWEZ, T. I. p. 60.

(2) DEWEZ, T. I. p. 62.

(3) CAESAR, *Lib.* II. p. 50, *Lib.* VII. p. 150.

(4) TITUS LIVIUS, *Lib.* XXI c. 20. STRABO, *Lib.* IV.

(5) CAESAR, *Lib.* I. p. 33.

stonden slechts de beide eersten, die elkander wederkeerig behoefden om hun gezag te handhaven, in achting. De vrouwen van deze twee standen speelden mede eene belangrijke rol in zaken van regering en werden bij gewigtige omstandigheden van oorlog of vrede als godspraken geraadpleegd; doch de gemeene landzaten daarentegen, in dit opzigt, door de gezagvoerders en grooten weinig beter dan slaven behandeld, en buiten allen staatkundigen invloed gehouden. Gedrukt door schulden en zware lasten, waren de meesten zelfs verpligt hunne vrijheid te verkoopen en zich afhankelijk te maken (1). Om den overmoed, de willekeur en de aanmatigingen der grooten te beteugelen, hadden zich reeds in een zeer verwijderd tijdperk bijzondere aanhangen gevormd, wier hoofden, even als de gemeensmannen in *Rome*, zich een groot aanzien wisten te verschaffen, in alle belangrijke zaken beslisten, en zorg droegen, dat althans hunne aanhangers leed noch onregt aangedaan werden. Doch dit middel was verderfelijker en noodlottiger voor het volk dan de kwaal zelve, dewijl het de partijschappen en verdeeldheden steeds levendig hield en aankweekte, zoodat onder de Kelten geen staat, geen landstreek, geen dorp, zelfs geen geslacht gevonden werd, die niet onderling verdeeld waren en door partijwoede verscheurd werden; terwijl onder dit alles de uitvoering en handhaving der wetten niet weinig zullen geleden hebben (2).

Zeer onvoldoende zijn de berigten over de wetgeving en regtspleging dezer volken. Het schijnt ook trouwens, dat zij meer naar gebruiken, herkomsten en gewoonten, dan naar eigenlijk bepaalde of beschrevene wetten, die, in elk geval, zeer eenvoudig en gering in getal zullen geweest zijn, bestuurd werden. De vaders hadden regt van leven en dood over hunne onmondige kinderen, en de mannen over hunne vrouwen (3). Overigens waren de Druïden, volgens CAESAR (4), regters in alle burgerlijke en lijfstraffelijke zaken; zij bepaalden de straffen en belooningen. De schuldige, welke zich niet aan hunne uitspraak onderwierp, werd in den ban gedaan, hetgeen voor de schandelijkste straf gehouden werd, en elk ontvlugtte den veroordeelde als een goddelooze en schelm. Dieven en struikroovers werden ten vure gedoemd, terwijl de moordenaars slechts gebannen werden, indien zij zich niet aan moord van een vreemdeling hadden schuldig gemaakt. De ter dood veroordeelden dienden gewoonlijk tot menschenoffers aan de goden, en werden te dien einde zoo lang bewaard tot dat zich de gelegenheid voor eene dergelijke vreesselijke plegtigheid aanbood (5). De vrouw echter die verdacht gehouden werd haren man van het leven beroofd te hebben, kon door de bloedverwanten op de pijnbank gebragt worden, en bij schuldbekentenis werd zij op de gruwelijkste wijze gedood (6).

(1) CAESAR, *Lib.* VI. p. 134.
(2) SCHAYES, T. I. p. 113. DEWEZ, T. I. p. 62.
(3) CAESAR, *Lib.* VI. p. 137.
(4) *Lib.* VI. p. 134.
(5) SCHAYES, T. I. p. 115.
(6) CAESAR, *Lib.* VI. p. 137.

Waar de Druïden niet regtstreeks konden of wilden uitspraak doen, werd het pleit op de volgende zonderlinge wijze beslecht. Men koos twee raven, om het lot van partijen te beslissen, en plaatste op dezelfde plank twee meelkoeken die, in olie en wijn gedoopt, aan den oever van zeker meer nabij den Oceaan gebragt werden. Weldra verschenen de twee raven, welke een dezer koeken geheel opaten, en den andere verstrooiden. De partij aan wie deze laatste behoorde, won de zaak (1).

Er bestond eene wet onder de Kelten, dat hij, die eenige belangrijke tijding vernomen had, deze voor zich moest houden en haar alleen aan de overheid mogt mededeelen, die er vervolgens over raadpleegde en aan de menigte er zoo veel van ontdekte of voor haar verborgen hield, als zij raadzaam en noodig oordeelde. (2)

Het volkenregt zal slechts het regt van den sterkste geweest zijn, onder eene menschensoort, die elken aanval op vreemde volken, hoe onregtvaardig en willekeurig ook, goedkeurde. Een voorbeeld zal dit gevoelen wettigen. Toen de Romeinsche afgezanten, dus verhaalt TITUS LIVIUS, den Galliërs, die de stad *Clusium* belegerden, onder het oog bragten, dat zij volstrekt geen regt hadden op het wettig grondgebied van een vreemd volk, was het antwoord, dat zij hun regt op de punt van hun zwaard droegen, en dat alles aan de dappersten behoorde (3). Men weet, dat de Romeinen dezen Keltischen stelregel, welken zij toen afkeurden, voor en na dien tijd in den volsten omvang tot den hunne maakten, overal waar zich hunne adelaars vertoonden.

Vóór de komst van CAESAR in *Gallië* kenmerkte zich het karakter der Kelten, door de weinige deugden en de vele gebreken, welke overal den mensch in den staat der onbeschaafdheid aankleven. Bij hem zijn deugden en ondeugden meer het gevolg van onbeperkte driften, en der omstandigheden van buiten, dan van vrije keuze; en brengen gewoonlijk elkander wederkeerig voort; hij is deugdzaam, meer uit onvermogen dan uit overtuiging; en misdadig, meêr uit onwetendheid dan uit beginselen. Zoo is de deugd der matigheid bij hem het noodzakelijk gevolg der armoede; terwijl zijne woeste wreedheid tegen vijanden het uitvloeisel is eener slechte opvoeding en eener zeer bekrompene beschaving.

De Kelt, oorspronkelijk goedaardig, was geheel belangeloos wanneer hij zijn ongelukkigen landgenoot helpen, of eenen vriend uit den nood redden kon; en geene opofferingen waren alsdan te zwaar of te groot. De beleediging eenen nabestaande of vriend aangedaan, konde niet ongewroken blijven, zonder zich de verachting van elk op den hals te halen (4). Het ontbreekt niet aan voorbeelden, dat de Kelten somtijds de dapperheid, ofschoon ongelukkig, in hunne grootste vijanden zelfs, wisten te eerbiedi-

---

(1) STRABO, *Lib.* IV. p. 303.

(2) CAESAR, *Lib.* VI. p. 137. DEWEZ, T. I. p. 69.

(3) *Lib.* V. c. 35.

(4) STRABO, *Lib.* IV.

gen (1). De gevaarlijke kunst van veinzen en vleijen was hun onbekend; zij waren even eenvoudig van zeden als openhartig en vrij in hunne gesprekken. Getrouw en regtvaardig jegens den stamgenoot, zouden zij zich gewacht hebben hem het geringste te ontnemen; en het goede vertrouwen was zoo algemeen, dat men zich niet de moeite getroostte des nachts de deuren der woningen te sluiten.

Hunne matigheid en eenvoudigheid in spijs en drank worden geroemd. Deze deugden echter moeten hun niet te hoog toegerekend worden. AMMIANUS MARCELLINUS zegt zelfs, dat zij den wijn hartstogtelijk beminden (2); en wanneer zij door roof en plundering zich het overvloedige konden verschaffen, verslonden zij alles wat hen voorkwam. Gastvrijheid werd onder hen bijzonder stipt en heilig in acht genomen. Zij verloren al hunne woestheid voor den vreemdeling, wien voedsel en huisvesting werd aangeboden, zelfs vóór dat deze er om verzocht had; ja, men betwistte elkander het genoegen hem te herbergen, en bij zijn vertrek geleidde en vergezelde men hem op den weg (3).

Moed en dapperheid, die gewoonlijk tot vermetelheid werden opgevoerd en dikwerf de treurigste gevolgen naar zich sleepten, waren, gelijk bij alle onbeschaafde, oorlogvoerende volken, de hoofddeugden der Kelten. Bij een eersten aanval konden geene hinderpalen hen doen wijken, en het gezigt van een' onvermijdelijken dood scheen hen te meer te ontvlammen. Vrouwen, grijsaards, kinderen, allen werden door dezelfde geestdrift bezield. Hunne spreuk was: *overwinnen of vergaan*; en hieraan getrouw, is het geen wonder, dat zij een gedeelte van *Europa* en *Azië* bemagtigd hebben, dat de helden der oudheid zich beroemden hen onder hunne hulpbenden te tellen, en dat de Romeinen op het hooren van hunnen naam beefden, en hen als de geduchtste vijanden beschouwden met wie zij » niet om eer te behalen, maar om het behoud des vaderlands streden," gelijk SALLUSTIUS zich uitdrukt (4).

De goede hoedanigheden der Kelten werden door groote ondeugden en grove gebreken overschaduwd. Trouwens, waar het verstand niet verlicht, waar de geest niet beschaafd, waar het hart niet door godsdienst, opvoeding en voorbeeld veredeld is, rust de deugd op geene hechte grondslagen; zij is wankelbaar en steeds de slavin der bruisende driften, die zij moest beteugelen. Zoo ook bij de Kelten, en het is onbegrijpelijk hoe men hen tot voorbeelden van menschen heeft kunnen verheffen (5). De oude Schrijvers beschuldigen hen van luiheid en zucht tot lediggang, daar zij buiten krijg

(1) TITUS LIVIUS, *Lib.* V. c. 46.

(2) *Lib.* XV. 12.

(3) SCHAYES, T. I. p. 70, 71.

(4) *In Bello Jugurth.* p. 137. Amstel. 1675. Verg. FLORUS, *Lib.* II. c. 4. *num.* 1. CAESAR, *de Bello Gallico Lib.* VII. p. 184. JUSTINUS, *Lib.* XXV c. 2. Ed. J. SCHEFFERI. Hamb. 1678. SCHAYES. T. I. p. 72—75.

(5) Zie bijv. ENGELBERTS, D. I. bl. 159. 160.

en jagt, alle bezigheden verachtten en hunnen tijd in volslagene werkeloosheid doorbragten (1). Dit echter wordt door de nijverheid en den handel, welke onder hen bloeiden, gelogenstraft, en het is moeijelijk deze tegenstrijdigheid uit den weg te ruimen, ten zij men aanneme, dat deze beschuldiging meer in het bijzonder de Noordelijke Kelten betreft, die ongetwijfeld op een' lageren trap van beschaving stonden dan hunne zuidelijker stamgenooten. Zeker is het, dat allen in dagen van rust en vrede drinkgelagen beminden, en dat de verslaafdheid aan den drank, welke daaruit voortvloeide, de noodlottigste gevolgen naar zich sleepte. Gewoonlijk ontstonden uit hunne dronkenschap niet alleen onderling de bloedigste twisten, zoodat zelden onder hen een feestmaal was, dat niet door moord van onderscheidene gasten bezoedeld werd, maar ook dikwerf veroorzaakte deze verderfelijke neiging de nederlaag en de vernietiging hunner legers. Op deze wijze toch kwam het grootste gedeelte der Galliërs om het leven, die *Rome* bemagtigd hadden (2).

Onwetendheid en bijgeloof, door de priesters aangekweekt, verhinderden hen het ware van het valsche te onderscheiden, gaven voedsel aan hunne natuurlijke nieuwsgierigheid, wuftheid en onstandvastigheid, en verleidden hen tot daden over welke zij spoedig reden hadden zich te beklagen (3).

Geheel onderworpen aan hunne onbeteugelde hartstogten, gaven zij zich met hevigheid aan den eersten indruk over. Eene zaak van weinig belang bragt hen in beweging; oogenblikkelijk daagden zij elkander uit en vochten tot op den dood toe (4). Trotsch en snoevend van aard, tergden zij hunnen vijand door de grofste beleedigingen en belagchelijkste snorkerijen, maar bij den minsten tegenspoed werden zij ter nedergeslagen en achtteden zich voor onherstelbaar verloren (5). Onverzadelijk hebzuchtig roofden zij gedurig op de naburige volken. Niets werd in dergelijke omstandigheden geëerbiedigd; noch de verblijven der dooden, noch de tempels der goden. Doch in niets vertoonde zich hun woeste aard schrikkelijker dan in hunne wreedheid tegen een overwonnen vijand. Deze kende geene perken, en bleef doof voor de stem van het medelijden en der menschelijkheid. Mannen, grijsaards, vrouwen en kinderen moesten onder de vreesselijkste smarten wegsterven, of werden op de brandaltaren aan hunne barbaarsche goden opgeofferd (6).

De godsdienst der Kelten was niet berekend hen tot edele menschen te vormen. Hunne eerdienst week, in vele opzigten, niet af van die van onderscheidene andere volken

(1) Florus, *Lib.* II. c. 4. *num.* 2. Schayes, T. I. p. 66; en de aldaar aangehaalde Schrijvers.

(2) Titus Livius, *Lib.* V. c. 33. Justinus, *Lib.* XXIV c. 7 et 8.

(3) Caesar, *Lib.* III. p. 75. *Lib.* IV. p. 82.

(4) Titus Livius, *Lib.* V. c. 37.

(5) Caesar, *Lib.* III. p. 75, 89.

(6) Schayes, T. I. p. 68—70.

der oudheid. Zij aanbaden vele goden, die in oppergoden, in ondergoden of halfgoden, en in geesten verdeeld waren. TEUTATES (vader des volks) was hun Oppergod, dien zij als den uitvinder aller kunsten, den beschermer van den handel en der reizigers vereerden, en die misschien van daar door CAESAR als eenzelvig met MERCURIUS beschouwd werd (1). Men heeft beweerd, dat deze TEUTATES dezelfde was als de TEUT der Germanen, de TAUTÈS der Feniciërs, de TEUTAT der Karthagers en de TAU der Egyptenaren.

ESUS of HESUS (schrik) was de God des oorlogs, en wordt uit dien hoofde door CAESAR onder den naam van MARS opgegeven. Hem werd het kostbaarste gedeelte van den buit, op de vijanden behaald, toegewijd, en dieren en menschen, in den strijd gevangen, moesten aan hem opgeofferd worden (2).

BEAL, BEL of BELEN, (de blonde, de zon) de APOLLO der Romeinen, was bij de Kelten de God der geneeskunst, wiens feest jaarlijks op den vijf en twintigsten van Wintermaand gevierd werd, en wiens godspraken alom geëerbiedigd werden. Zij hadden insgelijks eene godheid over de kunsten en handwerken, die CAESAR wel is waar MINERVA noemt, maar wier Keltische naam onbekend is (3). HERCULES OGMIUS was de God der welsprekendheid, wiens dienst niet geheel onwaarschijnlijk door de Feniciërs, toen deze zich in *Zuid-Gallië* vestigden, onder de Kelten werd ingevoerd (4).

TARANIS, TARANUS of THERANIM, (donder) de JUPITER, de donderaar der ouden, was de God des hemels en de meester van den bliksem; terwijl DIS of DIT (PLUTO) de God was van de aarde en der hel of van den nacht. De Kelten beweerden, dat zij uit dezen god ontsproten waren, en van daar, dat zij den tijd niet bij dagen maar bij nachten afdeelden (5).

Behalve deze goden van den eersten rang telden zij een overgroot getal ondergoden, en goede en kwade geesten. Bosschen, bergen, rotsen, meren, rivieren, bronnen, alles had zijnen bijzonderen beschermgod.

In geene tempels of bedekte en bemuurde gebouwen, maar op hooge bergen, in sombere wouden of op uitgestrekte vlakten werden de goden aangebeden (6). Dáár werden tot altaren, die zoo dikwerf van menschenoffers rookten, een geheimzinnig getal ruwe steenen van twaalf tot vier en twintig voeten hoog, op hunnen kant gelegd, en zoodanig gerangschikt, dat zij eenen of meer evenmiddelpuntige kringen vormden, wier

(1) CAESAR, *Lib.* VI p. 136. TITUS LIVIUS, *Lib.* XXVI. c. 44.

(2) CAESAR, *Lib.* VI. p. 136. LUCANUS, *Lib.* I. vs 144. p. 17. Ed. Amst. 1643.

(3) CAESAR, *Lib.* VI. p. 136. Misschien werd zij BELISANA genoemd. Dezen naam gaf men ten minste aan de uitvindster der kunsten en wetenschappen. DEWEZ, T. I. p. 79.

(4) Uitvoerig over deze godheid handelt TOLAND, *History of the Druids*, in de *Miscellaneous Works of Mr.* JOHN TOLAND, *Vol.* I. p. 33—45. London 1747.

(5) CAESAR, *Lib.* VI. p. 137.

(6) LUCANUS, *Lib.* III. vs 399. p 71.

middelpunt door eenen steen, grooter van omvang dan de overigen, aangewezen werd. De uitgestrektste kringen telden eenige honderden van deze steenen. Men heeft dit gemis van eigenlijke tempelgebouwen bij de Kelten vóór hunnen omgang met de Romeinen, toegeschreven aan het zuivere en verheven denkbeeld, dat zij de goden meenden te onteeren wanneer zij hen in eenen beperkten en omschreven kring aanbaden. Dit denkbeeld echter is te afgetrokken en te wijsgeerig, om het in een weinig beschaafd volk, dat meer handelde dan dacht, te vooronderstellen. Het is veel waarschijnlijker, dat onbeschaafdheid, onkunde en traagheid hen belet hebben hunne goden op eene wijze te vereeren, die meer overeenkomt met de gewone begrippen van eerbewijzing en achting voor hoogere wezens, en die bij alle volken, welke aan den staat van wetenschappelijke kindschheid ontwassen zijn, aangetroffen worden. Nevens deze geweldige steenhoopen, van welke nog vele in *Frankrijk* en *Groot-Brittanje* aanwezig zijn, hadden de Kelten ook eene kleinere soort van uitgeholde altaren of liever bakken, om het bloed der slagtoffers op te vangen; voorts beweegbare rotsen of waggelende steenen, zoo geplaatst dat zij met geringe moeite konden bewogen worden; en afgodsbeelden, die meestal slechts uit groote ruwe steenen of uit den misvormden stam van eenen eik bestonden (1). Somtijds echter werd de afgod onder de walgelijkste en vreesselijkste gedaanten voorgesteld.

De godsdienst-plegtigheden werden slechts op het middaguur, of des middernachts bij volle en nieuwe maan verrigt. Zij bestonden hoofdzakelijk in statige omgangen ten einde de gunst des hemels over de vruchten der aarde af te smeeken, in geheimzinnige verrigtingen bij het inzamelen van planten, aan welke men eene geneeskundige kracht toeschreef; in wigchelarijen, die vóór het uitvoeren eener belangrijke onderneming altijd geraadpleegd werden; en in brandoffers, die bij alle groote omstandigheden en gewigtige voorvallen plaats hadden. Behalve huisdieren en vruchten werden den goden ook menschenoffers toegebragt. Gewoonlijk koos men hiertoe misdadigers of krijgsgevangenen, en bij gebrek van deze ook slaven en zelfs vrijen, doch in dit laatste geval werd het slagtoffer door het lot aangewezen. Somtijds wijdden de Kelten zich zelve gewillig aan de goden. Zij waanden in hun bijgeloof en hunne dweepzucht, dat een brandoffer van het edelste wezen op aarde aan de godheid het welgevalligst moest zijn, en dat, wanneer een groot ongeluk dreigde, men den toorn des hemels niet beter konde bevredigen, dan door met het leven van een' mensch het behoud van den staat of dat van zijns gelijken te koopen. Deze menschenoffers, die op de verschrikkelijkste wijze verrigt, en bovenal aan TEUTATES, HESUS en TARANIS toegewijd werden, zijn, ondanks de pogingen der Romeinen, vóór de invoering van het Christendom in *Gallië* niet geheel afgeschaft geworden (2).

---

(1) LUCANUS, *Lib.* III. vs 412. p. 72. TOLAND, p. 87—107.

(2) CAESAR, *Lib.* VI. 136. LUCANUS, *Lib.* I. vs. 444—446. p. 18. Verg. DEWEZ, T. I. p. 71—108. SCHAYES, T. I. p. 116—128 et 131.

De priesters of bedienaars der godsdienst droegen den naam van *Druïden*, *Drysiden*, *Semnotheën* of *Saroniden*. De afleiding dezer verschillende benamingen is onzeker. Het waarschijnlijkste gevoelen is, dat het woord *Druïd* afkomt van het Keltische *deru* (*dryw*, *derwydd*, meervoudig *derwyddon* of *dryod*) hetgeen eik beteekent, het zinnebeeld van den oppersten god der Kelten (1). De oorsprong van het Druïdendom zelf is niet minder onzeker, en geen der gevoelens, hier over geopperd, leidt tot eene waarschijnlijkheid, veel min tot eenige zekerheid (2). De Druïden waren vermoedelijk in drie rangen verdeeld: in eigenlijk gezegde *Druïden*, die de godenleer en bovennatuurkunde beoefenden; in *Vates* (οὐάτεις, *Eubates*, *Eutages*, Galisch *Faids*) of wigchelaars, die meer bijzonder met de uiterlijke godsvereering, en de uitoefening der geheime kunsten belast waren; en in *Barden* of zangers, die den lof der goden en dien der helden bezongen (3). Van deze drie rangen genoten de Druïden de grootste voorregten, en bekleedden naast of benevens de opperhoofden of koningen den eersten rang in den staat. Zij waren de bewaarders en uitleggers der wetten, hadden een aanzienlijk deel in het staatsbestuur, mengden zich in de algemeene en bijzondere geschillen, en waren vrij van belastingen en krijgsdienst; daarentegen was elk gezin verpligt hun eene jaarlijksche schatting op te brengen. Terwijl de Vates en Barden onder het volk verkeerden, onttrokken zich de Druïden aan de oogen des gemeens, en leefden genootschappelijk in het diepste der bosschen en in de donkerste schuilplaatsen (4), alwaar zij jongelingen uit de aanzienlijkste geslachten, in hunne geheimen inwijdden. Deze leertijd was ten uiterste moeijelijk en duurde dikwerf twintig jaren onafgebroken voort. De voorschriften en lessen werden in verzen medegedeeld, die van buiten moesten geleerd worden, daar het volstrekt verboden was iets van de leer op schrift te brengen, zoo wel om het geheugen der leerlingen te oefenen, als om de geheimzinnige leer zelve voor elk ander dan voor hunne ingewijden verborgen te houden (5). Om hun aanzien te onderschragen en te bevestigen moest het volk misleid en in het diepste

---

(1) Anderen leiden dien naam af van het Grieksche δρυς (eik); en sommigen van het Keltische *drau*, *drou* of *trau*, *trou*, *tru* (getrouw). Zie VAN DER MILII, *Lingua Belgica* p. 236. L. B. 1612. J. SMITH in *a History of the Druïds*, *particularly of those of Caledonia*, geplaatst in 's mans *Gaelic Antiquities*, Edinb. 1780. 4to, ontleent den naam *druïd* van het oud Keltische woord *druidh* hetgeen *wijze man* beteekende. In het tegenwoordig Galisch of Bergschotsch heeft het woordje *drùdh* of *drùdih* nog de beteekenis van: *toovenaar*, van *iemand*, *die met geheime kunsten omgaat.* Zie *the Dictionary of the Gaelic Language* bij NORMAN MACLEOD en DANIEL DEWAR. Glasgow 1833.

(2) SCHAYES, T. I. p. 129,130.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. c. 9. STRABO, *Lib.* IV. p. 302. VIRGILIUS, *Eclog.* IX. vs. 32 - 36. p. 20. Ed. HEINSII. L. B. 1684.

(4) LUCANUS, *Lib.* V. vs. 454. p. 131.

(5) Zie CAESAR, *Lib.* VI. p. 134—136. DEWEZ, T. I. p. 92—98, 100—103. SCHAYES, T. I. p. 129—133.

ontzag gehouden worden; en de ban, toen niet minder vreesselijk dan later onder de Christenen in de middeleeuwen, werd uitgesproken over dengene die het waagde de oppermagt der Druïden te betwisten of te betwijfelen (1). Zij waren verkiesbaar, en aan hun hoofd stond een Opper-Druïd, die voor zijn leven gekozen werd en een onbepaald gezag uitoefende (2). Ook vrouwen of Druïdessen waren, zonder eigenlijk priesteressen te zijn, aan deze orde verbonden. Zij werden door het volk als bovennatuurlijke, hoogst bevoorregte wezens beschouwd, die afgezonderd van de overige stervelingen, in holen en aan de oevers van groote stroomen woonden, en slechts omgang hadden met de goden. Men kende haar de gaaf der voorzegging toe, en beweerde, dat zij alle kwalen konden genezen, het gebied voerden over de hoofdstoffen, en alle soorten van gedaanten vermogten aan te nemen (3).

De Druïden droegen het haar kort en den baard lang. Hunne gewone dragt bestond in prachtige veelkleurige wijde kleederen, over welke een lange mantel geslagen werd, die met groote plooijen op den grond nedergolfde, en om de schouders toegeknoopt of door eenen haak werd vastgemaakt. Bij godsdienstige plegtigheden en verrigtingen droegen zij, even als de Druïdessen, lange witte tabbaarden met purperkleurige streepen, die, gelijk de orgelpijpen, steeds verkleinende van de eene zijde naar de andere liepen. De Opper-Druïd droeg eenen witten tabbaard, door een gordel van goud leder vastgesnoerd, benevens een hemd met korte mouwen. Zij hadden om den hals een zeker versiersel in goud gevat, dat men het ei der Druïden noemde, benevens eene gouden keten, en de armen waren met armbanden, gelijk de vingers met ringen van hetzelfde metaal beladen. Het hoofd was met eene eenvoudige witte muts gedekt, die bij den Opper-Druïd zich door een wollen kwast met twee stoffen banden onderscheidde, welke van achteren even als bij de bisschopsmuts, afhingen. Bij het offeren echter waren zij blootshoofds en barrevoets, en hun tabbaard was tot de knieën opgeschort. Allen droegen handschoenen (4).

In de godsdienstleer der Druïden werd alles tot het geheimzinnig getal van drie terug gebragt. Wij zagen reeds, dat zij zich zelve even als hunne godheden in drie rangen verdeelden. Aan elk dier godheden werden gewoonlijk drie hoedanigheden toegekend. Drie hoofdpunten maakten den grondslag der godsdienstleer uit, namelijk:

---

(1) Caesar, *Lib.* VII. p. 135. Haec poena (de ban) apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur; iis omnes decedunt, aditum eorum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur.

(2) Caesar, *Lib.* VI. p. 135.

(3) Verg. toland, p. 10, en voorts op onderscheidene plaatsen zijner *History of the Druïds*. Dewez. T, I. p. 105–107.

(4) Dewez, T. I. p. 103.

» de onsterfelijkheid der goden, hunne kracht en hun alvermogen." De zedeleer werd insgelijks tot drie hoofdpunten gebragt: » dien de goden; doe geen kwaad; tracht moedig en dapper te worden." Men erkende eene onsterfelijkheid der ziel; het eigenlijke gevoelen der Druïden over den staat hier namaals is echter onzeker. Eenigen beweren, dat zij aan eene zielsverhuizing in andere aardsche ligchamen geloofden (1): terwijl zij, volgens sommigen, aan eene andere wereld dachten, waar de opgewekte dooden een leven, bijna gelijk aan dat op aarde, zouden genieten (2). Dit laatste gevoelen is wel het waarschijnlijkste. Van waar anders de gewoonte om met den overledene alles, wat hem in het leven aangenaam en dierbaar was geweest, in het vuur te werpen, of te begraven, indien hij niet tot een ander leven, maar slechts tot een ander ligchaam overging, om daarin op deze aarde weder te verschijnen (3)? Het geloof aan een toekomstig bestaan was zoo vast onder de Kelten, dat zij geld uitzetteden, op voorwaarde dat het hun in het ander leven zou teruggegeven worden (4); en dat sommigen zich op de brandstapels van hunne vrienden wierpen, om met hen in een ander leven te verkeeren (5). Dewijl zij geen lijkgebaar maakten bij den dood hunner dierbaarste betrekkingen, schijnen zij overtuigd geweest te zijn, dat deze niet verloren waren, maar slechts van woonplaats verwisseld hadden.

De geestbeschaving der Kelten was, overeenkomstig hunne godsdienstige ontwikkeling, zeer gering. Zij beschouwden de schoone kunsten en letteren met minachting (6), en werden hierin versterkt door de Druïden, wier belang vorderde dat het volk in onwetendheid gehouden werd, terwijl zij zich zelven het alleenbezit dier weinige wetenschappen wilden verzekeren, welke zij beoefenden. Deze bepaalden zich hoofdzakelijk tot natuurkunde, sterrekunde en geneeskunst. Of de kennis dezer onderwerpen wel van dien aard geweest is, dat zij de Druïden tot uitstekende wijsgeeren en geleerden verheft, welk karakter hun door eenige Schrijvers, op gezag van CAESAR en AMMIANUS MARCELLINUS wordt toegekend (7), mag met rede in twijfel getrokken worden (8). Waar, gelijk bij de Druïden, groote waarde gehecht wordt aan voorzeggingen, voorteekenen en wigchelarijen (9) daar moet de kennis der natuur nog zeer beperkt en

(1) CAESAR, *Lib.* VI. p. 135, 136.

(2) LUCANUS, *Lib.* IV. vs. 454. p. 101.

(3) ENGELBERTS, D. III. blz. 134.

(4) VALERIUS MAXIMUS, *Lib.* II. c. 6. *num.* 10. Hanoviae 1614.

(5) POMPONIUS MELA, *Lib.* III. c. 2.

(6) AELIANUS, *Var. Hist. Lib.* VIII c. 6.

(7) CAESAR, *Lib.* VI. p. 136. AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. c. 9.

(8) JONES, *Hist. of Wales* p. 215. London 1820.

(9) CICERO, *de Divinatione, Lib.* I. c. 90. Ed. J. J. HOTTINGER. Tig. 1793.

in dikke nevelen gehuld zijn. Zij verdeelden de ongewijde wetenschappen even als hunne godsdienst- en zedeleer in drie hoofdtakken: de beweging der planeten, de uitgestrektheid der aarde en der wereld, en de natuur der dingen. Zij leerden dat beide stof en geest eeuwig zijn, dat het heelal onverdelgbaar is, dat het water en het vuur de werkende oorzaken zijn van de omwentelingen, welke het heelal ondergaat. Den tijd splitsten zij in maanjaren. De maand, het jaar en de eeuw begonnen in het eerste kwartier der maan. Van de dertig jaren, uit welke de Keltische eeuw bestond, waren er elf elk van dertien manen. De zesde dag der maan was een heilige dag (1).

Aan de dichtkunst schonken de Kelten eene bijzondere opmerkzaamheid, en de Barden of zangers deelden in de hoogachting des volks (2). Zij waren in twee rangen, in gewijde en ongewijde Barden verdeeld; genen bezongen den lof der goden; dezen moedigden ten strijd aan, en verheerlijkten de daden der helden en der gesneuvelden (3). Door hen werden de loffelijke bedrijven der tijdgenooten aan de nakomelingschap overgebragt; door hen gingen de daden der vaderen niet verloren. Om deze te bewaren schijnen zij echter niet van de schrijfkunst, welke onder hen bekend was (4), gebruik gemaakt, maar hunne zangen alleen aan het geheugen toevertrouwd te hebben (5). Op deze wijze werd de geschiedenis van geslacht tot geslacht overgebragt, voorzeker in afwisselende en nieuwe vormen, doch zonder den oorspronkelijken inhoud geheel te verliezen. De Barden begeleidden hunne liederen door eene soort van lier, die zij *Crott* noemden.

Op een' lagen trap stonden al de overige schoone kunsten en letteren. De beschrijvingen van de gehuchten en woningen der Kelten in het algemeen, door CAESAR en anderen medegedeeld, toonen aan, dat zij in de bouwkunst niet meer gevorderd waren, dan de wilden onzer dagen. Evenmin pleiten voor hunne kunstontwikkeling hunne altaren en grafplaatsen, weinig meer dan groote steenhoopen, zonder eenig versiersel, zonder eenig opschrift, onregelmatig en ruw en dikwijls als het ware daar heen geworpen.

Hunne afgodsbeelden waren zoo wanstaltig, dat men er naauwelijks het werkstuk eener menschenhand in konde herkennen; en de Keltische munten, in verschillende plaatsen van *Frankrijk* gevonden, bewijzen dat deze volken volstrekt met de teekenkunst onbekend waren. In een woord, al wat van hen uit de tijdperken vóór de heerschappij der Romeinen overgebleven of bekend is, wijst op een volk terug, dat zich nog in de morgenschemering der maatschappelijke beschaving bevindt.

Wat hier, naar aanleiding van de berigten der oude Schrijvers, over de Kelten in het algemeen is gezegd geworden, kan niet op al de stammen van dit uitgestrekte volk in de bij-

(1) DEWEZ, T. I. p. 91—100. SCHAYES, T. I. p. 140.

(2) ATHENAEUS, *Lib.* VI. p. 184.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. c. 9. AELIANUS, *Var. Hist. Lib.* XXII. c. 23

(4) ENGELBERTS, D. II. bl. 174—178.

(5) CAESAR, *Lib.* VI. p. 135.

zonderheden worden toegepast, dewijl vele hunner van elkander verschilden in taal, wetten, zeden en gebruiken (1). Het is waarschijnlijk, dat die Kelten, welke zich benoorden den *Rijn* gevestigd hadden, zich nimmer geheel uit den staat der woestheid verheven hebben, daar zij zeer zelden met beschaafdere volken in aanraking kwamen. De vroegste bewoners onzer gewesten althans, zullen slechts die weinige kunsten gekend hebben welke de dringendste behoefte leert uitvinden en beoefenen, gelijk de kunstelooze voorwerpen getuigen, welke in de zoogenaamde *Hunebedden* van *Drenthe*, de onmiskenbare sporen van hun verblijf in *Nederland*, gevonden zijn, en die een volk aanduiden, dat nog in den eersten kindschen staat van wetenschappelijke ontwikkeling verkeerde.

De *Hunebedden* worden door het geheele landschap *Drenthe*, en in een gedeelte van *Noord-Overijssel* in aanzienlijke hoeveelheid over de vlakten en barre heidevelden verspreid, aangetroffen (2). Vroeger waren zij in nog veel grooter getale aanwezig, maar zijn van tijd tot tijd weggehaald, verkocht en verbruikt geworden, voor dijkwerken, waterleidingen, of tot grondslagen en muren van huizen en kerken. Doch niet alleen geldzucht, maar ook vaak verkeerde godsdienstijver en bijgeloof, hebben, meer dan de tand des tijds, velen dezer eerwaardige gedenkteekenen van een krachtig voorgeslacht vernield en verdelgd. De eigenlijke *Hunebedden*, die niet met de grafkamers of kelders, en grafheuvels, van welke *Drenthe* insgelijks vele bezit, noch met de altaren der Druïden moeten verwisseld worden, zijn langwerpige graven, in den grond wél geplaveid met keijen, en beschut door eene menigte zware ruwe steenen, staande in den grond ter zijde en aan het einde, en dragende eene zoldering van steenen, derdehalf voet boven de oppervlakte (3). Deze liggende of deksteenen, zijn de grootste, en men vindt er van twintig tot zestig voeten in omvang. De staande steenen zijn aanmerkelijk kleiner, maar meer in getal. Overal waar deze gevaarten nog in hunne oorspronkelijke gedaante gevonden worden, zijn zij zoo ingerigt, dat men door een kleinen doorgang, welke meestal in het Westen is, kan doorkruipen in de ruimte, welke door de bovensteenen bedekt wordt. Rondom deze gedenkteekenen, die van zestien tot vijf en twintig schreden lang, en van vier tot zes schreden breed zijn, waren op eenen afstand van drie treden, bij wijze van omheining of buitenmuur, kleinere steenen, van vier of zes voeten hoog, elk omtrent eene trede van elkander, geplaatst, doch deze zijn meest verdwenen, dewijl zij ligter konden vervoerd worden (4). Slechts een dezer

---

(1) Caesar, *Lib.* I. p. 17. Josephus, *de Bello Judaico. Lib.* II. c. 16. f. 806. Coloniae 1691.

(2) Onder de vele gissingen over den naamsoorsprong van *Hunebedden*, is deze de waarschijnlijkste: *Hune* beteekent nog in *Westfalen*, *een reus*; en *bed* is een oud Keltisch woord voor: *graf. Hunebedden* zijn dus zoo veel als: *graven der reuzen*. Zie Westendorp, bl. 5—7, 169. *Aant.* bl. 5.

(3) Westendorp, bl. 7.

(4) Engelberts, D. III. bl. 162.

merkwaardige overblijfselen eener hooge oudheid is ongeschonden bewaard gebleven, behalve dat ook hier de kring van steenen is weggenomen. Het is een van de kleinste, en ligt te *Tinnarloo*, aan den weg tusschen *Vries* en *Zuidlaren*, in het vlakke veld. In de zijden is dit *Hunebed* negentien voeten lang; de hoogte is zes voeten en drie duim; de breedte zes en een half voet. Het bestaat uit elf steenen; drie in elke zijde; drie zware boven, en aan ieder einde één, en staat eenigzins verheven. De deksteenen liggen twee en een halven voet boven den grond, en zijn tusschen de zeven en acht voeten breed. De zijsteenen zijn evenwijdig van elkander met eene tusschenruimte van ongeveer twee voeten. De ligging is Zuid-Oost en Zuid-West. Het is in zijne soort fraai, en alles ligt hier zoo als voor eeuwen (1).

De stoutste dezer Drenthsche steenhoopen, doch zeer gehavend, ligt bij het dorp *Borger*. Hij is bijna tachtig voeten lang; westwaarts beslaat de binnenste ruimte negen voeten; aan het oosteinde iets meer dan zes. De zijsteenen, vijf en veertig in getal en van eene geweldige grootte, staan drie voeten van elkander, tusschen welke hier en daar kleinere keisteenen liggen. Drie voeten boven den grond worden zij door negen ontzaggelijke steenklompen gedekt, eenige echter zijn in het midden afgeworpen (2). De grootte der deksteenen in het bijzonder, wekt verbazing op over een volk, dat zonder eenige, of althans met eene zeer beperkte werktuigkundige kennis, en zonder geschikte werktuigen, met ongeloofelijke moeite en eene krachtsinspanning, die aan het onmogelijke grenst, zulke ligchamen heeft kunnen verwerken, vervoeren en in zekere rangschikking, hoe kunsteloos ook, opeen stapelen; ligchamen, van welke eenigen meer dan veertig duizend ponden zwaar zijn (3).

In veenen noch in kleigronden, evenmin als op hei- of zandgronden die geheel van steensoorten verstoken zijn, worden *Hunebedden* gevonden. De zware steenklompen uit welke zij zijn zamengesteld, biedt de Drenthsche grond zelf in groote menigte aan. Trouwens dáár alleen, waar de bouwstof voor deze en dergelijke gedenkteekenen voorhanden was, werden zij, wanneer de denkwijze dit medebragt, opgerigt. En van daar, dat zij in *Drenthe* en nergens elders in *Nederland*, aangetroffen worden. Immers, behalve den zoogenaamden duivelssteen te *Namen*, en den steenklomp op de heide bij het dorpje *de Vuurst* in *Gooiland*, beide door velen voor altaren gehouden, zijn er in de Nederlandsche gewesten aan den *Rijn*, de *Maas*, de *Schelde* of den *IJssel* geene gedenkteekenen aanwezig, die met de *Hunebedden* eenige overeenkomst hebben (4). De steenen der

---

(1) Westendorp, bl. 51.

(2) Westendorp, bl. 60. Bij *Hummeling* in *Munsterland* wordt een steengevaarte aangewezen, onder hetwelk een herder met eene kudde van honderd schapen zich verbergen kan. Engelberts, D. III. bl. 163.

(3) Westendorp, bl. 63. Een dezer steenen konde door eene bende van honderd vijftig soldaten, die er voorbij trok, niet van zijne plaats gebragt worden. Engelberts, D. III. bl. 164.

(4) Westendorp, bl. 12, 49.

Drenthsche *Hunebedden* zijn grove blokken van gedaante en inhoud als die welke men in *Noorwegen* en elders aantreft. Zij zijn van buiten witachtig, grijs, of van eene blaauwe, ook wel rosse tint. Deze kleuren vertoonen zij ook van binnen, wanneer zij gekloofd of gesprongen zijn. Eenigen zijn glinsterend, anderen dof; velen uit gruis van schelpen, anderen uit kleine aaneengegroeide keisteentjes zamengesteld, of zandachtig. Over den oorsprong dezer steenen in den Drenthschen grond zijn de gevoelens verschillend. Men heeft beweerd dat zij derwaarts zijn aangespoeld (1).

Het doel waarom deze verbazende steengevaarten opgerigt werden, kan niet langer twijfelachtig zijn. Niet alleen de naamsafleiding en eene aloude overlevering, maar ook de lijkbussen, met asch en beenderen gevuld, de wapenen en andere voorwerpen uit deze gedenkteekenen opgedolven, bewijzen overtuigend, dat zij voor de vroegste bewoners dezer gewesten geweest zijn, wat de Piramiden voor de Egyptenaren waren: grafplaatsen der Grooten en Magtigen (2).

De hooge oudheid der *Hunebedden*, en dat zij eeuwen vóór onze tijdtelling moeten opgeworpen zijn, kan niet betwijfeld worden. De vorm en bouwtrant, de ruwe steenen, zonder eenige bewerking, zonder eenig opschrift, zonder eenig beeldwerk, uit welke zij zijn zamengesteld, kenmerken den woesten smaak der stichters, en duiden, even als de eenvoudige en ruwe voorwerpen in deze grafplaatsen gevonden, een volk aan dat op eenen veel lageren trap van beschaving geplaatst was, en veel ouder moet geweest zijn dan de oude volken uit het hooge *Noorden*, op wier gedenkteekenen ten minste de eerste pogingen van ontluikende kunst aangetroffen worden (3).

Evenzeer schijnt het pleit voldongen, wie de oprigters dezer grafteekens geweest zijn. De treffende overeenkomst der *Hunebedden*, in vorm en gedaante, met onderscheidene

(1) Engelberts, D. III, bl. 164, 165.

(2) Westendorp, bl. 81—90. Eene afbeelding van de oudheden in de *Hunebedden* gevonden levert engelberts, D. III. bl. 170.

Hoezeer de *Hunebedden* in gedaante, in praal en in trotschheid ook van de Piramiden van *Egypte* mogen verschillen, zou echter de treffende overeenstemming van hunne stichters met die der Egyptische gedenkteekenen, om het overschot hunner afgestorvenen onder verbazende steengevaarten te begraven, niet met eenigen grond op een volk van denzelfden oorsprong, van denzelfden aard, van hetzelfde godsdienstig gevoel, doen besluiten? En wordt dit vermoeden niet versterkt door de kruisen, welke in een klein rond zijn uitgewerkt op de ronde steenen van de grootte van een hoenderei, welke, volgens westendorp, bl. 85, in de *Hunebedden* gevonden worden? Deze kruisteekens toch gelijken volmaakt op die, voorkomende op de Obelisken, de oude gedenkteekenen van *Thebe* en heidensche met beeldspraak versierde munten.

In het afbeeldsel op eene gouden Fenicische medaille aan de rivier *de Werra* gevonden, heeft men eene treffende gelijkheid bespeurd met het beeld van den hercules magusanus in *Zeeland* opgedolven, en hieruit, zeker voorbarig genoeg, beweerd, dat *Duitschland*, de *Nederlanden* en *Frankrijk* door de Feniciërs zijn bevolkt geworden. Zie dorow. *Das magusanische Europa.* Mein. 1819.

(3) Westendorp, bl. 171—202.

overoude gedenkteekenen in *Groot-Brittanje* en *Ierland*, *Spanje*, *Frankrijk*, *Duitschland* en *Denemarken*, alle gewesten waar de geschiedenis onwedersprekelijk het bestaan der Kelten vermeldt, duidt eenen en denzelfden oorsprong aan, en moet elken twijfel aan het voormalig bestaan dezes volks in *Nederland* vernietigen (1).

» En zoo kondigt onze geschiedenis haar begin met een vereerenswaardig voorgeslacht aan. Deze trotsche en ruwe steenbrokken, gevoegd bij de aloude terpen, wierden en vliebergen, langs den zeeoever en de zoomen onzer groote rivieren gezaaid, verheffen den moed en de grootheid van ziel van een dapper maar bezweken volk" (2). Reeds eeuwen vóór onze jaartelling werden de vlakten van *Nederland* door dit volk bewoond, dat buiten twijfel eenen bijzonderen naam gehad heeft, maar van welks lotgevallen niets bekend is. De eerste stammen, welke zich in deze gewesten vestigden, zullen als Nomaden niet steeds bepaald daar gebleven, maar van tijd tot tijd door andere vervangen zijn, en zich elders en meer noord-oostwaarts nedergeslagen hebben. Ongetwijfeld waren de Bovenrijnsche Kelten magtiger geworden, en hadden zich veel verder naar het Noorden, dan hunne stamgenooten aan gene zijde dier rivier naar *Italië*, uitgebreid. Het kan niet bevestigd, maar even weinig ontkend worden, dat de Nederlandsche Kelten deel genomen hebben in de verschillende togten onder BELLOVETUS, SEGOVETUS en BRENNUS; ook is het slechts eene gissing dat BELGIUS of BOLGIUS, welke in de vierde eeuw na de bouwing van *Rome*, met eene groote legermagt uit *Illyrië* en *Pannonië* verder oostwaarts zou zijn opgetrokken, hun opperhoofd geweest is, tot welk vermoeden ten onregte de naam des helds eenige aanleiding gegeven heeft (3). Meer waarschijnlijk is het, dat zij langen tijd tegen de indringende volken uit *Germanië* gestreden hebbende, door deze eindelijk, even als hunne stamgenooten tot aan de *Marne* en *Seine*, uit hunne woonplaatsen verdrongen, en mede naar *Brittanje* en *Ierland* overgestoken zijn, ten ware de Kimberen, welke in dit tijdperk en 200—
later hier te lande aangetroffen worden, met de Kelten één volk geweest zijn (4), 150 J. V. CHR.

(1) WESTENDORP, bl. 202—317. ENGELBERTS, D. III, bl. 160. Het bestaan der Kelten in ons vaderland wordt ook bewezen door een aantal woorden in onze taal, die hunnen Keltischen oorsprong aanwijzen; evenzeer door de namen van verschillende plaatsen. *Nijmegen* bijv. is een Keltisch woord, en beteekent vermoedelijk *schipbrug*. *Lugdunum* is geheel Keltisch. WESTENDORP, bl. 2, 231—234, 244. VAN DER MILII, *Ling. Belg.* p. 237. *Walcheren*, oudtijds *Walacra*, is van alle eilanden in de monden van de *Schelde* en *Maas* het eenigste dat een onduitschen naam draagt. MONE leidt dien uit het Galische of Keltisch af. Zie zijn geschrift: *Ueber die Hiemath der Nibelungen* in de *Quellen und Forschungen zur Geschichte der deutschen Literatur und Sprache*. Th. I. c. 1. § a. Aachen 1830.

(2) WESTENDORP, bl. 314.

(3) ENGELBERTS, D. I, bl. 180—204. SCHAYES, T. I, p. 25, 26.

(4) WESTENDORP, bl. 243, 263, 268.

200—150 J. v. Chr. hetgeen echter niet volstrekt bewezen en zelfs geheel ontkend is geworden (1). Het is mogelijk, dat terwijl Keltische stammen de midden- en oostelijke gewesten van *Nederland* bezetteden, de zeekusten door de Kimberen, bewoond werden (2), ofschoon het niet kan betwijfeld worden, dat *Zeeland*, en wel bijzonder het eiland *Walcheren*, wegens de Druïdische altaren aldaar gevonden, door Kelten bezet was. Deze Kimberen zouden zich met andere stammen van dien naam en de Teutonen (*Teutsons*, zonen van TEUT of TUISCO) naderhand Germanen genoemd, vereenigd hebben, toen deze uit het Noordelijk en Oostelijk gedeelte van *Europa*, door nieuwe Aziatische horden versterkt of gedrongen, zich op de Bovenrijnsche Kelten wierpen, wier magt door de lange en bloedige oorlogen en volksverhuizingen gebroken was, hen over den *Rijn* joegen en zelfs tot in het hart van *Gallië* drongen (3). Dat de Kelten, die destijds *Nederland* bewoonden, verdreven zijn geworden, is niet te betwijfelen. Immers ten tijde van CAESAR waren de *Tectosagen* van al de Bovenrijnsche Keltische volkplantingen de eenigsten, die, ofschoon niet onvermengd met de Teutonen, bestonden (4); al de landen tusschen den linkeroever des *Rijns* en de *Schelde* waren toen door de Belgen, grootendeels een Germaansche volksstam, bezet, welke de vorige bewoners verdreven hadden (5).

---

(1) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II, *c.* 12, noemt de Kimberen een Germaansch volk. Even zoo EUTROPIUS, die hen duidelijk van de Gallische of Keltische afscheidt. Zie *Lib.* V, c. I, p. 311, in: *Historiae Romanae Epitomae.* Amst. 1637. Dat nu de Kelten en Germanen geene volken van denzelfden volksstam waren, heeft SCHOEPFLIN met veel scherpzinnigheid aangetoond in zijne *Vindiciae Celticae.* Argent. 1754. Waar de geschiedkundige berigten met elkander strijden, ontsteekt dikwerf de taalkunde een gewenscht licht in de dikke duisternis. Zoo ook hier. De talen van Keltische en die van Germaansche afkomst, loopen zoo geheel uiteen, wijken zoo zeer in geest, in woordvorming en woordvoeging van elkander af, dat men de Kelten en Germanen met rede niet als volken van denzelfden oorsprong beschouwen kan, zie C. G. VON ARNDT, *Ueber den Ursprung und die verschiedenartige Verwandtschaft der Europäischen Sprachen.* S. 6, 17—57 en de aanmerkingen, S. 231 etc. Frankfurt am Main, 1827.

(2) ENGELBERTS, D. I, bl. 208, 210, 270.

(3) CAESAR, *Lib.* II, p. 50. VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II, c. 1. Mannh. 1790. Verg. SCHAYES, T. I, p. 27—29. WESTENDORP, bl. 223, 224, 248.

(4) CAESAR, *Lib.* VI, p. 139, 140.

(5) CAESAR, *Lib.* II, p. 50. SCHAYES, T. I, p. 29 etc. DEWEZ, T. I, p. 7, beweert dat de Belgen uit die gewesten afkomstig waren, welke later *Klein-Tartarijë* en *Groot-Hongarijë* genoemd werden. RAEPSAET in zijne *Mémoire sur l'origine des Belges* (Gend 1811) leidt den oorsprong der Belgen uit eene Scytische volkplanting af, welke drie eeuwen vóór onze tijdrekening de kusten der *Zwarte Zee* verliet, zich aan die der *Oostzee* tot aan de *Elbe* en voorts langs den *Donau* vestigde, van daar de Kelten verdreef, en omstreeks het jaar 110 of 112 vóór CHRISTUS den *Rijn* overtrok en zich in het tegenwoordig *België* nederliet.

Pl. I.

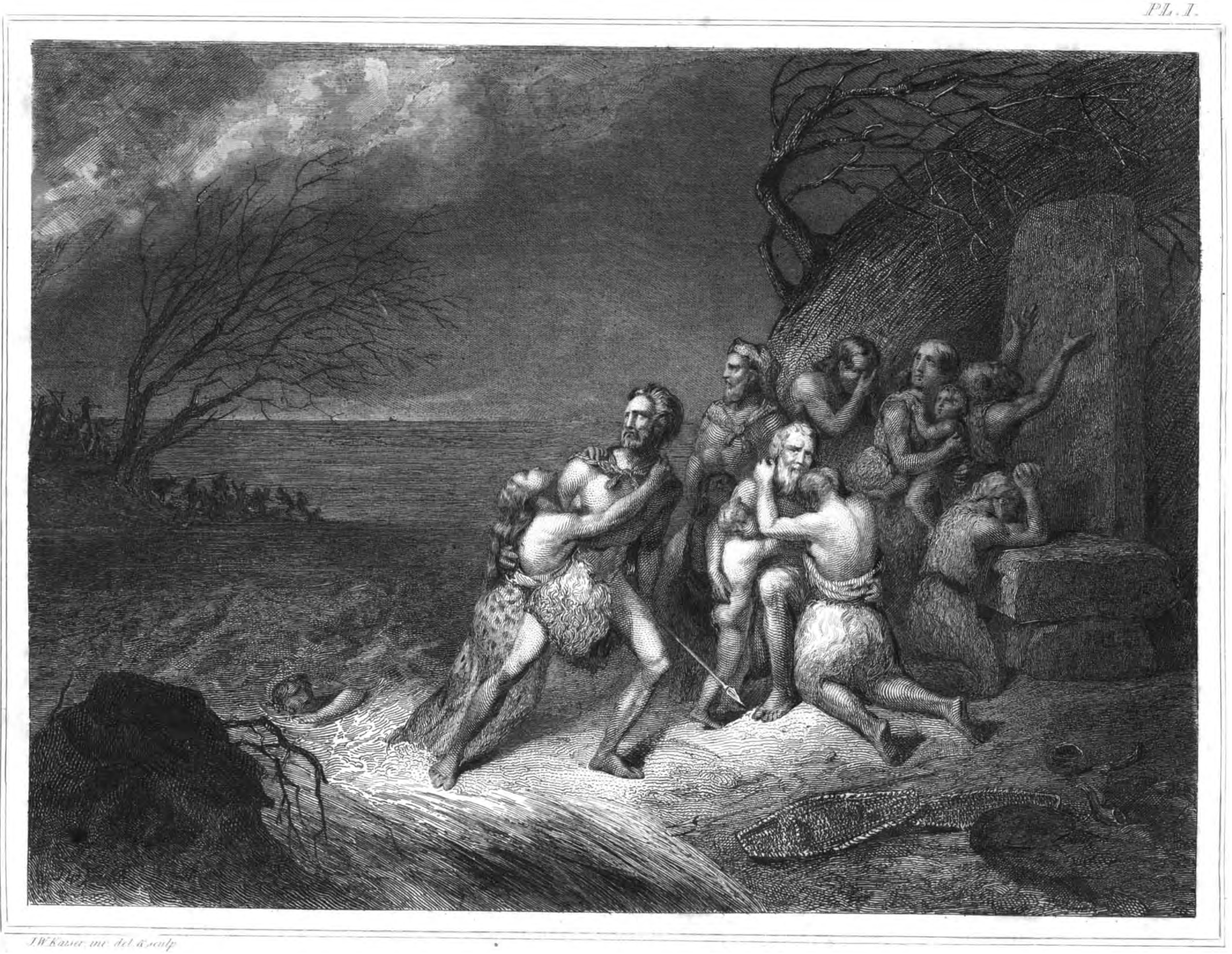

J. W. Kaiser inv. del. & sculp.

DE KIMBRISCHE VLOED.

Ongeveer eene halve eeuw na deze volksverplaatsing vielen nieuwe horden van Kimberen en Teutonen op deze naauwelijks gevestigde volken aan. Een vreesselijke storm en watervloed uit het Noordwesten, waarschijnlijk met aardbevingen vergezeld, gewoonlijk den Kimbrischen vloed genaamd, hadden hen uit hunne woonplaatsen verdreven en tot nieuwe togten naar het Zuiden genoodzaakt (1). Ongetwijfeld is toen *Nederland*, door zijne kustbewoners althans, verlaten geworden, wier pogingen niet bestand waren tegen de indringende zee, die hunne natuurlijke borstweringen overweldigd hebbende, met verdubbeld geweld aanstormde en duizenden, die niet in allerijl den meer en meer versnellenden vloed konden ontvlugten, in de golven deed omkomen. Aan dezen watervloed, zoo niet aan een veel vroegeren, van welken EPHORUS bij STRABO gewag maakt (2), worden verbazende veranderingen langs de Noordwestkust van *Europa* toegeschreven. *Engeland* zou toen van *Frankrijk*, *Zeeland* van *Vlaanderen* gescheurd, en de eilanden langs de Friesche kust, zoowel als die in de *Oostzee*, gevormd zijn. De *Noordzee* zou door de duinen, die weleer de geheele zeekust van *Nederland* omringden, zijn ingedrongen, groote verwoestingen aangerigt, lage oorden in meren en poelen veranderd, gansche velden van ligte veenstof opgetild, ginds en herwaarts gestrooid, en er geheele wouden van eiken en denneboomen onder begraven hebben. Hiervan getuigen misschien nog de vele onderaardsche boomen, welke overal in dezelfde rigting, met de wortels naar het Noordwesten en de toppen naar het Zuidoosten, dus van de zee afgekeerd, gevonden worden; hetgeen bewijst, dat zij niet van elders aangespoeld, maar op den bodem waar zij groeiden, omvergerukt en ontworteld zijn (3). Trouwens de geheele natuurlijke gesteldheid van den Nederlandschen grond duidt aan, dat het waterpas der zee eens aanmerkelijk in hoogte is gestegen en aangewonnen (4). 113 J. v. Chr.

België moest den eersten schok dezer volksmenigte, die met vrouwen en kinderen den geboortegrond verlaten had, doorstaan, doch weerde dien moedig af (5). Met afwisselend geluk trok zij door *Gallië* naar het Hercynische Woud, en sloeg toen zuidoostwaarts den weg in naar de *Alpen*. Gelijk een stortvloed sleepte zij verschillende kleine volksstammen in hare vaart met zich, overal schrik en verbazing en verwoesting verspreidende, want alles wat zij aantrof werd verslonden, vernietigd of verdelgd.

(1) FLORUS, *Lib.* III, c. 3. *num.* 2.

(2) STRABO, *Lib.* VII, p. 293.

(3) ENGELBERTS, D. I, bl. 213—215. Het bijgeloof heeft dit verschijnsel toegeschreven aan den Heiligen WILLEBRORD, op wiens gebeden de bosschen, in welke de heidensche goden vereerd werden, op eenmaal door een Z. W. storm werden omver geworpen; onkunde heeft die boomen onder den grond doen groeijen. Zie: *de Provincie Zeeland, in hare aloude gesteldheid en geregelde vorming beschouwd*, door J. AB UTRECHT DRESSELHUYS, bl. 33. Middelb. 1836.

(4) WESTENDORP, bl. 226.

(5) CAESAR, *Lib.* II, p. 50.

113 J. v. Chr. Met eene heirmagt, die ondanks de talrijke gevechten en verliezen, onder weg tot 300,000 strijdbare mannen, gevolgd door een groot aantal vrouwen en kinderen, was aangegroeid, viel zij in het land van *Noricum* en naderde alzoo de grenzen der Ro-
112 J. v. Chr. meinsche Overalpische wingewesten. De Consul PAPIRIUS CARBO, voor *Italië* beducht, indien deze woeste drommen de *Alpen* overtrokken, had zich gehaast de gevaarlijkste posten op dit gebergte te bezetten, ten einde hun den overtogt te beletten. Niets echter ware van hen te vreezen geweest, dewijl zij slechts eene verblijfplaats in deze gewesten zochten, en den Romeinen vrede en vriendschap aanboden, indien niet de laaghartige trouweloosheid des Consuls hen tot een gevecht genoodzaakt had, waarin hij ten eenenmale geslagen en op de vlugt gedreven werd. De Kimberen en hunne bondgenooten trokken evenwel geen voordeel uit deze overwinning. In stede van den togt over de *Alpen* te beproeven, begaven zij zich naar *Helvetië*, waarschijnlijk met het doel zich aldaar te vestigen (1).

Rome was hierdoor voor het oogenblik van de vrees voor eenen inval dezer woeste volken in *Italië* ontslagen, maar moest steeds eenen vijand duchten, die nu geleerd had, dat de Romeinsche wapenen niet onverwinnelijk waren. Het zij hierdoor aangespoord, het zij uit roofzucht, of wel, dewijl zij nog geene vaste woonplaatsen gevonden
106 J. v. Chr. hadden, weldra vertoonden zich de Kimberen en Teutonen met twee Helvetische volken, de Ambronen en Tigurinen, vereenigd, weder aan de grenzen van het Romeinsche gebied in het Overalpische wingewest, waar de Consul SILANUS, zoo het schijnt, gelegerd was. Hem en den Romeinschen Raad zonden zij eenigen uit hun midden, met verzoek: » dat hun » eenig land mogt worden afgestaan; zij zouden, in vergelding, den Romeinen met de » wapenen dienen (2)." Men achtte het gevaarlijk dit verzoek in te willigen, en nu poogden zij met geweld datgene te verwerven wat hun door gebeden mislukt was (3). Hevig vielen zij op de Romeinen aan. SILANUS wordt geslagen; hetzelfde lot treft den Consul CASSIUS, die in eene hinderlaag gelokt, met zijnen onderbevelhebber PISO, en een groot gedeelte zijner benden sneuvelt. Te vergeefs vereenigt POPILLIUS het overschot des geslagen legers; hij wordt ingesloten, en koopt het leven voor de uitlevering der wapenen en krijgsgoederen, en voor de schande van met zijn leger onder het juk door te gaan (4). Het rijke *Tolosa* valt in handen der Kimberen, doch wordt hun weldra weder ontnomen door den Consul CAEPIO, die, woester dan de volken, welke hij bestrijdt, de

(1) LIVII, *Epit.* LXIII. STRABO, *Lib.* V, p. 214. ENGELBERTS, D. I, bl. 215—218. M. STUART, *Romeinsche Geschiedenissen*, D. XII, bl. 37—41. Amst. 1798.

(2) FLORUS, *Lib.* III. c. 3. *num.* 2, 3.

(3) FLORUS, *Lib.* III. c. 3. *num.* 3.

(4) *Epit.* LIVII, LXV. STRABO, *Lib.* VII. p. 293.

stad aan de zijnen ter plundering overgeeft (1). Hij was echter niet magtig genoeg, of 112 J
het ontbrak hem aan moed, zelf de vijanden in het open veld aan te tasten. Immers in v. Chr.
het volgende jaar werd hem, nu Proconsul geworden, door den Raad de Consul MANLIUS, of MALLIUS, te hulp gezonden. Ongelukkig heerschte weldra de noodlottigste verdeeldheid tusschen de beide veldheeren, zoodat elk afzonderlijk aan de beide oevers der *Rhone* zijn leger opsloeg. De Kimberen zich deze onberaden daad ten nutte makende, vielen terstond op AURELIUS SCAURUS, den onderbevelhebber van MANLIUS aan, versloegen de krijgsmagt over welke hij het bevel voerde, en namen hem zelven gevangen (2). Deze omstandigheid zou de beide Romeinsche legers met elkander weder vereenigd, en daardoor een vergelijk met de vijanden voortgebragt hebben, zoo de ontijdige eerzucht, de verkeerde naijver en het onzinnig gedrag van CAEPIO dit niet verhinderd hadden. Zijne smadelijke behandeling van de vredeboden der Kimberen verbitterde dit volk, dat, verzekerd van het voortdurend misverstand tusschen de beide Romeinsche legerhoofden, hen tot een hoofdtreffen uitdaagde, hetgeen, onvoorzigtig, door deze werd aangenomen. Tachtig duizend Romeinen, waaronder de beide zonen des Consuls, en veertig duizend trosboeven en slaven sneuvelden. Geen tien mannen ontkwamen de handen des vijands om de tijding van deze nederlaag naar *Rome* over te brengen, en onder deze bevond zich de jeugdige en naderhand vermaarde SERTORIUS, welke zwaar gewond doch gewapend de *Rhone* overzwom (3). Overeenkomstig eene plegtige gelofte vóór den slag afgelegd, behielden de overwinnaars niets van den buit voor zich, welken CAEPIO schandelijk en heiligschennend in *Tolosa* geplunderd had, doch die thans in hunne
handen gevallen was. Het goud en zilver werd in de *Rhone* geworpen, de wapenrustingen 104 J.
werden verbrijzeld of bedorven, de veroverde paarden verdronken, en de krijgsgevangenen, v. Chr.
zonder onderscheid vermoord. Na deze vreesselijke doch onbaatzuchtige wraakoefening op Romeinsche trouweloosheid en hebzucht, werd geraadpleegd, of men van de algemeene verslagenheid en schrik welke in *Rome* heerschten (4) gebruik maken en regtstreeks, over de *Alpen* naar de wereldstad trekken zou. Dewijl de meeningen hieromtrent verschilden, en eenigen oordeelden, dat men zich vooraf van een ander Romeinsch wingewest moest verzekeren, werd de gevangen AURELIUS SCAURUS in den raad gebragt, ten einde zijn gevoelen over dit punt in te winnen. Onverschrokken en met waardigheid verklaarde de edele Romein, dat men van hem geen raad, die voor zijn vaderland nadeelig konde zijn, verwachten moest, ofschoon hij hun wilde aanraden, wat voor hen het voordeeligst zou zijn. Hij vermaande hun derhalve den togt naar *Italië*

(1) STRABO, *Lib.* IV. p. 188. JUSTINUS, *Lib.* XXXII. c. 3. Volgens dezen laatste bestond de buit uit honderd duizend ponden zilver en vijf millioen ponden goud!!

(2) LIVII *Epit.* LXVII. VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 12. TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 37.

(3) LIVII *Epit.* LXVII. EUTROPIUS, *Lib.* V. p. 311. STUART, D. XII. bl. 234–236.

(4) EUTROPIUS, *Lib.* V. p. 311.

104 J. v. Chr. uit den zin te stellen, verwees hen op het lot dat PYRRHUS en HANNIBAL weleer getroffen had, en bragt hun met vele vrijmoedigheid onder het oog, hoe zeer zij hunne onlangs behaalde overwinning meer aan de oneenigheid der Romeinsche veldheeren, dan aan de lafhartigheid en onbekwaamheid der Romeinen verschuldigd waren. BOJORIX, een Koning of legerhoofd der Kimberen, gebelgd over deze stoute taal, stiet doldriftig zijn zwaard in de borst des sprekers, wiens redenen echter eenigen indruk moeten gemaakt hebben, dewijl voor het tegenwoordige het plan de *Alpen* over te trekken werd opgegeven (1). Daar zij land en geen krijg zochten, trokken zij terug en wierpen zich in *Spanje*, welk gewest zij echter door den moed en het beleid van den Praetor MARCUS FULVIUS weldra moesten verlaten, waarop zij naar *Gallië* terugkeerden (2).

Ondertusschen vreesde men in *Rome* de komst van deze geduchte vijanden, en maakte zich tot den dappersten tegenweer bereid. Nooit toonden de Romeinen zich grooter dan in het ongeluk. De Consul RUTILIUS werd met eene nieuwe werving belast, die zoo voortreffelijk volvoerd werd, dat spoedig een geoefend leger op de been gebragt was, aan welks hoofd de op nieuw benoemde Consul MARIUS naar het *Overalpische Gallië* optrok (3), terwijl zijn ambtgenoot CATULUS aan den voet der *Alpen* ter dekking van *Italië* met eene aanzienlijke legermagt achterbleef.

101 J. v. Chr. Terwijl de Kimberen zich nog in *Spanje* bevonden, en een leger van Marsen of Marezaten, insgelijks een Germaansch volk, en dat men in het vervolg onder de bewoners van *Nederland* aantreft, was aangekomen, om zich met hen te vereenigen, had MARIUS zijn leger op de plaats waar de *Rhone* en de *Isara* zamenvloeijen, nedergeslagen, alwaar hij zich versterkte en rijkelijk van mondbehoeften voorzag, en het krijgsvolk aan vermoeijenissen en ontberingen gewende (4). Naauwelijks had hij zich hierdoor tot eenen geduchten tegenweer gereed gemaakt, toen de Teutonen en Ambronen, een Helvetische volksstam, opdaagden, terwijl de Kimberen zich van hen afgescheiden hadden om den togt naar *Italië* over de *Alpen* te beproeven. Dit scheiden was verderfelijk, daar nu hunne strijdkrachten gebroken werden. Intusschen naderden de Teutonen en de volksstammen, die zich uit zucht naar buit bij hen gevoegd hadden, regtstreeks door *Ligurië* langs den zeekant de sterke legerplaats van MARIUS, welke zij omsingelden. Te vergeefs daagden zij den schranderen veldheer tot een gevecht uit, daar deze besloten had zich hiertoe niet te laten verleiden vóór dat zijn volk aan het gezigt dezer schrikbarende vijanden zou gewend zijn, welke hij ondertus-

---

(1) LIVII *Epit.* LXVII.

(2) ENGELBERTS, D. I. bl. 227. STUART, D. XII. bl. 242.

(3) SALLUSTIUS, *de Bello Jugurth.* p. 137. Amstel. 1675. EUTROPIUS, *Lib.* V. p. 311.

(4) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 413, 414.

schen door ligtgewapende benden, die de omliggende landerijen verwoestten, afmatten en in 101 J.
verlegenheid, wat mondbehoeften betreft, brengen wilde. De uitslag bewees, dat hij zeer juist v. Chr.
geoordeeld had. Het vreesselijk uitzigt, de groote en vreemde wapenen, het woeste krijgsgetier dezer volken, geschikt om in den beginne vrees aan te jagen, maakten eindelijk geen indruk meer op de Romeinen, wier strijdlust ten laatste naauwelijks door het gezag en de gestrenge krijgstucht van MARIUS meer konde beteugeld worden (1). De Teutonen, ongeduldig wordende, deden drie dagen achter elkander eenen algemeenen aanval op de verschansingen des Consuls, doch werden steeds met groot verlies afgeslagen. Ziende dat al hunne pogingen vruchteloos waren om den Romeinschen veldheer tot eenen slag te bewegen, braken zij op om hunnen togt verder voort te zetten en over de *Alpen* in *Italië* te dringen. Ten einde zich een denkbeeld te vormen van het groot aantal dezer volken, wordt verhaald, dat zij zes dagen behoefden om langs de legerplaats der Romeinen te trekken, wie zij in hunnen overmoed schimpend toeriepen: »Wij gaan naar *Italië*, hebt gij iets aan uwe vrouwen te zeggen (2)?" Naauwelijks echter was hunne achterhoede uit het gezigt verdwenen toen MARIUS optrok, hen voorzigtig op de hielen volgde, en bij *Aquae Sextiae*, thans *Aix* in *Provence*, niet verre van de *Alpen*, achterhaalde. De Ambronen, die zich afzonderlijk aan gene zijde van den *Cenus* (de *Arque*) gelegerd hadden, moesten het eerst den moed en het krijgsbeleid des Romeinschen veldheers ondervinden. Opgewekt door het geschreeuw van eenige hunner, die zich met baden en zwemmen vermakende door vijandelijke legerknapen overvallen waren, staken 30,000 hunner den vloed over, doch werden in verwarring terug gejaagd, en door de Liguriërs, bondgenooten der Romeinen, tot in hunne legerplaats gevolgd. Vlugtelingen en overwinnaars toefde hier een nieuwe en woedende vijand in de vrouwen der Ambronen, die met zwaarden en bijlen gewapend, zoo wel hunne mannen als de Romeinen te gemoet vlogen; dezen als verraderlijke vijanden, genen als lafhartige verraders beschouwende. Wonden en dood verachtende, streden deze Amazonen met ontblootte armen, ontwrongen den Liguriërs schilden en zwaarden, en verdedigden met zoo vele stoutheid en hardnekkigheid de legerplaats, dat de vijanden genoodzaakt waren de met bloed en lijken bedekte rivier weder over te trekken. Het behaalde voordeel op een slechts gering gedeelte der vijanden, was niet genoegzaam om bij de Romeinen de vrees voor een' aanval van het veel ontzaggelijker heir der Teutonen, dat een weinig van den *Cenus* af gelegerd lag, te verdrijven, en die steeds gevoed werd door het akelig gehuil en woest geschreeuw van de overgeblevene Ambronen, welke dien geheelen nacht vlugtend rond zworven (3).

---

(1) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 414, 415.

(2) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 415. FLORUS, *Lib.* III., c. 3.

(3) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 416, 417.

101 J. v. CHR. Deze vrees werd den tweeden dag daaraanvolgende verwezenlijkt. De Teutonen door het voorbeeld der Ambronen geleerd voorzigtiger en meer op hunne hoede te zijn, hadden gedurende dit tijdsverloop zich behoorlijk voorbereid en ten strijde toegerust; terwijl MARIUS het zich niet minder ten nutte had gemaakt, door, hetzij voorbedachtelijk, hetzij toevallig, eene gunstige plaats voor het leger uit te kiezen, den vijand eene hinderlaag te leggen, en hem des nachts door valsch wapengerucht gedurig in onrust te houden en af te matten. Bij het aanbreken van den tweeden dag schaarde hij zijn volk in slagorde en maakte zich ten strijd gereed. De Teutonen, gloeijende van wraak en strijdlust, wachtten den aanval niet af, maar stormden, onder aanvoering van hun Opperhoofd TEUTOBOD dapper en geregeld op den vijand aan. Doch krijgsbeleid en vernuft zouden ook hier zegepralen over roekeloozen moed en stoffelijke overmagt. De Romeinen stonden van rondom beschut en als in één ligchaam besloten op eenen heuvel, van waar zij veilig hunne pijlen en schichten op de Teutonen neder schoten, die met de schilden boven het hoofd, om de zon die hun in het gezigt scheen, af te weren, doldriftig tegen deze hoogte oprukten, van welke zij wegens de weinige vastheid van den grond, aftuimelden of door de Romeinen, met geringe inspanning, afgeworpen werden. Ondanks dezen moeijelijken en gevaarlijken stand streden zij tot na den middag; doch toen, door de hitte en vermoeidheid magteloos geworden, lieten zij af en weken op den effen grond terug. Juist op dit beslissend oogenblik stortte eene Romeinsche bende, die den vorigen avond achter het leger des vijands eene hinderlaag betrokken had, op een teeken van MARIUS de Teutonen in den rug. Schrik en verbazing grepen nu de terugwijkenden aan, die geheel in verwarring gebragt en moedeloos geworden, de vlugt kozen, welke weldra door eene vreesselijke slagting tot laat in den nacht, en eene volslagen nederlaag gevolgd werd. Het getal der gesneuvelden wordt op meer dan honderd duizend; dat der gevangenen op niet minder dan zestig duizend begroot, waar onder waarschijnlijk de vrouwen en kinderen mede zullen gerekend zijn (1). TEUTOBOD in de vlugt gegrepen, werd voor de zegepraal van MARIUS bewaard, van welke hij door zijne buitengewoon groote ligchaamsgestalte, die ver boven de zegeteekens uitstak, tot een der zeldzaamste voorwerpen verstrekte (2). Anderen tellen hem onder de gesneuvelden en wijzen de overblijfselen van zijn graf nog in *Provence* aan (3). De krijgsgevangene vrouwen wil men dat zich allen in den nacht na het gevecht van het leven beroofd hebben, op de weigering van den overwinnaar, haar aan de tempeldienst van VESTA te wijden, ten einde hare eer te bewaren (4). Den veroverden buit, die MARIUS

(1) LIVII *Epit.* LXVIII. PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 417.

(2) FLORUS, *Lib.* III. c. 3. *num.* 10.

(3) ENGELBERTS, D. I. bl. 235.

(4) VALERIUS MAXIMUS, *Lib.* VI. c. I. Externa n°. 3.

edelmoedig door zijn krijgsvolk werd aangeboden, stond hij hun op eene zeer kiesche wijze af (1). De beste veroverde wapenrustingen werden echter tot opsiering van zijne zegepraal bewaard; de overige den goden geofferd. 101 J. v. CHR.

Ondertusschen waren de Kimberen ongehinderd tot aan de *Norische Alpen* opgerukt. De Consul CATULUS door hunne komst verschrikt, was tot achter de *Athesis* of *Adigo* geweken, een vloed, die uit het Alpische gebergte ontspruit, door *Noordoostelijk Italië* stroomt en zich in de golf van *Venetië* ontlast. Aan de beide oevers dier rivier had hij zijn leger opgeslagen, dewijl hij, geene mogelijkheid ziende de vijanden aan den voet der *Alpen* op te houden, *Italië* wilde dekken, en misschien vertrouwde dat zij in dit jaargetijde niet ondernemen zouden, dit gebergte over te trekken. Doch de geharde zonen van het Noorden lieten zich door zwarigheden en moeiten noch afschrikken noch ontmoedigen. In het gezigt en tot verbazing der Romeinen trokken zij in het midden van den winter, half naakt en blootsvoets met vrouwen en kinderen over de ijsvelden en besneeuwde kruinen dezer bergen, van wier hemelhooge toppen zij zich, als om te spelen, op hunne schilden lieten nederglijden, en, als uit scherts, van de steilten in de afgronden nederstortten (2).

Thans in *Italië* gekomen trachtten zij door de snelvlietende en breede *Athesis*, welke te diep was om te doorwaden, zich, doch te vergeefs, eenen weg te banen, door geheele boomen, uit den grond gescheurd, en geweldige steenen aan de *Alpen* ontrukt, in den vloed te werpen. Hierdoor werd echter de Romeinsche brug van vereeniging deerlijk gehavend, en toen de Kimberen, in digte drommen, den stroom overzwommen, maakte zich de schrik van het leger des Consuls meester, dat in allerijl opbrak, de benden die aan den linker oever gelegerd waren schandelijk verliet en lafhartig de vlugt nam (3). Sinds de dagen van HANNIBAL zou *Rome* in geen hagchelijker toestand verkeerd hebben dan thans, indien de Kimberen, die reeds tot aan de *Po* genaderd waren, geweten hadden van hun voordeel en van den algemeenen schrik gebruik te maken en onverwijld voortgerukt waren (4). Doch evenmin als de Karthagers in *Capua*, konden zij weerstand bieden aan den overvloed en het gemak, dat de bekoorlijke landouwen der Venetiërs hun aanboden. Hier wilden zij de Teutonen afwachten, van wier geheelen ondergang zij onkundig waren. Deze dwaling berokkende hunnen ondergang. Het voortvlugtige Romeinsche leger had zich ondertusschen hersteld, en de algemeene plotselinge schrik, door de stoute Alpenbeklimmers in *Italië* verspreid, was allengs verminderd en moed en vertrouwen waren teruggekeerd, toen aan MARIUS, voor

---

(1) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 417.

(2) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 418. FLORUS, *Lib.* III. c. 3. *num.* 11.

(3) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 418. FLORUS, *Lib.* III. c. 3. *num.* 12. STRABO, *Lib.* VII. p. 293.

(4) FLORUS, *Lib.* III. c. 3. *num.* 13.

100 J. v. Chr. de vijfdemaal tot Consul benoemd, door den Raad het opperbevel tegen de Kimberen werd opgedragen. Terstond ontbood deze veldheer het achtergebleven heir uit *Gallië* naar *Venetië* op, alwaar het zich met dat van CATULUS vereenigde, welke tot over de *Po* terug getrokken was. De Kimberen vernieuwden intusschen hun herhaald verzoek om land en woonplaatsen voor hen en hunne broeders de Teutonen, wier lot hun nog steeds onbekend was. De smadelijke en bitse behandeling, welke hunne afgezanten hierop van den Consul ontvingen, de ontzettende tijding van den ondergang hunner bondgenooten, en de schampere bedreiging, dat hun hetzelfde lot wachtte, indien zij niet spoedig terugtrokken, verbitterde hen zoodanig, dat zij besloten oogenblikkelijk zich over dien hoon te wreken. BOJORIX zelf van eenige ruiters verzeld, daagde MARIUS, welke thans weder met zijn leger de *Po* was overgetrokken, in zijne verschansing uit om tijd en plaats tot een algemeen treffen te bepalen. De Consul antwoordde onverschrokken en met waardigheid, dat ofschoon de Romeinen niet gewoon waren den vijand te raadplegen, wanneer zij strijden of niet strijden moesten, hij hem thans echter wilde voorstellen, op den derden dag in de vlakte van *Vercellae* slag te leveren (1). Deze bepaling werd door het Kimbrische opperhoofd aangenomen.

Ten bestemden dage, den dertigsten van Hooimaand (2) schaarden zich alzoo de beide legers in behoorlijke slagorde. Het vereenigde Romeinsche heir bestond uit ruim vijftig duizend man; dat der Kimberen, naar men wil, uit meer dan tweemaal honderd duizend strijders, waaronder slechts vijftien duizend ruiters (3). Vele gunstige omstandigheden moesten zich derhalve met de schranderheid en de krijgsbekwaamheden van MARIUS vereenigen, om den Romeinen de overwinning op zulk eene dreigende overmagt te verzekeren. Hiertoe diende uitnemend, dat hun door de dikke benevelde lucht in den morgen, en later op den dag door de wolken van stof belet werd het groot aantal der vijanden te ontdekken, die de doorbrekende zon en den wind tegen zich hadden. Met moed en beradenheid trokken de Kimberen, in een geregeld vierkant geschaard, op het Romeinsche leger aan, welks middelpunt door de keurbenden van CATULUS, en de beide vleugels door die van MARIUS bezet waren. Hunne reusachtige ruiterij, aan den regter vleugel geplaatst, opende het gevecht, doch werd door MARIUS aan het wijken gebragt, terwijl CATULUS, fel door hun voetvolk aangetast, slechts zoo lang verdedigenderwijze behoefde te strijden, tot dat de Kimberen, niet bestand tegen de brandende zonnestralen, die hun in de oogen flikkerden, en het heete stof dat hun geweldig hinderde, verflaauwden en terug deinsden. CATULUS viel nu op zijne beurt met vernieuwden moed den vijand aan, en werd spoedig door MARIUS, die hun

(1) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 419.

(2) Het 653ste jaar na de bouwing van *Rome*. Zie PETAVIUS, *Ration. Temp.* T. I. *Lib.* IV. p. 193. Fran. 1700.

(3) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 419, 420.

met zijne benden in den rug viel, krachtig ondersteund. De strijd ontaardde weldra 100 J.
in eene vreesselijke menschenslagting. De Kimberen, onverwrikt besloten hebbende v. Chr.
te overwinnen of te sterven, hadden zich met ketenen en touwen aan elkander gehecht ten einde den vijand het doorbreken te beletten. Doch hierdoor in hunne eigen bewegingen belemmerd, geraakten zij spoedig in verwarring en den Romeinschen zwaarden ten gemakkelijken prooi. Het slagveld was reeds bezaaid met lijken, en de overwinning beslist, toen de Romeinen in de vrouwen der verslagenen nog eenen verwoeden vijand te bestrijden vonden. De Kimberen, even als onderscheidene andere Noordsche volken, vormden vóór het begin van den slag, uit hunne krijgswagens eene soort van verschansing of burg in welke de vrouwen, wanneer zij zich, zoo als thans, niet in den strijd mengden, benevens de kinderen en goederen geplaatst werden. Om de zege te voltooijen moest deze legerplaats worden aangetast, die door de vrouwen met mannenmoed verdedigd werd. Zij schoten hare pijlen en werpspietsen op de vlugtenden evenzeer als op de vijanden af, en streden woedend tot dat zij eindelijk, allen verderen tegenstand nutteloos ziende, op dezelfde voorwaarde als de Teutonische vrouwen, doch met hetzelfde ongunstige gevolg, tot de overgave besloten. Minder bezorgd voor het leven dan voor het verlies van vrijheid en eer, sloegen zij nu wanhopig de handen aan hare kinderen en aan zich zelve; en toen de Romeinen den wagenburg binnendrongen aanschouwden zij een tooneel waarvoor de menschheid terugbeeft. Moeders en kinderen hingen verworgd aan de wagens; versmoorde zuigelingen lagen over den grond verspreid; grijsaards, die achtergebleven, of mannen, die den slag ontvlugt waren, vond men dood, vaneen gescheurd of stervend aan den staart hunner paarden, of de hoornen hunner ossen gebonden; een verschrikkelijk tafereel van vertwijfeling en zelfwoede (1).

Men beweert, dat meer dan honderd en twintig duizend strijdbare Kimberen met hunne vorsten BOJORIX en LUICH in dezen moorddadigen strijd omgekomen, en slechts drie duizend, anderen spreken alleen van drie honderd Romeinen, gesneuveld zijn. Meer dan zestig duizend Kimberen, onder welke insgelijks twee vorsten, CLODIC en SESORIX, wil men, dat gevangen genomen en later aan de meestbiedenden verkocht werden (2). Zeker is het, dat van dit ontzaggelijk heir slechts een klein gedeelte aan de algemeene verdelging van hun geslacht ontsnapte, van hetwelk de meesten zich met andere volken vermengden en achtergebleven zijn (3); zoodat zeer weinigen naar hun land te-

---

(1) PLUTARCHUS *in* MARIO, p. 420, 421. FLORUS, *Lib.* III. c. 3.

(2) PLUTARCHUS *et* FLORUS *in loc. cit.* EUTROPIUS, *Lib.* V. p. 311.

(3) ENGELBERTS, D. I. bl. 244. Volgens dezen Schrijver, bevindt zich in den omtrek van *Verona* en *Vicenza* nog eene volkplanting, die zich afkomstig rekent van de Kimberen, welke in *Italië* vielen. Indien deze overlevering op waarheid berust, en hoe komen zij er anders aan? bewijst de taal dier lieden, een Opperduitsche tongval, dat de Kimberen een Germaansch en geen Keltisch volk geweest zijn.

100 J. v. Chr. rugkeerden, om aldaar den roem te bewaren voor een later nageslacht van eenmaal door den »stoutsten togt het schier albeheerschend *Rome* in zijne eigene staten te hebben doen sidderen." (1).

Gebrek aan eenheid, welligt uit naijver en kwalijk begrepen eerzucht geboren, had, gelijk overal en te allen tijde, de kracht dezer schrikverwekkende scharen verlamd, welke, toen zij vereenigd waren, over vijf Romeinsche legerhoofden hadden gezegevierd (2). Nadat zij zich van elkander gescheiden hadden, werd het MARIUS mogelijk hen te vernietigen, en het bedreigde *Rome* te redden, door eerst de Ambronen, vervolgens de Teutonen en eindelijk de Kimberen afzonderlijk te bestrijden. Verschillend wordt het verlies dezer volken te zamen door de oude Schrijvers begroot, maar voorzeker overschrijdt men niet de grenzen der waarheid, wanneer men het op meer dan driemaalhonderdduizend man, behalve de vrouwen en kinderen, bepaalt (3). In het begin van den togt waren zes duizend hunner bezuiden den *Rijn* in *België* achtergebleven. Deze hadden zich aldaar onder den naam van *Aduatiken* gevestigd en uitgebreid (4); of, volgens anderen, en waarschijnlijker, met een volksstam van dien naam vereenigd (5). Vijftig jaren later werden zij door CAESAR bijna geheel uitgeroeid, en aan hun volksbestaan een einde gemaakt (6).

Daar de Kimberen met de Teutonen, gelijk wij meenen, van denzelfden oorsprong waren, genoegzaam onder dezelfde luchtstreek woonden, en in denzelfden maatschappelijken toestand verkeerden, zullen zij in aard en zeden weinig van de overige Germaansche volken verschild hebben, die hunne plaatsen in *Nederland* bezetteden, en over welke nader zal gesproken worden. Slechts de loffelijke getuigenis, die VALERIUS MAXIMUS van hen geeft, mag niet stilzwijgend worden voorbijgegaan. »Wakkerheid en moed was zoo wel het karakter der Kimberen als der Keltiberiërs; zij sprongen op van vreugde als zij ten strijde trokken, dewijl zij hoopten roemrijk en gelukkig te zullen sterven; daarentegen weenden zij in ziekte, vreezende met schande en ellende uit het leven te moeten scheiden. De voortreffelijke inborst beider volken is te prijzen, dewijl zij de welvaart des vaderlands krachtdadig voorstaan, en de trouw der vriendschap ongekrenkt bewaren." (7)

(1) STUART, D. XII. bl. 303.

(2) TACITUS, *de Morib. Germ.* c. 37.

(3) *Bijvoegsels en Aanmerkingen voor* WAGENAARS *Vaderl. Hist.* Eerste stuk. bl. 4. Amst. 1790

(4) ENGELBERTS, D. I. bl. 246.

(5) DEWEZ, T. I. p. 9.

(6) CAESAR, *Lib.* II. p. 64, 65.

(7) *Lib.* II. c. 6. *Externa, num.* 11.

Het is niet waarschijnlijk dat de Nederlandsche gewesten door den togt der Kimberen geheel ontvolkt werden. Gelijk wij reeds opmerkten, zijn vermoedelijk slechts die stammen, welke de zeekusten bewoonden, door den vloed verdreven geworden. (1) Het is althans geene gewaagde of ongerijmde gissing, dat de Sikamberen, die wij naderhand onder de Nederlandsche volken aantreffen, alhier gebleven zijn. Zij woonden langs den regter Rijnoever in *Gelderland*, den hoogsten grond van deze landstreek, en hadden alzoo de minste reden om te vertrekken; daar hunne landen het weinigst blootgesteld waren aan de vloeden. Hun naam Sikamberen (*Zuid-Kimberen*) geeft aan dit gevoelen eene hooge waarschijnlijkheid (2). Nevens hen zullen nog andere stammen hier gebleven zijn (3). Het is anders moeijelijk te verklaren, hoe ruim vijftig jaren later deze gewesten reeds weder door zoo vele gevestigde volken bezet waren. Immers toen de Romeinen den *Rijn* overtrokken, vonden zij in het tegenwoordig *Nederland* de Friezen, de Batavieren, de Kaninefaten, de Marezaten, de Sturiërs, de Tenkteren, de Tubanten, de Chamaven, de Sikamberen, de Ambivariten, de Brukteren, de Usipeten, de Menapiërs, de Morinen en de Eburonen (4). Het is onmogelijk de ligging van de meesten dezer volken naauwkeurig te bepalen, dewijl sommigen wel eens onder meer dan een naam voorkomen, of niet gelijktijdig op dezelfde plaats gewoond maar elkander vervangen hebben. In zoo verre de dikwijls uiteenloopende berigten ons voorlichten, strekten zich de Friezen in dien tijd uit tusschen den regter arm des *Rijns* en de *Eems*, en besloegen het tegenwoordig *Holland* van den Katwijkschen *Rijn* af, *Friesland* en *Groningen*, benevens een gedeelte van *Overijssel*, van *Gelderland* en *Utrecht*. De *Noordzee* bepaalde hunne grenzen ten Westen, terwijl zij ten Oosten de magtige Cauchen, die tusschen de *Eems* en de *Wezer* tot aan de *Elbe* toe woonden, en de Brukteren, vóór dat deze het land tusschen de *Lippe* en de *Eems* moesten verlaten, tot naburen hadden. Zij waren in groote en kleine Friezen (*Frisii majores et minores*) verdeeld (5). Deze laatste, waarschijnlijk dezelfde welke PLINIUS *Frisiaboni* noemt, plaatst men langs den Oceaan, tusschen den Rijnmond, die bij *Katwijk* in zee liep, en dien, welke door het meer *Flevo* (*Flewo*, *Fliemeer*) zijn' loop nam en waarvan de Utrechtsche *Vecht* een overblijfsel is; de groote Friezen woonden van daar af tot aan de *Eems* in *Groningerland* (6).

100 J. v. CHR.

(1) Zie hiervoor bl. 31.

(2) ENGELBERTS, D. I, bl. 272, 273. DES ROCHES daarentegen, leidt den naam van Sikamberen af van *si* (sea, zee) en *Kamber* of *Kimber;* dus: *Zee-kimberen. Hist. anc. des Pays-Bas*, p. 5. Verg. SCHAYES, T. II, p. 277.

(3) B. H. LULOFS, *Kort overzigt van de Geschiedenis der Nederlanden*, St. I. bl. 8. Gron. 1835.

(4) BILDERDIJK handelt over den naamsoorsprong van vele dezer volken, welken ons echter over het geheel meer vernuftig dan juist voorkomt. *Geschiedenis des Vaderlands*, D. I, bl. 231. Amst. 1832.

(5) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 34.

(6) Zie de geleerde en bekroonde verhandeling des Heeren J. VAN DOORNINCK, over de vraag:

100 J. v. Chr. De Batavieren en de Kaninefaten werden ten Noorden en ten Oosten bepaald door den regter arm des *Rijns*, waar deze zich bij *Katwijk* in de zee uitstortte; ten Westen door de *Noordzee;* en ten Zuiden door de *Maas*. Aan den linker oever dier rivier bezetteden zij, doch waarschijnlijk later, eene smalle strook lands in *Belgisch-Gallië*. Hunne landpalen strekten zich alzoo uit over een gedeelte van het tegenwoordig *Zuid-Holland*, van *Utrecht*, *Gelderland* en *Noord-Braband*. Hiervan bewoonden de Batavieren het grootste gedeelte van het vermaarde eiland, dat naar hen genoemd is, en ten Noorden en Oosten door den *Rijn*, ten Zuiden door de *Waal* en *Maas*, ten Westen door de *Noordzee* bespoeld wordt; het strekte zich alzoo uit van het tegenwoordige *Schenkenschans* tot aan zee (1). De Kaninefaten hadden de zeekust en het westelijk gedeelte van dit eiland bezet; waar hunne grenzen zich eigenlijk van die der Batavieren scheidden kan niet bepaald worden. Sommigen beweren, dat deze laatste zich uitstrekten tot aan de omstreken van *Delft*, waar het water *de Vliet* hen van de Kaninefaten afzonderde.

Minder bepaald kan de ligging der Marezaten en Sturiërs, genen welligt van Kattischen, dezen van Frieschen oorsprong, aangewezen worden. De Marezaten of Marzaten hebben waarschijnlijk aan den mond der *Maas*, ten Zuiden der Kaninefaten gewoond (2); anderen echter plaatsen hen in *Kennemerland* of in de omstreken van *Leiden;* waar men wil, dat het water *de Mare* hunnen naam bewaard heeft. De Sturiërs moeten het tegenwoordig eiland *Texel*, een gedeelte van het land, dat naderhand *Zuiderzee* geworden is, tot aan *Stavoren*, welke naam van hen wordt afgeleid, bezet hebben. Nog moeijelijker valt het de grenzen der overige kleine volksstammen op te geven, die in verschillende tijdperken hunne zetels tusschen den *Ouden IJssel* en den *Rijn* verwisselden. Gewoonlijk plaatst men de Tenkteren in *Drenthe;* de Usipeten en Brukteren in *Overijssel;* de Ambivariten in *Gelderland* tusschen *Waal* en *Maas;* de Sikamberen, Chamaven en Tubanten in den driehoek welken de *IJssel*, de *Oude IJssel* en de *Rijn* vormen (3). De Menapiërs, naderhand door de Toxandriërs vervangen, woonden

---

Quinam fuerunt Frisiae termini pro diversis aetatibus diversi; in quas partes fuit divisa? et quae regiones illis fuerunt comprehensae? p. 9 etc. Gron. 1835. De Heer FEITH bepaalt het gebied der Friezen tot de kustlanden van de *Wezer* tot aan het riviertje *Kinhem*, bij *Alkmaar*. Zie I. A. NIJHOFF, *Bijdragen voor Vaderl. Gesch.*, D. I, St. IV, bl. 219.

(1) CAESAR, *Lib.* IV, p. 83. Ook POMPONIUS MELA, maakt melding van dit eiland. *Lib.* III, c. 2, *num.* 75. Even zoo PLINIUS, *Lib.* IV, c. 15. »In *Rheno* ipso, pro centum m. p. in longitudinem, *nobilissima Batavorum insula*." TACITUS beschrijft insgelijks dit merkwaardig eiland. *Annal. Lib.* II, c. 6. Zie ook c. 12. *De Mor. Germ.*, c. 29. Met veel oordeel heeft ENGELBERTS, de verschillende gevoelens dezer Schrijvers overeengebragt, D. I, bl. 78—124. Verg. P. CLUVERIUS, *Verh. over de drie uytloopen van den Rhijn*, Hoofdst. IV. bl. 57 enz. Amst. 1719.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV, c. 56.

(3) CAESAR, *Lib.* IV, p. 80, 88. *Lib.* VI, p. 145. TACITUS, *Annal. Lib.* I, c. 60. *Lib.* XIII, c. 55, 56. *Hist. Lib.* IV, c. 77. *de Mor. Germ.*, c. 32, 33, 38.

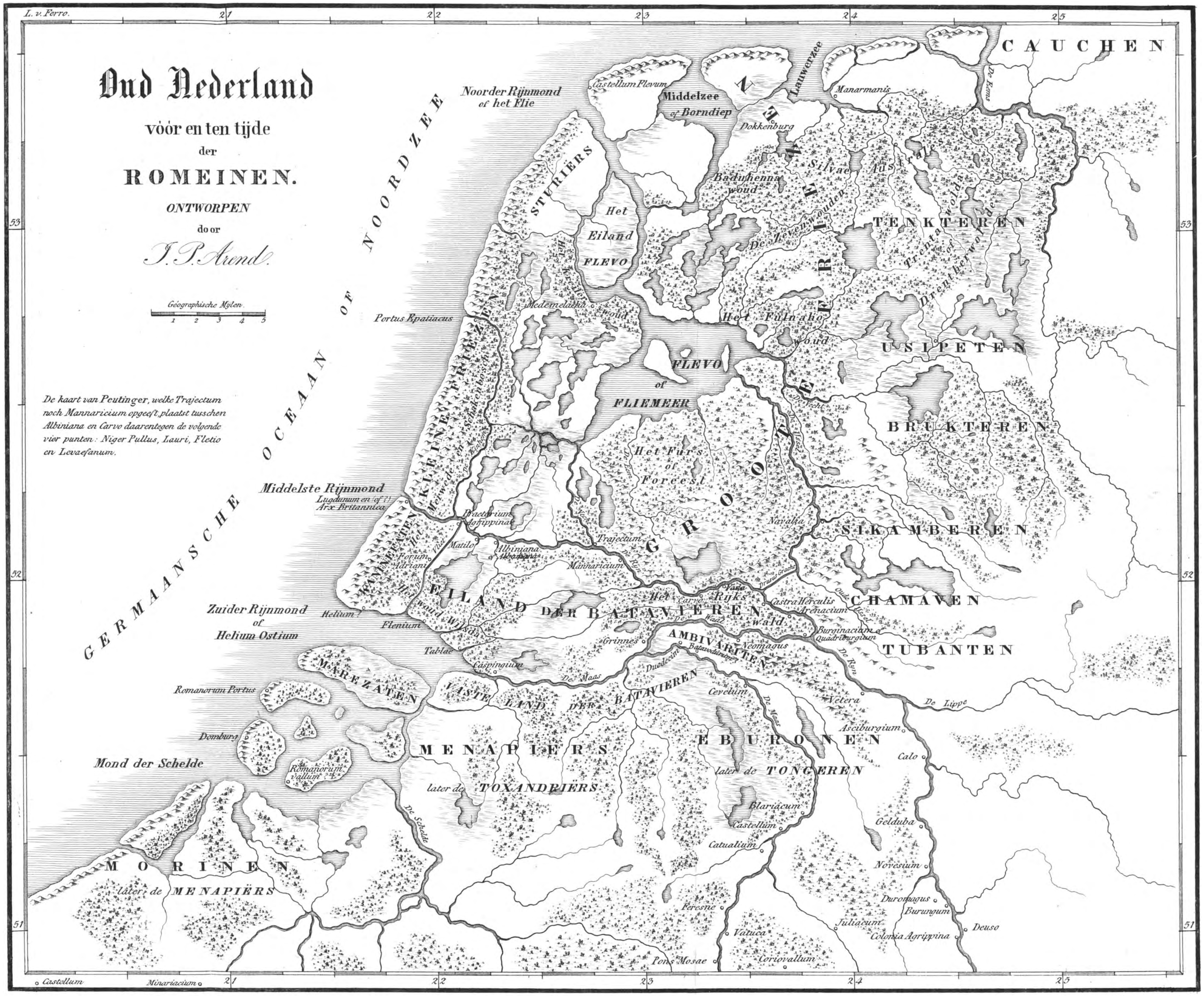

van Baarsel & Tuyn, del. & sculps.

in *Noord-Braband*, alwaar zij zich, uit *Kleefsland* gedrongen, gevestigd hadden (1); de Morinen, door VIRGILIUS *de uitersten der menschen*, genoemd (2), waarschijnlijk langs de zeekust van *Vlaanderen;* de Eburonen en later de Tongeren in *Limburg* (3). 100 J. v. CHR.

In *Zeeland* had zich te dien tijde geen bijzondere volksstam gevestigd; ten minste is het den oudheidkundigen tot heden toe niet gelukt er eenen met zekerheid in te bepalen (4). Het geheel stilzwijgen der Oude Schrijvers in dezen zou doen besluiten, dat dit gewest toen of geheel niet, of zeer schaars bevolkt geweest is, waardoor het gevoelen dergenen versterkt wordt, welke beweren, dat de Zeeuwsche eilanden als heilige oorden, als verblijfplaatsen van hoogere wezens beschouwd werden, die men niet dan met eerbied en vrees mogt naderen (5). Geheel onbewoond waren zij echter niet, gelijk de oude overblijfselen en Romeinsche gedenkstukken op *Walcheren* gevonden, overtuigend bewijzen. Hier werd daarenboven, volgens STRABO, een der hoofdveren op de Zuidkust van *Brittanje* aangetroffen. De plaats zelve kan met naauwkeurigheid aangewezen worden en draagt nog den naam van Roompot (*Romanorum portus*) (6). Dewijl

---

(1) L. J. F. JANSEN, *Grafheuvelen der oude Germanen*, bl. 36, 37. Arnh. 1833.

(2) *Aeneid. Lib.* VIII, vs. 727.

(3) CAESAR, *Lib.* IV, p. 81. *Lib.* V. p. 110. TACITUS, *Hist. Lib.* IV, c. 28. Vergelijk over deze verschillende volksstammen: H. JUNIUS, *Batavia*, c. 3 p. 40—69. c. 31 p. 592—603. Dord. 1652. CLUVERIUS, *Germania Antiqua*, *Lib.* II, III. en: *de Rheni Alveis*, *c.* 21—24 et *c.* 26. *Batavische Oudheden.* D. I, b. 38—40. Amst. 1719. G. VAN LOON, *Aloude Hollandsche Historie*, D. I, bl. 6, 7, 50, 107, 211. 's Gravenhage 1734. WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* D. I, bl. 14, 40—48, 66, 108, enz. Amst. 1749. ENGELBERTS, D. I, bl. 272—277. SCHAYES, T. II, p. 275—289.

(4) JUNIUS beweert, wel is waar (*Batav.* c. 4 p. 71) dat de Mattiaken; en CLUVERIUS, in zijne verhandeling over de uitloopen des *Rijns*, H. II, bl. 19—41, dat de Toxandriërs *Zeeland* bewoond hebben. Beide gevoelens zijn reeds lang en op goede gronden, wederlegd geworden. Misschien zal ons de taal eenigzins nader op het spoor brengen. In *Zeeland* treft men nog overal *Mor*, *Moer* en *Marelanden* aan, benevens vele plaatsen die op *maar* uitgaan, zoo als: *Ellemaar*, *Vossemaar.* DRESSELHUYS leidt dit af van de Morinen, welke in de nabuurschap der Menapiërs woonden, en dikwijls *Zeeland* wegens den handel op *Brittanje* zullen bezocht hebben. Zie: *De provincie Zeeland in hare aloude gesteldheid en geregelde vorming beschouwd*, bl. 37. Maar zou men dit niet veel natuurlijker kunnen afleiden van de Marezaten? Zou dit volk misschien destijds of later ook *Zeeland* bewoond hebben? *Marezaten* (Meerzaten) en *Zeelanders*, zijn woorden van gelijke beteekenis. EYNDIUS is van dit gevoelen, zie zijne *Chronyk van Zeeland*, H. XIII. Deze Schrijver beweert tevens, doch geheel onjuist, dat ook de Cauchen en Sturiërs *Zeeland* bewoond hebben. H. XIV. De naam van de ondergespoelde stad *Kats*, en die van het dorp *Kattendijk* bij *Goes*, duiden aan, dat eens hier een volk van Germaanschen of Kattischen oorsprong geleefd heeft.

(5) DRESSELHUYS, bl. 9. Aant. 7.

(6) DRESSELHUYS, bl. 37.

100 J. v. Chr. nu deze kust door de Galedin, de uit *Belgisch-Gallië* gevlugte Kelten, bezet was, is het zeer waarschijnlijk, dat destijds de bewoners van *Zeeland* Kelten geweest zijn, die zich hier, uit hoofde der handelsbetrekkingen met het vaste land, gevestigd hadden (1). De oude altaren op *Walcheren* althans duiden aan, dat de Druïdische godsdienst aldaar is beleden geworden; en men beweert zelfs, dat de terpen in dat gewest niet zijn opgeworpen tot schuilplaatsen voor de inwoners; maar dat zij Keltische gedenkstukken zijn, van wier hoogte de Druïden hunne leer verkondigden. Dat *eenigen* dezer hoogten tot een bijzonder doel zijn gebezigd geworden is niet onwaarschijnlijk, dewijl men er menschenbeenderen in gevonden heeft (2).

De gewesten, welke door deze ten deele gevestigde, ten deele als Nomaden levende volken bewoond werden, vertoonden alom de kenteekenen, dat zij eens de eigendom des Oceaans geweest waren. Men heeft beweerd en tevens betwist, dat in dien tijd de bodem van *Holland* en *Friesland* zich meer dan honderd voeten beneden de oppervlakte der zee bevond (3). De kusten van *Noord-Holland* zijn nog in onze dagen verscheidene voeten beneden den gewonen stand der zee, en zouden door de golven bedekt zijn zonder de schansen, welke de nijverheid en vlijt der inwoners hebben opgeworpen. Somber en treurig was het gelaat dezer landen in dit verwijderd tijdperk. Dáár waar zich thans groote en volkrijke steden verheffen, de zetels van welvaart en weelde, van beschaving en kunstvlijt, zworven toen eenige ruwe en woeste volkstammen rond, wier schamele hutten de verblijven waren van armoede en bekrompenheid. Dáár waar thans prachtige buitengoederen en bloeijende dorpen, omzoomd door gouden korenvelden of heerlijke weiden, met ontelbare kudden bezaaid, den wellust der landbewoners uitmaken, lagen toen uitgestrekte wouden en dorre heidevelden; of poelen en moerassen, welke de lucht met schadelijke dampen bezwangerden. Dáár waar thans dijken, dammen en sluizen het geweld der zeeën en rivieren beteugelen; of grachten en kanalen het overtollige water afleiden, heerschten toen naar willekeur de baren, indien geene duinen, door de natuur zelve gevormd, aan hare woede perken stelden. In één woord, het land, thans naar evenredigheid, een der volkrijkste en vruchtbaarste van *Europa*, waar handel en kunstvlijt een hoogen graad van volkomenheid bereikt hebben, was toen voor drie vierde gedeelte met bosch, water en moeras bedekt. Zoo ergens dan heeft hier het vernuft der menschen over het geweld der natuur gezegepraald; en uit wildernissen paradijzen opgeroepen.

Het verloop der eeuwen heeft niet alleen het gelaat maar ook aanmerkelijk de ge-

(1) Mone, *Ueber die Heimath der Nibelungen*, *Lit.* E. § 1.

(2) *Mémoire sur les buttes de terre de la Zélande, nommées communement Réfuges;* in de *Mém. des Antiq. de France.* T. I. p. 143, etc.

(3) Schayes, T. II. p. 339. Dit gevoelen is bestreden geworden door J. le Francq van Berkhey, *Natuurlijke Historie van Holland*, D. II., 1 St. II. 4. bl. 95 *Sqq.* Amst. 1769. De geheele Westkust van *Holland* moet eens geheel onder water bedolven geweest zijn. *Batav. Oudh.* D. I. bl. 41—46.

daante des lands veranderd. Waar weleer het water heerschte is vaste grond geworden, doch daarentegen heeft deze laatste wederom elders aanmerkelijk van zijn gebied aan de golven moeten afstaan. De bosschen zijn verdwenen en de loop der rivieren is veranderd. Eene nadere beschouwing van den natuurlijken toestand van *Nederland* in dit tijdvak zal dit bevestigen. 100 J. v. Chr.

Zeeland was reeds in verschillende eilanden gesplitst, en de naam van *Helium*, door PLINIUS aan de baai gegeven in welke de *Maas*, *Waal*, *Rijn* en *Schelde* zich ontlastteden, is in een aantal Zeeuwsche plaatsen, wier namen met *Helle* of *Elle* zijn zamengesteld, overgebleven (1). Indien men de oudste overleveringen geloof mag schenken, was zelfs een dezer eilanden het eiland *Ee-ee-a*, de plaats waar ULYSSES, na tot het *uiterste Westen* gekomen te zijn, aanlandde, en de tooveres CIRCE aantrof, wier naam in *Zirkzee*, gelijk die van ULYSSES zelven in *Vlissingen* teruggevonden wordt (2). Van de aloude gesteldheid dezer eilanden kan niets met zekerheid gezegd worden. Daar zij echter niet vóór de negende eeuw door dijken omringd werden, waren zij natuurlijk geheel blootgesteld aan de woede der golven, tegen welke de inwoners op hunne terpen en vliebergen eene schuilplaats zochten. Zij waren veel beperkter in omvang dan thans, nu zij door indijking en aanslibbing merkelijk in uitgestrektheid gewonnen hebben (3).

Niet minder dan *Zeeland* lag de westkust van het grondgebied der Menapiërs bloot voor de overstroomingen der zee. De golven bedekten bij elken hoogen waterstand de vlakten, drongen door tot in het midden des lands, dikwijls acht mijlen van de kust af, en vormden er meren, staande wateren, en moerassen, die eerst later droog gemaakt en in vruchtbaar land herschapen werden (4).

Een even treurig tooneel bood het eiland der Batavieren aan, dat jaarlijks in den herfst overstroomd werd en een tijd lang onder de wateren verdween. Alsdan vertoonde het, gelijk *Egypte* wanneer de *Nijl* buiten zijne oevers treedt, een uitgestrekt meer, boven hetwelk zich hier en daar terpen verhieven, die den inboorlingen ter toevlugt strekten (5). Houtgewas ontbrak er niet. Het woud *Wilsda*, dat van eene ongemeene grootte moet geweest zijn, strekte zich uit van de *Noordzee* tot ver bezuiden de *Maas* (6)

---

(1) CAESAR, *de Bello Gallico, Lib.* VI. *c.* 31. Verg. DRESSELHUYS in de aangehaalde verhandeling, *bl.* 35.

(2) Dit gevoelen wordt verdedigd door DRESSELHUYS (bl. 39—41) welke beweert, dat de namen van tallooze stroomen in *Zeeland*, en van dorpen langs die stroomen, in *éé* uitgaande, op *Zeeland* als het ware land van *Ee-ee-ën* heenwijzen.

(3) SCHAYES, T. II. p. 100. VAN LEEUWEN stelt het bedijken der Zeeuwsche eilanden veel vroeger en schrijft dit reeds aan de Kimberen toe. *Batavia Illustrata.* D. I. II. 3. bl. 123, 144. 's Gravenhage 1685.

(4) SCHAYES, T. II. p. 103.

(5) WAGENAAR, D. I. *bl.* 5, 6. SCHAYES, T. II. p. 340.

(6) ENGELBERTS, D. I. bl. 149.

100 J. v. Chr. en bedekte alzoo met het *Merwede* en *Schakenbosch*, ook wel *het Woud zonder genade* genoemd (1) dat van *Gorkum* langs den zeekant tot aan *Haarlem* voortliep, geheel *Zuid-Holland*. Men beweert, dat een gedeelte van dit bosch, tusschen *Voorhout* en *Haarlem*, zoo digt begroeid en gesloten was, dat men van boom op boom zou hebben kunnen gaan, zonder den grond te raken (2). Het *Haagsche bosch* en de *Haarlemmerhout* zijn ongetwijfeld overblijfsels van dit woud. Meer dan het westelijk, was het oostelijk of Geldersch gedeelte van het gebied der Batavieren met bosschen bezet, die meest uit hooge eikenboomen bestonden. Het grootste was het zoogenaamde *Rijkswald* dat zich van *Arnhem* tot aan *Kleef* uitstrekte (3). — Meren, poelen en veengronden namen in de landen der Batavieren, Kaninefaten en Marezaten nog meer ruimte in dan het hout; en men beweert, dat meer dan de helft van den grond van *Holland* oudtijds slechts uit onbruikbare draslanden en moerassen bestaan heeft, die door eene menigte poelen en meren werden afgewisseld, van welke in volgende tijden velen zijn drooggemaakt en ingedijkt. De omstreken in welke *Dordrecht* ligt, waren zoo moerassig, dat zij eerst eeuwen later, door gedurige aanslibbing, tot eenen staat van bewoonbaarheid konden gebragt worden (4).

Het grondgebied der oude Friezen kan niet beter vergeleken worden dan bij de lage gronden van *Louisiana* en *Guiana*, wier overstroomde vlakten met bosschen bedekt zijn. Van den arm des *Rijns* bij *Katwijk* af, welke de Kaninefaten van de kleine Friezen en Sturiërs scheidde, tot aan *Haarlem*, liep, gelijk gezegd is, het bosch *Merwede* voort. Van daar oostwaarts tot aan de *Zuiderzee*, was alles een moeras met wilde struiken en heesters begroeid; en de plaats waar thans het magtige *Amsterdam* zich verheft, vertoonde slechts een diepen kolk. De *Zuiderzee*, had toen, even als de *Haarlemmermeer*, noch de uitgestrektheid, noch de gedaante welke zij later ontving, maar bestond uit een groot meer, *Flevo* genoemd, en verschillende meertjes die door strooken lands van elkander gescheiden werden, en uit eenige eilanden, waarvan sommige nog in wezen maar zeer afgenomen zijn (5). Het *Vlie*, hetwelk de *Noordzee* met de *Zuiderzee* vereenigde, en zich thans met dien zeeboezem vermengt, had slechts de breedte van een gewonen stroom of rivier. Men zegt zelfs, dat nog in de dertiende eeuw eene enge beek, die men over eene plank overtrok, *Enkhuizen* van *Stavoren* scheidde. Hierop is aangemerkt, dat indien dit berigt op waarheid gegrond is, de aan-

(1) Van Loon, D. I. bl. 215. Aant. 2.

(2) Van Leeuwen, D. I. II. 4. bl. 156.

(3) Schayes, T. I. p. 342.

(4) J. Smits Jz., *Verhandeling over den alouden staat, de eerste bevolking en vroegste geschiedenis van Zuid-Holland.* bl. 14. Dordrecht. 1824.

(5) Tacitus, *Annal. Lib.* II. c. 8. P. Mela, *Lib.* III. c. 2. *num.* 70.

spoelingen der zee sinds eenige eeuwen dit kanaal aanmerkelijk moesten vernaauwd hebben, daar sedert de vereeniging van den *Rijn* met den *IJssel* door DRUSUS, de schepen met de levensmiddelen voor de Romeinsche legers uit *Brittanje* door het *Vlie* in het meer *Flevo* kwamen (1). 100 J. v. Chr.

Het is een algemeen gevoelen, dat de eilanden tusschen den uitersten hoek van *Noordholland* en den *Dollart* weleer aan het vaste land gehecht waren. Naauwelijks echter kan die naam gegeven worden aan het grootste gedeelte van het oude *Friesland* zelf, waarvan twee derde gedeelte door eene ontelbare menigte meren, rivieren, stroomen, onlanden, broeken, veenen en poelen bezet was. Van daar werd *Friesland* in de middeleeuwen dikwijls *Zeeland* genoemd (2). Het gebied der kleine Friezen in het bijzonder was waterrijk, gelijk de naam van *Waterland*, aan een gedeelte van *Noordholland* bijgebleven, en die van een groot aantal plaatsen, welke op *meer*, *veen*, *broek*, *poel*, *dam*, *dijk* uitgaan reeds genoegzaam bewijzen. In genoemd gewest telde men weleer 80 meren; in *West-Friesland* alleen 30, die grootendeels allen sinds de 14de eeuw zijn ingedijkt, en thans de prachtigste weiden opleveren, die den rijkdom des lands uitmaken (3).

De hoogere gronden, dat is te zeggen alles wat niet volstrekt water was, bestonden uit gebroken landen, eilanden, zandvelden, hoogten, die boven het water uitstaken en bosschen. Het groote *Kreilerwoud* strekte zich uit van tusschen *Enkhuizen* en *Medemblik* tot aan de *Noordzee* en het eiland *Texel*. Voorts was geheel *Noord-Holland* (het *Frisia Minor* der Ouden) tot ver achter *Alkmaar* met bosschen bedekt, gelijk de woorden *hout*, *bosch*, *woud*, *haag*, die in meer dan dertig dorpsnamen van dit gedeelte des ouden *Frieslands* voorkomen, nog aanduiden (4). Even zoo getuigen de naamsuitgangen van verschillende plaatsen op *geest* en *loo*, het voormalig bestaan dier dorre gronden, waarschijnlijk oude zandbanken, welke wat hooger lagen dan de omliggende landen, en *geesten* genoemd werden, die men in de vijftiende eeuw leerde ontginnen (5).

---

(1) SCHAYES, T. II. p. 351. Vergelijk CLUVERIUS, *de Rheni Alveis* c. 23. 24. S. EIKELENBERG. *Gedaante en gesteldheid van West-Vriesland voor den Jare* MCCC. bl. 5. Alkmaar 1714. ENGELBERTS, D. I. bl. 96—107.

(2) VAN LEEUWEN, D. I. H. 1. bl. 50. *Zeeland* beteekent niets anders dan *eiland*. bl. 51.

(3) EIKELENBERG, bl. 7. enz. SCHAYES, T. II. p. 353—357.

(4) H. SOETEBOOM, *Saen-Lants Arcadia*, B. II. bl. 117. Amst. 1702. EIKELENBERG daarentegen houdt deze Noord-Hollandsche bosschen, even als het *Kreilerwoud*, *zoo ooit de vorige eeuwen*, zegt hij, *een bosch te Kreyl hebben gezien*, voor rietbosschen, en zegt met NANNIUS: TACITUS *gedenkt* Holland *nooit als een boschachtig*, *dikmaals als een poelachtig land*. bl. 6.

(5) EIKELENBERG, bl. 31. *Loo* en *geest*, in dezen zin, zijn woorden van dezelfde beteekenis. SCHAYES T. II. p. 357.

100 J. v. Chr. De landen der groote Friezen ten Noorden en Noord-Oosten van het meer *Flevo* boden, even als die der kleine Friezen en Sturiërs, eene afwisseling aan van houtgewas, van water, en van gronden door de zee bedekt. Hier hebben de omwentelingen der natuur en de nijvere handen der menschen eene nog grootere herschepping voortgebragt, dan in *Friesland* tusschen den *Rijn* en de *Zuiderzee.* Eene groote uitgestrektheid lands is daar op de zee veroverd; verscheidene zeeboezems die tot diep in het land doordrongen, bestaan niet meer; ontelbare meren en polders zijn ingedijkt; uitgestrekte bosschen uitgeroeid; dorre gronden vruchtbaar gemaakt; en de wildernissen zijn in lagchende velden en heerlijke weiden, in bloeijende dorpen en eertijds welvarende steden herschapen. De aanzienlijkste zeeboezem in dit gewest was het zoogenaamde *Borndiep*, of *Bordine* welks overblijfsel nu nog het *Boerdiep* genoemd wordt. Dit water lag midden in *Friesland*, van waar het *Middelzee* genoemd werd, en splitste het in twee deelen, *Oostergo* en *Westergo* (1). Het had zijn mond tusschen de eilanden *Terschelling* en *Ameland*, stroomde langs *Dokkum* en *Leeuwarden* tot aan *Bolsward* en stortte zich van daar door eene breede gracht in het meer *Flevo.*

Ten Oosten der *Middelzee* vond men de *Lauwers*, sinds den tijd van KAREL DEN GROOTE onder den naam van *Laubach*, *Lembeek* of *Lambeek* bekend; thans eene kleine beek, doch toen een breede, diepe stroom, die uit *Drenthe* ontsproot en zich in de *Lauwerzee* ontlastte, welke destijds een groote zeeboezem was, die *Friesland* van *Groningen* scheidde, doch thans naauwelijks de helft zijner vorige uitgestrektheid bewaart (2).

De *Donger*, een rivier of aanzienlijk loopend water, doch thans slechts een stroompje, nam zijn oorsprong ten Westen van *Dokkum*, rigtte zich van daar naar de zee, en scheidde *Oost-Dongerdeel* van *West-Dongerdeel.* Van het groot aantal meren uit dien tijd zijn slechts eenige weinige meer aanwezig, even als van de drasgronden, onlanden en veenen. Het groote water *de Dollart*, tusschen *Groningen* en *Oost-Friesland* is daarentegen van veel later oorsprong. Het land door hetzelve overstroomd, was toen waarschijnlijk met houtgewas bedekt.

Met bosschen was *Friesland* niet minder bedeeld dan met meren. Indien de Oude Schrijvers en die der Middeleeuwen hiervan geene melding maakten, zoude reeds de naamsuitgang van verscheidene plaatsen in *Wolde* (woud) dit bevestigen. Ten Oosten van het *Kreilbosch*, hetwelk een gedeelte der *Zuiderzee* besloeg, strekte zich een nog grooter woud uit tot ver achter de Overijsselsche Vecht. Het wordt in een Charter van de tiende eeuw *Fulnaho* (*Fulanho*, *Vollenhove*) (3) genoemd, en werd ten

(1) WAGENAAR, D. I. bl. 376.

(2) SCHAYES, T. II. p. 361, 362.

(3) J. S. MAGNIN, *Geschiedkundig Overzigt van de besturen die. vóór de herstelling van Nederland in* 1814, *elkander in Drenthe zijn opgevolgd,* St. I. bl. 91. Gron. 1838.

Westen door een ander woud tusschen *Mijdrecht* en *Woerden* bepaald, *Furs* of *Foreest* geheeten dat zich over geheel *Utrecht* uitbreidde, welk gewest in die dagen grootendeels volstrekt onbewoonbaar was wegens zijne bosschen, moerassen en woestijnen. Ten Noorden en Oosten van het *Fulnaho-woud* waren de *Zevenwouden* die *Friesland* en *Drenthe* bedekten en in welke men wil, dat het *Baduhenna-woud* gelegen hebbe (1). Ten Noorden van deze bosschen waren onderscheidene andere wouden, die het grootste gedeelte van *Groningerland* besloegen, en van welke het *Trentawalda* of *Drenterwolde* in het Oostelijk gedeelte zich over een deel van den *Dollart* tot aan de *Eems* uitstrekte; terwijl het Westelijke gedeelte door de *Silvae Australes*, die aan het *Trentawalda* grensden, ingenomen werd. 100 J. v. Chr.

Onder de bosschen die *Overijssel* bedekten, was een der voornaamsten zes mijlen in omvang, en lag, zoo men beweert, omstreeks de plaats waar later *Zwol* gebouwd werd. Dit woud zou in het jaar 692 door eene aardbeving en eenen orkaan ontworteld en vernietigd zijn. De geheele streek van de grenzen van *Munsterland* tot aan *Koeverden*, thans weiland, was een dik en duister kreupelhout, en rondom de laatstgenoemde plaats was alles moeras. *Gelderland* aan beide armen des *Rijns*, doch in het bijzonder de *Veluwe* en het graafschap *Zutphen*, geleek eene aaneenschakeling van eikenbosschen, van welke nog vele overblijfselen aanwezig zijn, en die door heidevelden, drassige gronden en poelen afgewisseld werd. — Deze wouden, voornamelijk de *Zevenwouden* en het *Fulnaho-woud* werden door eene groote menigte beeren, wolven, wilde paarden, elanden, herten, reeën en wilde zwijnen bewoond.

Geweldige inbraken der zee, overstroomingen der rivieren, stormen en aardschokken hebben in den loop van achttien eeuwen tot eigendom der golven gemaakt, wat dit weleer niet was. De duinen langs de zeekusten van *Holland* zijn aanmerkelijk meer binnenwaarts gedrongen, en het is bewezen, dat vóór acht of tien eeuwen het strand op vele plaatsen meer dan twee uren dieper zeewaarts in gesprongen heeft (2). Ook de loop der rivieren, bovenal die des *Rijns* en der *Maas*, heeft uit deze oorzaken, zoo wel als door aanslibbing, verstoppingen, doorgravingen, grachten en verleggingen eene veranderde gedaante gekregen. De *Maas* stroomde toen tusschen het gebied der Batavieren en Menapiërs, door het land van *Heusden*, waarschijnlijk tot nabij *Geertruidenberg* waaromtrent nog eene kreek den naam van *Oude Maas* draagt. Van hier liep zij denkelijk door den *Zuid-Hollandschen Waard* en het land van *Dordrecht* in den *Hoekschen Waard*, alwaar men niet ver van *Maasdam* een overblijfsel der *Oude Maas* ontdekt, en stortte zich langs de plaats waar later *Schiedam*, *Rotterdam* en *Vlaardingen* gebouwd zijn in de *Noordzee*, niet door verschillende stroomen of armen, maar slechts door een mond van eene verbazende grootte, bij de

---

(1) Wagenaar, D. I. bl. 83. Aant. 1.

(2) Cluverius, *Over de uytloopen van den Rhijn* H. IV. bl. 75, 76. *Aanm.* Schayes, T. II. p. 345

100 J. v. Chr. Ouden *Helium* genaamd (1), dewijl het eiland *Roozenburg*, de polders *de Room* en *Portugaal*, de eilanden *Beijerland*, *Putten* en *Voorne*, benevens *Goeree* en *Overflakkee* door het water dezer rivier bedekt waren (2).

Meer verschillend zijn de gevoelens over den ouden loop en de uitwateringen des *Rijns*. Het is echter buiten twijfel, dat deze rivier oudtijds drie hoofdmonden, behalve onderscheidene kleine uitloopen gehad heeft. Bij het oude *Lobith* tusschen *Kleef* en *Elten* splitste hij zich toen reeds in twee armen, van welke de zuidelijke den naam van *Waal* (*Vahali*) aannam en omstreeks 20,000 schreden van daar in de *Maas* viel, met welke hij in zee stroomde, weshalve de mond der *Maas* ook wel de Zuider- of Westermond van den *Rijn* genoemd werd. De Noordelijke arm, zijn naam behoudende, liep in hetzelfde bed regt voort ter plaatse waar thans *Utrecht* ligt. Hier scheidde hij zich in twee takken. De eene stroomde westwaarts aan, stortte zich bij *Katwijk* in zee, en vormde alzoo den middelsten Rijnmond. De andere tak, de *Vecht* (*Flechta*) genoemd, noordwaarts loopende, verloor zich in het meer *Flevo*, doch hervatte weder zijn loop ten Noorden van dit meer, en ontlastte zich tusschen *Noord-Holland* en *Friesland* in de *Noordzee* (3). Anderen echter houden voor dien derden of Noorder-Rijnmond den *IJssel*, dewijl DRUSUS deze rivier, welke zich insgelijks door het meer *Flevo* in de *Noordzee* uitstortte, door eene gracht met den *Rijn* vereenigd had (4). De *Lek* was niet aanwezig en sinds het ontstaan van deze rivier is de *Hollandsche IJssel* geheel van loop veranderd (5).

Gewesten van welke geen twintigste gedeelte wegens de menigte bosschen, rivieren, meren, moerassen en onlanden bewoonbaar was, en in welke bij de komst der Romeinen noch steden, noch dorpen, naauwelijks gehuchten gevonden werden, kunnen, hoezeer door onderscheidene volksstammen bezet, niet dan zeer schraal bevolkt geweest

---

(1) PLINIUS, *Lib.* IV. *c.* 15. *Immenso ore in Oceanum effunditur,* zegt TACITUS, van de *Maas* sprekende. *Annal. Lib.* II. *c.* 6.

(2) J. VAN OUDENHOVEN, *Out-Hollandt, nu Zuyt-Hollandt,* bl. 26. Dordrecht. 1654. CLUVERIUS, H. V. bl. 76–96. ST. SIMON, *Histoire de la guerre des Bataves et des Romains.* Préface, p. VI–IX. Amst. 1770. J. LE FRANCQ VAN BERKHEY, D. I. H. 4. *bl.* 178, 179. ENGELBERTS, D. I. *bl.* 69. SCHAYES, T. II. *p.* 98, 99.

(3) Verg. CAESAR, *de Bello Gallico, Lib.* IV. *p.* 84. POMPONIUS MELA, *Lib.* III. c. 2. *num.* 65. PLINIUS, *Lib.* IV. c. 15. TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 6, met JUNIUS, *Batavia.* c. VIII. p. 95–125. Dort. 1652. CLUVERIUS. H. IX en X. bl. 160–217. EIKELENBERG, *Gedaante en gesteldheid van West-Friesland, bl.* 3–5, 73–98. ST. SIMON, Préface, p. VIII–XXXII. LE FRANCQ VAN BERKHEY, D. I. H. 3. *bl.* 103. ENGELBERTS, D. I. bl. 78–110, 268–270. SCHAYES, T. II. p. 347–349.

(4) CLUVERIUS. H. IX. bl. 183. H. XXV. bl. 270. *Batav. Oudh.* D. I. bl. 59, 60. EIKELENBERG, *bl.* 4. SCHAYES, T. II. p. 348.

(5) OUDENHOVEN, *Out-Hollandt,* bl. 25, 27.

zijn (1). Van deze stammen hebben zich hoogst waarschijnlijk de Friezen het eerst, althans vroeger dan de Batavieren, in *Nederland* gevestigd. Deze laatsten toch zouden zich denkelijk niet naar het lage en drassige land tusschen den *Rijn*, de *Waal* en *Maas*, door welke het gedurig overstroomd werd, begeven hebben indien de hooger liggende landen benoorden den *IJssel* onbewoond geweest waren. De zonderlinge verdichtselen over den oorsprong der Friezen, door de Kronijkschrijvers voor waarheid opgedischt, bewijzen slechts in welk eene diepe duisternis de oorsprong van dat merkwaardig volk gehuld is. Het waarschijnlijkste gevoelen is, dat zij afkomstig zijn van de *Phiresi*, een volksstam, welken PTOLOMAEUS op het *Scandinavisch eiland*, het tegenwoordig *Seeland* in de *Oostzee* plaatst, en die vermoedelijk tot het groote Germaansche volkengezin zal behoord hebben (2). Althans de wetten, de zeden en gebruiken der oude Friezen duiden een Germaansch volk aan; en de taal, zoo wel het ouder als het later Friesch, heeft veel overeenkomst met de Duitsch-Noordsche talen (3). 100 J. v. CHR.

De Batavieren woonden onder den naam van Batten oorspronkelijk aan de *Adrana* nu de *Eder* in *Hessenland*, en wel daar waar deze rivier zich vereenigt met de *Fulda* en de *Werre*, die hier den naam van *Wezer* aanneemt, en nog twee plaatsen, *Battenberg* en *Battenhausen*, van hun voormalig bestaan schijnen te getuigen (4). Zij maakten een gedeelte uit van de Katten, een volk dat onder de Germanen in dapperheid, oordeel en gematigdheid uitblonk (5), en welks naam nog in *Katzenellebogen* en *Katzenfort* in *Duitschland*, en in de beide *Katwijken*, *Kattendrecht* en *Kattenbroek* in *Holland* en in den *Kattenpolder* te *Zevenhuizen* is overgebleven. Door inlandsche onlusten, welker oorzaken onbekend zijn, gedwongen hunne woonplaatsen te verlaten (6), zakten de Batten met vrouwen en kinderen, met vee en tilbare have, waarschijnlijk de *Lippe*, tot aan de plaats waar thans *Wezel* ligt, en vervolgens den *Rijn* af, naar het eiland dat door de *Noordzee* en de beide Rijnarmen omspoeld wordt (7). Dit gewest, later veelal *Batavia* genoemd, was destijds onbebouwd, woest

---

(1) SCHAYES berekent op zeer aannemelijke gronden, dat destijds de bevolking op de 1100 vierkante mijlen, die *Nederland* inneemt, niet hooger dan op 160,000 inwoners, van welke 40,000 in staat waren de wapenen te dragen, mag berekend worden, T. II. *p.* 292, 293.

(2) *Orbis Antiqui Tabulae geographicae. Europae* IV *Tabula.* Amstel. 1730.

(3) LULOFS, *Gesch. der Nederl.* D. I. bl. 10.

(4) SPENER, *Not. Germ. Ant. Lib.* VI. *c.* 5, apud SCHAYES, T. II. p. 275. WAGENAAR, D. I. bl. 12. ENGELBERTS, D. I. bl. 334.

(5) TACITUS, *de Morib. Germ.* c. 30, 31.

(6) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 12. *De Morib. Germ.* c. 29.

(7) ENGELBERTS, D. I. bl. 333. Volgens eene oude overlevering of *sage* nog heden bewaard, zouden de Batten op de plaats van het tegenwoordig dorp *Angeren* in *de Betuwe* aangeland zijn. Hier zouden zij hunne kudden en hun vee in eene kil aan wal gebragt hebben. Dit was lang bewaard gebleven in een oud handschrift, dat thans verloren is. O. G. HELDRING, *Wandelin-*

100 J. v. Chr. en bijna onbewoonbaar, zoo wel uit hoofde der overstroomingen van zee en rivieren, als wegens de menigte moerassen en poelen (1).

Met de Batten hadden de Kaninefaten, een andere Kattische volksstam, doch minder in getal dan zij, hun land verlaten en zich met hen op hetzelfde grondgebied gevestigd (2). Wanneer deze verhuizing geschied is kan niet naauwkeurig bepaald worden; doch gewoonlijk stelt men die ongeveer honderd jaren vóór de gemeene tijdtelling der Christenen (3). Zeker is het, dat zij vóór de verovering van *België* door CAESAR is voorgevallen, dewijl deze veldheer reeds van het eiland der Batavieren melding maakt en er niet van spreekt als onlangs eerst bevolkt (4).

Geen der oude Schrijvers maakt bijzonder melding van de zeden en gewoonten der Nederlandsche volksstammen vóór het bondgenootschap der Batavieren met de Romeinen; van die der Friezen zwijgen zij zelfs ten eenemale. Slechts CAESAR merkt aan, dat het grootste gedeelte der bewoners aan de monden van den *Rijn*, woest en barbaarsch was, en er onder hen gevonden werden die van visschen en eijeren van vogelen leefden (5). Daar overigens de meeste dezer volken, zoo niet allen, van Germaanschen oorsprong waren, zal hetgeen deze Schrijver over de zeden der Duitschers van zijn' tijd in het algemeen, en TACITUS van die der Katten in het bijzonder opteekent, ook grootendeels op de bewoners van *Nederland*, in dit tijdstip, toepasselijk zijn.

» De Germanen," zegt de eerste, » hebben noch Druïden die de godsdienst bedienen, noch offers; zij tellen onder het getal der Goden, slechts die, welke zij zien, en wier

---

gen ter opsporing van Bataafsche en Romeinsche Oudheden, Legenden, enz. Eerste Stukje, *bl.* 41. Amst. 1838.

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 12. Den naam *Batavië*, en *Batavi* of *Batavieren* met JUNIUS, JANUS DOUZA en anderen, van BATO den vermeenden aanvoerder der Batten, en *have*, af te leiden zal wel niet meer behoeven wederlegd te worden. Misschien is die naam beter uit de taal, en van *Baet-auwe* (*bet-uwe*) goed, best land in tegenstelling van *Vael-auwe* (*Vel-uwe*) dor, vaal land af te leiden. Naar dit *Baet-auwe* kunnen de ingezetenen *Batauwers* of *Bataviers* genoemd zijn; ofschoon zich deze naam mede zeer goed uit *Batten*, het volk waaruit zij gesproten waren, laat afleiden. ENGELBERTS, D. I. bl. 334. *Bat-auwe* zou dan zoo veel beteekenen als: het *land der Batten*. Anderen vinden den oorsprong van dien naam in het Grieksche βαθὺς of βατος, zoo veel als *hol* of *diep* land beteekenende. *Bat. oudh.* D. I. bl. 38. Verg. CLUVERIUS, H. III. bl. 49—57. HEEMSKERK, *Batavische Arcadia*, bl. 90. Amst. 1729. A. PARS, *Katwijkse Oudheden*, bl. 6—36. Leiden 1745.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 15. Ea gens (Caninefatum) partem insulae colit, origine, lingua, virtute, par Batavis: numero superantur.

(3) WAGENAAR, D. I. bl. 15. ENGELBERTS, D. I. bl. 335.

(4) CAESAR, *de Bello Gallico. Lib.* IV. p. 83. *Mosa* profluit ex monte *Vogeso*, qui est in finibus Lingonum et parte quadam *Rheni* recepta, quae appellatur *Walis*, *insulam efficit Batavorum*, neque longius ab eo millibus passuum LXXX in *Oceanum* transit.

(5) CAESAR, *Lib.* IV. p. 84.

hulp zij zigtbaarlijk ondervinden, zoo als de Zon, de Maan en VULCANUS (het vuur); van andere hebben zij niet de minste kennis." 100 J. v. CHR.

»Zij brengen hun leven geheel met jagt en oorlog door. Van de vroegste jeugd aan gewennen zij zich aan den arbeid en de vermoeijenissen. Zij achten bijzonder degenen, die lang baardeloos blijven, dewijl zij beweren, dat deze hierdoor krachtiger en sterker worden. Omgang met vrouwen vóór hun twintigste jaar wordt voor schandelijk gehouden. Zij baden zich door elkander in de rivieren, en bekleeden zich slechts met eene eenvoudige dierenhuid of eenig ander klein kleedingstuk, hetwelk het grootste gedeelte des ligchaams onbedekt laat."

»Zij bekommeren zich niet om den landbouw en leven bijna geheel van melk, kaas en vleesch. Niemand heeft een bepaald veld in bezit of dat hem in het bijzonder toebehoort; maar alle jaar wijst de overheid er een, welk en waar haar behaagt, aan eene gemeente of huisgezin aan, naar mate het getal der leden uit welke deze zijn zamengesteld, en bij het einde van het jaar doet zij die weder naar elders vertrekken. Zij brengen vele redenen bij voor deze gewoonte; het is om te beletten, dat men zich aan ééne plaats gewenne, waardoor de wapenen om den landbouw zouden verwaarloosd worden; om te voorkomen, dat men lust krijge van zich uit te breiden, of dat de grooten de kleinen verjagen; om te verhinderen, dat men er aan denke gemakkelijke huizen te bouwen, ten einde zich tegen het gure weder te beschermen; en dat iemand het in den zin krijge zich te verrijken, waaruit verdeeldheid en misverstand geboren worden; eindelijk, om te zorgen, dat elk stil en in vrede leve, wanneer hij ziet dat de magtigsten niet rijker zijn dan de overigen."

»Elk Germaansch volk stelt er eene eer in dat zijn land door groote woestijnen begrensd wordt. Het is, volgens hunne meening, een teeken van dapperheid, de naburen uit hunne woonplaatsen te verjagen, en dat niemand zich in hunne nabijheid durft vestigen; daarenboven gelooven zij, dat zij door hunne bosschen veiliger wonen, dewijl zij er door bewaard worden tegen plotselinge overvallen. Wanneer een volksstam in een oorlog, hetzij aanvallend of verdedigend gewikkeld is, kiest hij opperhoofden om hem aan te voeren, en geeft hun magt over leven en dood. In vredestijd hebben zij geen algemeen opperhoofd; maar de voornaamsten, elk in zijn gewest of wijk spreken regt en beslissen de geschillen. Wat men buiten de grenzen des volks rooft heeft niets schandelijks in zich; dit geschiedt slechts, volgens hen, om de jeugd te oefenen en werkeloosheid te voorkomen. Wanneer in den raad een der voornaamsten onder hen zich tot hoofd van eenige onderneming heeft opgeworpen, opdat degenen die hem volgen willen zich verklaren, staan zij op, die zijn plan goedkeuren en hem voor opperhoofd begeeren, en beloven hem te ondersteunen, hetgeen met groot gejuich door de menigte wordt goedgekeurd; maar het is niet geoorloofd zijn woord in te trekken, ten ware men voor een weglooper, voor een schelm, alle geloof onwaardig, wilde doorgaan."

»Het regt van gastvrijheid is heilig onder hen; wie en om welke reden ook bij hen

100 J. v. Chr. hulp zoekt, kan verzekerd zijn bescherming, en eene onschendbare schuilplaats te zullen vinden; hunne huizen zijn voor hem geopend, en hij vindt er een goed onthaal." (1).

Zij worden voorts afgeschetst als menschen van groote ligchaamsgestalte en schrikverwekkend uitzigt (2), doch van ruwe en onbeschaafde zeden (3). Caesar roemt hunne dapperheid (4) en de vlugheid hunner ruiters en voetknechten (5) en vermeldt, dat door de huismoeders de tijd tot het gevecht bepaald werd (6). Hij beschuldigt hen van trouwelooshcid en veinzerij (7); van onbeschaamdheid en bijgeloof (8). De Germanen aan de oevers van den *Rijn* beschrijft hij als een weinig minder woest van aard, door het verkeer met de Galliërs, hunne naburen, wier zeden en gewoonten zij aangenomen hadden (9).

De Katten met wie de Batavieren en Kaninefaten één volk, in taal, godsdienst, zeden en gewoonten gelijk, uitmaakten, waren en bleven van al de Germaansche stammen het meeste en langste aan hunne voorouderlijke instellingen en gebruiken gehecht (10). Tacitus zegt van hen: »Zij zijn forscher van ligchaam, gespierd van leden (*stricti artus*), dreigend van uitzigt en van meer wakkeren moed, dan de andere Germanen. Voor barbaren bezitten zij veel oordeel en schranderheid; kiezen de voortreffelijksten tot opperhoofden, gehoorzamen die over hen gesteld zijn, kennen de tucht, maken van de gelegenheid gebruik, beteugelen opbruisende driften, schikken den dag, versterken zich des nachts, tellen de fortuin onder de twijfelachtige, de dapperheid onder de zekere zaken; en, hetgeen allerzeldzaamst en niet, dan bij rede van krijgstucht veroorloofd is, zij verlaten zich meer op den veldheer dan op het leger. Al de kracht bestaat in het voetvolk, dat, behalve zijne wapenen, nog met gereedschappen en lijftogt beladen wordt. De andere Germanen ziet men ten strijde gaan, de Katten ten oorlog. Zelden dat zij een uitval doen en bij geval vechten. Het is voorzeker der ruiterij eigen snel de zege te bevechten, en snel terug te trekken. Snelheid gelijkt naar vrees; dralen is der standvastigheid eigen."

»Iets hetgeen elders in *Germanië* slechts zeldzaam en alleen door eenige stoutmoedigen in het bijzonder gepleegd wordt, is bij de Katten tot gewoonte geworden, om het

(1) *Lib.* VI. p. 138. Vergelijk *Lib.* IV. *p.* 80.
(2) Caesar, *Lib.* I. p. 38. *Lib.* IV. p. 80.
(3) Caesar, *Lib.* I. p. 33. *Lib.* IV. p. 80.
(4) *Lib.* IV. p. 80. *Lib.* VII. p. 185.
(5) *Lib.* I. p. 45, 46. *Lib.* VII. p. 183.
(6) *Lib.* I. p. 46, 47.
(7) *Lib.* IV. p. 83.
(8) *Lib.* IV. p. 85. *Lib.* I. p. 47.
(9) *Lib.* IV. p. 81.
(10) Tacitus, *de Morib. Germ.* c. 32.

haar en den baard, zoo ras zij tot jongelingsjaren gekomen zijn, te laten groeijen, en dit 100 J. v. Chr.
bekleedsel des gelaats, aan de dapperheid gewijd en verpligt, niet, dan na het dooden eens vijands, af te leggen."

»Over bloed en buit snijden zij het haar des voorhoofds af, en zeggen dat zij alsdan eerst den prijs hunner geboorte betaald, en zich hunnes vaderlands en hunner ouderen waardig gemaakt hebben. De blooden en onstrijdbaren behouden dit wanstaltig uiterlijke (*squalor*). De manhaftigsten dragen daarenboven een ijzeren ring, een teeken van slavernij, en onder dit volk verachtelijk, tot dat zij zich door het dooden eens vijands weder vrij gemaakt hebben. Deze dragt behaagt het grootste gedeelte der Katten, en grijs geworden pralen zij er mede bij vriend en vijand. Het zijn deze, die altijd den strijd aanvangen, en steeds, als nieuw, de eerste voorhoede vormen; want zelfs in tijd van vrede wordt hun woest uitzigt kalmer noch zachter. Niemand (hunner) heeft huis, of akker, of eenige zorg; waar en bij wien zij komen worden zij gevoed; verkwisten het goed van anderen, en bekommeren zich niet om het hunne, tot dat de koude (*exsanguis*) ouderdom hen tot zulk eene woeste manhaftigheid magteloos maakt (1)."

Even als de meeste Germaansche volken boden de Katten hunnen Goden menschenoffers aan. In eenen krijg tusschen hen en de Hermonduren werd van beide zijden eene gelofte gedaan, dat al de gevangenen, de paarden en het vee, dat buit gemaakt werd, aan de Goden zouden geofferd worden (2).

In dezen maatschappelijken en zedelijken toestand verkeerden ongetwijfeld de Batavieren toen zij zich in *Nederland* vestigden, en CAESAR's zegevierende wapenen zich aan de oevers van den *Rijn* vertoonden. Dezen grooten man, wien de geschiedenis der volken en die der letteren elkander betwisten, was het opperbevel over het Romeinsche leger in *Gallië*, welk gewest door de Helvetische volken bedreigd werd (3), volgens een besluit van den Raad opgedragen (4). Na hun een zwaar verlies toegebragt, en vervolgens ARIOVISTUS, een magtig opperhoofd der Germanen, den Galliërs te hulp gekomen, in een enkelen veldtogt overwonnen te hebben (5), trok hij op tegen de Belgen die ontrust over de voortgangen der Romeinen, zich tegen hen verbonden hadden (6). Deze oorlogzuchtige en dappere volken waren echter niet bestand tegen de groote krijgsmansbekwaamheden van CAESAR. Zij werden verslagen, vernietigd of tot onder- 57—55 J. v. Chr.
werping gedwongen; en de schrik voor de Romeinsche wapenen verspreidde zich zelfs onder de volken aan den regter Rijnoever, die afgezanten tot CAESAR zonden, het voor verstandiger en veiliger houdende, zich aan eenen overwinnaar te onderwerpen, die, als

(1) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 30, 31.
(2) TACITUS, *Annal. Lib.* XIII. c. 57.
(3) CAESAR, *Lib.* I. p. 18. sqq.
(4) EUTROPIUS, *Lib.* VI. c. 15. p. 318.
(5) CAESAR, *Lib.* I. p. 21. usque ad *Lib.* II. PLUTARCHUS in CAESARE *p.* 716. EUTROPIUS in loc. cit.
(6) CAESAR, *Lib.* II. p. 49.

54 J. v. Chr. het ware, de fortuin in zijne handen hield en over haar naar willekeur beschikte, dan door een vruchteloozen tegenstand zich een onvermijdelijken ondergang te berokkenen (1).

Caesar thans *Gallië* bevredigd en verzekerd hebbende keerde naar *Italië* terug (2). Het volgende voorval maakte echter weldra zijne tegenwoordigheid aan den *Rijn* noodzakelijk. De Usipeten en Tenkteren, Germaansche volken, door de magtige Sueven sinds drie jaren uit hunne landpalen verjaagd, waren aan die rivier, nabij het eiland der Batavieren, gekomen, om andere woonplaatsen op te zoeken (3). De Menapiërs, die zich tot benoorden dien stroom uitgebreid hadden, trokken op het naderen dezer woeste horden, welke geene vaartuigen hadden om hen te volgen, over denzelven terug. Door eenen geveinsden aftogt wisten deze echter hen weder over te lokken, overvielen hen daarop onverwachts, en trokken, na alles vermoord en geplunderd te hebben, met de bemagtigde vaartuigen over den *Rijn*, waar de overige Menapiërs, welke tusschen die rivier en de *Maas* woonden, en evenmin op hunne hoede waren, in een gelijk lot deelden (4). Hierbij bepaalden de vijanden hunnen rooftogt niet. Door eenige Gallische volken uitgenoodigd, drongen zij door, en stroopten in het land der Eburonen tot aan de grenzen der Treviren (5).

De togten der Germanen over den *Rijn* en in *Gallië*, konden in het vervolg voor de Romeinen noodlottig worden. Caesar koesterde steeds de zeer gegronde vrees, dat indien met der tijd deze woeste en onbeschaafde volken zich van geheel *Gallië* meester maakten, zij zich daarbij niet zouden bepalen, maar gelijk weleer de Kimberen en Teutonen, niet zouden rusten vóór dat zij zich den weg naar *Italië* gebaand hadden. Dit was het wat hem gedurig bezig hield, dit was het hoofddoel van al zijne plannen en daden in dit gedeelte van *Europa* (6). Hij had uit dien hoofde naauwelijks berigt ontvangen van de invallen der Usipeten en Tenkteren, of hij brak met zijn leger op, om hen in hunne vaart te stuiten en over den *Rijn* terug te jagen. Te vergeefs zenden zij hem boden, dat het hun mogt vergund zijn het grondgebied hetwelk zij met de wapenen veroverd hadden, in bezit te houden (7). Hij besluit hun slag te leveren; trekt, naar zijne gewoonte, met den uitersten spoed op, en vertoont zich onverwachts voor het oog dezer volken, die vertrouwende op den wapenstilstand, gerust de terugkomst afwachten van een aanzienlijk gezantschap aan den Romeinschen veldheer gezonden om zich over eene daad van vijandschap tegen de Romeinen gepleegd, doch waarschijnlijk uit mis-

(1) Caesar, *Lib.* II. p. 65.

(2) Caesar, *Lib.* II. p. 65.

(3) Caesar, *Lib.* IV. p. 80, 81. Wagenaar, D. I. bl. 42.

(4) Caesar, *Lib.* IV. p. 81, 82.

(5) Caesar, *Lib.* IV. p. 82.

(6) Dewez, T. I. p. 208, 209.

(7) Caesar, *Lib.* IV. p. 83.

verstand voortgesproten, te verontschuldigen (1). Schrik en ontsteltenis bevangen de Germanen, die overrompeld, geen oogenblik hebben om zich te beraden of behoorlijk te scharen en wier aanvoerders zich als gezanten in de magt van CAESAR bevinden. De Romeinen stormen ondertusschen op hen aan; eenigen bieden tegenstand, anderen wijken; vrouwen en kinderen vlugten, doch worden door CAESARS ruiterij gevolgd, die er een vreesselijk bloedbad onder aanrigt. Door het angstgeschreeuw en gekerm dezer ongelukkigen verschrikt, werpen de strijdenden hunne wapenen van zich, verlaten legerplaatsen en standaarden en vlugten tot dat de woedende Romeinen hen in de nabijheid van het eiland der Batavieren, ter plaatse waar *Maas* en *Rijn* door de *Waal* vereenigd worden, achterhalen (2). Hier wordt de strijd of liever de slagting met verdubbelde woede hervat. Zij die het zwaard der Romeinen ontkomen vinden hun graf in de golven des *Rijns*, wiens tegenovergestelden oever de vlugtelingen, afgemat en gewond, niet kunnen bereiken. Men wil dat van de vier maal honderd en dertig duizend Germanen welke over deze rivier waren getrokken, zeer weinigen ontkomen zijn. De Romeinen telden slechts eenige gekwetsten (3). 54 J. v. CHR.

Vóór het aangaan van dezen moorddadigen strijd, had zich de ruiterij der Usipeten en Tenkteren om paardenvoeder over de *Maas* bij de Ambivariten begeven (4). Op het hooren van de nederlaag hunner landgenooten waren zij naar de Sikamberen gevlugt, en door deze opgenomen. CAESAR eischte hen van dit strijdbaar volk op, doch kreeg ten antwoord »dat de *Rijn* de grensscheiding was van het Romeinsche gebied. Oordeelde hij het onredelijk, dat de Germanen, tegen zijn wil, in *Gallië* kwamen, op wat grond dan konde hij eenig gebied of gezag aan de overzijde des *Rijns* voor zich vorderen (5)." Heerschzucht is doof voor de stem der rede; staatkunde voor die der billijkheid, en beiden spoorden CAESAR aan den *Rijn* over te trekken (6). Daarenboven werd hij tot dien togt aangedreven door de Ubiërs, een Germaansch volk op den regter Rijnoever en bondgenoot der Romeinen, welke hem, omtrent dien tijd verzochten, hen tegen de Sueven, door welke zij gedurig gekweld en verdrukt werden, te beschermen (7). Om den togt over den *Rijn* te volbrengen boden zij hem de benoodigde vaartuigen aan. Dit echter achtte hij noch veilig, noch overeenkomstig zijne waardigheid en die des Romeinschen volks. Hij slaat derhalve, ondanks de groote

(1) CAESAR, *Lib.* IV. p. 85.

(2) CAESAR, *Lib.* IV. p. 86. ENGELBERTS, D. I. *bl.* 295. *Bijvoegsels en Aanteekeningen op* WAGENAAR, St. I. *bl.* 44.

(3) CAESAR, *Lib.* IV. p. 86.

(4) CAESAR, *Lib.* IV. p. 87.

(5) CAESAR, *Lib.* IV. p. 87.

(6) CAESAR, *Lib.* IV. p. 86.

(7) De Ubiërs woonden waar thans *Keulen* ligt. De Sueven en de Katten worden door CLUVERIUS voor hetzelfde volk gehouden.

54 J. v. Chr. moeijelijkheden, in tien dagen, eene kunstig bewerkte brug, volgens zijn eigen bestek, over den stroom, die hier aanmerkelijk breed, diep en snelvlietend was; en trekt, na zich van den terugtogt behoorlijk verzekerd te hebben, het eerst met een Romeinsch leger over den *Rijn* en op de Sikamberen aan. Deze echter hadden bij de mare zijner komst, op raad der Tenkteren en Usipeten met hunne vrouwen, kinderen en tilbare have de wijk genomen in de wouden en bosschen; hunne woningen werden uit wraak en spijt door de Romeinen verbrand en hunne landen verwoest. De Sueven hadden hun voorbeeld gevolgd, doch al hunne weerbare manschap, die eene aanzienlijke magt uitmaakte, in het midden des lands geplaatst om den gevreesden CAESAR af te wachten. Deze oordeelde het niet raadzaam hen aan te tasten; trouwens hij had de Ubiërs verlost, de Germanen voor zijne wapenen doen beven, de Sikamberen gestraft, en, wat niet minder zijne bedoeling geweest was, »hij had deze volken doen gevoelen, dat zij tegen anderen niet zoo veel moesten ondernemen maar aan zichzelven zouden denken, dewijl de Romeinen den *Rijn* konden en durfden overtrekken (1).” Geloovende genoeg voor den roem en ten nutte van het Gemeenebest verrigt te hebben, keert hij, na een verblijf van achttien dagen naar *Gallië* terug, en laat de gemaakte brug afbreken (2). Later is hij weder den *Rijn* overgetrokken (3); en deze twee togten worden onder zijne voornaamste wapenfeiten gerekend, ofschoon zij in *Germanië*, buiten de schade den Sikamberen, Tenkteren en Usipeten toegebragt, eigenlijk weinig hebben uitgerigt. Te regt erkent TACITUS, dat CAESAR niet ongestraft den Germaanschen grond betreden heeft; dat zijn grootste roem bestaat in het vaardig en kunstig zamenstellen zijner bruggen over den snelvlietenden *Rijn*; maar dat overigens al het gevaar, dat *Germanië* van zijne overwinnende wapenen dreigde, in rook verdwenen is (4).

De grootste vrucht dezer togten was het verbond van vrede en vriendschap met verschillende Germaansche burgerschappen (*civitates*), die te zwak om den Romeinen het hoofd te bieden, hunne gezanten tot CAESAR zonden, terwijl deze tegen de Sikamberen optrok (5). Hij ontving hen gunstig en vorderde slechts gijzelaars tot waarborg, gelijk te dien tijde gewoonte was onder Galliërs zoo wel als Germanen (6). Men beweert, dat onder deze burgerschappen de Batavieren behoord hebben (7). Het is vermoedelijk

(1) CAESAR, *Lib.* IV. p. 86, 89.

(2) CAESAR, *Lib.* IV. p. 89. Eene uitvoerige beschrijving van deze brug geeft CAESAR zelf, p. 87, 88.

(3) CAESAR, *Lib.* VI. p. 132.

(4) *De Mor. Germ.* c. 37.

(5) CAESAR, *Lib.* IV. p. 88. *Bijvoegsels en Aanm.* op WAGENAAR, St. I. *bl.* 45.

(6) CAESAR, *Lib.* II. c. 1. TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 28. *De Mor. Germ.* c. 8.

(7) CLUVERIUS, *Van de uytloopen van den Rhijn*, II. 17. bl. 73.

dat zij begrepen hebben zich wegens hunne kleine magt aan de Romeinen te moeten onderwerpen (1); ofschoon het niet minder waarschijnlijk is, dat CAESAR hen niet door de wapenen bedwongen heeft (2); noch hen gemakkelijk wegens de gesteldheid des lands, zou bedwongen hebben. Daar zij echter het eerst aan eenen aanval blootgesteld waren, zou het geenszins te verwonderen zijn, dat zij het voorbeeld der omliggende en grootere volken opgevolgd en getracht hadden liever een verbond met de Romeinen aantegaan, dan zich vermetel, of uit kwalijk begrepen dapperheid en vrijheidsmin met hen in den strijd te meten, om zich het lot, dat de Belgen, Sikamberen, Tenkteren en Usipeten getroffen had, op den hals te halen. Hunne beperkte staatkunde voorzag niet het gevaar, dat *Germanië* te eenigen tijde van de Romeinsche wapenen dreigde. Welligt hebben zij zich veel goeds voorspeld uit de bescherming van zulke magtige bondgenooten tegen de groote volken van *Germanië*, die de kleinere steeds schijnen verdrukt te hebben, en waarvan zij zelve de treurige ondervinding gehad hadden (3). Zeker is het, dat zij eens zulk een verbond, het zij dan in dezen tijd of later aangegaan hebben (4), waarbij zij beloofden den Romeinen met manschappen en wapenen ten dienst te staan (5). Hierdoor werden zij niet alleen als bondgenooten beschouwd, maar tevens ontslagen van alle lasten en schattingen, die de Gallische of Keltische volken drukten (6), onder welke zij gedeeltelijk behoorden wegens de strook lands, aan den linker oever van *Maas* en *Waal*, die hun misschien toen door de Romeinen is afgestaan (7). Overigens behoorde hun gewest onder *Germanië*; en zij zelve waren en bleven Germanen van oorsprong en zeden (8). Denkelijk zijn de Kaninefaten en Marezaten mede in dit verbond begrepen geweest (9), dat, hoe voordeelig in eenige opzigten, echter het onafhankelijk bestaan dezer volksstammen vernietigde. Immers de 54 J. v. CHR.

(1) WAGENAAR. D. I. bl. 49.

(2) CLUVERIUS, H. XVII, *bl.* 75. H. XIX, *bl.* 142.

(3) *Bijvoegsels en Aanm. op* WAGENAAR, St. I. bl. 45, 46.

(4) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 14, 32. *De Morib. Germ.* c. 29. WAGENAAR, D. I. bl. 47, 48.

(5) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. *c.* 12.

(6) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 25. *De Morib. Germ.* c. 29. EUTROPIUS, *Lib.* VI. *c.* 17.

(7) WAGENAAR, D. I. *bl.* 50, 51.

(8) *Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, St. I. *bl.* 46. Er is veel getwist of het eiland der Batavieren tot *Germanië* of tot *Gallië* behoord heeft. HADRIANUS JUNIUS (*Bat. c.* IV p. 69—73) rekent het onder *Germanië*. CLUVERIUS (*de Tribus Rheni Alveis* c. 9 et 11) daarentegen onder *Gallië*. De Schrijver der *Batavische Oudheden* (*bl.* 49) beweert, dat het noch een gedeelte van *Germanië* noch van *Gallië* geweest is, maar als een onzijdig grondgebied tusschen deze beide gewesten heeft ingelegen.

(9) WAGENAAR, D. I. bl. 48.

54 J. v. Chr. toestand der Batavieren moge het naast aan eene volkomene vrijheid gegrensd hebben (1); zij mogen naderhand, terwijl de Galliërs om de vrijheid en de Germanen om den buit kampten, voornamelijk om de eer gestreden hebben (2), zij werden echter steeds als een deel des Romeinschen Rijks beschouwd (3) en niet zelden als een overheerd volk door de Romeinen behandeld, wien zij overal ten dienste stonden. Voor dien prijs kochten zij den weidschen titel, op welken de wereldbedwingers geheel niet karig waren, van *Vrienden en Broeders des Romeinschen volks.*

Caesar zelf heeft waarschijnlijk het Batavisch eiland niet bezocht (4). Het was hem genoeg een dapper volk ten bondgenoot gemaakt te hebben, welks benden weldra in zijne legers overgingen. Hetzij om aan de voorwaarden des opgerigten verbonds te voldoen, hetzij uit de gewoonte der Germanen van in vredestijden zich in dienst van oorlogende volken te begeven (5); ongetwijfeld hebben de Batavieren reeds onder de Germaansche hulpbenden behoord, welke hem naar *Brittanje* verzelden en bij zijne terugkomst gewigtige diensten bewezen in het beteugelen der Morinen en Menapiërs (6). Deze volken hadden zijne wraak opgewekt; de Morinen dewijl zij eenigen zijner manschappen vijandelijk bejegend, de Menapiërs omdat zij hunne schuilhoeken verlaten en zich in hunne oude landstreken nedergezet hadden. Labienus werd met de uit *Brittanje* teruggekeerde keurbenden tegen hen afgezonden. De Morinen, die in de thans opgedroogde moerassen geene toevlugt vonden, werden vernietigd; de Menapiërs verscholen zich in de bosschen waar zij voor de Romeinen, onder titurius en cotta, ongenaakbaar bleven; maar hunne landen werden geplunderd, hunne oogsten vernield, hunne woningen aan de vlammen ter prooi gegeven (7).

53 J. v. Chr. Weldra echter werd caesar weder in een nieuwen krijg in *Belgisch-Gallië* gewikkeld. De Treviren, een Gallisch volk in het tegenwoordig Groothertogdom *Luxemburg*, waren wel is waar in een verbond met de Romeinen getreden, maar wantrouwden derzelver bedoelingen. Het land was echter ongelukkig in twee partijschappen verdeeld, zoodat terwijl indutiomar, een der beide Opperhoofden, in het geheim eenen opstand tegen de Romeinen voorbereidde, cingetorix, zijn ambtgenoot, op alle wijze hunne

---

(1) Tacitus, *Hist. Lib.* V. *c.* 25.

(2) Tacitus, *Hist. Lib.* IV. c. 78.

(3) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 29. Wagenaar, D. I. bl. 49. Aant.

(4) Cluverius, H. II. bl 78.

(5) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 14.

(6) Caesar, *Lib.* IV. p. 90 seq. *Lib.* V. p. 104 seq. Caesar noemt niet bepaaldelijk de Batavieren; maar dat onder de Germaansche hulpbenden bijna geene anderen dan zij kunnen verstaan worden, heeft cluverius op goede gronden betoogd. H. XVII, bl. 75—77.

(7) Caesar, *Lib.* IV. *p.* 97.

gunst en vriendschap zocht te verwerven. INDUTIOMAR werd hierdoor genoodzaakt onderwerping voor CAESAR te veinzen, welke hierin schijnbaar genoegen nam, dewijl in de havens van *Itium* de vloot zeilree lag, met welke hij zijn tweeden togt naar *Brittanje* ondernam, na zich vooraf van de trouw des Trevirschen Opperhoofds door een groot getal aanzienlijke gijzelaars verzekerd te hebben (1). 53 J. v. CHR.

INDUTIOMAR liet zich hierdoor niet van zijn voornemen afbrengen; en aangemoedigd door het vertrek van CAESAR, kwam hij er nu openlijk mede te voorschijn. Hij wist AMBIORIX en CATIVULCUS, de Koningen of Vorsten der Eburonen, in zijne belangen over te halen, en riep daarenboven de Germanen te hulp. Honderd en dertig duizend Tenkteren en Usipeten trokken op deze uitnoodiging over den *Rijn*, en werden door de Sikamberen, hunne naburen, gevolgd, zoodat al het land tusschen de *Schelde*, de *Sambre* en den *Rijn*, als het ware, bedekt was met gewapende benden, toen CAESAR uit *Brittanje* in *Gallië* terugkeerde (2).

Een schrale oogst door den buitengewoon droogen zomer in dat gewest veroorzaakt, gebood dezen Veldheer een groot gedeelte zijner benden in *België* de winterkwartieren te laten betrekken, daar dit het eenige middel was, gelijk hij zelf verzekert, om in hun onderhoud te voorzien. Zij werden over de landen der Morinen, der Nerviërs, der Eduërs, der Rhemers, der Eburonen, der Treviren en in *Belgium* verdeeld. Door dezen maatregel kwam hij de schaarschheid aan granen te gemoet, en had tevens zijne gansche magt in den omtrek van slechts dertig uren gaans bijeen (3). De vijandelijk gestemde volken moesten deze verdeeling van strijdkrachten als een middel beschouwen waardoor het hun beter gelukken zoude, de Romeinen te overwinnen; en inderdaad, naauwelijks hadden de keurbenden de legerplaatsen betrokken, toen de zamenzwering het eerst onder de Eburonen uitbarstte (4). Door INDUTIOMAR aangespoord, wist de listige AMBIORIX, na eenen onverhoedschen doch mislukten aanval op de Romeinsche houthalers en legerwallen, door schoonschijnende redenen, de bevelhebbers SABINUS en COTTA, welke in zijn land gelegerd waren, te verschalken. Na bij hen zijn gehouden gedrag als een gevolg der noodzakelijkheid en niet van den vrijen wil verontschuldigd te hebben, stelt hij hun voor, » dat hij uit erkentelijkheid gaarne aan zijne verpligtingen jegens CAESAR, wien hij zoo veel verschuldigd was, wilde voldoen, en uit dien hoofde zich gedrongen gevoelde de Romeinen te waarschuwen van op hunne hoede te zijn, dewijl niet alleen de Galliërs zich tegen hen verbonden hadden, maar ook reeds talrijke Germaansche huur- en hulpbenden door hen over den *Rijn* opontboden waren en binnen

(1) CAESAR, *Lib.* V. *p.* 99, 100.

(2) DEWEZ, T. I. p. 162.

(3) CAESAR, *Lib.* V. *p.* 109, 110.

(4) CAESAR, *Lib.* V. *p.* 110.

53 J. v. Chr. twee dagen verwacht werden, om de Romeinsche legerplaatsen de eene na de andere te overweldigen; weshalve hij het aan het oordeel der beide bevelhebbers overliet, of de voorzigtigheid niet vorderde, dat zij zich elders en met andere keurbenden vereenigden, hen plegtig verzekerende, dat zij vrij en ongehinderd door zijne staten trekken konden (1)." Vrees en gebrek aan doorzigt in SABINUS en zwakke toegeeflijkheid aan den kant van COTTA, deden de Romeinen in den strik vallen hun door den schranderen doch trouweloozen AMBIORIX gespannen. Na eene lange en hevige beraadslaging, die tot middernacht duurde, werd bevel gegeven van met den dageraad op te breken, waardoor de krijgsknechten het overige gedeelte van den nacht moesten doorbrengen met zich tot den aftogt gereed te maken. Vermoeid van waken en arbeiden begaven zij zich met het aanbreken van den dag op weg, en trokken gerust en onbezorgd met een zeer langen trein en grooten nasleep voort, alsof de raad, dien men opvolgde, niet gegeven was door eenen vijand, maar door AMBIORIX, den getrouwsten vriend der Romeinen (2).

De verrader echter had den ganschen nacht de bewegingen der Romeinen opmerkzaam gadegeslagen; en uit de drokte en het gewoel, dat in hunne legerplaats heerschte, opmakende, dat zijn raad niet te vergeefs geweest was, had hij, op eenen afstand van 2000 schreden zijne benden in een dal, dat aan beide zijden door een bosch beschermd werd, in twee hinderlagen gelegd. Naauwelijks zijn de argelooze Romeinen deze plaats genaderd, of de Eburonen storten regts en links uit hunne schuilhoeken en vallen met zoo vele onstuimigheid en woede aan, dat de Romeinen, ofschoon den vijanden in getal en dapperheid gelijk, maar buiten de mogelijkheid van zich te redden of te verdedigen, onder de menigte schichten der vijanden bezwijken. COTTA is door een slingersteen in het gelaat getroffen, en twee Hoplieden van grooten invloed bij het krijgsvolk liggen doodelijk gewond op het slagveld (3).

SABINUS, door schrik en verbazing aangegrepen, door wanhoop verscheurd en gefolterd door berouw over zijne onbedachtzaamheid, ziet van verre AMBIORIX de benden op nieuw aanvoeren, en is nu slechts bedacht om zijn leven te redden en lafhartig genoeg den Eburoner kwartier voor zich zelven en voor zijne benden af te smeeken. De overwinnaar laat antwoorden » dat hij zich vleit van zijn volk te zullen verkrijgen, dat de overwonnenen menschelijk behandeld worden, maar dat SABINUS zelf moest komen, wien hij op zijn woord verzekerde, dat geen leed geschieden zoude." SABINUS deelt dit antwoord den dapperen COTTA mede, wien hij tracht te belezen den strijd te verlaten en nevens hem met AMBIORIX in mondgesprek te treden. Maar COTTA in wien het gevoel der eer sterker sprak dan dat des zelfsbehouds, verklaart, dat hij

(1) CAESAR, *Lib.* V. p. 111, 112.

(2) CAESAR, *Lib.* V. p. 112—114.

(3) CAESAR, *Lib.* V. p. 114—115.

zich niet naar een' gewapenden vijand wil begeven; en blijft bij dit besluit onverzettelijk. Sabinus vertrekt dus alleen, maar verzeld door zijne voornaamste krijgsoversten, naar ambiorix, die hem terstond gelast zijne wapenen af te leggen; hij gehoorzaamt, en gebiedt hetzelfde aan zijn gevolg, maar wordt, terwijl ambiorix met voordacht breedvoerig over de vredesvoorwaarden uitweidt, langzamerhand, en als zonder opzet, door trawanten omringd, die hem en de zijnen verraderlijk ter neder stooten. De Eburonen heffen hierop, naar gewoonte, kreten van overwinning aan, en werpen zich met vernieuwd geweld en onder een verschrikkelijk geschreeuw, op de Romeinen, die weldra in verwarring gebragt en overhoop geworpen worden. Cotta en een groot aantal krijgsknechten vinden met de wapens in de vuist den dood der helden; de overigen wijken naar de legerplaats terug, die zij des morgens verlaten hadden, en verdedigen zich daar met ongeloofelijke krachtinspanning tot middernacht, waarna zij, geene redding ziende, elkander uit wanhoop van het leven beroofden. De weinigen, welke de slagen ontweken waren, bragten langs ongebaande wegen, door bosschen en wildernissen, de tijding van dezen noodlottigen dag in de legerplaats van labienus, op de grenzen der Treviren (1). 53 J. v. Chr.

Ambiorix, stout geworden door deze overwinning, wilde het gunstig oogenblik om er de vrucht van te plukken niet laten verloren gaan. Hij begaf zich derhalve terstond aan het hoofd zijner ruiterij naar het gebied der Aduatiken, met bevel aan zijne voetknechten hem onmiddellijk te volgen. Weinig meer dan het verhaal zijner feiten werd gevorderd om dit volk, gelijk den volgenden dag de Nerviërs, tot zijne zijde over te halen en te overtuigen, dat thans het oogenblik geboren was om de oude vrijheid te herwinnen en zich op de Romeinen te wreken. »Twee hunner bevelhebbers," roept hij uit, »zijn gevallen; het grootste gedeelte van hun leger is vernietigd! Hoeveel gemakkelijker zal het zijn de ééne keurbende onder bevel van cicero hetzelfde lot te bereiden! Hiertoe bied ik u mijne diensten aan (2)."

Deze aanspraak ontvlamde de liefde voor vrijheid, welke drie jaren van onderdrukking niet geheel hadden kunnen uitdooven. Oogenblikkelijk werden renboden naar de omliggende vijf burgerschappen, die aan de Nerviërs ondergeschikt waren, afgezonden, ten einde zich ten spoedigste te wapenen om de legerplaats van cicero te overvallen, alwaar de nederlaag en dood van sabinus nog niet bekend waren. Eenig Romeinsch krijgsvolk, in het naburig bosch verspreid om hout te hakken, werd door de vijandelijke ruiterij opgeligt en de legerplaats zelve weldra door de vereenigde magt der Eburonen, Aduatiken en Nerviërs aangevallen. De Romeinen vlogen te wapen en verdedigden zich met moed en standvastigheid tegen de steeds in aantal toenemende volken. Met ongeloofelijke vaardigheid werden de versterkingen voltooid, en des nachts de breu-

(1) Caesar, *Lib.* V. p. 115, 116.

(2) Caesar, *Lib.* V. p. 116, 117.

53 J. v. Chr. ken geheeld om zich tegen eene volgende bestorming in behoorlijken staat van tegenweer te stellen. Zelfs zieken en gekwetsten offerden te dien einde hunne rust op; en CICERO zelf, schoon van eene zwakke gezondheid, gunde zich naauwelijks eenige nachtrust vóór dat het krijgsvolk hem door verzoeken gedwongen had zich te ontzien (1).

Evenzeer als het geweld der vijanden op de dapperheid en waakzaamheid der Romeinen schipbreuk leed, mislukte ook hunne list op de schranderheid van CICERO wien zij, voorzeker op raad van AMBIORIX, even als SABINUS en COTTA door vrees en beloften poogden te verkloeken, hem, als dezen, een veiligen aftogt toestaande, daar zij, zoo het heette, slechts ingenomen waren tegen de winterlegering der Romeinen in hun land, dewijl zij de invoering daarvan in het vervolg vreesden. CICERO antwoordde »dat de Romeinen niet gewoon waren naar de voorwaarden van een gewapenden vijand te luisteren; dat wanneer zij de wapenen nederleggen en gezanten naar CAESAR zenden wilden, hij hun als middelaar bij dien veldheer wilde behulpzaam zijn, van wiens regtvaardigheid hij de wegruiming hunner grieven en bezwaren verwachtte (2)."

Door deze mannelijke taal in hunne verwachting te leur gesteld, begrepen de bondgenooten de Romeinsche legerplaats te moeten insluiten, en voltooiden te dien einde in minder dan drie uren, ondanks het gebrek aan behoorlijke werktuigen, een muur van elf voeten hoog en eene gracht van vijftien voeten diep, die een bolwerk van vijftien duizend schreden in den omtrek vormen. Indien deze opgave niet overdreven is, kan men zich daaruit een denkbeeld vormen van het verbazend aantal lieden, dat tot deze werken is gebezigd geworden. De volgende dagen werden besteed met het oprigten van schanstorens en het vervaardigen van stormgereedschappen op de wijze der Romeinen, en waarin zij door eenige krijgsgevangenen onderrigt werden (3).

Reeds zes dagen had het beleg geduurd toen de bondgenooten van eenen fellen wind gebruik maakten, om brandende pijlen en ballen van eene brandbare stof, (waarschijnlijk gloeijende turfkolen), op de hutten of tenten der Romeinen te werpen, die niet zoo als gewoonlijk met huiden, maar op de Gallische wijze, met stroo of riet bedekt waren. Terstond vatteden zij vuur, en de vlammen, door den geweldigen wind voortgejaagd, verspreidden zich in één oogenblik door de geheele legerplaats. Intusschen rigtten de aanvallers, onder een schrikbarend geschreeuw, de stormladders tegen den legerwal en naderen met hunne torens. De Romeinen, door vlammen omgeven, overstelpt door pijlen en schichten, spreidden in dit vreesselijk tijdstip eene zeldzame zielskracht en tegenwoordigheid van geest ten toon. Slechts aan eed en pligt getrouw, bekommert zich geen hunner over den brand, die zijn eigendom verslindt, maar blijft met mannenmoed, den post hem toevertrouwd verdedigen. De bestorming mislukt,

(1) CAESAR, *Lib.* V. p. 117, 118.

(2) CAESAR, *Lib.* V. p. 118.

(3) CAESAR. *Lib.* V. p. 118.

die, hoe hevig en fel voor de Romeinen, echter den bondgenooten het meeste bloed 53 J.
kostte, dewijl zij te digt aan den voet der wallen opeengedrongen stonden, om de slagen v. Chr.
der verdedigers te kunnen ontwijken, en al hunne strijdkrachten behoorlijk te ontplooijen (1).

Ondertusschen bleef de legerplaats steeds zeer naauw ingesloten en de belegering werd van dag tot dag voor de Romeinen verschrikkelijker en gevaarlijker, uit hoofde van het groot aantal gekwetsten en de weinige manschappen, die in staat waren zich te verdedigen. Na vele vergeefsche pogingen gelukte het den bevelhebber eindelijk CAESAR van zijnen moeijelijken toestand te onderrigten, die daarop ijlings met slechts twee keurbenden, ongeveer 7000 man, optrok, om hem te ontzetten. De bondgenooten, hiervan onderrigt, braken de belegering op om CAESAR met hunne geheele strijdmagt, bestaande uit 60,000 man, aan te vallen. De Romeinsche veldheer rukte intusschen moedig voort en ontdekte spoedig het vijandelijke heir aan de overzijde van een groot dal en eener rivier. Het was echter gevaarlijk op een onvoordeeligen grond aan zulk eene ontzagwekkende menigte slag te leveren. De voorzigtige CAESAR hield derhalve stil, te meer daar CICERO nu geen gevaar te duchten had, en koos eene legerplaats uit, doch zond tevens verspieders rond om den besten uitgang van dit dal op te sporen (2).

Den volgenden morgen vertoonde zich reeds vroeg de vijandelijke ruiterij, en wikkelde zich in een gevecht met de Romeinsche. Deze laatste echter week, in overeenstemming met CAESAR, bij de eerste ontmoeting terug om de vijanden, door eene schijnbare vrees, stouter en zorgeloozer te maken. Om hen in dit denkbeeld te versterken werden de bolwerken der legerplaats opgehoogd, de poorten versperd, en alom een geveinsde angst en verlegenheid ten toon gespreid (3).

De bondgenooten hierdoor misleid, namen geene voorzorgen tegen eenen vijand, die hen scheen te vreezen en wien zij verachtteden. Zij verlieten hunne gunstige stelling, schaarden hunne benden in slagorde op eenen onvoordeeligen grond, naderden, dewijl geen Romein zich vertoonde, de legerplaats, welke zij van alle kanten met eene hagelbui van pijlen begroetteden, en lieten aan alle punten der vesting afkondigen: »dat elk, hetzij Galliër, hetzij Romein, vóór het derde uur van den dag veilig tot hen konde overkomen, maar dat na dien tijd geen kwartier meer zou gegeven worden." En zoo ver ging hunne minachting voor de Romeinen, dat te gelijker tijd eenigen hunner de gracht begonnen te dempen, en anderen tegen den wal opklauterden. Op dit oogenblik stortte CAESAR met zijne ruiterij en voetvolk uit alle poorten op den vermetelen vijand, die, door plotselingen schrik getroffen, de vlugt kiest, en zich her- en derwaarts verspreidt. Een groot aantal werd achterhaald en gedood; allen lieten hunne

(1) CAESAR, *Lib.* V. p. 118, 119.

(2) CAESAR, *Lib.* V. p. 120—123.

(3) CAESAR, *Lib.* V. p. 123.

53 J. v. Chr. wapenen achter, en slechts de bosschen en moerassen verhinderden hunnen geheelen ondergang, dewijl de voorzigtigheid CAESAR verbood hen daar te volgen. Tevreden hen verslagen en zelf niet éénen man verloren te hebben, kwam de overwinnaar nog denzelfden dag in de legerplaats van CICERO aan. Hier bewonderde hij de krijgswerken der vijanden, nam de dappere keurbende, van welke het tiende gedeelte gewond was in oogenschouw, en zwaaide bevelhebbers en krijgsknechten den lof toe, dien hun moed en hunne volharding zoo rijkelijk verdiend hadden (1).

De tijding dezer schitterende overwinning kwam spoedig in de legerplaats van LABIENUS aan de oevers van de *Maas* op de grenzen der Rhemiërs en Treviren. Het luidruchtig vreugdegejuich hierover bereikte INDUTIOMAR, welke aan den tegenovergestelden oever dier rivier gelegerd was, en deed hem besluiten, ofschoon de volgende dag tot eenen aanval op het leger van LABIENUS bepaald was, dienzelfden nacht op te breken en met zijne benden naar zijn land terug te trekken, om aldaar eene gunstigere gelegenheid tot verwezenlijking zijner plannen af te wachten; en deze bood zich weldra aan (2).

De zege van CAESAR, het moedig gedrag van CICERO en de vlugt van INDUTIOMAR hadden geen indruk gemaakt op het gemoed dier volken of burgerschappen, welke door de nederlaag en den dood van SABINUS en COTTA waren aangemoedigd geworden, de wapenen ter herkrijging hunner vernietigde of bedreigde vrijheid op te vatten; en vruchteloos waren de pogingen van CAESAR, om hen door goede woorden en beloften te overreden deze weder neder te leggen. Zij hielden nachtelijke vergaderingen in bosschen en op de heidevelden, beraamden ontwerpen ter afschudding van het vreemde en hatelijke juk, en er verliep geen dag, gedurende den ganschen winter, welke niet voor CAESAR een voorwerp van onrust opleverde, en zich door de woelingen en krijgszuchtige ondernemingen der bondgenooten kenmerkte. Gisting heerschte in bijna al de Belgisch-Gallische staten, en er was schier niet een op welken de Romeinen zich verlaten konden (3).

INDUTIOMAR, meer ondernemend dan schrander, meer vermetel dan dapper, meer geschikt eene zamenzwering te ontwerpen en te besturen, dan eene krijgsonderneming uit te voeren (4), had ondertusschen een nieuw plan uitgedacht, en door geld en beloften getracht eenige Germaansche volken te bewegen te zijner hulpe den *Rijn* over te trekken. Hoewel dit mislukte, ging hij niettemin met zijne toerustingen voort, ligtte volk, vormde eene talrijke ruiterij, en vereenigde, door hoop op buit en belooning, eene groote menigte vlugtelingen, misdadigers en ballingen uit de omliggende streken onder zijnen standaard. Nadat hij door al deze bemoeijingen zulk een aanzien

(1) CAESAR, *Lib.* V. p. 123, 124.

(2) CAESAR, *Lib.* V. p. 124.

(3) CAESAR, *Lib.* V. p. 124, 125.

(4) DEWEZ, T. I. p. 181.

onder de Gallische volken verworven had, dat van alle kanten bescherming en 53 J.
vriendschap bij hem, den wreker der beleedigde vrijheid, gezocht werd, riep hij v. Chr.
eene gewapende volksvergadering (*armatum consilium*) bijeen (1). Zulk eene oproeping gold onder de Galliërs voor eene oorlogsverklaring. Cingetorix, die steeds de zijde der Romeinen bleef houden, werd op deze bijeenkomst eenpariglijk voor vijand des vaderlands en zijn goed verbeurd verklaard; het plan van indutiomar daarentegen goedgekeurd, en bevel gegeven het ten uitvoer te brengen (2).

Alzoo aan het hoofd van een talrijk leger geplaatst, trok de Trevirsche vorst weder over de *Maas*, op de welversterkte en gunstig gelegen legerplaats van labienus aan. Deze bevelhebber door cingetorix en de zijnen genoegzaam onderrigt, was op zijne hoede en liet zich, het voorbeeld van caesar volgende, noch door de aanvallen, noch door de beleedigingen des vijands, uit zijne verschansingen lokken, maar hield zich stil en veinsde eene vrees, welke indutiomar steeds vermeteler en minder behoedzaam maakte. Het gelukte hem op zekeren nacht de hulpruiterij, uit de omliggende en bevriende burgerschappen opontboden, binnen zijn leger te krijgen, zonder dat de Treviren dit bemerkten of zelfs vermoedden. Indutiomar naderde derhalve den volgenden dag naar gewoonte onbekommerd de legerplaats, wierp er eene menigte schichten in en daagde schimpend de Romeinen ten strijde uit. Labienus beantwoordde dit alles met stilzwijgen tot aan den avond, toen eensklaps al zijne ruiterij uit twee poorten op den vaneen verspreiden en zorgeloozen vijand nederviel, hem in verwarring bragt en op de vlugt dreef. Indutiomar, op wien het alleen gemunt was, werd aan de oevers der *Maas* achterhaald, gedood en zijn hoofd, op hetwelk eenen prijs gezet was, zegepralend in het leger van labienus gebragt (3).

De dood van den aanvoerder dreef wel de vereenigde benden der Eburonen en Nerviërs uiteen en verschafte aan *Belgisch-Gallië* eenige rust, maar doofde niet het vuur
des oorlogs, welk het volgende jaar met vernieuwde woede ontgloeide. Caesar had 52 J.
dit voorzien, en zijne strijdkrachten door nieuwe keurbenden verdubbeld, zoo wel om v. Chr.
de magt des Romeinschen volks ten toon te spreiden, als uit noodzakelijkheid, dewijl het getal der vijanden dagelijks aangroeide. De Treviren in het bijzonder verbitterd over het lot dat indutiomar getroffen had, lieten niets onbeproefd om den opstand te bevorderen, en bragten door geld en beloften eenige Overrijnsche volken aan hunne zijde. Ambiorix volgde, terwijl de Nerviërs, Aduatiken en Menapiërs een bondgenootschap tegen de Romeinen vormden van hetwelk deze vorst de ziel was (4).

---

(1) Zie over deze vergaderingen hier voor, bl. 10.

(2) Caesar, *Lib.* V. p. 125, 126.

(3) Caesar, *Lib.* V. p. 126, 127.

(4) Caesar, *Lib.* V. p. 127. *Lib.* VI. p. 128.

52 J. v. Chr. Caesar zag het onweder opkomen dat hem bedreigde, en trachtte het vóór dat het over hem losbarstte, af te leiden. Zonder het einde van den winter af te wachten, viel hij onverhoeds de Nerviërs op het lijf, verwoestte hunne landstreek en drong hen zich te onderwerpen en hem gijzelaars te geven, waarna hij zijne benden naar de winterlegeringen terug voerde. Nu lagen de Treviren aan de beurt, welke niet op den Gallischen landdag, door caesar beschreven, verschenen waren, hetgeen hij als een aanvang van vijandelijkheden beschouwde. Nadat hij derhalve de Senonen en Carnuten, Gallische volken en die mede niet opgekomen waren, onderworpen had, was zijne geheele aandacht op den krijg tegen hen en ambiorix gevestigd, welken vorst hij met reden zoo niet als den geduchtsten vijand wegens zijne magt, ten minste als den gevaarlijksten uit hoofde zijner sluwheid beschouwde (1). Hij wist dat ambiorix zoo wel in vriendschappelijke betrekkingen stond met de Menapiërs, die in hunne bosschen en moerassen gevlugt, hem eene veilige schuilplaats konden verzekeren, als met de Treviren, door welke hem eene wijkplaats naar *Germanië* gewaarborgd konde worden. Hij achtte het derhalve raadzaam hem eerst van deze hulpmiddelen te berooven, vóór dat hij hem zelven aantastte (2).

Na de krijgsmagt van labienus versterkt te hebben ten einde de Treviren in ontzag te houden, trekt hij zelf aan het hoofd van vijf keurbenden, zonder eenigen legertrein, tegen de Menapiërs op, verdeelt zijn leger in drie afdeelingen om hen op alle punten aan te vallen, en laat met den uitersten spoed bruggen vervaardigen om de rivieren en moerassen over te trekken. Hij valt langs drie wegen in hunne landpalen; roof, moord en verdelging kenmerken zijne schreden; brandende gehuchten en woningen verkondigen den steeds meer en meer voortrukkenden verwoester; en den ongelukkigen, die het vernielend zwaard of verslindend vuur ontkomen zijn, blijft niets anders overig dan de vreesselijke keuze tusschen onderwerping of dood. Zij smeeken om vrede, en bieden gijzelaars aan. Caesar neemt beide aan, en laat comius, koning of opperhoofd der Atrebaten, met eene ruiterbende achter, om de Menapiërs gade te slaan en in bedwang te houden. Hij zelf keert met zijne zegepralende keurbenden naar het gebied der Treviren terug, waar labienus intusschen eene luisterrijke overwinning behaald en eene tegenomwenteling bewerkt had, door welke de Romeinschgezinde cingetorix, nadat de bloedverwanten van indutiomar met de Germaansche hulpbenden gevlugt waren, aan het bestuur der zaken gesteld was (3).

Caesar vond alzoo bij zijne aankomst den krijg geheel ten einde gebragt, en besloot hierop nogmaals den *Rijn* over te trekken; eerstens om de Germanen te tuchtigen voor de hulp den Treviren gezonden, en ten tweede om ambiorix te beletten bij hen eene

(1) Dewez, T. 1. p. 185.

(2) Caesar, *Lib.* VI. p. 128—130.

(3) Caesar, *Lib.* VI. p. 130—132.

schuilplaats te zoeken. Hij sloeg derhalve, een weinig hoogerop dan te voren, eene brug over dien vloed, welken hij even gelukkig als vroeger overtrok. De Ubiërs zonden hem terstond gezanten, betuigden dat zij hun woord den Romeinen gegeven, niet geschonden, noch in den opstand der Treviren eenig deel genomen hadden, en boden tevens nieuwe gijzelaars ter waarborg hunner trouw aan. CAESAR, met hunne onderwerping tevreden, verontrustte hen niet, maar zoude gaarne de Sueven, welke den onderstand gezonden hadden en door hem als onverzoenbare vijanden beschouwd werden, getuchtigd hebben. Hij moest evenwel van dit plan afzien, dewijl zij hunne benden en die hunner bondgenooten naar de uiterste grenzen des lands teruggetrokken hadden en aldaar, door een uitgestrekt woud beschut, de Romeinen afwachtteden. Het was gevaarlijk hen daar te volgen, weshalve CAESAR over den *Rijn* naar het land der Treviren terugtrok, om vandaar zijn krijgstogt tegen AMBIORIX en de Eburonen te openen (1). 52 J. v. CHR.

Omstreeks den oogsttijd maakte hij hiermede eenen aanvang en zond zijne ruiterij onder bevel van MINUCIUS BASILUS door het uitgestrekte *Arduenner* woud, met last allen mogelijken spoed te bezigen ten einde den vijand te overvallen. De Eburonen, die hem nog in *Germanië* vermoedden, werden bij hunnen landarbeid verrast, en een aanzienlijk getal hunner gevangen genomen, uit welke BASILUS vernam waar zich AMBIORIX ophield; en deze vorst van niets bewust, zonder wapenen, zonder verdediging, beroofd van paarden en strijdwagens, zou ongetwijfeld in de handen zijner vijanden gevallen zijn, indien zijne woning niet, naar de wijze der Gallische volken door geboomte en water was omringd geweest (2). Hierdoor werd het den weinigen getrouwen, die hem gevolgd waren mogelijk de Romeinsche ruiters op te houden, en hem gelegenheid te geven in de bosschen te ontsnappen. »Dus vond de fortuin," zegt CAESAR, »er een behagen in dezen vorst aan het gevaar bloot te stellen en er hem tevens aan te onttrekken (3)."

Waarom AMBIORIX thans zijne benden niet bijeen riep is moeijelijk te gissen; waarschijnlijk vreesde hij, dat het geheele Romeinsche leger de ruiterij volgde. Hij zond althans slechts boden uit om de zijnen te waarschuwen, dat zij op hunne hoede moesten zijn en voor zich zelven zouden zorgen. Het vlugten onder de Eburonen werd hierop algemeen; sommigen verscholen zich in de bosschen en moerassen; anderen weken op de eilandjes, die door den vloed der zee uit de kusten gevormd werden, en velen verlieten ten eenemale den vaderlandschen grond voor eenen vreemden, die hun eene veiligere schuilplaats scheen aan te bieden. CATIVULCUS of CATTIVULCUS, die met AMBIORIX het gebied over de Eburonen deelde, en met wien hij tot hiertoe had zamenge-

(1) CAESAR, *Lib.* VI. p. 132—141.

(2) Men wil dat deze woning gestaan hebbe waar later het kasteel *d'Embour* aan de *Ourthe*, twee mijlen van *Luik* gebouwd werd. DEWEZ, T. I. p. 190.

(3) CAESAR, *Lib.* VI. p. 142.

52 J. v. Chr. spannen, thans gedrukt door de jaren en rampen, welke hij niet konde torschen, vervloekte zijnen raadsman, en vergiftigde zich met het sap of de beziën van den *Taxis*, een geboomte toen zeer menigvuldig in *Gallië* en *Germanië* (1).

Onderscheidene volken van Germaansche afkomst, die zich in de omstreken der Eburonen en Treviren gevestigd hadden, vreezende, dat hun een gelijk lot als dezen treffen mogt, zonden afgevaardigden naar CAESAR, met verzoek hen niet als vijanden te beschouwen, betuigende, dat zij nimmer aan vijandelijkheden gedacht, noch met AMBIORIX éene zaak gemaakt hadden. CAESAR, in wien zich menschelijkheid met wreedheid, edelmoedigheid met wraakzucht vereenigden, overtuigd, dat zij hem niet misleid hadden, liet hen vrij met de uitlevering der gevlugte Eburonen; doch zette zijnen togt tegen dit volk voort, welks geheele uitroeijing door hem besloten en gezworen was. Hij splitste zijn leger in drie hoofdafdeelingen; liet al den legertrein benevens éene keurbende en eenige ruiterij onder het bevel van CICERO te *Vatuca* of *Atuatuca*, eene sterkte ongeveer midden in het land der Eburonen, achter; zond LABIENUS met drie keurbenden naar den zeekant in de nabuurschap der Menapiërs, en TREBONIUS met eene gelijke magt ter plundering en verwoesting bij de naburen der Aduatiken, terwijl hij zelf aan het hoofd der drie overige keurbenden naar de *Schelde* optrok ter plaatse waar zich toen deze rivier in de *Maas* uitstortte, en werwaarts AMBIORIX, gelijk men meende, zich met weinige ruiters begeven had (2).

Deze togt leverde bijzondere zwarigheden op. CAESAR had hier geene geregelde benden te bestrijden, noch sterkten, of steden, in welke men zich verdedigen konde, te belegeren, maar met eene wijd en zijd zwervende menigte te worstelen, die in dikke wouden en ontoegankelijke moerassen, in diepe holen en ongenaakbare streken aan de vervolgingen en wraak der Romeinen trachtte te ontsnappen. Van deze verspreide en ongelukkige verdedigers hunner vrijheid tegen vreemde overheersching had men geen aanval in het open veld te duchten; maar om hen op te sporen en te vernietigen moest de krijgsmagt, door de wildernissen verhinderd om vereenigd voort te trekken, in kleine benden verdeeld worden, die gedurig gevaar liepen op de onbekende wegen in de hinderlagen der vijanden te vallen, hetgeen noodlottiger gevolgen konde naar zich slepen, dan zelfs het verlies van eenen veldslag. CAESAR bezigde derhalve om zijnen wraaklust te voldoen en tevens zijn volk te sparen, het hatelijk middel van de omliggende burgerschap-

---

(1) CAESAR, *Lib.* VI. p. 142, 143. CATTIVULCUS wordt wegens zijn naam van de Katten oorspronkelijk gerekend. ENGELBERTS, D. I. bl. 318. Anderen houden hem voor zekeren KATTENWALD of KATENWALD, eenen Batavier van wien de kronijk op naam van KLAAS KOLYN verdicht melding maakt, en die met de Romeinen onder CAESAR een verbond zou gesloten hebben. Zie *Rijmchronijk* van KLAAS KOLYN, vs. 64. 's Hage 1745, en VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 24—26.

(2) CAESAR, *Lib.* VI. p. 143. Volgens DEWEZ, was de vereeniging dier beide rivieren in de omstreken van het tegenwoordig *Bergen op Zoom.* T. I. p. 192 Note. ENGELBERTS. D. I. bl. 320.

pen op te roepen en uit te noodigen, onder toezegging van al den buit, om de Eburonen te vervolgen en te plunderen. Hij wilde, gelijk hij zich ongekunsteld uitdrukt, eensdeels in deze gevaarlijke onderneming liever het leven der Belgen dan dat der Romeinen op het spel zetten; en ten andere zou hij door deze oproeping het getal van de handlangers zijner wraak vergrooten en verzekerd zijn den naam en stam der Eburonen ten eenemale te zullen uitroeijen (1). 52 J. v. CHR.

Hebzucht is te zeer eene drijfveer der menschelijke daden, dan dat de aanlokkende uitnoodiging van CAESAR zonder gevolg zou gebleven zijn. Niet alleen de naburen der Eburonen daagden van alle kanten en in grooten getale op, om ten behoeve der vreemde veroveraars het werk der verwoesting te volvoeren; maar het gerucht, dat dit ongelukkig volk door CAESAR verdelgd, en het aan elk vergund werd in het plunderen deel te nemen, had ook de Germaansche volken aan de oevers van den *Rijn* in het vooruitzigt op een rijken buit, aangespoord hiertoe de behulpzame hand te leenen. De Sikamberen immers bragten terstond twee duizend ruiters bijeen, en trokken over de genoemde rivier, omtrent dertig duizend schreden beneden de brug welke CAESAR half afgebroken had achtergelaten. Aanstonds vielen zij in het tegenwoordige land van *Gulik* en *Limburg*, vingen de ongelukkige vlugtelingen op die verdwaald waren, en roofden een groot aantal vee, dat bij hen in zeer hooge waarde gehouden werd. Bosschen noch poelen konden den togt dezer krijgshaftige stroopers belemmeren, die reeds tot aan de oevers van de *Maas* voortgerukt waren, toen zij uit eenige vlugtelingen vernamen, dat CAESAR en zijn leger deze landpalen verlaten hadden, hetgeen hen slechts stouter en ondernemender konde maken. Een der gevangene Eburonen begreep, dat welligt thans het oogenblik geboren was om zijn beleedigd vaderland op de Romeinen te wreken en ontwierp het schrandere plan, die zelfde horden op hen af te zenden, welke zij tegen zijne landgenooten hadden opgeroepen (2). »Waarom," roept hij den Germanen toe, »vergenoegt gij u met eene ellendige en geringe prooi, terwijl gij u in één oogenblik rijk kunt maken. Binnen drie uren kunt gij voor *Atuatuca* zijn; daar zult gij al den schat van het Romeinsche leger vinden onder eene bezetting, die, wel verre van eenen uitval te durven wagen, niet talrijk genoeg is om den geheelen wal te bezetten." Roof- en wraakzucht beide sporen de Sikamberen aan om onmiddellijk naar de aangewezene plaats op te rukken, onder geleide van denzelfden Eburoon, die hen zoo wel had ingelicht (3).

CAESAR had bij zijn vertrek beloofd op den zevenden dag terug te zullen zijn. Deze was nu verschenen toen CICERO, welke tot hiertoe stiptelijk het bevel des veldheers opgevolgd en zelfs geenen legerjongen veroorloofd had de verschansingen te verlaten, be-

(1) CAESAR, *Lib.* VI. p. 144.

(2) DEWEZ, T. I. p. 194.

(3) CAESAR, *Lib.* VI. p. 144, 145.

52 J. v. Chr. gon te wantrouwen of CAESAR wel zijn woord zou nakomen, dewijl men van zijnen terugkeer niets vernomen had en zelfs het gerucht liep, dat hij verder was opgetrokken. Ondertusschen wraakte zijn volk zijn geduld en werkeloosheid en beklaagde zich, dat zij als in het midden van een beleg, opgesloten werden. Het morren hierover moede, geeft hij aan een gedeelte zijner benden, door een groot aantal legerknechten en lastbeesten gevolgd, verlof om op de bijliggende velden het graan weg te halen; en vergunt aan drie honderd herstelde zieken om buiten de vesting frissche lucht in te ademen, hierin te minder zwarigheid vindende, daar bijna geen vijand meer in den ganschen omtrek te bespeuren of te duchten is. Doch naauwelijks zijn zij vertrokken of de Sikambrische ruiters vertoonen zich plotseling voor de legerplaats, dewijl zij door een ter zijde liggend bosch niet waren bemerkt geworden. De Romeinen, die niets minder dan zulk een onverhoedsch bezoek verwachtteden weerden met moeite den eersten aanval af. De Sikamberen verspreidden zich hierop naar alle punten om er een te vinden door welke zij in de vesting konden dringen, wier wallen echter, zoo wel door de natuur als kunst, voor aanvallen van buiten genoegzaam verzekerd waren. Maar van binnen heerschte verwarring, ontsteltenis en verslagenheid; niemand wist eigenlijk wat er gaande was; geene maatregelen van voorzorg of verdediging werden genomen; de een zeide, dat de sterkte reeds veroverd; de andere dat CAESAR gesneuveld, het leger verslagen, en de voorhoede des vijands nu ook gekomen was om de vesting te overvallen; terwijl de meesten zich het lot dat op deze zelfde plaats SABINUS en COTTA getroffen had herinnerden, en het bijgeloof hun dezelfde ramp deed vreezen. De Sikamberen werden ondertusschen door de bedrijveloosheid der Romeinen in het vermoeden versterkt, dat slechts eene zeer geringe bezetting in de sterkte was achtergebleven, en vonden zich daardoor te meer aangespoord hun plan voort te zetten, elkander bemoedigende met de hoop op eenen rijken buit. En welligt zouden zij geslaagd zijn, indien niet onder de zieken, welke in de legerplaats waren achtergebleven, zich de ernstig ongestelde hopman SEXTIUS BACULUS bevonden had. Reeds vijf dagen achtereen had deze held geene spijs gebruikt, toen het uiterste gevaar, dat eens hen allen door eenen aanval des vijands dreigt, zijn moed ontvlamt. Hij sleept zich uit zijne tent; zijne ondermijnde krachten veroorloven hem niet zijne wapenen aan te gespen; hij neemt die van eenen der verbijsterde krijgsknechten, welke hem ter zijde staan en vat post in de poort tegen den fel aandringenden vijand. De hoplieden der bende, welke aldaar de wacht heeft, volgen hem en weren moedig eenigen tijd den aanval af, hetgeen inmiddels den anderen gelegenheid geeft zich te herstellen. De dappere BACULUS, zwaar gewond, bezwijkt en wordt ter naauwernood in de armen der krijgslieden uit het gevecht gedragen; zijn heldhaftig voorbeeld heeft echter de overigen in zoo verre bemoedigd, dat zij zich op de wallen vertoonen en ter standvastige verdediging vaardig schijnen (1).

(1) CAESAR, *Lib.* VI. p. 145—147.

Ondertusschen hadden de uitgetogene benden het krijgsgeschreeuw gehoord en eenige ruiters vooruit gezonden, die, grootendeels onervaren in den krijg, op het zien van het gewoel en gevaar ontzet, stil hielden om de bevelen hunner bevelhebbers af te wachten. De Sikamberen van hunnen kant niet minder verbaasd, toen zij van verre de Romeinsche veldteekenen zagen, dewijl zij meenden, dat de zegevierende keurbenden van CAESAR opdaagden, staakten terstond den storm; doch weldra door het klein getal dat zich vertoonde uit hunne dwaling geholpen, vielen zij er met vernieuwd geweld op aan. De legerjongens, door een plotselingen schrik aangegrepen, vlugtten naar eenen heuvel in de nabijheid, doch oogenblikkelijk van hier en naar hunne gelederen gejaagd, verdubbelden zij daar de vrees en verwarring. Men wist niet wat te doen; eenigen wilden zich op den heuvel bijeenscharen en aldaar hun lot en de uitkomst afwachten; de oude krijgslieden daarentegen volgden een anderen raad; zij vormden eenen driehoek en drongen, gevolgd door de legerknapen en ruiterij, dwars door den vijand naar de legerplaats henen alwaar zij allen behouden aankwamen. Te vergeefs poogden zij, die op den heuvel bijeengetrokken waren en zich niet konden verweren, hen te volgen. Slechts weinigen gelukte dit door den moed, de doodsverachting en zelfsopoffering van eenige hunner bevelhebbers; de overigen werden ingesloten en vielen onder het zwaard der vijanden. De Sikamberen trokken hierop met den reeds verkregen buit over den *Rijn* terug, dewijl zij wanhoopten eene vesting te veroveren wier wallen nu op alle punten met verdedigers bezet waren. De schrik evenwel hield de Romeinen nog steeds geboeid; zij konden zich niet voorstellen, dat de vijanden ooit zulk eenen gewaagden aanval zouden ondernomen hebben, indien zij niet verzekerd geweest waren, dat het leger van CAESAR ten eenenmale geslagen was. Zelfs VOLUSENUS, welke dien zelfden nacht met de geheele Romeinsche ruiterij aankwam, konde hen bezwaarlijk tot andere gedachten brengen. De komst des veldheers alleen maakte een einde aan de vrees en onrust, en verlevendigde den ter nedergeslagen moed (1). 52 J. v. CHR.

Teregt gispte CAESAR de onvoorzigtigheid van CICERO, die inderdaad den ondergang der keurbenden zou berokkend hebben, indien de vijanden onversaagder geweest waren. Hij konde niet nalaten deze gebeurtenis te beschouwen als een treffend bewijs hoeveel er in den krijg van geluk en toeval afhangt. Immers was het opmerkelijk, dat de Sikamberen, die over den *Rijn* gekomen waren om de staten van AMBIORIX te verwoesten, juist dezen vorst geene betere dienst konden bewezen hebben, dan door diezelfde Romeinen aan te vallen, welke hen tot zijn verderf uitgenoodigd en geroepen hadden (2).

Het land der Eburonen aan den westelijken oever der *Maas*, was in dezen zevendaagschen veldtogt door de Romeinen te vuur en te zwaard verwoest geworden. AMBIORIX

(1) CAESAR, *Lib.* VI. p. 147, 148.

(2) CAESAR, *Lib.* VI. p. 148.

52 J. v. Chr. echter had men niet in handen kunnen krijgen; en Caesar, die het alleen op dezen vorst gemunt had (1), hierover vertoornd, trok op nieuw ter plundering en vervolging uit, ondersteund door een groot aantal benden hem door de naburige staten geleverd. Niets werd nu weder gespaard: de gehuchten en woningen werden geplunderd en in de asch gelegd, de graanvelden door menschen en paarden vertreden, terwijl slecht weder en stortregens vernietigden wat aan de vernielende woede der menschen ontkomen was. Den treurigen wellust, ambiorix aan zijne wraak op te offeren mogt caesar echter niet smaken. Ondanks al de nasporingen der Romeinsche ruiters, die zich wijd en zijd verspreid hadden; ondanks de begeerte van elk om den veldheer aan zich te verpligten waardoor niets dat binnen het bereik van het mogelijke lag, onbeproefd werd gelaten, wist de even sluwe als moedige ambiorix aan zijne vervolgers, die hem nu eens meenden gezien en dan weder zelfs gevangen te hebben, in de bosschen en moerassen te ontsnappen. Hij werd slechts door vier vertrouwde ruiters vergezeld, met wie hij zich des daags in wouden en holen verborgen hield, en des nachts van schuilplaats verwisselde (2). Eindelijk was Caesar genoodzaakt den togt tegen hem en de Eburonen te staken, dewijl een nieuwe opstand zijne tegenwoordigheid in *Gallië* noodzakelijk maakte (3).

Ongetwijfeld hadden de Batavieren, gelijk andere omliggende volken, als hulpbenden der Romeinen, deel gehad in het beoorlogen der Menapiërs en Eburonen. Thans volgden ook hunne ruiters caesar in *Gallië*, alwaar zich onderscheidene staten ter herkrijging der verdrukte vrijheid vereenigd hadden, en bragten niet weinig bij tot demping 51 J. v. Chr. van dien opstand. Vercingetorix, een jeugdig vorst der Arverners, had zich aan het hoofd der bewegingen geplaatst. Het geluk scheen hem in den beginne te volgen, doch in een gevecht bij *Noviodunum* (*Neuvy*), eene vesting welke door de Romeinen belegerd werd, deed eene kleine bende Germaansch-Batavische ruiters de kans terstond keeren (4). De Galliërs die den fellen aanval niet konden wederstaan, vlugteden, en de vesting viel in handen van caesar. Vele achtereenvolgende verliezen konden echter den moed van vercingetorix niet verzwakken, of hem in zijn besluit doen wankelen. Onverschrokken en met beleid volgde hij caesar op het spoor, wien hij niet zelden in de grootste moeijelijkheden wikkelde, sneed hem den toevoer uit *Zuid-Gallië* en *Italië* genoegzaam ten eenenmale af, en noodzaakte hem daardoor bij de Overrijnsche bondgenooten der Romeinen om hulpbenden te verzoeken (5). Naauwelijks waren deze aan-

(1) Dio Cassius, *Lib.* XL. p. 135.

(2) Caesar, *Lib.* VI. p. 148, 149.

(3) Caesar, *Lib.* VI. p. 149.

(4) Caesar, wel is waar, zegt hier, zoo als elders, slechts: *Germaansche ruiters* (*Lib.* VII. p. 155.) Hieronder moeten voorzeker geene andere, althans voor het grootste gedeelte, dan Batavische begrepen worden. Zie hiervoor bl. 60 aant. 6. Vergelijk ook engelberts, D. III. bl. 218, 219.

(5) Caesar, *Lib.* VII. p. 156 – 183.

gekomen of VERCINGETORIX, door nieuwe drommen uit geheel *Gallië* versterkt, daagde op en weldra ontwikkelde zich een hevig ruitergevecht. De overwinning bleef lang weifelend, doch werd eindelijk door de Germaansch-Batavische ruiters beslist, die eenen heuvel vermeesterden, van waar zij de vijandelijke ruiterij, na een groot aantal gedood te hebben, naar de plaats terug joegen waar VERCINGETORIX met zijn leger in slagorde geschaard stond. De overige Gallische ruiters namen hierop insgelijks de vlugt naar het voetvolk, dewijl zij vreesden omsingeld te worden, doch vielen onder de zwaarden hunner verbitterde vervolgers. VERCINGETORIX wiens grootste sterkte in zijne ruiterij bestond, trok onmiddellijk na dit bloedig verlies met zijn leger terug en wierp zich in *Alisia* of *Alise* (*Auxois*, in het voormalig *Bourgondië*) alwaar hij eene der gedenkwaardigste belegeringen der oudheid moediglijk doorstond (1). 51 J. v. CHR.

De gunstige ligging dezer plaats en hare natuurlijke sterkte noodzaakten de Romeinen tot het opwerpen van talrijke schansen en versterkingen. Terwijl zij hiermede bezig waren deed VERCINGETORIX eenen uitval. Woedend en hardnekkig werd aan beide zijden gevochten, en de Romeinen begonnen reeds te wijken, toen te goeder uur de Germaansch-Batavische ruiterbenden hen ter hulpe snelden. De Galliërs werden teruggeslagen en namen met zoo vele overhaasting de vlugt, dat zij elkander in de legerpoorten verdrongen, velen hunne rossen verlieten, en in de gracht sprongen om zich te redden. De Germanen volgden hen tot onder de verschansingen, doodden eene groote menigte en keerden met een goed aantal paarden terug (2).

VERCINGETORIX wien het niet aan beleid en schranderheid ontbrak, nam alle maatregelen om zich tegen het beleg in staat te stellen, en besloot zijne ruiters, welke hem toch van weinig dienst zouden zijn, naar hunne haardsteden terug te zenden, om hunne medeburgers den hoogen nood der bezetting, die uit tachtig duizend verdedigers bestond, doch slechts voor dertig dagen van levensbehoeften voorzien was, te kennen te geven en bij hen aan te houden in dien tusschentijd tot ontzet der vesting op te komen. CAESAR van dit alles onderrigt, versterkte steeds meer en meer zijne legerplaats door bolwerken, borstweringen, grachten en torens, en liet niets onbeproefd om zich ongenaakbaar te maken voor den verwacht wordenden vijand zoo wel, als voor de belegerden, die onverpoosd, en dikwijls uit alle poorten te gelijk, de nieuwe werken besprongen, en hem noodzaakten dezelve door een groot gedeelte zijns legers te doen bewaken (3).

Terwijl deze voorzorgen door CAESAR genomen werden waren de Gallische staten op eenen landdag te zamen gekomen, en hadden onderling eene strijdmagt van twee honderd en veertig duizend man voetvolk en acht duizend ruiters bijeengebragt. Te regter tijd daagde

(1) CAESAR, *Lib.* VII. p. 183–185.

(2) CAESAR, *Lib.* VII. p. 185.

(3) CAESAR, *Lib.* VII. p. 186, 187.

51 J. v. Chr. deze verbazende menigte tot ontzet der vesting op, alwaar reeds de honger woedend om zich greep, en men tot het wanhopig besluit gekomen was, indien de nood tot het uiterste mogt klimmen, liever van tijd tot tijd de afgeleefden en zwakken te slagten en te verteren, dan zich op welke voorwaarden ook, over te geven. De inwoners van *Alisia* waren reeds met vrouwen en kinderen uit de poorten gezet; zij hadden de Romeinen weenend gebeden hen voor slaven aan te nemen, op dat zij niet van gebrek mogten omkomen, doch waren onmededoogend afgewezen en teruggejaagd geworden (1).

In dezen benaauwden toestand naderden de Galliërs, die zich terstond van eenen heuvel, niet ver van de verschansingen der Romeinen, meester maakten, en aldaar hun leger nedersloegen. Vercingetorix bereidde zich op dit bemoedigend gezigt terstond tot eenen algemeenen uitval, en caesar om dien af te weren. Den volgenden dag schaarde zich de Gallische ruiterij in de vlakte, en wederstond niet alleen met veel moed den hevigen aanval van die der Romeinen, maar dreef, ondersteund door eene menigte boogschutters en ligt gewapend voetvolk, deze meer dan eens terug. Tot den avond werd dit ruitergevecht, onder het oog der beide legers die op eenigen afstand geschaard stonden, woedend voortgezet, toen de Germaansch-Batavische ruiters eindelijk den slag beslisten. In gesloten drommen renden zij op de Galliërs aan, dreven hen op de vlugt, omsingelden de verlatene boogschutters en ligt gewapenden, en wierpen hen over hoop. De Romeinen vervolgden hierop hunne vijanden tot aan de legerplaats zonder hun den tijd te laten van zich te vereenigen of te herstellen (2).

Niet ontmoedigd door dit verlies en overtuigd dat het ontzetten der vesting niet langer konde of mogt uitgesteld worden, viel twee dagen later het Gallische leger, in de stilte des nachts, onder een woest geschreeuw en eene hagelbui van pijlen en steenen, de Romeinsche verschansingen van alle kanten aan, doch werd zoo dapper ontvangen, dat het genoodzaakt was onverrigter zake terug te keeren, even als vercingetorix, wien het krijgsgeschreeuw der Galliërs ten teeken had gestrekt, en die met al zijne strijdkrachten eenen uitval gedaan had (3).

Deze mislukte poging schrikte echter de Galliërs niet af om haar andermaal te beproeven. Vijf en vijftig duizend uitgelezen mannen werden te dien einde afgezonden om de Romeinen ter plaatse waar hunne verschansingen het zwakste waren aan te tasten, terwijl de ruiters, benevens de overige benden zich wederom op de vlakte in slagorde schaarden, en vercingetorix tevens eenen nieuwen uitval deed, zoo dat de belegeraars op eens van rondom aangegrepen en benaauwd werden. Het gevecht ontwikkelde zich weldra aan alle zijden; de Romeinen hadden moeite om overal het hoofd te bieden, en caesar was genoodzaakt steeds hulp te zenden naar hen die bezweken of wijken

(1) Caesar, *Lib.* VII. p. 187--191.

(2) Caesar, *Lib.* VII. p. 192.

(3) Caesar, *Lib.* VII. p. 192.

moesten. Zijne tegenwoordigheid echter boezemde moed en vertrouwen in, en na een 51 J. v. Chr.
allerhevigsten en bloedigen strijd namen de aanvallers de vlugt. Vreesselijk was nu de slagting, en slechts een klein gedeelte der duizendtallen ontsnapte aan het zwaard der overwinnaars. De dappere VERCINGETORIX van alle hoop op redding beroofd, riep zijne bevelhebbers bijeen en bragt hen onder het oog, hoe hij niet uit eigenbelang maar voor de vrijheid van allen de wapenen had opgevat en bood, daar men toch voor het lot moest zwichten, zich tevens grootmoedig tot offer aan voor hun behoud, dewijl hij bereid was hen door zijn dood met de Romeinen te verzoenen, of dit te bewerken door zich levend in hunne handen over te leveren. Men zond hierop afgevaardigden naar CAESAR. Deze gebood dat hem de bevelhebbers en de wapenen zouden uitgeleverd worden. Hij werd stiptelijk gehoorzaamd. De lotgenooten van VERCINGETORIX, behalve de Aduërs en Arverners, werden voor slaven aan de krijgsknechten uitgedeeld; hij zelf moest na eene gevangenschap van zes jaren de zegepraal des overwinnaars versieren, en werd daarop van het leven beroofd; ten voorbeelde, dat de verdediging van de edelste en regtvaardigste zaak, van de hoogste belangen der volken, van vrijheid, onafhankelijkheid en vaderland niet altijd door het geluk bekroond wordt (1).

De val van *Alisia* mogt door de onderwerping van eenige volksstammen gevolgd worden, maar kon niet den moed van allen ter nederslaan. Terwijl CAESAR zijne benden de winterlegeringen liet betrekken werd eene nieuwe zamenzwering tegen de vreemde overweldigers voorbereid, die echter door de snelle krijgsbewegingen der Romeinen, maar bovenal door den onbezweken moed en het schrander beleid van hunnen veldheer, in spijt van bijna onoverkomelijke gevaren en moeiten midden in den winter verijdeld werd (2). Slechts twee onverschrokken Belgische vorsten, CORREUS en COMIUS, de voormalige vriend van CAESAR, waagden het nog den Romeinen wederstand te bieden, en hadden een groot getal benden bijeengebragt om hen af te wachten. De voordeelige ligging huns legers, hunne welovergelegde maatregelen en krijgslisten baatten echter niet toen, bij een hevigen aanval van eene afdeeling hunner ruiters en voetknechten op de Romeinsche ruiterij, CAESAR plotseling aan het hoofd zijner keurbenden verscheen en de beide bondgenooten, door schrik overweldigd, op de vlugt dreef. In dit vlugten werden zij belemmerd door het bosch en den diepen vloed welke het strijdveld omringden; en bijna allen sneuvelden. CORREUS, het aangeboden kwartier versmadende, streed wanhopig en viel; COMIUS ontvlugtte in *Germanië*, en hunne volken onderwierpen zich met de naburige staten aan CAESAR die hen in genade ontving (3).

---

(1) CAESAR, *Lib.* VII. p. 193—196. Een uitgewerkt en fraai tafereel van deze merkwaardige belegering, in welke men zegt dat CAESAR zich zelven overtroffen heeft, schildert STUART, *Rom. Gesch.* D. XVI. bl. 499—525.

(2) CAESAR, *Lib.* VIII. p. 198—200.

(3) CAESAR, *Lib.* VIII. p. 200—208.

50 J. v. Chr. Treuriger was het lot der Eburonen. Caesar steeds verbitterd, dat hij Ambiorix niet in zijne mägt konde krijgen, zond op nieuw zijne benden in de staten van den voortvlugtigen vorst, om hem daardoor bij zijne onderdanen gehaat, en elk, die nog zijne zijde mogt aankleven, van hem afkeerig, en bevreesd te maken. Alles werd eene prooi des zwaards en der vlammen. Ambiorix verliet zijn ongelukkig land, en men meent dat hij in *Germanië* eene veilige wijkplaats gevonden heeft (1). De verbolgen overwinnaar stelde echter geene perken aan den gruwel der verwoesting, dan nadat hij wel verzekerd was, dat, indien nog eenige Eburonen aan zijne wraak ontsnapt waren, zij, na den aftogt zijner benden, van ellende, gebrek en wanhoop moesten omkomen. Hij had alzoo op eene schrikkelijke wijze zijn gruwelijken eed vervuld, en een vrijheidminnend volk uit de rij der Nederlandsche volken weggevaagd. Hij verliet hierop voor altijd deze gewesten en trok, na de onderwerping der Treviren aan Labienus te hebben overgelaten, naar het eigenlijke *Gallië* terug.

(1) Caesar, *Lib.* VIII. p. 210. Dewez, T. I. p. 200. In de penningkast des Franschen Konings bevinden zich, volgens van Loon, nog twee munten van Ambiorix, met het borstbeeld van dezen vorst. *Aloude Hist. v. Holl.* D. I. bl. 25.

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN DE

KOMST DER ROMEINEN ONDER JULIUS CAESAR

TOT AAN

DEN OPSTAND EN OORLOG DER BATAVIEREN

ONDER

CLAUDIUS CIVILIS

TEGEN DE ROMEINEN,

ONGEVEER 70 JAREN NA CHRISTUS.

De Germaansch-Batavische hulpbenden verzelden CAESAR op zijnen togt naar *Gallië*, en handhaafden den roem harer wapenen. Bovenal bleek den moed en de vaardigheid van haar voetvolk bij het beleg van *Uxellodunum* (1) in het land der Cadurcers, eene sterkte welke na eene dappere tegenweer moest zwichten (2). De Treviren waren ook ondertusschen door LABIENUS bedwongen; en de onverschrokken COMIUS had zich eindelijk mede moeten onderwerpen (3). De krijg was hierdoor geëindigd en geheel *Gallië* in rust en onder de heerschappij der Romeinen gebragt. CAESAR trachtte thans door goedheid en zachtmoedigheid de rampen te lenigen, welke door negen achtereenvolgende veldtogten over de volken dezer gewesten verspreid waren; en na de beste schikkingen gemaakt te hebben vertrok hij naar *Italië* werwaarts zijne bijzondere belangen hem dringend riepen (4). 50—49 J. v. CHR.

De burgerkrijg welke kort daarop onder de wereldbedwingers zelve ontvlamde verschafte den Batavieren meer dan eens gelegenheid, bewijzen te geven van dien moed en die onverschrokkenheid welke hen kenmerkten. Toen CAESAR, wien zij overal volgden, *Rome* naderde was POMPEJUS voor dezen schranderen en gelukkigen mededinger 48 J. v. CHR.

(1) Het tegenwoordige *Usseldun* in *Quercy*, of volgens anderen *Cahors*.

(2) CAESAR, *Lib.* VIII. p. 213—219.

(3) CAESAR, *Lib.* VIII. p. 219—221.

(4) CAESAR, *Lib.* VIII. p. 221—224. SUETONIUS in CAESARE c. 24, 69. Ed. Amst. 1700.

48 J. v. Chr. naar *Brundusium* en van daar naar *Griekenland* geweken. Caesar zoude hem gaarne onmiddellijk derwaarts gevolgd hebben, doch moest voor het tegenwoordige dit voornemen opgeven, dewijl het hem hiertoe niet alleen aan de benoodigde schepen ontbrak, maar ook dewijl in *Spanje* de onderbevelhebbers van pompejus inmiddels een heir konden bijeenbrengen, dat voor *Gallië* en *Italië* gevaarlijk konde worden (1). Uit dien hoofde besloot hij vooraf zelf naar *Spanje* te trekken en voerde, onder de overige vreemde volken die zijne banieren volgden, de Germaansch-Batavische hulpbenden met zich, wier moed en stoutheid niet weinig toebragten om hem den weg ter overwinning te banen (2). Zij toch hoofdzakelijk doorwaadden het eerst de rivier *Sicor* in *Valentia*, en daar de geheele magt van caesar hen volgde, werd het leger van pompejus van alle kanten zoo benaauwd, dat het na vier dagen tot een verdrag genoodzaakt werd, hetwelk eindelijk de geheele onderwerping van *Spanje* aan caesar ten gevolge had (3).

47 J. v. Chr. Geene geringere dienst bewezen zij dezen veldheer in *Griekenland* waar pompejus zich ondertusschen magtig ten oorloge had toegerust. Caesar had meer dan eens getracht met hem in nieuwe onderhandeling te treden doch steeds te vergeefs; zoodat de in *Italië* en *Spanje* begonnen burgerkrijg in *Epirus* en *Thessalië* met hevigheid werd voortgezet. De Germaansch-Batavische hulpbenden ondersteunden caesar met de erkende trouw, en behaalden, niet verre van *Dyrrhachium* of *Durazzo* aanmerkelijke voordeelen in de schermutselingen die dagelijks voorvielen (4). In den vermaarden slag bij *Pharsalië*, waar een ontzaggelijk leger, en zoo als *Rome* nog nimmer aanschouwde, was bijeengebragt (5), waren zij het vooral welke het lot der beide mededingers naar de heerschappij der wereld beslisten (6). Reeds was de ruiterij van caesar door die van pompejus overhoop geworpen, toen een aantal uitgelezene Germaansch-Batavische voetknechten snel en geweldig op de vijandelijke ruiterij aanvielen en streden, zoodat, volgens florus, deze te voet en zij te paard schenen te zijn (7). Het paarde-

---

(1) Caesar, *de Bello Civili, Lib.* I. p. 224—240. Ed. j. scaligeri. Amst. 1661.

(2) Lucanus, *Lib.* I. vs. 430. p. 28.

(3) Caesar, *de Bello Civili, Lib.* I. p. 255 *sq.* florus, *Lib.* IV. *c.* 2. *num.* 26—30.

(4) Caesar, *de Bello Civili, Lib.* III. p. 316 *sq.*

(5) Florus, *Lib.* IV. c. 2. *num.* 44.

(6) Bella per Emathios plus quam civilia campos,
Jusque datum sceleri canimus, populumque potentem
In sua victrici conversum viscera dextra:
Cognatasque acies: et rupto foedere regni
Certatum totis concussi viribus orbis,
In commune nefas: infestisque obvia signis
Signa, pares aquilas, et pila minantia pilis. Lucanus, *Lib.* I. *vs.* 1—8.

(7) Florus, *Lib.* IV. c. 2 *num.* 48.

volk, waarop POMPEJUS zijne meeste hoop gevestigd had, werd op de vlugt gejaagd; 47 J.
en de boogschutters en slingeraars, nu ontbloot gelaten, werden weldra afgemaakt, v. CHR.
hetgeen CAESAR ruimte gaf om met versche benden op den vijand aan te rukken, die te zelfder tijd door de Germanen in den rug aangetast, in verwarring geraakte en met POMPEJUS zelven in de grootste haast naar de legerplaats vlood. Deze werd oogenblikkelijk door CAESAR bestormd en veroverd; en POMPEJUS, geheel ontmoedigd en zonder te denken aan de vele middelen en manschappen over welke hij nog beschikken konde, ontvlugtte in het gewaad eens slaafs de handen des overwinnaars om, na eenen gevaarvollen togt, in *Egypte*, als het slagtoffer van verraad en ondankbaarheid, zijne eens zoo schitterende loopbaan rampzalig te eindigen (1).

Intusschen was hem CAESAR met allen spoed langs de Aziatische kust over het eiland *Rhodus* naar *Egypte* gevolgd. Eerst te *Alexandrië* vernam deze het somber uiteinde
des grooten POMPEJUS en stortte tranen toen hem het gebalsemd hoofd en den zegelring 46 J.
van zijn voormaligen vriend werden aangeboden (2). Het verraad tegen dezen gepleegd v. CHR.
deed hem, ondanks alle betuigingen van vriendschap, op zijne hoede zijn; en de onstuimige aard des volks, verloochende zich ook niet toen hij de belangen van KLEOPATRA tot de zijnen maakte. Alles geraakte hierdoor in beweging, en *Egypte* werd het tooneel van eenen strijd die zich door list, bedrog en geweld kenmerkte. Het waren weder de Germaansche of Batavische ruiters die daaraan een einde maakten. Naar hunne gewoonte doorwaadden zij, in spijt der pogingen des vijands om den overtogt te beletten, een riviertje met steile oevers, hetwelk CAESARS leger van dat der vijanden scheidde. Het voetvolk werd gedurende hunnen overtogt tijd en gelegenheid gegeven eene brug van boomen te vervaardigen, langs welke het de moedige voorgangers volgde en daardoor eene overwinning behaalde, welke *Egypte* ten laatste aan de Romeinsche heerschappij onderwierp (3).

Ofschoon het niet bijzonder wordt opgeteekend is het echter zeer vermoedelijk, dat de 46—
Batavische hulpbenden CAESAR op zijne krijgstogten door *Azië* en naar *Rome* gevolgd 44 J.
hebben. Minder waarschijnlijk is het, dat zij hem ook naar *Afrika* en ten tweeden- v. CHR.
male naar *Spanje* vergezelden (4). Bij zijnen dood waren zij te *Rome* (5) en namen 43 J.
deel in de staatsstormen welke het rijk na CAESAR schokten. Immers in den strijd tus- v. CHR.
schen ANTONIUS en OCTAVIUS behoorden zij tot die oude krijgsbenden (veterani) van

(1) CAESAR, *de Bello Civili, Lib.* III. p. 343—350. PLUTARCHUS in POMPEJO, p. 657—661. VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 52, 53. FLORUS. *Lib.* IV. c. 2. *num.* 43—53. SUETONIUS in CAESARE, c. 35. LUCANUS, *Lib.* VIII.

(2) PLUTARCHUS in CAESARE, p. 730. VALERIUS MAXIMUS, *Lib.* V. c. 1. *num.* 10.

(3) HIRTIUS, *de Bello Alexandrino*, p. 371.

(4) ENGELBERTS, D. III. bl. 295, 306, 310.

(5) ENGELBERTS, D. III. bl. 320.

43 J. v. CHR. CAESAR, welke de zijde van OCTAVIUS volgden (1). Het vertrouwen dat men in de Germanen stelde kreeg echter eenen schok bij het beleg van *Mutina*, het tegenwoordig *Modena*, toen eens hunne ruiterij trouweloos tot ANTONIUS overliep, en daardoor grootendeels de nederlaag van den consul PANSA veroorzaakte waarbij schier de geheele Praetoriaansche bende van OCTAVIUS omkwam (2). Zoo onder deze Germaansche ruiters, hetgeen hoogstdenkelijk is, Batavieren geweest zijn, moeten zij naderhand weder het vertrouwen van OCTAVIUS gewonnen hebben. Buiten twijfel hebben zij hem uitstekende diensten bewezen in de vreesselijke dagen van het tweede driemanschap. Althans DIO CASSIUS getuigt, dat gelijk OCTAVIUS met de Batavieren den oorlog tegen ANTONIUS begonnen had, toen hij de *Veterani* bijeen riep, hij hen ook vervolgens bij zich gehouden heeft (3). Dit blijkt ook te meer uit de bijzondere achting waarmede hij hen boven andere Germanen en hulpbenden behandelde. Zij strekten hem waarschijnlijk, nevens de *Veterani*, ter lijfwacht, en vormden een buitengewoon en geheel afzonderlijk ligchaam, dewijl zij niet alleen een bijzonder volk uitmaakten, maar ook bijzondere wapenen bezigden, andere krijgsgebruiken hadden en gewoon waren door bevelhebbers uit hun eigen volk aangevoerd te worden (4).

39 J. v. CHR. De volken in *Germanië* trachteden ondertusschen voordeel te trekken uit de verdeeldheden die *Rome* verscheurden, terwijl onderscheidene Gallische stammen beproefden het vreemde juk af te schudden. AGRIPPA, de vriend van OCTAVIUS en de beste van *Rome's* zonen, trok, na de Galliërs bestreden te hebben, den *Rijn* over, verloste de Ubiërs, bondgenooten der Romeinen, van de Sueven, die hen op nieuw schijnen verontrust te hebben, en verplaatste hen aan den Gallischen oever dier rivier, alwaar later zijne kleindochter AGRIPPINA de Romeinsche volkplanting stichtte, die met deze Germanen vereenigd, de geboorte gaf aan de stad *Keulen*, naar haar *Colonia Agrippina* genaamd (5). Het blijkt niet wat AGRIPPA verder in *Belgisch-Gallië* en *Germanië* verrigt heeft; evenmin of hij de Batavieren, van wier grenzen hij niet ver kan geweest zijn en van wier hulp hij zich denkelijk zal bediend hebben, bezocht heeft; en in *Nederland*, gelijk sommigen niet onwaarschijnlijk voorkomt, die openbare wegen heeft begonnen aan te leggen, welke de Romeinen later voltooiden (6).

28 J. v. CHR. Een geruimen tijd na zijn vertrek uit deze gewesten stonden de Morinen op, die de kusten van *Vlaanderen* bewoonden, terwijl de Sueven hierdoor aangemoedigd weder

---

(1) ENGELBERTS, D. III. bl. 329.

(2) DIO CASSIUS, *Lib.* XLVI. p. 311—315.

(3) *Lib.* LV. p. 565, 566.

(4) ENGELBERTS, D. III. bl. 397—399.

(5) DIO CASSIUS, *Lib.* XLVIII. p. 387. STRABO, *Lib.* IV. p. 104.

(6) *Nalezingen op de Vaderl. Hist.* bl. 17. Amst. 1797.

over den *Rijn* trokken en de Romeinsche volkplantingen en bondgenooten verontruste- 28 J. v. Chr.
den. De overwinning door CAJUS CARINAS op deze volken behaald was van zoo weinig invloed op de overigen, dat terwijl men er te *Rome* over zegepraalde, de Treviren en eenige Germaansche stammen de vijandelijkheden voortzetteden, die later niet dan met moeite door NONIUS GALLUS konden beteugeld worden (1).

Ondertusschen was OCTAVIUS of OCTAVIANUS onder den weidschen titel van AUGUSTUS, 26 J. v. Chr.
den Heerlijke, aan het alleengebied der wereld geraakt. De heersch- en veroveringszucht, welke steeds het hoofdkenmerk der Romeinsche gezagvoerders van ROMULUS af geweest was, bestuurde ook dezen vorst. In de verdeeling der landschappen tusschen hem en den Raad, had hij onder anderen *Germanië* voor zich bedongen. Zoo het heette moest dat vrije gewest ter eere van CAESAR, welke tweemaal den *Rijn* was overgetrokken, tot een gedeelte des Romeinschen rijks gemaakt, en de Germaan, die nog minder de gebreken dan het gebied der Romeinen konde dulden, onder het juk gebragt worden (2). Ter verwezenlijking van dit doel gaven de voortdurende Germaansche strooptogten in het onrustig *Gallië* eene gewenschte aanleiding. M. VINICIUS had reeds wraak genomen over eenige Romeinsche kooplieden, welke door de Germanen in koelen bloede waren vermoord geworden, toen AGRIPPA ten tweedenmale in *Gallië* verscheen en aldaar de rust herstelde, doch niets tegen *Germanië* zelve schijnt ondernomen te hebben (3). Dit werd echter noodzakelijk toen de Sikamberen, na eenige Romeinen op hun grondgebied betrapt en volgens de Romeinsche wijze aan kruisen geslagen te hebben, met de 15 J. v. Chr.
Usipeten en Tenkteren hunne naburen den *Rijn* overstaken om den algemeenen vijand in *Gallië* afbreuk te doen. De proconsul LOLLIUS zond hun terstond eene aanzienlijke ruiterbende te gemoet, die echter in eene hinderlaag viel en met groot verlies in verwarring naar de legerplaats terug vlugtte. De Germanen volgden hen derwaarts, versloegen LOLLIUS zelven in eenen stouten aanval, en veroverden den adelaar der vijfde keurbende. De tijding dezer onteerende nederlaag deed AUGUSTUS terstond *Rome* verlaten en met eene geduchte magt oprukken, hetgeen den Germanen zoo veel ontzag inboezemde, dat zij over den *Rijn* terugtrokken, vrede verzochten en gijzelaars aan LOLLIUS zonden (4).

Ofschoon hierdoor de hoofdzaak zelve vóór de komst van AUGUSTUS beslecht was, werd 14 J. v. Chr.
de tegenwoordigheid van dezen vorst nog bijna twee jaren in *Gallië* gevorderd om aldaar de rust, zoo mogelijk, ook voor de toekomst te verzekeren. Bij zijn vertrek droeg hij het

(1) DIO CASSIUS, *Lib.* LI. p. 457—459. ENGELBERTS, D. III. bl. 369. *Nalez. op de Vaderl. Hist.* bl. 18.

(2) FLORUS, *Lib.* IV. c. 12. *num.* 21—24.

(3) DIO CASSIUS, *Lib.* LIII. p. 514. *Lib.* LIV. p. 528.

(4) DIO CASSIUS, *Lib.* LIV. p. 533, 534. VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 97. p. 133. Verg. ENGELBERTS, D. III. bl. 390. *Nalez. op de Vaderl. Hist.* bl. 19.

12 J. v. Chr. hoog bewind over dat gewest en het voorzetten des oorlogs tegen de Germanen zijnen stiefzoon CLAUDIUS DRUSUS op, een vorst van in de twintig jaren, wiens staatkundig beleid het weldra gelukte de woelige Galliërs in zoo verre te bevredigen, dat hij met veiligheid den krijgstogt tegen *Germanië* konde openen.

11 J. v. Chr. De Germanen hadden weder eene aanzienlijke legermagt op de been gebragt om *Gallië* te verontrusten. DRUSUS, door HORATIUS bij JUPITERS adelaar vergeleken (1), voorkwam hen, joeg hen over den *Rijn* terug, en trok zelfs dien stroom over. Zijne komst verspreidde schrik en verwoesting onder de Sikamberen, de Tenkteren en Usipeten, die zich in hunne wildernissen verscholen, waar zij voor den vijand ongenaakbaar bleven. Het eiland der Batavieren, in welks nabijheid dit voorviel, zal toen, even als later, de verzamel- en rustplaats der Romeinsche benden geweest zijn, en ofschoon van het verblijf van DRUSUS zelven aldaar in dien tijd wel geene melding wordt gemaakt, is dit echter meer dan waarschijnlijk. Hij zal denkelijk van hier met eene vloot den *Rijn* tot in de *Noordzee* zijn afgezakt, om zich naar de monden van den *Eems* en den *Wezer* te begeven ten einde de Cauchen in *Oostfriesland* te beteugelen. De Friezen kregen een bezoek op dezen togt, onderwierpen zich en traden op denzelfden voet als de Batavieren, zoo het schijnt, doch onder de verpligting eener jaarlijksche schatting van ossenhuiden, in verbond met de Romeinen, indien zij niet vroeger, even als andere Nederlandsche volken, in dat van CAESAR zijn begrepen geweest, hetgeen niet geheel zonder grond is verondersteld geworden (2). In dit geval zijn zij als vrienden en broeders der Romeinen beschouwd en als een vrij volk behandeld geworden, dat naar eigen wetten en gebruiken, door opperhoofden, uit hun midden gekozen, bestuurd werd. Doch hoe dit zij, aan hen alleen had DRUSUS zijn behoud te danken, toen zijne schepen of vaartuigen over de zoogenaamde *Wadden* gegaan zijnde, bij de grenzen der Cauchen door de eb, welke de Romeinen waarschijnlijk niet wisten waar te nemen, aan den grond vast raakten en terstond door de Germanen aangetast werden. De Friezen aan de zee gewoon, redden de Romeinen uit het dreigende gevaar. Na deze mislukte onderneming bragt DRUSUS zijne benden in de winterlegeringen, volgens eenigen in *Friesland*, volgens anderen, met meer waarschijnlijkheid, op het Batavisch eiland; hij zelf begaf zich naar *Rome* zoo wel om verslag te geven van zijne verrigtingen als om nieuwen last te ontvangen (3).

Het verdient opmerking, dat in dezen krijgstogt Germanen, ten behoeve der Romeinen, tegen Germanen streden, daar het hen thans vooral evenmin aan gelegenheid en aan magt als aan moed zoude ontbroken hebben om, gelijk eenige eeuwen later geschiedde, zich op de vreemde veroveraars te wreken. Doch de Germaansche volken

---

(1) *Carminum, Lib.* IV. *Ode* IV.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* IV. c. 72. ENGELBERTS, D. IV. bl. 5.

(3) DIO CASSIUS, *Lib.* LIV. p. 544. Verg. ENGELBERTS, D. IV. bl. 5, 9 –12. STUART, D. XXI. bl. 213, 214.

kenden evenmin hun waar belang als de Gallische, de Spaansche en de overigen bij 11 J.
welke zich de Romeinsche adelaars vertoonden. Hun onderlinge naijver, hunne gedurige twisten, de verdrukking der zwakkere stammen door de magtigere, verbraken den band der eendragt, welke hen aan elkander moest snoeren, om met vrucht den wereldbedwingeren weerstand te bieden. De Romeinen bevorderden deze onderlinge vijandelijkheden; zij mengden zich in de geschillen der volken, en trokken zich de zaak dergenen aan, die bij hen eene toevlugt zochten, terwijl zij steeds de dappersten in hun belang trachtten over te halen tot zoo lang zij de overigen vermeesterd hadden, om hen dan evenzeer te bedwingen. Geheel in den echten geest dezer staatkunde roept TACITUS uit: »den volken blijve, indien al niet hunne genegenheid voor ons, ten minste hun onderlinge haat eigen, daar toch, in den drang der rijksnoodlottigheden, de fortuin ons geene grootere dienst kan bewijzen, dan met de tweedragt onzer vijanden (1)." Deze tweedragt en in het bijzonder de vrees voor de magtigere naburen hadden de Batavieren, de Ubiërs en eenige andere Germaansche volksstammen tot een verbond met de Romeinen aangespoord; en de Friezen zullen er niet minder hunne reden voor gehad hebben. Het is toch niet te vermoeden, indien zij door DRUSUS met geweld ten ondergebragt waren, dat zij hem terstond zulk eenen bijstand zouden betoond hebben. Dit kan evenmin bij hen als bij de Batavieren aan laffe onderwerping of gebrek aan moed worden toegeschreven, daar zij, gelijk dezen, naderhand moeds genoeg hadden, elke beleediging hunner regten te wreken, en zich tegen elke onderdrukking moedig te verzetten (2). v. Chr.

Met het begin van de volgende lente was DRUSUS weder aan het hoofd zijns legers 10 J.
den *Rijn* overgetrokken en opende zijn tweeden veldtogt met eenen aanval op de Sikamberen, die juist met hunne geheele krijgsmagt tegen de Katten waren opgetrokken, dewijl deze de eenigsten van al de omliggende volken geweest waren, die onderstand tegen de Romeinen geweigerd hadden. Door niets verhinderd liep DRUSUS hunne landen af; wierp zich vervolgens op de Usipeten, die op nieuw onder het juk gebragt werden, en drong voorts door tot in het gebied der Cherusken, die aan den *Wezer* woonden. Ongetwijfeld zou hij ook deze rivier zijn overgetrokken, indien niet gebrek aan levensmiddelen en de naderende winter hem hierin verhinderd hadden, terwijl tevens een in de oogen des bijgeloofs noodlottig voorteeken hem te meer tot den teruggtogt zal bewogen hebben. Een bijenzwerm was op de tent van den legeropzigter HOSTILIUS RUFUS gevallen, zoodat de koorden zich dikker dan het handvatsel eener speer hadden vertoond (3). Dit zeer natuurlijk verschijnsel in den zomer moet evenwel iets vreemds geweest zijn, indien de winter toen spoedig op handen was, daar het v. Chr.

(1) TACITUS, *de Morib. Germ.* c. 33.

(2) ENGELBERTS, D. IV. bl. 6—8. STUART, D. XXI. bl. 214—217.

(3) DIO CASSIUS, *Lib.* LIV. p. 544.

10 J. v. Chr. zelfs zeldzaam in den herfst zich vertoont (1). Men mag echter vrij vooronderstellen, dat dit voorval geen indruk op het gemoed van DRUSUS zelven heeft gemaakt en dat dit verschijnsel, indien het met zijne plannen in strijd geweest ware, wel anders door hem zou zijn verklaard geworden. Thans zal hij de bijgeloovige denkbeelden, vooroordeelen en begrippen des volks gehuldigd hebben, van welke de Grooten zich dikwerf zoo uitmuntend weten te bedienen, en die hij misschien in de tegenwoordige omstandigheden niet straffeloos konde trotseren.

Menigvuldige gevaren toefden hem op dezen terugtogt. De Germanen legden alom hinderlagen en omsloten eindelijk zijn geheele leger in eenen engen en hollen weg. Hun onbesuisde aanval bezweek voor het beleid en de standvastigheid des Romeins; de stoute aanranders namen de vlugt en waagden het niet hem verder van nabij op dezen togt te verontrusten (2).

Om hen in het vervolg en beter in toom te houden legde DRUSUS bezettingen aan de *Maas*, den *Wezer* en naderhand aan de *Elbe*, en wierp meer dan vijftig sterkten op langs den *Rijn*, wiens beide oevers tusschen *Bonn* en *Cesonia*, hij door bruggen vereenigde en door schepen liet bewaken. Door het aanleggen van wegen opende hij het groote Hercynische woud, dat te voren ontoegankelijk voor de Romeinsche legers geweest was (3).

Van de rust welke thans in *Germanië* heerschte zal DRUSUS zich bediend hebben, om op het eiland der Batavieren die nuttige veranderingen te maken, en die groote werken aan te leggen, welke hem worden toegeschreven. Dit eiland was van het uiterste gewigt voor de Romeinen, daar het binnen de armen des *Rijns* en der *Noordzee* besloten, hunne benden eene veilige legerplaats aanbood. De laagte des lands en de gedurige overstroomingen maakten echter voor hen het verblijf aldaar in het najaar even onbehagelijk, als het uittrekken in het voorjaar bezwaarlijk. Uit dien hoofde vereenigde DRUSUS, tot afleiding des waters, door eene gracht van acht of tienduizend schreden, den *Rijn* met den *Yssel* nabij het tegenwoordig *Doesburg*. De naam dezer stad schijnt eene verkorting of verbastering te zijn van *Drusoburgum* of *Drususburg*; hetzij dat DRUSUS zelf hier eenen burg of sterkte gebouwd hebbe, of dat de stad slechts naar de bijliggende gracht is genoemd geworden. Voorts verbreedde hij van daar af den *Yssel* tot aan den mond dier rivier in het meer *Flevo*, hetgeen hem van uit het eiland der Batavieren eenen gereeden doortogt naar de landen der Friezen, Cauchen en andere Germanen verschafte. Het is aan geenen twijfel onderworpen, dat hij nog meer grachten aan deze zijde des *Rijns* met onbegrijpelijken arbeid heeft laten graven, die allen naar zijn naam genoemd werden; ook beweert men, dat hij de *Maas* en den *Rijn* door

(1) STUART, D. XXI bl. 225.

(2) STUART, D. XXI. bl. 226.

(3) FLORUS, *Lib.* IV. c. 12. *num.* 26, 27. DIO CASSIUS, *Lib.* LIV. *p.* 544.

de Vliet beneden, en door *de Does* boven *Leiden* vereenigde; en misschien ook een gedeelte van de *Lek* ter uitwatering in de *Waal* geleid heeft. Waartoe al deze doorsnijdingen strekken moesten laat zich niet zeker bepalen, dewijl men niet naauwkeurig genoeg weet, waar zij eigenlijk gelegen hebben, en ook de verbeddingen der rivieren gedurende het verloop van zoo vele eeuwen daarenboven alle gissingen deswege zeer wankelend maken. De doorsnijding van het eiland der Batavieren, om van de *Maas* in den *Rijn* en van daar in het meer *Flevo* te komen, zonder buiten om te varen, was allernuttigst om de gemeenschap gemakkelijker te maken en het overtollige water beter af te leiden; ook strekte zij misschien tot grensscheiding van de Batavieren en de kustbewonende Kaninefaten. Het wijs beleid van DRUSUS laat althans geen twijfel over, dat deze groote werken tot nuttige bedoelingen ondernomen werden; en schoon zij eigenlijk ten voordeele der Romeinen moesten strekken, werden het gemak en gerijf der landzaten er tevens merkelijk door bevorderd; het water konde door deze grachten te eerder wegloopen, en de moerassige, onbruikbare landen verbeterd en tot landbouw en bewoning geschikt gemaakt worden (1). 10 J. v. Chr.

De overstroomingen der rivieren, welke, daar het land open en bloot lag, door deze doorsnijdingen zoo veel te algemeener konden worden, trachtte DRUSUS, naar vermogen te beteugelen door eene waterkeering, de eerste in *Nederland*, welke naar hem de *moelje* of *dijk* van DRUSUS genoemd werd, en wier nut eerst duidelijk bleek, toen het vernielen van dien dijk in den Bataafschen oorlog onder CIVILIS, het geheele land in een moeras veranderde en voor de Romeinen ontoegankelijk maakte (2). Voorts schijnt het genoegzaam zeker, dat deze dijk aan den linker oever van den *Middel-Rijn* gelegen heeft, en zich waarschijnlijk tot aan den middelsten *Rijn*-mond zou uitgestrekt hebben, indien de vroegtijdige dood van DRUSUS de voltooijing van dit ontwerp niet verijdeld had. Het graven der grachten leverde aarde voor dezen dijk, die zoo wel diende om het rivierwater te keeren, als tot vereenigingslinie der sterkten en schansen langs den *Rijn.* Al deze veranderingen, vereenigd met de opening van het Hercynische woud, gaven aan het land een geheel nieuw aanzien, en wat FLORUS over het algemeen van *Germanië* in dit tijdstip zegt, kan in het bijzonder, en ongetwijfeld minder overdragtelijk, op het eiland der Batavieren toegepast worden, » dat het een geheel ander land, onder een veel zachter luchtstreek en door geheel andere menschen bewoond scheen te zijn." (3). Hetzij nu dat DRUSUS bij deze verbeteringen in den land- en waterstaat, eigendunkelijk of met toestemming en voorkennis der inwoners gehandeld

(1) SUETONIUS *in* CLAUDIO, c. 1. p. 197. TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 8. *Hist. Lib.* V. c. 19, vergeleken met VAN LOON, D. I. bl. 45—47, WAGENAAR, D. I. bl. 56—58, ENGELBERTS, D. IV. bl. 18—24, en BILDERDIJK, D. I. bl. 29.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* V. c. 19.

(3) FLORUS, *Lib.* IV. c. 12. *num.* 27.

10 J. v. Chr. heeft, zijne verdiensten als herschepper van dit gewest zijn onmiskenbaar en hebben aanspraak op de erkentenis en hulde der meest verwijderde nakomelingschap (1).

Met deze verbeteringen vangt in de geschiedenis van den natuurlijken toestand dezer landen een nieuw tijdperk aan, dat ongetwijfeld na den afloop van DRUSUS tweeden krijgstogt in *Germanië*, tien jaren vóór de gewone tijdrekening, moet bepaald worden. Velen hebben het, wel is waar, tot de eerste komst van dien veldheer in dit gewest teruggebragt (2); doch behalve dat dit uit de oude berigten volstrekt niet zeker kan opgemaakt worden, is het ook tevens zeer onwaarschijnlijk, dat DRUSUS deze belangrijke werken, die duizenden arbeidzame handen vorderden, zou ondernomen hebben vóór dat hij de omliggende vijandelijk gestemde volken beteugeld, ontzag voor zich ingeboezemd en hen tot rust gebragt had. Ook toen eerst konden zijne krijgsknechten, welke hij, op het spoor der schranderste Romeinsche veldheeren, in tijd van vrede bezig hield en tot deze werken gebruikte, hunne taak verrigten (3). Dien zelfden winter vertrok hij naar *Rome*, waar hem wel geene volkomen zegepraal toegestaan, doch vêrgund werd met de eereteekenen eens overwinnaars binnen te komen. De rang van proconsul werd hem geschonken, doch de naam van *Imperator*, hem door zijn krijgsvolk gegeven, niet door AUGUSTUS bevestigd (4).

9 J. v. Chr. De woelingen in *Germanië* en *Pannonië* drongen den alleenheerscher weldra zelven *Rome* te verlaten. Nadat hij aan TIBERIUS de bevrediging van het laatstgenoemde gewest opgedragen had, trok hij met DRUSUS, die *Germanië* moest onderwerpen, naar *Gallië*, en hield zich een groot gedeelte van dit jaar te *Lugdunum* (*Lions*) op om zoo veel te nader bij het tooneel des oorlogs te zijn, en ondertusschen een wakend oog op *Gallië* zelf te houden.

De Katten, die, zoo het schijnt, wegens hunnen onwil om tegen de Romeinen zamen te spannen, door de Sikamberen uit hunne bezittingen waren verdreven geworden, hadden vroeger van DRUSUS andere landen ter bewoning gekregen, maar deze thans verlaten en zich met de Sikamberen en andere vijanden van *Rome* in een verbond vereenigd. Wrang waren de vruchten dezer vredebreuk. DRUSUS, door de strijdkrachten van geheel *Gallië* ondersteund, deed hen vreesselijk het geweld zijner wapenen gevoelen, en bragt hen met hunne bondgenooten spoedig tot onderwerping. Na dezen krijgstogt, in welken waarschijnlijk de begonnen groote werken langs den *Rijn* verder voortgezet of voltooid werden, keerde DRUSUS zegepralend naar *Rome*, alwaar hij het volgende jaar tot consul benoemd werd (5).

---

(1) ENGELBERTS, D. IV. bl. 24, 25, 23. BILDERDYK, D. 1. bl. 29

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 56.

(3) ENGELBERTS, D. IV, bl. 25, 26.

(4) ENGELBERTS, D. IV, bl. 25—29. STUART, D. XXI, bl. 231—233.

(5) LIVII *Epit.* CXXXIX. DIO CASSIUS, *Lib.* LIV, p. 546.

Het onrustig *Germanië* riep hem echter spoedig aan de oevers van den *Rijn* terug, welken vloed hij nu ten vierden male overtrok. Het geluk was aan zijne wapenen gehuwd. Na de Katten in verscheidene bloedige ontmoetingen ten eenenmale verslagen te hebben, drong hij het gebied der Sueven door tot over den *Wezer* en rigtte zijne wapenen tegen de Cherusken, welke met deze Sueven en de Sikamberen in een verbond getreden waren, dat door den dood van twintig krijgsgevangene Romeinsche hoplieden, welke levendig verbrand waren, schrikkelijk was bekrachtigd geworden. Reeds bij voorraad hadden de Germanen onderling over den buit beschikt; de Cherusken hadden de paarden, de Sueven het goud en zilver, en de Sikamberen de krijgsgevangenen, voor wie zij ketenen met zich voerden, voor zich bedongen. Doch ook thans zou de uitkomst, gelijk zoo dikwijls, de berekeningen, verwachtingen, en ontwerpen der menschen te leur stellen. In eenen algemeenen en allerhevigsten veldslag, werden de fiere Germanen over hoop geworpen; en de overwinnaar verdeelde en verkocht hunne paarden, hun vee en hunne mannen (1). Men verhaalt, dat wanhoop en woede de Germaansche vrouwen zoo verre natuur en gevoel deden verzaken, dat zij, door de Romeinen tusschen de wapenschansen ingesloten, bij gebrek van werptuigen, hare zuigelingen tegen den grond verpletterd, en den vijand in het gezigt geworpen hebben (2). 9 J. v. Chr.

Drusus steeds het vlugtend overschot der Germanen vervolgende, plunderde en verwoestte hunne landen tot aan de *Elbe*, over welke rivier hij zijne voortdringende wapenen zou uitgebreid hebben, indien hij daarin niet, hetzij door den magtigen tegenstand welken hij voorzag, hetzij door zekere zonderlinge ontmoeting, verhinderd geworden ware. Indien men dio cassius geloof mag schenken, zou eene Germaansche vrouw van bovenmenschelijke lengte hem verschenen zijn, juist toen hij op het punt stond om met zijn heir de *Elbe* over te trekken, en hem aldus in het Latijn aangesproken hebben: »Drusus, waar toch wilt gij heen? Zult gij nimmer perken stellen aan uwe heerschzucht en verwinnende wapenen? Het noodlot wil niet, dat gij dit geheele gewest met vijandelijke bedoelingen doortrekt. Keer terug; de grenspaal uwer daden en van uw leven is nabij (3).” Zoo men hier niet aan een spel der verbeelding, aan eene droomverschijning, of zeker bezwarend voorgevoel, maar aan eene wezenlijke ontmoeting wil denken, dan kan hierin zeer wel eene Germaansche waarzegster eene rol gespeeld hebben. Men weet uit tacitus, dat de Germanen in den raad en het oordeel der vrouwen iets heiligs en voorspellends waanden, en noch hare vermaningen versmaadden noch hare antwoorden in den wind sloegen (4). Eene dergelijke vrouw, 8 J. v. Chr.

(1) Florus, *Lib.* IV. c. 12. *num.* 24—26. Dio cassius, *Lib.* LIV, p. 548.

(2) Orosius, *Lib.* VI. c. 21, bij stuart, D. XXI. bl. 240.

(3) Dio cassius, *Lib.* LV. p. 548. Verg. suetonius *in* claudio, c. 1.

(4) *De Morib. Germ.* c. 8.

8 J. v. Chr. waarzegster of priesteres wier meer dan gewone kloeke gestalte den Romeinen bovenmenschelijk kan voorgekomen zijn, zal zich aan DRUSUS vertoond hebben; en, zoo zij hem door hare woorden al niet getroffen heeft, zal hij toch misschien daarvan gebruik gemaakt hebben, dewijl zij met zijn plan van terug te trekken overeenkwamen. Doch welligt is het geheele geval een verdichtsel van latere tijden, daar de schrijvers, die kort na den dood van DRUSUS geschreven hebben, er geen gewag van maken (1). Wat hiervan zijn moge, DRUSUS verliet de oevers der *Elbe*, langs welke hij even als aan den *Wezer* verscheidene sterkten liet opwerpen, en tusschen de beide stroomen een zegeteeken deed oprigten. Hij trok hierop naar den *Rijn* terug, doch overleed in het midden zijner overwinningen en in den schoonsten bloei der jaren, vóór dat hij die rivier bereikt had (2).

De voorteekenen welke den dood van dezen dapperen en deugdzamen vorst zouden aangekondigd hebben (3), schenke men aan het bijgeloof terug waaruit zij ontsproten zijn. Het ligt, zoo het schijnt, in de kindsche begrippen der volken, dat een buitengewoon mensch op eene buitengewone wijze het leven intreden en verlaten moet. Zeer verschillend worden de oorzaken van DRUSUS dood opgegeven. Sommigen willen, doch op geheel onvoldoende gronden, dat hij op last van AUGUSTUS zelven, die hem begon te wantrouwen, door vergif is omgebragt (4); anderen melden, dat eene ziekte hem in het dertigste jaar zijns ouderdoms wegraapte (5); en eenigen schrijven, dat hij door eenen val van het paard zijn been gebroken hebbende, den dertigsten dag daarna aan de wonde overleed (6). Beide laatste verhalen kunnen gemakkelijk met elkander overeengebragt worden: de beenbreuk kan in eene doodelijke ziekte ontaard zijn (7). TIBERIUS, die bij de mare van den bedenkelijken toestand zijns broeders zich op bevel van AUGUSTUS herwaarts had gespoed, vond hem nog levende, en nam uit zijne handen het opperbevel van het leger over. Zijn dood werd algemeen betreurd; het krijgsvolk noemde de plaats van zijn verscheiden de *heillooze* (*scelerata*), en niet dan schoorvoetend konde het bewogen worden, in het vervoeren van het overschot des beminden veldheers naar *Rome* genoegen te nemen. Met weemoedige plegtigheid werd het gebalsemd lijk door bevelhebbers naar het winterleger, hoogstwaarschijnlijk op het eiland der Batavieren, en van daar onder de ongehuicheldste leedbetuigingen des volks, op alle plaatsen waar het doortrok, naar *Rome* gevoerd, waar de roemrijke held het jaar

(1) WAGENAAR, D. I. bl. 60.

(2) SUETONIUS en DIO CASSIUS *in loc. cit.* ENGELBERTS, D. IV. bl. 33—35. STUART, D. XXI. bl. 241, 242.

(3) DIO CASSIUS, *Lib.* LV. p. 548.

(4) SUETONIUS *in* CLAUDIO, c. I, vergeleken met TACITUS, *Annal.*, *Lib.* 1. c. 6.

(5) DIO CASSIUS, *Lib.* LV, p. 548. VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 97.

(6) LIVII *Epitome*, CXL.

(7) STUART D. XXI. bl. 245, 246.

te voren onder het vreugdegejuich eener opgetogen menigte, de eer der zegepraal genoten had. Zijne asch werd met sombere praal in het graf van AUGUSTUS bijgezet, en deze vorst zelf hield over hem eene lijkrede den »Goden smeekende om zulk een leven voor zijne nakomelingen, en zulk een einde voor zich zelven." — Onder de gedenkteekenen ter herinnering van DRUSUS opgerigt, behoorde in het bijzonder het praalgraf door zijne krijgsknechten voor hem aan den *Rijn* bij *Mentz* gesticht, met de bepaling om 's jaarlijks op eenen vastgestelden dag, den elfden van Hooimaand, derwaarts eene bedevaart te doen, en te zijner eere wapenoefeningen te houden (1). En alsof dit niet genoeg ware, werd nabij *Elten* zelfs een altaar te zijner vergoding opgerigt (2). De Raad schonk hem en zijne nakomelingschap den eernaam van *Germanicus* of *Germanenverwinnaar* (3). Dichters bezongen, en geschiedschrijvers vermeldden de deugden van den edelen held, wiens nagedachtenis in *Nederland* meer dan die van eenig ander Romein verdient in eere gehouden te worden. FLORUS getuigde van hem, dat geene vleijerij maar zijne verdienste alleen zijnen lof verkondigde (4); en VELLEJUS PATERCULUS stelt hem treffend en ongetwijfeld naar waarheid voor »als een jonge man van zoo vele en zoo groote deugden, als de natuur eens stervelings slechts omvatten kan; van wiens geest het twijfelachtig was of hij meer uitmuntte in krijgsbedrijven dan in staatszaken; wiens zachte en beminnelijke zeden voorzeker even bescheiden waren jegens zijne vrienden, als bij andere gelegenheden, zijn gevoel van eigenwaarde onnavolgbaar geweest is; terwijl hij zijnen broeder in schoonheid van leest evenaarde (5)." 8 J. v. CHR.

Het opperbevel over het leger in *Germanië* werd thans aan TIBERIUS opgedragen, die zich weder naar den *Rijn* begaf. Hij was voorzeker geen CAESAR noch DRUSUS, doch schijnt, hoewel meer door beleid en list dan door geweld en wapenen, zoo wel in dezen veldtogt als in de volgenden het onderling verdeelde *Germanië* in ontzag gehouden te 7 J. v. CHR.

---

(1) STUART, D. XXI. bl. 246—250, en de aldaar aangehaalde schrijvers.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 61.

(3) SUETONIUS in CLAUDIO, c. 1. Vandaar zegt OVIDIUS, *Fast.* I. vs. 597:
Et mortem, et nomen DRUSO *Germania* fecit.

(4) FLORUS, *Lib.* IV. c. 12. *num.* 28.

(5) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 97. Vergelijk hierbij de schoone Ode van HORATIUS *ad urbem Roman*, *Lib.* IV. *Od.* 4.

Men wil dat de naam van DRUSUS in onze taal in het woordje *drost*, wegens het gezag dat deze vorst hier te lande uitoefende, is overgebleven, waaraan BILDERDIJK echter twijfelt. *Gesch. d. Vaderl.* D. I. bl. 29. Beter schijnt dat woord afgeleid te zijn van het oude *drothin*, Heer. Zie TUINMAN, *Fakkel der Nederd. Taale* bl. 75. *Leiden* 1722. Eenigen beweren dat het woordje *droes* mede van DRUSUS afkomstig is, die zijn' naam in deze gewesten geducht had gemaakt. TUINMAN, bl. 73. Zie ook KILIAAN *in voce*. Ed. 1771. Anderen leiden het woord *droes* van *druïd* af. *Vervolg op de Fakkel der Nederd. T.* bl. 45. Doch Druïden waren onder de Germanen niet bekend.

7 J. v. CHR. hebben (1). Dat hij echter dit geheele gewest als overwinnaar doorgetrokken, en het zoo volkomen, zelfs zonder eenig verlies aan zijne zijde, ten onder gebragt zoude hebben, dat het bijna schatpligtig aan *Rome* geworden was (2), is slechts grootspraak door vleijerij ingegeven en die de uitkomst zelve heeft gelogenstraft. Veeleer heeft nooit eenig volk den Romeinen meer werks verschaft, hun nooit zwaarder nederlagen toegebragt, zich nooit minder op hunnen grond ongestraft laten beleedigen, dan de Germanen, over welke de Romeinen vaker zegepralen gehouden, dan hen inderdaad overwonnen hebben (3). DIO CASSIUS verhaalt slechts, dat de Germanen, uit vrees voor de overmagt van TIBERIUS, hem gezanten ter onderhandeling toezonden, behalve de Kantaberen of Kattuariërs, die men overigens nergens in *Germanië* gemeld vindt, ten ware men er de Katten onder verstaan moest; en dat AUGUSTUS deswege den vrede weigerde, dewijl hij dien, door eene algemeene onderwerping aller Germaansche volksstammen algemeen wilde maken. De Kantaberen zouden hem daarop een talrijk gezantschap van aanzienlijke mannen gezonden hebben, die hij, zonder hun gehoor te verleenen, zoo lang in verschillende plaatsen verdeeld en gevangen hield, dat zij ten laatste, wanhopende aan den goeden uitslag hunner zending, zich van het leven beroofden (4).

Terwijl TIBERIUS naar *Rome* vertrokken was om de eer der zegepraal wegens zijne verrigtingen in *Germanië*, te ontvangen, kon dat gewest niet aan zich zelf worden overgelaten, noch de Romeinsche legermagt, welke aldaar verspreid lag, zonder opperhoofd blijven, ten ware men al de vrucht der zoo duur behaalde overwinningen wilde opofferen. Aan M. VINICIUS, die zich reeds vroeger had onderscheiden, is toen waarschijnlijk het opperbevel toevertrouwd geworden. Hij wist den op nieuw ontvlamden krijg, in sommige streken gelukkig te voeren, en in andere te dempen, weswege hem de eerbewijzingen van éene zegepraal toegestaan, en zijne daden, die overigens niet bekend zijn, in een zeer vereerend opschrift verheerlijkt werden (5). Vóór of na hem moet ook L. DOMITIUS AENOBARDUS, de grootvader van NERO, de Germanen beoorloogd hebben en dieper dan eenig bevelhebber vóór hem in *Germanië*, ja, tot zelfs over de *Elbe* zijn doorgedrongen, waarvoor hij almede de eer der zegepraal genoten heeft. Men verhaalt, dat hij eenen dijk of weg door de lage landen en moerassen van *Germanië* heeft aangelegd (6).

---

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 26.

(2) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 97.

(3) TACITUS, *de Morib. Germ.* c. 37. *Bijvoegsels en Aanm. voor de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 48.

(4) DIO CASSIUS, *Lib.* LV. p. 551, 552.

(5) VELELJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 104. p. 140.

(6) SUETONIUS *in* NERONE, c. 4. TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 63. *Lib.* IV. c. 44. ENGELBERTS, D. IV. bl. 60—62.

Inmiddels was TIBERIUS door AUGUSTUS tot zoon aangenomen, en kort daarop naar het steeds woelzieke *Germanië* gezonden, waar SENTIUS SATURNINUS als eerste bevelhebber (*legatus*) het gezag voerde. Indien VELLEJUS PATERCULUS, die als hopman der ruiterij negen jaren onder TIBERIUS gediend heeft en in *Germanië* de ooggetuige zijner verrigtingen geweest is, eenig geloof verdient, zou de komst van dezen veldheer alleen genoegzaam geweest zijn om schrik en vrees in de landen tusschen den *Rijn* en de *Elbe* te verspreiden. Verscheidene Germaansche volksstammen, moesten weder de overmagt der Romeinsche wapenen gevoelen; eenigen onderwierpen zich vrijwillig; anderen werden met geweld ten ondergebragt. Onder deze laatsten behoorden de Kaninefaten, de dappere naburen en stamgenooten der Batavieren. De oorzaken van den krijgstogt tegen hen zijn onzeker. Men gist, dat zij wegens het omverwerpen van een altaar door DRUSUS opgerigt, zich de ongenade der Romeinen op den hals gehaald hadden. Tot in Wintermaand bleef TIBERIUS in het veld, liet toen zijn heir aan de rivier de *Lippe* de winterlegeringen betrekken en begaf zich naar *Rome* (1). 5 J. na CHR.

Reeds in het volgende voorjaar bevond hij zich weder bij zijn leger in *Germanië*. Volgens den geschiedschrijver, dien wij hier volgen moeten, doch wiens onpartijdigheid en eenvoudige waarheidsliefde gansch niet boven alle verdenking verheven zijn, zou TIBERIUS wonderen verrigt, geheel *Germanië* zegevierend doorkruist en volken, ter naauwernood bij name bekend, overwonnen hebben. De groote en kleine Cauchen, welke tusschen de *Eems* en den *Wezer* woonden, schoon ontelbaar in menigte, onvergelijkbaar in ligchaamsgestalte en onverwinbaar wegens hunne ligging, leverden, zegt hij, hunne wapenen over en wierpen zich met hunne aanvoerders, door het gewapend Romeinsche leger in eenen kring omsloten, voor den zetel des veldheers neder. De Longobarden, aan de *Elbe* gevestigd en voor de ontembaarsten aller Germanen gehouden, moesten mede zwichten; en hetgeen men nooit had durven hopen noch wagen, de Romeinsche veldteekenen werden geplant tot aan den vierhonderdsten mijlsteen van den *Rijn* af naar de *Elbe*, waar deze rivier langs de grenzen der Semnonen en Hermonduren stroomde. Te dien einde had TIBERIUS, buiten twijfel op het eiland der Batavieren, eene vloot laten uitrusten, welke langs de kusten van de *Noordzee* behouden voor den mond der *Elbe* aankwam, rijkelijk van het noodwendige voorzien, dien vloed opstevende en zich met zijn leger vereenigde (2). 6 J. na CHR.

Het verschijnen van deze vloot was voldoende geweest om de talrijke gewapende Germanen, welke den overzijdschen oever der *Elbe* tegen de Romeinen moesten verdedigen, op de vlugt te drijven. Slechts één grijsaard, uitstekende boven allen in ligchaamsgestalte en achtbaarheid van voorkomen, waagde het in eene uitgeholde boot, zoo als de Germanen meestal gebruikten, de rivier over te steken, om den nieuwen overweldi-

(1) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 105.

(2) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 106. Ook STRABO maakt van dezen scheepstogt gewag. *Lib.* VII. p. 449.

6 J. na Chr. ger te zien en te spreken. Nadat hem dit was vergund geworden keerde hij onverlet naar de zijnen terug (1).

In dezen krijgstogt schijnt ook de verplaatsing der Sueven, of althans van een gedeelte dezes magtigen volks, en der Sikamberen, ten getale van veertig, of naar eene andere, onzes inziens, meer twijfelachtige opgave, viermaal honderd duizend menschen, door TIBERIUS aan den linker *Rijn*-oever in *Belgisch-Gallië* geschied te zijn. De dapperheid en moed dezer volken, welke zich steeds zoo onverzettelijk tegen de overheersching der Romeinen gekant hadden, maken het hoogstwaarschijnlijk, dat TIBERIUS hen meer door onderhandeling en list, dan door het geweld der wapenen zijnen wil heeft doen volgen. Het was daarenboven niet vreemd noch bezwarend voor de Germanen om van woonplaatsen te verwisselen; somtijds verdreef de eene stam den anderen, en dikwijls noodzaakten de gedurige aanvallen der magtigere naburen, de zwakkere stammen van zelve een ander en veiliger verblijf op te zoeken, Het is ook zeer mogelijk, dat de sluwheid van TIBERIUS geweten heeft hun zijn ontwerp aannemelijk te maken, door hun betere landen, en de bescherming der Romeinen te beloven tegen wier magt zij op den duur toch niet bestand waren (2). Deze volken met de Menapiërs vereenigd, maakten sinds dien tijd slechts één volk uit, maar de naam van Sueven behield de overhand, zoo dat die nog bewaard is gebleven in de dorpen *Sweveghem* en *Swevezeele*, in de omstreken van *Kortrijk*, alsof men zeide: *verblijfplaats der Sueven*, *hof der Sueven* (3). Het is echter mogelijk, dat dit het gevolg geweest is eener latere verhuizing of krijgstogt van dat strijdbaar volk. De stad *Doornik* werd naderhand de hoofdstad der vereenigde Sueven en Menapiërs (4).

7 J. na Chr. Nadat *Germanië* weder schijnbaar tot rust of tot onderwerping was gebragt, voerde TIBERIUS zijne benden in de winterlegeringen, en trok met denzelfden spoed als het vorige jaar naar *Rome* terug (5). Er was echter één volk in overgebleven, dat den vrijen nek niet onder het vreemde juk gekromd had; dit waren de Markomannen, die destijds de velden binnen het Hercynische woud bewoonden. Hun opperhoofd MAROBODUUS, een man van edele afkomst, stouten geest en zeldzame schranderheid, had van tijd tot

(1) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 107. De slaafsche taal, welke deze Schrijver den ouden Germaan laat voeren, is geheel onwaarschijnlijk, en behoort niet dezen maar ongetwijfeld hem alleen toe. STUART, D. XXI. bl. 374. Aant.

(2) SUETONIUS in AUGUSTO, c. 21. in TIBERIO, c. 9. TACITUS, *Annal. Lib.* XII. c. 39. EUTROPIUS, *Lib.* VII. c. 9. p. 323. Verg. ENGELBERTS, D. IV. bl. 72—76. Sommigen lezen bij SUETONIUS Ubiërs in plaats van Sueven. Zie STUART, D. XXI. bl. 376, 377.

(3) DEWEZ, T. I. p. 238.

(4) DEWEZ, T. I. p. 238.

(5) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 107. p. 143.

tijd een groot en welgeoefend leger bijeengebragt, waardoor hij eindelijk voor *Rome* zelf gevaarlijk begon te worden. Om zich van den ondergang dezes koenen en magtigen vorsten te verzekeren, besloot TIBERIUS hem van twee kanten aan te vallen. SATURNINUS moest zich door het Hercynisch woud eenen weg banen en den gevreesden vijand door het land der Katten in den rug vallen, terwijl hij zelf van den kant van *Italië* hem op het lijf zou komen. Juist toen dit wel overlegde plan tot uitvoering zou gebragt worden, werd het verijdeld door eenen opstand in het aangrenzende *Pannonië* en *Dalmatië*, welke niet dan ten koste van veel volks en schatten voor de Romeinen, eindelijk door het wijs krijgsbeleid van TIBERIUS, gedempt werd (1). 7 J. na CHR.

Terwijl deze veldheer zich hiermede bezig hield was aan QUINTILIUS VARUS het bestuur der zaken in *Germanië* opgedragen. Niemand was minder geschikt voor die belangrijke en gevaarlijke betrekking dan een man, die vadsig, trotsch, wellustig en schraapzuchtig van aard, tevens te weinig doorzigt, beleid en menschenkennis bezat, om de nimmer rustende, vrijheidminnende Germanen in ontzag te houden. De keuze op zulk eenen man zou doen vermoeden, dat AUGUSTUS uit het oog verloor, dat er minder wijsheid gevorderd wordt om veroveringen te maken, dan die te behouden. De gierigheid en onstaatkundige handelwijze van VARUS verbraken weldra die verstandhouding, welke vóór zijne komst tusschen de Romeinen en Germanen heerschte en den schijn gaf eener volkomene bevrediging. De Romeinen hadden zich reeds ongevoelig door geheel *Germanië* verspreid, en er sterkten of steden en voorraadplaatsen beginnen te stichten, terwijl van lieverlede hunne zeden en gebruiken onder de Germanen ingevoerd werden, toen VARUS op eens wilde ten uitvoer brengen, wat slechts door den langzamen maar zekeren gang des tijds konde en moest verrigt worden. Hij wilde met geweld en eensklaps de Germanen hervormen, alles onder hen op den Romeinschen voet brengen, en hun land als een Romeinsch wingewest inrigten. Zorgeloos en alsof hij zich te midden van geheel ten ondergebragte volken had bevonden, was hij tot in het hart van *Germanië* voortgetrokken en had zeer spoedig zijne bedoelingen laten merken. Om deze te bereiken sloeg hij eenen geheel anderen weg in dan zijn schrandere voorganger, wiens zachtaardigheid den Germanen de boeijen niet deed bemerken, in welke zij gekluisterd werden, maar die eerst met den tijd moesten knellen. Zijn trots en onverstand beschouwde hen als wezens, die de stem en gedaante van menschen hadden, maar geene achting verdienden, en behandelde hen als het vee, dat men gewoon is naar goeddunken te slagten of te laten leven. De wellustige trotschaard pleegde alom daden van geweld en onderdrukking; de ambten, die voorheen aan de verdienstelijksten werden geschonken, verkocht hij aan de meestbiedenden; zware lasten en heffingen werden opgelegd; Romeinsche wetten, zoo niet de willekeur des dwingelands, beslisten de

10 J. na CHR.

---

(1) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 108—115. SUETONIUS in TIBERIO c. 15. DIO CASSIUS, *Lib.* LV. p. 568—571, 578, 579. *Lib.* LVI. p. 580—582.

10 J. na Chr. geschillen tusschen de partijen, die hunne belangen aan omkoopbare Romeinsche pleitbezorgers moesten toevertrouwen (1).

De Germanen waren natuurlijk in den korten tijd der vreemde overheersching niet zoo geheel aan hunne voorouderlijke zeden en gewoonten ontwend, de zucht naar vrijheid en onafhankelijkheid was niet zoo geheel in hen uitgedoofd, dat de liefde voor die allen niet op nieuw in hen ontwaakte, toen dezen met eenen geheelen ondergang bedreigd werden. De onderdrukking maakte begeerlijk, wat staatkundige toegeeflijkheid en wijze gematigdheid allengs zouden vernietigd hebben. Men verdroeg echter met schijnbaar geduld wat men niet met openbaar geweld konde straffen, en zocht slechts de overweldigers op hunne beurt, door list te verkloeken, vaak de eenige toevlugt van den zwakke tegen de verdrukking der sterkeren. De Romeinen hadden zich niet alleen midden in *Germanië* gevestigd, maar aan den *Rijn* een groot leger bijeen, toereikend om elken openlijken tegenstand te doen mislukken. Men veinsde derhalve van de zijde der Germanen goedwillige onderwerping, en VARUS, wiens waakzaamheid hierdoor geheel in onbezorgdheid ontaardde, vermoedde zelfs niet het onweder, dat zich boven zijn hoofd zamenpakte. In zijne gewaande rust verliet hij zijne voordeelige legerplaats aan den *Rijn*, alwaar hij zijn onderbevelhebber ASPRENAS met twee keurbenden achterliet, en begaf zich naar den *Wezer*. Hier kondigde hem mede alles uiterlijk vrede en vriendschap aan, en dit verleidde hem tot den onvoorzigtigen maatregel zijne magt te verbrokkelen, en haar onder verschillende kleine volksstammen te verdeelen, die hem om eene versterkte bezetting verzocht hadden, ten einde hen, zoo het heette, hierdoor tegen de aanvallen en rooverijen hunner naburen te verzekeren. Deze schrandere list, anders zoo geheel in tegenspraak met het rondborstig Germaansch karakter, werd door eenen jongen landgenoot, die in het vertrouwen der Romeinen deelde, bedacht en bestuurd (2).

HERMAN of ARMINIUS, een jeugdig Germaan, even schrander als moedig, van eenen vurigen geest, die hem ten oogen uitstraalde, vlug begrip en ongemeen beleid, doch loszinnig, trouweloos en heerschzuchtig, was de man die het plan ter vernietiging van de onderdrukking des algemeenen vaderlands ontwierp, geleidde en ten uitvoer bragt. Hij was de zoon van SIGIMER, opperhoofd der Cherusken, en had in de legers der Romeinen gediend; uit hoofde zijner verdiensten had hij het Romeinsche burgerregt verworven, en zelfs bij AUGUSTUS zich in zulk een gunstig licht vertoond, dat hij door dien vorst tot den ridderstand was verheven geworden. De zorgeloosheid van VARUS moest hem al spoedig in de oogen vallen, en zijn scherpziende blik zag even spoedig, dat nu het tijdpunt geboren was om het gehate juk af te werpen. Hiervan wilde hij

(1) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 117. FLORUS, *Lib.* IV. c. 12. *num.* 31, 32. DIO CASSIUS, *Lib.* LVI. p. 582.

(2) DIO CASSIUS, *Lib.* LVI, p. 582, 583.

ook zijne landslieden overtuigen. Met de grootste behoedzaamheid ging hij evenwel hierin te werk, eerst aan weinigen vertrouwende, daarna aan velen zijn plan openbarende, hen vermanende door hunne inschikkelijkheid de Romeinen in slaap te wiegen, en daarna onverwachts aan te vallen; terwijl hij zelf voor VARUS eene vriendschap huichelde, welke hem het volle vertrouwen van dezen bevelhebber verschafte. Te vergeefs werd VARUS dikwerf op de onnatuurlijke toegeeflijkheid, de stille berusting der Germanen in hun lot, op hunne gedweeheid onder de overheersching, zoo geheel in strijd met hun gewoon gedrag, opmerkzaam gemaakt. Zijne kortzigtigheid bemerkte niet het bedrog dat elk terstond in de oogen moest springen; en HERMAN had hem zoo omstrikt en ingenomen, dat hij aan lage wraakzucht toeschreef, toen SEGESTES, de oom van HERMAN, doch wegens het schaken zijner dochter op dezen verbitterd, hem van de geheime zamenspanning onderrigtte en aanried zijnen neef met de andere hoofden op te ligten, verzekerende, dat het gemeen niets zou ondernemen, wanneer de aanvoerders van kant waren (1). 10 J. na Chr.

Een opstand met voordacht in een verwijderden hoek van *Germanië* begonnen, wekte VARUS het eerst uit zijne vermeende zekerheid. Tegen den raad van SEGESTES trok hij met ruim drie keurbenden, gevolgd door jongens en vrouwen, wagens en paarden, als in vollen vrede, ter demping der beweging op, terwijl de in schijn bevriende Germanen beloofden hem onverwijld met hulpbenden te zullen volgen. Zij hadden zich reeds in het geheim, doch tot een geheel ander doel, gewapend, en achterhaalden hem, na de Romeinsche krijgsknechten die op hun verzoek in bezetting waren achtergebleven te hebben omgebragt, in het woud *Teutoburg*, tusschen de *Lippe* en de *Wezer*, nabij het stadje *Horn* in het tegenwoordig Vorstendom *Lippe-Detmold*. Afgemat van den moeijelijken togt, omringd door bergen en bosschen, in welke men voor zich eenen weg moest banen, geteisterd door stormen en geweldige stortregens, die niet veroorloofden vasten voet op den doorweekten grond te zetten, terwijl ontwortelde boomstammen en afgeslagen takken elke schrede belemmerden, zagen zich de Romeinen plotseling door de Germanen, aan wier hoofd HERMAN en zijn vader SIGESMER zich gesteld hadden, van alle kanten ingesloten en aangevallen. Na een verward en bloedig gevecht gelukte het hun door de talrijke vijanden heen te slaan en eene hoogte te bereiken, van waar zij echter den volgenden dag weder naar de gevaarlijke bosschen werden gedrongen, terwijl de aanhoudende regen hunne wapenen grootendeels nutteloos maakte. Intusschen werd het getal der Germanen steeds door nieuwe drommen versterkt, en eene vreesselijke slagting geschiedde op den derden dag onder de misleide Romeinen, voor wie geene uitkomst meer mogelijk was. VARUS benam zich zelven uit vrees en wanhoop een leven, hetwelk hij

(1) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 118. TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 55. DIO CASSIUS, *Lib.* LVI. p. 583.

10 J. na Chr. geen moed had te verdedigen, en werd hierin door eenige zijner bevelhebbers gevolgd (1).

De zelfmoord des veldheers verlamde alle kracht tot verderen tegenstand en voltooide weldra de nederlaag. Mogten eenigen zich al tot het uiterste verdedigen en hun leven ten duurste verkoopen, anderen daarentegen wierpen de wapenen van zich en liepen wanhopig in de hellebaarden en zwaarden der Germanen, terwijl de meesten zich op genade of ongenade overgaven. Trouweloos had VALA met zijne ruiterij de voetknechten verlaten; hij werd achterhaald; niet een der zijnen ontkwam; en dit zou het onvermijdelijke lot van al de Romeinen geweest zijn indien de Germanen van moorden en bloed plengen verzadigd, zich niet te begeerig tot het plunderen van den buit begeven hadden. Hierdoor gelukte het eenigen Romeinen, waaronder hoornblazers, te ontkomen wier gewoon krijgsgeschal de Germanen misleidde, en in den waan bragt, dat ASPRENAS met de achtergebleven keur- en hulpbenden aanrukte, waarop zij het vervolgen der vlugtenden staakten, zoodat eenigen het leven bergen konden. De overwinning was intusschen volkomen, en zou schitterend mogen genoemd worden indien zij niet door listige trouweloosheid, maar door moed en schrander krijgsbeleid behaald geworden ware. De veldteekenen der Romeinen en twee hunner adelaars vielen in handen der Germanen bij wie zij nu tot voorwerpen van schimp en verguizing verstrekten; den derden adelaar had de standaarddrager, in den uitersten nood, onder zijnen draagband verborgen en daarna in een moeras begraven (2).

Laaghartige wreedheid drukte den schandelijken stempel op de roemlooze overwinning. Zonder genade doemde HERMAN de krijgsgevangenen ter dood, zoodat weinigen gespaard bleven om als slaven behandeld en, zonder aanzien des persoons, tot de laagste diensten misbruikt te worden. De hoplieden werden in koelen bloede vermoord; de aanzienlijkste bevelhebbers, ter eere der goden, op de boschaltaren als offerdieren geslagt; de gemeene krijgsknechten aan galgen gehangen of levendig in de aarde bedolven, en de gruwelijkste martelingen werden uitgedacht voor hen, die regtspleging onder VARUS uitgeoefend hadden, en op welke men het felst gebeten was. Men rukte hun de oogen uit, hieuw hun de handen af en schaamde zich geenen laffen spot onder het martelen, toen eenen, wien men de tong uitgesneden en de lippen toegenaaid had, onder een woest getier werd toegeroepen: »adder, schuifel nu.” Het opgegraven lijk van VARUS bleef evenmin veilig voor de mishandeling van het gemeen, zelfs niet voor den hoon van eenige bevelhebbers. Het afgehouwen hoofd werd aan MAROBODUUS gezonden; hetzij dat deze vorst mede tot het bondgenootschap behoorde, of om hem

(1) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 118, 119, p. 157, 158. FLORUS, *Lib.* IV. c. 12. *num.* 33—35. DIO CASSIUS, *Lib.* LVI. p. 583, 584.

(2) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 119, 120. FLORUS, *Lib.* IV. c. 12. *num.* 38. TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 61. DIO CASSIUS, *Lib.* LVI. p. 584, 585.

daardoor aan te sporen er deel in te nemen; hetzij dat het aan hem, als zijnde een der magtigste Germaansche vorsten, ten geschenke of misschien wel ten verwijt was aangeboden, daar hij onlangs in onderhandeling met de Romeinen was getreden, en om hem tevens te toonen, hoe men zich van de wereldveroveraars konde en moest ontslaan. Hij zond het hoofd naar *Rome* aan AUGUSTUS, die het liet begraven (1). 10 J. na Chr.

Onbeschrijfelijk was de indruk welken de tijding dezer ontzettende gebeurtenis in de wereldstad maakte. De vreugde over de zege onlangs in *Dalmatië* behaald, werd door deze rampmare geheel verdoofd, en de vrees maakte zich van allen meester. Men herinnerde zich de Kimberen en Teutonen, en de ontstelde verbeelding zag reeds de Germanen over den *Rijn* en de *Alpen* in *Italië* en voor de poorten van *Rome*. Doch de schrik des eersten oogenbliks werd weldra door eenen algemeenen rouw gevolgd over het verlies van legerscharen, die door ondervinding, krijgstucht, dapperheid en sterkte boven allen uitmuntten. Augustus zelf was troosteloos. »Varus, varus, geef mij mijne keurbenden weder!" gilde hij dikwerf wanhopig uit, en gaf zich geheel over aan de smart over eenen tegenspoed boven welken hij zich door kalmte en waardigheid, althans voor de oogen des volks, had moeten verheffen. Beducht voor oproer liet hij de stad overal zorgvuldig bewaken, de Germaansche lijfwachten, die door de weloverlegde list hunner landslieden zijn vertrouwen verbeurd hadden, werden benevens de Gallische afgedankt en op eilanden gebannen, terwijl al de ongewapenden uit deze volken welke zich in *Rome* bevonden, die stad moesten verlaten (2).

De berigten uit *Germanië* werden ondertusschen geruststellender. Herman had, onbegrijpelijk genoeg, niet dat voordeel uit zijne overwinning getrokken, welk de vrees en verwarring der Romeinen hem schenen te verzekeren. Slechts ééne sterkte aan de *Aliso* werd door de Germanen veroverd, doch de bezetting sloeg door den overmagtigen vijand henen en redde zich bij ASPRENAS. Deze bevelhebber was ongehinderd met de benden, welke hij, doch te laat, ter hulp van VARUS had aangevoerd, behouden in *Neder-Germanië* gekomen, waardoor hij de volken aan den *Rijn* zoo wel als in *Belgisch-Gallië*, die reeds in gisting waren, tot rust gebragt had. En inderdaad, tot dat einde konde hij geene betere winterlegering uitgedacht hebben dan in en omtrent het eiland der Batavieren, waar de verschansingen, welke DRUSUS had aangelegd, hem tegen de onverhoedsche aanvallen van HERMAN verzekerden (3).

Augustus verzuimde echter niet zoo spoedig mogelijk een leger ter wraakoefening bijeen te brengen; doch het volk was met zulk eenen schrik bevangen, dat hij niet dan door de geweldigste maatregelen zijn doel konde bereiken. Met eene ge-

---

(1) Vellejus paterculus, *Lib.* II. c. 119, 120. Florus, *Lib.* IV. c. 12 *num.* 37, 38. Tacitus, *Annal. Lib.* I. c. 61, 71.

(2) Suetonius *in* augusto, c. 23, 49. Dio cassius, *Lib.* LVI. p. 585.

(3) Vellejus paterculus, *Lib.* II. c. 120. p. 159. Engelberts, D. IV. bl. 104.

10 J. na Chr. dwongene en uit alle rangen zamengeraapte menigte zond hij onverwijld TIBERIUS, aan wiens beleid deze hoogstgewigtige togt werd toevertrouwd, naar *Germanië* (1).

11 Door het voorbeeld van VARUS geleerd, ging deze veldheer met verdubbelde omzigtigheid en waakzaamheid te werk. Nadat hij alles in *Gallië* op eenen behoorlijken en veiligen voet had gebragt, trok hij den *Rijn* over, doch hier geen tegenstand ontmoetende, drong hij dieper over de grenzen voort, verwoestte de landerijen, verbrandde de woningen, verstrooide eenige benden en voerde, zonder éénen man verloren te hebben, de zijnen in zegepraal naar de winterlegeringen terug (2).

12 Vergezeld door GERMANICUS, den zoon van DRUSUS, trok hij het volgende jaar andermaal den *Rijn* over, van welken hij zich echter uit vrees voor eenen onverhoedschen aanval, niet verre verwijderde. Hij bepaalde zich derhalve bij het afloopen en plunderen der omliggende streken, waarop hij naar *Rome* terugkeerde (3). Ofschoon in deze beide veldtogten, om en binnen de grenzen van *Nederland*, geen algemeene veldslag geleverd, geen gewest ten ondergebragt werd, moeten er evenwel gevechten zijn voorgevallen; en TIBERIUS zelf had eenmaal gevaar geloopen door eenen Brukterer van het leven beroofd te worden (4).

13—14 Tot aan den dood van AUGUSTUS bleef *Germanië* in rust, terwijl onder het opperperbevel van GERMANICUS acht keurbenden aan den *Rijn* gelegerd waren, zoo wel om de Galliërs in teugel, als de Germanen in ontzag te houden, wie men de nederlaag van VARUS niet vergeven konde (5). Het blijkt echter, dat het bevel tot verwijdering der Germaansch-Batavische lijfwachten uit *Rome*, ten gevolge van deze nederlaag, weder is ingetrokken; althans TIBERIUS bezigde deze bende, toen hij het hoog gezag had aanvaard, bij het dempen van eenen gevaarlijken opstand, welke in *Pannonië* onder het krijgsvolk wegens mishandeling en wanbetaling was uitgebroken (6).

15 Eene even verschrikkelijke muiterij was op denzelfden tijd en om dezelfde reden onder de krijgsbenden, die onder het bevel van CAJUS SILIUS aan den *Boven-*, en van AULUS CAECINA aan den *Beneden-Rijn* lagen ontstaan, terwijl GERMANICUS zich ter heffing eener schatting in *Gallië* ophield. De vier keurbenden op de grenzen der Ubiërs, grootendeels jong krijgsvolk en onlangs door AUGUSTUS geworven, door werkeloosheid losbandig geworden, verhieven het eerst den standaard des oproers, en wisten de oude spitsbroeders in hare hersenschimmige plannen te doen deelen. Zij eischten eer-

(1) DIO CASSIUS, *Lib.* LVI. p. 585, 586.

(2) VELLEJUS PATERCULUS, *Lib.* II. c. 120. p. 159. SUETONIUS *in* TIBERIO, c. 18.

(3) DIO CASSIUS, *Lib.* LVI. p. 586.

(4) SUETONIUS *in* TIBERIO, c. 19.

(5) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 3. *Lib.* IV. c. 5.

(6) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 24—29.

lijk ontslag voor de oude, verhoogde bezoldiging voor de jonge krijgsknechten, voor allen het einde der ongemakken en wraak over de wreedheid der hondordmannen. »Het rijk," riepen zij uit »is in onze handen; onze overwinningen hebben den staat uitgebreid; aan ons zijn zij die de heerschappij te verwachten hebben, den eertitel van *Germanen-bedwingers* verschuldigd." De kleinmoedigheid van CAECINA maakte de onrustigen steeds stouter, en het morren sloeg weldra over tot geweld. IJlings en verwoed vielen zij met ontbloote zwaarden op de voorwerpen van hunnen haat, op de hoofdlieden aan, verminkten, verscheurden hen en wierpen hunne lijken buiten de legerwallen of in den *Rijn.* Slechts CASSIUS CHAEREA, een jong hopman, die naderhand door het vermoorden van CALIGULA, *Rome* van eenen dwingeland verloste, baande zich met het zwaard in de vuist eenen weg te midden der verwoede krijgsknechten. Geen bevelhebber, geen legermeester werd meer gehoorzaamd; de muitelingen, alle wettig gezag trotserende, verdeelden de dienst onder elkander, bezetteden de wachten en posten, en zonder opperhoofd heerschte echter onder hen eene eensgezindheid, alsof zij geregeerd werden (1). 15 J. na CHR.

Op de tijding dezer bewegingen snelde GERMANICUS, nadat hij de Sequaners en Belgen onder den eed aan TIBERIUS gebragt had, naar het tooneel des oproers. Indien heerschzucht meer dan adel van gemoed en vastheid van beginselen den jongen held bezield had, zou hij zich ongetwijfeld van deze gunstige gelegenheid bediend hebben, om aan het hoog gebied te geraken. Hij toch was de zoon van den beminden DRUSUS, den afgod des volks en van wien men vertrouwd had, dat zoo hij aan het rijk gekomen ware, de aloude vrijheid weder zou herleefd hebben. Hier uit was de gunst voor GERMANICUS en dezelfde hoop op hem voortgesproten, hetgeen den heimelijken haat en achterdocht van TIBERIUS had opgewekt, Doch juist daardoor was hij te dierbaarder bij het volk geworden, dat tevens met leede oogen de bitterheid van LIVIA tegen AGRIPPINA, zijne echtgenoote, aanschouwde, die, schoon vrij oploopend van aard, door hare deugd en huwelijksliefde aller achting genoot. Hij vereenigde daarenboven alles in zich om de genegenheid van het algemeen te verwerven; hij was burgerlijk van aard, bijzonder minzaam en zijn voorkomen leverde geheel het tegenbeeld op van het trotsche en norsche in het gelaat en in de spraak van TIBERIUS. Eigen verheffing evenmin als eigen veiligheid konden hem, bij het berigt van den opstand zijner benden, in verzoeking brengen; integendeel, »hoe nader hij zich bij de hoogste hoop gevoelde," zegt TACITUS, »des te ijveriger trachtte hij de belangen van TIBERIUS te bevorderen (2)."

De oproerige benden van zijne naderende komst onderrigt, verlieten de legerplaats om hem te ontvangen; hare nedergeslagene oogen toonden schaamte

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 31, 32, 33.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 33. GERMANICUS quantò summae spei propior, tantò impensius pro TIBERIO niti. c. 34.

15 J. na Chr. en berouw; doch naauwlijks was hij binnengeleid als klagten, getier en dreigende gebaren hem het algemeene misnoegen verkondigden. Eenigen grepen zijne hand als wilden zij die kussen, doch alleen om hem te overtuigen, dat zij tandeloos waren; anderen toonden hem hunne van ouderdom gekromde en stramme leden. Hij gebood de ondereengemengde menigte zich in rotten te verdeelen, opdat zij hem beter konde hooren; en werd, hoewel schoorvoetend, gehoorzaamd. Nu ving hij aan met den lof van AUGUSTUS, sprak van de overwinningen en zegepralen van TIBERIUS, verhief de heerlijke daden van dien vorst met die zelfde keurbenden in *Germanië* verrigt, en prees de eensgezindheid van *Italië*, de trouw der Gallische volken en de rust welke door het geheele rijk heerschte. Dit alles, met een onverschillig geduld aangehoord, geleidde hem tot het wezenlijke punt zijner rede, tot den opstand. »Waar," riep hij uit, »is die wijze ondergeschiktheid, die oude krijgstucht gebleven? Rampzaligen, waar zijn uwe bevelhebbers, waar uwe honderdmannen?" Op deze woorden rukten allen hunne kleederen af, toonden op hunne ontbloote ligchamen de veelvuldige likteekenen van wonden, en de striemen der slagen, terwijl elk zich beklaagde over de groote moeite om eenig verlof te verwerven, de ongenoegzaamheid der soldij en over den zwaren arbeid aan wegen, bruggen, wallen, grachten en wat al uit nood en ter wering van lediggang bevolen werd. Het felste geschreeuw werd door de oude krijgsknechten (*veterani*), die dertig jaren of langer gediend hadden aangeheven. Zij eischten ontslag benevens ondersteuning in hunnen ouderdom, en vorderden het geld dat AUGUSTUS hun door eenen uitersten wil vermaakt had; terwijl de stoutsten onder hen, GERMANICUS gelukwenschende, verklaarden, dat zoo hij voor zich zelven het oppergebied begeerde, zij bereid waren hem te dienen. GERMANICUS, alsof hij door dit aanbod zelf medepligtig aan het misdrijf geworden was, springt met afgrijzen van zijnen veldheerlijken zetel, doch wordt door de dreigende zwaarden der muiters teruggedrongen. »Liever wil ik sterven, dan mijnen eed verraden!" roept hij in geestdrift uit, terwijl hij het staal van zijne zijde rukt en den arm opheft om het in zijne borst te jagen, maar hierin door eenen, die met geweld zijne hand vasthoudt, verhinderd wordt. »Stoot slechts toe," schreeuwen anderen daarentegen, en een dezer woestelingen biedt hem zijn eigen zwaard aan met de woorden: »dit zal scherper zijn." Deze schaamtelooze stoutheid brengt de razende menigte een oogenblik tot zich zelve, van hetwelk de vrienden van GERMANICUS gebruik maken om hem naar zijne tent te brengen (1).

Hier werd een raad bijeengeroepen. De staat van zaken was ten uiterste hagchelijk en moest met overleg en voorzigtigheid bestuurd worden. Men vreesde dat de benden aan den *Boven-Rijn* die zich tot nu toe stil gehouden hadden, aan het voorstel der oproerlingen gehoor zouden geven, van zich met hen te vereenigen, de stad der Ubiërs te plunderen en zich dan met hetzelfde doel naar *Gallië* te wenden. De vijandelijk

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 34, 35.

gestemde Germanen, wie dit oproer niet onbekend was gebleven, dreigden met eenen inval, zoodra de keurbenden den *Rijn* zouden verlaten hebben. De getrouwgebleven en de hulpbenden tegen de muiters te wapenen zou het begin zijn van een nieuwen burgeroorlog. Gestrengheid was gevaarlijk; inwilliging noodlottig; het was even heilloos voor den staat hetzij men het krijgsvolk in alles, of in niets te wille was. Na lang en rijp beraad werd goedgevonden om op naam van TIBERIUS brieven te schrijven, waarin dengenen volkomen ontslag verleend werd, welke twintig, en oudverklaring hun, die zestien jaren dienst telden, terwijl aan allen verdubbeling der gelden hun door AUGUSTUS vermaakt, werd toegezegd. De ontslagverleening had dadelijk plaats, doch de betaling werd uitgesteld tot dat men de winterlegeringen zou betrokken hebben; twee keurbenden echter vorderden oogenblikkelijke voldoening op zulk eenen beslissenden toon, dat GERMANICUS genoodzaakt was haar genoegen te geven. De beide anderen trokken onder bevel van CAECINA naar de stad der Ubiërs, terwijl GERMANICUS zich naar het leger aan den *Boven-Rijn* spoedde en het, in naam van TIBERIUS, onder den eed bragt. De muitende krijgsbezetting in het land der Cauchen was intusschen door den legermeester MENNIUS beteugeld, en naar de winterlegeringen geleid (1). 15 J. na Chr.

Door grootmoedigheid en gematigdheid had GERMANICUS alzoo eenen opstand gestild, welke onberekenbare gevolgen naar zich konde gesleept hebben, toen een gezantschap van den Raad hem bij het altaar der Ubiërs ontmoette. De keurbenden, hier gelegerd, zich inbeeldende, dat deze gezanten op last van den Raad kwamen om de beschikkingen te vernietigen, welke zij met geweld afgedwongen hadden, geraakten op nieuw in beweging. Onstuimig en verwoed begaven zij zich, in het holste van den nacht, naar het verblijf van GERMANICUS en drongen met geweld in het slaapvertrek van den vorst wien zij ten bedde uithaalden en onder bedreiging des doods het vaandel, bij hem berustende, afeischten, met welk zij langs den weg draafden. De gezanten intusschen verwittigd van het gevaar waarin GERMANICUS verkeerde, spoedden zich naar hem henen, doch werden door de rondzwervende, dolle krijgsknechten ontmoet, welke de scheldwoorden, die zij hun toewierpen, met bedreigingen vergezelden, en aan wier moorddadige handen zij ter naauwernood door de vlugt ontkwamen. Met het aanbreken van den dag begaf zich GERMANICUS naar de legerplaats, alwaar hij den muitelingen het eigenlijke doel des gezantschaps, dat geheel vreemd was van hunne eischen, openbaarde, hun herinnerde, dat zij in de personen van de afgezanten des Raads het regt der volken geschonden hadden, en ten slotte de schande betreurde met welke zij zich daardoor beladen hadden. De menigte door de kracht zijner welsprekenheid bevredigd of liever verstomd hebbende, liet hij terstond de afgevaardigden onder eene bedekking hulpruiters vertrekken (2).

---

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 36, 37, 38.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 39.

15 J. na Chr. Te vergeefs berispte men hem, dat hij zich in de tegenwoordige omstandigheden, niet naar het leger aan den *Boven-Rijn* begaf, alwaar hij onder het krijgsvolk gehoorzaamheid en hulp tegen de wederspannigen, die reeds door te veel goedheid bedorven waren, zou vinden. Slechts liet hij zich eindelijk overreden zijne zwangere gemalin AGRIPPINA en zijn zoontje CAJUS weg te zenden, op dat dezen ten minste tegen de heiligschennende woede der oproerige benden zouden verzekerd zijn. Maar AGRIPPINA wilde haren gemaal niet verlaten. » Het bloed van den vergoden AUGUSTUS stroomt door mijne aderen," riep zij uit, » ik zal in de gevaren toonen, dat ik mijner afkomst niet onwaardig ben." GERMANICUS poogde nu zelf haar tot vertrekken aan te sporen; slechts zijne tranen en beden om voor hun kind en voor de vrucht in haren schoot te zorgen, konden haar ten laatste overreden. Met haar zoontje op den arm, gevolgd door de weenende vrouwen van eenige vrienden haars gemaals, moest de edele AGRIPPINA de legerplaats verlaten, die thans meer naar eene verwonnene, in rouw en treurigheid gedompelde stad geleek, dan naar het vrolijk verblijf van eenen jeugdigen veldheer. » Vanwaar dat geween? Vanwaar die droefheid, die jammerklagten?" riep de eene krijgsknecht den anderen toe. » Hoe, moeten aanzienlijke vrouwen, moet de echtgenoote van den opperbevelhebber zelve, zonder hoofdman, zonder eenige krijgsmans bescherming en zonder het gewoon geleide, zich naar de Treviren begeven, en met het kind, onder ons geboren en opgevoed, veiligheid zoeken bij een vreemd volk?" De haat op de Treviren niet minder dan schaamte, medelijden en de herinnering van haren vader AGRIPPA, haren grootvader AUGUSTUS, en haren schoonvader DRUSUS, maken diepen indruk op het gemoed der woeste scharen. Eenigen volgen haar onmiddellijk, houden haar eerbiedig tegen, en bidden haar terug te keeren en te blijven; anderen omringen en smeeken GERMANICUS, die hun in de eerste vervoering zijner smart en verontwaardiging met harde en doeltreffende woorden hun wangedrag verwijt, hen de buitensporigheden herinnert aan welke zij zich hebben schuldig gemaakt en hoe onverantwoordelijk zij zich tegen den staat vergrepen hebben; en eindigt met de betergestemden tot gehoorzaamheid aan te sporen en ten blijke daarvan, zoo wel als van hunne trouw, zich van de oproerigen af te zonderen. Getroffen wierpen zij zich aan zijne voeten, erkenden ootmoedig hunne schuld en smeekten hem de halsstarrigen te straffen, den misleiden te vergeven, hen tegen den vijand aan te voeren, doch daarentegen zijne gemalin terug te roepen, en hen voor den hoon te bewaren, dat de voedsterling der keurbenden aan de zorg van gehate Galliërs werd toevertrouwd. GERMANICUS willigde in al hunne eischen, uitgezonderd in de terugkomst van AGRIPPINA; dewijl hare kortaanstaande bevalling en de naderende winter dit niet veroorloofden (1).

Het straffen der schuldigsten werd den krijgsknechten zelven overgelaten, die spoedig op de grootste belhamels aanvielen, en hen geboeid voor den bevelhebber der eerste

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 40—44.

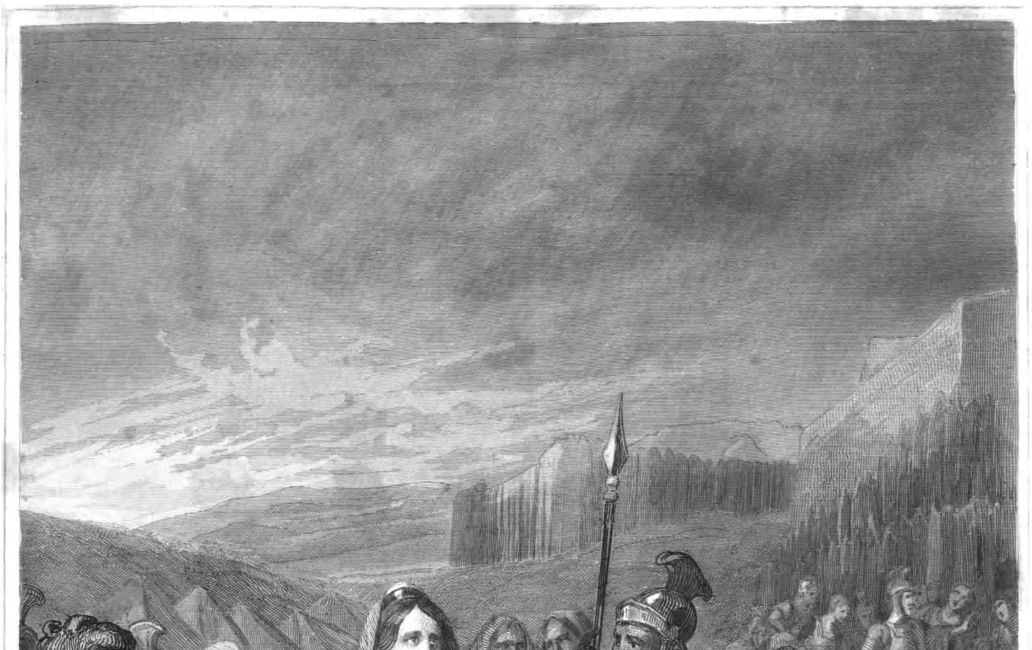

AGRIPPINA VERLAAT DE LEGERPLAATS.

keurbende sleepten. De grondbeginselen en vormen des regts werden voorzeker weinig 15 J. na CHR.
bij deze regtspleging in het oog gehouden, en de krijgsknechten plengden met eene woeste vreugde het bloed hunner makkers, als of zij zich zelven daardoor van de misdaad konden zuiveren. GERMANICUS liet begaan, wat hij misschien konde, maar niet wilde verhinderen, dewijl het buiten zijn bevel geschiedde, en deze wreede strafoefening geheel alleen op rekening van het krijgsvolk zelf moest gesteld worden. Hierop onderging het gedrag der hoplieden een naauwkeurig en gestreng onderzoek; zij die zich, volgens de eenparige getuigenis, aan schraapzucht of wreedheid hadden schuldig gemaakt, werden weggejaagd; doch die zich behoorlijk van hunnen pligt gekweten hadden, behielden hunnen rang. Ondertusschen waren de oude krijgsknechten tegen de Sueven gezonden, welke, zoo het heette, *Rhetië* bedreigden, maar hoofdzakelijk om hen uit de legerplaats te verwijderen, die overal de schrikkelijke teekenen der bloedige middelen van genezing vertoonde, en de herinnering van de gepleegde misdaad steeds levendig hield (1).

De gelukkige afloop dezer moeijelijkheden bleef zonder invloed op de beide keurbenden nabij *Vetera* gelegerd, onder welke het oproer het eerst begonnen was, en die zich aan de gruwelijkste misdrijven hadden schuldig gemaakt, terwijl zij thans met hardnekkigheid in het strafwaardig opzet volhardden. Om deze muitelingen tot reden te brengen, scheen GERMANICUS geen ander middel overig dan de wapenen; hij besloot dan ook met eene vloot en hulpbenden den *Rijn* af te zakken, om hen als vijanden te beoorlogen, indien zij zich niet goedwillig onderwierpen. Ten einde echter het bloed van Romeinen te sparen, en tevens den schuldigen tijd te geven zich aan het voorbeeld hunner deelgenooten te spiegelen en tot inkeer en berouw te komen, schreef hij, toen het heir bijeen was, aan CAECINA, »dat hij met een magtig leger afkwam en allen over de kling zou jagen, indien de schuldigen niet onmiddellijk gestraft werden." CAECINA las den brief aan de arend- en standaarddragers benevens de welgezinden uit het leger heimelijk voor, welke hierop de gemeene krijgsknechten polsten en het grootste gedeelte tot hunnen pligt terugbragten. Op een gegeven teeken vielen dezen met het zwaard in de vuist in de tenten en op hunne muitende krijgsmakkers aan, die hiervan noch de oorzaak, noch het uiteinde bevroeden konden. Het gekerm, de wonden en de bloedende lijken deden hen echter weldra de wapenen ter zelfverdediging opvatten. Vele onschuldigen sneuvelden nu door het staal der oproerigen, en de geheele legerplaats leverde een vreesselijk tooneel op van verwarring, woede en moord, dewijl noch bevelhebber, noch honderdman perken stelde aan den wraaklust en de razernij des krijgsvolks; het was geene strafuitoefening maar eene slagting; geen middel tot herstel, maar tot verdelging, gelijk GERMANICUS onder een vloed van tranen erkende, toen hij kort daarna dit bloedbad aanschouwde (2).

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 44, 45.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 45, 48, 49.

15 J. na Chr. De woede der krijgsknechten veranderde, na het verbranden van de lijken der verslagenen, in de schrikkelijke begeerte om de schuld des broedermoords door andere slagtoffers te verzoenen. Zoo vergist zich het berouw meest altijd in de daden door welke het zich wil openbaren, wanneer zuivere beginselen van zedelijkheid en regtvaardigheid ontbreken, of het verstand door verkeerde begrippen van eer, en de geest door vooroordeelen en driften omstrikt worden. Onstuimig eischten zij dat men hen ten krijg zou voeren; hunne handen en zwaarden rookten nog van het bloed hunner vermoorde strijdgenooten, en dit, meenden zij, konde niet anders dan door het bloed der Germanen afgewischt worden. Germanicus verzuimde niet van deze geestdrift des volks gebruik te maken; hij sloeg terstond eene brug over den *Rijn*, in de omstreken van *Xanten*, en voerde naar gene zijde dier rivier twaalf duizend keurlingen, zes en twintig Germaansch-Batavische zoo wel als Gallische hulpbenden en acht vleugels ruiterij, die volstrekt niet in het oproer deel genomen hadden (1).

De Germanen, verheugd over de werkeloosheid en de tweedragt hunner vijanden, lagen zorgeloos niet verre van den *Rijn*. Zij hadden het gunstige tijdstip om zich te vereenigen en de oproerige, teugellooze Romeinsche benden geheel van gene zijde dier rivier te verjagen ongebezigd laten voorbij gaan; en dit verzuim zouden zij nu, gelijk meest altijd, ten zwaarste boeten. Germanicus trok onmiddellijk, ondanks het verloopen jaargetijde, met verhaaste schreden door ongebaande omwegen en bijna ondoordringbare bosschen, om den vijand onverwachts op het lijf te vallen. Tot dien aanval werd zekere nacht bepaald, in welken, naar men vernomen had, de Germanen een plegtig feest met maaltijden en spelen zouden vieren. Caecina trok met de ligt gewapende manschap vooruit om den weg te banen, en de keurbenden volgden op eenen matigen afstand. Het was een heldere sterrenhemel. Zonder bemerkt te worden kwam men aan de gehuchten der Marzen, een volk tusschen *Paderborn* en *Munster*, en bezettede de uitgangen met wachten. Alles was in eene diepe rust; bedwelmd door drank en overdaad lagen de onbekommerde feestelingen op hunne legersteden of rondom hunne tafels verspreid, zonder eenige voorzorg genomen of posten uitgezet te hebben. Het schijnt dat Germanicus genoodzaakt geweest is hier zijne gewone grootheid van ziel en zachtmoedigheid aan den wil zijner bloeddorstige keurlingen op te offeren. De Marzen hadden tot de nederlaag van Varus het hunne toegebragt; dit moest, naar het gevoelen van den Romein, ten strengste gewroken worden, dewijl hierdoor alleen de schimmen der verslagenen konden bevredigd worden; en Germanicus zal derhalve hunne wraak, volgens het denkbeeld dier tijden, welligt niet wettig hebben kunnen noch durven tegenhouden. Hij verdeelde zijne krijgsmagt in vier benden; vijftig duizend schreden in den omtrek werd alles te vuur en te zwaard verwoest; kunne noch ouderdom vond genade; gewijde noch ongewijde plaatsen werden verschoond; en zelfs de wijdberoemde tempel of

(1) Tacitus, *Annal. Lib.* I. c. 49.

het heilig bosch van TANFANA werd met den grond gelijk gemaakt (1). De Romeinen, zonder eenen gewonde te hebben, behaalden eene gemakkelijke zege over eene half-slapende, ongewapende, verward door elkander waggelende menigte (2). 15 J. na CHR.

Deze gruwelijke slagting bragt de Brukteren, de Tubanten en Usipeten, alle Nederlandsche volken, in beweging. Zij vatteden post in de bosschen door welke de Romeinen moesten terug keeren, en vielen, zoodra deze genaderd waren, met overleg van alle zijden, doch het allerhevigst op derzelver achterhoede aan. Reeds hadden hunne digtgeslotene drommen de ligtgewapende benden der Romeinen in verwarring gebragt, toen GERMANICUS naar de twintigste keurbende, die aan het wijken was, henen snelde en uitriep: »Nu is het tijd om de schande uwer muitzucht voor altijd uit te wisschen, en uwe eer te herwinnen; voorwaarts!" Hierdoor ontvlamd, storteden zij met vernieuwe woede op de vijanden, welke naar het open veld terug gedreven en geslagen werden, terwijl de Romeinsche voorhoede aan de grenzen van het bosch gekomen, zich aldaar versterkte. De aftogt werd voorts ongehinderd voortgezet; en het krijgsvolk, vertrouwende door zijne daden de vorige schuld verzoend te hebben, keerde vrolijk in zijne winterlegeringen terug (3).

De tijding dezer gewenschte keering van zaken verwekte in TIBERIUS blijdschap en zorg tevens. Hij verheugde zich over het dempen des opstands, maar minder beviel hem dat GERMANICUS door het schenken van geld en een vervroegd ontslag de gunst der krijgsknechten gewonnen had; ook de oorlogsroem van den held verontrustte zijn achterdochtig hart. Intusschen sprak hij in den Raad tot lof van GERMANICUS, bekrachtigde al wat door hem verleend was en bestemde te zijner eere, even als voor DRUSUS, door wien de Illyrische onlusten gestild waren, plegtige dankoffers in *Rome*: zelfs werd hem de eer eener zegepraal over de Germanen toegestaan (4).

De oorlog in *Germanië* echter wel verre van geëindigd te zijn, konde slechts als begonnen beschouwd worden. De volgende zomer zou eerst der Germanen lot beslissen, en de steeds toenemende oneenigheden tusschen de beide opperhoofden der Che-

(1) Welk eene Godheid deze TANFANA geweest is kan slechts bij gissing bepaald worden. Sommigen denken hier aan eene bosch- of woud-godheid; en leiden den naam af van *Tan*, eene den, en *Fan*, in het Oud-Duitsch eene Godheid. Anderen willen liever gedacht hebben aan het woord *Aanvank*, *'t Anvank* of *Tanfank*, het *begin*. En dan zou TANFANA hetzelfde Wezen zijn hetwelk de Hebreën en de Christenen, den *Eerste* en den *Laatste*, het *Begin* en het *Einde aller dingen* noemden. CLUVERIUS plaatst dezen tempel tusschen de *Eems* en de *Lippe*; en JAC. GRONOVIUS wil dat de stad *Zutphen* (*Zutphania*) daarvan haren naam ontleend hebbe. Zie ENGELBERTS, D. IV. bl. 156—159.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 50, 51. ENGELBERTS, D. IV. bl. 153—159.

(3) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 51.

(4) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 52—55. DIO CASSIUS, *Lib.* LVII. p. 605.

15 J. na Chr. rusken schenen aan *Rome* eene schitterende voldoening over de nederlaag van VARUS te beloven. Reeds vroeg in het voorjaar opende GERMANICUS den veldtogt met eenen on-
16. verhoedschen aanval in het land der Katten. Vrouwen, kinderen en grijsaards die men niet in veiligheid had kunnen brengen, vielen terstond in de handen of onder het zwaard der Romeinen; en te vergeefs zwom de weerbare manschap den *Eder* over om den vreemdelingen den overtogt dier rivier te betwisten. De hoofdplaats *Mattium* werd verbrand; de Marzen, welke eenen aanval waagden, werden afgeslagen; en na het platte land alom verwoest te hebben, keerden de Romeinen ongehinderd naar den *Rijn* terug (1).

De Cherusken waren voorzeker den Katten ter hulp gesneld indien de krijgsbewegingen van CAECINA, zoo wel als hun eigen onderlinge tweespalt hen daarin niet verhinderd hadden. Het was eenen tijd lang twijfelachtig gebleven, wie der beide partijen onder hen de overhand behouden zoude. Eindelijk zegepraalde HERMAN, die ernstig op oorlog had aangedrongen; en SEGESTES, der Romeinen vriend, werd in zijne verblijfplaats met bekenden en nabestaanden, onder welke de zwangere echtgenoote van HERMAN zich bevond, door zijne verbitterde landslieden belegerd. GERMANICUS hiervan onderrigt, trok dadelijk terug en ontzettede SEGESTES met geweld van wapenen. Een groot gedeelte van den buit op VARUS behaald werd nu door hen, die zich overgaven, in het bezit der Romeinen gesteld. SEGESTES, zijnen kinderen en bloedverwanten werd lijfsbehoud geschonken en hun werd eene andere verblijfplaats in het Romeinsche wingewest, waarschijnlijk aan den linker Rijnoever, toegezegd. GERMANICUS trok nu met zijn heir terug en ontving, op voordragt van TIBERIUS, den eertitel van *Imperator* of veldheer (2).

Zeer verschillend werd de mare van de onderwerping en het gunstig onthaal van SEGESTES beoordeeld, en verwekte hoop of smart naar mate men naar den vrede haakte of den oorlog wenschte. HERMAN, reeds uit eigen aard opbruisend en hevig, ontvlamde in volle woede op het berigt, dat zijne gade in de magt zijner wreedste vijanden gevallen was (3). Hij vloog door het gewest der Cherusken om allen *te wapen tegen* SEGESTES, *te wapen tegen* GERMANICUS! toe te roepen. Het vuur en de kracht zijner redenen bragten niet alleen zijnen stam maar ook de omliggende volken in beweging; zelfs INGUIOMER, zijn oom, die van ouds in groot aanzien bij de Romeinen geweest was, omhelsde zijne belangen. Dit maakte de zaak ernstiger en gevaarlijker. GERMANICUS, ten einde niet op één punt al het gewigt des oorlogs tevens te hebben zond, om eene afleiding te maken, CAECINA met veertig Cohorten, over het land der Brukteren naar de *Eems*, terwijl de overste PEDO de ruiterij

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 55, 56.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 57, 58.

(3) Zij beviel vervolgens van eenen zoon, die te *Ravenna* opgevoed, een speelbal der fortuin geworden is. TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 58.

langs de grenzen der Friezen ook derwaarts geleidde. Hij zelf volgde met vier keurbenden te scheep over de meren naar de genoemde rivier, om aldaar op een bepaalden tijd de voetknechten, de ruiters en de scheepsmagt te vereenigen. De Cauchen, dewijl zij hulpbenden beloofden, werden als deel- en bondgenooten in dezen krijg opgenomen. De Brukteren boden tegenweer en staken zelfs alles op eigen bodem in brand, doch werden door de ligtgewapende benden van LUCIUS STERTINIUS, een der onderbevelhebbers van GERMANICUS, geslagen en verstrooid. Onder de gesneuvelden en den buit werd de adelaar der elfde keurbende, met VARUS verloren, wedergevonden. Dood en verwoesting kenmerkten alom de schreden der steeds voortdringende Romeinen tusschen de *Eems* en de *Lippe* tot aan het *Teutoburger* woud, waar zes jaren geleden, de slag tusschen VARUS en HERMAN was voorgevallen. De herinnering van nabestaanden en vrienden, die er gebleven waren; de beschouwing van het wisselvallig lot der oorlogen en der menschen, stemden elk tot ernst en weemoed, en luide en algemeen werd de begeerte om de laatste eer aan de gesneuvelden, die nog onbegraven lagen, te bewijzen. CAECINA dan, vooruitgezonden om het bedriegelijke woud te bespieden, en er eenen veiligen weg in te banen, werd door het geheele leger gevolgd. Men herkende dadelijk de noodlottige legerplaats van VARUS, wier verschansingen reeds vervallen, wier grachten ondiep geworden waren, en die nu een vreesselijk tooneel van woeste wreedheid en wraaklust aanbood. Hier lagen de uitgebleekte doodsbeenderen verspreid of opeen gehoopt, naar gelang men gevlugt was of wederstand geboden had; dáár zag men gebroken wapenen met de beenderen van paarden ondereengemengd; ginds menschenschedels aan de boomen genageld, en in de naaste bosschen de schrikwekkende altaren op welke de ontmenschte Germanen de voornaamste legerhoofden en hoplieden geslagt hadden. De overblijfselen der ongelukkigen werden zonder onderscheid bijeengezameld en met sombere plegtigheid ter aarde besteld. GERMANICUS zelf legde de eerste zode tot den grafheuvel ter eere der verslagenen, wier treurig lot zijne benden met vernieuwde gramschap en verbittering op de Germanen vervulde (1). 16 J. na CHR.

Na het verrigten van dezen lijkpligt, zocht GERMANICUS onmiddellijk den vijand op, die hem in ontoegankelijke oorden scheen te ontwijken. HERMAN echter had zijne benden in de bosschen vereenigd uit welke hij geheel onverwachts op de doortrekkende Romeinsche ruiterij aanviel en haar overhoop wierp. De aangerukte hulpbenden dreef hij op de vlugt en naar een moeras, dat den Germanen bekend was maar den onkundigen vlugtelingen doodelijk zou geweest zijn, indien niet GERMANICUS aan het hoofd zijner keurlingen ter hulp toegeschoten ware. De Germanen hierdoor verbaasd gaven den Romeinen gelegenheid tot eenen eerlijken aftogt (2).

GERMANICUS keerde na dezen weinig beslissenden veldtogt naar de *Eems* terug, al-

---

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 59–63.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 63.

16 J. na Chr. waar hij zijne keurbenden weder inscheepte, en een gedeelte der ruiterij gelastte langs het strand naar den *Rijn* te trekken. Caecina, die zijne eigene benden bleef geleiden, werd bevolen om ten spoedigste de *lange bruggen* over te trekken, zijnde een smalle dijk of weg tusschen de moerassen en het houtgewas van het tegenwoordige *Twente* en *Drenthe* naar den mond der *Eems* door L. Domitius aangelegd. De zware kleigrond van dezen weg, overal met slooten doorsneden, maakte den togt moeijelijk, en vergunde in dit late jaargetijde geenen vasten tred. Ondertusschen had Herman met verhaaste schreden en door korter wegen reeds de boschjes bereikt met welke de hoogten langs dezen dijk bezet waren, zoodat Caecina, welke den vervallen weg zoo goed mogelijk moest herstellen, zich tevens genoodzaakt vond den vijand af te weren. Hij koos te dien einde voor het leger eene plaats uit waar een gedeelte des krijgsvolks het werk konde beginnen, terwijl de anderen den vijand bezig hielden. De Germanen beproefden gedurig door de wachten en beschermbenden heen te breken om de werklieden op het lijf te vallen, hetgeen hun ten laatste gelukte. Alles liep den Romeinen tegen op een slagveld waar men bij elken tred teruggleed, of de moerassige grond onder de zwaar gewapende strijders wegzonk en geene werpschichten met voordeel konden gebruikt worden, terwijl de rijzige Cherusken daarentegen, gewoon in de moerassen te vechten, met hunne lange speren zelfs van verre den Romeinen wond op wond toebragten. Ten gelukke der reeds wijkende keurbenden maakte de nacht een einde aan den ongelijken strijd. De Germanen, aangemoedigd door het behaalde voordeel, bleven onvermoeid en dachten aan geene rust, maar wisten het water van de omliggende heuvelen in de laagte te brengen, waardoor alles onderliep en het nieuwgemaakte dijkwerk ten eenenmale vernield werd. Caecina echter had geene veertig jaren den krijg gediend om voor zwarigheden te zwichten. Hij gaf dan ook den moed niet op in deze hagchelijke omstandigheid, maar besloot de Germanen, zoo mogelijk, in hunne bosschen te houden tot dat de gewonden en de zwaar gewapende benden veilig vooruit geraakt waren, dewijl in het midden tusschen de bergen en moerassen zich eene vlakte vertoonde, welke tot het ontplooijen van eene kleine krijgsmagt geschikt scheen. Een gelukkige uitslag zou vermoedelijk het weloverdacht ontwerp bekroond hebben indien het slechts wel uitgevoerd ware; doch na eenen akeligen nacht en toen bij het aanbreken van den dag de aftogt werd voortgezet, verlieten de keurbenden, welke de zijden uitmaakten, uit vrees of eigenzinnigheid de haar aangewezene plaats. Herman konde nu reeds met voordeel den aanval begonnen hebben; hij toefde echter tot dat de krijgspakkaadje in den moerassigen grond bleef steken, en hierdoor verwarring en verlegenheid in het Romeinsche leger ontstond. In dit oogenblik liet hij zijne benden aanrukken en riep: »Ziet daar eenen tweeden Varus en keurbenden door hetzelfde noodlot overwonnen!" Op deze woorden stortte hij met eene uitgelezene manschap in de gelederen der Romeinen, en bragt den vijandelijken paarden, op welke hij het bijzonder gemunt had, de meeste wonden toe. Deze dieren in hun eigen bloed en in den modder uitglijdende, wierpen hunne berijders af, liepen al wat hen ontmoetede omver en vertrapten degenen die gevallen waren. De strijd was het hevigst rondom

de adelaars, die door de menigte der vijandelijke schichten niet vooruitgebragt, noch in den weeken grond vastgeplant konden worden. CAECINA zelf, wiens paard onder hem gedood werd, ontkwam ter naauwernood aan de handen der Germanen, die hem reeds omsingeld hadden, en het Romeinsche leger met eenen geheelen ondergang bedreigden. Daar zij echter het verder moorden uit begeerlijkheid naar den buit staakten, gelukte het den keurlingen tegen den avond van dien gevaarvollen dag, met de uiterste krachtinspanning, al strijdende en worstelende het open veld en vasten grond te bereiken. Maar ook hier was niet de grenspaal der ellende. Nieuwe legerwallen en verschansingen moesten opgeworpen worden, doch het benoodigde gereedschap ontbrak. Geene tenten voor het vermoeide krijgsvolk, geen verband voor de gekwetsten, geene verkwikking dan de met bloed en modder bezoedelde spijs, die men elkander spaarzaam toedeelde — zoo moest in de akeligste duisternis, onder kermen en weeklagen de dag, die duizenden het leven zoude kosten, verbeid worden. Een losgebroken paard, door het geschreeuw der naroependen op hol geraakt, verspreidde nieuwen schrik en verwarring: men verbeeldde zich, dat de Germanen ten leger ingebroken waren: alles kwam derhalve in beweging en vlugtte om zich door de poort, die het verst van den vijand was, te redden. Te vergeefs beproefde CAECINA, van het ijdele des geruchts overtuigd, den krijgsknecht tegen te houden; zijn gezag, zijne beden, zijn moedig tegenstreven vermogten niets. Eindelijk wierp hij zich zelven voor den legeruitgang neder: niemand waagde het over het ligchaam des bevelhebbers te treden, en inmiddels gelukte het den hoplieden de vlugtenden van de ongegrondheid der algemeene vrees te overtuigen. Nu riep CAECINA zijn volk bijeen, en bragt hun onder het oog, dat hun behoud alleen in hunne wapenen en in eenen welberaden moed gelegen was; dat men binnen de legerwallen moest blijven tot dat de vijanden eenen aanval waagden, maar alsdan ook eenen algemeenen uitval doen, waardoor men ligt tot aan den *Rijn* zou kunnen voortdringen (1); dat vlugten ten hoogste gevaarlijk was, dewijl zij alsdan niets dan nog meer bosschen, nog dieper moerassen, nog vermeteler vijand te wachten hadden, en stelde hun daarentegen voor welken roem, welke eer zij behalen, welke achting hun in het leger en in het vaderland toeven zoude wanneer zij manmoedig de gevaren trotseerden en als overwinnaars terugkeerden. Hierop deelde hij zijne paarden het eerst en voorts die der onderbevelhebbers, zonder aanzien van rang, aan de dapperste krijgslieden uit, om den allereersten uitval te doen en voor de voetknechten ruimte te maken (2). 16 J. na C.

De Germanen waren dien nacht niet minder in onrust; hoop, begeerte naar buit en de uiteenloopende begrippen der opperhoofden hielden hen afwisselend bezig.

---

(1) WAGENAAR zegt ten onregte dat CAECINA van den Rijnkant naar de *Eems* en *Wezer* terugtrok. D. I. *bl.* 67. Deze veldheer immers had zich reeds met GERMANICUS aan de *Eems* en de *Wezer* bevonden en moest nu weder naar de legerplaats aan den *Rijn* terug.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 63—68.

16 J. na Chr. Herman, door ondervinding geleerd, dat men den Romeinen in deze oorden met het meeste voordeel op den togt konde afbreuk doen, was van gevoelen hen te laten aftrekken en dan onverhoeds in de moerassen en op de ongebaande wegen aan te tasten. Inguiomer daarentegen wilde hen veeleer in de slecht versterkte legerplaats bestormen; hierdoor zou de buit ongeschonden en een grooter getal krijgsgevangenen in hunne handen vallen. Dit voorstel, meer overeenkomstig den heftigen aard des volks, werd aangenomen — en redde caecina. Reeds met den dageraad vulden de Germanen met teenen horden de Romeinsche legergracht, en beklommen de wallen, op welke zich hier en daar wel een krijgsknecht vertoonde, maar die als van vrees versteend, meer een beeld dan een levend wezen scheen te zijn. Terwijl zij nu van alle kanten tegen de wallen opklauterden, werd van binnen het teeken ten strijd gegeven. Onmiddellijk vielen de Romeinen, onder het steken der horens en trompetten, met een geweldig gekrijsch den bestormers in den rug, hun toeroepende dat »hier geene bosschen noch moerassen waren, maar gelijke grond en onzijdige Goden." De Germanen, die zich eene geringe, weerlooze bezetting, en eene gemakkelijke verovering hadden voorgesteld, werden door het onverwacht gezigt der blinkende wapenen en het krijgsgeschal der Romeinen verbijsterd; en zij wier woeste dapperheid hunne aanvallen bijna onwederstaanbaar maakten, werden door de ongunstige wending der zaken dra in verlegenheid gebragt en geslagen. Inguiomer moest wegens eene zware wonde buiten gevecht gesteld worden. Herman, schoon nog ongekwetst, verliet zijn volk, dat nu geslagt werd zoolang als de dag en de woede der Romeinen duurde. De keurbenden trokken tegen den nacht weder in de legerplaats, waar haar meer wonden en hetzelfde spijsgebrek kwelden, doch waar zij krachten, gezondheid, leeftogt en alles in hare overwinning vonden (1).

Ondertusschen had zich aan deze zijde des *Rijns*, in en omtrent het eiland der Batavieren, het gerucht verspreid, dat het Romeinsche heir was ingesloten en de Germanen naar *Gallië* in aantogt waren. Dit verwekte zulk eene vrees, dat indien niet agrippina het verhinderd hadde, men de brug, door drusus, gelijk beweerd wordt, bij *Gelduba* over den *Rijn* geslagen, zou afgebroken hebben (2). Deze moedige vrouw had gedurende het afzijn haars gemaals de pligten eens veldheers op zich genomen; zij deelde den berooiden krijgsknechten kleederen, den gewonden verkwikking en geneesmiddelen uit, ja, plaatste zich zelve aan den opgang der brug om de terugkeerende keurbenden van caecina met lof- en dankbetuigingen te verwelkomen. Haar roemwaardig gedrag werd echter door den achterdochtigen tiberius kwalijk opgenomen, welke in hare eer- en

(1) Tacitus, *Annal. Lib.* I. c. 68.

(2) *Gelduba* was eene Romeinsche legerplaats, volgens de Reistafelen van antonyn, tusschen *Nuis* en *Kalenhusen*. Waarschijnlijk moet zij in *Gelb* of *Geldub*, een dorpje aan den *Rijn*, een weinig boven *Urdingen* gelegen, gezocht worden. Wagenaar, D. I. bl. 68. Aant.

J. W. Kaiser inv. del. & sculp.

MISLUKTE TOGT VAN P. VITELLIUS.

gunstbetooningen jegens het krijgsvolk niet onduidelijk misdadige bedoelingen meende te ontdekken (1). 16 J. na Chr.

Terwijl dit alles om en bij de oevers van den *Rijn* voorviel had GERMANICUS aan den mond der *Eems* twee van de vier keurbenden weder ontscheept, opdat de vloot te gemakkelijker over de wadden konde varen en minder gevaar zoude loopen van door de eb op ondiepten te geraken. Onder bevel van P. VITELLIUS moesten deze keurbenden langs het strand voorttrekken. In den beginne ging de togt naar wensch; de weg was droog en de vloed bespoelde slechts spaarzaam den oever. Een hooge springvloed, bij de herfst-nachtevening zeer gewoon, en nu door eenen hevigen Noordwesten wind buitengewoon opgezet, overstroomde echter weldra de geheele kust. Zee noch land, diepten noch ondiepten, vaste grond noch moeras waren te onderscheiden. Omvergespoeld door de golven of door de draaikolken verslonden, dreven de lastbeesten, de pakken en lijken tusschen de worstelende benden die, verward onder elkander geslingerd, en nu eens tot de borst, dan tot de lippen in het water staande, den grond onder zich verloren of door nieuwe baren overstelpt en verstrooid werden. Te vergeefs tracht men elkander moed in te boezemen; de stem wordt in het bruisend aangolvend water versmoord; beleid baat evenmin als het toeval; de dappere zoowel als de bloodaard, de bedachtzame zoowel als de onvoorzigtige, allen zijn de speelbal der woedende hoofdstoffen. Eindelijk gelukte het VITELLIUS eene hoogte, vermoedelijk omstreeks het tegenwoordig dorp *Leens* in *Groningerland*, te bereiken en daar het overschot zijner geteisterde strijders te bergen, welke afgemat, verkleumd en door de golfslagen gekneusd, zonder vuur, zonder voedsel, onder den guren hemel eenen wreeden nacht moesten doorbrengen, te smartelijker dewijl hun niet de eervolle dood der helden, maar een roemloos einde te wachten stond. Met het aanbreken van den morgen zagen zij echter gelegenheid om den stroom te bereiken, werwaarts GERMANICUS met de vloot, die mede niet weinig door den storm zal geleden hebben, gestevend was en hen innam (2). Het gerucht had zich reeds in de legerplaatsen verspreid, dat zij allen verdronken waren; en hun behoud werd zoo lang betwijfeld, tot dat men GERMANICUS met het heir wederzag. Gelukkiger was STERTINIUS geslaagd, welke gezonden zijnde om SEGIMER, den broeder van SEGESTES, die zich even als deze had onderworpen, in genade

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 69.

(2) TACITUS noemt dezen stroom, volgens de uitgave van LIPSIUS, de *Visurgis* (*Wezer*). Dit is blijkbaar een misslag der afschrijvers, daar GERMANICUS van de *Wezer* was teruggekeerd, en dit volk aan de *Eems* had uitgezet, zoo als LIPSIUS (not. 234, p. 35) zeer wel opmerkt. Onjuist echter wil deze Schrijver hier de *Vidrus* (*Overijsselsche Vecht*), en ABLANCOURT den *Rijn* gelezen hebben. Meer aannemelijk is het gevoelen van BROTIER, BASKOU, DE LA BLETERIE, ENGELBERTS en DEWEZ, welke hier *Visurgis* in *Unsingis* (de *Huneza* of *Hunze* in *Groningen*) verbeteren, aan wier mond de haven van *Manarmanis* was gelegen, en welke thans het *Groningerdiep* of het *Schuitediep* genoemd wordt. ENGELBERTS, D. IV. bl. 183. Aant. DEWEZ, T. I. p. 252 Note.

16 J. na Chr. te ontvangen, dit opperhoofd benevens zijn zoon SEZITHAG, naar de stad der Ubiërs gebragt en aan beide vergiffenis geschonken had (1).

Om het geleden verlies des heirs ten spoedigste te herstellen, werden niet alleen uit *Italië*, maar ook uit *Gallië* en *Spanje*, als om strijd, wapenen, paarden, geld en wat slechts het eerst voorhanden was aangeboden. GERMANICUS was zeer gevoelig over dezen grootmoedigen ijver; hij nam echter slechts de wapenen en strijdpaarden aan, dewijl hij de verdere verzorging des krijgsvolks uit zijne eigene kas verkoos te bestrijden. De herinnering van de uitgestane rampen trachtte hij door minzaamheid en deelneming te lenigen; hij zelf bezocht de gekwetsten, bezag hunne wonden, prees hunne dapperheid; gaf den eenen hoop, den anderen lof; aan allen verzorging en onderstand (2).

17 De verhoogde genegenheid des krijgsvolks, door deze blijken van achting en liefde verworven, en het ontwerp van TIBERIUS om hem op een ander tooneel te verplaatsen waar hij meer gevaren en minder roem te wachten had, deden GERMANICUS te vuriger wenschen den oorlog in *Germanië*, welken hij nu bijna drie jaren met afwisselend geluk gevoerd had, door eenen beslissenden veldtogt voor altijd te eindigen. Om hierin te slagen moest een ander oorlogsplan gevolgd worden. Door ondervinding was gebleken, dat de Germanen altijd te kort schoten in het open veld en in eenen geregelden veldslag, maar steeds in de bosschen en moerassen, in eenen korten zomer en vroegen winter hun steun en voordeel vonden, en dat de Romeinsche benden minder door het vijandelijk zwaard, dan door de lange en moeijelijke togten vernield werden. Daarbij was *Gallië* niet meer in staat de benoodigde paarden te leveren, en een groote legertrein belemmerde de strijders en lokte gestadig den vijand tot onverwachte aanvallen uit. Een togt te water zou al deze zwarigheden uit den weg ruimen; men konde dan vroegtijdiger, en eer de vijand er aan dacht, den veldtogt openen, den lijftogt met de keurbenden inschepen, en gemakkelijk, zonder man of paard te wagen, door de monden en killen der stroomen tot in het hart van *Germanië* dringen. GERMANICUS omhelsde dit ontwerp en zond VITELLIUS en CANTIUS uit om de schatting in *Gallië* te innen, terwijl onder toezigt van SILIUS, ANTEJUS en CAECINA in allerijl eene vloot van duizend bodems van onderscheiden maaksel, gebouwd werd. Sommigen dezer schepen of vaartuigen waren kort, en om beter zee te bouwen, spits van voor- en achtersteven en breed van buik; anderen plat van bodem voor de ondiepten; eenigen met een roer aan beide einden om even gemakkelijk (of zonder wenden) vooruit en achteruit te kunnen gaan; velen met zolderingen voorzien om schietgevaarten, paarden, en krijgsvoorraad te vervoeren, en zoowel geschikt om snel te zeilen als om geroeid te worden. Er werd zulk een groot aantal schepen gevorderd, dewijl het leger, voor dezen togt bestemd, uit meer dan vijftig duizend Romeinen bestond, behalve de Germaansch-Batavische, de Gallische, Rheti-

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 70, 71.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 71.

sche en Vindelische hulpbenden, die mede eenige duizenden zullen bedragen hebben. 17 J. na Chr.
Het eiland der Batavieren werd tot algemeen vereenigingspunt der vloot bepaald, als zeer geschikt om er te landen, het oorlogsvolk te bergen, en van daar op krijgstogten uit te zenden. Het is niet onwaarschijnlijk dat er zelfs een gedeelte van deze vloot op gebouwd is geworden, wier schepen van verre konden noch behoefden te komen. Het ontbrak er niet aan hout; de winterlegeringen der Romeinen lagen om en binnen zijne grenzen, en het werd door de Romeinen in hunne gedurige worstelingen met de Germanen van het uiterste belang beschouwd, waarom er steeds eene genoegzame krijgsmagt bijeengehouden werd (1).

Terwijl deze vloot werd uitgerust zond GERMANICUS een ligtgewapend heir onder bevel van SILIUS, tegen de Katten. Hij zelf rukte met zes keurbenden naar de sterkte aan de *Lippe*, welke door de Germanen was ingesloten; doch op het gerucht van zijnen aantogt trokken de belegeraars af, nadat zij den grafheuvel voor de keurbenden van VARUS gesticht, en het altaar voor DRUSUS opgerigt, omvergeworpen hadden. GERMANICUS herstelde het altaar en hield er, ter eere zijns vaders, aan het hoofd der keurbenden, eenen plegtigen optogt; doch den grafheuvel te hernieuwen vond hij ongeraden. Voorts versterkte hij alles tusschen den burg *Aliso* en den *Rijn* met nieuwe liniën, dijken en wallen. SILIUS voerde, wegens de menigvuldige slagregens, even weinig en niets anders uit, dan dat hij, benevens eenen slechts matigen buit, de gemalin en de dochter van ARPUS, een opperhoofd der Katten, gevangen nam (2).

Ondertusschen was de geheele vloot nevens den vooruit gezonden leeftogt op het eiland der Batavieren aangekomen. De schepen werden aldaar onder de keurbenden en bondgenooten verdeeld, waarop men naar de gracht van DRUSUS stevende. Hier gekomen riep GERMANICUS zijnen overledenen vader plegtig aan, smeekende, dat hij hem, door zijn voorbeeld en de herinnering van zijn beleid en heldendaden in eene gelijke onderneming, wilde ondersteunen. De togt werd nu door den *IJssel*, het meer *Flevo* en de *Noordzee* langs de Friesche kust tot aan de *Eems* gelukkig voortgezet. TACITUS gispt, dat GERMANICUS reeds in den mond en aan den linker-oever dier rivier zijne benden ontscheepte, welke toch op den tegenovergestelden kant moesten gebruikt worden, dewijl hem dit noodzaakte verscheidene dagen met het slaan van bruggen te verspillen (3). Het blijkt echter, dat de Romeinen van geene bruggen gebruik gemaakt, maar de rivier doorwaad hebben. De ruiterij en de keurbenden trokken, eer de vloed nog aanwies, over de wadden of ondiepten. De hulpbenden echter, welke de achterhoede vormden, en de Batavieren, wien het water een spel was, en die hunne

---

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 5, 6. ENGELBERTS, D. IV. bl. 188. *Nalez. op de Vaderl. Hist.* bl. 28.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 7.

(3) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 8.

17 J. na Chr. bedrevenheid in het zwemmen wilden toonen, geraakten in verwarring, en eenigen zelfs verdronken. — Eer GERMANICUS evenwel zijnen togt tegen de Cherusken verder konde voortzetten was hij genoodzaakt, wilde hij geene vijanden in den rug hebben, de Angrivariërs, die van de Romeinen afgevallen waren, te beteugelen (1). Hij zond in allerijl eenige ruiters en ligt gewapende benden derwaarts, welke de trouwbreuk te vuur en te zwaard wreekten (2).

De Romeinen waren nu aan de *Wezer* gekomen, die hen van de Cherusken scheidde. Aan den gindschen oever dier rivier stond HERMAN met de overige heirvoerders zijns volks. Na een verzocht en vergund mondgesprek met zijn broeder FLAVIUS, die in het leger van GERMANICUS diende, en wiens taal al zijne verontwaardiging en toorn had opgewekt, kondigde hij den Romeinen den strijd aan. Reeds den volgenden dag stonden de Cherusken voor den oever geschaard. GERMANICUS wilde zijn voetvolk niet wagen zonder den overtogt door welbezette bruggen verzekerd te hebben, doch liet de ruiterij, onder bevel van STERTINIUS en AEMILIUS, de rivier op onderscheidene plaatsen doorwaden, om de magt der vijanden te verdeelen. KARIOVALDA, de aanvoerder der Batavieren, trok den stroom ter plaatse waar deze het snelste was, aan het hoofd der zijnen, door, en bereikte den vijandelijken oever. De Cherusken, veinzende te vlugten, lokten hem in eene vlakte, rondom door bosschen omgeven, uit welke zij onverhoeds van alle zijden te voorschijn schoten en hem met zijn volk in een oogenblik omsingelden. De verraste Batavieren boden hier wederstand, bezweken dáár al vechtende voor de overmagt, en vormden ginds te vergeefs eenen kring tegen eenen vijand, welke hen van nabij en van verre met zijne wapenen bestreed en uiteen dreef. Lang had de dappere KARIOVALDA de woedende aanvallen afgeweerd toen hij besluit door den vijand heen te slaan. Om de zijnen aan te moedigen vliegt hij zelf op den digtsten drom zijner bestrijders aan; zijn paard wordt onder hem geveld, en hij zelf met velen zijner getrouwe edelen onder duizenden schichten begraven. De overigen verweerden zich tot dat zij door de ruiters van STERTINIUS en AEMILIUS ontzet werden (3).

Toen GERMANICUS zelf met het geheele heir den regteroever der *Wezer* bereikt had, vernam hij uit eenen overlooper, dat HERMAN reeds de plaats tot eenen veldslag had uitgekozen, en dat ook andere volksstammen in een heilig bosch waren bijeengekomen, om het Romeinsche leger dien nacht te overvallen. GERMANICUS, die eenen beslissenden slag te gemoet zag, riep zijne keurbenden van wier gunstige stemming hij zich

(1) De Angrivariërs moeten tusschen de *Eems* en den *Rijn* gewoond hebben; anderen echter plaatsen hen tusschen de eerstgenoemde rivier en de *Wezer*. WAGENAAR, D. I. bl. 75. Aant. ENGELBERTS, D. IV. bl. 191.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 8.

(3) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 9—12.

vooraf overtuigd had, bijeen, en vermaande haar tot den strijd, welke kort daarop in eene vlakte, *Idistavis* genoemd, zou geleverd worden (1). 17 J. na Chr.

Deze vlakte werd aan den eenen kant door de *Wezer*, aan den anderen door heuvelen omkronkeld, en van achteren door een hoog bosch met een kalen grond gedekt. Op de vlakte en in het voorste gedeelte van het bosch schaarden zich de overige Germanen, terwijl de Cherusken de heuvelen bezetteden om van daar, in de hitte des gevechts, op de Romeinen te storten. Dezen rukten bedaard en welgemoed op den vijand aan, de Gallische en de Germaansch-Batavische hulpbenden in de voorhoede, en vervolgens de boogschutters te voet en vier keurbenden. Aan dezen sloot zich GERMANICUS met twee Praetoriaansche benden en de bloem der ruiterij, gevolgd door nog vier andere keurbenden, de ligtgewapenden en de boogschutters te paard, terwijl de overige hulpbenden de achterhoede vormden. De Cherusken openden door eenen ontijdigen aanval het gevecht. GERMANICUS liet hen terstond door zijne uitgelezenste ruiters in de zijde aantasten, en gaf STERTINIUS last hun langs eenen omweg in den rug te vallen, terwijl hij zelf ter hulp zou toeschieten, wanneer de nood het vereischte. Groote mannen wisten steeds de kleinste toevalligheden aan hunne belangen dienstbaar maken; zoo ook GERMANICUS toen men acht arenden naar en in het bosch zag vliegen waar de vijandelijke Germanen geschaard waren. »Romeinen!" riep hij uit, »volgt uwe vogels, de beschermgoden der keurbenden! zij wijzen u den weg aan!" Terstond stelde zich het voetvolk in beweging en rukte, met de ruiterij voorop, geweldiger voorwaarts. De vijanden geraakten geheel in verwarring; die op de vlakte stonden vlugtten naar het bosch, en die in het bosch waren naar de vlakte, terwijl de Cherusken van de heuvelen werden geworpen, schoon HERMAN, met bloed en wonden bedekt, door stem en gebaren alles aanwendde om hen staande te houden. Woedend viel hij nu op de Romeinsche boogschutters aan en zou hen ongetwijfeld geslagen hebben, indien eenige vaandels hulpbenden zich niet in den weg geworpen hadden. Hij zelf echter wist door zijne ligchaamskracht en de vlugheid van zijn paard, zich eenen doortogt te banen, zijn gezigt met het bloed zijner wonden besmeerd hebbende om onkenbaar te wezen. Sommigen zeiden, dat hij door de Cauchen, eene Romeinsche hulpbende, herkend maar doorgelaten was. Even dapper of bedriegelijk ontkwam INGUIOMER. De overigen werden verslagen en verstrooid. Velen wierpen zich in de *Wezer* doch bezweken onder eene hagelbui van pijlen of werden door den stroom weggesleept, terwijl anderen door den geweldigen aandrang der vlugtende menigte en de afbrokkelende oevers overstelpt, het veilige strand niet konden bereiken. Eenigen hadden eene schuilplaats in de kruinen der boomen gezocht, maar strekten er ten spot en prooi der scherpschutters, of vielen

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 12—16. LIPSIUS stelt deze vlakte ongeveer twee Duitsche mijlen zeewaarts van *Bremen* en thans *Vegesack* genoemd. TACIT. *Annal. Lib.* II. c. 16. *Not.* 44. p. 47. Volgens D'ANVILLE was deze vlakte het veld *Hastembeck*, waar de maarschalk D'ESTRÉES in 1757 eene groote overwinning behaalde. ENGELBERTS, D. IV, bl. 212.

17 J. na Chr. met de omvergehakte stammen op den grond. De nacht maakte een einde aan het bloedvergieten dat van den middag af geduurd had. Der Romeinen zege was groot. Tien duizend schreden in den omtrek was het veld bezaaid met de lijken en wapenen der Germanen. De overwinnaars rigteden op het slagveld uit de veroverde wapenen een zegeteeken op met de namen der verwonnene volken er onder geschreven (1).

Deze tergende praalvertooning verbitterde de Germanen; meer smartte hun de hoon dan hunne wonden; meer de schande dan de nederlaag. Hun verslagen moed ontvonkte weder; en zij die zich reeds vaardig maakten de *Elbe* over te trekken grepen nu andermaal het zwaard op. Edel en onedel, oud en jong, alles vloog terstond te wapen, en met zulk eene woede op de Romeinen aan, dat degenen, welke den eersten schok moesten doorstaan, weldra in verwarring geraakten. Eindelijk koos men eene nieuwe strijdplaats op eenen beperkten en vochtigen grond door den *Wezerstroom* en bosschen omringd, die van achteren door een diep moeras omsloten waren, behalve ter plaatse waar de Cherusken van de Angrivariërs, een hunner bondgenooten, door eenen breeden dijk of wal gescheiden waren. In deze vlakte, waar zij overwinnen of sneuvelen moesten, schaarden zich de Germanen, doch hunne ruiterij hield zich in de naastliggende bosschen verborgen, om van daar uit de inrukkende keurbenden in den rug te kunnen vallen (2).

GERMANICUS van de oogmerken, de plaatsing, de openbare beraadslagingen en de geheime besluiten der Germanen door zijne bespieders onderrigt, wendde hunne listen tegen henzelven. Hij stelde de ruiterij en de legerplaats onder bevel van TUBERO; een gedeelte des voetvolks liet hij naar het bosch oprukken, het andere gedeelte zou den opgeworpen dijk aantasten, terwijl hij zich zelven den moeijelijksten post voorbehield, en het overige aan het beleid zijner onderbevelhebbers toevertrouwde. Boschwaarts aan won men veld, maar bij den dijk ontmoette men eenen hevigen tegenstand. De strijd was hier ongelijk. De Romeinen moesten dezen dijk als eenen legerwal bestormen, en werden gemakkelijk door de verdedigers met spietsen en zware slagen afgeweerd. Om niet nutteloos volk te spillen, liet GERMANICUS de keurbenden aan diên kant wijken, en door zware schietgevaarten en ver reikende stormtuigen vervangen, tegen welke de Germanen, gewoon van nabij te vechten, niet bestand waren. Zij werden dan ook weldra genoodzaakt hunnen voordeeligen stand te verlaten, en GERMANICUS drong er het eerst in door aan het hoofd der Praetoriaansche benden. Hierop werd het gevecht in het bosch en vervolgens op de enge vlakte voortgezet, waar de Romeinen door de rivier en het gebergte, de Germanen door het diepe moeras ingesloten waren. Er was geene uitkomst dan in dapperheid; geen behoud dan in de overwinning 3).

Het strijdperk was echter het allerongunstigst voor de Germanen. In de beperkte

---

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 16, 19.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 19, 20.

(3) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 20.

plaats konden zij hunne strijdkrachten niet ontplooijen, hunne lange speren niet vooruit- 17 J.
brengen noch terug halen, noch geweldige uitvallen doen, noch snelle achterwaartsche na Chr.
bewegingen maken. Zij waren gedwongen op dezelfde plek te blijven, terwijl de Romeinen, bekwamer gewapend, met het schild tegen de borst gesloten en het korte zwaard in de vuist op hen aandrongen, hunne breede ligchamen en bloote aangezigten troffen, en al moordende door de opeengepakte drommen henendrongen. HERMAN, hetzij door de gedurige gevaren aan welke hij zich zag blootgesteld, hetzij door het verlies van bloed uitgeput, begon te verflaauwen; zelfs INGUIOMER, die zich overal vertoonde, moest zwichten; het krijgslot, niet de moed had hem begeven. GERMANICUS, daarentegen, had zijnen helm afgelegd om te kenbaarder voor zijn eigen volk te zijn, en riep hun toe »dat zij met moorden zouden voortgaan, en geen kwartier geven dewijl deze krijg alleen in de uitroeijing des geheelen volks konde eindigen." Ziende dat dit bevel met wreede naauwkeurigheid gehoorzaamd werd, trok hij tegen den avond met ééne keurbende terug om voor de legerplaats te zorgen, terwijl de overigen tot aan den nacht voortwoedden. De ruiterij had wederzijds met gelijk voordeel gestreden. GERMANICUS zwaaide den volgenden dag den overwinnaars openlijk den welverdienden lof toe, en liet uit de veroverde wapenen een zegeteeken oprigten met dit pralend opschrift: NA HET TEN ONDER BRENGEN VAN DE VOLKEN TUSSCHEN DEN RIJN EN DE ELBE, WIJDT HET LEGER VAN TIBERIUS CAESAR DEZE GEDENKTEEKENEN AAN MARS, JUPITER EN AUGUSTUS (1). Hij noemde zich zelven niet om geene wangunst op te wekken, of wel, zoo als TACITUS zegt, »omdat hem de eigene bewustheid zijner daden genoeg was (2)."

Ondertusschen was de zomer reeds ver gevorderd. Een gedeelte der keurbenden werd derhalve te land naar de winterlegeringen gezonden, de overigen met GERMANICUS zelven scheepten zich in op de *Eems* om door de *Noordzee* terug te keeren. In den beginne was de togt voorspoedig, en de kalme zee werd slechts bewogen door de duizend roeijende of zeilende schepen, welke haar vreedzaam doorkliefden en een prachtig schouwspel opleverden. Maar eensklaps wordt de lucht betrokken; donkere wolken pakken zich te zamen en barsten in eene geweldige hagelbui los; een verschrikkelijke storm steekt van alle kanten op; de golven, door de strijdende winden tot bergen opgezweept, benemen het uitzigt en belemmeren het sturen der schepen. De verschrikte krijgsknecht, weinig bekend met de zee, loopt den bootslieden in den weg of brengt hen door ontijdige en verkeerde diensten in verwarring. Eindelijk schiet de wind naar het zuiden uit. De kustwinden, de uitstroomende hooggezwollene rivieren, en de zwarte losbarstende regenwolken, overweldigen de schepen, die in den vollen Oceaan geslingerd, of tegen de klipachtige

(1) Debellatis inter *Rhenum Albimque* nationibus exercitum TIBERII CAESARIS ea monumenta MARTI et JOVI et AUGUSTO sacravisse.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 21, 22.

17 J. na Chr. eilanden verbrijzeld, of op de blinde banken vastgezet worden. De bodems, welke zee hielden, konden bij het keeren van den vloed, terwijl stroom en wind dezelfde streek hielden, het niet langer op de ankers houden, noch de instortende zeeën er uitgehoosd worden. Paarden, lastbeesten, pakken, zelfs wapenen, werden te vergeefs over boord geworpen om de kielen te ligten, die ter zijde water schepten en door de golven overvallen werden. Een gedeelte dezer schepen, die wel berekend waren om in binnenwateren of langs het strand te varen, maar niet om zee te bouwen, vooral niet in zulk een zwaren storm, ging te gronde; de meesten strandden aan afgelegene en woeste eilanden, alwaar het krijgsvolk zich met aangespoeld paardenvleesch moest behelpen of van honger omkomen. De galei van den opperbevelhebber alleen, die drie roeibanken voerde, kwam behouden in het land der Cauchen aan. Troosteloos over het onheil zijner vloot, waarvan hij zich zelven al de schuld gaf, liep GERMANICUS wanhopend dag en nacht langs het strand, en naauwelijks konden zijne vrienden hem wederhouden, dat hij zich in dien zelfden afgrond stortte, die zoo velen der zijnen verzwolgen had. Ten laatste kwamen met de eb en eenen gunstigen wind de overgeblevene schepen, maar allen in eenen gehavenden toestand, opdagen. De minst beschadigden werden in allerijl hersteld en uitgerust om de naastliggende eilanden te doorzoeken, waardoor nog menig schipbreukeling gered werd. De Angrivariërs, thans bondgenooten der Romeinen, losten er ook grootmoedig velen, welke zich reeds dieper binnen 's lands in slavernij bevonden; en eenigen, die aan de kusten van *Brittanje* gestrand waren, werden door de kleine vorsten des lands vrijgegeven en teruggezonden. Elk, naar mate hij van verre kwam, had nu den mond vol van wonderen wegens dwarlwinden, vreemde vogels, zeemonsters en gedrogten van menschen- en beesten gedaante, die zij gezien of ten minste — zich verbeeld hadden te zien (1).

Deze noodlottige zeetogt had in de Germanen de hoop op eenen schoonen krijgskans verlevendigd, en in GERMANICUS verdubbelde waakzaamheid opgewekt. Om de gevolgen van dit ongeluk te voorkomen, zond hij SILIUS met dertig duizend voetknechten en drie duizend ruiters tegen de Katten, terwijl hij zelf met grooter krijgsmagt in het land der Marzen rukte, wier opperhoofd, MALOVENDUS genaamd, die zich onlangs aan de Romeinen had onderworpen, berigtte, dat een der adelaars van het leger van VARUS in een nabijgelegen bosch begraven lag en slechts door eene matige wacht bewaakt werd. Dadelijk zond men eene bende derwaarts af om den vijand van voren uit te lokken, terwijl eene andere hem van achteren insluiten en den legeradelaar opgraven zoude; beide gelukte. Hierop drong GERMANICUS dieper ten lande in, alles wijd en zijd verwoestende, en eenen vijand verdelgende, die nooit meer verbaasd dan door dezen overhoedschen aanval, weinig of zwakken wederstand bood. Men hield de Romeinen voor onverwinnelijk, die onder zoo vele tegenspoeden niet bezweken waren en verwonderde

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 23, 24.

J. W. Kaiser inv. del. & sculps.

GERMANICUS IN WANHOOP OVER HET LOT ZIJNER VLOOT.

zich, hoe zij, nadat het strand met de lijken hunner mannen en paarden bezaaid was, even onversaagd en met denzelfden moed streden alsof zij in getal toegenomen waren. De Katten zullen waarschijnlijk in hetzelfde lot als de Marzen gedeeld hebben; althans het krijgsvolk betrok daarna de winterlegeringen, wel tevreden, dat de geledene zee-rampen door eenen gelukkigen togt opgewogen waren. GERMANICUS, wiens milddadigheid zijne heldendeugd evenaarde, schonk elk rijkelijk vergoeding voor de schade, die men verklaarde geleden te hebben (1). En hiermede besloot hij zijnen vierden en laatsten togt in *Germanië*. 17 J. na CHR.

Op eenen dezer veldtogten is de opmerkelijke bijzonderheid gebeurd, welke PLINIUS met deze woorden verhaalt. »Toen GERMANICUS CAESAR zijn leger over den *Rijn* in *Germanië* in eene landstreek aan den zeekant had opgeslagen vond men aldaar slechts ééne enkele bron van zoet water. Dit water gedronken zijnde, deed binnen twee jaren de tanden uitvallen, en ontbond de gewrichten of banden der knieën. De geneeskundigen noemden deze kwalen *stomacace* (mondeuvel) en *sceletyrbe* (beenpijnen). Tegen deze kwaal heeft men een kruid ontdekt, *Brittannica* genaamd, dat niet alleen heilzaam is voor de spieren en voor de ongemakken des monds, maar zelfs dienen kan tegen den beet van slangen en adders. Het heeft langwerpige, zwartachtige bladen en eenen zwarten wortel. Het sap wordt uit beiden gedrukt. De bloemen noemt men *vibones* (bottels.) Deze, verzameld vóór het dondert, en dan gegeten, beveiligen geheel en al. De Friezen hebben het ons aangewezen ter plaatse waar de legers zich bevonden. Ik verwonder mij over den naam van dit kruid, tenzij mogelijk degenen, welke aan de kust woonden, dien van den naburigen Brittannischen Oceaan hebben afgeleid (2).” Wat er van deze bron zij, welke zulk eenen nadeeligen invloed op de gezondheid des Romeins uitoefende is onzeker. Uit het geheele verhaal van PLINIUS blijkt, dat het leger van GERMANICUS toen over den *Middel-Rijn* op de kusten van *Noord-Holland* geweest is, en zich aldaar eenen geruimen tijd heeft opgehouden. Indien hier zulk eene bijzondere bron bestaan had, zouden de kleine Friezen, welke dit gewest bewoonden en met de Romeinen bevriend waren, hen wel terstond op de schadelijke gevolgen van het gebruik haars waters opmerkzaam gemaakt hebben, gelijk zij hun naderhand een heilzaam middel ter genezing aan de hand gaven. Men schijnt derhalve aan het een of ander der vele meirtjes te moeten denken, waarbij zich de Romeinen gelegerd hadden en welks water, zoo als meer in deze lage moerassige gronden, een schijnbaar zoeten smaak had, maar, gelijk doorgaans zwavelachtig en bitumineus zijnde, op den duur gebruikt, nadeelig was geworden. Daarenboven zullen de zeedampen en de uitwasemingen van den brakken grond bij lieden, aan eenen anderen en zuiverder dampkring gewoon, niet weinig hebben bijgedragen ter ontwikkeling der opgegevene kwalen, die

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 25, 26.

(2) PLINIUS, *Hist. Nat. Lib.* XXV. c. 3.

17 J. na Chr. niets anders dan de gewone verschijnselen geweest zijn van de scorbut, tot eenen hoogen graad gestegen. Over het kruid, door welk de genezing werd voortgebragt zijn de gevoelens verschillend. Sommigen hebben het voor het lepelblad en anderen voor de betonie gehouden. Men schijnt echter aan een ander gewas, en wel aan eene soort van *Patich*, in het Latijn *Rumex* genaamd, te moeten denken; eene plant welke aan de kanten van slooten, vaarten, beken en in lage waterachtige gronden in ons vaderland in menigte wordt aangetroffen, en veel meer dan het lepelblad of de betonie met de beschrijving van PLINIUS overeenkomt. Onder de veelvuldige soorten dezer plant komt de zoogenaamde *groote Waterpatich*, doorgaans *Paardik* of *Waterridder*, ook in eenige streken *Water-* of *Monniken-Rhabarber* genoemd, in aanmerking. Zij schiet somtijds op ter hoogte van vijf voeten, heeft tweeslachtige bloemen en ongerande, naakte klepjes; de bladen, dikwerf een el lang, zijn hartvormig, glad en gespitst. Haar bloeitijd valt in Hooimaand, derhalve moeten de bloemen geplukt worden vóór dat de meeste onweders plaats hebben, en van daar misschien de opmerking van PLINIUS, dat zij vóór het dondert moeten ingezameld worden. Of nu deze bloemen, gelijk hij zegt, ook iets vermogen tegen de vergiftige beten van slangen en adders durven wij niet beslissen. Het sap van den wortel is zamentrekkend, bitterachtig van smaak, en wordt als heilzaam tegen de scorbut beschouwd. Het is opmerkelijk dat dit kruid bij de Fransche plantkundigen *la Britannique* genoemd wordt (1). De oorsprong van den naam *Brittannisch* of *Brijtten kruid* (*Herba Brittannica*) is duister, en de afleiding door PLINIUS gegeven niet voldoende. Misschien is de genezende kracht van dit kruid in *Brittanje* ontdekt, vervolgens hier bekend geworden en deswege deze plant het Brittannische kruid genoemd (2). Vatten wij na dezen uitstap den draad der geschiedenis weder op.

Er scheen geen twijfel aan of een nieuwe veldtogt in den aanstaanden zomer zou de Germanen, na zoo vele herhaalde en zware nederlagen ontmoedigd, geheel tot onderwerping dwingen. TIBERIUS echter zond brief op brief aan GERMANICUS, hem dringend uitnoodigende om toch zijne zegepraal in *Rome* te komen vieren. En toen deze veldheer hem niettemin, ter voltooijing van den Germaanschen krijg, nog voor één jaar het opper-

(1) ENGELBERTS, D. IV. bl. 357, 358, alwaar tevens eene afbeelding van deze plant gevonden wordt. *Rumex acetosa* is onze tuinzuring. SCHAYES houdt dit kruid voor het *Hydrolapathum* of *Lapathum Aquaticum*. T. II. p. 360. En BILDERDIJK (D. I. bl. 231) zegt: »'t kruid *Britannica* tegen de schorbut gebruikt, bij sommigen 't *lapathum*, of *lapatium* geacht, gewoonlijk, de *Cochlearia*, — is *Wrijf-tand*."

(2) Sommigen meenen dat deze naam uit drie woorden is zamengesteld: uit *Brit*, vastmaking, *Tan*, eenen tand en *Ica* of *Hica* uitwerping; en dan zou het in het oud Friesch een kruid beteekenen; dat de tanden, die anders zouden uitvallen, vast zet. ENGELBERTS, D. IV. bl. 359. Dat deze naamsafleiding zeer gezocht en die bij VAN LOON (*Aloude Holl. Hist.*, D. I. bl. 67) zeer onwaarschijnlijk is, zal wel geen betoog behoeven. Immers wil deze Schrijver, dat de genoemde plant haar naam gegeven is ter eere van zekeren Britschen Prins, welke hier te lande was geweest.

bevel verzocht, droeg hij hem een tweede consulschap op, welk zijne tegenwoordigheid 17 J.
in *Rome* vorderde, en stelde tevens de zedigheid des helds door verschillende aanbiedingen na Chr.
en voorstellingen op de sterkste proef. Schoon GERMANICUS duidelijk inzag, dat dit alles slechts voorwendsels waren van welke de ijverzucht en achterdocht van TIBERIUS zich bedienden om hem van den roem te berooven, den krijg in *Germanië* geheel geëindigd te hebben, verliet hij echter deze gewesten waar niet alleen zijne vloten en legers gedeeltelijk toegerust, en uit welke zij ter beteugeling der Germanen opgetrokken waren, maar die zelfs voor een gedeelte het tooneel zijner oorlogsdaden hadden uitgemaakt en wier bewoners, bijzonder de Batavieren en Friezen, in zijne krijgsondernemingen gedeeld hadden (1). Hij had het gebied over *Opper-* en *Neder-Germanië* gevoerd. Na zijn vertrek kreeg elk dezer gewesten eenen afzonderlijken landvoogd, wien ieder vier keurbenden ten bevele stonden (2).

De blijken van toegenegenheid en hoogachting met welke GERMANICUS bij zijne terugkomst door het krijgsvolk en de burgerij te *Rome* werd ingehaald strekten geenszins om de afgunst en onrust van TIBERIUS te verminderen. Deze vorst echter was in de kunst van het veinzen te zeer bedreven, dan dat hij niet door alle uiterlijke teekenen van gunst en tevredenheid de gevoelens van zijn hart zou bedekt hebben. Eene schitterende zegepraal over de Cherusken, de Katten, de Angrivariërs en de overige
volken tot aan de *Elbe* werd aan GERMANICUS toegestaan, en in het begin des volgen- 18
den jaars op het luisterrijkste gevierd. Onder de aanzienlijke gevangenen welke de prachtige zegekar van GERMANICUS vooruitgingen bevonden zich SEGISMUND, de zoon van SEGESTES, en zijne zuster THUSNELDA, de gemalin van HERMAN, met haar zoontje THUMELIC op den arm. Voorts SEZITHAG, de zoon van EGIMER of SEGIMER, der Cherusken opperhoofd, en zijne gemalin RHAMIS, dochter van UKROMER of WAROMER een heirvoerder der Batavieren of meer waarschijnlijk der Katten; DEUDORIX, een aanvoerder der Sikamberen, en LIBYS (LIEVE) een opperpriester der Katten. SEGESTES, die als trouw gebleven bondgenoot te *Rome* in hooge eer gehouden werd, was, en voorzeker niet onverschillig, ooggetuige van deze vernedering zijner nabestaanden. Brukteren, Usipeten, Tenkteren, Chamaven en Sikamberen, alle Nederlandsch-Germaansche volken, moesten met Cherusken, Katten, Marzen, Angrivariërs en anderen mede den optogt luister bijzetten (3).

Gevaarlijk is het eenen dwingeland te dienen, en noodlottig wanneer deze diensten door de liefde en gunst van een dankbaar volk beloond worden. De sombere TIBERIUS

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 26.

(2) *Nalez. op de Vaderl. Hist.* bl. 30.

(3) STRABO, *Lib.* VII. p. 291, 292. TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 41. ENGELBERTS, D. IV. bl. 225. Bij VAN LOON vindt men het afbeeldsel van eenen bewaarden penning op de zegepraal van GERMANICUS over de Germanen geslagen. *Aloude Hollandsche Hist.*, D. I. bl. 62. Ook bij ENGELBERTS, D. IV. bl. 374.

18 J. na Chr. zag in den toegejuichten en algemeen beminden GERMANICUS slechts eenen gehaten vijand wiens ondergang hij gezworen en voorbereid had. Onder schijn van een nieuw eerbewijs zond hij hem eerlang naar *Azië*, alwaar de held in den bloei der jaren, en vermoedelijk door vergift bezweek (1).

Met eenen voorspellenden geest had TIBERIUS in eenen zijner brieven aan GERMANICUS opgemerkt, » dat de wederspannige Germaansche volken thans veilig aan hunne eigene verdeeldheden konden worden overgelaten (2).” Immers naauwelijks waren zij door het vertrek van dezen veldheer en der keurbenden voor de gevaren van eenen buitenlandschen vijand bevrijd, toen zij de wapenen tegen elkander opvatteden. In deze onlusten, die met den ondergang van MAROBODUUS en den verraderlijken dood van HERMAN eindigden, schijnen de Nederlandsche stammen niet betrokken geweest te zijn (3). Evenmin moeten zij eenig deel genomen hebben in den opstand der Belgen onder JULIUS FLORUS, eenen edelen Trevier, die door de Romeinen voorkomen en geheel ingesloten, zich het leven benam en daardoor aan deze vrijheidlievende onderneming een spoedig einde maakte (4).

28 Met grooter roem wierpen de Friezen eenige jaren later het juk der vreemde overheersching af, » hiertoe minder door eenen geest van oproer,” zegt TACITUS, » dan door der Romeinen knevelarij aangedreven.” De veeteelt schijnt toen reeds den voornaamsten, zoo niet den eenigsten rijkdom onder hen uitgemaakt te hebben. DRUSUS had hun uit dien hoofde eene matige schatting, naar hun gering vermogen berekend, in ossenhuiden ten krijgsgebruik opgelegd, zonder dat naauwkeurig op zwaarte of grootte gelet werd. Doch toen OLENNIUS van eersten hopman eener keurbende tot landvoogd over *Friesland* was opgeklommen, begeerde men dat het vel van eenen wilden buffel tot maatstaf der verpligte ossenhuiden zou strekken. Deze eisch moest in het bijzonder den Friezen bezwaarlijk vallen en was te onregtvaardiger dewijl hunne bosschen wel groot roofgedierte genoeg onderhielden, maar hunne weiden slechts vee, matig van grootte opleverden. Derhalve niet in staat deze drukkende belasting op te brengen, moesten zij ter voldoening van het te kort schietende eerst hunne runderen zelve, toen hunne landerijen afstaan, en eindelijk zelfs hunne vrouwen en kinderen ter slavernij aan de schraapzuchtige Romeinen overgeven. Het ligt in het karakter der Nederlanders eerst dan tegen mishandelingen zich te verzetten, wanneer dit door den hoogsten nood tot den heiligsten pligt geworden is; eerst dan het zwaard voor de beleedigde regten op te vatten wanneer de stem der rede, des regts en der menschelijkheid geenen ingang meer kan vinden; maar eenmaal, tot dat uiterste gebragt, met onbezweken moed en standvastigheid voort te gaan om het gewenschte doel te bereiken en slechts

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 43, 69—73. SUETONIUS in CALIGULA, c. I. PLINIUS, *Lib.* XI. c. 37.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 26.

(3) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 44—46, 62, 63, 88.

(4) TACITUS, *Annal. Lib.* III. c. 40—43. DEWEZ, T. I. p. 260—262.

voor het geweld der overmagt te zwichten. De Friezen, wier klagten over dit bedrijf der willekeur onverhoord bleven, zochten zich zelven regt te verschaffen, en liepen te wapen. Het krijgsvolk met het innen der schatting belast werd het eerst gevat en zonder genade aan de galg gehangen. Olennius ontkwam ter naauwernood aan de woede der verbitterde gemeente door de vlugt naar eene sterkte, *Flevum* genaamd, alwaar een aanzienlijk getal Romeinen en bondgenooten ter beveiliging der zeekusten, in bezetting lag (1). De Friezen sloegen het beleg om dit slot, doch werden weldra genoodzaakt af te trekken, en hun eigen haard te beschermen, toen lucius apronius, landvoogd van *Neder-Germanië*, met eene aanzienlijke magt voetvolk en ruiterij langs den *Rijn* afgekomen, hunne grenzen naderde. De moerassen en ondiepten stevigde apronius met dammen en bruggen om het gros zijns legers daarover te voeren, maar ondertusschen eene waadbare plaats gevonden hebbende, liet hij de ruiterij der Kaninefaten benevens het Germaansch-Batavisch voetvolk, die hem als hulpbenden dienden, er door trekken met last den vijand in den rug te vallen. De Friezen, reeds in slagorde geschaard, dreven de ruiterij der bondgenooten en die der Romeinen, welke gene ter hulp gekomen waren, op de vlugt. Apronius zond nu ter ondersteuning drie ligte Cohorten, toen weder twee anderen en eindelijk eenen vleugel ruiterij, welke den Romeinen de overhand zouden verzekerd hebben, indien zij gezamentlijk aangevallen hadden. Nu bij tusschenpoozen ter versterking gezonden boezemden zij den teruggeslagenen niet alleen geenen moed in, maar werden veeleer zelve in de vlugt medegesleept. Cethigus labeo, bevelhebber der vijfde keurbende, trok derhalve met de overige bondgenooten ten strijde, doch bevond zich in zulk eenen benarden toestand, dat hij zonder de hulp zijner keurbende geen treffen durfde wagen. Bij de aankomst dezer keurlingen kwam het tot een algemeen gevecht waarin de Friezen, na een allerhevigsten tegenstand terug gedrongen, en de reeds door vele gewonden verzwakte en afgematte hulpbenden gered werden; zoo weinig besliste echter deze strijd dat apronius het niet raadzaam oordeelde de Friezen te achtervolgen, noch zelfs zich den tijd gunde zijne dooden te begraven, ofschoon vele onderbevelhebbers, honderdmannen en hoplieden van rang gesneuveld waren. Men vernam daarna uit de overloopers dat er nog negen honderd Romeinen, na zich den geheelen nacht verweerd te hebben, bij het woud van *Baduhenna*, waren omgekomen; en dat vier honderd anderen, welke de hoeve van cruptorix, eertijds den Romeinen schatpligtig, ingenomen hadden, elkander, voor verraad vreezende, met

28 J. na Chr.

(1) Tacitus, *Annal. Lib.* IV. c. 72. Sommigen plaatsen met alting deze sterkte aan den mond der *Huneze* of *Hunze*, waar thans *Fliedorp* ligt, of aan het watertje *de Lauwers* in het tegenwoordige *Visvliet*. Anderen, en met meer grond, zijn van gedachten, dat zij aan den uitloop van de rivier *Flevo* op het thans verlaten eiland *Grind*, tusschen *Vlieland* en *Terschelling* gebouwd was. Van loon, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 63. Het is overigens zeer moeijelijk hare ware ligging te bepalen, dewijl de inbraken der zee geene sporen meer van den ouden staat des lands hebben achtergelaten. Wagenaar, D. I. bl. 81. Dewez, T. I. p. 263.

28 J. na Chr. eenen woesten moed hadden omgebragt (1). Deze strijd voor regt en vrijheid maakte ondertusschen den naam der Friezen onder de Germanen alom vermaard. Tiberius ontveinsde de geledene schade om niet verpligt te zijn het oorlogsbewind aan iemand op te dragen; en de Raad bekommerde zich thans ook weinig, of de Romeinsche naam en mogendheid aan de uiterste grenzen des gebieds te schande werden gemaakt; vrees en schroom voor den dwingeland beheerschten aller harten in *Rome*, en elk zocht slechts baat in vernederende vleijerij (2).

Cajus Caesar Caligula, de onwaardige zoon van den deugdzamen Germanicus en de edele Agrippina, in het Germaansche leger geboren en opgevoed, was Tiberius in het acht en dertigste jaar onzer tijdrekening in het hoog bewind opgevolgd. Na *Italië* met zijne gruwelen bezoedeld en door zijne krankzinnige buitensporigheden geheel uitgeput te hebben, besloot hij zich in persoon naar *Gallië* te begeven, ten einde dat wingewest en tevens *Spanje* te plunderen, een krijg tegen de Germanen voorwendende, dewijl men wilde, dat zich aan den *Rijnoever* eenige onrust geopenbaard had (3). Hij maakte echter geene toebereidselen tot zulk eenen krijg; maar op een speeltogtje naar de bronnen van den *Clitumnus* in *Umbrië*, aangemaand wordende zijne Batavische lijfwacht voltallig te maken, begeerde hij eensklaps den togt te ondernemen (4). Terstond werden van wijd en
40 zijd de keur- en hulpbenden opgeëischt en bijeen getrokken, nieuwe ligtingen bevolen en ten strengste uitgevoerd, terwijl een overvloed van allerlei krijgsvoorraad werd bijeengebragt, grooter dan nog ooit verzameld was. Indien de stift der geschiedenis niets dan den togt van Caligula naar *Germanië* had opgeteekend, zou zij reeds genoegzaam den dollen dwingeland ook als eenen bespottelijken dwaas aan de nakomelingschap hebben voorgesteld. Nu eens maakte hij op deze reis zulk eenen spoed, dat zijne lijfwacht, wilde zij hem volgen, genoodzaakt was, tegen alle gebruik aan, de veldteekenen op lastdieren te leggen; dan wederom trok hij zoo langzaam voort, dat hij zich op een draagbed door acht slaven op de schouders liet vervoeren, en van de inwoners der naastliggende

(1) Onder de verschillende gevoelens waar het woud van *Baduhenna* gelegen hebbe, schijnt dat van Cluverius het naauwkeurigste met het verhaal van Tacitus overeen te stemmen. Hij plaatst het in de *Zevenwolden*, tusschen *Leeuwarden* en *Sneek*, en wel in of omstreeks een dorp nog *Holtpade*, dat is: *Pader-* of *Bader-hout* of *bosch* genoemd. Niet verre van dit bosch moet ook de hoeve van Cruptorix gelegen hebben, doch de eigenlijke plaats is onbekend. Cluverius, *de Tribus Rheni Alveis* c. 25. *Baduhenna* is waarschijnlijk de naam eener plaatselijke godin geweest, welke in dit woud vereerd werd. Cluverius houdt haar vòor dezelfde met Tanfana; Alting voor eene andere godin die ook in *Germanië* bekend was, en wier naam in *Paderborn* nog zou bewaard zijn. Engelberts, D. IV. bl. 435. *Baduhenna*, zegt Bilderdijk, is *Wade* of *Wâdvenne*, d. i. *Woud-vene*. D. I. bl. 231. Volgens Ypey en Ackersdijk beteekent het *offerwoud* of *offerplaats*. *Taalk. Aanm. op den Staten-Bijbel.* D. II. bl. 151.

(2) Tacitus, *Annal. Lib.* IV. c. 72—74.

(3) Dio Cassius, *Lib.* LIX. p. 654.

(4) Suetonius *in* Caligula, c. 43.

steden begeerde, dat de wegen voor hem geveegd, en tegen het stof begoten zouden worden (1). Dus trok hij, vergezeld van eene menigte dansers, zwaardvechters, worstelaars, vrouwen en overige hofhouding door *Gallië* naar het Rijnleger en voorts over den *Rijn* (2). Hoogstwaarschijnlijk heeft hij zich, doch slechts een korten tijd, op het eiland der Batavieren opgehouden en welligt hier ADMUNIUS, den zoon van CINOBALLINUS, koning der Britten, ontvangen en gehuisvest, die door zijnen vader uit het rijk verjaagd, zich met eenen kleinen aanhang aan de Romeinen overgaf (3). CALIGULA maakte hiervan in zijne brieven naar *Rome* eenen ophef, als had hij geheel *Brittanje* overweldigd en aan zich onderworpen (4). Het kort verblijf van den dwingeland over den *Rijn* kenmerkte zich door eene krijgsvertooning, die even belagchelijk als doelloos was. Hij beval namelijk aan eenigen zijner Germaansch-Batavische lijfwachten, zich in een bosch verborgen te houden, en dat men hem, kort na het middagmaal met verbaasdheid de tijding zou brengen, dat de vijand in aantogt was. Op het ontvangen van dit berigt rent hij terstond met zijne tafelvrienden en een gedeelte der Praetoriaansche ruiters naar het aangewezene bosch, vermeestert de gewaande vijanden, en beveelt de zijnen eenige boomen te vellen, om er ter eere zijner overwinning een zegeteeken van op te rigten. Met brandende toortsen, keerde hij nu als overwinnaar terug, beschuldigende degenen, die niet gevolgd waren, van blooheid en traagheid, maar daarentegen met nieuwe en zeldzame zegekransen de kruin der dapperen versierende, die moedig in zijne gevaren gedeeld hadden (5). Op eenen anderen tijd liet hij eenige jonge lieden, die den Romeinen als gijzelaars overgeleverd waren, heimelijk uit de wapenschool halen, waarop hij plotseling zijnen disch verliet, hen als wegloopers met zijne ruiterij nazette, en in ketenen geboeid terug bragt. Hij noodigde hierop, alsof hij in het uiterste gevaar verkeerde, zijne deelgenooten gewapend bij zich, en vermaande hen met de bekende regels van VIRGILIUS: »Volhardt slechts en hoopt op betere tijden." (6.) Om het kluchtspel te voltooijen bleef hij niet in gebreken den Raad en het volk in eenen openlijken strafbrief te verwijten, dat zij, terwijl de Vorst aan het oorlogen was en zich aan duizenden gevaren blootstelde, zich in de genoegens der maaltijden, in de ren- en schouwspelen of op hunne buitengoederen verlustigden (7.)

40 J. na CHR.

---

(1) SUETONIUS *in* CALIGULA, c. 43.

(2) DIO CASSIUS, *Lib.* LIX, p. 656.

(3) VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 67. WAGENAAR, D. I. bl. 85. Verg. echter *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 52, 55. *Nalez. op de Vaderl. Hist.* bl. 30—32.

(4) SUETONIUS *in* CALIGULA, c. 44.

(5) SUETONIUS *in* CALIGULA, c. 45.

(6) *Aeneid. Lib.* I. vs. 207.

(7) SUETONIUS *in* CALIGULA, c. 45.

40 J. na Chr. Zoo buitensporig als zijne dwaasheden in de Bovenrijnsche gewesten, waren ook zijne knevelarijen in *Gallië*. Na dat rijke wingewest uitgemergeld, en den roof op de brooddronkenste wijze verkwist te hebben, keerde hij naar *Rome* terug, alwaar hem de kleine zegepraal werd toegestaan (1). In het volgende jaar verliet hij echter weder
41 *Italië* onder voorwendsel van eenen togt tegen *Brittanje* te willen ondernemen. Hij stak inderdaad met eenige galeijen in zee maar keerde spoedig terug, en schaarde nu zijn leger, tweemaal honderd of tweemaal honderd en vijftig duizend man sterk, langs het strand der zee, welke *Germanië* en *Gallië* bespoelt, liet de stormtuigen en blijden aanrukken en de krijgsklaroenen steken. Daar er geen vijand te bespeuren was, wist noch vermoedde iemand, wat al die toestel beduidde, en de verbazing steeg zeker ten top, toen hij zijne slagvaardige legerscharen beval — schulpen te rapen en hunne helmen en borstharnassen er mede te vullen. »Dit was," zeide hij, »de buit op den *Oceaan* bevochten, dien men aan het Kapitool en aan het paleis der CAESARS verschuldigd was (2)." Deze schulptogt kwam den vader van den naderhand vermaarden Kaninefaat BRINIO, en zekerlijk duizenden met hem, zoo belagchelijk voor dat hij er openlijk en ongestraft den spot mede dreef (3). Niettemin liet CALIGULA ter herinnering van deze gebeurtenis op het strijdveld eenen zeer hoogen vuurtoren oprigten, en schonk elken krijgsknecht ter vergelding van den betoonden moed honderd denariën (4); men meent zelfs, dat hij gedenkpenningen ter vereeuwiging van dezen heldentogt heeft laten vervaardigen (5). Voorts was hij slechts bedacht om alles tot eene luisterrijke zegepraal in *Rome* voor te bereiden. Hij beschikte niet alleen over de gevangenen en overloopers der Germanen, maar noodzaakte ook de rijzigste en eenigen der aanzienlijkste Galliërs hun haar op de wijze der Germanen te laten groeijen en blond te verwen, de Germaansche taal te leeren en Germaansche namen aan te nemen, ten einde zich als krijgsgevangenen uit dat volk te vertoonen. Eenige galeijen met drie roeibanken die tot den overtogt naar *Brittanje* bestemd geweest waren, zond hij over land naar *Rome* terug, en beval tevens zijnen gelastigden aldaar, dat men hem met de minste kosten eene zegepraal zou bereiden, »maar echter eene zoo als te voren nooit gezien was," gevende hun te dien einde het regt om over aller goederen naar willekeur te beschikken (6).

(1) DIO CASSIUS, *Lib.* LIX. p. 657.

(2) SUETONIUS *in* CALIGULA, c. 46, 47.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 15.

(4) Ongeveer dertig gulden. SUETONIUS *in* CALIGULA, c. 46.

(5) VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 72, alwaar tevens een afbeeldsel van zulk eenen gedenkpenning gevonden wordt.

(6) SUETONIUS *in* CALIGULA, c. 58. DIO CASSIUS, *Lib.* LIX. p. 663.

Het is moeijelijk te beslissen of dit bespottelijke kinderspel van CALIGULA aan de kusten, op het Batavisch dan wel op het Gallische strand vertoond is. SUETONIUS en DIO CASSIUS, de eenigste oude Schrijvers, welke er van gewagen, drukken zich hieromtrent niet duidelijk genoeg uit. Zij, die het eerste gevoelen omhelzen, beweren, dat de loop des verhaals bij SUETONIUS vrij duidelijk naar het eiland der Batavieren schijnt henen te leiden; dat de onder water liggende overblijfselen van eenen toren, in de omstreken van *Katwijk*, door de visschers van dat oord, van oude tijden tot nog niet lang geleden, *Kalla's toren* of enkel *Kala* en *Kaljaart* genoemd werden, hetwelk eene blijkbare verkorting van CALIGULA is; dat deze vorst niet eenige zijner galeijen geheel over land, maar den *Rijn* op en verder landwaarts naar *Rome* gevoerd heeft, en uit die stad langs den gezegden weg een aantal huisraad en kostbaarheden van zijne verbannene zusters liet komen, dewijl hij dacht daaruit aan den *Benedenrijn*, waar iets dergelijks nog zeldzaam was, meer dan in de wereldstad te kunnen maken; en eindelijk meenen zij ook eenig bewijs voor hunne stelling te vinden in de spotternij van BRINIO's vader, den Kaninefaat. Andere oudheidkundigen voeren hier tegen aan, dat DIO CASSIUS eerst van dezen zeetogt melding maakt bij gelegenheid en na een lang verhaal van CALIGULA's misdrijven sedert hij dieper in *Gallië* was doorgedrongen, en zelfs niet van den schulpenroof rept, dan onmiddellijk vóór CALIGULA's vertrek uit *Gallië* naar *Rome*; dat het tegen den aard van hem die tot de grootste en zotste buitensporigheden in staat was, niet zou gestreden hebben, indien hij uit het binnenste van *Gallië* eenen springtogt naar de digtstbijgelegene Gallische kust gedaan had, die zeker nog betere gelegenheid aanbood om naar *Brittanje* over te steken, dan het Batavisch strand; dat de vuurbaak door CALIGULA gesticht, de vuurtoren bij *Boulogne* geweest is, welke later *Tour d'ordre*, eene verbastering van *turris ardens*, genaamd werd, nog in het begin der zeventiende eeuw aanwezig was, en reeds vier eeuwen vroeger door MAERLANT als een Romeinsch gebouw wordt opgegeven, terwijl men tevens eene versterking in dit gevoelen vindt in de gedenkpenningen van CALIGULA in de omstreken van dezen toren opgedolven; dat de galeijen niet langs den *Rijn* waarvan geen Schrijver melding maakt, maar geheel over land naar *Rome* zijn gesleept geworden, en dat hoe verder men dezen afstand neemt, hoeveel grooter de moeijelijkheid dezer onderneming wordt; dat de spoedige aanwas van vermogen en rijkdom op het eiland der Batavieren, welke CALIGULA zouden bewogen hebben, om geheel uit *Italië* de goederen zijner zusters en andere kostbaarheden te ontbieden, ten einde die aldaar ten duurste te verkoopen, geheel onwaarschijnlijk is, terwijl ook SUETONIUS en DIO CASSIUS daarenboven deze schandelijke veiling in *Gallië* plaatsen; dat, indien CALIGULA zich tijdens dien togt in de Bovenrijnsche gewesten had opgehouden, hij tot een teeken zijner voorgewende overwinning op de Germanen geene der kloekste Galliërs behoefde uit te zoeken en hun te bevelen, dat zij zich tot Germanen als het ware zouden vervormen, om voor overwonnenen van dien landaard bij zijne zegepraal te kunnen doorgaan; en eindelijk, dat het bespotten van CALIGULA door

41 J. na CHR.

41 J. na Chr. eenen Kaninefaat niet bewijst, dat zulks in of nabij het land der Kaninefaten geschied is (1).

Caligula ontging de gewenschte zegepraal. De Raad, verlegen hoe zich na zulk eenen belagchelijken togt jegens hem te gedragen, had eenvoudig zijne terugkomst afge-
42 wacht. Het krankzinnige monster genoot de eer der kleine zegepraal, doch werd spoedig daarna te *Rome* door eenige zamengezworenen omgebragt (2). De Germaansch-Batavische lijfwachten, die hij door verkwistende milddadigheid aan zich gehecht had, trokken oogenblikkelijk het zwaard om hem te wreken, maar terwijl zij naar de moordenaars zochten vielen tevens eenige onschuldige raadsheeren, die hen ontmoeteden, als slagtoffers hunner dolle woede (3). Zij rusteden niet voor dat claudius, de broeder van germanicus, het bestuur des rijks, voornamelijk door hun toedoen, in handen gekregen had en legden aan hem den eed van trouw af. Elk hunner werd 15000 *Sestertiën* (*f* 1125), en den bevelhebbers zoo veel meer naar evenredigheid geschonken (4). Sinds dien tijd bleef het rijksbestier een speelbal der Praetoriaansche en Germaansch-Batavische lijfwachten, welke het van de eene in de andere hand wierpen tot dat het door de volken uit het Noorden vaneen gereten en vernietigd werd (5).

In dit tijdperk voerde sergius galba het bevel in *Neder-Germanië*, onder hetwelk *de Nederlanden* benoorden den *Rijn* behoorden (6). Hij behaalde eene overwinning op de Katten, en publius gabinius secundus, landvoogd van *Opper-Germanië*, eene op de Marzen en Cauchen, waarvoor hem van claudius de eernaam van cauchius,

(1) Zie junius, *Batavia* c. X. p. 197—200. Cluverius, *Germania Antiqua, Lib.* II. c. 36. Scriverius, *Oud Batavie*, bl. 19. Oudaan, *Roomsche Mogentheyt*, bl. 19. Amst. 1671. Van loon, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 70—72. Wagenaar, D. I. bl. 88—90. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 52—55. *Nalez. op de Vaderl. Hist.* bl. 30, 31. Dewez, T. I. p. 268. Note *a*. Bruining, *Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 8, 9.

(2) Suetonius *in* caligula, c. 48, 49, 58. Dio cassius, *Lib.* LIX. *p.* 659, 660, 663.

(3) Josephus, *Antiq. Jud. Lib.* XIX. c. 1. p. 662, 663. Ed. Coloniae 1691.

(4) Josephus, *Antiq. Jud. Lib.* XIX. c. 3. 4. Suetonius *in* claudio: c. 10. Dio cassius, *Lib.* LX. p. 664.

(5) Stuart, D. XXIII. bl. 164.

(6) *Neder-Germanië* strekte zich van den *Moezel*, tusschen *Bonn* en *Andernach*, langs de beide *Rijn*-oevers tot aan de *Elbe* uit. Het bevatte alzoo mede in zich *Overijssel, Drenthe, Groningen, Friesland, Noord-Holland* en *Utrecht* benevens een gedeelte van *Gelderland*. Het had *Keulen*, de stad der Ubiërs, tot hoofdplaats. De Nederlandsche gewesten bezuiden den *Rijn, Zeeland, Noord-Braband*, het zuidelijkste gedeelte van *Holland* en *Gelderland* werden, volgens de landverdeeling door augustus, onder het derde *Gallië* of *Gallia Belgica* gerekend.
Opper-Germanië lag geheel aan den linker *Rijn*-oever en had *Mentz* tot hoofdplaats. Het overige en grootste gedeelte van *Duitschland* heette *Groot-* of *Barbaarsch-Germanië*. Zie l. g. visscher, *Handleiding tot de Algemeene Geschiedenis der Nederlanden* bl. 55. Utrecht 1834.

Cauchen-verwinnaar, werd bijgelegd (1). Twee jaren later vergezelden Germaansch-Batavische hulpbenden den Praetor PLAUTIUS, en later CLAUDIUS zelven naar *Brittanje*, 44 J. na CHR.
dat door CAESAR schatpligtig was geworden, maar hetwelk men thans geheel aan het Romeinsche Rijk wilde onderwerpen. Men beweert, dat onder deze hulpbenden ook CLAUDIUS CIVILIS, als opperhoofd eener afdeeling Batavieren, geweest is (2). Door het vaardig overzwemmen der snelste stroomen, bevorderden deze Germanen de overwinning over welke CLAUDIUS naderhand eene prachtige zegepraal en jaarlijksche eerespelen werden toegekend (3).

Eenige jaren hierna moedigde de dood van SANQUINIUS MAXIMUS, welke het opperkrijgs- 48
bevel gevoerd had, de Cauchen aan *Neder-Germanië* te verontrusten, en met hunne ligte vaartuigen op de kusten van het rijke en weerlooze *Gallië* te stroopen. Zij werden aangevoerd door GANNASCUS, een der aanzienlijkste Kaninefaten, die langen tijd onder de Romeinsche hulpbenden gediend had, doch sedert tot de Cauchen was overgeloopen, en zich nu door zijne zeeschuimerijen begon berucht te maken. Met deze rooftogten, in welke de Friezen vermoedelijk deel genomen hebben, begint het eerste tijdperk in de Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen. Zij zijn uit dien hoofde merkwaardig, te meer dewijl de vlootvoogd uit het midden van *Nederland* oorspronkelijk was, en men in hem eene kennis van de zeevaart mag vooronderstellen, welke hij zeker in de Romeinsche landdienst niet had opgedaan. Hij werd echter weldra door DOMITIUS CORBULO, die middelerwijl SANQUINIUS in het bestuur van *Neder-Germanië* was opgevolgd, bedwongen. Zoo ras deze bevelhebber, als krijgsman een der schoonste tijdperken van *Rome* waardig, in zijn gebied was aangekomen, voerde hij de galeijen met drie roeibanken door de kil van den *Rijn*, en de overige bodems door de wadden en stroomgaten in zee. De roofschepen van GANNASCUS werden spoedig in den grond geboord en hij zelf naar het land der Cauchen teruggejaagd (4).

De dapperheid van CORBULO en nog meer zijne krijgstucht boezemden den Germanen ontzag in en beteugelden hunne stoutheid. De Friezen zelve, sinds den strijd met APRONIUS wederspannig en vijandig gezind of althans niet te vertrouwen, zonden hem gijzelaars en namen stilzwijgend genoegen in de landen, welke hij hun om te bebouwen en te bewonen aanwees. Hij gaf hun eenen Raad, Overheden en Wetten; en om zijne bevelen en voorschriften te ondersteunen, stichtte hij, waarschijnlijk ter plaatse waar sedert *Groningen* gebouwd is, eene kleine vesting. De hoogst opmerkelijke overeenkomst welke in de oude landswetten en vroegeren regeringsvorm van *Groningen* met

---

(1) SUETONIUS *in* GALBA, c. 6, 7. *in* CLAUDIO, c. 24. DIO CASSIUS, *Lib.* LX. p. 670.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 91. Aant. 5. BILDERDIJK, D. I. bl. 32.

(3) SUETONIUS *in* CLAUDIO, c. 17. DIO CASSIUS, *Lib.* LX. p. 677—679.

(4) TACITUS, *Annal. Lib.* XI. c. 18. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 56.

48 J. na CHR. den Romeinschen vorm van bestuur en de Romeinsche wetten bespeurd wordt, houdt men voor een gevolg van CORBULO's verblijf in dat gewest (1). Men heeft hierop aangemerkt, dat het niet te vermoeden is, dat de Friezen, zoo spoedig weder van de Romeinen ontslagen, en zoo gehecht aan hunne voorouderlijke inzettingen, deze verzaakt en de wetten, door eenen gehaten vijand, die mogelijk slechts eenige maanden onder hen vertoefde, gegeven, aangekleefd zouden hebben; dat men derhalve, indien er eenige overeenkomst tusschen de Oud-Groningsche en de Romeinsche wetten gevonden wordt, deze aan de toevallige omstandigheid moet toegeschreven worden, dat beide volken eenige zaken uit hetzelfde oogpunt beschouwden; of liever dat de Groningsche wetten in lateren tijd zijn opgesteld, en wel toen men hier te lande veel uit het Romeinsche regt overnam (2).

Inmiddels zond CORBULO zijne boden naar de Cauchen om hen tot onderwerping te bewegen en tevens GANNASCUS, die bij hen gevlugt was, door list van kant te helpen. Dit laatste gelukte, en wordt door TACITUS geregtvaardigd, dewijl GANNASCUS de zaak der Romeinen verraden en verlaten had. Deze moord bragt niettemin de Germanen in opschudding, en dit waarschijnlijk zal CLAUDIUS bewogen hebben om CORBULO met het reeds strijdvaardige krijgsvolk over of naar den *Rijn* terug te roepen, ten einde niet al de Germaansche volken door zijne tegenwoordigheid te verbitteren (3). Met tegenzin werd dit bevel opgevolgd. Om den krijgsman ondertusschen den arbeid niet te ontwennen, liet nu CORBULO door eene gracht, twee of drie en twintig duizend schreden lang, den *Rijn* met de *Maas* vereenigen, zoo wel om de overstroomingen dier beide rivieren te verminderen en het overtollige water af te leiden, als om de gevaarlijke omreis door de *Noordzee* te ontwijken (4). Men wil tevens dat CORBULO, van de aarde uit deze gegravene vaart eenen dijk tegen de *Noordzee* opgeworpen hebbe; doch dit is even onzeker als de plaats waar de gracht zelve moet gezocht worden. Sommigen houden haar voor den dus genoemden *Vliet*, door eenigen aan DRUSUS toegeschreven (5), tusschen eene bogt van den *Rijn* even beneden *Leyden*, en de *Maas* bij *Vlaardingen* (6), welligt heeft zij dan tevens tot grensscheiding van het gebied der Batavieren en Kaninefaten gestrekt. Anderen daarentegen beweren dat men er de *Lek* van *Wijk te Duurstede* of zelfs van *Krimpen* af tot aan *Leksmond* toe, onder

(1) WAGENAAR, D. I. bl. 93. Aanm. 7.

(2) *Nalez. op de Vaderl. Hist.* bl. 34.

(3) TACITUS, *Annal. Lib.* XI. c. 19. ST. SIMON, *Guerre des Bataves et des Romains* p. 4.

(4) TACITUS, *Annal. Lib.* XI. c. 20. DIO CASSIUS, *Lib.* LX. p. 685.

(5) Zie hiervoor bl. 86, 87.

(6) CLUVERIUS, *de tribus Rheni Alveis* c. 6. ST. SIMON, p. 4. BRUINING, *Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 10.

verstaan moet (1); en eenigen willen, dat deze gracht reeds sinds eeuwen wederom met 48 J. na Chr.
aarde gevuld en dus tegenwoordig niet meer aanwezig is (2). Na het voltooijen van dezen arbeid keerde CORBULO naar *Rome* terug; en CLAUDIUS, schoon hij hem in zijne bedoelingen verhinderd had, vergunde hem de zegeteekenen (3).

De vrede en rust welke in de gewesten aan den linker *Rijn*-oever heerschten, werden door eenen nieuwen inval der Katten gestoord. L. POMPONIUS SECUNDUS, bevelvoerder in *Opper-Germanië*, noodzaakte hen weldra, na eenen algemeenen veldslag, om vrede te smeeken en gijzelaars te zenden (4). Er wordt niet gemeld, dat Noord-Nederlandsche volken hierin betrokken geweest zijn; doch buiten twijfel waren zij dit, althans
de Batavieren, in den krijg, welke op nieuw in *Brittanje*, waar destijds PUBLIUS OSTO- 51
RIUS het bevel voerde, ontstoken was, en die, bij gebrek van Romeinsche keurbenden, alleen door de Cohorten der bondgenooten gestild konde worden (5).

De Germaansch-Batavische lijfwachten behielden hunne waardigheid toen de wreede 55
zoon van AGRIPPINA de teugels van het hoog bewind had opgenomen (6). In dien tijd was PAULLINUS POMPEJUS het opperbevel over *Neder-Germanië* toevertrouwd; en dewijl hier alles in rust was, liet deze veldheer, om het krijgsvolk werkzaam te houden, den dijk,
door DRUSUS tot bedwang van den *Rijn* en om het water dier rivier uit de *Waal* te 59
weren, langs den linker oever van de middelkil des *Rijns* opgeworpen, tot aan de uitwatering van dien vloed bij *Katwijk*, naar het schijnt, voltooijen. Immers was deze afdamming in vollen stand toen CLAUDIUS CIVILIS haar eenige jaren later vernielde (7).

De lange krijgswerkeloosheid der Romeinsche legers gaf voedsel aan het gerucht onder de Germanen, dat den landvoogden der wingewesten de magt benomen was hunne benden te velde te brengen. De Friezen voerden uit dien hoofde hunne jonge manschap door de bosschen en moerassen, en de weerlooze ouden over de meren naar de oostelijke grenzen huns gebieds (8), en lieten zich aldaar neder op de onbebouwde akkers, die

(1) *Aanm. op de Vert. van* CLUVERIUS. II. VI. bl. 116. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 78, 79.

(2) Vergelijk WAGENAAR, D. I. bl. 94. KLUIT, *Wederlegging der Vaderl. Oudh. van* BENT, § 37, 74, bl. 149—155, aangehaald in de *Nalez. op de Vaderl. Hist.* bl. 34. SCHAYES, T. II. p. 349.

(3) TACITUS, *Annal. Lib.* XI. c. 20.

(4) TACITUS, *Annal. Lib.* XII. c. 27, 38.

(5) TACITUS, *Annal. Lib.* XII. c. 31—41.

(6) TACITUS, *Annal. Lib.* XIII. c. 18. *Lib.* XV. c. 58.

(7) TACITUS, *Annal. Lib.* XIII. c. 53. WAGENAAR, D. I. bl. 96. BRUINING. D. I. bl. 11.

(8) WAGENAAR zegt, D. I. bl. 96, » *tot aan den oever des Rijns;*" dit echter zegt TACITUS eigenlijk niet; zie *Annal. Lib.* XIII. c. 54. Hij spreekt alleen van oevers (*ripae*), zonder bepaling welke. Het blijkt uit het vervolg, dat men er de oostelijke grenzen van het gebied der Friezen onder verstaan moet.

59 J. na Chr. voor het Romeinsche krijgsvolk afgezonderd waren. Hiertoe werden zij aangespoord door VERRITUS en MALORIX, hunne opperhoofden, »voor zoo verre," zegt TACITUS, »als Germanen zich door opperhoofden laten regeren." Reeds hadden zij op de genoemde velden hunne hutten opgeslagen, en dezelve als hunnen vaderlijken grond beploegd en bezaaid, toen DUBIUS of VIBIUS AVITUS, die PAULLINUS in het bestier over *Neder-Germanië* had opgevolgd, hen met de wapenen bedreigde, ten ware zij naar hunne oude woningen terugkeerden, tot dat de Keizer hun nieuwe woonplaatsen had aangewezen. VERRITUS en MALORIX begaven zich te dien einde naar *Rome;* en daar NERO hun niet terstond gehoor konde verleenen, geleidde men hen inmiddels rond, toonde hun het heerlijke en merkwaardige der wereldstad aan, en bragt hen onder anderen ook in den schouwburg van POMPEJUS, op dat zij als het ware, met eenen opslag van het oog, de grootheid en praal des Romeinschen volks konden overzien. De Friezen, die in eene tooneelvoorstelling van welke zij niets verstonden, geen vermaak schepten, hielden zich slechts bezig met alles om hen henen naauwkeurig gade te slaan, en vroegen onder anderen hunnen geleiders, wie het waren, die in het ruim zaten, en waar de plaatsen der Raadsheeren en Ridders zich bevonden? Eindelijk trof hun oog eenige lieden in uitheemsch gewaad, op de zetels der Raadsheeren; en op hunne vraag, wie zij waren? tot antwoord krijgende, dat »deze eer bewezen werd aan de gezanten der volken, die zich in dapperheid en trouw voor *Rome* onderscheidden," riepen zij overluid: »Geen volk gaat den Germanen in wapenen en trouw te boven;" en verlieten terstond hunne plaatsen en gingen onder de Raadsheeren zitten. Dit werd door niemand euvel opgenomen; men beschouwde het integendeel als een blijk van ouderwetsche rondborstigheid en loffelijken naijver. NERO zelf schonk aan beiden het Romeinsche burgerregt, doch bekrachtigde niettemin het bevel ter ontruiming der ingenomene landen. De Friezen bekreunden zich echter weinig om den wil des Keizers; zij moesten met geweld tot gehoorzaamheid gedwongen worden door de ruiters der bondgenooten, waarschijnlijk der Batavieren, die de hardnekkigsten versloegen of gevangen namen (1).

De Ansibariërs, die over *de Boertange* aan de oevers van de *Eems* schijnen gewoond te hebben, bezetteden kort daarna de ontruimde akkers (2). Dit volk, magtiger en talrijker dan de Friezen, was door de Cauchen uit zijn land verdreven, en zworf

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* XIII. c. 54. SCHOTANUS dit verhalende, maakt daaruit deze gevolgtrekking op tegen de hooge oudheid der Friezen: »Hier wort genoechsaem gemerckt, dat de Friesen, soo 't hun de Romeynen niet verhindert en hadden, uyt dit (hun) landt souden syn vertrokken, als hun niet wel aenstaende, ende dat sy vóór de Roomsche tyden niet seer lange daer gewoont en hebben. Zie C. SCHOTANUS, *De geschiedenissen Kerckelyck ende Wereltlyck van Frieslandt Oost ende West,* bl. 16. Franeker 1658.

(2) Zij schijnen *Eemsbauren* of *Eemsboeren* geheeten te hebben. Althans dit is nog de naam van de bewoners eener lange en smalle streek lands aan de *Eems.* WAGENAAR, D. I, bl. 98. Aanm. 8.

thans met vrouwen en kinderen rond, eene veilige schuilplaats opzoekende. Aan hun 59 J. hoofd stond een onder de Germanen vermaard krijgsman BOJOCALUS genaamd, die den na CHR. Romeinen vijftig jaren, ook zelfs tegen HERMAN, getrouw gediend had, en nu van AVITUS verzocht, dat zijne landgenooten de kleine plek gronds, welke alleen tot weiden voor het lastvee der legers gebruikt werd, mogten behouden, waartegen zij zich aan het Romeinsch gebied zouden onderwerpen. Om zijn verzoek kracht bij te zetten voegde hij er bij, »dat eerst de Chamaven, toen de Tubanten en eindelijk de Usipeten dezen grond bezeten hadden; dat gelijk de hemel den Goden, alzoo de aarde den menschen gegeven was, en dat de gronden welke niemand toebehoorden de eigendom van allen waren." Hierop de oogen naar boven slaande, riep hij de zon en sterren aan en vroeg, alsof zij voor hem stonden: »Is het uw wil eenen onbebouwden grond te beschijnen? Veel liever zoudt gij er de zee over storten tot verderf dergenen, die er huns gelijken van berooven." AVITUS gaf op deze korte doch treffende voorstelling, dit trotsche antwoord: »dat men aan den wil der magtigen zich moest onderwerpen; dat het den Goden, die zij aanriepen, behaagd had de beschikking van hetgeen de Hemelmagten den volken wilden geven of ontnemen, aan het Romeinsche volk over te laten, zonder daarin andere regters te gedoogen." Tegen BOJOCALUS zeide hij echter in het bijzonder, dat hij hem ter belooning voor bewezene diensten eenige landerijen tot eigen gebruik zou afstaan; maar de edele Germaan verwierp dit aanbod, waarin hij slechts den prijs voor eene lage verraderij erkende, en barstte in deze woorden uit: »Land om in te leven kan ons ontbreken, niet om in te sterven." Hierop scheidde men verstoord vaneen (1).

De Ansibariërs riepen nu de Brukteren, de Tenkteren en eenige nog verder liggende volken op, om gewapenderhand zich hunner aan te trekken. AVITUS van zijne zijde, verzocht CURTILIUS MANCIA, landvoogd van *Opper-Germanië*, den *Rijn* over te trekken en den vijand in den rug te vallen. Hij zelf voerde zijne keurbenden in het land der Tenkteren, die hij dreigde geheel uit te roeijen indien zij zich niet stil hielden. Hun afval van het bondgenootschap benam den Brukteren en den overigen bevrienden volken den moed, zoodat de Ansibariërs, geheel aan zich zelven overgelaten, naar de Usipeten en Tubanten, en door dezen verjaagd naar de Katten en Cherusken vlugteden; doch overal als vijanden verstooten en behandeld, zworven zij van land tot land, en nadat hunne weerbare manschap in gedurige gevechten versmolten was, werd het weerlooze overschot huns volks eindelijk als buit onder de omliggende stammen uitgedeeld (2).

(1) TACITUS, *Annal. Lib.* XIII. c. 55, 56.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* XIII. c. 56. Indien de Ansibariërs, die niet bestand waren tegen de kleine Nederlandsche stammen, evenwel, zoo als TACITUS zegt, nog magtiger geweest zijn dan de Friezen, pleit dit mede niet voor den hoogen ouderdom en den krachtig gevormden staat dezes laatstgenoemden volks in *Nederland*. Vergelijk hierbij de aanmerking bl. 154 No. 1.

62 J. na Chr. Terwijl AVITUS en CURTILIUS MANCIA door een wijs bestuur de rust in de beide *Germaniën* handhaafden, liep het Romeinsche gebied gevaar geheel *Brittanje* te verliezen. Het ondragelijke juk en de knevelarijen der vreemde overheerschers moede, stonden de getergde Britten op, en niet dan met moeite en ten koste van veel bloeds gelukte het den tegenwoordigen bevelhebber van dat wingewest, PAULINUS SUETONIUS, den hardnekkigen krijg te dempen in welken zich ook de Germaansch-Batavische hulpbenden meer dan eens onderscheidden. In het bijzonder betoonden zij hunne onverschrokkenheid bij de verovering van *Mona* (1). Dit eiland was sterk bevolkt en daar het slechts door eenen smallen zee-arm van *Brittanje* gescheiden werd, strekte het tot schuilplaats aan overloopers en vlugtelingen. De overtogt des voetvolks derwaarts geschiedde met platbodemde vaartuigen, terwijl de hulpruiterij nu eens badende, dan zwemmende en hare paarden bij den toom houdende, overkwam (2).

Het waren minder de gruweldaden en de buitensporigheden, dan de heillooze voornemens van NERO tegen den slaafschen en verbasterden Raad, welke eene zamenzwering tegen den dwingeland voortbragten, in welke Raadsheeren, ridders, krijgslieden, zelfs vrouwen, en onder deze de Grieksche EPICHARIS, als om strijd, deel namen (3). Op het punt dat zij haar doel zoude bereiken, lekte het geheim uit door eenen slaaf, waarop NERO terstond geheel *Rome*, de zeekusten en den *Tiber* met krijgsvolk, bovenal met zijne Germaansch-Batavische lijfschutbenden bezette, op wier trouw, als buitenlanders, hij zich het meest verliet. Zij renden door de straten, zwermden over de markten, drongen in de huizen en op de landgoederen, en trokken door de naburige steden om elk, die verdacht gehouden werd, ter slagtbank te slepen. Nadat alles was afgeloopen werd de geheele lijfwacht bijeen geroepen, en onder haar twee duizend *Sestertiën* (ongeveer honderd vijftig gulden) hoofd voor hoofd uitgedeeld, met de belofte, dat zij voortaan, zonder betaling, van het noodige koorn zoude voorzien worden (4).

De trouw en dienstijver der Batavieren in *Rome* strekten evenwel niet ten waarborg tegen de onderdrukking en mishandeling hunner landgenooten aan de oevers van den *Rijn*. Immers FONTEJUS CAPITO, welke destijds het opperbevel in *Neder-Germanië* voerde, liet eenen voornamen Batavier JULIUS PAULLUS van edelen bloede, den broeder van CLAUDIUS CIVILIS, onder valsche beschuldiging van weêrspannigheid ombrengen, en CIVILIS zelven, die meer dan twintig jaren in de legers der Romeinen gediend had, in ketenen slaan en naar NERO voeren (5).

---

(1) Hoogst waarschijnlijk het tegenwoordig *Anglesey*. WAGENAAR, D. I. bl. 98. Aanm. 9.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* XIV. c. 29—39. TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 12.

(3) SUETONIUS *in* NERONE. c. 37. TACITUS, *Annal. Lib.* XV. c. 48.

(4) TACITUS, *Annal. Lib.* XV. c. 48—74.

(5) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 13.

Daar zulke euveldaden straffeloos aan de vrienden en bondgenooten des Rijks konden gepleegd worden, is het voorzeker geen wonder, dat de wingewesten blootgesteld waren aan al de dwingelandij van NERO en de willekeur zijner satrapen. *Gallië*, in het bijzonder, was langen tijd zwaar gedrukt geworden, en het geduld des volks door allerlei onregtvaardigheden, knevelarijen en wreedheden op de proef gesteld, tot dat CAJUS JULIUS VINDEX, wien het bestuur over dit uitgestrekt gewest was toevertrouwd, hen de wapenen deed opvatten. Hij zelf was een Galliër te *Aquitanië* uit een oud koninklijk geslacht geboren, en had zich, even als zijn vader, tot den rang van Raadsheer van *Rome* zien verheffen. Hij vereenigde bij een schoon, heldhaftig voorkomen eenen werkzamen, moedigen geest, gepaard met eene zeldzame schranderheid en voorzigtigheid zoo wel in zaken van staat als van oorlog. Getroffen over de verdrukkingen en ellende zijner landgenooten, riep hij eene algemeene volksvergadering bijeen, in welke hij met krachtige trekken, de wandaden van NERO, zijne wreedheden en afpersingen schetste, en de Galliërs bezwoer, aan zich zelven, aan het Romeinsche volk en aan de geheele aarde de vrijheid weder te geven. Allen juichten de aanspraak toe, en VINDEX, die slechts den ondergang van NERO en niet eenig opperbewind in *Rome* voor zichzelven begeerde, schreef aan GALBA, die thans over eene aanzienlijke krijgsmagt in *Spanje* het gezag voerde, dat hij aan het hoofd stond van honderd duizend welgewapende Galliërs, over welke hij hem het opperbevel, benevens de opvolging van NERO aanbood. Dit voorstel vond eenen gereeden weerklank in het leger van GALBA (1). 69 J. na CHR.

Juist op den verjaardag van zijnen moedermoord ontving NERO, terwijl hij zich te *Napels* bevond, het berigt van den Gallischen opstand, dien hij echter met zorgeloosheid en onverschilligheid beschouwde. VERGINIUS RUFUS, die in *Opper-Germanië* gebood, voerde ondertusschen zijn leger met de Germaansch-Batavische hulpbenden tegen VINDEX aan, en sloeg het beleg voor *Vezontio* of *Besançon* dat de poorten voor hem gesloten had (2). VINDEX trok mede van zijne zijde op, om deze plaats te ontzetten, en legerde zich op een voordeelig punt in de omstreken. De beide bevelhebbers vereenigden zich inmiddels, door brieven en zelfs door een mondgesprek met elkander tegen NERO, en kwamen in het geheim overeen, om gezamenlijk *Vezontio* binnen te trekken. VINDEX naderde derhalve met zijn leger de sterkte als wilde hij haar ontzetten; maar de benden van VERGINIUS, die niets van de onderlinge overeenkomst der beide opperhoofden wisten, noch het bevel van haren veldheer afwachtten, vielen met geweld de Galliërs aan, die op geene vijandelijkheden verdacht waren. Te vergeefs poogden de wederzijdsche heirvoerders de woede hunner krijgers te beteugelen, die, volgens PLUTARCHUS, wilden strijdrossen gelijk wier onstuimig vuur de ruiter niet kan bedwingen, in hunne blinde drift niet naar de stem hunner opperhoofden luisterden. Twintig duizend Galliërs wil men, dat in dit

(1) DIO CASSIUS, *Lib.* LXIII. p. 724, 725. PLUTARCHUS *in* GALBA, p. 1054.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 17.

69 J. na CHR. bloedbad omgekomen zijn. VINDEX, geheel wanhopig en radeloos, beroofde zich met eigen hand van een leven dat hij aan het edele doel had toegewijd, om het menschdom van een monster te redden, welke het tot schande en ten geesel strekte (1).

Het lot van VINDEX, hoe schijnbaar gunstig voor NERO, verhaastte slechts den val des dwingelands. Het dempen van den opstand in *Gallië* stortte hem in die wellustige werkeloosheid terug, aan welke hij door dezen, gedurende eene poos, was ontrukt geworden. Opschuddingen en bewegingen vertoonden zich nu door het geheele rijk, en de verachtelijke wreedaard zag zich weldra van zijne lijfwachten zelfs verlaten. De acht Batavische hulpbenden, welke hij uit *Brittanje* opontboden had, en die thans in *Italië* aangekomen waren, droegen er naderhand roem op, dat zij het rijk aan NERO ontnomen hadden (2). Eindelijk door een Raadsbesluit voor vijand des vaderlands verklaard en achtervolgd, onttrok hij zich, door een vrijgelaten slaaf geholpen, door eenen doodelijken dolksteek aan de woede des volks (3). Zijn dood herstelde echter geenszins de rust in de beide *Germaniën*. GALBA, nu ten troon verheven, vervreemdde ten eenenmale de gemoederen van zich toen hij den braven VERGINIUS RUFUS, welke hem uitstekende diensten had bewezen, doch dien hij wantrouwde, even ondankbaar als onvoorzigtig uit het gebied van *Opper-Germanië* terug riep, en hem terstond HORDEONIUS FLACCUS, een afgeleefd grijsaard, tot opvolger zond. Hij verbitterde daarenboven het leger van VERGINIUS, dewijl hij de krijgsknechten van de vrucht der overwinning op VINDEX en de Galliërs beroofde, hetgeen hen dermate belgde, dat zij weigerden den eed anders dan in den naam des Romeinschen Raads af te leggen; zelfs zonden zij oogenblikkelijk naar de Praetoriaansche lijfschutbenden te *Rome* eenen bode, welke uit hunnen naam verklaarde, »dat hun een oppergebieder in *Spanje* gemaakt, mishaagde, en dat men er eenen moest kiezen, die door al de legers werd goedgekeurd." Niet minder strooide hij de zaden van ontevredenheid in *Neder-Germanië* door den moord van FONTEJUS CAPITO, wiens leger echter zijne zijde gekozen had. De bedoelingen van dezen trotschen en schraapzuchtigen landvoogd moesten hem voorzeker eenigzins verdacht voorkomen, daar CAPITO in den opstand der Galliërs tegen NERO, geen dadelijk deel genomen had. AULUS VITELLIUS, die geene andere aanspraken of verdiensten bezat, dan de deugden van zijnen vader, droeg hij, eenigen tijd daarna, het bewind op over *Neder-Germanië* (4). Bij zijne aankomst te *Rome*, waar hij zich door gestrengheid en krijgstucht even gevreesd, als door zijne gierigheid verachtelijk maakte, dankte hij, hetzij

(1) DIO CASSIUS, *Lib.* LXIII. p. 725. PLUTARCHUS *in* GALBA, p. 1055.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 27.

(3) SUETONIUS *in* NERONE, c. 50. DIO CASSIUS, *Lib.* LXIII. p. 727. AURELII VICTORIS *Epit.* c. 5. p. 238. Ed. Amst. 1647.

(4) SUETONIUS *in* GALBA, c. 11, 16. TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 7, 8, 9, 58. *Lib.* IV. c. 13. DIO CASSIUS, *Lib.* LXIV. p. 729. PLUTARCHUS *in* GALBA, p. 1059.

uit vrees of uit ontijdige spaarzaamheid, zijne Germaansch-Batavische lijfwacht af, 69 J.
wier trouw zoo menigwerf gebleken was, en zond haar zonder eenige belooning weg (1). na Chr.
Ook de vroeger vermelde acht Batavische hulpbenden, door NERO uit *Brittanje* ontboden, werden gelast te vertrekken en zich door hun vaderland weder derwaarts te begeven. Om echter niet geheel de Batavieren van zich te vervreemden, schonk hij aan CIVILIS de vrijheid weder, die hierop naar *Germanië* terugkeerde. (2).

Waar algemeen misnoegen heerscht is weinig noodig om alles in beweging en opstand te brengen. VITELLIUS wist van de ontevredenheid des krijgsvolks op den ouden Keizer gebruik te maken; en GALBA vond in den man, die alleen voor zijnen buik scheen te leven, en van wien hij het minste kwaad voor zijne regering gewacht had, eenen gevaarlijken mededinger. Door innemende zorgvuldigheid, spilzieke mildheid, en de uiterste gemeenzaamheid, die vaak aan laagheid grensde, had VITELLIUS bij zijne komst in *Neder-Germanië*, de gemoederen des krijgsvolks voor zich gewonnen, hetwelk hem, den zoon eens geachten Oud-Consuls, reeds met opene armen, en als een dierbaar geschenk der Goden had ontvangen (3). Zijn anders trage geest werd door FABIUS VALENS, een zijner onderbevelhebbers en die verbitterd was over de ondankbaarheid van GALBA, aangemoedigd zich van het oppergebied meester te maken, terwijl AELIUS CAECINA, onderbevelhebber in *Opper-Germanië*, het krijgsvolk aldaar zoo zeer te zijner
gunste wist te stemmen, dat hij op den derden van Louwmaand des jaars zeventig te 70
Colonia Agrippina, door het gezamenlijke Germaansche leger tot Keizer verheven, en hem den naam van GERMANICUS werd toegekend (4). Niet zonder bloedplenging ging deze verheffing vergezeld. De moordenaar van FONTEJUS CAPITO viel ter verzoening van de schim des verslagenen; en JULIUS BURDO, bevelhebber der Germaansche vloot, dien men als deelnemer in hetzelfde feit schuldig hield, ontkwam slechts door list aan de toomelooze woede des volks. CLAUDIUS CIVILIS, welke juist op dit tijdstip uit zijne gevangenschap bij dit tooneel van losbandigheid was aangekomen, liep mede groot gevaar, dewijl het krijgsvolk hem als vijand van CAPITO en aanhanger van GALBA beschouwde, en alzoo ter lijfstraf vorderde. VITELLIUS, wien de vriendschap en hulp der Batavieren gansch niet onverschillig konden zijn, onttrok hem aan de woedende menigte (5).

Met eene zeer aanzienlijke krijgsmagt, in twee afdeelingen gesplitst, trok VITELLIUS op naar *Rome*. De eene onder FABIUS VALENS uit *Neder-Germanië*, veertig duizend man bedragende, zou door de Gallische wingewesten, die hij met goedheid of geweld in het belang van VITELLIUS moest brengen, over de *Cottiaansche Alpen* in *Italië*

(1) SUETONIUS *in* GALBA, c. 12.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 13.

(3) SUETONIUS *in* VITELLIO, c. 7, 8.

(4) TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 52—57. SUETONIUS *in* VITELLIO, c. 8.

(5) TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 58, 59. *Lib.* IV. c. 13.

70 J. na Chr. dringen; de andere uit *Opper-Germanië* onder bevel van CAECINA, welke dertig duizend man telde, zou langs eenen korteren weg door *Germanië* over het *Pennijnsch* gebergte derwaarts trekken; beide afdeelingen waren daarenboven door Germaansch-Batavische hulpbenden versterkt, met welke VITELLIUS, die met den geheelen oorlogsstoet zijne bevelhebbers volgde, ook zijne overige strijdmagt aanvulde (1). Slechts eenige zwakke, weinig strijdbare benden onder den ouden HORDEONIUS FLACCUS bleven in *Germanië* achter.

VALENS werd door niets in zijnen togt belemmerd. Op de tijding van GALBA's dood en OTHO's troonverheffing, boden de Galliërs, die OTHO en VITELLIUS gelijken haat toedroegen, doch van dezen laatste het meest te vreezen hadden, geenen tegenstand. In het land der Lingoners (*Champagne*) ontmoette hij de reeds gemelde acht Batavische Cohorten, die op den terugtogt van *Rome* aldaar aangekomen, in zijn heir werden ingelijfd. Er ontstond echter weldra een twist tusschen deze Batavieren en de Romeinsche keurlingen, van welken de oorzaak niet gemeld wordt. Van woorden geraakte men handgemeen, en het zou schier op een volslagen krijg uitgeloopen zijn, indien niet VALENS in tijds door de straf van eenigen, den Batavieren hunne ondergeschiktheid herinnerd had, welke zij schenen vergeten te hebben. Zijn heir trok nu ongehinderd voort en geraakte door de landen der Allobrogen en Vocontiërs aan het Alpisch gebergte (2).

Moord en verwoesting volgden daarentegen de schreden van CAECINA in *Helvetië*, welks bewoners, niets wetende van GALBA's dood, geenen VITELLIUS tot opperheer begeerden. Vele duizenden hunner sneuvelden; vele duizenden werden gevangen genomen en tot slaven verkocht, en naauwelijks ontsnapte hun staat aan eenen geheelen ondergang (3). Juist toen CAECINA gereed stond de *Alpen* over te trekken, ontving hij uit *Italië* de blijde mare, dat de ruiterbenden, welke aan *de Po* gelegerd waren, den eed aan VITELLIUS hadden afgelegd, daartoe overgehaald door hare bevelhebbers, die OTHO niet kenden, doch aan VITELLIUS gehecht waren, en breed hadden opgegeven van de magt der naderende keurbenden en van den roem des Germaanschen legers. Vier sterke steden over *de Po* werden aan CAECINA overgeleverd, die na eene genoegzame bezetting, waaronder ook Germaansch-Batavische ruiterij, achtergelaten te hebben, met zijn overig leger over de *Pennijnsche Alpen* trok (4).

De trouw der Germanen bleef ongekrenkt. Te vergeefs zond OTHO boden naar de beide Germaansche legers om hen in zijne belangen over te halen. *Spanje*, zoo wel als *Gallië*, verklaarde zich voor VITELLIUS, in wiens magt ook al de landen tusschen de *Alpen* en *de Po* gevallen waren. Bij *Cremona* viel de vooruitgezondene Pannonische Cohorte van OTHO in de handen der Vitelliaansche benden, die kort daarna tusschen *Pla-*

---

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 61.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 64—66.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 67, 68.

(4) TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 70.

centia en *Ticinum* nog honderd ruiters en duizend vlotelingen krijgsgevangen maakten. 70 J. na CHR.
Hierdoor aangemoedigd konden stroom noch oevers den strijdlust beteugelen. De Batavieren en de andere Overrijnschen waren stout genoeg *de Po* tegenover *Placentia* over te zwemmen, en aan den gindschen oever eenige vijandelijke verspieders op te ligten, hetgeen den overigen zulk eenen schrik aanjoeg, dat zij al bevende de tijding verspreidden, dat het gansche heir van CAECINA reeds over de rivier getrokken en in aantogt was (1).

Dit gerucht werd echter verwezenlijkt. Weldra trok CAECINA *de Po* over en sloeg het beleg voor *Placentia*, nadat hij, zonder gelukkigen uitslag, beproefd had, de trouw der aanhangers van OTHO om te zetten. Met het aanbreken van den volgenden dag waren de wallen met verdedigers, en de vlakten met gewapende manschappen bezet. De keurlingen stonden in digte drommen gesloten, de Germaansch-Batavische hulpbenden meer verspreid. Men bestreed van verre met pijlen en steenen het hoogste der muren, en trachtte de zwakste of bouwvalligste punten te bestormen. Hierbij leden de Germanen het meeste van de schichten der belegerden, dewijl zij, naar de wijze van hun land, met schier naakte ligchamen, onder een woest krijgsgezang en het vervaarlijk gerammel der schilden, die zij boven de schouders hielden, roekeloos aanliepen. De keurlingen, onder hunne stormdaken, wierpen intusschen eene schans op, ondermijnden de wallen, en poogden de poorten te overweldigen; doch de dappere tegenweer der belegerden, welke van de muren zware molensteenen op de aanvallers nederwierpen, deed CAECINA besluiten het beleg op te breken en over *de Po* naar *Cremona* terug te keeren. Zijn togt was echter niet geheel vruchteloos geweest. TURULLIUS CERIALIS met verscheidene vlotelingen, en JULIUS BRIGANTICUS met een klein getal ruiters verklaarden zich voor VITELLIUS, en liepen tot hem over. De eerste was een hopman van rang; de laatste een Batavier, zusters zoon van CIVILIS, en bevelhebber over eenen vleugel ruiterij (2).

Ondertusschen was VALENS met zijn heir te *Ticinum* gekomen, alwaar een hevige twist, welke reeds vroeger ontstaan was, onder zijne benden losbarstte. De acht Batavische Cohorten, die zich in het gebied der Lingonen bij hem hadden gevoegd, bejegenden reeds van den beginne af de overigen met eenen onverdragelijken trots, pogchende, dat zij het waren, die den val van NERO bewerkt hadden, en van wie thans alleen het lot des burgerkrijgs afhing. Zulk een toon moest den veldheer, even als zijne manschappen, beleedigen, en overvloedige stof tot geschil en tweedragt opleveren, onder welke de krijgstucht bedorven werd. VALENS begon zelfs te vermoeden, dat onder deze stoutheid der Batavieren, heimelijke ontrouw verborgen was. De omstandigheden, die vaak meer en beter de zaken op het ondermaansche regelen, dan de wijsheid der men-

---

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 74—76. *Lib.* II. c. 17.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 22. *Lib.* IV. c. 70.

70 J. na Chr. schen, schenen ook hier VALENS te hulp te komen. De tijding dat OTHO's vlotelingen, de Trevirsche ruiterbende en de Tongeren verjaagd hadden, en dat het *Narboneesche Gallië* gevaar liep, verschafte hem eene ongezochte gelegenheid, zich van een gedeelte der onrustige Batavieren te ontslaan, die hij zoo wel tot onderstand derwaarts beval te trekken, als om daardoor deze oproerige benden te verspreiden, wier vereeniging gevaarlijk konde worden. Deze beschikking verwekte echter misnoegen niet alleen onder de Batavieren, maar zelfs de keurbenden riepen morrend uit: »men berooft ons van de hulp der dapperste mannen; men zendt die oude, beproefde krijgslieden, overwinnaars in zoo vele veldslagen, als uit de spitse weg, nu men den vijand in het gezigt heeft. Is een wingewest van meer belang dan *Rome* en het behoud des rijks? dat wij allen hen dan naar *Gallië* volgen; maar zoo de volkomene overwinning alleen in *Italië* is gelegen, dan moet men niet de wakkerste en sterkste leden van ons ligchaam scheuren (1)." VALENS, welke dit stout gemor met geweld door de bijldragers wilde stillen, werd nu zelf door de menigte, hierdoor verbitterd, aangevallen, met steenen geworpen, en toen hij de vlugt koos, achterna geloopen en nageschreeuwd, »dat hij den roof der *Galliën*, het goud van *Vienna*, en het loon van al hunnen arbeid achterhield." Hierop vlogen de oproerigen in zijne legertent; scheurden de pakken los, en doorwroetten zelfs den grond met hunne schichten en lansen. VALENS hield zich ondertusschen in het gewaad eens slaafs bij eenen wachtmeester (*decuriorem equitum*) verborgen, tot dat ALPHENUS VARUS, de legermeester, toen de opschudding allengs bedaarde, te rade werd, om de hoplieden te verbieden de ronde te doen, of de trompetten te laten steken. Over deze ongewoonte verbaasd, zagen de oproerigen elkander verlegen aan, en de onrust, dat thans niemand het bevel voerde, terwijl de vijand zich in de nabijheid bevond, bragt hen weldra geheel tot stilte, tot berouw en eindelijk tot beden en tranen om vergiffenis. Nu kwam VALENS, dien zij verloren waanden, behouden, hoewel gehavend en treurig te voorschijn; medelijden, toegenegenheid, vreugde en blijdschap ontwaakten beurtelings in het gemoed der krijgsknechten, die hem, met adelaars en legerteekens omgeven, al juichende onder lof- en dankbetuigingen naar zijnen veldheerszetel voerden. Eene wijze gematigdheid verbood hem iemand ter straf te eischen; slechts om zich niet door te veel oogluiking verdachter te maken, bestrafte hij eenigen, »wel wetende," zegt TACITUS, »dat in burgeroorlogen aan de gemeenen meer vrijstaat, dan aan de bevelhebbers (2)."

Bijna zou dit oproerig tooneel onder de benden van VALENS vernieuwd zijn geworden, toen zij berigt kregen van CAECINA's nederlaag, en morrende te kennen gaven, alsof zij door de schuld des veldheers of wel door zijn verraad, geen deel in den strijd genomen hadden. Thans konden zij niet langer stil liggen en rukten, zonder bevelen af te wachten, voor de legerteekens henen, dreven de standaarddragers voort, en vereenigden zich

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 28.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 29.

spoedig met CAECINA (1). De onderlinge nijd en afgunst tusschen de beide opperbevelhebbers hadden gelukkiglijk geenen invloed op het algemeen belang; het vereenigde heir verlangde vurig om met OTHO's aanhang tot eenen beslissenden slag te komen, en sloeg over *de Po* eene schipbrug, welke door eenen schanstoren beveiligd werd. Midden in den stroom lag een klein eiland, hetwelk de zwaardvechters van OTHO met hunne vaartuigen trachtten te bemagtigen; doch de Germaansch-Batavische benden kwamen hen voor en namen al zwemmende het in bezit. De moedigste zwaardvechters werden nu wel uitgekozen om de Germanen wederom te verdrijven, doch schoten op hunne waggelende vaartuigen te kort bij hen, die op vasten grond stonden, en van den wal veel wisser hunne aanvallers, dan dezen hen treffen konden; terwijl zij daarenboven de roeijers belemmerden, doordien zij allen naar eenen kant drongen. De Germanen van deze verwarring gebruik makende, sprongen te water, en daar eenigen de vaartuigen tegenhielden, beklommen anderen de voorplecht, of boorden de bodems in den grond. Dit zonderling watergevecht geschiedde onder de oogen der beide legers, en hoe meer zich de benden van VITELLIUS verheugden, des te heviger verwenschten OTHO's aanhangers den bewerker dezer bloedige onderneming. De aftogt en vlugt der overgeblevene vaartuigen maakten een einde aan den strijd (2).

70 J. na CHR.

Kort daarna viel in de vlakten van *Brediacum*, waarschijnlijk tusschen *Cremona* en *Verona*, aan de zamenvloeijing van *de Po* en de *Addua*, tusschen de legers van OTHO en VITELLIUS een moorddadig hoofdtreffen voor, tot welks gelukkigen uitslag ten behoeve van den laatstgenoemde, de Batavieren niet weinig toebragten, die juist in het beslissendst oogenblik tot onderstand aankwamen. Door ALPHENUS VARUS aangevoerd, hadden zij de zwaardvechters van OTHO, die met schuiten over de rivier gekomen waren, in den stroom teruggejaagd en daar afgemaakt; waarna zij den vijand in de zijde aanvielen, die daarop naar *Brediacum* op de vlugt gedreven en onder wiens benden eene vreesselijke slagting gemaakt werd (3). Op de tijding dezer nederlaag eindigde OTHO door zelfmoord zijne loopbaan met eene kalmte en grootheid van geest, die niet overeenstemmen met zijne vorige daden en vroegeren levenswandel (4). Nu werd VITELLIUS door den Raad en het volk van *Rome* voor opperheerscher uitgeroepen, en het Germaansche leger door een plegtig gezantschap met lof en dankbetuiging begroet (5).

VITELLIUS zelf wist nog niets van hetgeen te zijner gunste was voorgevallen. Hij had zich steeds aan den *Rijn* opgehouden, en was nu korten tijd geleden van daar met het overschot des Germaanschen legers en 8000 man uit *Brittanje* opgetrokken,

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 30.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 35, 36.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 41—44. PLUTARCHUS in OTHONE, p. 1074.

(4) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 49. SUETONIUS in OTHONE, c. 11. PLUTARCHUS in OTHONE, p. 1074.

(5) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 55. DIO CASSIUS, *Lib.* LXV. p. 734.

70 J. na Chr. toen hij het einde des krijgs en den dood van OTHO vernam, die hem van het bezit des Rijks verzekerden. Hij was ondertusschen niet zonder bekommering voor de overwonnene keurbenden, die door *Italië* verspreid en onder de overwinnaars gemengd, hunnen onrustigen geest door hatelijke gesprekken te kennen gaven. De veertiende keurbende in het bijzonder dreef de stoutheid in dit opzigt tot zulk een uiterste, dat men te rade werd, haar naar *Brittanje* terug te zenden, vanwaar zij door NERO was opgeroepen. Om den overmoed en trotschen geest dier keurbende te beteugelen, moesten de acht Batavische Cohorten zich nevens haar legeren. De oude, wederzijdsche haat baarde spoedig wrevel, en een gering voorval was genoeg om allen in beweging te brengen. Te *Taurina* (*Turin*) mishandelde zekere Batavier eenen ambachtsman, dien hij voor eenen bedrieger hield, doch welke in eenen keurling, die bij hem huisvestte, eenen verdediger vond. Het krijgsvolk schoot van beide zijden toe; van scheldwoorden kwam men tot daden, en ongetwijfeld zou er een bloedig gevecht ontstaan zijn, indien niet twee Praetoriaansche Cohorten, die zich de zaak der keurbende aantrokken, aan deze moed en den Batavieren ontzag ingeboezemd hadden. De Batavische Cohorten werden hierop weder van de veertiende keurbende gescheiden, en, terwijl deze laatste alleen naar *Brittanje* trok, op bevel van VITELLIUS, wegens dapperheid en trouw, bij het Keizerlijke leger aangenomen (1). Uit vrees echter, dat zij nieuwe onlusten zouden verwekken, werden zij kort daarop naar *Germanië* gezonden, alwaar zij den Romeinen eenen binnenlandschen en uitheemschen krijg tevens hielpen berokkenen. (2).

---

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 57–67.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 69.

DERDE HOOFDSTUK.

DE OPSTAND EN OORLOG DER BATAVIEREN

ONDER

CLAUDIUS CIVILIS

TEGEN DE ROMEINEN,

IN DE JAREN 70 EN 71 NA CHRISTUS.

Het bondgenootschap tusschen de Batavieren en Romeinen had nu langer dan eene 70 J.
eeuw bestaan. Ondanks het plegtige verdrag steeds door de Batavieren stiptelijk na- na Chr.
gekomen, hadden de Romeinsche gezagvoerders aan den *Rijn* zich van lieverlede aan de grootste buitensporigheden en geweldenarijen schuldig gemaakt. Hunne hebzucht en overdaad legden het volk ondragelijke lasten op, ofschoon de Batavieren niet aan *Rome* schatpligtig waren, maar slechts mannen en wapenen aan het Rijk leveren moesten (1). De schoonste knapen werden weggevoerd om de Romeinsche wulpschheid ter schandelijke prooi te strekken; en niet alleen de jongelingen, maar, om groot losgeld af te persen, werden zelfs bejaarde en afgeleefde mannen tot de krijgsdienst opgeschreven (2). Het afdanken der Germaansch-Batavische lijfwachten van NERO door GALBA, het terugzenden der acht Batavische Cohorten door VITELLIUS, de mishandelingen CIVILIS en zijnen broeder aangedaan, en de moord aan GANNASCUS, den Kaninefaat, gepleegd, hadden meer en meer de gemoederen der landzaten van de Romeinen vervreemd, en de zaden van wrevel en misnoegen uitgestrooid en aangekweekt. Het gevoel voor vrijheid en onafhankelijkheid was onder hen niet verdwenen, maar slechts door de overmagt der Romeinen onderdrukt geworden. Toen derhalve na den dood van NERO, de vreesselijke burgeroorlogen over de verkiezing eens nieuwen keizers ontstonden, en de Romeinsche keurbenden die aan den *Rijn* lagen, opontboden werden, was het geen wonder, dat onder de Batavieren en de met hen vermaagschapte stammen de begeerte ontwaakte, de oude vrijheid en staatkundige onafhankelijkheid te herkrijgen, en dat er in het geheim een opstand tegen het gehate gezag werd voorbereid.

CLAUDIUS CIVILIS was de eerste, die het zwaard ter bevrijding des Vaderlands aan-

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 12.
(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 14.

70 J. na Chr. gordde. Hij was de beroemdste uit het edel, of zoo men wil, koninklijk geslacht der Batavische JULIUSSEN, van waar hem dan ook TACITUS zoo wel JULIUS CIVILIS als CLAUDIUS CIVILIS noemt; gelijk zijn broeder JULIUS PAULLUS en zijn neef JULIUS BRIGANTICUS heette. Den naam van CLAUDIUS schijnt hij aangenomen te hebben, dewijl hij hoogst vermoedelijk door keizer CLAUDIUS met het Romeinsch burgerregt is begiftigd geworden. Zijn volle naam zal alzoo JULIUS CLAUDIUS CIVILIS geweest zijn (1). Hij behoorde onder die zeldzame mannen welke de voorzigtigheid, de loosheid en schranderheid van den staatsman met den moed, het beleid, en de onverschrokkenheid van den krijgsman vereenigen; die niet alleen een groot plan weten te ontwerpen, maar ook geestkracht met standvastigheid zamen paren om het door te zetten; en die in de wederwaardigheden zelve eenen spoorslag vinden om op den ingeslagen weg moedig en rustig voort te gaan; of de zelfbeheersching bezitten van met eer en waardigheid te zwichten, wanneer volharding misdaad zijn zou. Niet slechts overtrof hij al zijne landgenooten in geboorte en afkomst, maar ook in kennis en krijgsbekwaamheid, en gaf zijne grootsche bedoelingen niet onduidelijk te kennen, wanneer hij zich bij SARTORIUS en HANNIBAL, die wrekers der menschheid op *Rome's* overmoed, vergeleek, met welke hij ook hierin overeenkwam, dat hij, even als zij, slechts één oog had (2).

Gewigtige diensten had deze doorluchtige Batavier gedurende meer dan vijf en twintig jaren aan het hoofd der Batavische hulpbenden den Romeinen bewezen, en was thans door VITELLIUS, die hem aan de woede der krijgsknechten te *Colonia Agrippina* onttrokken had, naar het Batavisch eiland gezonden, ten einde van daar nog meer strijdkrachten ter ondersteuning der keizerlijke belangen te verzamelen (3). CIVILIS maakte echter van deze gelegenheid gebruik, om zoowel den hoon en smaad hem aangedaan, als het schenden van de heiligste overeenkomsten van de zijde van *Rome*, te wreken. Hij was evenwel voorzigtig genoeg, zijne verbolgenheid te beteugelen, en niet openlijk het bondgenootschap met de Romeinen te verbreken vóór dat de tijd, om dit met eenen gewenschten uitslag ten uitvoer te brengen, geheel tot rijpheid zou gekomen zijn. Deze bood zich aan toen VESPASIANUS door het leger in het Oosten tot keizer uitgeroepen en hierdoor een nieuwe burgerkrijg ontstaan was. Om niet terstond door eenen openlijken afval van *Rome* als vijand beschouwd te worden, veinsde hij de innig-

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* I. c. 59. WAGENAAR, D. I. bl. 102 Aant. I. *Nalezingen op de Vaderl. Hist.* bl. 36—40. BRUINING, *Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 12. BILDERDIJK, D. I. bl. 32. Zou misschien het geslacht van CIVILIS reeds onder JULIUS CAESAR het Romeinsche burgerregt verkregen, en vandaar den stamnaam JULIUS aangenomen hebben? Men weet, dat een Romeinsche geslachtnaam niet mogt aangenomen worden, indien men niet Burger van *Rome* was. VONDEL verduitscht den naam van CLAUDIUS CIVILIS, door NICOLAAS BURGERHART. Zie zijn Treurspel: *Batavische Gebroeders*; en D. J. PERS door CLAES BURGERS. *Romeynschen Adelaer*, D. I. bl. 102. Amst. 1680

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 13.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 13.

ste belangstelling in VESPASIANUS, hetgeen hem, zonder eenigen argwaan op te wekken, vrijheid gaf de benden, die VITELLIUS aankleefden, te bestrijden. Hij werd hierin gesterkt door brieven van ANTONIUS PRIMUS, een man van het hoogste aanzien in *Rome*, die hem vermaande » de hulpbenden, door VITELLIUS ontboden, niet te laten vertrekken; en onder schijn van oproer in *Germanië* zelfs de keurbenden terug te houden." Tot hetzelfde had hem ook HORDEONIUS FLACCUS, de landvoogd van *Germanië*, in persoon aangespoord, daar deze insgelijks tot VESPASIANUS overhelde, en voor den ondergang van den staat vreesde, wanneer zoo vele duizenden gewapenden in *Italië* drongen (1). 70 J. na CHR.

De Romeinsche krijgsmagt, die van den *Main* af, door het eiland der Batavieren tot aan de zee in verschillende legerplaatsen verspreid lag, konde waarschijnlijk te dien tijde geene twintig duizend man bedragen, welke eerst tegen het einde van den oorlog met nog vier keurbenden en eenige ruiterij versterkt werd. Men mogt daarenboven vertrouwen, dat strijdkrachten, dus verdeeld en van elkander gescheiden, te onbekwamer zouden zijn om behoorlijken tegenstand te bieden; en dat de Batavische ruiters, die zich er onder bevonden, bij het eerste teeken van den opstand, zich zouden afzonderen (2). De werving onder de Batavieren, door VITELLIUS bevolen, was reeds, wegens de wreedheid en knevelarij, waarmede zij gepaard ging, door de misnoegden verboden en geschorst (3).

CIVILIS maakte zich terstond dezen staat van zaken ten nutte, en oordeelde, dat hij zijne oogmerken thans niet langer voor de zijnen mogt verbergen. In een der heilige bosschen roept hij te dien einde de aanzienlijksten en wakkersten des volks onder schijn van een gastmaal, bijeen (4). En als hij hen laat in den nacht door drank en vrolijkheid verhit en opgewonden ziet, verheft hij den lof en krijgsroem des volks, en schetst vervolgens met sterke kleuren, al de verongelijkingen, de rooverijen en de andere onheilen der dienstbaarheid. » Wij worden," zegt hij, » niet meer gelijk eertijds als bondgenooten beschouwd, maar als slaven behandeld. Zagen wij zelfs ooit de stedehouders, hoe ondragelijk ook door hun gevolg, en ergerlijk door hunne trotschheid, onder ons? Men geeft ons slechts ter prooi aan oversten en honderdmannen, welke, wanneer zij van roof en bloed verzadigd zijn, door andere vervangen worden, die dan weder nieuwe listen en verschillende kunstgrepen uitdenken om te rooven en te plunderen. Eene werving is uitgeschreven, door welke de zonen van de ouders, de broeders van de broeders, als voor altijd afgescheurd worden. Zullen wij van dit alles slechts werkelooze

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 13.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 119, 120.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 14.

(4) Welk heilig bosch dit geweest zij, is geheel onzeker. Eenigen houden het *Haagsche-*, anderen het *Schaken-* of *Sakrenbosch* er voor, terwijl sommigen het tusschen de *Waal* en de *Maas* plaatsen. WAGENAAR, D. I. bl. 120. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 59.

70 J. na Chr. aanschouwers blijven? Neen, Batavieren, de tijd is gekomen om den geleden hoon te wreken. Nooit was de Romeinsche staat in eenen hagchelijker toestand dan thans; en in de winterlegeringen zijn niets dan buit en afgeleefde krijgers. Gij behoeft slechts uwe oogen op te slaan om u niet langer door de ijdele namen van keurbenden te laten verschrikken. Wij hebben puik van voetvolk en ruiters: de Germanen zijn onze bloedverwanten; de Galliërs trekken met ons ééne lijn. Den Romeinen zelfs is deze oorlog niet onaangenaam, van welken de ongunstige uitslag aan VESPASIANUS zal geweten worden, terwijl men van de overwinning geene rekenschap verschuldigd is (1).

Met zoo veel goedkeuring werd deze rede door de vergaderde Batavieren aangehoord, dat allen, naar landsgebruik, onder den voorvaderlijken vloek, CIVILIS den eed van getrouwheid zwoeren, hetgeen door hem op de plegtigste wijze, en volgens de gewoonte der Germanen, onder belofte van baard noch hoofdhaar te scheren vóór dat hij de Romeinen verjaagd had, beantwoord werd (2). Zijne voorzigtigheid veroorloofde hem evenwel niet zich aan het hoofd van eenen zoo zwakken aanhang te stellen. Hij noodigde derhalve door heimelijke boden de acht Batavische Cohorten, die door VITELLIUS naar *Germanië* opgezonden waren, en zich thans te *Magontiacum* (*Ments*) ophielden, dringend uit om in den opstand deel te nemen, tot welken de Kaninefaten reeds opgeroepen waren. Onder deze naburen en stamgenooten der Batavieren bevond zich zekere BRINIO, BRINNO of BRENNO, een man van stouten geest, grooten naam en aanzienlijke afkomst, en die aan zijn volk te meer geviel, dewijl zijn vader door wederspannigheid en vele daden van vijandschap tegen de Romeinen, zich had onderscheiden. Naar 's lands wijze werd hij op een schild geheven, op de schouders der dragers rondgevoerd en alzoo tot legerhoofd der Kaninefaten uitgeroepen. Ondersteund door zijne bondgenooten, de kleine Friezen, overviel hij nabij de *Noordzee* de winterlegeringen van twee Romeinsche Cohorten, welke hij veroverde en plunderde, zonder dat deze benden den aanval voorzien hadden, noch ook in staat waren dien af te weren (3). Een gelijk lot werd den burgen of kasteelen der Romeinen, van welke er velen hier te lande waren, gedreigd, die echter, als niet te verdedigen, door de bevelhebbers zelven in brand gestoken werden. Hoe minder tegenstand geboden werd, hoe meer de wraak des lang getergden volks voortholde, sparende noch de weerlooze zoetelaars, noch zelfs de vreedzame Romeinsche kooplieden, die onbezorgd en als in vollen vrede wijd en zijd door het gewest verspreid waren. Eindelijk bragt AQUILIUS, eerste hopman eener keur-

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 14.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 15. ST. SIMON, *Guerre des Bataves*, p. 11.

(3) In plaats van: *duarum Cohortium hiberna, proximo occupato Oceano, irrumpit* (TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 15. p. 399) lezen anderen: *duarum Cohortium hiberna, proxima occupatu, Oceano irrumpit*, en vertalen dan met HOOFT: » *breekt hij, uit den Oceaan, in, tot de winterleegers van twee regementen, die naast waren om ingenomen te moogen worden.*"

bende, de veldteekenen en vaandels benevens al het krijgsvolk uit de onderscheidene sterkten, naar het opperste gedeelte des eilands en vervolgens te *Castra Vetera* bijeen. Deze strijdmagt was echter gering, dewijl VITELLIUS, die van de Batavieren niets meende te vreezen te hebben, de beste benden met zich naar *Italië* gevoerd en door eenen ongeoefenden hoop Germanen en Belgen uit de naastgelegene gehuchten, had laten vervangen (1). 70 J. na CHR.

CIVILIS bleef steeds veinzen alsof hij geen deel had aan al deze bewegingen, en berispte zelfs de Romeinsche bevelhebbers, dat zij de sloten en burgen ontruimd hadden; hij vermaande hen naar hunne winterlegeringen terug te keeren, en nam op zich om zelf met de Cohors, over welke hij het bevel voerde, den opstand der Kaninefaten te dempen. Het bleek echter weldra, dat bedrog onder dezen raad schuilde, met welken men slechts bedoelde de Romeinen te scheiden, om hen zoo veel te gemakkelijker te overweldigen; terwijl ook de Batavieren, verheugd over den begonnen krijg, duidelijk genoeg te kennen gaven, dat niet BRINIO, maar CIVILIS zelf de aanlegger en het hoofd van den geheelen opstand was (2).

Alzoo bespeurende, dat zijne listen verijdeld werden zoekt hij toevlugt in openbaar geweld. Hij roept de Kaninefaten, Friezen en Batavieren bijeen, verdeelt hen in drie krijgsbenden en voert hen tegen de Romeinen aan, die zich nabij den *Boven-Rijn* vereenigd hadden, op welken stroom AQUILIUS tevens eenige schepen gereed had, die, na het verbranden der burgen, aldaar waren aangekomen. Kort had de strijd geduurd toen de bende der Tongeren met de legerteekenen tot CIVILIS overliep, en de Romeinen, door deze onverwachte trouweloosheid in verwarring gebragt, beide door bondgenooten en vijanden geslagen werden. Een gelijk verraad bragt de Romeinsche scheepsmagt in handen van CIVILIS. Een deel der roeijers bestond uit Batavieren, die, als uit onkunde, in den beginne de bootslieden en voorvechters verhinderden, doch zich daarna openlijk tegen hen verzetteden, den achtersteven naar den vijandelijken oever wendden, en eindelijk de stuurlieden en bevelhebbers vermoordden, uitgezonderd degenen, die met hen éénе lijn trokken. De geheele vloot van vier en twintig schepen geraakte in de magt van CIVILIS, wien deze overwinning niet alleen eenen grooten naam, maar ook wapenen en schepen verschafte, welke den bondgenooten ontbraken (3).

De tijding dezer schitterende overwinning maakte den diepsten indruk op de Germanen en Galliërs, welke CIVILIS en de zijnen » herstellers der vrijheid" noemden. De Germanen die met afkeer aan de togten van CAESAR, DRUSUS, GERMANICUS, CORBULO en anderen terugdachten, zonden hem terstond gezanten met aanbod van hulp. Hij zelf zocht de Galliërs door treken en gaven te winnen en tot een naauw verbond met hem over te halen. Hij

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 15. ST. SIMON, p. 12.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 16.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 16.

70 J. na Chr. behandelde uit dien hoofde de Gallische krijgsgevangenen met de meeste minzaamheid; zond de bevelhebbers, zonder losgeld te vorderen, naar hunne haardsteden terug en liet het aan de keuze der benden zelve over, bij hem te blijven of te vertrekken; dezen een gedeelte van den Romeinschen buit, genen eenen hoogeren krijgsrang in zijn leger aanbiedende. Hij schetste hun tevens, in het geheim, een tafereel van de ellende, welke zij zoo vele jaren geleden hadden, en bragt hun onder het oog, dat zij eene rampzalige en schandelijke slavernij ten onregte vrede noemden. »De Batavieren," zeide hij, »hebben, ofschoon niet schatpligtig, de wapenen tegen de algemeene overheerschers opgevat, en in den eersten slag reeds de Romeinen verwonnen, en op de vlugt gedreven. Wanneer nu de *Galliën* mede het juk afschudden, welke strijdkrachten zal toch *Italië* zelf kunnen opleveren? Immers door het bloed der wingewesten blijven de wingewesten onderworpen. Men denke niet aan eenen VINDEX; de Batavische ruiter heeft de Aeduërs en de Arverners verplet, VERGINIUS heeft Belgische hulpbenden bij zich gehad, en indien men het wel beschouwd, is *Gallië* door eigen krachten geveld. Aller belang is thans één en wordt ondersteund door de krijgskennis, welke voorheen den bloei en sterkte der Romeinsche krijgsmagt uitmaakte, maar thans ook tot u is overgegaan. De oude Cohorten, die onlangs OTHO's keurbenden overhoop wierpen, zijn bij mij. *Syrië* en *Azië* en het overige *Oosten*, aan koningen gewoon, mogen in slavernij blijven; maar in *Gallië* leven nog velen, die geboren waren vóór dat het geheel onder schatting gebragt werd; en is niet onlangs nog de slavernij uit *Germanië* gebannen, toen QUINCTILIUS VARUS verslagen, en niet een VITELLIUS maar een AUGUSTUS ten oorlog uitgedaagd werd? De natuur heeft aan de stomme dieren zelve de zucht tot vrijheid ingegeven; krijgsdeugd daarentegen is het eigenaardig goed van den mensch alleen. De Goden ondersteunen den moedige: valt dan uwe verdrukkers, daar zij belemmerd zijn, met ruime handen, en daar zij vermoeid zijn, met onverzwakte krachten aan. Terwijl de een het met VESPASIANUS en de ander het met VITELLIUS houdt, hebben wij de schoonste kans tegen beide (1)." Zoo sprak CIVILIS, welke, indien men den Romeinschen TACITUS geloof mag schenken, slechts *Gallië* en *Germanië* ten vrijheidskrijg zou opgeroepen hebben, om, wanneer zijn toeleg gelukte, de rijkste en magtigste volken dezer gewesten aan zijn oppergebied te onderwerpen (2).

HORDEONIUS FLACCUS, zwak en traag van inborst, had de eerste pogingen van CIVILIS wier doel hij niet doorgrondde, tot hiertoe met strafbare oogluiking aangezien en daardoor te sterker gemaakt. Doch nu tot zijne verbazing vernemende hoe de legerplaatsen veroverd, de Cohorten verslagen, de schepen genomen waren, en dat zelfs de Romeinsche naam uit het eiland der Batavieren verbannen was, gelastte hij MUMIUS LUPERCUS, bevelhebber over de winterlegering van twee keurbenden, tegen den vijand op

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 17.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 18.

te trekken. LUPERCUS stelde zich terstond aan het hoofd van de keurlingen, die te zijner beschikking stonden, van de naastbijliggende Ubiërs, de Trevirsche ruiters en van eene Batavische ruiterbende, die echter reeds afgetroond van de belangen der Romeinen, zich nog getrouw veinsde, om, bij het aangaan van den slag, hunne gelederen te verlaten, en over te loopen. Met deze magt trok LUPERCUS in allerijl over den *Rijn* en CIVILIS te gemoet, die, even als de Romeinen bij hunne zegepralen, omgeven was door de veroverde veldteekenen, om door deze versch geplukte lauweren den zijnen moed en vertrouwen in te boezemen, en de vijanden door deze herinneringen der nederlaag te ontmoedigen en te verbazen. Naar de wijze der Germanen schaarde hij zijne moeder en zusters, benevens de gehuwde vrouwen en kleine kinderen in de achterhoede zijns heirs, om den strijdenden ten prikkel, den vlugtenden ter beschaming te strekken. Het gezang der mannen, vermengd met het geschrei der vrouwen, was het teeken tot den aanval, doch werd door geene oorlogskreten van de zijde der Romeinen en hunner hulpbenden beantwoord. Dadelijk verliet de Batavische ruiterdrom den linker vleugel der Romeinen en wendde terstond de wapenen tegen hen. De keurbenden, ondanks dit verraad, hielden stand, tot dat de Ubiërs en Treviren overhoop geworpen werden, waarop zij naar *Castra Vetera*, in of omtrent *Xanten*, de wijk namen, terwijl CIVILIS de anderen achtervolgde en wijd en zijd over het veld verstrooide. Na deze overwinning zond CIVILIS den bevelhebber der overgeloopene Batavische ruiters, CLAUDIUS LABEO, een onrustige geest die hem reden tot klagten had gegeven, en hem in het verder beleid van dezen krijg hinderlijk zou geweest zijn, naar *Friesland*, om het zaaijen van alle tweedragt, zoo verderfelijk, in het bijzonder voor eene ontluikende magt, te voorkomen (1).

70 J. na CHR.

Genoegzaam gelijktijdig achterhaalden de boden, door hem afgezonden, de acht Cohorten Batavieren, onder welke zich ook Kaninefaten bevonden, toen zij op bevel van VITELLIUS, reeds den terugweg naar *Italië* ingeslagen hadden. Zoodra zij de boodschap en den wensch van CIVILIS vernamen zwol haar de moed dermate, dat zij terstond op het loon voor den togt, de geschenken, en eene vermeerdering van paarden, alles door VITELLIUS beloofd, ten sterkste aandrongen, minder uit hebzucht, dan wel om hierin een voorwendsel tot twist en opstand te vinden. HORDEONIUS FLACCUS trachtte de misnoegden te bevredigen, doch bewerkte met veel toe te staan niets anders dan dat zij onbeschaamder datgene eischten, wat zij wel wisten, dat hij weigeren zou; en zijne bevelen in den wind slaande, besloten zij naar *Neder-Germanië* op te rukken om zich bij CIVILIS te voegen. FLACCUS riep terstond hierop eenen krijgsraad bijeen, in welken hij voorstelde, dat men hen met geweld tot hunnen pligt dwingen zou;

(1) Wij hebben hier ST. SIMONS oordeelkundige beschouwing van dit voorval (p. 18) meer gevolgd dan het verhaal van TACITUS zelf (*Hist. Lib.* IV. c. 18) of de *Bijvoegsels en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 60.

70 J. na Chr. doch zijne wankelmoedigheid, zoo wel als de vrees van de uitvoerders zijner bevelen, dat andere hulpbenden het voorbeeld der Batavische mogten volgen, en men zich niet geheel op de keurbenden konde verlaten, die onlangs eerst met nieuwelingen voltallig gemaakt waren, deden hem besluiten, dit voorstel weder in te trekken, zijn volk binnen de legerplaats te houden, en den aftogt der wederspannige benden niet te beletten. Dit onvergeeflijk lafhartig besluit berouwde hem evenwel en dewijl het, op zijn voorbeeld, zelfs door diegenen veroordeeld werd, welke er eerst in toegestemd hadden, schreef hij aan HERENNIUS GALLUS, bevelhebber der eerste keurbende, die te *Bonna* (*Bonn*) in bezetting lag, dat men den Batavieren den doortogt moest betwisten, terwijl hij zelf hen in den rug zou vallen. Indien dit terstond ten uitvoer gebragt ware, zouden de wederspannelingen, tusschen hem en GALLUS ingesloten, ongetwijfeld verloren geweest zijn, doch de steeds weifelende FLACCUS veranderde ten derden male van besluit en zond tegenbevel aan GALLUS. Hieruit rees het vermoeden, dat de Romeinsche bevelhebbers zelve deel hadden aan den opstand, en dat alles wat reeds gebeurd was of nog gevreesd werd, meer aan hunne ontrouw dan aan het wangedrag der krijgsknechten of de magt der vijanden, te wijten was (1).

De acht Batavische Cohorten ondertusschen nabij *Bonna* gekomen, zonden boden vooruit, ten einde HERENNIUS GALLUS te verwittigen, » dat zij geen oorlog voerden tegen de Romeinen, voor welke zij zoo dikwijls gestreden hadden; maar dat zij, afgemat door eene lange en vruchtelooze dienst, naar rust in het vaderland verlangden; dat, wanneer men haar ongehinderd liet voortrukken, niemand eenig leed zou geschieden, maar dat zij zich met het zwaard eenen weg zouden banen, wanneer haar deze met de wapenen betwist werd." Terwijl GALLUS nog aarzelde wat te doen, werd hij door zijn krijgsvolk gedrongen om het geluk van den strijd tegen den overmoedigen vijand te beproeven. Drie duizend keurlingen, eenige in der haast bijeengebragte Belgische benden, benevens eene menigte landzaten en legerknechten, stormen allen gelijktijdig de poorten van *Bonna* uit, om het veel kleiner getal van Batavieren te omsingelen. Deze oude en ervarene krijgslieden echter sluiten zich terstond driehoekswijze digt aaneen en dringen, aan alle zijden het hoofd biedende, door de dun geschaarde spits der vijanden heen. De Belgen wijken het eerst, de keurbende volgt; alles wordt naar de verschansingen teruggejaagd, alwaar de Batavieren eene verschrikkelijke slagting aanrigten. De grachten zijn opgehoopt met lijken: velen sneuvelen door het vijandelijk zwaard velen vallen al vlugtende en worden vertreden of storten in hun eigen geweer. De overwinnaars, hunnen weg vervolgende, trekken *Colonia Agrippina* ongemoeid voorbij, en komen, zonder verder eenige daad van vijandelijkheid ondernomen te hebben, in het leger der bondgenooten aan. Zelfs verontschuldigen zij hun gedrag te *Bonna*, dewijl zij tot dien strijd genoodzaakt waren, naardien hun de vrede, welken zij verzochten, was afgeslagen (2).

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 19.
(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 20.

CIVILIS zag zich door deze versterking van geoefende krijgers aan het hoofd van een indrukwekkend leger geplaatst. Na rijp beraad oordeelde hij het echter voor als nog niet raadzaam zich openlijk en regtstreeks tegen *Rome* zelf te verzetten; veeleer nam hij van allen, die onder zijne bevelen stonden, in naam van VESPASIANUS den eed van getrouwheid af, om zich eenen steun te geven zonder evenwel eenen meester te erkennen. Door dezen stap gewettigd om ook Romeinen uit te noodigen hunne wapenen met de zijnen te vereenigen, zond hij gezanten aan de twee keurbenden, die naar *Vetera* geweken waren, om met hem onder dien zelfden eed, gemeene zaak te maken. Het antwoord was: » dat zij VITELLIUS als hunnen vorst beschouwden, wien zij ten einde toe wilden getrouw blijven; dat zij nooit met verraders en vijanden raadpleegden, en dat het een trouwloozen Batavier, eenen overlooper, niet voegde zich als scheidsman in de geschillen der Romeinen op te werpen, van wie hij slechts de straf moest verwachten, welke zijne schelmerij verdiende." Vol toorn op dit verwijtend bescheid roept CIVILIS het gansche volk der Batavieren te wapen, en brengt geheel *Germanië* door zijne boden en de hoop op buit en krijgsroem in beweging. De Brukteren en Tenkteren zijn de eersten, die zich onder zijne veldteekenen scharen (1). 70 J. na CHR.

Terwijl de dreigende oorlogsstorm steeds meer en meer naderde, maakten de bevelhebbers te *Vetera*, MUMIUS LUPERCUS en NUMISIUS RUFUS zich tot eenen dapperen tegenweer gereed. De legerplaats, ten deele op eenen heuvelachtigen, ten deele op eenen vlakken grond aan den *Rijn* gelegen, was onder AUGUSTUS voor twee keurbenden aangelegd, van welke elk op zich zelve, als zij voltallig waren, het tegenwoordig getal der verdedigers, dat naauwelijks vijf duizend man bedroeg, te boven ging; zoodat de plaats, voor zulk eene zwakke bezetting als thans, veel te groot was (2). Zij was ook niet van behoorlijke verschansingen en borstweringen voorzien, dewijl men haar slechts tot een winterleger bestemd had, dat op zich zelf toereikend was om de Germanen in teugel te houden, en men niet vermoedde, dat dezen het zouden wagen de Romeinen aldaar te bestormen (3). De vesting zou derhalve nimmer zulk een vreesselijken aanval, als dien van CIVILIS, hebben kunnen doorstaan, indien dat legerhoofd zich daartoe terstond begeven had (4). Nu liet hij den Romeinschen bevelhebbers tijd, de grachten en wallen te versterken, en eene soort van voorstad, welke in den langen vrede, zoo het schijnt, ten behoeve der kooplieden en zoetelaars,

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 21. ST. SIMON, p. 20, 21.

(2) Eene keurbende bestond ten tijde van het Romeinsche gemeenebest, uit tien *Cohorten*, die elk 420 man telden. Onder AUGUSTUS en later was de keurbende zamengesteld uit ongeveer 6000 voetknechten en eenen ruiterdrom van 300 man, welke *vleugel* genoemd werd, omdat hij aan beide zijden de keurbende, gelijk de vleugels het gevogelte, dekte en beschermde. J. LIPSII *Opera omnia*, T. III. p. 66—80. Ed. Vesaliae 1675: en NIEUPOORT, *Compendium Antiquitat. Roman.* p. 446, 447. Ed. Traj. ad Rhenum 1723.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 23.

(4) ST. SIMON, p. 21.

70 J. na Chr. buiten de legerplaats gesticht was, te slechten, opdat de vijand zich er niet in mogt nestelen. In plaats echter van te zorgen, dat al de lijftogt vandaar behoorlijk binnen de vesting gebragt werd, liet men dien aan elk ter prooi, zoodat in weinige dagen roekeloos verspild werd, hetgeen eenen geruimen tijd in de dringendste behoefte zou voorzien hebben. Daarentegen ontving de bezetting door de menigte zoetelaars, die zich allen in deze wijkplaats begeven hadden, eene aanmerkelijke verligting van dienst (1).

Civilis dan voorhebbende *Vetera* te bestormen, bragt al zijne strijdkrachten bijeen en stelde zich aan het hoofd der Batavieren, in het midden des heirs. De hulpbenden der Germanen dekten de beide oevers van den *Rijn*, op welken de schepen hun steven tegen den vijand gerigt hielden, terwijl de ruiters de vlakten doorrenden en elken toegang tot de legerplaats afsneden. Om den indruk bij de Romeinen te verhoogen, werden aan de eene zijde de veldteekenen der overgeloopene Batavische Cohorten geplant, en aan de andere zijde de standaarden der Germanen gevestigd, die uit de heilige bosschen gehaald waren en de gedaante van verschillende wilde dieren voorstelden; hetgeen alles in de belegerden het denkbeeld van eenen uitheemschen en burgeroorlog tevens moest opwekken (2). Vóór den aanval schaarden zich de Batavieren, de Friezen en de andere Overrijnschen elk afzonderlijk, om door naijver hunnen moed te verdubbelen en dien sterker te doen uitkomen. Eene menigte werpschichten was reeds tegen de torens en kanteelen der vesten te vergeefs verspild, en veel volk, welk de stormladders aanbragt, door de steenen, die van boven neder geslingerd werden, gewond geworden, toen de Batavieren en hunne bondgenooten met ongeloofelijke dapperheid en onder een geweldig geschreeuw op den muur zelven aanstormden. Sommigen vlogen onbeschermd de ladders op; anderen vormden een schilddak, doch beiden hadden naauwelijks eene zekere hoogte bereikt, wanneer zij door de zwaarden en verweertuigen der belegerden nedergestooten, of onder de brandende houten en schichten bedolven werden (3).

(1) Tacitus, *Hist. Lib.* IV. c. 22, 23.

(2) De adelaar was het algemeen veldteeken der Romeinen waarbij een wapenschild met de letters: S. P. Q. R. (*Senatus Populusque Romanus: de Raad en het Volk van Rome*). Marius gaf, tijdens zijn tweede Consulschap, aan elke keurbende een gouden adelaar, geplaatst op eene lans, de vleugels uitgespreid en een gouden bliksemflits in de klaauwen. Voorts had elke *Cohors* en elke *Centuria* een bijzonderen standdaard of veldteeken, bestaande uit een stuk purperkleurige stof, waarop in eenvoudige gouden letters de keurbende, de Cohorte en de Centuria waren aangewezen. — Bij de oude Germanen streed elk volk onder zijne bijzondere veldteekenen, die in de heilige bosschen bewaard werden, en op welke wel geene beeldtenissen der Goden, dit achtten zij ongeoorloofd, maar de gedaante van levende schepselen nagebootst werden. *Naleez. op de Vaderl. Hist.*, bl. 42.

(3) Ter vorming van het schilddak, of den zoogenoemden *schildpad* (*testudo*) bij het beklimmen van de wallen eener vesting, hielden de krijgsknechten hunne langwerpige schilden boven hoofd en rug, en stonden, aldus gedekt, op elkanders schouders digt aaneengesloten tegen den muur. Men vindt hiervan eene afbeelding in J. Lipsii *Opera Omnia*, T. III. p. 481; gelijk van de stormladders, p. 487; en eene uitvoerige beschrijving van beide, p. 476—489.

Niemand baande eenen weg voor dengenen, die hem volgde; de stoutste aanvallers sneuvelden, en slechts de begeerte naar buit onderschraagde den strijdlust der overigen. CIVILIS liet nu, door hulp der overloopers en krijgsgevangenen, een stormtuig of eene stormbrug, op de wijze der Romeinen, vervaardigen, waarvan de Germanen zich anders niet bedienden (1). Dit gevaarte, dat op rollen werd aangevoerd, had de gedaante van eenen toren, welke in hoogte die der vesting overtrof en van boven platvormig was, waardoor het den strijders gelegenheid verschafte, om vandaar dien der vijanden te treffen, welke het hun behaagde, totdat eene valbrug werd nedergelaten, over welke zij tot hen konden overloopen; terwijl anderen, door die brug gedekt, onder in de muren eenen ingang moesten breken. Het werkstuk was echter zoo gebrekkig, dat het spoedig door de steenen uit de blijden (*balistae*) der belegerden vernield werd. De bestormers voerden nu tot borstweringen, horden en rijsbossen aan, doch deze werden door de vuurspietsen uit de schutgevaarten (*tormentae*) verteerd, en zij zelven zagen zich door allerlei brandstoffen bestreden. Zulk een onverwachte en dappere tegenstand deed CIVILIS aan de verovering der vesting door storm wanhopen; hij besloot derhalve haar door honger te dwingen, wel wetende, dat zij schaars van leeftogt en rijkelijk van ongewapend volk voorzien was; ook vleide hij zich, dat gebrek, verraad en omkooping zouden uitrigten, wat men te vergeefs door geweld beproefd had (2). 70 J. na CHR.

Zoodra HORDEONIUS FLACCUS het beleg van *Vetera* vernomen had, riep hij dadelijk de *Galliën* op, om zijne legermagt te versterken, en gelastte DILLIUS VOCULA, bevelhebber der twee en twintigste keurbende, met eene afdeeling uitgelezen voetvolk onmiddellijk langs den *Rijn* te trekken, en de belegerde veste ter hulp te snellen. Hij zelf, vreesachtig van aard, bleef in de legerplaats achter, en blootgesteld aan de beleedigingen des krijgsvolks, welk hem haatte en ondubbelzinnig van verraad beschuldigde, dewijl hij de Batavische Cohorten uit *Maguntiacum* had laten trekken, den toeleg van CIVILIS, wiens magt dagelijks aangroeide, ontveinsd had, en hij, terwijl der Batavieren opperhoofd zich slagvaardig maakte, op zijn rustbed bevelen gaf, die den vijand voordeelig waren. Zijn leven zelfs liep gevaar, en niet dan met moeite en door de lafhartigste toegeeflijkheid van zijnen kant, zoo hier als kort daarna te *Bonna*, werden de verhitte gemoederen tot bedaren gebragt (3). Dit oogenblik had hij wel afgewacht om de muitelingen te straffen, maar vreezende, door een voorbeeld van te gestrenge regtsoefening, de menigte op nieuw in beweging te brengen, liet hij slechts éénen der belhamels gevangen nemen, dien hij echter niet waagde ter dood te brengen. Hierop vertrok hij met zijn bevredigd leger uit *Bonna* naar *Colonia Agrippina*, alwaar hem uit verschillende oorden van *Gallië* hulpbenden toevloeiden, welke in den beginne de belangen van *Rome*

---

(1) Eene beschrijving en afbeelding dezer stormtuigen vindt men bij LIPSIUS, T. III. p. 528—538.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 23.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 24, 25.

70 J. na Chr. op het nadrukkelijkste behartigden. Doch het voorbeeld en de toenemende magt der Germanen, de zucht naar vrijheid en de hoop om, na de afschudding der slavernij, zelve te gebieden, spoorden vele Gallische Staten aan de wapenen tegen de Romeinen op te vatten (1).

Het misnoegen der keurbenden, dat meer gestild dan geheel uit den weg geruimd was, ontwaakte op nieuw onder deze ongunstige omstandigheden. Het boeijen van éénen krijgsman kon den overigen geene vrees of ontzag inboezemen; en het vermoeden tegen den landvoogd steeg te meer, toen dezelfde gevangene verklaarde »dat men hem valschelijk van eene misdaad betigt en in ketenen geklonken had uit vrees, dat hij het verraad mogt ontdekken, dewijl hij als onderhandelaar tusschen HORDEONIUS en CIVILIS gediend had." Zulk eene getuigenis konde bij den tegenwoordigen staat van zaken, ernstige gevolgen naar zich gesleept hebben, indien niet VOCULA eene bewonderenswaardige tegenwoordigheid van geest had aan den dag gelegd. Onverschrokken beklom hij, in plaats van FLACCUS, den veldheerszetel, liet den gevangene voor zich leiden en, ondanks al zijn tegenstreven, voor aller oogen, terstond ter dood brengen. Deze gestrengheid verwekte vrees in de kwaadwilligen, bemoedigde de welgezinden, en het krijgsvolk, welk deze straf als eene daad van regtvaardigheid beschouwde, begeerde eenparig, dat het krijgsbewind aan VOCULA werd opgedragen, hetwelk de zwakke HORDEONIUS hem dan ook weldra gereedelijk afstond (2).

Ondertusschen liep den Romeinen alles tegen. De krijgsbezoldiging kon evenmin uitbetaald als het volk van leeftogt voorzien worden; de beide *Galliën* weigerden schatting en manschappen; de *Rijn* was door eene voorbeeldelooze droogte schier onbevaarbaar geworden, waardoor de toevoer gestremd en men genoodzaakt werd den geheelen oever te bezetten, om eenen overtogt der Germanen over de ondiepten te verhinderen; het grooter getal krijgsvolk hiertoe gevorderd, maakte de mindere vruchtbaarheid des droogen jaars te voelbaarder, in welke het bijgeloof daarenboven een onheilspellend teeken voor het rijk wilde zien, en aan het noodlot of den toorn der goden datgene toeschreef, wat in vrede welligt als een gewrocht des toevals of der natuur zou zijn beschouwd geworden (3).

VOCULA was inmiddels met het heir te *Novesium* (*Nuys*) gekomen, alwaar de dertiende keurbende zich bij hem voegde, wier bevelhebber, HERENNIUS GALLUS, hem den last des krijgs zou helpen torschen. De beide opperhoofden waagden het evenwel niet CIVILIS tegen te trekken, maar sloegen hun leger bij *Gelduba* (*Gelb*) neder, en na het genoegzaam versterkt te hebben, voerde VOCULA een gedeelte des heirs in de nabijliggende gehuchten der Gugernen die zich voor CIVILIS verklaard hadden (4). Terwijl HEREN-

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 25.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 25.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 26.

(4) Naar aanleiding van PLINIUS, *Lib.* IV. c. 17, plaatst WAGENAAR de Gugernen, Cugernen of

NIUS GALLUS zich alzoo met de overige strijdmagt alleen in de legerplaats bevond, gebeurde het, dat in de nabijheid een zwaar beladen korenschip in den *Rijn* aan den grond bleef zitten. De Germanen trachtten het terstond naar hunnen oever te slepen, en de Romeinen dit te beletten. Eene menigte gewapenden snelde spoedig van weerszijden te zamen en het kwam tot een geregeld gevecht, waarin de Germanen, ten koste van veel Romeinsch bloed, de overwinning behaalden en meester van het vaartuig bleven. De nederlaag werd niet aan eigene lafhartigheid maar, zoo als gebruikelijk was geworden, aan verraad toegeschreven; en de oude wrok noemde HORDEONIUS den belegger, GALLUS den uitvoerder van het schelmstuk. Deze laatste werd uit dien hoofde uit zijne tent gesleept, mishandeld en, onder bedreiging van den dood, gedwongen te zeggen, » tot welken prijs en met wier medeweten hij het heir verraden had." Om zich te redden noemde hij FLACCUS, waarop hij in ketenen werd geworpen tot dat VOCULA, in het leger teruggekeerd, hem verloste en de belhamels met den dood strafte (1). 70 J. na CHR.

Inmiddels had geheel *Germanië* zich met CIVILIS verbonden en hem de edelste van *Duitschlands* zonen tot gijzelaars gezonden. Om de Gallische volkstammen, die niet met hem vereenigd, of welke den Romeinen getrouw gebleven waren, vrees aan te jagen, beval CIVILIS den Germanen de landen der Ubiërs en Treviren, naar dat zij ieder het naast bij lagen, te verwoesten; en met eene andere strijdmagt over de *Maas* te trekken, om de Menapiërs, de Morinen en al de volken tot aan de grenzen van *Gallië* te verontrusten en te plunderen. Allerwegen werd weinig verschoond, doch in het bijzonder moesten de Ubiërs veel lijden dewijl zij, een volk van Germaansche afkomst, niet alleen de Romeinen bij alle gelegenheden ondersteund, maar zelfs hunnen oorspronkelijken naam voor dien van *Agrippiners* verwisseld hadden. Hunne krijgsbenden werden in het dorp *Marcodurum*, op verren afstand van den *Rijn*, overvallen en geslagen. Steeds den Romeinen getrouw, zochten zij dit verlies door gedurige strooptogten op Germaanschen bodem te wreken, hetgeen hun in den beginne gelukte; doch eindelijk werden zij ingesloten en genoodzaakt zich vooreerst binnen hunne grenzen te houden (2).

CIVILIS had al dien tijd *Vetera* naauw omlegerd, en besloot nu weder, door

---

Gubernen, door D'ANVILLE voor een overschot van de Sikamberen gehouden, tusschen de Ubiërs en Batavieren, langs den *Rijn*. D. I. bl. 135. Aant. 2. ST. SIMON daarentegen zoekt dit volk tusschen de *Roer* en den *Rijn*, en wil dat het zich van *Gulik* naar *Nuys* uitstrekte. *Guerre des Bataves*, p. 25. Note 60. » Les Tablettes Géographiques," voegt hij er bij, » les placent dans le duché de *Clèves*, et ORTELIUS à l'endroit que je désigne; ce qui me paraît d'autant plus vraisemblable que CIVILIS était maître de tout le pays de *Clèves*, où VOCULA n'aurait pu faire un coup de main sans l'attirer sur lui, et c'est ce qui le contraignoit à se retrancher et à aller sur sa gauche, ou un peu en arrière de son camp, chercher des vivres."

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 26, 27.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 28.

70 J. na Chr. den gunstigen loop der omstandigheden stouter en magtiger geworden, zich daarvan met geweld meester te maken. De Batavieren belastte hij met de vervaardiging en het bestuur der stormtuigen; doch beval den Friezen en andere Overrijnschen, die op de bestorming aandrongen, den wal te beklimmen. Zij werden afgeslagen, doch moesten, op zijn bevel, den aanval hervatten, dewijl het verlies gering was en hem volks genoeg ter dienste stond, welk hij thans, naar zijne meening, niet behoefde te sparen. De nacht maakte geen einde aan den strijd. Men stak groote vuren aan, de strijders verkwikten zich door spijs en drank, en hernieuwden, door den wijn verhit, roekeloos het gevecht. De bestormden, die door het licht der brandende houthoopen hunne vijanden duidelijk onderkenden, troffen steeds hunnen man, terwijl zij door de duisternis en achter hunne muren ontrefbaar waren voor de werpschichten, die tegen hen, zonder bepaald doel, geslingerd werden. Civilis, dit spoedig bemerkende, beval al het vuur uit te dooven en den storm in het donker voort te zetten. Onverzwakt waren de moed en ijver der aanvallers. Doch wat vermogten dapperheid en krijgskennis waar men door den diepen nacht en het vermengd geschreeuw van vriend en vijand belemmerd en verward, niet zeker wist te treffen noch te ontwijken? Waar het lot zijne rol speelde, en dikwijls de moedigste strijders door de wapenen van lafaards sneuvelden? De Germanen vochten met onberadene woede; de Romeinen verdedigden zich met overleg. Meer ervaren in zulken strijd kwamen hunne met ijzer gewapende knodsen, en zware steenen zelden te vergeefs naar beneden, terwijl zij den stormenden met de schildpennen afstieten, hun schichten achterna wierpen, en degenen, welke reeds de wallen beklommen hadden, met hunne daggen doorboorden. Bij het aanbreken van den morgen zagen zij eenen nieuwen stormtoren van twee verdiepingen voor zich, welken de Batavieren vervaardigd en in den nacht naar den hoofdingang der legerplaats, waar de grond het vlakste was, gerold hadden. Doch ook dit werktuig week eindelijk voor de sterke planken en balken, die er van den wal af tegen aan gestooten werden, ten verderf dergenen die er zich op bevonden, terwijl de belegerden op hetzelfde oogenblik eenen gelukkigen uitval deden. De bestorming der veste was reeds twee dagen en eenen nacht van de zijde der Overrijnschen en Friezen moedig voortgezet, toen de Romeinen, onder andere verschillende krijgsgevaarten, zich van eene uitvinding bedienden, die even vernielend als verschrikkelijk was. Zij bestond uit eene soort van wipbalk waaraan een ijzeren ketting hing, welke, voorzien met kroonen en kruisen van hetzelfde metaal, van alle kanten scherpe harpoenen aanbood, die alles vastgrepen, wat hen ontmoette. Deze balk schielijk nedergelaten en met kracht opgehaald, nam dikwerf verscheidene vijanden in eens met zich in de hoogte op, en slingerde hen, door de gezwinde draaijing der spil, binnen den wal. Dit vreesselijk werktuig, waartegen men zich niet wist te verdedigen, en dat door de snelheid en het geweld zijner bewegingen geheele stormladders vol volks opligtte en omverwierp, verspreidde schrik en ontzetting onder de belegeraars, en ontnam civilis op nieuw de hoop om de vesting stormenderhand te overweldigen. Hij sloeg derhalve den weg der bemiddeling in, en trachtte door voorstellen en beloften, de trouw der Romeinen aan het wankelen te bren-

gen, te meer dewijl hij overtuigd was, dat het hen aan levensmiddelen ontbrak en zij, vooral hunne gekwetsten, zich in eenen ellendigen toestand bevonden (1). 70 J. na Chr.

In dezen staat van zaken ontving men de tijding van den slag bij *Cremona* in welken de aanhangers van VESPASIANUS eene beslissende overwinning op die van VITELLIUS behaald hadden (2). De Gallische hulpbenden der Romeinen verklaarden zich terstond, op aanmaning hunner bevelhebbers, voor den overwinnaar; het oude Romeinsche krijgsvolk te *Bonna* aarzelde echter eenigen tijd, doch deed toen, ofschoon met zigtbaren tegenzin, op aandrang en voorbeeld van HORDEONIUS FLACCUS en de krijgstribuinen, den eed aan VESPASIANUS. De brieven van ANTONIUS PRIMUS, den veldheer van VESPASIANUS, aan CIVILIS werden openlijk voorgelezen, doch verwekten slechts misnoegen, dewijl zij den Batavier als een getrouwen bondgenoot, het Romeinsch-Germaansche leger daarentegen, als oproerig en vijandig voorstelden. De bezetting van *Gelduba* volgde het voorbeeld van die te *Bonna*, en VOCULA zond dadelijk ALPINUS MONTANUS, een verwonnen bevelhebber van VITELLIUS en ooggetuige van de nederlaag bij *Cremona*, naar CIVILIS, om hem te vermanen, terstond de wapenen neder te leggen, indien hij althans geene andere bedoelingen onder voorwendsel eens burgerkrijgs bedekte, dewijl VESPASIANUS nu algemeen was erkend geworden. CIVILIS gaf in het eerst ontwijkend en dubbelzinnig antwoord, doch spoedig in MONTANUS eenen stoutmoedigen, woelzieken en naar nieuwigheden hakenden geest bespeurende, trachtte hij hem voor zijne belangen te winnen, zich beklagende over zijne veeljarige en gevaarvolle dienst onder de Romeinen. »En," riep hij uit, »wat is het heerlijk loon voor al mijne diensten geweest? De dood mijns broeders, eigene gevangenis, en de bloedkreet des legers, dat mij ter lijfstraf eischt, doch waarover ik, naar het regt der volken, wraak vorder." Hierop roerde hij voor MONTANUS, een Trevier van geboorte, eene gevoeligere snaar aan, dewijl hij aldus voortging: »Welk loon verwacht gij dan toch, o Treviren, en gij overige slaafsche zielen, voor uw zoo dikwijls vergoten bloed? Welk ander dan ondankbare krijgsdienst, eindelooze schattingen, roeden, bijlen en den willekeur uwer dwingelanden? Ik, bevelhebber slechts van ééne Cohors, heb met de Kaninefaten en Batavieren, een klein gedeelte der *Galliën*, de opene legerplaatsen der Romeinen verwoest, en benaauw hier hunne best versterkte vesting door honger en het zwaard. Hebt dan moed zoo als wij, en ook u zal de vrijheid volgen; of, verwonnen, zullen wij nogtans dezelfde zijn (3)." Ont-

---

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 28—31. ST. SIMON, p. 31.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* III. c. 26—34.

(3) Men heeft zich van de woorden: *Caninefates Batavique, exigua Galliarum portio,* CIVILIS door TACITUS in den mond gelegd, bediend ter bewering, dat het eiland der Batavieren onder *Gallië* gerekend werd. Hierop is aangemerkt » dat hier tegenover staat, dat CERIALIS in zijne redevoering, welke bij TACITUS gevonden wordt, CIVILIS en zijne Batavieren wel degelijk onder de Germanen telt; dat zij dit ook inderdaad waren, niettegenstaande CIVILIS hen en hunne naburen

70 J. na Chr. gloeid en verrukt door deze woorden, keerde MONTANUS naar VOCULA, als van eene mislukte onderhandeling terug; al het overige verzwijgende, hetwelk zich naderhand genoeg openbaarde (1).

CIVILIS mogt thans geen oogenblik laten verloren gaan om de Romeinen te verrassen. Hij bleef het beleg van *Vetera* voortzetten, doch zond de oude (Batavische) Cohorten benevens ligtgewapende Germanen, onder bevel van JULIUS MAXIMUS en CLAUDIUS VICTOR, den zoon zijner zuster, om de benden van VOCULA te *Gelduba* te overvallen. In het doortrekken veroverden zij het winterleger van eenen ruitervleugel te *Asciburgium* (2), en zetten den togt met zulk eenen spoed voort, dat VOCULA, verrast, geen tijd had zijn krijgsvolk behoorlijk ten strijd te scharen, en slechts in der haast bevelen konde, dat de Romeinen het midden, de hulpbenden de beide vleugels zouden uitmaken. De ruiterij deed den eersten uitval, doch werd door de welgesloten gelederen der Batavieren overhoop en op het voetvolk geworpen. Toen was het moorden, geen strijden meer. De Nerviërs ontblootten, uit vrees of ontrouw, den vleugel der Romeinen en vlugtten; waarop de Batavieren op de keurbenden indrongen, welke, met verlies harer adelaars, binnen den legerwal teruggeslagen en geveld werden. Doch nu nam plotseling de krijgskans eenen geheel anderen keer, door de onverwachte aankomst van eenige Gasconsche benden. Door GALBA geligt en sedert in dienst van VITELLIUS, naderden zij, juist op dit oogenblik, het tooneel van den strijd, en vielen, op het krijgsgeschreeuw af, onverhoeds den Batavieren in den rug, onder welke zij evenveel schrik verspreidden als zij den Romeinen moed inboezemden, dewijl men dacht, dat de geheele magt van *Novesium* en *Maguntiacum* ter hulp was opgedaagd. De dappersten des Batavischen voetvolks hielden echter moedig stand, om den overigen tijd tot den terugtogt te geven, doch werden allen nedergehouwen; de ruiters ontkwamen met de legerteekenen en krijgsgevangenen, welke zij bij den eersten aanval vermeesterd hadden. Het verlies der Romeinen overtrof ver in aantal dat der Batavieren; maar dezen hadden daarentegen meer de bloem hunner manschap verloren (3).

Terwijl VOCULA nog toefde tot ontzet van *Vetera* op te rukken, trachtte CIVILIS inmiddels de belegerden te ontmoedigen, en verspreidde onder hen het gerucht, dat hij

---

onder de Galliërs rekende, om daardoor welligt de Treviren (en onder deze MONTANUS), die tot de Galliërs behoorden, te eerder voor zijne belangen te winnen." *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 60. Maar zou men hier ook met anderen kunnen lezen: *et exigua Gallorum portio*, *en een klein deel der Galliërs?* Ongetwijfeld bevonden zich toch toen reeds Galliërs in het leger van CIVILIS.

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 31—33.

(2) Het tegenwoordig dorpje *Asburg*, ook wel *Ossenburg*, tusschen *Xanten* en *Gelb.* WAGENAAR, D. I. bl. 141. Aant. 5.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 33.

de keurbenden te *Gelduba* verslagen had. Om hen hiervan te overtuigen, werden de veroverde veldteekens in zegepraal langs de verschansingen rondgevoerd, en de krijgsgevangenen ten toon gesteld, van welke echter één den moed had met luider stemme zijnen landslieden de ware toedragt van zaken te openbaren; men dreef hem wel op het oogenblik het zwaard in het hart, doch dit bevestigde slechts te meer de waarheid zijner getuigenis. Spoedig vernam men ook in de vesting uit de vlammen die van de geplunderde gehuchten opstegen, dat een overwinnend heir naderde. Het was VOCULA, die, nog niet gezind slag te leveren, zijne veldteekenen in het gezigt der belegerden plantte, om zich aldaar te verschansen. Maar de strijdlust zijner benden duldde dit niet; schreeuwende en dreigende eischten zij onmiddellijk den aanval, en zonder den tijd te nemen van uit te rusten of zich behoorlijk te scharen, stortten zij onstuimig op CIVILIS, die, niet minder vertrouwende op de misslagen der vijanden dan op de dapperheid der zijnen, hen reeds genaderd was en ten strijd had uitgedaagd. Het gevecht was hevig. De grootste belhamels onder de Romeinen gedroegen zich het lafhartigst en werden verstrooid; anderen daarentegen, de onlangs behaalde overwinning indachtig, hielden, elkander wederkeerig aansporende, moedig stand, en bragten den vijand vreesselijke slagen toe; zij herstelden de reeds verbrokene slagorde en vermaanden de belegerden, door teekenen, zich met hen te vereenigen. Deze, die alles van de muren aanschouwden, stormden nu uit alle poorten tevens, op den vijand aan. Te midden der verwarring, welke deze plotselinge uitval verwekte, viel CIVILIS, door het struikelen van zijn paard, bewegingloos ter aarde, en weldra verspreidde zich het gerucht, dat hij gesneuveld of althans zwaar gewond was. De Batavieren, door schrik getroffen, trokken terug, en *Vetera* was ontzet. VOCULA maakte echter geen gebruik van de voordeelen welke het ongeluk van CIVILIS hem aanbood. In plaats van de vlugtende bondgenooten te achtervolgen en te verontrusten, ging hij voort met de begonnen versterking zijner legerplaats, even alsof een nieuw beleg *Vetera* bedreigde; hetgeen niet geheel zonder grond deed vermoeden, dat hij, die zoo menig behaald voordeel verwaarloosde, den oorlog begeerde (1). 70 J. na CHR.

Niets ontbrak den Romeinen in *Vetera* meer dan leeftogt. Men zond derhalve de legerwagens der keurbenden met de knechten en trosboeven naar *Novesium*, om vandaar over land koorn aan te voeren, dewijl de Batavieren en hunne bondgenooten meester waren van den *Rijn* en den eenen oever dier rivier bezet hielden. Zij kwamen behouden terug zonder eenigen tegenstand ontmoet te hebben, vermits CIVILIS nog niet volkomen van zijnen val hersteld was. De schrandere Batavier sloeg ondertusschen de bewegingen van VOCULA naauwkeurig gade, en plaatste zich aan het hoofd van een gedeelte zijns heirs op het berigt, dat eene tweede zending om koorn te halen van *Novesium* op den terugtogt was. Hij bezette de bruggen en smalle wegen, en vertoonde zich eensklaps voor

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 34. 35. ST. SIMON, p. 34, 35.

70 J. na Chr. den ongeregelden hoop, die achteloos voorttrok, terwijl de Cohorten, welke dezen geleidden, als in vollen vrede, de wapenen op de wagens geworpen hebbende, zich wijd en zijd van de veldteekens verwijderd hadden. Zij herstelden en schaarden zich wel in slagorde op het eerste gerucht van den aanval van CIVILIS, doch moesten na een twijfelachtigen strijd, welken de nacht scheidde, zich in *Gelduba* werpen, in welke legerplaats VOCULA eene bezetting had achtergelaten. Het gevaar welk de afgezondenen op den verderen terugtogt wachtte, en het belang de gemeenschap met *Novesium* te onderhouden, drongen VOCULA zich, te hunner hulpe, aan het hoofd zijner keurbenden te stellen, welke met duizend man uit de vesting versterkt werden. Maar een nog veel grooter getal volgde hem, openlijk verklarende, dat zij niet langer den honger en het verraad wilden verduren; terwijl de achtergeblevenen in *Vetera* daarentegen klaagden, dat zij door het wegnemen van een gedeelte der bezetting verzwakt werden. Dit verwekte dubbel oproer, daar deze VOCULA terugriepen, en de uitgetrokkenen niet weder naar *Vetera* wilden terugkeeren (1).

De Romeinsche veldheer achtte het niet geraden CIVILIS aan te tasten, maar wierp zich in *Gelduba*, vanwaar hij weldra, onder achterlating eener kleine bezetting, de wijk nam naar *Novesium*. CIVILIS rukte nu onmiddellijk op, verwoestte *Gelduba* en leverde VOCULA, niet verre van *Novesium*, een ruitergevecht dat ten nadeele der Romeinen afliep, welke hierin nieuw voedsel vonden voor hun misnoegen en wantrouwen. HORDEONIUS FLACCUS, die zich met twee keurbenden bij hen gevoegd had, voerde hen niettemin tegen CIVILIS aan en drong door langs den *Rijn* tot aan *Castra Hordeonii*, waar de drie keurbenden zich nedersloegen (2). Hier vernemende, dat er geld van VITELLIUS gezonden was, drongen zij onbescheiden bij FLACCUS op eene uitdeeling aan, welke dan ook, doch in naam van VESPASIANUS, geschiedde, maar deswege morrend ontvangen werd, en alzoo slechts strekte om den geest des oproers en den ouden wrok op FLACCUS te verlevendigen. In den nacht vliegt het losbandige krijgsvolk, door den wijn opgewonden, naar zijne tent, sleept hem ten bedde uit, en vermoordt hem onder de oogen zijner bevelhebbers, die zich tegen dit geweld niet durven verzetten. VOCULA, wiens wraak en gestrengheid men vreesde, zou hetzelfde lot getroffen hebben, indien hij niet in een slavenpak en onder begunstiging der duisternis ontvlugt ware. Na het uitrazen dezer dolle woede keerde de vrees voor den vijand terug; men bevond zich, zonder opperbevelhebber en zonder middelen, in de uiterste verlegenheid, en zond uit dien hoofde eenige hoplieden naar de Gallische Staten, om onderstand in manschap en geld te verzoeken. CIVILIS, wiens waakzaamheid nimmer sluimerde, vertoonde zich juist op dit

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 35.

(2) *Castra Hordeonii* lag ter plaatse van het tegenwoordig *Ordingen* (eene blijkbare verbastering van *Hordeonius*) tusschen ***Dusseldorp*** en ***Wezel***, maar op den linker *Rijn*-oever. ST. SIMON, p. 36. Note 68.

tijdstip voor de legerplaats der Romeinen en joeg de bezetting in de wapenen; maar ook even spoedig op de vlugt. De tegenspoed baarde tweedragt, en de beide keurbenden, welke HORDEONIUS FLACCUS uit *Opper-Germanië* had aangevoerd, scheidden zich van de anderen af, na de standbeelden van VITELLIUS weder opgerigt te hebben, ofschoon VITELLIUS niet meer in leven was. De drie overige keurbenden, tot inkeer en berouw gekomen, zochten den gevlugten VOCULA op om met hem, na den eed aan VESPASIANUS hernieuwd te hebben, *Maguntiacum* te ontzetten, dat door een gemengd leger van Katten, Usipeten, en Mattiaken, welke van deze onlusten der Romeinen gebruik maakten, was ingesloten (1). De belegeraars, meer geschikt om het land te stroopen, dan een langdurig beleg te voeren, waren reeds, met roof en buit beladen, bij het naderen van VOCULA vertrokken; zij werden evenwel achtervolgd, doch meer in hunnen aftogt verontrust dan aangevallen. De Treviren wierpen langs hunne grenzen verschansingen op om hen tegen te houden; wederzijds werd met aanmerkelijk verlies gestreden, tot dat de Treviren zelve ten laatste, vermoedelijk hiertoe door hunnen landgenoot MONTANUS aangespoord, het voorbeeld hunner bestrijders volgende, de wapenen tegen de Romeinen keerden (2). 70 J. na CHR.

De tijding van den dood van VITELLIUS verdubbelde den krijg in de Gallische en Germaansche wingewesten, dewijl CIVILIS nu genoodzaakt werd de mom af te ligten en zich 71
openlijk tegen de Romeinen te verklaren. Hij had ondertusschen weder sinds eenigen tijd *Castra Vetera* ingesloten gehouden, terwijl inmiddels zijn levendige en vurige geest ongetwijfeld de volken van het *Belgisch Gallië* en *Neder-Germanië* in beweging gebragt en aangespoord zal hebben, om deel te nemen in het groote plan welk hij ontworpen had. Terwijl de tweedragt steeds onder de Romeinen bleef heerschen en de Vitelliaansche keurbenden verklaarden, liever eene vreemde magt dan VESPASIANUS voor opperheer te willen erkennen, verlevendigde men den moed der Galliërs door het verspreiden van het gerucht, dat het Romeinsche rijk zich alom in eenen hagchelijken toestand bevond, en van zijn geheelen ondergang de brand van het *Capitolium* ten voorteeken strekte. Druïden en Barden werden ontvlamd en zongen in den toon der voorspelling: »*Rome* werd weleer door de Galliërs veroverd, maar de zetel van JUPITER en de Romeinsche staat bleven ongeschonden. Thans geeft een noodlottig vuur het teeken van den toorn des hemels en verkondigt de heerschappij aan de Overalpische volken." Ook VELLEDA, eene Bruktersche maagd, in groot aanzien bij de Batavieren, welke, even als de andere Germaansche volken, vele waarzeggende vrouwen hadden, wier woorden als Godspraken beschouwd

(1) De Mattiaken, volgens TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 29, den Batavieren in alles gelijk, behalve dat zij strenger luchtstreek bewoonden, worden door sommigen in *Zeeland*, doch door anderen, en meer waarschijnlijk, over den *Rijn* langs de *Mein* op de grenzen der Katten, niet verre van de stad *Marpurg* geplaatst. WAGENAAR, D. I. bl. 48. Aant. 1. ST. SIMON, p. 38. Note 72.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 36—38. ST. SIMON, p. 36—39.

71 J. na Chr. werden, moest mede den ondergang des Romeinschen Rijks en den voorspoed der Germanen en Galliërs voorspellen, die op de puinen van het keizerlijk gezag den troon der vrijheid zouden oprigten (1). De zaakgelastigden van CIVILIS vertelden daarenboven, dat de opperhoofden der Galliërs, door OTHO gezonden om VITELLIUS te bestrijden, vóór hun vertrek zich verbonden hadden, hunne vrijheid en onafhankelijkheid te hernemen, in geval de magt der Romeinen door gedurige burgerkrijgen en huisselijke rampen mogt geschokt en verbroken worden (2).

CIVILIS bepaalde zich niet bij deze middelen, die krachteloos blijven wanneer zij niet door de wapenen ondersteund worden. Sinds den dood van HORDEONIUS FLACCUS onderhield hij eene geregelde briefwisseling met onderscheidene Gallische en Belgische opperhoofden, in het bijzonder met CLASSICUS, bevelhebber der Trevirsche ruiterbenden. Deze man, gesproten uit een in vrede en oorlog vermaard koninklijk geslacht, muntte niet alleen uit in adel van geboorte, maar ook in vermogen boven al zijne landgenooten, en beroemde zich op eenen overgeërfden haat tegen de Romeinen. JULIUS TUTOR, mede een Trevier, door VITELLIUS aangesteld tot opzigter van den *Rijn*-oever, en JULIUS SABINUS, een aanzienlijk Lingoner uit het *Keltisch Gallië*, namen deel in zijne onderhandeling met CIVILIS. In het geheim polsten deze mannen de denkwijze van anderen, en nadat zij de geschiktsten voor hun doel hadden overgehaald, hielden zij eene zamenkomst in *Colonia Agrippina*, op welke ook eenige Ubiërs en Tongeren werden toegelaten, om over de grondslagen van het beraamde Gallische rijk te raadplegen. De vergadering was onstuimig. Zonder dat het eigenlijke punt behandeld werd waarom men was bijeengekomen, sprak men slechts van de Romeinen, door tweedragt verscheurd, te bestrijden, de *Alpen* te bezetten, en na de herstelling der vrijheid, de grenzen en regten van het nieuwe *Gallië* te bepalen. De gevoelens waren hierover eenstemmig; meer verschilde men over het lot van het overgebleven gedeelte des Vitelliaanschen heirs. Velen wilden, dat men die oproerigen en trouwloozen, bevlekt met het bloed hunner eigene bevelhebbers, zoude ombrengen; de meerderheid echter besloot hen te sparen en, na het ombrengen der onderbevelhebbers, tot het bondgenootschap uit te noodigen. Hierop zond de vergadering, in haren naam, doch in het geheim, afgevaardigden door de beide *Galliën* om deze gewesten tot opstand te bewegen, terwijl men zelf nog alle gehoorzaamheid huichelde om zoo veel te onverwachter de Romeinen te overvallen (3).

VOCULA werd evenwel van alles onderrigt, doch daar het hem aan krachten ontbrak om het opgestemd verraad met geweld te verijdelen, dewijl hij zich op zijne zeer gedunde keurbenden niet verlaten konde, hield hij het thans voor den besten maatregel

---

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 61.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 54. ST. SIMON, p. 39.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 55, 56.

de geheime en veinzende vijanden met dezelfde wapenen te bestrijden, die zij tegen hem gebruikten, en begaf zich met zijne benden naar *Colonia*, zonder het te wagen een blijk te geven van zijne gramschap en onrust. Daar gekomen ontmoette hem CLAUDIUS LABEO die, door omkooping zijne gevangenis in *Friesland* ontvlugt, zich bij hem over den geleden hoon beklaagde, welken hij wilde wreken, en uit dien hoofde aanbood, om zelf, indien men hem eene voldoende krijgsmagt toevertrouwde, in het gebied der Batavieren te rukken, en het aanzienlijkste gedeelte der inwoners, hetzij door overreding, hetzij door geweld, tot het bondgenootschap der Romeinen terug te brengen. VOCULA stelde eenige voetknechten en ruiters onder zijne bevelen, met welke hij echter het niet waagde iets tegen de Batavieren zelve te ondernemen. Hij deed slechts eenige strooptogten in de landen der Kaninefaten en Marezaten, meer als roover dan als openbaar vijand; zich vervolgens naar het *Belgisch Gallië* begevende bragt hij eenige Nerviërs en Betasiërs onder de wapenen, doch ook met deze magt vond hij zich nog niet sterk genoeg om eenen inval in zijn vaderland te beproeven (1). 71 J. na CHR.

Ondertusschen had VOCULA door de ontrouwe Galliërs die in zijn leger waren, zich laten verleiden om weder tegen CIVILIS te veld te trekken, ten einde hem te noodzaken het beleg van *Vetera* op te breken. Naauwelijks echter was hij in het gezigt dezer vesting gekomen, toen CLASSICUS en TUTOR vooruittrokken, onder voorwendsel van de vijandelijke stellingen te willen verkennen, doch inderdaad om de heimelijk geslotene overeenkomst met de bevelhebbers van CIVILIS in werking te brengen. VOCULA bemerkte spoedig hunne ware bedoeling toen zij zich met de Galliërs van hem afscheidden, en zich in hunne legerplaats verschansten, voorgevende zich daardoor tegen de lagen van CIVILIS beter te kunnen beveiligen. Vruchteloos was zijne krachtige en fiere taal op de halsstarrigheid der Gallische Opperhoofden; hij staakte derhalve zijn verderen togt en trok naar *Novesium* terug. CLASSICUS en TUTOR volgden hem aan het hoofd der Galliërs, en sloegen zich slechts twee duizend schreden van hem op de vlakte neder. Daar zij nog geene vijandelijkheden gepleegd hadden, en VOCULA welligt hoopte hen weder voor zich te winnen, of vreesde tot eene openbare vredebreuk aanleiding te geven, werd hun de toegang tot de Romeinsche legerplaats niet geweigerd. De wederzijdsche omgang bood hun inmiddels de schoonste gelegenheid aan om de hoplieden en het krijgsvolk van VOCULA aan te zetten en te overreden, de Romeinsche veldteekenen voor vreemde krijgsdienst te verlaten, en ten onderpand daarvan hunne bevelhebbers dood of levend in handen der Galliërs te leveren (2).

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 56. ST. SIMON, p. 40, 41. De Betasiërs woonden tusschen de *Maas* en de *Sambre*. Sommigen houden hen voor hetzelfde volk dat door CAESAR Aduatiken genoemd werd. Zeker schijnt het, dat zij dezelfde landstreek als deze bezet hebben. WAGENAAR, D. I. bl. 149. Aant. 7. ST. SIMON, p. 41. Note 78.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 57. ST. SIMON, p. 41.

71 J. na CHR. VOCULA, hoezeer bewust van het gevaar dat hem dreigde, kon niet bewogen worden ten koste der eer, zijn leven door de vlugt te redden. Veeleer wilde hij het uiterste beproeven om het krijgsvolk tot hunnen pligt terug te voeren; en dewijl hij te regt begreep, dat het nu te spade was om geweld te gebruiken, sprak hij hen minzaam doch onverschrokken aan, herinnerde hun den luister des Romeinschen naams, de schande van aan eenen Batavier of Trevier te gehoorzamen, en besloot zijne toespraak met eene bede tot de Beschermgoden des vaderlands, »dat zij het Romeinsche volk voor de misdaad behoeden, of een tijdig en opregt berouw inboezemen wilden." Deze rede, hoe krachtig en treffend ook, miste haar doel; en VOCULA, evenzeer vreezende de schande der zijnen te aanschouwen als zelf daarin deel te nemen, zonderde zich ten zelfmoord af, welken echter zijne vrijgelatenen en slaven verhinderden. Doch CLASSICUS zond weldra zekeren EMILIUS LONGINUS, eenen overlooper, die hem laaghartig van het leven beroofde. HERENNIUS en NUMISIUS werden in hechtenis genomen, en dit was genoegzaam om zich van de onderwerping der overige bevelhebbers te verzekeren (1).

Nadat dit alles was afgeloopen deed CLASSICUS zijne intrede in de legerplaats der Romeinen, waar hij de standaarden en veldteekenen des Gallischen rijks liet planten en van elk den eed, in naam des nieuw opgerigten rijks, afnam. Hij beloonde voorts elk naar gelang zij hem in dezen opstand gediend hadden, en verhief den moordenaar van VOCULA tot eenen aanzienlijken krijgsrang. TUTOR, die met CLASSICUS het oorlogsbewind deelde, sloeg zich met eene talrijke legermagt voor *Colonia* neder, bragt de bezetting benevens al het krijgsvolk aan den *Boven-Rijn* onder denzelfden eed als dat van den *Beneden-Rijn*, nadat hij tot aan *Maguntiacum* sterke benden uitgezonden, den legermeester verjaagd en eenige krijgstribuinen had omgebragt, welke zich naar dien eed niet wilden voegen (2).

De belegerden te *Castra Vetera* waren thans nog de eenigsten die den Keizers van *Rome* getrouw bleven. CLASSICUS zond zijne ijverigste aanhangers onder het Romeinsche krijgsvolk om hen door beloften, bedreigingen en terugwijzing op het voorbeeld hunner overige landgenooten, voor zijne belangen te winnen. Door vrees en pligt geslingerd, konden zij tot geen bepaald besluit geraken, terwijl ondertusschen CIVILIS, die zoo vaak en vruchteloos eene bestorming beproefd had, de vesting naauw insloot, in welke gebrek en hongersnood zich in al hunne vreesselijke gedaanten vertoonden. Gewoon en ongewoon voedsel ontbrak er, daar niet alleen de lastbeesten en paarden verteerd, maar ook de onreinste en walgelijkste dieren verslonden waren, en ten laatste zelfs bladeren en boomwortels, struiken en kruiden, die tusschen de steenen groeiden, den karigen onderstand weigerden. Eindelijk bezweken standvastigheid en geduld voor de overmaat der ellende, en de belegerden bevlekten hunnen behaalden roem

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 58. 59. ST. SIMON, p. 42.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 59. Wij hebben hier echter meer ST. SIMONS voorstelling dezer gebeurtenis (p. 43), dan den Romeinschen Geschiedschrijver gevolgd.

door eene eerlooze onderwerping. Wel verre van zich met het zwaard in de vuist eenen weg door de vijanden te banen, of eerlijke voorwaarden te bedingen, smeekten zij CIVILIS om vrijen aftogt en lijfsgenade; en schaamden zich deswege niet zich aan zijnen wil te onderwerpen, hun vaderland te verraden, en den eed aan het rijk der *Galliën* af te leggen. CIVILIS, den buit des legers voor de zijnen bedongen hebbende, gaf terstond bevel het geld, de wapenen en den legertrein der bezetting in beslag te nemen, en voorts de ligt beladen uittrekkende benden te geleiden of te volgen. Maar naauwelijks waren deze ongelukkigen den vijfden mijlsteen van *Vetera* af genaderd, toen zij onverwachts door Germaansche benden aangevallen en velen hunner op de plaats zelve of in de vlugt weerloos nedergesabeld werden (1). De overigen snelden naar de legerplaats, welke zij verlaten hadden, terug, doch werden ook derwaarts door de Germanen gevolgd, die, ondanks de verwijtingen en bedreigingen van CIVILIS, zich aan al hunne woede overgaven, de Romeinen, welke hun in handen vielen, om hals bragten, en met deze wraak niet tevreden, de legerplaats uitplunderden en vernielden (2).

71 J. na CHR.

Door de inneming van *Vetera* en de onderwerping der keurbenden had CIVILIS de voorwaarden van den eed, bij het opvatten der wapenen tegen de Romeinen in het heilig bosch gezworen, vervuld; hij legde derhalve zijn voorover nedergekamd goudgeel of rosachtig gekleurd hoofdhaar op eene plegtige wijze af (3). Men voegt hier bij, niet

(1) De Romeinen waren gewoon langs de groote wegen in *Italië* op den afstand van elken mijl of duizend schreden, een steenen mijlpaal op te rigten, op welken men zien kon, hoe ver zulk eene stad van *Rome* lag. In de wingewesten waren insgelijks zulke wegen en mijlpalen; misschien ook hier te lande, ofschoon het anders bekend is, dat de Romeinen gewoon waren te zeggen, bij voorbeeld, dat zij *aan den vijfden mijlpaal*, of eenvoudig *aan den vijfden* gekomen waren, om alleen te kennen te geven, dat zij *vijf mijlen wegs* hadden afgelegd. WAGENAAR, D. I. bl. 152. Aant. 8.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 59, 60. ST. SIMON, p. 43, 44. TACITUS merkt aan, dat het twijfelachtig is, of het verwijt en de bedreigingen van CIVILIS aan de Germanen wel ernst geweest zijn, en of hij de woedenden inderdaad niet hebbe kunnen beteugelen. Ons komt het laatste althans als hoogstwaarschijnlijk voor. Of kan men vooronderstellen, dat CIVILIS zoude gedoogd hebben, indien hij het had kunnen beletten, dat de Germanen de legerplaats in brand staken en uitplunderden, die reeds, met alles wat er in was, aan de Batavieren afgestaan en hun eigendom geworden was? »CIVILIS," zegt VAN KAMPEN, »zou het eerste voorbeeld niet zijn van een veldheer, die buiten staat was, zijne ruwe benden bij eene plotselinge opwelling van drift te beteugelen." *Vaderl. Karakterkunde.* D. I. bl. 23. Haarl. 1826. En indien deze wanbedrijven op zijn bevel en last gepleegd waren, dan behoefde TACITUS er waarlijk niet aan te twijfelen, of de verwijtingen en bedreigingen van CIVILIS tegen de Germanen, geveinsd waren. Men meent echter tot die geveinsdheid te mogen besluiten uit de omstandigheid, dat CIVILIS eerst *na* den moord der keurbenden, zich beschouwde als aan zijne plegtige gelofte voldaan te hebben, dewijl hij toen, volgens TACITUS, en niet vroeger, zijn hoofdhaar aflegde. VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterk.* D. I. bl. 23.

(3) Het gele en blonde of rosachtige haar was bij de ouden, doch bijzonder bij de Kelten en Germanen, zeer hoog geacht, en zij die het niet van de natuur hadden, verschaften het zich door kunst. ENGELBERTS, *Aloude Staat der Nederl.* D. I. bl. 335.

71 J. na Chr. als een geschiedkundig feit, maar als een dier twijfelachtige geruchten, welke partijdigheid en gekwetste volkstrots zoo gaarne van een gelukkigen vijand verspreiden, dat CIVILIS eenige der gevangene Romeinen aan zijn zoontje gegeven heeft, om hen met kinderpijlen en schichten te doorboren (1). Hij zelf noch een éénige zijner Batavieren legden den eed af in naam van het rijk der *Galliën;* vermoedelijk vleide hij zich een magtiger rijk te stichten, steunende op de strijdkrachten der Germanen en zijne eigene vermaardheid, wanneer hij den Galliërs het oppergebied zou betwisten. MUMIUS LUPERCUS werd, benevens andere buit gemaakte voorwerpen, aan de maagd VELLEDA ten geschenk gezonden, die in achting aanmerkelijk was gestegen, sinds zij den voorspoed der Germanen en den ondergang der keurbenden zoo gelukkig voorspeld had. LUPERCUS bereikte hare verblijfplaats niet; hij werd onderweg omgebragt (2). Men spaarde, ten onderpand des bondgenootschaps, eenige Romeinsche hoplieden en krijgstribuinen, die in *Gallië* geboren waren, als gijzelaars, doch verwoestte en verbrandde al de winter-

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 61. ST. SIMON noemt deze wreedheid, CIVILIS aangewreven en aan welke VAN KAMPEN niet geheel ongezind schijnt eenig geloof te hechten, naar ons inzien zeer juist: » un oui-dire que TACITE ne rapporte pas comme un fait vrai, mais comme un de ces discours vagues qu'on tient à la suite de tous les événements, lequel montre bien la partialité d'un Romain qui forcé de décrire le trait le plus déshonorant de l'histoire de son pays, cherche à jetter du ridicule et du mépris sur l'ennemi, pour détourner le lecteur de l'attention qu'il donneroit à des événements intéressans, qui semblent conduire à l'estime et à la vénération des vainqueurs des Romains. Ce propos populaire est, que CIVILIS fit attacher à des arbres des prisonniers Romains pour que son fils encore enfant les perçât de ses petites flèches; il dit assez clairement encore qu'il est tres peu décidé, si CIVILIS ne fit pas semblant de défendre aux Germains de massacrer les légionnaires qui revenoient implorer la foi des Bataves. C'est au lecteur à juger si ces traits ne sont pas faits pour dégrader un ennemi, et lui faire perdre, s'il était possible, sa réputation et son caractere." p. 45. Note 80. Het is waar, CIVILIS dorstte naar wraak; maar levert dit daarom een genoegzaam bewijs op, dat hij door eene schandelijk woord- en trouwverkrachting de keurbenden niet alleen met hun bloed wilde laten boeten voor den moord zijns broeders, maar ook voor zijn eigen levensgevaar, hetgeen *zij* berokkend hadden, zoo als VAN KAMPEN in het bovengenoemde werk, bl. 25, beweert? CIVILIS zou zich hierdoor aan een staatkundigen misslag hebben schuldig gemaakt, dien wij in den schranderen man bezwaarlijk kunnen vermoeden. Immers bevonden zich in het bondgenootschappelijk leger nog vele Romeinsche benden, wier trouw en genegenheid door zulk een wanbedrijf verbeurd zouden worden.

(2) » Cette circonstance," zegt ST. SIMON, » prouve bien que les Germains avaient assassiné les légionnaires de LUPERCUS de leur propre mouvement, et que CIVILIS n'était point d'accord avec eux, comme TACITE a voulu le faire entendre. Si l'on veut faire attention à la maniere dont ces peuples étaient gouvernés et dont ils faisoient la guerre, on verra que la barbarie était aussi commune chez ces nations, qu'autorisée par l'exemple des Romains et de tous les autres peuples." p. 45. Note 81.

legeringen der Cohorten, ruitervleugels en keurbenden, behalve die van *Maguntiacum* en *Vindonissa* (1). 71 J. na Chr.

De eerste zorg der bondgenooten was thans in de vesting der Treviren hunne nieuwe verdedigers te vereenigen (2). De dertiende keurbende, die zich met hare hulpbenden had overgegeven, kreeg derhalve bevel, zich op eenen bepaalden dag van *Novesium* derwaarts te begeven. Vlottende tusschen hoop en vrees welk lot hun toefde, gefolterd door schaamte, berouw en onrust, zagen deze oude krijgslieden het oogenblik van den aftogt naderen, die nog schandelijker zijn zoude, dan men zich had voorgesteld. Beroofd van de gouden adelaars, van de beelden der Keizers, en van hunne overige krijgssieraden, trokken zij met eenvoudige veldteekens, terwijl de schitterende vaandels en standaarden der Galliërs van alle zijden zwierden, langzaam in sombere stilte even als een lange lijkstoet voort, onder het geleide van CLAUDIUS SANCTUS, een woesten Galliër, die één oog verloren had en mismaakt was van uitzigt maar nog mismaakter van ziel. Eene tweede keurbende, die hare legerplaats te *Bonna* verlaten en zich bij hen gevoegd had, konde slechts de som hunner ellende vergrooten. Het volk dat weleer op het hooren van den Romeinschen naam beefde, stroomde van overal bijeen op de blijde mare, dat de keurbenden gevankelijk weggesleept werden, ten einde zich in dit zeldzame schouwspel te verlustigen. Een vleugel ruiterij, zoo veel smaad en hoon van het tergende graauw niet kunnende dulden, trok naar *Maguntiacum*, ondanks de beloften en bedreigingen van SANCTUS. Op weg ontmoetten zij LONGINUS, den moordenaar van VOCULA, en beroofden hem, door hunne werpschichten, van het leven. Het voorbeeld dezer ruiters maakte geen indruk op de keurbenden zelve, die zich, zonder morren, voor de Trevirsche vesten nedersloegen (3).

CIVILIS en CLASSICUS namen thans in beraad, of zij *Colonia Agrippina* aan hun krijgsvolk ter plundering en ter verdelging overgeven, of haar, uit reden van staat, sparen zouden. CIVILIS helde tot het laatste over, niet slechts omdat goedertierenheid het zekerste middel is om de grondslagen van een wordenden staat te bevestigen, maar ook dewijl hij zich herinnerde, dat zijn zoon, in den aanvang der onlusten aldaar aangehouden, zeer goed was behandeld geworden. Zij had daarentegen, ofschoon tot het Germaansche ligchaam wedergekeerd, door hare gehechtheid aan *Rome*, haren rijkdom en aanwas, den nijd en naijver der Overrijnsche volken opgewekt, welke beweerden, dat de krijg nooit zou eindigen, indien deze plaats niet voor elk Germaan openge-

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 61. ST. SIMON, p. 44, 45. *Vindonissa* is ongetwijfeld het tegenwoordig *Windisch* in *Zwitserland* bij den zamenvloed van de *Aar* en *Reuss* in het Kanton *Bern*.

(2) *Colonia Treverorum* wordt door allen voor de stad *Trier* aan de *Moezel* gehouden. WAGENAAR, D. I. bl. 155. Aant. 2.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 62.

71 J. na Chr. steld of anders geheel geslecht ware, en de bewoners, zoowel Ubiërs als Romeinen, verdreven zouden zijn. De Tenkteren zonden uit dien hoofde gezanten aan de Agrippiners, in wier vergadering een hunner afgevaardigden eene stoute taal voerde, en na de Goden gedankt te hebben, dat de Agrippiners het Romeinsche juk afgeworpen en weder tot *Germanië* terug gekeerd waren, zijne aanspaak besloot met den eisch, »dat tot onderpand der eeuwigdurende vriendschap, de muren der vesting, de gedenkteekenen der vroegere slavernij, geslecht, de Romeinen die er zich in bevonden omgebragt, en hunne goederen ten behoeve van het algemeene bondgenootschap, prijs verklaard zouden worden; en dat men voorts van weerszijden, gelijk voorheen, de beide Rijnoevers bewonen zoude." Beducht voor het tegenwoordige, en bezorgd voor de toekomst durfden de Agrippiners deze voorslagen noch regtstreeks afslaan, noch geheel aannemen; en na rijp overleg, antwoordden zij zeer voorzigtig, » dat zij de eerste gelegenheid om zich vrij te maken met meer geestdrift dan omzigtigheid waargenomen hadden, ten einde met de overige Germanen, hunne bloedverwanten, vereenigd te worden; dat het nu voor hunne veiligheid noodiger was hunne muren te versterken dan te slechten, daar de Romeinen niet in gebreke zouden blijven een nieuw leger te zenden om het vorige te wreken; dat de vreemdelingen uit *Italië* of uit de wingewesten, die zich onder hen gevestigd hadden, in den oorlog omgekomen of door huwelijk aan hen vermaagschapt waren; zij verwachtten derhalve niet, dat men onbillijk en wreed genoeg zou zijn, om van hen den moord hunner vaders, broeders of kinderen te vergen; dat zij de vreemde schattingen en belastingen hadden afgeschaft, en den overtogt des *Rijns*, maar bij dag en ongewapend, vrij en onbelemmerd lieten; en eindelijk, dat zij deze belangrijke zaak geheel aan de beslissing van CIVILIS en VELLEDA onderwierpen." De Tenkteren namen hierin genoegen; en nu zonden de Agrippiners gezanten met geschenken aan CIVILIS en VELLEDA. Men slaagde naar wensch, zonder dat het echter vergund was geweest in de tegenwoordigheid van VELLEDA zelve te verschijnen of haar aan te spreken. Deze maagd, om den eerbied voor haren persoon te verhoogen, onttrok zich aan de oogen des gemeens, en hield gewoonlijk haar verblijf op eenen hoogen toren, terwijl een harer nabestaanden, als tusschenbode harer Godheid, de vragen des volks en hare antwoorden over en weder bragt (1).

CIVILIS door het bondgenootschap der Agrippiners versterkt, besloot de omliggende volken mede tot zijne zijde over te halen, of hen door de wapenen te bedwingen. De Suniciërs onderwierpen zich oogenblikkelijk en hunne jonge manschap schaarde zich onder zijne benden (2). Hij trok vervolgens naar de *Maas* wier overtogt hem door CLAUDIUS LABEO betwist werd, welke de brug over die rivier, alwaar later *Maastricht*

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 63, 64, 65.

(2) De Suniciërs bewoonden, volgens ST. SIMON, de beide oevers van den *Rijn* tusschen *Novesium* en *Colonia*; volgens WAGENAAR, boven *Colonia* tusschen *Rijn* en *Maas*.

gebouwd is, met eene ijlings zamengeraapte magt van Betasiërs, Tongeren en Nerviërs ingenomen en bezet had. De strijd bleef lang twijfelachtig, tot dat CIVILIS den Germanen beval den stroom over te zwemmen en LABEO in den rug te vallen, terwijl hij zelf onversaagd op de Tongeren indrong, wien hij met luider stemme toeriep: » Wij hebben niet de wapenen opgevat, opdat de Batavieren of Treviren over de andere volken zouden heerschen. Ver is van ons die verwatenheid. Wij bieden u veeleer ons bondgenootschap aan; ik zelf kom tot u over, onverschillig of gij mij als veldheer of als gemeen krijgsman aanneemt." Niet minder verrast door deze moedige daad van CIVILIS, dan getroffen door zijne edele taal, keerden de benden van LABEO de zwaarden in de scheede, en de Tongeren gingen onmiddellijk tot CIVILIS over. LABEO nam de vlugt en verscheen niet weder op het tooneel van dezen krijg. De Betasiërs en Nerviërs legden mede den eed van trouw aan CIVILIS af, wiens magt en heldhaftigheid alom schrik en ontzetting onder de omliggende volken verspreidde die, deels uit vrees, deels uit genegenheid, zijne belangen omhelsden (1). 71 J. na CHR.

De magt van het Germaansch-Gallisch driemanschap, CIVILIS, CLASSICUS en TUTOR, was aanmerkelijk versterkt door de onderwerping dezer volken, die allen in het verbond getreden waren om de zaak der vrijheid en onafhankelijkheid te bevorderen. De opstand, aan het Batavisch strand begonnen, omvatte thans bijna geheel *Nederland*, *België* en den linker *Rijnoever* tot bij den *Elzas* (2). Maar de opperhoofden, zoo als in alle omwentelingen, hadden een geheel ander doel dan de volken; zij streefden allen, om aan het hoog bewind te geraken. Men bespeurt dit terstond aan JULIUS SABINUS den Lingoner, die het bondgenootschap met de Romeinen ten eenenmale vernietigde, en als vermeende afstammeling van JULIUS CAESAR, zich tot Keizer liet uitroepen. Hij bragt op eigen kosten een talrijk doch ongeoefend heir bijeen, en rukte tegen de Sequaners, zijne naburen, op, die steeds aan *Rome* getrouw bleven. De Romeinen hadden geen krijgsvolk in dit gewest, doch de Sequaners verdedigden zich met zoo veel geluk en dapperheid, dat SABINUS verslagen werd; het gelukte hem echter gedurende eenige jaren, aan de nasporingen zijner vervolgers te ontsnappen (3).

Meer nog dan de nederlaag van SABINUS, maakte het berigt, dat een nieuw Romeinsch heir, onder bevel van GALLUS ANNIUS en PETILIUS CERIALIS, in aantogt was, indruk op den weifelenden geest der Galliërs, welke reeds hier en elders weder naar vriendschap met de Romeinen begon over te hellen. Op raad der Rhemers, om in eene algemeene vergadering te overleggen, of men de onafhankelijkheid des gemeenschappelijken vaderlands boven eenen vrede met *Rome* verkiezen zoude, kwamen de afgevaardigden der Gallische

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV c. 66.

(2) VAN KAMPEN, *Verk. Gesch. der Nederlanden*, D. I, bl. 19. Haarlem 1819.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* IV c. 67.

71 J. na Chr. Staten te *Rhemi* (*Rheims*) bijeen. Tullius valentinus, een der hoofdbewerkers van den opstand, gloeijende van haat tegen de Romeinen, en wegens zijne stoute welsprekendheid bij velen aangenaam, voerde in deze vergadering, uit naam der Treviren, het woord en ontwikkelde in eene wel overdachte redevoering, al de nadeelen aan groote heerschappijen onafscheidelijk verbonden, terwijl hij tevens een levendig en sterk gekleurd tafereel ophing van de knevelarijen der Romeinen en van het ondragelijke hunner dwingelandij. Julius auspex, een man van niet minder aanzien onder de Rhemers dan valentinus onder de Treviren, sprak daarentegen over de magt van *Rome*, het naderen der keurbenden, de voordeelen van den vrede en de rampen des oorlogs. De vergadering prees den moed en de welsprekendheid van valentinus, doch leende het oor aan de vermaningen van auspex en besloot tot den vrede, waartoe de wrok op de Treviren en Lingoners, die in den opstand van vindex, de zijde van verginius gekozen hadden, niet min medewerkte dan de onderlinge wangunst der Gallische Staten zelve, welke nu reeds oneens waren en onder elkander twistten waar de zetel des oorlogs, die des hoofdbestuurs en, wanneer alles wel gelukte, die des Rijks zijn zoude. Welk eene vrees voor de toekomst moest deze tweedragt niet verwekken ook dan wanneer zelfs de Galliërs de overwinning behaalden! Men besloot derhalve bij den vrede te blijven, en daar valentinus benevens de overige Trevirsche afgevaardigden, hierin niet toestemden, noodigde men, in naam der vergadering, hun volk uit, de wapenen neder te leggen, met de verzekering, dat men hunne voorspraak bij de Romeinen zijn zou, indien zij zich met dezen, terwijl het nog tijd was, verzoenen wilden. Valentinus verzette er zich tegen en wist het oor zijner landgenooten voor deze vermaningen te sluiten. Hij betoonde echter minder ijver in het toerusten ten oorlog dan in de raadsvergadering, ja, verstond zich zelfs niet met de Lingoners. Ook de andere in opstand zijnde gewesten handelden geenszins met die voorzigtigheid, noch hunne bevelhebbers met dat eenparig overleg, welke de omstandigheden vorderden; classicus sleet zijnen tijd in ledigheid en genot, alsof hij reeds in het gerust bezit des rijks geweest ware; tutor, steunende op de onlusten in *Italië*, maakte geen haast om de *Alpen* en den *Boven-Rijn* te bezetten; en civilis vervolgde met rusteloozen ijver den vlugtenden claudius labeo langs de Belgische grenzen, zonder hem te kunnen bereiken (1).

Ondertusschen was de een en twintigste keurbende uit *Vindonissa*, en sextilius felix met de hulpbenden door *Rhetië* (*Zwitserland*) op Germaanschen bodem gedrongen. Bij sextilius had zich een ruitervleugel gevoegd, onder bevel van julius briganticus, zusters zoon van civilis, maar doodvijand van dezen Batavier, die op zijn neef niet minder fel gebeten was. Tutor, welke op dit berigt zijn heir, waaronder zich eenige Romeinsche keurlingen bevonden, door nieuwe aanwervingen onder de Vangionen.

(1) Tacitus, *Hist. Lib.* IV. c. 67—70.

Karakaten en Triboken versterkt had (1), versloeg eene vooruitgezondene bende van SEXTILIUS; maar bij het aanrukken van het leger zelf, liepen zijne keurlingen met de opgenoemde hulpbenden tot de Romeinen over. Hij trok derhalve met zijne Treviren, *Maguntiacum* vermijdende, op *Bingium* terug, dewijl hij zich op de ligging dezer plaats aan de rivier de *Nava* vertrouwde, wier brug hij had afgebroken (2). Doch SEXTILIUS geleidde zijne Cohorten door eene waadbare plaats in den stroom, overviel hem en verstrooide zijne benden, van welke de meesten de wapenen nederwierpen om zich zoo veel beter te redden (3). Eenigen der voornaamsten zelfs vloden naar de Romeinschgezinde staten, om de eersten te zijn die hunnen afkeer van het voortzetten van den krijg betoonden. VALENTINUS verliet *Colonia Treverorum* waar hij het bevel voerde, om zich met TUTOR te vereenigen en alom het volk in de wapenen te roepen. De keurbenden, welke CLAUDIUS SANCTUS uit *Novesium* en *Bonna* naar der Treviren hoofdplaats geleid had, maakten zich zijne afwezigheid ten nutte, verklaarden zich voor VESPASIANUS, en trokken naar de Mediomatriken, bondgenooten der Romeinen (4). VALENTINUS, woedend van spijt over dit verlies, liet bij zijne terugkomst met TUTOR, de beide bevelhebbers dezer keurbenden, HERENNIUS en NUMISIUS, die nog in zijne handen waren, ombrengen, zoo wel uit wraak, als om door zulk een nieuw misdrijf het volk alle hoop en uitzigt op vrede en genade af te snijden, en hen te onverwrikter in den begonnen opstand te doen volharden (5). 71 J. na CHR.

In dezen staat van zaken was PETILIUS CERIALIS ongehinderd te *Maguntiacum* aangekomen, hetgeen de hoop der Romeinschgezinden herlevendigde, die dagelijks uit de *Galliën* naar hem toestroomden. Krijgshaftig van aard en beter om den vijand te verachten dan zich voor hem te hoeden, wist CERIALIS het krijgsvolk door zijne stoute taal tot den strijd te ontvlammen, welken hij nooit uitstelde zoodra zich hiertoe eene gele-

(1) De Vangionen, Karakaten en Triboken woonden langs de oevers des *Rijns* boven *Mentz*. De Karakaten worden nergens, dan hier bij TACITUS, vermeld; en CLUVERIUS beweert, dat de naamsopgave dezes volks onjuist is. Zie WAGENAAR, D. I. bl. 161. *Aant.* 6, 7, 8. ST. SIMON, p. 52. *Note* 91.

(2) De *Nava* is de *Nahe* die beneden *Mentz* in den *Rijn* valt, en waar nog de kleine stad *Bingen* aanwezig is. ST. SIMON, p. 52. *Note* 92.

(3) In oude tijden waren de krijgslieden van het overige volk slechts door hunne wapenen te onderscheiden, daar zij geene bijzondere kleederdragt noch andere onderscheidingsteekenen hadden, behalve zekere keurbenden; zoodat een soldaat, zijne wapenen afwerpende, gemakkelijk voor een boer of burger konde doorgaan, die altijd minder dan de gewapenden aan de woede des vijands zijn blootgesteld. ST. SIMON, p. 52. Not. 93.

(4) De Mediomatriken woonden in de omstreken van *Metz*. WAGENAAR, D. I. bl. 162. Aant. 9. ST. SIMON, p. 53. *Note*. 95.

(5) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 70.

71 J. na Chr. genheid aanbood. Meer steunende op zijnen moed en dien der zijnen, dan op het groot aantal benden, bewust van de wuftheid zijner bondgenooten en hoe gevaarlijk het was op hen te vertrouwen, zond hij al het aangeworven krijgsvolk in *Gallië* naar hunne haardsteden terug, verklarende »dat *Rome* aan zijne eigene keurbenden genoeg had; dat de bondgenoten gerust tot hunnen vredesarbeid konden terugkeeren en verzekerd zijn van den goeden uitslag eens krijgs in welken zich de Romeinen mengden." De Galliërs, verre van zich door deze afwijzing beleedigd te achten, bragten nu, daar zij hunne jonge manschap te huis kregen, gemakkelijker hunne schattingen op (1).

Civilis en classicus daarentegen de nederlaag der Treviren en hare gevolgen ter gunste der Romeinen vernomen hebbende, bragten hunne verspreide krijgsmagt in allerijl bijeen, en zonden bode op bode aan valentinus om hem te vermanen, elk gevecht tot hunne komst te vermijden. Cerialis, die den staat en toestand zijner vijanden kende, rukte met zoo veel te meer spoed voorwaarts, en kwam binnen drie dagen van *Maguntiacum*, en door de bezetting dezer veste gevolgd, te *Rigodulum*, eene plaats aan de eene zijde door bergen, aan de andere door de *Moezel* gedekt, en waar zich valentinus met een groot aantal Treviren, door grachten en steenschansen versterkt had (2). Dit alles schrikte den Romeinschen veldheer niet af, en ofschoon de keurbenden van *Bonna* en *Novesium*, uit het land der Mediomatriken opontboden, nog niet aangekomen waren, besloot hij met zijn voetvolk den storm te wagen, terwijl zijne ruiterij ter zijde de heuvelen bezette. Niet zonder moeite- en volksverlies bestegen de Romeinen de hoogten en verschansingen, maar eindelijk hiervan meester geworden, wierpen zij er de Treviren als puin af, terwijl de ruiters den vijanden de vlugt langs de heuvelen belettende, de aanzienlijksten, en onder dezen tullius valentinus zelven, krijgsgevangen maakten. Wat aan het zwaard en de ketenen ontsnapte, werd verstrooid. Den volgenden dag deed cerialis zijne intrede in de vesting, wier verdelging het krijgsvolk als een zoenoffer voor zoo veel vergoten Romeinsch bloed, voor zoo vele vernielde Romeinsche legerplaatsen begeerde. Het gelukte cerialis hunne woede te bedaren, en weldra werden hunne gedachten hiervan geheel afgeleid door de terugkomst der twee keurbenden, die geen deel hadden kunnen nemen aan het gevecht, waardoor zij anders de schande harer trouwverzaking konden uitgewischt hebben. Door niemand verwelkomd, stonden zij in diep schuldgevoel met nedergeslagen oogen of hielden zich, meer uit schaamte dan wel voor straf beducht, in de tenten verborgen; troost noch bemoediging baatte, en niemand waagde het één woord, éene bede ter gunste der meineedige spitsbroeders tot den veldheer te rigten van wien men slechts zwijgend vergiffenis afsmeekte, welke hun dan ook geschonken werd. Cerialis nam hen

(1) Tacitus, *Hist. Lib.* IV. c. 71.

(2) Men houdt dit *Rigodulum* voor het tegenwoordig *Rigol* aan de *Moezel*, waar zich deze rivier in den *Rijn* stort. St. simon, p. 54. Note 96.

in zijn leger op en verbood ten strengste, dat men hen, die nu tot hunnen pligt terug- 71 J. na Chr.
gekeerd waren, ooit in ernst of scherts, hun vorig wangedrag verwijten zou. Dezelfde gematigdheid en vergevingsgezindheid betoonde hij aan de Treviren, die overwonnen waren, en aan de Lingoners, die zich onderworpen hadden. Hij riep hunne opperhoofden bijeen, vermaande hen in eene treffende aanspraak, tot rust en vrede, en beloofde, dat het verledene vergeven en vergeten zou zijn, indien zij zich in het vervolg de vriendschap der Romeinen waardig maakten. Hierdoor won hij de gemoederen dezer beide volken, welke eenen geheel anderen toon verwacht hadden (1).

Cerialis bevond zich nog in de hoofdplaats der Treviren toen hij van civilis en classicus een schrijven ontving, inhoudende, » dat vespasianus overleden was, ofschoon zijn dood geheim gehouden werd; dat *Rome* en *Italië* door burgerkrijg uitgeput, en de namen van domitianus en mucianus slechts ijdele klanken waren; dat zoo cerialis het rijk der *Galliën* voor zich begeerde, zij met de grenzen hunner eigene staten tevreden zouden zijn; maar dat zoo hij den strijd begeerde zij dien niet weigeren zouden." De edele Romein antwoordde niets, maar zond den brenger des briefs, en te gelijker tijd valentinus met de voornaamste krijgsgevangenen naar *Italië* aan 's Keizers zoon en mederegent domitianus, welke, benevens mucianus, hem naar *Gallië* volgde (2). Domitianus ontving hen vóór dat hij de *Alpen* was overgetrokken; valentinus, wiens geestkracht zich ook thans niet verloochende, werd ter dood veroordeeld en toen men hem onder de strafuitvoering verweet, dat zijn vaderland veroverd was, antwoordde hij, eener edele en moedige ziel waardig, » dat hij dan den dood als eene weldaad beschouwde." Domitianus trok vervolgens naar *Lugdunum* (*Lions*), en mucianus sloeg den terugweg in naar *Rome*; beiden aan cerialis het bestuur van eenen oorlog overlatende, welken hij met zooveel geluk begonnen had (3).

Terwijl civilis, classicus en tutor op het antwoord van cerialis wachtten, trokken zij inmiddels hunne verspreidde krijgsmagt bijeen; en velen beschuldigden den Romeinschen veldheer, dat hij dit niet belet en hen, vóór hunne vereeniging, overvallen had. Het schijnt dat cerialis wilde wachten, tot dat nieuwe onderstand hem in staat zou stellen met meer kracht en middelen te kunnen handelen. Ondertusschen was nu het Romeinsche heir genoodzaakt de legerplaats met grachten en wallen te versterken, hetgeen men te voren onnoodig gekeurd had. De opperhoofden der bondgenooten waren het mede niet onderling eens. Civilis begreep, dat men de Overrijnsche volken verbeiden moest, die in aantogt waren, dewijl men op de Belgen, evenmin als op de Galliërs, staat konde maken, daar zij zich openlijk en in het geheim den Romeinen genegen betoonden. Tutor daarentegen beweerde, » dat door uit te stellen de zaak

(1) Tacitus, *Hist. Lib.* IV c. 71—75.

(2) Tacitus, *Hist. Lib.* IV c. 68.

(3) Tacitus, *Hist. Lib.* IV c. 75 et 85. St. simon, p. 56.

71 J. na Chr. der Romeinen zou winnen, dewijl oude en geoefende keurbenden uit *Brittanje*, *Spanje* en *Italië* opontboden, zich intusschen met het leger van CERIALIS zouden vereenigen; dat de Germanen, op welke men zijne hoop stelde, onderwerping noch krijgstucht kenden, alles naar hun welgevallen dreven en slechts op buit vlammende, niet ongevoelig waren voor het goud en de geschenken der Romeinen." CLASSICUS omhelsde dit gevoelen van TUTOR; CIVILIS liet zich mede overhalen, en het leger maakte zich terstond ten optogt vaardig (1).

De Lingoners, wier onderwerping aan de Romeinen alzoo niet algemeen moet geweest zijn, en de Ubiërs maakten, onder bevel van CLASSICUS, het middelpunt, de Batavieren onder CIVILIS den regter-, en de Brukteren met de Tenkteren onder TUTOR den linkervleugel uit. Met den uitersten spoed trok een gedeelte des heirs langs het gebergte, een ander langs de *Moezel*, en zoo onverwachts viel men het Romeinsche leger aan, dat CERIALIS, welke zich dien nacht niet in de legerplaats maar, zoo het schijnt, in de veste der Treviren bevond, in zijn slaapvertrek, ja, op zijn bed, van het gevecht en tevens van de nederlaag der zijnen onderrigt werd; schoon hij het niet gelooven konde, vóór dat hij er zich met eigen oogen van overtuigd had. Zijne legerplaats was stormenderhand overweldigd, zijne ruiterij verstrooid, en de brug over de *Moezel* in de magt der vijanden, die nu meester waren van de beide zijden der veste, welke deze rivier vaneen scheidt. Onverschrokken te midden der verwarring, vliegt hij ongeharnast tusschen de vijandelijke pijlen en werpschichten, houdt met zijne hand de vlugtenden tegen, brengt hen weder bijeen, en weldra is de brug heroverd en door eene uitgelezene bende bezet. Nu snelt hij naar de legerplaats en vindt er de keurbenden, die zich bij *Bonna* en *Novesium* hadden overgegeven, rondzwervende en op het punt hunne veldteekens en zelfs de adelaars, ten prooi des vijands te laten. Gloeijende van toorn en verontwaardiging, verwijt hij de flaauwmoedigen het vertrouwen, dat hij in hen gesteld heeft en verkondigt hen de naderende, de onvermijdelijke straf, indien zij niet tot hunnen pligt terugkeeren. Het gelukt hem eindelijk hen weder onder Cohorten en Rotten te brengen; zij houden stand, doch kunnen hunne magt niet ontplooijen, hierin verhinderd door de tenten en den legertrein, zoowel als door den vijand, die zich overal in den legerwal vertoont. De onderbevelhebbers ondersteunen CERIALIS en moedigen het krijgsvolk aan; de een en twintigste keurbende krijgt ten laatste meer ruimte om zich behoorlijk te scharen, en belet het verder doordringen des vijands. CLASSICUS, CIVILIS en TUTOR sporen mede elk van zijne zijde tot den strijd aan; de Galliërs door de liefde tot de vrijheid; de Batavieren door het gevoel van eer en roem; en de Germanen door de hoop op buit. Doch juist deze zucht naar buit was noodlottig. Daar de Germanen aan het plunderen vielen, zoodra zij zich van de legerplaats meester zagen, en hun voorbeeld spoedig door de overigen nagevolgd werd, neemt CERIALIS deze krijgskans waar, rukt zijne ben-

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 76.

den bijeen, en valt op zijne beurt den plunderenden vijand aan. Door moed en volharding herstelt hij, wat door zijne zorgeloosheid bijna verloren was; niet alleen jaagt hij de overwinnaars op de vlugt, maar vervolgt hen tot in hunne legerplaats, welke dien zelfden dag nog overweldigd en vernield wordt. Nu trekt hij, zonder zijn overwinnend heir eene behoorlijke rust te gunnen, regtstreeks naar *Colonia Agrippina* op. De Agrippiners hadden met tegenzin het bondgenootschap van CIVILIS omhelsd, en Germanen in hunne hoofdplaats opgenomen. Toen zij derhalve de overwinning der Romeinen vernamen, vielen zij terstond en verraderlijk de Germanen, in verschillende huizen bij de inwoners gelegerd, op het lijf, en bragten allen om het leven. Bevreesd voor de billijke wraak van CIVILIS over dit snood bedrijf, hadden zij dringend den onderstand van CERIALIS ingeroepen, wien zij, om hunne trouweloosheid geheel te kroonen, de vrouw en de zuster van CIVILIS, benevens de dochter van CLASSICUS uitleverden, welke als onderpanden des bondgenootschaps, en zonder schroom in eene stad waren achtergebleven, wier verwoesting door de Germanen verlangd, maar door CIVILIS alleen was weerhouden geworden. De Agrippiners schonden alzoo de goede trouw, het regt der volken, en dat der erkentelijkheid voor vrijwillig bewezene weldaden (1). 71 J. na CHR.

Ondertusschen had CIVILIS, toen hem de plunderzucht der Germanen meer dan de dapperheid der keurbenden de overwinning uit de handen had gerukt, zich dadelijk op weg begeven naar *Tolbiacum* (*Zulpich*) op de grenzen der Ubiërs, om zich met eene zijner dapperste Cohorten, uit Friezen en Cauchen bestaande en aldaar gelegerd, te vereenigen. Doch op zijnen togt vernam hij, dat dit krijgsvolk, na eene gulzige brasserij, in den slaap en dronkenschap door de Agrippiners was overvallen en afgemaakt, die, na de poorten bezet te hebben om het vlugten te beletten, de plaats met inwoners en bezetting aan de vlammen hadden opgeofferd (2). Hij besloot hierop terug te trekken, niet alleen dewijl CERIALIS met een heir naderde, maar ook uit vrees dat de veertiende keurbende, vereenigd met de Britsche vloot, de kustbewoners van het Batavisch eiland mogt overvallen. Men vernam echter weldra dat FABIUS PRISCUS deze keurbende, waarschijnlijk aan den zuider *Rijnmond* ontscheept, langs den landweg tegen de Nerviërs en Tongeren aanvoerde, die zich terstond onderwierpen en in genade aangenomen werden. De Kaninefaten daarentegen tastten de vloot aan,

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 77–79. Verg. WAGENAAR, D. I. bl. 165–167. ST. SIMON, p. 57.

(2) Dit bedrijf schijnt door een oud Dichter aan zekeren MARSILIUS, *den wijze* bijgenaamd, toegeschreven te worden, welke sedert door de Romeinen aan het hoofd der regering van *Colonia* geplaatst, en na zijn dood zelfs met een praalgraf, bewesten de muren dezer plaats, zou zijn vereerd geworden. Men verhaalt, dat er in de laatstverloopene eeuw nog overblijfsels van dit gedenkteeken aanwezig waren, en dat de inwoners van *Keulen*, tot aan het jaar 1500, gewoon geweest zijn, de herdenking van dit gebeurde, op den vijfden dag na Pinkster te vieren, en alsdan met krijgsmuzijk, statig rondom de muren te trekken. *Naleezingen op de Vaderl. Hist.* bl. 43, 44

71 J. na Chr. die ten deele door hen genomen, ten deele in den grond geboord werd; waarop zij verder de *Maas* opvoeren en de Nerviërs, die nu de wapenen ten behoeve der Romeinen hadden aangegord, op de vlugt dreven. CLASSICUS viel even gelukkig eene ruiterbende aan, welke CERIALIS naar *Novesium* vooruitgezonden had. Deze voordeelen verlevendigden den moed der bondgenooten, en benevelden niet weinig den luister van de onlangs behaalde overwinning der Romeinen (1).

CIVILIS voorzag wel dat CERIALIS, wanneer deze al zijne strijdkrachten bijeen getrokken had, zich niet de gelegenheid zou laten ontslippen, om eenen meer beslissenden slag dan dien aan de *Moezel*, te leveren; en overtuigd hoe weinig hij op zijne bondgenooten konde vertrouwen, wanneer zij in het open veld tegenover de Romeinen stonden, zocht hij het voordeeligste punt uit om den vijand af te wachten, die niet in gebreken zou blijven hem op te zoeken, waar hij zich ook mogt bevinden (2). Nadat zijn heir door Germaansche benden weder voltallig was gemaakt, sloeg hij zich derhalve in *Castra Vetera* neder, zoowel wegens de voordeelige ligging dier plaats, welke den Romeinen aan die zijde het indringen in het Batavisch eiland belette, als om den moed der zijnen, door de herinnering van de aldaar behaalde zege, te ontvonken en levendig te houden. CERIALIS, bewust dat wakkerheid moest voltooijen wat de schrik begonnen had, welken hij den Batavieren meende ingeboezemd te hebben, spoedde zich met zijn leger, thans door drie keurbenden benevens verscheidene opontbodene Cohorten ruiters versterkt, naar *Vetera* (3).

CIVILIS en CERIALIS beide haakten naar het gevecht, doch waren van elkander gescheiden door eene uitgestrekte vlakte tusschen de rivier en de legerplaats, en welke, reeds moerassig uit eigen aard, CIVILIS daarenboven door het leggen van eenen dwarsdam in den *Rijn* onder water had gezet. Door de onbekende diepten en poelen was dit een gevaarlijk en bedriegelijk strijdveld voor de Romeinen, die zwaar gewapend en beschroomd waren om te zwemmen, terwijl de Germanen, met den grond bekend en aan het doorwaden der stroomen gewoon, door de ligtheid hunner wapenen en hunne rijzige gestalten gemakkelijk bovengehouden werden. De Batavieren, al hun voordeel kennende, naderden over de verdronken landen en daagden tergend de Romeinen uit, wier wakkerste krijgers daarop den strijd aangingen en weldra door anderen gevolgd werden. Hun ijver bekoelde echter, toen zij hunne paarden en wapenen in de kolken zagen verzwelgen, terwijl de Germanen over al deze gevaarlijke plaatsen sprongen, en hen in de zijden en in den rug aanvielen. Het gevecht geleek veeleer een scheepsstrijd dan een veldslag. Vlottende tusschen de golven, of elkander verdringende om eene drooge plek gronds te bereiken, werden de Romeinsche voetknechten en ruiters onder elkander geworpen, en

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 79. ST. SIMON, p. 58.

(2) ST. SIMON, p. 59.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 14.

in deze verwarring, gekwetsten en ongekwetsten, zwemmers en onbedrevenen in die kunst in één en hetzelfde verderf weggesleept. De Romeinen werden eindelijk teruggejaagd, of door CERIALIS teruggeroepen; althans de Germanen begaven zich weder naar hunne legerplaats, dewijl zij het niet waagden buiten de moerassen te treden en de vijanden te achtervolgen. De nacht werd bij hen in gezang en vreugdekreten; bij de Romeinen in wrevel en bedreigingen doorgebragt (1). 71 J. na CHR.

De wederzijdsche veldheeren vonden zich door den uitslag van dit gevecht, schoon uit verschillende beweegredenen, genoopt den strijd te hervatten; CIVILIS hoopte zijn goed geluk te achtervolgen; CERIALIS zijne eer te herwinnen. Den volgenden dag bereidde men zich alzoo tot een beslissenden veldslag. CERIALIS verdeelde zijn leger in drie hoofdafdeelingen. De eerste of voorhoede bestond uit de ruiterij en de hulpbenden om den weg voor de anderen te banen; de keurbenden volgden op eenigen afstand, terwijl eene bende uitgelezene manschappen, welke de opperbevelhebber, ingeval van onvoorzienen nood, bij zich behield, de achterhoede vormde. CIVILIS schaarde zijne krijgsmagt niet in breede slagorde, maar in driehoekvormige, afzonderlijke krijgshoopen. De Batavieren en Gugerners stonden ter regter-, de Overrijnsche Germanen ter linkerzijde naast aan den *Rijn*. CERIALIS moedigde zijn volk aan door hun den ouden roem des Romeinschen naams en de overwinningen te herinneren, welke zij zoo dikwijls aan de oevers des *Rijns* bevochten hadden, alwaar zij hunne eigene legerplaatsen, ten koste van het vijandelijk bloed, moesten heroveren; en eindelijk, dat het hier minder om strijd dan om wraak te doen was, over den trouwloozen moord aan hunne spitsbroeders bij den aftogt van *Vetera* gepleegd. Kreten van goedkeuring en toejuiching beantwoordden de aanspraak des veldheers. CIVILIS bleef mede niet in gebreken, den moed der zijnen te ontvonken, en riep de plaats zelve waar zij zouden strijden, tot getuige hunner dapperheid. » Hier Germanen en Batavieren" — dit was zijne taal — » hier staat gij in de voetstappen van uw eigen roem, treedt gij op het gebeente en het overschot van keurbenden. Waar de Romeinen thans de oogen henen slaan, zien zij niets dan gevangenschap, nederlaag en ellende. Het wisselvallig beloop van den Trevierschen veldslag ontzette u niet! uwe overwinning zelve is u daar in den weg geweest, dewijl gij om den buit den strijd vergat. Sinds is u alles mede en den vijand tegen geloopen. In alles is voorzien waarin de schranderheid eens bevelhebbers voorzien moest; uwe landen staan onder, gij kent die; en uwe moerassen zijn den vijand verderfelijk. De *Rijn* en de Goden van *Germanië* aanschouwen u. Vangt den strijd onder hunnen bijstand aan, en denkt aan uwe vrouwen, aan uwe ouders, aan uw vaderland.

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 14, 15. De plek op welke dit gevecht geleverd werd, is thans door den *Rijn* verzwolgen, welke rivier groote veranderingen heeft ondergaan en nog dagelijks ondergaat. De gedenkteekenen van alle soort: oude vazen, munten, wapenen, begraafplaatsen enz. in den omtrek van *Xanten* gevonden, verkondigen het voormalig aanwezen der Romeinsche keurbenden aldaar. ST. SIMON, p. 60. *Note* 99.

71 J. na Chr. Deze dag zal de roemrijkste zijn onder al de vorigen, of de schandelijkste onder al die volgen zullen." Het gerammel der speren en een vrolijk gehuppel getuigden van de algemeene goedkeuring (1).

De slag ving aan van de zijde der Germanen met het werpen van steenen, kluiten en ander werpgeweer (2). De Romeinen, hoezeer daartoe uitgedaagd, wachtten zich zorgvuldig van te water te gaan; en de strijd werd eerst hevig toen al het werptuig verbruikt zijnde, de Germanen met hevigheid oprukten en met hunne lange speren, zelfs op eenen afstand, de vijandelijke voorhoede, die op den moerassigen grond geen vasten voet konde zetten, geweldig troffen en aan het wankelen bragten. De Brukteren, aan den Rijndam geplaatst, zwommen, te gelijken tijd, de rivier over en tastten van terzijde de Romeinen aan, wier hulpbenden teruggedrongen werden en de verwarring voltooiden. Het aanrukken der keurbenden ter ondersteuning der voorhoede, stuitte het verder doordringen der Germanen en herstelde het evenwigt des strijds. De Romeinen wonnen geen grond, en de Germanen konden hun evenmin eenigen doen verliezen, toen een Batavische overlooper CERIALIS een pad door het overstroomde land aanwees, langs welk men den vijand in den rug konde vallen. Twee ruitervleugels werden den verrader medegegeven, door welke de zorgelooze Gugernen verrast en nedergesabeld werden. De keurbenden hiervan door de zegekreten der ruiterij onderrigt, trokken nu met nieuwen moed op de Overrijnsche Germanen aan, die de vlugt namen naar den *Rijn*, in welken zij zich wierpen om aan den tegenovergestelden oever eene wijkplaats te vinden. De Batavieren en de andere bondgenooten werden insgelijks genoodzaakt terug te trekken, zonder echter door de Romeinsche ruiters gevolgd te worden, zoowel om dat zij de moerassen gemakkelijker overtrokken dan deze, als wegens een geweldigen slagregen bij het vallen van den avond. Men beweert, dat de geheele krijg dien dag beslist geweest zou zijn, indien de schepen van CERIALIS tijdig genoeg opgekomen waren (3).

Na deze nederlaag waagde het CIVILIS niet, ofschoon door de hulpbenden der Cauchen versterkt, *Castra Vetera* tegen CERIALIS te verdedigen (4). Het grootste gedeelte

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 15, 16, 17.

(2) *Saxis glandibusque et ceteris missilibus proelium incipitur.* TAC. *Lib.* V. c. 17. TACITUS maakt derhalve onderscheid tusschen *saxa* en *glandes*, bij HOOFT en WAGENAAR door kogels, bij ST. SIMON door looden kogels vertaald. Welligt moet men er die ronde, van klei gebakken ballen of kluiten onder verstaan, die in het midden van eene ronde opening voorzien waren, en gebezigd werden om te werpen. De *saxa* waren andere werptuigen uit vuursteen of agaat gevormd, en met een houten steel voorzien. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I bl. 61.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 17, 18. ST. SIMON, p. 62.

(4) De woorden van TACITUS: *non ausus oppidum Batavorum armis tueri* etc. *Lib.* V. c. 19, hebben de geleerden in verlegenheid gebragt, welke plaats men onder dit *oppidum Batavorum*, *stad der Batavieren*, verstaan moest. Sommigen hielden hiervoor *Nijmegen*, anderen *Wijk*

der Germanen en bondgenooten was reeds aan den anderen oever des *Rijns;* en CERIALIS, aan het hoofd van een zegepralend leger, konde hem gemakkelijk in deze vesting van de land- en van de rivierzijde insluiten, zoo dat er aan geen terugtogt meer te denken zoude zijn. Zonder genoegzame verdedigings- en levensmiddelen, met ontmoedigde krijgsbenden vreesde hij met reden, geen wederstand te kunnen bieden aan de Romeinen, boven alle andere volken bedreven in het aanvallen en bestormen van vestingen. Daarenboven was aan de inneming van *Vetera* tevens het einde van den krijg verbonden, welken hij zich vleide nog te zijnen voordeele te kunnen wenden (1). Hij besloot derhalve op te offeren wat niet behouden konde worden; nam al het vervoerbare mede, en trok, na het overige in brand gestoken te hebben, met zijne geheele krijgsmagt op het eiland der Batavieren terug (2). 71 J. na CHR.

CERIALIS kon hem, door gebrek aan vaartuigen, derwaarts niet onmiddellijk volgen. CIVILIS liet ondertusschen den dijk langs den linker oever van de middelkil des *Rijns*, door DRUSUS van de naar hem genoemde gracht opgeworpen, en waarschijnlijk door PAULLINUS POMPEJUS tot aan zee uitgestrekt (3), doorsteken, waardoor die rivier meer naar *Belgisch-Gallië* afliep, het eiland der Batavieren aan dien kant voor de Romeinen ongenaakbaar, en aan den anderen kant met *Germanië* bijna tot één vast land maakte, waardoor CIVILIS zich eene vrije gemeenschap met zijne Germaansche bondgenooten, en een veiligen terugtogt naar dat gewest opende. TUTOR en CLASSICUS trokken nu over den *Rijn*, benevens honderd en dertien voorname Treviren, onder welken zich ook ALPINUS MONTANUS, van wien wij boven gesproken hebben (4), vergezeld door zijn broeder DIDIUS ALPINUS, zich bevond. Zij begaven zich naar de Germanen om deze krijgszuchtige volken, zoowel door geschenken, als door een medelijden wekkend tafereel van de opofferingen, welke zij zich

---

bij Duurstede, en wederom anderen het *Batavodurum* (*Batenburg*) van PTOLEMAEUS, dat, volgens TACITUS, een gehucht of dorpje was buiten het eiland der Batavieren, en alzoo, even als *Wijk bij Duurstede*, ver verwijderd van de plaats waar de slag tusschen CIVILIS en CERIALIS voorviel. Eenigen wilden derhalve in plaats van *oppidum Batavorum*, liever *oppida Batavorum* (bezittingen, vestigingen der Batavieren) gelezen hebben. Doch alle zwarigheid verdwijnt, indien men de aangehaalde plaats slechts niet vertale » dat CIVILIS het niet waagde door de wapenen het *oppidum* der Batavieren te verdedigen," maar » dat hij het niet waagde het *oppidum* (namelijk *Vetera*) door de wapenen der Batavieren te verdedigen." Het verhaal van TACITUS spreekt van deze laatstgenoemde plaats, en geenszins van eene stad of *oppidum* der Batavieren, van welke die Geschiedschrijver nergens in zijne werken eenige melding maakt. Zie SCHAYES, *Les Pays-Bas avant et durant la domination Romaine.* T. II. p. 369, benevens den ook aldaar aangehaalden EYNDIUS, *Chron. Zelandiae*, *Lib.* I. c. 16.

(1) ST. SIMON, p. 63.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* V c. 19.

(3) Zie boven bl. 87 en 133.

(4) Zie bl. 159.

71 J. na Chr. voor de zaak der vrijheid getroostten, aan te sporen de wapenen op te vatten. Civilis kreeg hierdoor eene aanzienlijke magt bijeen, welke hij in vier hoofdafdeelingen splitste om over de waddingen, of zwemmend, of met vaartuigen te gelijker tijd vier belangrijke punten aan te tasten, die inmiddels door een gedeelte van het Romeinsche krijgsvolk, te scheep over *Rijn* en *IJssel* getrokken, bezet waren. Te *Arenacum* of *Arenacium* lag de tiende keurbende, onlangs uit *Spanje* gekomen; de tweede keurbende bij *Bätavodurum*, terwijl in *Grinnes* en *Vada* eenige Cohorten en ruitervleugels gelegerd waren (1). Civilis vleide zich niet die allen te veroveren, maar wel dat ten minste de een of andere aanval zoude slagen; ook hoopte hij dat cerialis hem in handen zou vallen, wanneer deze altijd dappere, maar niet altijd voorzigtige veldheer, zonder genoegzame voorzorg of geleide, van het eene punt naar het andere mogt trekken, om er bevelen te geven, die waarschijnlijk de aangevallene bevelhebbers op hetzelfde oogenblik zouden behoeven. Hij zelf nam het bevel over eene dezer afdeelingen op zich; classicus en tutor hadden elk de hunne, en verax, een zusters zoon van civilis, voerde de vierde afdeeling aan. Deze stootte het hoofd voor *Arenacium*, ofschoon de plaats werd aangevallen juist toen het meeste krijgsvolk zich daaruit verwijderd had om hout te hakken, en de legermeester benevens vijf der voornaamste hoplieden met eenige hunner manschappen gesneuveld waren. Niet gelukkiger was de aanval van tutor op *Batavodurum*, alwaar men te vergeefs de brug, welke de Romeinen bezig waren over de rivier te leggen, wilde overweldigen; de nacht scheidde het gevecht met gelijk voordeel. Classicus deed even vergeefsche pogingen op *Grinnes*, en hoewel het hier den Romeinen moeijelijker gemaakt werd, was hij, gelijk tutor, genoodzaakt in eene boot den vloed weder over te trekken. *Vada* was hevig door civilis aangevallen en er werd moorddadig gevochten; de dappersten der Romeinen, en onder anderen julius

(1) De ligging dezer plaatsen is, ook na de ijverigste nasporingen, zeer twijfelachtig gebleven. Tacitus zegt niet, of zij in of buiten het eiland lagen, noch wanneer en hoe die bezettingen er gekomen waren. Sommigen houden *Arenacium* voor het dorp *Aart* in de *Over-Betuwe*; anderen voor de stad *Arnhem*. *Batavodurum* is bij dezen *Wijk bij Duurstede*; bij genen *Batenburg*. Wastelain stelt twee *Batavodurums*; dat van tacitus zou dan de eerstgenoemde, en dat op de kaart van ptolemaeus, de laatstgenoemde plaats geweest zijn. *Grinnes* houden eenigen voor *Rhenen*, anderen voor *Gorkum*, en sommigen voor *Kesteren*. *Vada* zou, volgens eenigen, *Wageningen*, volgens anderen, *Waardenburg* in den *Thielerwaard*, of een plaatsje, een weinig beneden *Arnhem*, omtrent *Meijerik* geweest zijn. St. simon houdt *Wijk bij Duurstede* voor *Batavodurum*, *Rhenen* voor *Grinnes*, *Wageningen* voor *Vada*, en *Arnhem* voor *Arenacium*. Zie *Guerre des Bataves*. p. 64 *Note* 103, p. 68. *Note* 107, p. 69. *Note* 108, benevens de kaart in dat werk voorkomende. Verg. van loon *Aloude Holl. Hist.*, D. I. bl. 148. Wagenaar, D. I. bl. 174. Aant. 4, 5, 6, 7. *Brieven van en aan* j. wagenaar, bl. 169. Amst. 1776. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 47, alwaar van wyn met st. simon tegen wagenaar vermoedt, dat de genoemde vier punten niet *in*, maar *buiten* het eiland der Batavieren lagen.

BRIGANTICUS de Batavier, doch dienaar van *Rome*, sneuvelden. De overwinning scheen 71 J. na CHR.
niet meer twijfelachtig, toen CERIALIS met eene ruiterbende te goeder uur opdaagde en de kans deed keeren. De Germanen werden naar den stroom teruggedreven en gingen te water. CIVILIS, niet in staat hunne vlugt tegen te houden en door de zijnen verlaten, geraakte in levensgevaar en sprong van zijn paard in de rivier, wier tegenovergestelden oever hij onder eene hagelbui van vijandelijke pijlen al zwemmende bereikte. Ware de Romeinsche vloot in dit beslissend oogenblik aanwezig geweest, de Germanen zouden bezwaarlijk eenen geheelen ondergang ontkomen zijn. Men had haar wel opontboden, doch de roeijers waren deels tot andere werkzaamheden gebruikt, deels uit vrees ginds en elders verspreid. Gewoonlijk vergunde CERIALIS maar weinig tijd ter uitvoering zijner bevelen, die, ofschoon altijd op het oogenblik genomen, meestal door een gewenschten uitslag bekroond werden; hetgeen hem en zijn volk slechts zorgeloozer maakte, dewijl het goed geluk zoo dikwerf hunne misslagen bedekte en vergoedde (1).

Door deze onbehoedzaamheid en dat vertrouwen op zijn geluk, konde hem eenige dagen later de schande eener verrassing niet ontgaan, hoewel hij nog gelukkig het gevaar der krijgsgevangenschap ontkwam. Hij keerde toen van eene reis naar *Novesium* en *Bonna*, alwaar hij de winterlegeringen had bezigtigd, over den *Rijn* terug, slechts door eene bende krijgsvolk vergezeld, die zich zorgeloos langs den oever verspreid had. De Germanen dit bespeurende, bedienden zich van eenen stikdonkeren nacht, in welken zij in stilte den stroom afzakten, en zonder eenigen tegenstand, onder een vervaarlijk geschreeuw, den vijandelijken legerwal binnendrongen, alwaar zij de Romeinen, door het afsnijden der touwen, onder hunne eigene tenten bedolven en ligtelijk van kant maakten. Slechts eenigen, doch meestal ongeharnast, met het kleed om den arm geslingerd en het zwaard in de hand, ontvlugtten het bloedbad. Ondertusschen had eene andere bende Germanen een weinig verder, de Romeinsche vloot ontmoet en de hoofdgalei aangeklampt, op welke zij waanden dat CERIALIS zich bevond. Deze echter bragt juist den nacht aan wal door en ontsnapte ter naauwernood, nog half slapende en schier naakt, aan de nasporingen der rondzwervende vijanden. De Germanen keerden bij helderen dag terug en bragten de genomene schepen op; de galei van CERIALIS werd als een geschenk voor VELLEDA de *Lippe* op gesleept (2).

Deze gelukkige togt stelde CIVILIS in het bezit van een genoegzaam aantal bodems, om eene krijgsvloot tegen de Romeinen uit te rusten. Hij moest thans, na de vlugt van CLASSICUS en TUTOR, alleen het spits tegen de reuzenmagt van *Rome* afbijten. Doch de moed des onverschrokken mans scheen met de gevaren te vermeerderen. Hij bemande al de twee- en enkelriemige galeijen, benevens eene menigte booten. Dertig

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 19, 20, 21. ST. SIMON, p. 63—70.

(2) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 22. ST. SIMON, p. 70, 71.

71 J. na Chr. of veertig waren als ligte vaartuigen, op de Liburnische wijze toegerust (1); de veroverde schuiten voerden in plaats van zeilen, veelkleurige wapenrokken, als zegeteekenen op de Romeinen behaald. CIVILIS bragt deze vloot in den grooten zuider *Rijnmond*, om den vijanden den toevoer uit *Gallië* langs de *Maas* af te snijden. CERIALIS, meer verwonderd (2) dan bevreesd over deze stoutheid, verscheen met een smaldeel, dat wel uit een kleiner getal, maar uit grootere galeijen bestond, wier scheepsvolk in kennis en ondervinding dat van CIVILIS ver overtrof. De Batavische vloot had den wind, de Romeinsche den stroom tot haar voordeel; doch de grootere krijgsvaartuigen der Romeinen braken door de linie der Batavieren henen. CIVILIS begaf zich toen naar den *Rijn*, aan wiens regteroever hij zich ontscheepte. CERIALIS plunderde ondertusschen het eiland der Batavieren, doch spaarde de bezittingen van CIVILIS, om hem bij de zijnen verdacht te maken (3).

De veelvuldige herfstregens en het zwellen der rivieren maakten het reeds op zich zelf lage en moerassige land, steeds meer en meer een grooten poel gelijk. Onder de Romeinen, in het midden des eilands gelegerd en buiten het bereik hunner vloot, heerschte gebrek aan leeftogt, en hunne legerplaatsen werden door den overstroomenden *Rijn* ter nedergeslagen en weggespoeld. De Batavieren konden met weinig moeite de keurbenden, die zich rondom in het water bevonden, verdelgd hebben; en waren hiertoe genegen geweest, maar door CIVILIS weerhouden. Ten minste wilde hij zelf dit naderhand den Romeinen doen gelooven, wien zulks niet geheel vreemd van de waarheid voorkwam, dewijl weinig dagen daarna de vrede tusschen

---

(1) Deze soort van vaartuigen wordt omstandig beschreven bij VEGETIUS, *de Re militari, Lib.* IV. c. 32—38.

(2) ST. SIMON maakt hierbij deze opmerking: » Cette surprise semble une ironie aujourd'hui que les Bataves modernes ont poussé si loin l'art et la pratique de la navigation, tandis que les Romains de ce siècle ont à peine quelques barques de pêcheurs. Il ne faut que se rappeller les tems pour sentir que tout étoit alors le contraire de ce qu'on voit aujourd'hui. Les Romains étoient les seuls maîtres des mers et les Bataves faisoient sous eux un apprentissage dans lequel ils les ont bien surpassés; ils n'avoient pu prendre que d'eux des idées de construction et de marine; leurs meilleurs vaisseaux étaient ceux qu'ils leur avoient enléves. CERIALIS devait donc regarder avec surprise la hardiesse de CIVILIS d'oser lui disputer l'empire de la mer, comme celui de la terre; mais rien n'effrayoit CIVILIS, et ne lui paroissoit au dessus de la grandeur de son courage, et son ambition lui faisoit porter ses projets aussi loin qu'ils se pouvoient étendre et qu'il les pouvoit suivre," p. 71. Note 111.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 23. Verg. BRUINING, *Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 17. Sommigen willen dat *Cuilenburg* aan de *Lek* oudtijds *Civilisburg* heette, en aan dien veldheer behoorde. ST. SIMON, p. 72 Note 113. WAGENAAR heeft hierop aangemerkt, dat *Cuilenburg* eerst in 1144 gebouwd zijnde, het niet geloofelijk is, dat deze naam van CIVILIS afkomt, die toen reeds lang vergeten was. *Brieven van en aan* J. WAGENAAR, bl. 171.

de strijdende partijen getroffen werd. Het is echter mogelijk, en zelfs zeer waarschijnlijk, dat CIVILIS zich hieraan deswege niet waagde, dewijl hij toen reeds meende zich op de trouw der zijnen niet meer onbepaald te mogen verlaten, en, in dat geval, heeft de uitkomst zijn vermoeden geregtvaardigd. Immers had CERIALIS niet alleen aan hem, maar ook, in het geheim, onder de Batavieren onderhandelaars met uitzigt op vrede en vergiffenis gezonden, indien zij de wapenen nederlegden; en tevens VELLEDA en haar volk vermaand: »om de kans des oorlogs, die hun zoo dikwijls was tegengeloopen, met een tijdig dienstbewijs aan het Romeinsche volk te verwisselen; de Treviren toch waren geslagen, de Ubiërs tot onderwerping gebragt en den Batavieren zelfs hun vaderland ontroofd; niets anders dan wonden, vlugt en rouw had hun het verbond met CIVILIS aangebragt, die nu zelf als balling rondzwierf en ten bezwaar strekte dergenen, die hem ontvingen; zij hadden ook genoeg misdaan, daar zij zoo dikmaals den *Rijn* waren overgetrokken, en indien zij zich verder iets verstouteden, dan zouden zij zich vergrijpen tegen Goden en menschen." CERIALIS paarde zijne bedreigingen met beloften, en toen hierdoor de trouw der Overrijnschen aan het wankelen was gebragt, rees onder de Batavieren zelve de bedenking op, »of men den eigen val wel verder moest laten komen? Eén volk alleen kon toch niet de slavernij van de geheele aarde verbannen; wat had men uitgerigt door den moord en de vernietiging der keurbenden, dan dat er andere, talrijker en sterker, waren opgedaagd; had men den oorlog ter gunste van VESPASIANUS gevoerd, thans was VESPASIANUS aan het hoog bewind; had men bedoeld het Romeinsche volk zelf te beoorlogen, welk een klein gedeelte van het menschdom maakten de Batavieren dan toch uit; men moest liever aan de Rhetiërs, aan de Noriciërs en aan de lasten denken onder welke de andere bondgenooten gebukt gingen, terwijl van hen daarentegen geene schatting, slechts manschap gevorderd werd, hetgeen eenen staat van volkomen vrijheid en onafhankelijkheid het naaste bijkwam; en eindelijk, moest men eene keus van Heeren doen, dan was het eervoller Romeinsche Vorsten dan Germaansche wijven te gehoorzamen." Dus mompelde het gemeen; de aanzienlijken lieten zich heviger uit tegen CIVILIS. »Het was zijne dolle woede die hen in den oorlog had gewikkeld, hij had den ondergang des vaderlands tegen zijne eigene rampen overgesteld." »De Goden," voegden zij er bij, »zijn op de Batavieren toornig geworden, toen zij de keurbenden insloten, de bevelhebbers ombragten, en eenen oorlog aanvingen, noodzakelijk slechts voor éénen, maar noodlottig voor allen. Wij zijn verloren tenzij wij verstandig worden en door het straffen van het schuldige hoofd, ons berouw doen blijken (1)." Ziedaar het gewone lot dergenen, die zich aan het hoofd van bewegingen plaatsen; aangebeden, als 't ware, zoo lang de zon des geluks hen bestraalt; opgeofferd, zoodra de storm der tegenspoeden om hen loeit!

71 J. na CHR.

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 23, 24, 25.

71 J. na CHR. CIVILIS bleef evenmin onkundig van de listen en lagen van CERIALIS, als van den indruk, welken zij op de Batavieren maakten, en besloot het lot dat hem dreigde, te voorkomen. Hetzij dan, volgens TACITUS, door verdriet over de vele tegenspoeden, gevoegd bij de hoop op lijfsbehoud, welke dikwerf de stoutste harten doet wankelen; hetzij uit de overtuiging, dat hij bij de ongunstige stemming zijner eigene landgenooten, door verderen tegenstand nutteloos het bloed zijner vrienden zou spillen; hij begeerde een mondgesprek met CERIALIS op de midden doorgebroken brug over de *Navalia* (1), om in der minne de wederzijdsche geschillen bij te leggen. Voorzeker konde hij geene wijze van onderhandelen bedenken, meer overeenkomstig zijne eer en gunstiger voor de belangen zijns volks dan deze, waardoor in het openbaar en in tegenwoordigheid der zijnen, de vredesvoorwaarden gesloten werden, alzoo alle bedrog of verraad voorgekomen, en hij zelf van elk vermoeden, wegens verstandhouding met den vijand, geregtvaardigd werd (2). De beide veldheeren traden dan tot den afgebroken boog en CIVILIS vatte het woord op, verklarende, » dat zoo hij met een bevelhebber van VITELLIUS moest onderhandelen, zijne daden verschoond, noch zijne woorden geloofd zouden worden, dewijl hij altijd een openbaar vijand van VITELLIUS geweest was; dat hij daarentegen VESPASIANUS achtte, die vóór zijne troonsbeklimming, hem met den naam van vriend vereerde, gelijk bekend was aan ANTONIUS PRIMUS, welke hem ten krijg had aangespoord om te verhinderen, dat de keurbenden benevens de jonge Gallische manschappen naar *Italië* trokken; dat hij op aandrang der brieven van dien veldheer, en de mondelijke aanmaning van HORDEONIUS FLACCUS, in *Germanië* had verrigt, wat andere legerhoofden in *Syrië*, *Maesië* en *Pannonië* gedaan hadden (3)." Hij voegde hier nog andere redenen bij, waaronder welligt deze behoorde, dat men het aan hem verpligt was, dat de keurbenden in het overstroomde eiland der Batavieren, niet overvallen en verdelgd waren (4). Doch het overige van dit mondgesprek ontbreekt. Men weet echter, dat het door een wederzijdsch verdrag, en eene nederlegging der wapenen aan de

---

(1) De *Navalia* is waarschijnlijk de *IJssel*, en de plaats der onderhandeling omtrent het tegenwoordig *Zutphen* geweest. ST. SIMON, p. 74. Note 115. BRUINING houdt de *Vecht* voor de *Navalia* van TACITUS. » Op de wederzijdsche oevers der *Vecht* stonden CIVILIS en CERIALIS bij het vrede maken onbetwistbaar, en niet op die van den *IJssel*, welks hooge westeroever de Romeinen in geene zulke omstandigheden, als TACITUS vermeldt, zou hebben gebragt, en aan welken *Navalia* geenszins, zoo als WAGENAAR wil, door PTOLEMAEUS wordt geplaatst." *Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 17. De kaart van PTOLEMAEUS heeft ons echter niet overtuigd dat WAGENAAR verkeerd gezien heeft. BILDERDIJK houdt nog met LIPSIUS de *Navalia* voor de *Waal*, ofschoon het ongegronde van dit gevoelen reeds voor lang door ST. SIMON, ter aangehaalde plaatse, is aangewezen.

(2) ST. SIMON, p. 74.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 26. ST. SIMON, p. 74, 75.

(4) WAGENAAR, D. I. bl. 182.

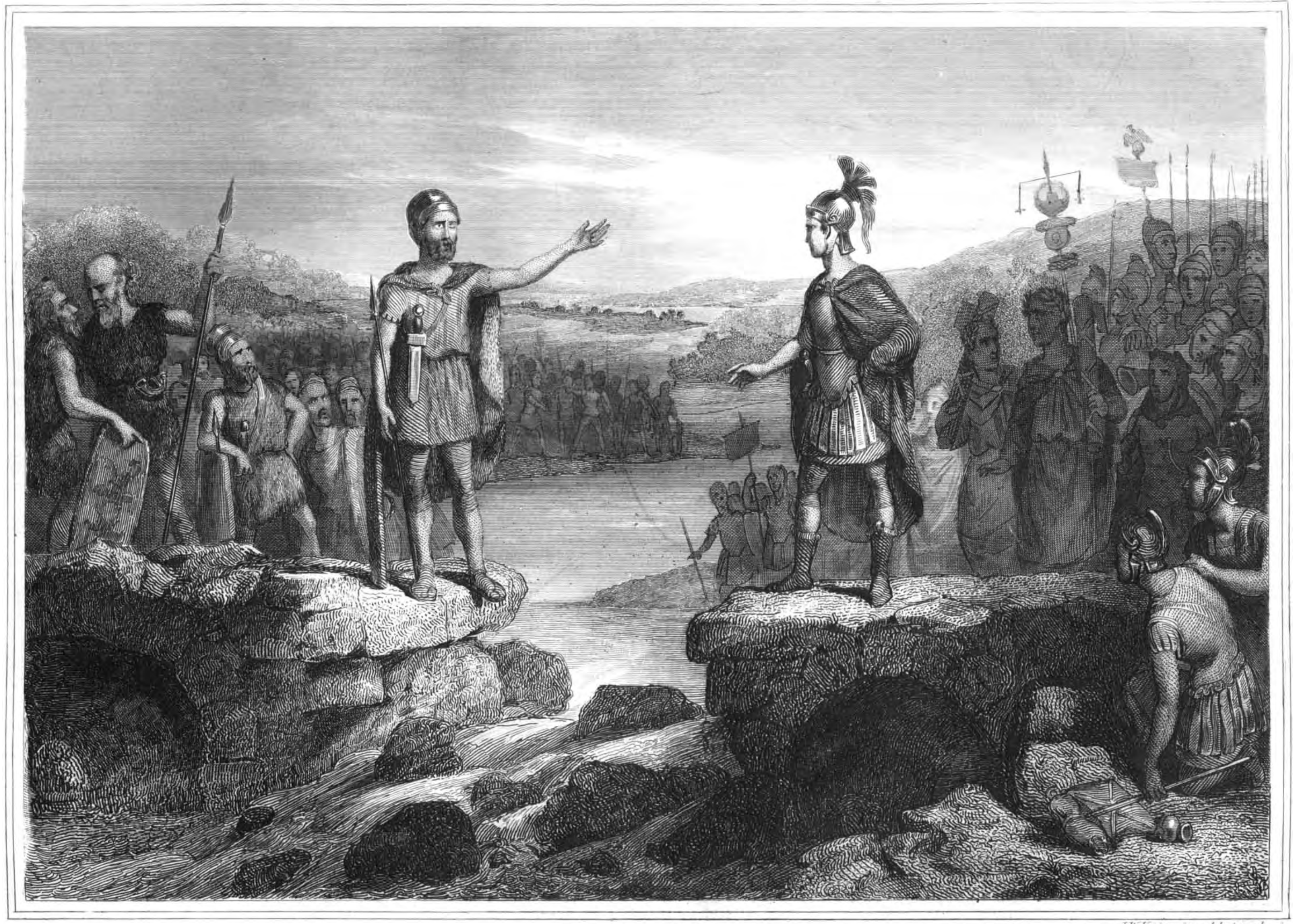

J. W. Kaiser inv. del. et sculp.

ZAMENKOMST VAN CLAUDIUS CIVILIS EN CERIALIS.

zijde van CIVILIS, gevolgd is (1). Het blijkt tevens, dat de Batavieren op den vorigen voet, 71 J.
in het bondgenootschap der Romeinen zijn opgenomen (2); en het is waarschijnlijk, dat na Chr.
hunne Germaansche hulpgenooten in dit zelfde verdrag zijn begrepen geweest (3). VELLEDA echter geraakte in handen der Romeinen (4), en sommigen meenen, schoon zonder genoegzaam bewijs, dat zij te *Rome* in zegepraal is omgevoerd (5).

De edele pogingen ter herstelling der staatkundige onafhankelijkheid waren dan door de overmagt der Romeinen, door gebrek aan eenheid onder de bondgenooten, en eindelijk door wantrouwen onder de Batavieren zelve verijdeld geworden. CIVILIS was voor den drang der omstandigheden, maar op eene wijze zijner waardig, bezweken. Hij had gunstige en eervolle voorwaarden bedongen, hetgeen evenzeer van zijn wijs beleid, als van de verstandige gematigdheid des Romeinschen veldheers getuigt. CERIALIS had het, en teregt, verkieslijker geoordeeld, de zaken op den ouden voet terug te brengen, dan zich aan de moeijelijkheden en gevaren bloot te stellen, welke met de overwintering in een overstroomd gewest onvermijdelijk gepaard gingen, waar de Romeinen, zonder een genoegzaam aantal welversterkte legerplaatsen, gedurig bestookt konden worden door eenen vijand, gewoon op zulk eenen grond en onder zulk eene luchtstreek te strijden; en in wien hoon en wanhoop weder dien moed konden opwekken, welken zij zoo onlangs nog te hunnen nadeele ondervonden hadden (6).

Het is onzeker, doch zeer waarschijnlijk, dat aan CIVILIS de vroeger beloofde verzoening is toegestaan (7). Het lot heeft dezen minder gelukkigen dan dapperen en schranderen Batavier, eene plaats geweigerd onder de roemruchtigste bevrijders en redders hunner volken. Maar het lot heeft hem geenen eervollen rang onder de moedigste helden die ooit eenen opstand tegen de dwingelandij verwekten en bestuurden, kunnen betwisten, en dien hem elk gaarne zal toekennen, welke het verdienstelijke eener daad niet naar den uitslag alleen wil afmeten, maar al de grootheid gevoelt van den man, die alleen

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 24. JOSEPHUS, *de Bello Jud. Lib.* VII. c. IV.

(2) TACITUS, *de Morib. Germ.* c. 29.

(3) WAGENAAR, D. I. bl. 183.

(4) TACITUS, *de Morib. Germ.* c. 8. STATIUS, *Lib.* I. *Carm.* IV. vs. 89.

(5) VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 154. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 48, 49. »Men wagte zich," zegt VAN WIJN te dezer plaatse, »zekeren steen, afgebeeld in VAN LOON, en in CANNEGIETER, *de Britenburgo*, p. 145, op welken men de gevangene VELLEDA zegt vertoond te worden, voor egt aan te zien. 't Zij die steen 't gevangen nemen van SUSANNA, 't zij iets anders beteekene, de kleding van eenige, daarin voorkomende persoonen, doet twijfelen, of hij niet, na dit tijdperk, is gemaakt."

(6) *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 63. STUART, *Rom. Gesch.* D. XXV. bl. 384.

(7) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 24.

71 J. na Chr. het waagt zich tegen de magtigste mogendheid der wereld te verzetten, om op de puinhoopen van haar gebied eenen onafhankelijken staat te stichten. De bedoelingen, daden en zelfs het zedelijk karakter van CIVILIS zijn echter, even als die van meest al de beroemdste mannen, zeer uiteenloopend en dikwerf zeer ongunstig beoordeeld geworden (1). Het is echter gemakkelijker een groot man te veroordeedeelen dan hem naar waarde te beoordeelen; gemakkelijker het vonnis over zijne daden uit te spreken, dan de geheime drijfveren van zijne handelingen op te sporen. Bovenal is dit moeijelijk wanneer eene groote tijdruimte tusschen het tegenwoordige en den leeftijd des helds in ligt, het verhaal zijner verrigtingen daarenboven uit eene verdachte pen gevloeid is, en vele dier kleine omstandigheden onbekend zijn, welke zoo dikwerf de onverklaarbaarste daden ophelderen en regtvaardigen. Grootsch voorzeker was het pogen van CIVILIS, om het vaderland van het juk der vreemde overheersching te bevrijden, en wilde men nu deze verdienste verkleinen, dewijl hij hierbij niet geheel vrij geweest is van dat eigenbelang, welk het besluit voltooit, ja, dikwijls opwekt, om de beleedigde regten eens volks te wreken, hoe vele stoute ondernemingen, rijk en heilzaam in hare gevolgen, zou men van de lijst der groote daden moeten wegwisschen. Met staatkundig beleid en op het gunstigste tijdpunt opent hij den opstand tegen de wereldbedwingers, en zet dien met moed en bekwaamheid door. Eene ontmenschte krijgsopschrijving heeft het lang getergde geduld der Batavieren op de wreedste proef gesteld; het grootste gedeelte der Romeinsche magt aan den *Rijn* is naar *Italië* opgetrokken; verdeeldheid heerscht in den Romeinschen staat, en aanzienlijke Romeinen zelve moedigen hem aan en verschaffen hem een geschikt voorwendsel, om de wapenen op te vatten zonder openlijk met *Rome* zelf te breken. Nu is het gewenschte oogenblik gekomen om de Batavieren met zijne oogmerken bekend te maken, en in het diepste geheim wint hij de Kaninefaten, Friezen en Batavieren, in Romeinsche dienst, voor zijne belangen. De Romeinen worden overvallen en geslagen. Verschillende Germaansche en bovenal Gallische volken weet hij zich tot bondgenooten te verwerven, het vuur des opstands tot in *Bourgondië* te ontsteken en het groote Gallische verbond met CLASSICUS en TUTOR tot stand te brengen. Nu eerst verklaart hij zich openlijk tegen VESPASIANUS, en dwingt niet slechts Romeinsche bondgenooten, maar, en hiervan levert de geschiedenis geen tweede voorbeeld op, haalt zelfs Romeinen over tot trouwbreuk tegen *Rome*, en tot den Gallischen eed, dien hij echter en zijne Batavieren zoo min zweren als later de Hollanders en Zeeuwen onder WILLEM I aan den Hertog van *Anjou*. En toen eindelijk door de onbekwaamheid zijner medehelpers. de omkoopbaarheid zijner bondgenooten, de moedeloosheid der zijnen en de magt der

(1) Vergelijk bijv. ST. SIMON op onderscheidene plaatsen zijns meermalen aangehaalden werks, en de *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 58, 60—64; J. BENT, *Allervroegste Vaderl. Oudh.* bl. 132—184, en VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterk.* D. I. bl. 17. TACITUS is te zeer Romein om alles, wat hij betrekkelijk CIVILIS zegt, naar de letter te mogen opvatten.

Romeinen, het groote plan, door hem beraamd, mislukte, regtvaardigde zijn beleid welligt meer dan ooit, de getuigenis van TACITUS » dat hij schrander was meer dan men in Barbaren gewoon is (1).” Toen immers, bijna door allen verlaten en verraden en tegenover eenen geduchten vijand, weet hij zijne onderhandelingen zoo te leiden, dat de staat van zaken, gelijk hij reeds vroeger voorspeld had, op denzelfden voet als vóór het uitbreken van den strijd, gebragt werd (2). 71 J. na CHR.

Niet minder betoont hij zich als stout oorlogsman, wien geene groote krijgsbekwaamheden mogen ontzegd worden, dan als schrander onderhandelaar (3); zijn moed blinkt uit bij alle gelegenheid, hetzij de voorspoed hem tegenlacht, hetzij het ongeluk hem vervolgt, en zijne onversaagdheid nadert zelfs de grenzen der vermetelheid, wanneer hij na twee bloedige nederlagen, de Romeinen op denzelfden tijd in vier legerplaatsen aantast (4). Niet ter nedergeslagen door den ongunstigen uitslag van dezen aanval, weet hij zich weldra te herstellen, overvalt de Romeinsche legerplaats en vloot bij *Bonna*, terwijl CERIALIS in de armen van den wellust sluimert, bemant daarop zelf eene scheepsmagt en biedt onverschrokken het leveren van eenen zeeslag aan. Moedig trotseert hij voorts den tegenspoed, wanneer hij met eene kleine magt tegen den sterkeren en zegevierenden vijand worstelt, en hem voet voor voet den grond betwist. Zijne standvastigheid evenaart zijne kloekmoedigheid en veldheersbekwaamheden. Deze laatsten spreidt hij ten toon, gelijk VAN KAMPEN teregt opmerkt, » in het gebruik maken van al de voordeelen der landstreek en der gunstige omstandigheden, welke zich aanbieden, in het bezigen der onderscheidene volkstammen naar hunne geaardheid, en in het verschalken der Romeinsche bevelhebbers, zelfs van een CERIALIS,” maar bovenal dan wanneer hij, om zich voor eene insluiting door de Romeinen te bewaren, den dijk van DRUSUS doorsteekt en aan den loop des *Rijns* eene andere rigting geeft. Zijne standvastigheid en geduld zijn onwrikbaar, en vertoonen zich nergens zoo sterk als bij de belegering van *Castra Vetera*, welke hij in weerwil aller hinderpalen, in weerwil zijner gebrekkige middelen van belegering tegen de geoefende Romeinen, voortzet tot dat de vesting zich aan hem onderworpen heeft (5).

Het karakter van CIVILIS is voorzeker van veinzerij en heerschzucht geenszins vrij te pleiten; maar veinzerij is vaak het eenige wapen tegen overmagtig geweld, en heersch-

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 13.

(2) Verg. VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterk.* D. I. bl. 18—23. Zie boven bl. 159.

(3) ST. SIMON, p. 20. Note 53. p. 64, Note 103.

(4) De Schrijvers van de *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I, bl 62 beschuldigen CIVILIS hier van roekeloosheid, ofschoon ST. SIMON hem reeds, uit een krijgskundig oogpunt, had verdedigd. *Guerre des Bataves*, p. 64, Note 103.

(5) Verg. VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterk.* D. I bl. 22, 26.

71 J. na Chr. zucht ongelukkig dikwerf het kenmerk van den man, die zijne meerderheid gevoelt (1). Men heeft hem van woordbreuk en wreedheid beschuldigd, doch de weifelende toon op welken de feiten, waar deze beschuldiging op rust, door eenen blijkbaar partijdigen Geschiedschrijver verhaald en aan hem toegeschreven worden, spreekt zelf reeds genoegzaam voor zijne onschuld (2). Het sparen van *Colonia Agrippina*, alléén aan hem verschuldigd, getuigt van geheel iets anders dan van bloeddorst; het is een blijk van menschelijkheid en van hoog gevoel voor bewezene weldaden (3). Alles te zamen genomen, overschaduwen zijne deugden, naar ons inzien, zijne gebreken; en zijne geestkracht, moed, standvastigheid en beleid ter bereiking van een groot doel, rangschikken hem naast de beide helden, welke hij zich ten voorbeeld gekozen had, en die hem in zoo vele opzigten geleken.

De verdere lotgevallen van CIVILIS, CLASSICUS en TUTOR heeft de geschiedenis niet opgeteekend; zij heeft ons slechts de rampen en het noodlottig uiteinde van JULIUS SABINUS den Lingoner, en zijne getrouwe echtgenoote EPONINA bewaard. Even weinig geschikt om zich boven het ongeluk te verheffen, als den voorspoed met wijsheid te genieten, had SABINUS, na den verloren slag tegen de Sequaners (4), in plaats van naar *Germanië* te vlugten en den loop der zaken af te wachten, zich naar een landgoed begeven, en aldaar in een onderaardsch gewelf, hem alleen en twee zijner slaven bekend, verborgen. Al zijn overig gevolg was weggezonden, en het landhuis in brand gestoken om te doen gelooven, dat hij in de vlammen was omgekomen. De schoone en deugdzame EPONINA zelve, die hij hartstogtelijk beminde, twijfelde hieraan niet, nadat een der beide slaven verzekerde, dat haar echtgenoot vooraf vergift had ingenomen.

Vreezende voor de smart eener geliefde vrouw, die besloten had hem niet te overleven, zond SABINUS denzelfden slaaf om haar zijn toestand bekend te maken, en te vermanen met het gebruikelijke rouwgebaar voort te gaan, ten einde het gerucht van zijn dood te bevestigen. EPONINA bleef derhalve haren man beweenen, dien zij, in het geheim, des nachts bezocht. Reeds waren zeven maanden op deze wijze verloopen, toen zij, in de hoop van bij den Keizer vergiffenis voor SABINUS te verwerven, hem zoo wél vermomd naar *Rome*, en bij de teleurstelling harer verwachting, vandaar terug voerde, dat hij door niemand herkend werd. Nu bleef hij nog negen jaren in het onderaardsche hol begraven, in welken tijd EPONINA aan twee zonen het leven gaf.

---

(1) De Schrijvers der *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 63, willen aan deze heerschzucht van CIVILIS, de verwijdering van den verrader LABEO toegeschreven hebben, hetgeen zij eene groote onvoorzigtigheid noemen. VAN KAMPEN heeft in dit opzigt het gedrag van CIVILIS ten volle geregtvaardigd. *Vaderl. Karakterk.* D. I. bl. 25. Zie ook boven, bl. 151.

(2) Zie boven bl. 167, 168.

(3) Zie boven bl. 169.

(4) Zie boven bl. 171.

Het verblijf dezer ongelukkige echtelingen werd eindelijk ontdekt; zij werden in ketenen geklonken en naar *Rome* gevoerd. De getrouwe EPONINA wierp zich voor de voeten van VESPASIANUS, en terwijl SABINUS, als verplet in de tegenwoordigheid des Keizers geen woord konde uiten, bad zij, op hare kinderen wijzende, om vergiffenis. » Deze onschuldigen," zeide zij weemoedig, » hebben in een graf het leven ontvangen, o CAESAR, ach, dat hun lot uw toorn ontwapene. Ik heb hen gebaard om mij te ondersteunen om van u genade voor hunnen vader af te smeeken." VESPASIANUS was getroffen; hij schonk den kinderen het leven, doch veroordeelde met eene gestrengheid, welke het staatsbelang niet konde wettigen, de ouders, als schuldig aan hoogverraad, ter dood. » Ik betreur het verlies mijns levens niet," riep de fiere vrouw op den honenden toon der wanhoop uit, » daar ik gelukkiger geleefd heb in den schoot der aarde, dan ik zou vermogen, zelfs in al de pracht en luister van een hof, waar een VESPASIANUS regeert." Zij trad hierop ter strafplaatse met eene standvastigheid, welke verontwaardiging tegen den Keizer opwekte, en bewondering voor EPONINA, het slagtoffer der reinste huwelijksliefde (1).

71 J. na CHR.

---

(1) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 67. DIO CASSIUS, *Lib.* LXVI, p. 752. PLUTARCHUS, *Amat.* T. II. p. 770, 771.

VIERDE HOOFDSTUK.

VAN DEN

OPSTAND EN OORLOG DER BATAVIEREN

ONDER

CLAUDIUS CIVILIS

TEGEN DE ROMEINEN,

TOT AAN

DE KRIJGSTOGTEN VAN JULIANUS TEGEN DE GERMANEN.

VAN HET JAAR 71 TOT 356 NA CHRISTUS.

71—79 J. na CHR. De vrede verspreidde, met de herstelde rust, vernieuwde welvaart over *Neder-Germanië*, hetgeen tegen het gemis van het staatkundig bestaan dezer volken, althans eenigzins, opwoog. De lotgevallen der Batavieren en andere oude bewoners van *Nederland* weven zich sinds dien tijd, even als vroeger, ten naauwste met die der Romeinen ineen, in wier legers wij hen voortaan weder ontmoeten. Men wil Batavieren onder die hulpbenden of helpers verstaan hebben, welke door hunne bedrevenheid, om gewapend en te paard breede wateren en rivieren over te zwemmen, nevens de kennis van de wadden, op last van JULIUS
79 AGRICOLA, het eiland *Mona* (*Anglesey*), welks verovering vroeger SUETONIUS PAULLINUS mislukt was, ter verbazing van den vijand, bemagtigden (1). Zeker is het, dat later in dezen veldtogt, de Batavieren bij name genoemd worden. Immers in een der gevech-
85 ten tegen de Britten, beslisten drie Batavische en twee Tongrische Cohorten den uitslag. Met hun kort geweer vielen zij op de onverschrokken, met lange, ongepunte slagzwaar-

---

(1) TACITUS *in* AGRIC. c. 17, 18. Anderen verstaan onder deze hulpbenden of helpers, Britten zelve, die zich reeds vóór lang aan de Romeinen onderworpen hadden. STUART, D. XXVI. bl. 75. En inderdaad, de omstandigheid, dat deze helpers met de ondiepten van den zeearm tusschen het eiland *Mona* en *Brittanje*, zoo naauwkeurig bekend waren, zou hier meer aan inboorlingen zelven dan aan vreemdelingen doen denken. VAN LOON tracht deze zwarigheid uit den weg te ruimen en zegt dat aan de Batavieren » de wadden des eijlands, sedert de voorgaande onderneeminge als nog bekend waaren." *Aloude Holl. Hist.*, D. I. bl. 156.

den en korte halvemaanschilden gewapende Britten aan, welken zij terstond geweldige en veelvuldige stooten, vooral in het gezigt, toebragten, en hen met hunne spitse schilden overhoop- en terugdrongen, toen het overige Romeinsche leger opdaagde, en na een hardnekkig en moorddadig gevecht, hetwelk tot den nacht werd voortgezet, de overwinning, met het bloed van tien duizend Britten gekocht, voltooide en daardoor een einde aan dezen oorlog maakte (1). 85 J. na CHR.

Behalve de Batavieren bevonden zich nog andere Nederlandsche volken onder de Romeinen in *Brittanje.* Althans van eene Cohors Usipeten, onlangs derwaarts overgevoerd, wordt eene stoute en gedenkwaardige daad vermeld, welke aan AGRICOLA aanleiding gaf, de *Orcadische* eilanden en *Thule*, het tegenwoordig *IJsland*, te ontdekken, geheel *Brittanje* ten Noorden om te zeilen, en zich alzoo het eerst te overtuigen, dat dit waarlijk een eiland was (2). De genoemde Usipeten hadden het jaar te voren den Romeinschen bevelhebber en het krijgsvolk, die hen in de wapenen oefenden, omgebragt, waarbij zij zich van drie ligte vaartuigen meester gemaakt, en de stuurlieden gedwongen hadden met hen in zee te steken. Daar echter een dezer stuurlieden naar land was teruggekeerd, offerden zij de beide anderen aan hun wantrouwen op, en besloten, dewijl het midden in den zomer was, zee te kiezen vóór dat het gruwelstuk ontdekt en ruchtbaar werd. Zonder bepaald te weten werwaarts den steven te rigten, schuimden zij langs de kusten en werden dikwerf, met afwisselend geluk, handgemeen met de Britten, tot dat zij ten laatste in zulk eenen schrikkelijken toestand geraakten, dat zij elkander, eerst de zwaksten, en toen degenen welke het lot bestemde, verslonden. Geheel *Brittanje* omgestevend hebbende, kwamen zij in eenen reddeloozen staat in de *Noordzee*, en werden gedeeltelijk door de Sueven, gedeeltelijk door de Friezen onderschept en als zeeroovers opgebragt (3). Voor slaven verkocht, geraakten eenigen naar *Italië*, waardoor hunne zeldzame lotgevallen den Romeinen zijn bekend geworden (4).

Terwijl AGRICOLA in *Brittanje* den schrik des Romeinschen naams handhaafde, had DOMITIANUS dien naam in *Germanië* op het spel gezet door eenen veldtogt tegen de Katten, dewijl hij zich bij het plunderen van het gebied der bondgenooten van *Rome* aan den linker *Rijnoever* bepaalde, waarna de bloodaard, zonder den vijand opgezocht te hebben, terugkeerde (5). Hij was niettemin onbeschaamd genoeg zich de zegepraal te laten

(1) TACITUS *in* AGRIC. c. 35—37.

(2) STUART, D. XXVI. bl. 104.

(3) WAGENAAR plaatst met CLUVERIUS, *Germ. Ant. Lib.* III. c. 24, deze Sueven tusschen de *Elbe* en den *Weichsel.* D. I bl. 184. Aant. 2. Zou men hier ook aan de Sueven, die in *Scandinavië* woonden, moeten denken?

(4) TACITUS in AGRIC. c. 28.

(5) DIO CASSIUS, *Lib.* LXVII. p. 760.

85 J. na Chr. welgevallen, bij welke eenige omgekochte lieden de rol van Germaansche krijgsgevangenen vervulden (1). Zelfs liet hij zich den naam van GERMANICUS geven, en wilde Herfst- en Wijnmaand naar zijnen naam en bijnaam vernoemd hebben, dewijl hij in de eene geboren was, en in de andere het hoog gezag had aanvaard (2). De vleitaal der dichters, welke aan hem den titel van: » schrik en temmer der Batavieren en van andere Rijnvolken," verkwistten (3), en de onkunde der schrijvers, die zijne buitensporigheden verhieven (4), waarborgden hem geenszins tegen de algemeene verachting, welke zijn bespottelijke togt verwekt had. Het ijdele van 's Keizers zegepraal vertoonde
86 zich onbetwistbaar, toen kort daarna de Katten op de Cherusken, de bondgenooten van *Rome*, aanvielen, wier opperhoofd CHARIOMER te vergeefs bij DOMITIANUS om magtigen onderstand aandrong; de Cherusken werden door de Katten overweldigd en de Fosers, een aangrenzend volk, in hetzelfde verderf mede gesleept (5). Meer dienst bewezen de Romeinen, naar het schijnt, om dezen tijd, aan eenen Koning of gezagvoerder der Brukteren, die met zijn volk oneenig geworden, toevlugt zocht bij VESTRICIUS SPURINNA, een oud veldheer en welligt destijds landvoogd van *Neder-Germanië*, welke hem in zijn gebied, doch niet in het gerust bezit daarvan herstelde (6). Immers niet lang daarna vielen eenige naburige volken op de Brukteren aan, van welke meer dan zestig duizend verslagen en de overigen uit hun land verdreven werden, waarin zich de Chamaven en Angrivariërs vestigden (7). Dit schijnt kort vóór of in den tijd, dat ULPIUS TRAJANUS het oppergezag in *Neder-Germanië* voerde, gebeurd te zijn (8).

94—98 Terwijl TRAJANUS deze gewigtige betrekking bekleedde, riep de dood van NERVA hem tot den troon, waarop hij zich, na het herstellen van de krijgstucht aan den *Neder-Rijn*, naar *Rome* begaf. EUTROPIUS verhaalt, dat deze uitstekende Vorst de steden in *Overrijnsch-*

---

(1) TACITUS in AGRIC., c. 39.

(2) SUETONIUS in DOMITIANO, c. 6. et 13.

(3) SILIUS ITALICUS, *Lib.* III. vs. 607. Ed. Gott. 1798. JUVENALIS, *Satyr.* VIII. p. 83. Ed. Amst. 1650. MARTIALIS, *Epigr. Lib.* VII. *Epigr.* 6. Ed. Amst. 1645.

(4) JOSEPHUS, *de Bello Jud. Lib.* VII. c. 14.

(5) DIO CASSIUS, *Lib.* LXVII. p. 760, 761. TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 36.

(6) PLINIUS, *Lib.* II. c. 7. TACITUS spreekt van dezen SPURINNA, *Hist. Lib.* II. c. 11, 18, 36 *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 49.

(7) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 33. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 50. TACITUS zegt op de aangehaalde plaats, dat de Brukteren geheel uitgeroeid werden. Men vindt echter van hen, nog eenige eeuwen na dien tijd, gewag gemaakt. VAN WIJN, *Hist. Avondstonden* B. I. bl. 82. Aanm. *a*. Amst. 1800.

(8) VAN WIJN plaatst dit voorval onder het tweede consulschap van TRAJANUS, ten tijde dat TACITUS zijn mede-consul was. *Hist. Avondst.* B. I. bl. 82. Aant. *b*.

Germanië hersteld heeft (1). Men zal hieronder de gevestigde legerplaatsen en versterkingen moeten verstaan, welke de Romeinen tegen de invallen der Germanen, aan den oever des *Rijns*, en zelfs dieper landwaarts in, hadden opgeworpen, terwijl de rivier zelve nog daarenboven door eene vloot gedekt werd (2). Men vindt in het bijzonder melding gemaakt van een burg of kasteel van TRAJANUS, door eenigen tegenover *Maguntiacum* geplaatst, gelijk mede van eene *Colonia Trajana* aan den *Rijn*, naar gissing, tusschen *Vetera* en *Arenacium* (3). Door de zachtheid en wijsheid zijns bestuurs, en dat zijner onmiddellijke opvolgers HADRIANUS, ANTONINUS PIUS en MARCUS AURELIUS, bevond zich *Neder-Germanië* in eenen bloeijenden toestand, en deelde in al de voordeelen der rust en des vredes. De Batavieren genoten steeds de oude achting in de legers der Romeinen. Onder HADRIANUS, wien zij ook in zijne reistogten naar het *Oosten* vergezelden, trok hunne ruiterij, gewapend en te paard, al zwemmende over den *Donau*, en verschafte den Keizer, gelijk deze edelmoediglijk erkende, de overwinning op de Sarmaten en Roxelaners, welke in *Illijrië* gevallen waren (4). Op dezen togt trok zekere Batavier, SORANUS genaamd, in het bijzonder 's Keizers oplettendheid tot zich, wegens de behendigheid met welke hij eenen pijl, door hem opgeschoten, in het nederdalen, zoo juist met eenen anderen wist te treffen, dat hij dien door midden schoot. De Vorst zou de herinnering daarvan in eenige dichtregelen, nog aanwezig, verheerlijkt hebben (5). Hij begaf zich het volgende jaar naar *Germanië*,

98 J. na C.HR. · 120 · 121

(1) *Lib.* VIII. p. 328.

(2) *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 53.

(3) WAGENAAR, D. I. bl. 190. BRUINING, *Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 18.

(4) DIO CASSIUS, *Lib.* LXIX. p. 792. Van het verblijf der Batavieren aan den *Donau*, schijnt de naam van de stad *Passau* (*Patavi*, naar den Opperduitschen tongval) nog te getuigen. Welligt hebben zij op dat punt eene legerplaats of sterkte gehad. VAN LOON, D. I. bl. 233.

(5) JUNIUS teekent dit aan uit SUIDAS in zijne *Batav.* c. VI. p. 91. Het bewuste grafvers luidt:

Ille ego, Pannoniis olim notissimus oris,
Inter mille viros primus fortisque Batavos,
HADRIANO potui qui judice vasta profundi
Aequora *Danubii* cunctis tranare subarmis,
Emissumque arcu, dum pendit in aëre telum,
Ac redit, ex alia fixi fregique sagittâ:
Quem neque Romanus potuit, nec Barbarus unquam,
Non jaculo miles, non arcu vincere Parthus:
Hic situs; hic memori saxo mea facta sacravi.
Viderit, anne aliquis post me mea facta sequatur.
Exemplo mihi sum, primus qui talia gessi.

(Ik, die eertijds in de Pannonische gewesten, als de aanzienlijkste en dapperste onder duizend

121 J. na Chr. herstelde de vervallene krijgstucht, beval de nuttigste verbeteringen en voorzag in de behoeften van dat wingewest (1). Het beroemde *Forum Hadriani*, omstreeks het tegenwoordig dorp *Voorburg*, in welks naam men dien van *Forum* nog herkent, maakt het zeer waarschijnlijk, dat deze Vorst op zijne reize uit *Germanië* of *Gallië* naar *Brittanje*, het eiland der Batavieren bezocht en het genoemde Forum, eene openlijke markt-, handel- of geregtplaats, gesticht heeft, hetgeen door eenigen echter, schoon op onvoldoende gronden, aan MARCUS AURELIUS en LUCIUS VERUS wordt toegeschreven (2). Ongetwijfeld is dit gewest, voor *Rome* zoo belangrijk, het bijzonder voorwerp van de zorgen dezer Keizers, zoowel als van die hunner beide voorgangers geweest. Dat zij voor de groote wegen hier te lande zorg gedragen hebben, getuigt een mijl- of grenspaal, in de zestiende eeuw nabij *Naaldwijk* opgedolven, op welken hunne namen prijken (3).

167 De regering van den wijsgeerigen en vredeminnenden MARCUS AURELIUS, werd met slechts korte tusschenpoozen, door zware oorlogen tegen de Markomannen geschokt. (4) Een krijg met de Katten was voorafgegaan, welk volk reeds in *Rhetië* was doorgedrongen, toen het, even als de Cauchen, die in *Belgisch-Gallië* gevallen waren, door DIDIUS JULIANUS, gezagvoerder in *Neder-Germanië* en naderhand, door koop, zelf Keizer van *Rome*, verslagen werd (5). Vele volkplantin-
175 gen van Markomannen, Quaden en andere Germanen vestigden zich, op last en vergunning van MARCUS AURELIUS, na den afloop van den tweeden Markomannischen

---

Batavieren, algemeen bekend was; die, naar de getuigenis van HADRIANUS, in volle wapenrusting, de wijde breedte van den diepen *Donaustroom* konde overzwemmen; en die een pijl, uit den boog geschoten, terwijl hij nog in de lucht hing en nederdaalde, met eenen anderen pijl getroffen, en aan stukken geschoten heb; ik, die nooit door eenen Romein of Barbaar in het hanteren van de werpspiets, noch door eenen Parther in dat van den boog konde overtroffen worden, lig hier begraven; en deze gedenksteen vereeuwigt mijne daden. Laat een ander beproeven, of hij mijne bedrijven kan navolgen. Ik was mij zelven tot voorbeeld, daar ik het eerst zulke daden verrigt heb.''

(1) SPARTIANUS in HADRIANO, c. 10.

(2) VAN LOON, D. I. bl. 166, 167. WAGENAAR, D. I. bl. 191. ENGELBERTS, D. IV. bl. 309, 341—347. VAN WIJN, *Hist. Avondst.* B. II. bl. 14. SCHAYES, *les Pays-Bas avant et durant la domination Romaine*, T. II. p. 383.

(3) VAN LOON, D. I. bl. 169—174. De groote wegen, door de Romeinen ter vervoering van krijgsvolk en legervoorraad aangelegd, liepen door de geheele heerschappij en de landen der bondgenooten, van het eene einde naar het andere. *Rome* zelf was er het middelpunt van.

(4) De Markomannen houdt RAEPSAET, tegen het gevoelen van TACITUS aan, niet voor één bijzonder volk, maar vermoedelijk voor den algemeenen naam van die stammen der Sueven, welke tusschen de *Oder* en de *Elbe* woonden. *Mémoire sur l'origine des Belges*, p. 34, in de *Oeuvres complètes de* J. J. RAEPSAET, T. I. Mons. 1838.

(5) SPARTIANUS in DIDIO JULIANO, c. 1.

oorlog, in *Opper-* en *Neder-Germanië* aan den *Rijn*, en in onderscheidene gewesten des Rijks (1). 175 na CHR.

Met den dood van dezen voortreffelijken Vorst, zonk de luister van den Romeinschen staat. Onder zijn zoon en opvolger COMMODUS, die den troon door wreedheid en gruwelen bezoedelde, welken de vader door deugden had verheerlijkt, zouden de Friezen, of eenig ander Overrijnsch volk, door CLODIUS ALBINUS geslagen en verjaagd zijn geworden (2). DIO CASSIUS, een tijdgenoot, meldt echter van dit alles niets. In tegenspraak met EUTROPIUS, volgens wien COMMODUS gelukkig tegen de Germanen zou geoorloogd hebben (3), verhaalt hij de voorwaarden, op welke de dwingeland den vrede van de Markomannen en hunne bondgenooten bedong, ofschoon deze volken door MARCUS AURELIUS buiten staat gebragt waren, den krijg langer door te zetten (4). Te kortstondig was de regering van PERTINAX en die van DIDIUS JULIANUS, om de misslagen van het vorig bestuur te verbeteren. Dit was SEPTIMIUS SEVERUS voorbehouden, bij wien de Batavische lijfwachten in hooge achting stonden, vermoedelijk dewijl zij geen deel genomen hadden aan den moord van PERTINAX door de Praetorianen (5), noch aan de schandelijke veiling des Rijks, waardoor DIDIUS JULIANUS aan het hoog bewind gekomen was (6). Immers dat zij de gunst des Keizers door het ontwapenen der Praetoriaansche lijfschutbenden zouden verworven hebben (7), is geheel ongegrond, daar deze ontwapening door de Illyrische keurbenden verrigt is (8). Waarin hunne verdiensten ook mogen bestaan hebben, zeker is het, dat zij in dien tijd eene bijzondere onderscheiding genoten, niet alleen omdat zij eene afzonderlijke Cohors uitmaakten, maar ook het vereerend voorregt bezaten, om, even als de Romeinsche Hoplieden, wijngaardstokken, ten teeken van gezag, in de hand te mogen dragen (9). De Keizer zelf vormde evenwel uit de schoonste en dapperste mannen zijner Illyrische benden eene nieuwe lijfwacht (10). De Britsche veldtogt, met welken deze Vorst zijne werkvolle loopbaan besloot, zal hem op het 209—211.

(Margin at "Met den dood": 181—193)

(1) DIO CASSIUS, *Lib.* LXXI. p. 807—810.

(2) JULIUS CAPITOLINUS in CL. ALBINO, c. 1—7.

(3) *Lib.* VIII. p. 332.

(4) DIO CASSIUS, *Lib.* LXXII. p. 817. Verg. VAN LOON, D. I. bl. 183. WAGENAAR, D. I. bl. 192, 193.

(5) HERODIANUS, *Lib.* II. p. 94—98. Ed. Lugd. 1611.

(6) *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 65.

(7) VAN LOON, D. I. bl. 184. WAGENAAR, D. I. bl. 194.

(8) HERODIANUS, *Lib.* II. p. 97.

(9) DIO CASSIUS, *Lib.* LV. p. 565. Verg. VAN LOON, D. I. bl. 184, 185.

(10) DIO CASSIUS, *Lib.* LXXIV. p. 840.

209— 211 J. na Chr. eiland der Batavieren gebragt hebben, hetgeen echter door eenigen betwijfeld wordt (1). Op dien togt duidt waarschijnlijk het opschrift van eenen steen hier te lande gevonden, welke van de geloften spreekt door de » *Batavische Burgers*, *Broeders en Vrienden des Romeinschen volks gedaan*, *voor de behoudene heen- en terugreis van hunne Heeren* MARCUS AURELIUS ANTONINUS PIUS *Augustus*, *en* PUBLIUS SEPTIMIUS GETA *Caesar*," beide zonen van SEVERUS, die hem naar *Brittanje* verzelden (2). Spreekt deze gedenksteen niet van SEVERUS zelven, onderscheidene anderen, mede alhier opgedolven, getuigen van 's Keizers oponthoud. Het opschrift van een dezer overblijfselen schijnt van eenen altaar, door hem in het jaar twee honderd vijf hersteld, te gewagen; terwijl een ander, in het begin der zestiende eeuw te *Roomburg* bij *Leiden* gevonden, te kennen geeft, dat hij, in dien omtrek, een wapenhuis voor eene keurbende vrijwilligers, welk door ouderdom vervallen was, tijdens de landvoogdij van VALERIUS PUDENS, onder het opzigt van den overste CAECILIUS BATO heeft doen herstellen (3).

ANTONINUS, meer bekend onder den schimpnaam van CARACALLA, was door den moord aan zijn broeder GETA gepleegd, twee jaren in het alleenbezit des troons gebleven, toen de bewegingen der Allemannen en Cennen of Katten hem aanspoorden *Rome*, het
214 tooneel zijner gruwelen, te verlaten (4). De Allemannen, van welke de geschiedenis in dit tijdperk het eerste melding maakt, waren, gelijk hun naam reeds te kennen geeft, eene zamenvloeijing van verschillende Germaansche volken tusschen den *Rijn*, den *Mein* en den *Donau* gezeteld, en die zich, naar het schijnt, tegen de Romeinen vereenigd hadden (5). CARACALLA versloeg hen aan den *Mein*, en nam, naar gewoonte,

(1) Ten bewijze dat SEVERUS zich aan den *Rijn* opgehouden heeft, haalt WAGENAAR, D. I. bl. 194. ZOSIMUS, *Lib.* I. c. 13 aan; doch deze geschiedschrijver spreekt aldaar niet van SEPTIMIUS, maar van ALEXANDER SEVERUS.

(2) DIO CASSIUS, *Lib.* LXXVI. p. 868. HERODIANUS, *Lib.* III. p. 145.

(3) VAN LOON, D. I. bl. 185—190, alwaar de afbeeldingen dezer merkwaardige overblijfselen gevonden worden, welke het buitendien reeds ongegronde gevoelen van BILDERDIJK tegenspreken, dat er geen blijk is, dat de Romeinen, sedert het verdrag met CIVILIS, legioenen of bevelhebbers op het eiland der Batavieren hadden, noch ook ten Noorden van dat eiland. *Gesch. d. Vaderl.* D. I. bl. 35. Zie voorts WAGENAAR, D. I. bl. 194—196. Vrijwilligers of *Voluntarii* waren krijgsknechten, welke noch uit hoofde van hunnen ouderdom, noch uit kracht van bedongen soldij tot de krijgsdienst konden gedwongen worden, maar vrijwillig dienden. WAGENAAR, D. I. bl. 194 *Aanm.* I.

(4) De Cennen, door DIO CASSIUS, *Lib.* LXXVII. p. 876, een Keltisch volk genoemd, houden eenigen voor Katten, dewijl van hen elders nergens wordt gewag gemaakt. STUART, D. XXVIII. bl. 45. Ook duidt het geheele verhaal op een Overrijnsch, niet op een Gallisch volk.

(5) WAGENAAR, D. I. bl. 197. *Aanm.* 3. STUART, D. XXVIII. bl. 45.

den bijnaam ALLEMANICUS aan (1). De Cennen of Katten daarentegen noodzaakten hem, 214 J. na Chr.
den veiligen aftogt op Romeinsch grondgebied voor geld van hen te koopen; hetgeen eenige volken, tot aan de zeekusten bij den mond der *Elbe* toe, deed verstouten, op gelijke wijze met den Keizer te onderhandelen, die hunne bedreigingen voor groote geldsommen afkocht (2). Mogelijk heeft CARACALLA in dien tijd weder het eiland der Batavieren bezocht, indien althans de verklaring van een gebrekkig oud opschrift juist is, volgens welk hij den altaar, door SEVERUS aldaar hersteld, plegtig zou hebben ingewijd (3). Om de Germanen aan zich te verbinden, wier verachting voor zijn persoon, door zijne trouwloosheid en wreedheid was opgewekt, koos hij hunne schoonste en sterkste manschap tot lijfwacht uit, en won inzonderheid hunne genegenheid, dewijl hij zijn hoofd met goudgele lokken naar hunnen smaak tooide, en dikwijls het Romeinsche gewaad voor de Germaansche kleederdragt verwisselde (4). Van den *Rijn* trok hij naar den *Donau*, en na op de Geten in *Dacië* eenige voordeelen behaald, en met de Daciërs zelve een verbond gesloten te hebben, begaf hij zich door *Thracië* over den *Hellespont* naar het westelijk *Azië*, alwaar het monster, wreeder dan NERO, doller dan CALIGULA en achterdochtiger dan TIBERIUS, door eenen zijner Hoplieden vermoord werd. De moor- 218
denaar wilde ontvlugten, maar bezweek onder de werpschichten der Germaansch-Batavische ruiterij (5).

Na het kortstondig bewind van MACRINUS, en de schandelijke regering van HELIOGABALUS, schepte het Rijk verademing onder ALEXANDER SEVERUS, wiens laatste regeringsjaren door de invallen der Germanen in *Gallië* verontrust werden. De zwakke strijdmagt aan den *Rijn*, vroeger uit acht keurbenden bestaande, doch thans op drie gesmolten, van welke er twee in *Opper-* en een in *Neder-Germanië* gelegerd waren (6), had ongetwijfeld de Overrijnsche volken uitgelokt, en deze strooptogten gemakkelijk gemaakt.
ALEXANDER vatte de wapenen op en verliet met eene geduchte krijgsmagt *Rome*, doch 235
vond het afgeloopene *Gallië* bij zijne komst, reeds door de Germanen verlaten. Niettemin trok hij voort tot aan den *Rijn* en sloeg eene schipbrug over die rivier, doch werd nog vóór het openen van den veldtogt, door eigen krijgsvolk, niet ver van *Mentz*, ver-

(1) AURELIUS VICTOR, *de Caesaribus*, p. 216 in: *Hist. Rom. Epitom.* Amstel. 1647. SPARTIANUS in CARACALLA, c. 10.

(2) DIO CASSIUS, *Lib.* LXXVII. p. 876, 891.

(3) VAN LOON, D. I. bl. 193, 194.

(4) HERODIANUS, *Lib.* IV. p. 168.

(5) DIO CASSIUS, *Lib.* LXXVII. p. 882. SPARTIANUS in CARACALLA, c, 6, 7. HERODIANUS, *Lib.* IV. p. 185. AURELII VICTORIS *Epit.* p. 249.

(6) STUART, D. XXVIII. bl. 316.

236 J. na Chr. moord (1). Maximinus, door het heir in *Gallië* tot Keizer verheven, trok met het magtige leger, door Oostersche boogschutters en Germaansch-Batavische bondgenooten versterkt, over den *Rijn*. De Germanen zochten eene schuilplaats in de wildernissen en moerassen, terwijl hunne velden verwoest, hunne gehuchten en woningen verbrand, en hunne runderen en veldvruchten de buit des krijgsvolks werden. De digtbegroeide bosschen en broekgronden, maakten den Romeinen het verder doordringen ten uiterste bezwaarlijk, te meer dewijl zij hier den vijand aantroffen, welke zich al de voordeelen van den grond ten nutte maakte. Maximinus echter vervolgde hen in de moerassen; en poelen noch grondelooze kolken zetten perken aan zijne vaart. Eens de Germanen tot aan eene uitgestrekte watervlakte terug geslagen hebbende, over welke zij al zwemmende trachtten te vlugten, stortte hij zich alleen, in spijt zijner beschroomde benden, in het bedriegelijke meer, waarin zijn paard spoedig tot den buik toe wegzonk. De Germanen, die zich terstond tegen hem vereenigden, sloeg hij ter neder en verdedigde zich, tot dat zijn krijgsvolk het voorbeeld des veldheers volgde. Woedend werd nu in het water het gevecht, op het land begonnen, voortgezet. Er vielen vele Romeinen; weinige Germanen ontkwamen de slagting, en heuvels van lijken stegen uit den poel op, welke door het bloed der verslagenen rood geverwd was. Men vermoedt, dat deze strijd niet ver van het eiland der Batavieren is voorgevallen (2). In onderscheidene andere gevechten moest evenzeer Germaansche dapperheid, voor de stoutheid en het geweld van maximinus zwichten. Met eene menigte krijgsgevangenen en grooten buit keerde de Keizer, in het begin des winters, naar *Pannonië*, met het doel om in het aanstaande voorjaar *Germanië* tot aan den Oceaan toe te onderwerpen, doch werd hierin door de woelingen des Rijks, in welke de Germaansch-Batavische ruiters hem onder-
240 steunden (3), en eindelijk door den dood verhinderd (4).

Pupienus maximus en balbinus waren inmiddels door den Raad met het keizerlijk gezag bekleed. Beide echter vonden in *Rome* een hevigen tegenstand van de zijde des volks, en bovenal der Praetoriaansche lijfwachten, welke het niet konden verkroppen, dat niet zij, maar de Raad den troon begeven had (5). Het misnoegen bleek te duidelijk dan dat niet maximus, behalve de lijfwacht door balbinus opgerigt, nog eenige Germaansch-Batavische benden in dienst hield, op wier trouw hij zich het veiligst konde verlaten, en wier genegenheid hij vroeger door zijn gematigd bewind aan den *Rijn*

(1) Stuart, D. XXVIII. bl. 335. Verg. wagenaar, D. I. bl. 198. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 67. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 50, 51.

(2) Wagenaar, D. I. bl. 199. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 52.

(3) Herodianus, *Lib.* VIII. p. 295.

(4) Herodianus, *Lib.* VII. p. 258—261. Eutropius, *Lib.* IX. p. 334

(5) Capitolinus in maximo et balbino, c. 13.

verworven had (1). Doch deze toegenegenheid verwekte wantrouwen onder de Praetorianen, welke vreesden, dat deze Germanen mogten gebruikt worden, om hen te ontwapenen, waarvan SEPTIMIUS SEVERUS het voorbeeld had gegeven, en dit verleidde hen, om de beide Keizers van het leven te berooven. De Capitolijnsche spelen, welke de bevolking van *Rome* bezig hielden, verschaften hun hiertoe eene geschikte gelegenheid; en op een tijd dat de Vorsten zich genoegzaam alleen bevonden, rukten zij naar het paleis op. MAXIMUS hiervan onderrigt, ontbiedt terstond de Germaansch-Batavische benden, die talrijk genoeg waren, om de zamengezworenen te wederstaan; doch BALBINUS, zijnen rijksgenoot van heerschzuchtige oogmerken verdenkende, geeft tegenbevel. Noodlottig misverstand! Terwijl deze gewigtige oogenblikken in ijdele verwijtingen en onderhandelingen verkwist worden, overweldigen de hofbenden de lijfwacht aan de poorten van het paleis, en dringen tot de Keizers door, die zij, onder de onbeschaamdste smaadredenen, langs de straten naar de legerplaats slepen. Te vergeefs snellen de Germanen ter redding hunner Vorsten aan, welke zij vermoord en deerlijk mishandeld op den weg vinden liggen. Geen bloed nutteloos willende verspillen, keeren zij naar hunne legerplaats terug, terwijl de dertienjarige GORDIANUS door het krijgsvolk tot Keizer wordt uitgeroepen (2). 240 J. na CHR.

De zegepraal der Praetorianen op den Raad konde slechts de oppermagtige beschikking des krijgsvolks over de openbare aangelegenheden bevestigen, en den ondergang van den staat verhaasten. »Het Romeinsche Rijk," merkt MONTESQUIEU aan, »was in deze eeuw eene soort van ongeregelden staat, nagenoeg gelijk aan dien van *Algiers*, waar het krijgsvolk de oppermagt heeft, en er eene overheid, welke men Dei noemt, aanstelt en afzet (3)." In de vijftig jaren, welke den dood van ALEXANDER SEVERUS volgden, telt men meer dan vijftig Caesars, van welke er éénmaal dertig te gelijk werden aangesteld, die, zoo als dezelfde Schrijver opmerkt, »niet anders waren dan de eerste staatsdienaars van een gewelddadig bestuur, te bijzonderen nutte van den krijgsman gekozen (4)." De grenzen des Rijks strekten zich nog wel uit van den *Atlantischen Oceaan* tot aan den *Tigris*, en van het *Atlas gebergte* tot aan den *Rijn* en *Donau*, maar de veerkracht van den staat was verlamd, de volksgeest, door langdurige onderdrukking, uitgebluscht, de nijverheid ontmoedigd en de zeden onder de dwingelandij ten eenenmale verbasterd. De verwaarloosde krijgstucht en de slappe, achtelooze regering der steeds afwisselende beheerschers, stelden de schoonste wingewesten bloot voor de stoute aanvallen der woeste volken uit het Noorden en Oosten, welke spoedig het

(1) HERODIANUS, *Lib.* VIII. p. 317.

(2) HERODIANUS, *Lib.* VIII. p. 319—321. CAPITOLINUS in MAXIMO et BALBINO, c. 14.

(3) *Considérations sur la grandeur et la décadence des Romains*, c. 16.

(4) Ibidem c. 16.

240 J. na Chr. verval des Romeinschen rijks bemerkten, en zich daarvan bedienden, om hunne roof- en heerschzucht te bevredigen (1).

De verminderde Romeinsche krijgsbenden in de verwaarloosde vestingen langs den *Rijn* waren niet in staat, den steeds meer en meer aandringenden volkenstroom uit *Germanië* te wederstaan. Het eiland der Batavieren, door de krijgsopschrijvingen en oorlogen der Romeinen grootendeels ontvolkt, en zonder genoegzame verdediging, werd eene gemakkelijke prooi van de Franken en der naburige volken, welke sinds de laatste helft der derde eeuw, zich beurtelings aldaar vestigden, en thans in onze Geschiedenis de plaats der vroegere bewoners vervangen. De Batavieren houden nu op een gevestigd volk te zijn; zij versmelten onder de Franken, Friezen, Saksers of andere Germaansche stammen en in de Romeinsche legers, onder welke zij nog twee eeuwen later genoemd worden. Vóór wij hen geheel uit het oog verliezen, zullen wij de zeden en gebruiken van dat voor ons merkwaardig volk schetsen, en den toestand des lands, ten tijde van den Romeinschen invloed, beschouwen.

Ondanks den langdurigen omgang met de Romeinen, waren de Batavieren, even als de Germaansch-Belgische en andere Nederlandsche stammen, getrouw gebleven aan hunne voorvaderlijke gewoonten. Van deze af te wijken en die van vreemdelingen te omhelzen, zou een teeken van slavernij, eene miskenning van het vaderland, eene daad van lafheid, elk vrij volk onwaardig, geweest zijn. Het verloop van drie eeuwen had derhalve in hunnen maatschappelijken en zedelijken toestand, slechts weinige en geene belangrijke veranderingen voortgebragt (2). » Zij vereerden steeds," zoo als CIVILIS zich uitdrukt, » den *Rijn* en de Goden van *Germanië* (3)"; en TACITUS, die eene halve eeuw na het tijdvak van dezen held, de zeden der Germanen beschreef, maalt hen nog af als halve Barbaren, in vele opzigten niet ongelijk aan de wilden van *Noord-Amerika*, of aan de Aziatische horden langs de kusten der *Zwarte Zee* (4). De Romeinen, slechts op oorlogen en veroveringen bedacht, en meer de bedwingers en verwoesters dan de weldoeners der wereld, bekommerden zich weinig om de zedelijke en verstandelijke beschaving der wingewesten of die hunner bondgenooten. Trouwens zij zelven waren, over het geheel, slechts met een waas van beschaving overdekt; mogen eenige mannen onder hen in de letteren en wetenschappen geschitterd hebben, niets bewijst ons, dat die beschaving ook op het volk is afgedaald, en van weldadigen in-

(1) Verg. GIBBON, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, Ch. VII. p. 78. Ed. London 1836.

(2) Zie LE FRANCQ VAN BERKHEIJ, *Nat. Hist. v. Holl.*, D. III, St. I. bl. 363. SCHAIJES, T. II. p. 62, 84, 152—155, 320—326, 368.

(3) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 17.

(4) Verg. VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterk.*, D. I. bl. 13. J. J. RAEPSAET, in zijne *Mémoire sur l'origine des Belges*, leidt den oorsprong der Germanen van de Krimsche Tartaren af, uit de treffende overeenkomst tusschen de zeden, gewoonten en zelfs de taal der beide volken. Zie *Oeuvres Completes de* J. J. RAEPSAET, T. I. Mons. 1838.

vloed geweest is op de opvoeding en het onderwijs van het algemeen, hetwelk veelmeer, even als bij de Grieken, altijd in de diepste onwetendheid schijnt verkeerd te hebben (1). Zij konden alzoo niet werken op de geestontwikkeling der bevriende en veroverde volken; en de spaarzame berigten der latere Romeinsche schrijvers bewijzen ook overtuigend, dat de Batavieren der derde eeuw nog dezelfde waren als in de dagen van TACITUS, welke groote zedeschilder de Germanen van zijnen tijd, met al de kenmerken der waarheid afmaalt (2). De overstrooming van *Batavië* onder en na de regering van GALIËNUS, door de stamgenooten der Batavieren, zal de gehechtheid dezes volks aan zijne aloude gebruiken en instellingen nog versterkt hebben (3). 240 J. na CHR.

De oorsprong der Teutonen (Teutsohnen), later Germanen genoemd, ligt in het duister. TACITUS hield hen voor oorspronkelijke en onvermengde inboorlingen van hun eigen land (4); men schijnt hunne afkomst echter in het Oosten, en wel in het Noord-Westelijk *Azië* te moeten zoeken (5). Zij waren in verschillende volksstammen verdeeld, doch door overeenkomst van taal, zeden en godsdienst aan elkander verbonden. Wat derhalve de oude Schrijvers van hen, in het algemeen, melden, is op allen, in het bijzonder, alzoo ook op de oude Noord-Nederlandsche volken en bovenal op de Batavieren toepasselijk, die gewis het meest van allen met de Romeinen in aanraking kwamen en met hen bekend waren (6). TACITUS teekent daarenboven naauwkeurig op, wanneer een der Germaansche stammen zich door iets bijzonders van de overigen onderscheidde (7). Eene beschouwing van den aard, de zeden en gewoonten, van de maatschappelijke en staatkundige instellingen, van de godsdienstige denkbeelden en plegtigheden der Germanen, welke als een nieuw menschengeslacht op het tooneel der wereld verschijnen, zal niet alleen die der Batavieren, maar ook tevens die van

(1) SCHAYES, T. II. p. 55, 56.

(2) Zie VAN WIJN, *Hist. Avondst.* B. I. bl. 118—122. De vraag, of TACITUS zelf in *Germanië* geweest is, gelijk men uit eene plaats bij PLINIUS *den oude* en bij TACITUS zelven beweerd heeft, wordt door dezen beroemden oudheidkenner echter ontkennend beantwoord. *Hist. Avondst.* B. I. bl. 109—117.

(3) SCHAYES, T. II, p. 327.

(4) *De Mor. Germ.* c. 2.

(5) RAEPSAET, in de bovenaangehaalde *Mémoire sur l'origine des Belges.*

(6) LE FRANCQ VAN BERKHEY, D. III. St. II. bl. 442.

(7) Over de Germanen, hunne zeden en gewoonten raadplege men, behalve TACITUS, de hoofdbron, het belangrijk werk van E. M. ENGELBERTS, *Aloude Staat der Vereenigde Nederlanden*, 4 Deelen. Amst. 1784—1799; GIBBON, Ch. IX. p. 85—95; SCHAYES, T. I. p. 156—320. Men vergelijke tevens met het volgende verslag over de Batavieren, wat wij betrekkelijk dit volk, tijdens hunne komst in deze gewesten, hierboven bl. 52—55, gezegd hebben, hetgeen ter staving zal strekken, dat zij, tot op het einde van hun bestaan, genoegzaam dezelfde gebleven zijn.

240 J. na Chr. de volken leeren kennen, welke met en lang na hen den Nederlandschen grond bewoonden, en wier verdere lotgevallen den inhoud van de nieuwere geschiedenis van *Europa* in het algemeen, en die van *Nederland* in het bijzonder, uitmaken. » De beschaafde volken van ons werelddeel," merkt GIBBON zeer juist op, » ontsproten uit de wouden van *Germanië;* en in de onbeschaafde instellingen dezer Barbaren, kunnen wij nog den oorsprong onzer tegenwoordige wetten en zeden onderscheiden." (1)

De Germanen waren van eene rijzige, kloeke gestalte, sterk gespierd en welgebouwd van ligchaam, van een krijgshaftig voorkomen, open uitzigt, met helderblaauwe oogen en blond haar dat langs de breede schouders golfde, wanneer het niet opgebonden of afgesneden was. Minder door fijne en geregelde gelaatstrekken, dan door welgevormde leden, eene schoone en ongedwongene houding, bloeijende gezondheid en frissche kleur zullen de Germaansche vrouwen zich onderscheiden hebben, wier goudgele lokken de Romeinsche schoonen bekoorden, welke deze door kunst trachtten na te bootsen. Ook de kinderen waren schoon van gedaante en fraai van leest (2).

Wat met betrekking tot de zedelijke hoedanigheden der Germanen kan gezegd worden, is dat hun al de deugden en gebreken aankleefden, welke den mensch in den onbeschaafden staat eigen zijn. Dapperheid, moed en volharding vormden de hoofdkaraktertrekken dezer strijdhaftige volken, waardoor het hun eindelijk mogelijk werd, na eene worsteling van vier eeuwen, het magtigste rijk der wereld te vernietigen. Niet minder koesterden zij een hoog gevoel voor vrijheid en onafhankelijkheid; de dood was in de oogen des Germaans minder vreeslijk, dan de slavernij, en de vrouwen zelfs kozen genen boven deze (3). Eerbaarheid in de mannen, kuischheid in de vrouwen, en gastvrijheid bij allen waren deugden, welke de verbasterde Romeinen het meest in de Germanen bewonderden. » Geen volk" zegt TACITUS, » is guller in het onthalen, en herbergen. Iemand, wie hij ook zij, buiten te sluiten, wordt voor schandelijk gehouden. Ieder neemt hem in en discht op, naar vermogen. Is er niet meer, dan wordt hij, bij wien de vreemdeling ingekomen was, zijn wegwijzer naar eene andere woning, en zij gaan, ongenoodigd, naar het naaste huis, om 't even welk. Even heusch worden zij daar verwelkomd. Bekend of onbekend, niemand maakt hierin eenig onder-

(1) *Ch.* IX. p. 85.

(2) POMPONIUS MELA, *Lib.* III. c. 3. *num.* 5. TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 4. *Hist. Lib.* IV. c. 14. SUETONIUS *in* CALIGULA, c. 47. JOSEPHUS, *de Bello Judaico. Lib.* II. c. 16. HERODIANUS, *Lib.* IV. p. 168. OVIDIUS, *Amor. Lib.* I. *Eleg.* 14. vs. 45. MARTIALIS, *Epigr. Lib.* XIV. *Epigr.* 176. *Lib.* VIII. *Epigr.* 33. LE FRANCQ VAN BERKHEY, D. III. St. II. bl. 438—455. ENGELBERTS, D. I. bl. 337–348. Indien men SIDONIUS APOLLINARIS (*Lib.* VIII. *Epist.* 9) geloof mag schenken, was de gewone ligchaamslengte eens Germaans, zeven voet. Vergelijk CAESAR, *de Bello Gallico, Lib.* I. p. 38.

(3) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 7.

scheid. Zoo de vreemdeling, bij zijn vertrek, om iets vraagt, is het de gewoonte hem zulks te geven; en men maakt evenmin zwarigheid, iets van hem te verzoeken. Zij houden van geschenken, maar rekenen het gegevene niet toe, noch zich door het ontvangene, verpligt. De omgang met hunne gasten is vrolijk (1)." Evenzeer wordt hunne trouw en opregtheid geprezen, van welke de Germaansch-Batavische Cohorten onderscheidene bewijzen gaven, wanneer het leven hunner meesters gevaar liep, en deze door hunne eigene onderdanen verlaten werden (2). En mogen er eenige voorbeelden bestaan, welke de tegenovergestelde getuigenis van andere Schrijvers schijnen te wettigen, dan mag men vooronderstellen, dat de Germanen er door de omstandigheden en door het voorbeeld der Romeinen zelfs, toe gedwongen werden. De regtvaardige CATO toch wilde CAESAR, na eene overwinning, door trouwloosheid op de Nerviërs behaald, aan het overschot der overwonnenen hebben uitgeleverd, om den vloek des meineeds van *Rome* af te wenden (3). Tegenover deze deugden en prijzenswaardige hoedanigheden stonden luiheid en werkeloosheid in tijd van vrede, en de hieruit ontspruitende zucht om in onmatigheid, drank en spel verstrooijing te zoeken; ondeugden aan welke de Germanen, bij gebrek van betere uitspanningen, over het geheel, ten uiterste verslaafd waren. Aan het dobbelspel offerden zij zelfs hunnen dierbaarsten schat, de vrijheid op (4); en de drank wekte vaak in hen die onstuimige woede, die wreedheid, wraak- en twistzucht, welke, even als hunne onwetendheid en bijgeloof, de natuurlijke gevolgen waren hunner opvoeding en der onbeschaafdheid in welke zij gedompeld waren. Van eenige Germaansche volken wordt echter opgeteekend, dat zij ten strengste den invoer van wijn verboden, uit vreeze voor weelde en zedenbederf (5); en de Tenkteren, een Nederlandsch volk, vermaanden de Ubiërs ten tijde van den Batavischen opstand » dat zij die wellusten zouden verlaten, van welke de Romeinen zich met meer vrucht dan van hunne wapenen bedienden, om de onderhoorige volken te ontzenuwen (6)."

240 J. na CHR.

Tot aan de huwbare jaren gingen de Germanen genoegzaam geheel naakt. In den mannelijken leeftijd bekleedden zij zich met een korten mantel uit dierenvacht bereid, welke met het haar naar buiten gekeerd, om de schouders gehangen en met een

---

(1) *De Mor. Germ.* c. 21. Vergeleken met c. 31.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* XIII. c. 54. SUETONIUS in CLAUDIO c. 25; in GALBA, c. 20. HERODIANUS, *Lib.* IV. p. 185. VIII. p. 319, 321.

(3) VAN KAMPEN, *Verk. Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 5. Haarl. 1819.

(4) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 15, 22, 23.

(5) CAESAR, *de Bello Gallico, Lib.* II. p. 56. IV. p. 81.

(6) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 74. Vergelijk LE FRANCQ VAN BERKHEY, D. III. St. II. p. 474—485. GIBBON, Ch. IX. p. 88. SCHAYES, T. I. p. 159—166.

240 J. na Chr. gesp of doorn vastgemaakt werd, ten einde wind en regen af te keeren; doch in hunne woningen lagen zij dikwerf ongedekt om den haard. De rijksten en aanzienlijksten onderscheidden zich door onderkleederen van leder of grof linnen, die zoo eng om het lijf sloten, dat zij den vorm der ledematen geheel deden uitkomen; ook droegen zij broeken van schapenvacht, die tot de knieën afhingen, en versierden zich waarschijnlijk met halsketenen en ringen. Veel werks maakte men van het haar, en poogde de goudgele tint door zekere kalkloog te verhoogen. Het was gewoonlijk met eenen knoop in den nek of boven op het hoofd vastgebonden, en somtijds door een teenen korfje of mutsje van dierenhuid gedekt. Lange haren mogt alleen de vrijgeboren dragen. De baard werd geschoren, doch men droeg zware knevels, die opgestreken werden of over de bovenlip afhingen. Sommigen lieten haar en baard wassen, tot dat zij eenen vijand geveld hadden. De tooi der vrouwen verschilde wat den vorm, niet wat de stof betreft, van dien der mannen; dewijl haar gewaad borst en armen onbedekt liet. Zij bedienden zich dikwijls van een linnen kleedje zonder mouwen met purper afgezet; en doeken van dezelfde stof strekten haar tot hoofddeksels. In de jeugd droegen zij het haar los, maar vervolgens werd het op de kruin van het hoofd opgebonden, of met een kam of haarnaalden opgestoken, zoodat de einden vrij afhingen. De voeten waren, even als die der mannen, alleen in den wintertijd, door eene soort van schoenen of laarsjes uit dierenhuiden, hout of boombast, geschoeid (1).

Hunne spijzen waren zeer eenvoudig, en bestonden uit wilde vruchten, bijzonder wilde peeren en appelen, versch en gezouten vleesch, spek, wildbraad, tam en wild gevogelte, gestremde melk, boter en kaas. Uit gerst en haver werd eene soort van brei of pap bereid; ook is het zeer waarschijnlijk, dat men uit koorn brood gebakken, doch spaarzaam gebruikt heeft. Kunsteloos werden de spijzen toebereid; het vleesch werd gebraden of gekookt, ook wel met de handen of voeten in dierenhuiden murw gekneed; de vruchten werden raauw genuttigd. Hun gewone drank is buiten twijfel water geweest, soms met melk of honig gemengd; ook bereidden zij uit gerst en koorn eene soort van bier, moutwijn of eenig ander bedwelmend, sterk vocht; appeldrank en mede, uit hop, honig en water zamengesteld, waren hun insgelijks bekend; en bij eenige stammen ook de wijn. Op de vriendschappelijke bijeenkomsten en maaltijden, verschenen de gasten gewapend. Na zich gewasschen te hebben, werd elk eene bijzondere plaats aangewezen, en een laag, klein tafeltje met drie pooten voor hem geplaatst, aan welk hij afzonderlijk at van hetgeen hem werd voorgediend. Deze tafeltjes werden slechts des winters gebruikt en rondom den vuurhaard geplaatst; des zo-

---

(1) Pomponius mela, *Lib.* III. c. 3. Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 17, 20. Plinius, *Lib.* XXVII. c. 12. Martialis, *Lib.* XIV. *Epigr.* 26. Tacit. *Hist. Lib.* IV. c. 61. Le francq van berkhey, D. III. St. II. bl. 455—468. Engelberts, D. I. bl. 349, 355—360. D. II. bl. 138. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 11. Schayes, T. I. p. 183—189. Janssen, *Grafheuvelen der oude Germanen*, bl. 16—18.

mers nuttigde men den maaltijd onder den blooten hemel op het gras, ook wel op 240 J.
riet, biezen of boombladeren, en de aanzienlijksten op dierenhuiden. De dapperste na Chr.
en sterkste der gasten nam de voornaamste plaats in, welke hem wel eens door een ander betwist werd, en dan moesten doorgaans de wapenen het geschil beslechten. De overigen plaatsten zich, naar ieders rang, naast hem in het rond, en hem werd de eerste keuze uit de beste stukken aangeboden. Op de groote gastmalen, waar belangrijke huisselijke aangelegenheden, of zaken van staat, van oorlog of vrede behandeld werden, stonden de schilddragers achter de aanzienlijkste gasten, die hun zwaard op zijde hielden, terwijl de speervoerders tegen hen over zaten, zoo dat zij te zamen eenen kring vormden. De spijzen werden zindelijk op aarden, houten of uit teenen gevlochten, somtijds wel op metalen, zelfs op zilveren schotels opgedischt, en voor elken gast, rangswijze, nedergezet. Het gastmaal werd met vleesch en brood geopend, en niet meer dan eene soort van spijs tevens aangebragt en afgenomen. Bij de plegtige, of gelijk men thans zeggen zou, diplomatieke maaltijden, waren de vrouwen niet tegenwoordig. De gasten werden door de jeugdige zonen en dochters van den huize, ook wel door de wapendragers en schildknapen bediend, die tevens voor hen inschonken, en hun den drank in drinkhorens of bekers toebragten. Het is onzeker, doch zeer waarschijnlijk, dat de Germanen, gelijk andere Noordsche volken, ook de bekkeneelen hunner verslagene vijanden tot drinkschalen gebezigd hebben. Allen dronken uit éénen hoorn of berkenmeijer, welke den voornaamste van het gezelschap het eerst werd aangeboden, die er naar genoegen uitdronk en hem dan, weder aangevuld, dengenen, die naast hem zat, toebragt; de beker ging op deze wijze het gezelschap rond, en iemand dien aan te bieden, zonder dat men er eerst zelf uitgedronken had, werd als eene beleediging opgenomen. Deze maaltijden en drinkgelagen, welke zeer dikwijls plaats hadden, duurden gemeenlijk den ganschen dag en nacht door, of zoo lang er nog iets van den voorraad voorhanden was. De daden der helden en van het voorgeslacht werden gezongen, en menige teug aan hunne nagedachtenis gewijd. De zwaarddans der jongelingen behoorde mede onder de tafelvermaken, en de toejuiching der aanschouwers was het eenige loon van dit gevaarlijk wapenspel. Niet altijd liepen deze gasterijen even vriendschappelijk af. Door drank verhit, kwamen de driften, bij tegenstrijdigheid van gevoelen, ligtelijk in beweging; men bepaalde zich niet lang bij scheldwoorden, de wapenen werden spoedig opgevat, en de dadelijkheden tot uitersten opgevoerd (1).

De Germanen woonden niet in bemuurde steden waarvan zij eenen afkeer hadden (2). Burgen, of liever bergplaatsen voor wapenen en leeftogt, bezaten zij waarschijnlijk reeds

---

(1) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 22, 23, 24. Pomponius mela, *Lib.* III. c. 3. Plinius, *Lib.* XVIII. c. 17. De lange, *Verh. over de Batavieren*, bl. 21, 23—27. 's Hage 1730. Engelberts, D. II. bl. 54—90.

(2) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 16, vergeleken met *Hist. Lib.* IV. c. 64. Ammianus mar-

240 J. na Chr. vóór de komst der Romeinen (1). Hunne woningen waren van elkander en waar elk het goed dacht, bij een bosch, weide, bron of beek opgeslagen; in de lage streken doorgaans op heuveltjes of opgeworpene hoogten, *terpen* of *torpen* en naderhand *vliebergen* genoemd, om zich voor de overstroomingen der vloeden te beveiligen. Voorts waren deze woningen zeer eenvoudig, meestal van eene ronde gedaante, uit wilgen- en berkentakken of stammen gevlochten, die bij de aanzienlijksten, tot sieraad en ter wering van de buitenlucht, zeer zorgvuldig met eene soort van blinkende klei- of potaarde bestreken waren. Het dak was met stroo of riet bedekt, en voorzien van eene opening om den rook en damp uit te laten, en het licht toegang te vergunnen. Elke woning was door een ruimen hof omringd, waarschijnlijk met schuren tot berging van het vee in den winter voorzien; de levensvoorraad werd in dat jaargetijde tegen de gestrengheid der koude, in diepe kuilen bewaard. Het huisraad zal zich bij de allernoodzakelijkste voorwerpen bepaald, en wegens de schaarschheid van ijzer en koper, hoofdzakelijk uit hout- en aardewerk bestaan hebben. Beestenvachten, of een weinig stroo op den grond gespreid, strekten tot rustplaatsen; en de bewerking hunner houten banken en tafeltjes zal met het overige in overeenstemming geweest zijn. De wanden waren vermoedelijk met de wapenen des huisvaders bedekt (2).

Huwelijks-verbindtenissen werden onder de Germanen niet vóór den volwassen leeftijd aangegaan, en slechts jonge lieden even kloek, van gelijke jaren en ligchaamsgestalte met elkander vereenigd. Men bepaalde zijne keuze bij ééne vrouw, uitgezonderd eenige der voornaamsten, welke zich, uit hoofde van hun aanzien, met meer dan ééne in den echt verbonden. Niet onwaarschijnlijk is het, dat de Batavieren, als de voortreffelijksten onder de volken van *Germanië*, tot die stammen behoord hebben van welke TACITUS zegt, »dat onder hen geene andere dan maagden huwen, waardoor de hoop en wensch van huisvrouw te zijn, zich tot slechts ééne verbindtenis bepaalt. Deze nemen" voegt hij er bij, »op dezelfde wijze éénen man aan, als maar één ligchaam, één leven, opdat hare gedachten, hare begeerten, zich niet verder zouden uitstrekken, en zij den man niet als echtgenoot, maar als het huwelijk zelf, zouden beminnen (3)." In de tegenwoordigheid en met toestemming van ouders en nabestaanden,

---

CELLINUS, *Lib.* XVI. c. 2. DE LANGE, *Verh. over de Bat.* bl. 54—63. ENGELBERTS, D. I. bl. 388—391. GIBBON, Ch. IX. p. 87. SCHAYES, T. I. p. 93—96. 178—183. T. II. p. 169—177. De woorden *Oppidum*, *civitas*, *urbs*, πολις, ofschoon allen voor eene *stad* genomen, moeten bij de oude Schrijvers, niet altijd in hunne oorspronkelijke beteekenis opgevat worden. Dikwijls geven zij niets meer dan *sterkte*, *gemeente*, *opene stad*, *vlek* en dergelijke, te kennen.

(1) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* B. II. bl. 25—27, vergeleken met ENGELBERTS, D. I. bl. 391.

(2) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 16. PLINIUS, *Lib.* XVI. c. I. ENGELBERTS, D. I. bl. 376—394.

(3) *de Mor. Germ.* c. 19. Verg. GIBBON, Ch. IX. p. 90, 91.

werd op een bepaalden dag, de echtvereeniging voltrokken. Even als bij de Oostersche volken, bragt de bruidegom het huwelijksgoed aan, hetwelk door de bloedverwanten in oogenschouw genomen en goedgekeurd moest worden. Het bestond uit kleinooden noch kostbare kleederen, maar uit een koppel ossen, een opgetoomd paard, een schild, een speer (*framee*), en een zwaard. De bruid werd op het aannemen dezer geschenken, door den bruidegom tot huisvrouw ontvangen, terwijl zij hem, van hare zijde, eenig wapentuig aanbood. Dit beschouwde men voor den grootsten band en de voornaamste plegtigheid, met welke het huwelijk gesloten werd; dit waren voor hen de heilige verborgenheden van den echt, dit de huwelijksgoden voor welke men bij de Romeinen gewoon was, de trouw te voltrekken. Opdat de bruid niet wanen mogt, dat arbeiden en oorlog voeren haar niet aangingen, werd haar tevens nadrukkelijk onder het oog gebragt, » dat zij deelgenoote werd van de moeijelijkheden en gevaren des mans; dat zij met hem een gelijk lot, in vrede en oorlog, in lief en leed moest deelen; dat de gekoppelde ossen, het opgetoomde paard, de geschonkene wapenen dit te kennen gaven; dat zij zóó moest leven, zóó moest sterven; en eindelijk, dat zij dit alles bekwam, om het eens ongeschonden en harer waardig, aan hare kinderen weder te geven, opdat hare schoondochters het zoo mogten ontvangen, en tot de kindskinderen overbrengen." Eene verbindtenis, eenvoudig maar zoo veelbeteekenend ingezegend, werd streng onderhouden, en zeer zelden geschonden. De vrouw, die zich zelve en hare heiligste pligten konde vergeten, werd door den beleedigden echtgenoot, in tegenwoordigheid harer bloedverwanten, met afgesneden haren en ontbloot ten huize uitgezet, en al geeselende door hem de geheele buurt voortgedreven. Andere misdaden mogten door eene boete afgemaakt worden, voor prijsgegevene eerbaarheid was geene vergiffenis. Schoonheid, jeugd noch rijkdom, konden de gevallene vrouw of maagd aan eenen man helpen; » want onder hen," zegt TACITUS, » lachte men niet om de misdaad; verleiden en verleid te worden, werd niet onder hen met den naam van: *toon der groote wereld* (*bon ton*) bestempeld (1)." 240 J. na CHR.

Een kinderlooze echt was niet in achting; een talrijk huisgezin daarentegen, werd als een zegen beschouwd, en eene groote namaagschap maakte den ouderdom aanzienlijk. Het getal der kinderen te bepalen, of jonggeborenen te vermoorden, zoo als bij de Romeinen en Grieken wel gebruikelijk was, werd bij hen voor een gruwel gehouden. De opvoeding strekte meer om de gezonde en krachtige ontwikkeling des ligchaams, dan die van den geest te bevorderen. Zoodra het kind geboren was, werd het in het water gedompeld en gewasschen. Bij voorkeur geschiedde dit in den *Rijn*, welken de Germanen, naar het schijnt, als eene heilige rivier beschouwden; en dit wasschen werd dikwerf door de moeder zelve verrigt. Behalve deze reiniging wil men ook, dat onder hen een zoogenaamde geestelijke en ligchamelijke doop gebruikelijk

(1) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 18, 19, 23. ENGELBERTS, D. II. bl. 100—126.

240 J. na Chr. was, aan welken zij eene bijzondere kracht ter bevordering van het volgende geluk des kinds, toekenden. Bij dezen doop werd den jonggeborene door den vader, bloedverwant of vriend, welke deze plegtigheid verrigtte, eenen naam benevens een geschenk gegeven, en tevens zijne toekomstige lotgevallen onderzocht, waarna een maaltijd het feest besloot. De zuigelingen werden aan geene slavinnen of minnen toevertrouwd; elke moeder zoogde haar eigen kroost. De verdere opkweeking der jeugd zal zich hoofdzakelijk bij ligchaamsoefeningen, het leeren doorstaan van koude en ongemakken, en tot het verrigten van huiselijken en landelijken arbeid bepaald hebben. »Te huis altijd ongedekt," zegt TACITUS, »groeijen zij op tot die leden, tot die ligchamen, welke wij bewonderen." In de eerste opvoedingsjaren werd geen acht geslagen op rang en afkomst; de kinderen van heeren en die van lijfeigenen wiessen met elkander op, en deelden in dezelfde voorregten, tot dat de jaren de vrijgeborenen, die zich eens door deugd en dapperheid moesten onderscheiden, van de anderen afzonderden, en zij, meestentijds door de vaders zelve of andere bekwame mannen, in den wapenhandel en in andere kundigheden daarop betrekkelijk, geoefend werden. De kinderen der lijfeigenen leerden daarentegen den landbouw en de veehoederij. De dochters waren geheel onder het bestuur der moeder, die haar in de vrouwelijke werkzaamheden onderrigtte. Het schijnt echter, dat men zich ook van zekere voedsters te harer opkweeking bediend hebbe, welke een vrij groot gezag uitoefenden, en steeds bij de maagden bleven tot dat deze trouwden, en zelfs nog, nadat zij reeds in het huwelijk getreden waren. Wat de zedelijke opvoeding betreft, indien men DIOGENES LAËRTIUS mag gelooven, dan scherpten de Germanen, de jeugd deze drie grondregels in: »vereer de Goden, doe geen kwaad, wees dapper." Stipte gehoorzaamheid en diep ontzag voor de ouders, zullen voorzeker vroegtijdig het jeugdig gemoed zijn ingeprent bij een volk, waar het gezag des vaders, aan welk al de huisgenooten onderworpen waren, ongedeeld en zeer uitgestrekt was. De kindschheid duurde lang onder hen. De jongeling werd als eenvoudig lid van het huisgezin beschouwd, tot dat de jaren, kloekheid, kracht en kundigheden, hem bekwaam maakten om de wapenen te voeren. Alsdan werd hij door een der vorsten, door den vader of een der nabestaanden, in de volksvergadering zelve, met schild en speer (*framee*) versierd; het eerste eerbewijs dat de jeugd ontving en tevens toonde, dat de jongman thans burger van den staat geworden was (1). Nu voegde hij zich bij de jongelingen die, reeds forscher en sterker dan hij, blijken van dapperheid gegeven hadden; ook werd het hem tot geene schande gerekend, onder de volgelingen van den vorst gezien te worden (2).

Even eenvoudig als de trouwplegtigheden, waren die der begrafenis. Na het sluiten der oogen en het plegtig tot afscheid kussen, door de nabestaanden, werd het lijk onder

(1) Men wil de plegtige aanstelling en het slaan tot Ridder, uit deze gewoonte der Germanen afgeleid hebben. ENGELBERTS, D. II, bl. 377.

(2) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 13, 19, 20. ENGELBERTS, D. II bl. 140—169.

het rouwgebaar der vrouwen, en de zangen der mannen ter eere van den ontslapene, 240 J.
naar de plaats geleid, waar het begraven of verbrand zou worden. Dit laatste heeft na Chr.
waarschijnlijk alleen met de lijken van aanzienlijken plaats gehad, tot wier verbranding zeker welriekend inlandsch hout, men meent dat van den jeneverboom, gebezigd werd. Een groote houtstapel werd opgerigt, op welken het lijk, behoorlijk gereinigd, in de gewone kleeding en met eenig reukwerk gelegd werd. De wapenen van den overledene, wanneer hij de laatste van zijn gezin was, anders de afbeeldsels zijner wapenen, werden met hem aan de vlammen geofferd, of met hem begraven (1). Van sommigen werd ook het paard verbrand. De asch werd zorgvuldig in aarden lijkbussen verzameld, en in een eenvoudigen grafheuvel van zoden bijgezet. Vele dezer lijkvelden of begraafplaatsen, *Woerden* genoemd, zijn nog aanwezig. De nagedachtenis der helden werd door een grafsteen vereerd (2).

Uit den aard der opvoeding dezer volken vloeide voort, dat krijgsoefeningen en oorlogvoeren hunne hoofdbezigheden moesten uitmaken, de eenigste kunsten moesten zijn, welke met ijver aangekweekt en beoefend werden (3). »Het hanteren der wapenen maakte hunne kinderspelen, dit den naijver hunner jongelingen uit, en de oude lieden volhardden er in," zegt TACITUS (4). Elk edele en vrijgeborene was dan ook geboren krijgsman; lijfeigenen mogten in dien stand niet opgenomen worden. De voornaamste kracht der legers bestond in het voetvolk; van minder beteekenis was de ruiterij, wier paarden in schoonheid, noch in vlugheid uitstaken, en ongezadeld waren. De Tenkteren, en voorzeker ook de Batavieren, maakten, in dit opzigt, eene gunstige uitzondering; hun paardevolk was vermaard en volkomen ten krijg geoefend. De krijgsbenden bestonden niet uit eene toevallig zamengevloeide menigte. De huisgenooten, bloedverwanten en naburen uit elk regtsgebied of *gouw*, vormden, onder een bijzonder veldteeken, eene Cohors zoo wel te voet als te paard, van ongelijke grootte. De hulpbenden van elk volk maakten eene afzonderlijke Cohors uit. Het leger werd niet in gelijke rijen en gelederen, die zich aan beide zijden uitspreidden, maar even als bij de Keltische volken, in de gedaante van eenen driehoek of beitel (*cuneus*) in slagorde geschaard, wiens hoeken en zijden de dapperste mannen bezetten, die zich met hunne

---

(1) Van hier waarschijnlijk, het verbreken der stamwapens bij het overlijden van den laatsten erfgenaam der adellijke geslachten.

(2) TACITUS, *de Mor. Germ.*, c. 27. ENGELBERTS, D. III. bl. 151—159. JANSSEN, *Grafh. d. oude Germ.* bl. 5, 14, 19, 25. De beschrijving van eenen schoonen grafsteen eens Germaanschen helds wordt bl. 43 van het genoemde werkje gevonden; gelijk onderscheidene Batavische *Woerden* of grafvelden in de *Betuwe* beschreven worden in de *Wandelingen ter opsporing van Bat. en. Rom. Oudh. Legend. enz.* door O. G. HELDRING.

(3) SENECA, *de Ira, Lib.* I. c. 11. p. 8. Ed. LIPSII, Antv. 1652.

(4) *De Mor. Germ.* c. 32.

240 J. na Chr. schilden dekten en deze tegen den vijand keerden (1). Aan de spits des legers stonden de moedigste krijgers, die, ten getale van honderd, uit elk regtsgebied gekozen waren. De vrouwen en kinderen werden met de krijgswagens achter het leger geplaatst. Het bevel des heirs behoorde den Koningen, of werd in de vergadering, in welke tot den oorlog besloten was, aan een der dappersten opgedragen, die op een schild geplaatst, en ter inhuldiging, op de schouders van eenige mannen door het leger werd rondgevoerd; de onderbevelhebbers waren de overheidspersonen of aanzienlijken, die in elk regtsgebied het gezag voerden. Meer door voorbeeld dan door bevelen werkten de legerhoofden op de onderhoorigen; zoo zij wakkere, voortreffelijke mannen, zoo zij in den strijd de *voorsten* waren, werden zij uit bewondering door elk gehoorzaamd. Deze voorsten of *vorsten* hadden, even als de Koningen, eene lijfwacht van jongelingen, welke hen volgde; en eeuwige schande rustte op dengenen, die in den slag den vorst verliet voor wien hij moest strijden, gelijk deze streed voor de overwinning. Als de heirvaart besloten was, vereenigden zich de manschappen uit elk regtsgebied, op eene bepaalde plaats, onder het opperhoofd, en de slag werd aangevangen, nadat de priesters of wigchelaars, die mede te velde trokken, bevredigend over den goeden uitslag geantwoord hadden. Het hoorngeschal gaf het teeken ten aanval, waarop het krijgsgezang werd aangeheven. De ruiterij, meestal verzeld door de rapste en dapperste jongelingen te voet, en die al hare bewegingen volgden, opende doorgaans het gevecht; eenigen streden beurtelings te paard en te voet. Spoedig werd de strijd algemeen, en als de slingersteenen en andere werptuigen des voetvolks verbruikt waren, geraakte men handgemeen. Terug te wijken om weder aan te vallen, hielden zij meer voor een teeken van beleid dan van lafhartigheid. De gesneuvelden werden uit het gevecht, de gewonden bij de vrouwen gebragt, die hen verpleegden, en tevens den strijdenden verkwikkingen aanbragten, wier moed zij scherpten. » Men verhaalt," het zijn de woorden van TACITUS; » dat eenige, reeds deinzende en wijkende slagorden, weder tot stand zijn gebragt, door het aanhoudend smeeken der vrouwen, door het voorstellen van hare borsten, en door het vertoonen harer op handen zijnde slavernij, welke laatste de Germanen, om het lot hunner vrouwen, als verre het onlijdelijkste vreezen." Was men genoodzaakt te zwichten, dan zocht men eene toevlugt in de legerwagens of den zoogenaamden *wagenburg*, waar het gevecht, niet zelden met gewenschten uitslag, hervat werd. De vrouwen streden dan mede en keerden dikwerf zelf de wapenen tegen de vlugtenden, wanneer men begreep, dat deze hunnen pligt niet behoorlijk vervuld hadden. De overwonnenen waren benevens den gemaakten buit, geheel den eigendom des overwinnaars, uitgezonderd wanneer vóór den strijd, alles door eene plegtige vervloeking, aan de Goden was toegewijd, in dat geval werden de gevangenen vermoord, en de buit door het vuur verdelgd. De hoofden der verslagenen werden aan de halzen der paarden

(1) Zie boven bl. 11. Verg. ENGELBERTS, D. II. bl. 383. Uit deze driekanten zijn vermoedelijk de latere *bataillons quarré* ontsproten.

of op de speren in zegepraal rondgevoerd, en vervolgens voor de woningen opgehangen; 240 J.
die van aanzienlijke mannen werden somtijds gebalsemd of gedroogd, en als een roemrijk na CHR.
bewijs van dapperheid aan vreemdelingen vertoond. De overwinning vierde men door dans en gezang (1). Genoegzame voorbeelden hebben bewezen, dat de bewoners van het eiland der Batavieren en hunne naburen, niet minder stoute zeelieden dan dappere landknechten waren (2).

Hunne wapenen van verdediging bestonden uit verschillende soorten van werpgeweren; de gebruikelijkste werden *frameën* of priemen genoemd, die met eene korte, scherpe drie- of vierkante ijzeren punt voorzien waren, en met welke van verre en van nabij gestreden werd. Zij waren bijzonder in gebruik bij de ruiterij, van welke de *framee*, benevens het schild, het eenigste wapen uitmaakte. Elk krijgsman had verscheidene dezer werptuigen zoo als strijdbijl, wigge, beitel, knods en slingersteenen bij zich, die hij onbegrijpelijk ver konde slingeren. Groote lansen en zwaarden waren, wegens gebrek aan ijzer, alleen bij de voornamen en bevelhebbers in gebruik. Korte, regte zwaarden of daggen waren meer algemeen. Van boog en pijl onder hen wordt geene melding gemaakt, evenmin als van strijdwagens. De veldteekenen bestonden uit ruwe afbeeldingen van wilde dieren; de bazuinen uit kromme ossenhorens, doch deze werden later van koper vervaardigd. Even schaars waren zij van beschermende wapenen voorzien. Dikwerf wordt gezegd, dat zij naakt vochten, hetgeen men echter niet in den letterlijken zin, maar in vergelijking met de zwaar gewapende Romeinen, verstaan moet. Enkele voorbeelden zijn er echter, dat zij zich roekeloos van hunne kleederen geheel ontdaan en in den strijd gemengd hebben, om door niets belemmerd te worden (3). Een groot, langwerpig, vierkant schild, meestal digt uit teenen gevlochten en met dierenhuid bekleed, bedekte het geheele ligchaam, uitgezonderd het hoofd, en werd aan den linkerarm gedragen. Men stelde er den hoogsten prijs op; het was met onderscheidene verwen afgezet, en bij de voornaamsten met bijzondere teekenen en afbeeldingen versierd (4). Zonder schild uit den slag terug te keeren, werd voor de grootste schande gehouden; wien dit ongeluk trof eindigde liever zijn leven door den strop, daar hij anders voor eerloos verklaard, en hem niet vergund werd, de godsdienstplegtigheden of de volksvergadering bij te wonen. Weinigen, vermoedelijk slechts de bevelhebbers, droegen borstharnassen en helmen. Men streed meestal blootshoofds, het haar achter op de kruin zamengebonden, welke eenigen

(1) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 6, 7. Vergeleken met verschillende plaatsen in het vierde en vijfde boek zijner Geschiedenissen. ENGELBERTS, D. II. bl. 352—404. SCHAYES, T. I. p. 204—211.

(2) Zie hierboven *bl.* 131, 177, 183. TACITUS beschrijft de vaartuigen van een der Germaansche volken, de Suionen. Hunne schepen hadden voor en achter een spitsen steven. Zij bedienden zich niet van zeilen, noch plaatsten de roeibanken, regelmatig, aan de zijden. Het roer was los, en konde, naar omstandigheid, heen en weder bewogen worden. *de Mor. Germ.* c. 44.

(3) Zie bijv. TACITUS, *Hist. Lib.* II. c. 22.

(4) Misschien moet men hierin den oorsprong van de geslachtwapens of wapenschilden des adels zoeken.

240 J. na Chr. door krijgsmutsen (*galeae*), met koppen van wilde dieren overtrokken of daaruit bereid, bedekten (1). Daar de Germaansche volken bemuurde steden noch bebolwerkte sterkten hadden, waren belegeringswerktuigen hun, vóór de komst der Romeinen, geheel onbekend. Zelfs onder civilis, die zoolang de Romeinen gediend had, toonden de Germanen bij de belegering van *Castra Vetera* en elders, hoe onkundig en onbekwaam zij waren in het belegeren van versterkte plaatsen en vestingen (2).

Na den wapenhandel bestonden in tijden van vrede, de hoofdbezigheden, of veelmeer de voornaamste tijdkortingen der mannen, in de jagt en vischvangst, waartoe de talrijke bosschen en wateren eene gunstige gelegenheid aanboden. De dappersten en oorlogzuchtigsten hielden het echter, volgens tacitus, beneden hunne waardigheid in vredestijd iets uit te voeren, en sleten hunnen tijd, althans des winters, in werkeloosheid, maaltijden, drinkgelagen, dobbelen en slapen. Zwemmen, te paard rijden, met de speer werpen, schaatsrijden, of liever het snel loopen op lange, aan de beide einden eenigzins omgebogen plankjes, over sneeuw en ijs, en behendig naakt tusschen ontbloote zwaarden en dreigende *frameën* te dansen, waren de uitspanningen der jongelingschap (3). De zorg voor de huiselijke aangelegenheden werd, onder de aanzienlijken, geheel aan de vrouwen, de grijsaards en de zwaksten van het gezin, welke de wapenen niet konden voeren, overgelaten (4).

Onder volken, welke op elk ander beroep dan dat der wapenen, met minachting nederzagen, moet de nijverheid zeer beperkt geweest zijn. Zout maken en turf steken waren echter den Germanen evenmin onbekend, als het bereiden van dierenhuiden, het linnenweven en linnenverwen; ook landbouw en veeteelt werden, naar de geringe behoeften, aangekweekt. Niemand had vaste landerijen in eigendom; deze behoorden den staat toe door wien zij jaarlijks, afwisselend, aan de bijzondere gezinnen, naar mate van hunne talrijkheid en behoeften, werden toegewezen. De uitgestrektheid van grond maakte de verdeeling gemakkelijk, en ofschoon men elk jaar van akkers verwisselde, schoot er altijd genoeg land over dat braak bleef liggen, waardoor het bemesten der velden minder noodzakelijk werd (5). Tarwe, rogge, gerst benevens vlas en hennep werden, doch in

(1) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 6. *Annal. Lib.* II. c. 14. Oudaen, *Roomsche Mogendh.* bl. 133, 134. Le francq van berkhey, *Nat. Hist. van Holl.* D. III. bl. 459, 467—472. Engelberts, D. II. bl. 335—352. Schayes, T. I. p. 211—216.

(2) Schayes, T. I. p. 216—218.

(3) In *Vlaanderen* vindt men nog dansers, die tusschen opgestokene zwaarden en degens in het ronde springen. Visscher, *Handl. tot de Alg. Gesch. der Nederl.* St. I. bl. 263.

(4) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 15, 24. Engelberts, D. I. bl. 394—416. D. II. bl. 163—165.

(5) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 14, 26. Vergeleken met caesar, *de Bello Gallico, Lib* VI. p. 138. Zie boven bl. 53, alwaar uit caesar, de reden dezer landerijen-verdeeling wordt opgegeven, in welke het verstand dezer volkeren doorstraalt, dewijl deze schikkingen zoo wél met hunne geheele staatsgesteldheid overeenkwamen.

geringe hoeveelheid, verbouwd; moestuinen en boomgaarden aan te leggen was hun 240 J. onbekend. De velden strekten hoofdzakelijk tot weiden voor de runderen, paarden en na CHR. het kleinvee; de varkens vonden in de bosschen, de schapen op de heidegronden overvloedig voedsel; tam gevogelte werd in menigte aangekweekt. De Friezen schijnen zich reeds zeer vroeg op de veeteelt toegelegd te hebben. Men ziet dit uit de schatting van ossenhuiden, hun door DRUSUS opgelegd en uit den onredelijken eisch van OLENNIUS (1). Het vee muntte echter noch in schoonheid, noch in grootte; de paarden in leest noch in snelheid uit; hetgeen het natuurlijk gevolg was van de gedurige verwisseling der landerijen, en van de gemeene weiden, die, aan niemand behoorende, ook door niemand verbeterd, of goed onderhouden werden (2). In de menigte van tam vee, dat hun voedsel en kleeding verschafte, bestond ondertusschen de grootste rijkdom. Zij kenden de kostbare metalen, die bij hen echter meer om het *gebruik*, dan om het *bezit* gewaardeerd werden. » Het zilverwerk, hunnen vorsten en afgezanten geschonken," zegt TACITUS, » achten zij niet hooger dan vaten uit aarde gevormd." Zij die aan de grenzen der Romeinsche wingewesten woonden, stelden evenwel prijs op goud en zilver, uit hoofde van den wederzijdschen handel, die echter zeer gering zal geweest zijn. Handel drijven toch strookte niet met den oorlogzuchtigen en woeligen geest dezer volken. Men koos het zilver boven het goud, niet omdat er de zin op viel, maar dewijl het grooter getal stukken, gemakkelijker was bij het aankoopen van die kleine benoodigdheden, welke het land zelf niet opleverde (3).

De wetenschappen bevonden zich nog in den staat der kindschheid bij de Germanen, en waren hoogstwaarschijnlijk, bijna alleen in het bezit der priesters en priesteressen. Zij bepaalden zich tot de beoefening der godgeleerdheid, dat is, de kennis der godenleer; tot de regtsgeleerdheid, in zoover deze aanwezig konde zijn onder volken, bij welke » de goede zeden meer vermogten dan elders de goede wetten (4);" tot de geneeskunst, hoofdzakelijk bestaande in eene op ondervinding gegronde kennis van de heelende en genezende krachten der kruiden, welke het land zelf opleverde; en eindelijk tot de natuur- en sterrekunde, dewijl de kennis der hemelligchamen en die der natuurverschijnselen, naauw vereenigd waren aan de voorzegkunde en wigchelarij. Het jaar verdeelden zij in drie getijden: winter, lente en zomer; de naam en de voortbrengselen van den Herfst waren hun, volgens TACITUS, onbekend; waarschijnlijk is het, dat zij dit jaargetijde gedeeltelijk onder den zomer, gedeeltelijk onder den winter gerekend hebben (5). Het jaar was in twaalf maanden, naar den loop der maan bere-

(1) Zie boven bl. 84, 124.

(2) ENGELBERTS, D. II. bl. 7—35. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.*, St. I bl. 14—17.

(3) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 5. Verg. DE LANGE, *Verh. over de Batav.* bl. 102—104. ENGELBERTS, D. II. bl. 45—49. SCHAYES, T. I. p. 166—174.

(4) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 19.

(5) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 26. ENGELBERTS, D. III. bl. 41.

240 J. na Chr. kend, verdeeld en begon met den een en twintigsten van wintermaand. Men rekende bij nachten in plaats van bij dagen (1). Het is aan geen twijfel meer onderworpen, dat ook de schrijfkunst, en wel, gelijk sommigen meenen, het Runenschrift bij de Germaansche volken en ook hier te lande, bekend geweest is (2). De letters, meest uit aaneengevoegde streepjes bestaande, werden vermoedelijk bij de Batavieren op beuken- of boekenschors ingesneden, en vanwaar meer dan waarschijnlijk, het woord *boek* ontsproten is.

De schoone kunsten stonden onder de Germanen op eenen nog lageren trap dan de wetenschappen. Hunne godenvereering strekte ook geenszins om die te bevorderen, en het weinige wat van oud Germaansche kunst thans nog is overgebleven, getuigt van eene volstrekte onbekendheid met de eerste regelen der kunst. Op welk eene hoogte zich zang en muzijk onder hen bevonden, blijkt uit de woorden van TACITUS. » Zij hebben ," zegt hij » eene soort van liederen, door welker aanhef, bij hen *baritus* genoemd, zij de gemoederen ontvlammen en het lot des toekomenden veldslags uit den klank zelven, voorspellen. Want zij verwekken schrik, of schrikken zelve, naarmate van den toon, dien de slagorde van zich geeft, en welke minder gelijkt naar zingen, dan naar een algemeenen kreet ter dapperheid. Om een schor geluid en gebroken gemurmel te maken, houden zij de schilden voor den mond, ten einde de stem, door den weerstuit, voller en grover te doen zwellen (3)." Benevens de horens waren vermoedelijk reeds vroeg trommels en trompetten bij hen in gebruik, ofschoon dit door anderen ontkend wordt (4).

Even weinig als de smaak voor de kunsten, was die voor de fraaije letteren bij de Germaansche volken ontwikkeld; zelfs die Batavieren, welke zich in *Rome* en aan het hof der *Caesars* bevonden, waren niet vatbaar voor de schoonheden van de gewrochten van den menschelijken geest (5). Het ontbrak hun evenwel niet aan zangers, die de

---

(1) ENGELBERTS, D. II. bl. 215—221. SCHAYES, T. I. p. 314—317.

(2) WESTENDORP, *over het oud Runisch Letterschrift,* in het derde deel, tweede stuk van de *Verhandelingen der Maatschappij van Nederl. Letterk. te Leiden,* bl. 146. SCHAYES, T. I. p. 313. Dit gevoelen is sterk tegengesproken door W. GRIMM in zijn opstel: *zur Literatur der Runen* in de *Jahrbücher d. Literatur.* B. XLIII. VENANTIUS FORTUNATUS, die in het laatste gedeelte der zesde eeuw bloeide, is de oudste Schrijver die van Runische letters gewag maakt. *Carm.* VII. vs. 18.

(3) *De Mor. Germ.* c. 3.

(4) BLAIR, *Crit. Dissert. on the Poems of* OSSIAN, p. 178. Verg. ENGELBERTS, D. II. bl. 200—204. SCHAYES, T. I. p. 317.

(5) MARTIALIS getuigt dit, volgens de ongezochtste verklaring van het 82ste puntdicht des zesden boeks, en wanneer men niet *aurem severam* in plaats van *aurem Batavam* lezen moet.

Tu ne es, tu ne, ait, ille MARTIALIS
Cujus nequitias, jocosque novit
Aurem qui modo non habet Batavam?

» Zijt, zijt gij niet," zegt hij, » die MARTIALIS, wiens vrolijke versjes en snakerijen aan elk » bekend zijn, die maar geen Batavisch oor heeft?"

daden des voorgeslachts en der tijdgenooten aan de vergetelheid onttrokken, en welke in gewijde en ongewijde zangers verdeeld waren. Op zich zelve staande Bardengenootschappen, gelijk in *Gallië*, waren in *Germanië* niet bekend (1). Dáár schijnt de dichtkunst tevens de eigendom des volks geweest te zijn, en elk zong, wanneer hij zich voelde aangedreven, nu eens den lof der Goden, dan weder dien der helden, of vuurde door zijne strijdzangen den moed der dapperen aan (2). De stroom des tijds heeft niets van deze oudste zangen gespaard, wier hoofdinhoud voornamelijk oorlogen, rooftogten en wat daarop betrekking heeft, zal geweest zijn; een gevoelen, dat door de oudste dichterlijke gedenkstukken der Caledoniërs, Angel-Saksen, Bohemers, en die van andere volken, bevestigd wordt. Niets bepaalds kan over het werktuigelijke dezer zangen gezegd worden, welke ongetwijfeld een bijzonder rythmus gehad hebben. Waarschijnlijk volgden zij de regelen van het stafrijm of de *alliteratie*, waarvan men veelvuldige sporen vindt in de latere Oud-Duitsche, Scandinavische en Angel-Saksische gedichten thans aanwezig. Dit echter is onbetwistbaar, dat taal, toon en klank het oor van den beschaafden Griek en Romein beleedigden, dewijl Keizer JULIANUS de voordragt dezer liederen, bij het geschreeuw van wilde vogels vergelijkt (3). Men heeft beweerd, dat de Batavieren, namelijk de aanzienlijksten en beschaafdsten, de Latijnsche lier zouden bespeeld hebben (4). Om dit gevoelen te omhelzen, moest het op bewijzen, niet op enkele vooronderstellingen berusten, ofschoon het niet zal ontkend worden, dat vele Batavieren in de taal van *Latium* bedreven geweest zijn (5). CIVILIS zelfs las en schreef Latijn (6). Wat de volkstaal zelve betreft, deze kennen wij zeer onvolkomen. Men heeft echter aangetoond, dat zij geene wilde, ruwe, regellooze, maar eene buigzame, aan bepaalde wetten onderworpene taal geweest is, die reeds in de vroegste eeuwen door dichters behandeld werd (7). 240 J. na CHR.

Er waren vier standen onder de Germanen: Edelen (*adelingi*, *aethelingi*), de eerste

(1) G. G. GERVINUS, *Gesch. der poet. National-Literatur d. Deutschen*, Th. I. S. 33, 34. Leipz. 1835.

(2) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 2, 3. *Hist. Lib.* II. c. 22. IV. c. 18.

(3) JULIANUS in *Misopogon*, p. 337. Ed. Lips. 1696. Zie mijn opstel: *De Barden.* FINGAL, OSSIAN, in het tijdschrift: *de Gids* voor 1838 No. 6. *Mengelwerk*, bl. 204. Vergelijk ENGELBERTS, D. II. bl. 190—200. VAN WIJN, *Hist. Avondst.* B. I. bl. 123—133.

(4) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* B. I. bl. 173.

(5) LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Nat. Hist. v. Holl.* D. III. St. II. bl. 453. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 48. VAN WIJN, *Hist. Avondst.* B. I. bl. 173.

(6) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 13, 32, 75.

(7) Men raadplege over dit punt, de beroemde en geleerde *Deutsche Grammatik* van J. GRIMM. Göttingen 1828.

240 J. na Chr. en aanzienlijkste rang, die vermoedelijk erfelijk geweest is, en tot welken zij, die in dapperheid, in heldendeugd en in verdienste jegens het vaderland uitmuntten, verheven werden; Vrijgeborenen of niet Edelen (*frilingi, ruoda*) die, gelijk overal, de eigenlijke kern, de ware kracht des volks, den zoogenaamden burgerstand uitmaakten, van niemand afhankelijk, en slechts tot de krijgsdienst verpligt waren, hetgeen onder de Germanen meer als een voorregt, dan als een last beschouwd werd (1); Vrijgelatenen (*lazzi, frilazzi*) wier lot echter weinig beter was dan dat van den vierden stand, of dien der Lijfeigenen en Slaven. Beider toestand schetst TACITUS. » De slaven gebruiken zij niet," zegt hij, » als wij, die elk hunner tot bepaalde verrigtingen in het huishouden verdeelen. Ieder lijfeigene bestuurt zijne afzonderlijke hoeve en woning. De meester legt den bebouweren van zijn land zekere maat van koorn, of vee, of kleeding op, en, tot zoo ver, moet de slaaf gehoorzamen (2). De overige huisdiensten worden door vrouw en kinderen verrigt. Eenen slaaf te slaan en door boeijen of zwaren arbeid te dwingen, is zeldzaam. Indien zij er een dooden, geschiedt dit niet door wreede tuchtiging, maar in overijling en drift zoo als men een vijand doodslaat; doch zonder dat er straf op staat. De vrijgelatenen zijn niet veel meer dan de slaven. Zelden van eenig belang in huis, nooit in den staat, tenzij bij die volkeren, welke onder (alleenheerschende) koningen staan: want daar klimmen zij somtijds boven Vrijgeborenen en Edelen. Bij de overigen is het minder aanzien der vrijgelatenen, een bewijs der vrijheid (3)."

Bij de meeste Germaansche volken, stond een koning aan het hoofd van den staat. Het is echter onzeker, of de Germanen reeds in dien tijd, hunne oppergezagvoerders met dien titel, welke van kunnen, vermogen, kennen en weten, kan afgeleid worden, benoemd hebben (4). Hij was echter meer koning in naam dan in de daad, en niet anders dan de eerste onder de Edelen en voornaamsten (*principes*, prinsen, vorsten, voorsten) of zijns gelijken (*primus inter pares*), uit wier boezem hij, met de algemeene toestemming der volksvergadering, gekozen werd. Niet alle Edelen, zonder onderscheid, konden naar die waardigheid dingen; er waren koninklijke geslachten onder hen, en uit een zoodanig was CIVILIS voortgesproten (5); men schijnt echter bij de verkiezing uit deze geslachten, zich meer naar de bekwaamheden en den aanleg, dan naar het regt van eerstgeboorte gerigt te hebben (6). Bij eenige stammen werden de konin-

(1) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 11.

(2) Hierin ligt misschien de oorsprong der tienden, of van het tiendregt, in *Nederland*.

(3) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 25. Zie voorts c. 7, 12, 20. *Hist. Lib.* IV. c. 14. DE LANGE, *Verh. over de Bat.* bl. 1—5. ENGELBERTS, D. I. bl. 360. RAEPSAET, *Hist. des Etats généraux et provinciaux des Gaules*, Ch. 5. sect. 2. SCHAYES, T. I. p. 223—229.

(4) ENGELBERTS, D. II. bl. 234.

(5) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 13.

(6) Zie in het bijzonder hierover ENGELBERTS, D. II. bl. 242—244.

gen voor hun geheel leven, bij andere slechts voor een jaar verkoren, en eenige hadden, even als de Spartanen, twee koningen. In welke hooge achting de vrouwen anders ook bij Germanen gehouden werden, was het echter eene grondwet, haar nooit het hoog gezag van den staat toe te staan, en TACITUS kent slechts één Germaansch volk, hetwelk van deze algemeene wet afweek (1). De koninklijke magt was, met uitzondering van die weinige volken, waar zij als onbepaald konde beschouwd worden, slechts eene uitvoerende magt, terwijl de wetgevende bij het volk berustte. Uit dien hoofde mogt TACITUS te regt zeggen » dat de Germanen door koningen geregeerd werden, voor zoover zij zich lieten regeren (2)"; en » dat deze koningen noch onbepaalde magt, noch eigendunkelijk gezag konden uitoefenen (3)." De waardigheid en de magt van den vorst werden verhoogd door een aantal der voornaamste jongelingen, welke hem in vrede tot luister, en in den krijg tot lijfwacht strekten; wier hoofdpligt het was hem te beschermen, te bewaren en hunne eigene dappere daden op zijne rekening te stellen (4). Daarentegen werden zij van onderhoud en wapenen door den vorst voorzien, wiens inkomsten, behalve uit de opbrengsten zijner eigene bezittingen, voornamelijk bestonden uit den buit op den vijand behaald, uit de boeten op overtredingen en misdaden gelegd, uit vrijwillige giften des volks, en uit de geschenken van omliggende volken (5). Zelden kon een opperhoofd straffeloos zijn gezag misbruiken. Hij, die zich daaraan schuldig maakte, werd, gelijk MAROBODUUS, afgezet en verdreven; of moest als HERMAN, de beroemde overwinnaar der Romeinen, zijne heerschzucht met het leven boeten. 240 J. na CHR.

Nevens den koning was het bestuur der zaken aan verschillende overheidspersonen, door het volk gekozen, toevertrouwd (6). Immers was het grondgebied van elk Germaansch volk in gewesten of *gouwen* (*comitatus*), deze in *buurten* (*vici*) en die weder in *wijken* verdeeld, welke alle bijzondere gezagvoerders hadden. Over elke gouw stond een *grafio* of *grau*, naderhand in *graaf* verwisseld, in wien de burgerlijke en militaire magt vereenigd was. (7) Honderd voorstanders uit de gemeente maakten zijnen raad uit, zonder wiens overleg hij geen besluit mogt nemen (8).

---

(1) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 45.

(2) *Annal. Lib.* XIII. c. 54.

(3) *De Mor. Germ.* c. 7.

(4) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 13, 14.

(5) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 12, 14, 15.

(6) CAESAR en TACITUS noemen hen *primores* eersten, *proceres* voorstanders, *senatores* raadsheeren, *magistratus* overheidspersonen; ook wel *principes*, een titel die niet alleen den koningen, maar allen gegeven werd, welke de *voorsten* waren in rang en waardigheid.

(7) Deze gezagvoerders waren vermoedelijk mannen van gevorderde jaren en ondervinding of grijsaards; het woordje *grau* (grijs) zet dit gevoelen waarschijnlijkheid bij.

(8) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 12.

240 J. na Chr. De eigenlijke oppermagt berustte alzoo bij het volk, hetwelk als wetgevend ligchaam, op bepaalde dagen bij nieuwe of volle maan, te zamen kwam, ten ware dringende omstandigheden eene buitengewone bijeenroeping vorderden. Nevens deze groote algemeene volksvergaderingen, had men bijzondere bijeenkomsten van de aanzienlijken uit elk regtsgebied of gouw, welke men bij die onzer gewestelijke (provinciale) staten zou kunnen vergelijken, in welke zaken van huishoudelijk en ondergeschikt belang afgehandeld, doch tevens de meer gewigtige, welke van de beslissing des volks, als de hoogste regtbank, afhingen, vooraf overwogen en doordacht werden, opdat men die in de groote Vergadering, behoorlijk konde voordragen en uiteenzetten. Er verliepen dikwijls eenige dagen, vóór dat eene zoo talrijke volksvergadering was bijeengekomen, op welke elk vrijgeborene, die de wapenen voor het vaderland konde voeren, mogt verschijnen. Men mag echter vermoeden, dat slechts de hoofden der huisgezinnen, de oudsten der geslachten, of de aanzienlijkste en schranderste mannen, als vertegenwoordigers van hunne buurtschap, opkwamen. Zonder onderscheid van rang nam elk, en gewapend, zitting. Nadat de priesters, welke alsdan met de lijfstraffelijke magt bekleed waren, stilte geboden hadden, werd de Koning, of een der aanzienlijken, elk naar hij in jaren, adeldom, of verdienste de overigen overtrof, gehoord. »Men verbeelde zich alzoo geene vergadering," merkt ENGELBERTS aan, »waar elk, om dat hij meent even veel regt van spreken te hebben als een ander, het hoogste woord voert, en zijn gevoelen als het beste zoekt door te drijven. Zulk eene misbruikte vrijheid zou de oorzaak van de grootste verwarring geworden, en nimmer zou het tot een geregeld besluit gekomen zijn. De Germanen, opdat alles met te meer deftigheid en geregeld geschieden mogt, riepen de godsdienst te hulp. Zij belegden hunne vergaderingen in eene heilige plaats, als onder het oog der goden; en of dit nog niet genoeg ware, stonden zij het bestuur af aan de aanzienlijkste priesters, omdat deze als eerste dienaren der goden, het meeste ontzag bij de menigte hadden, en haar, als onzijdige personen, in toom konden houden, wanneer er eenig wantrouwen tusschen de hoofden en het volk begon plaats te grijpen, of de driften der verschillende partijen te hoog liepen, hetgeen dikwerf, dewijl zij allen gewapend waren, van zeer gevaarlijke gevolgen konde geweest zijn (1)." Indien het voorstel mishaagde, werd het door een luid gemor afgekeurd, doch indien het behaagde, werden de frameën of speren gedrild, dewijl er geen eervoller teeken van goedkeuring was, dan dat met de wapenen (2). Deze vergaderingen werden meestal in het open veld, of in een geheiligd bosch gehouden, en gingen dikwerf met maaltijden vergezeld, »even alsof dan de geest vatbaarder ware, en het meest ontvonkt werd tot groote denkbeelden," zegt TACITUS. »Dit noch listig, noch ergdenkend volk," voegt hij er bij, »opent dan de geheimen van het hart

(1) D. II. bl. 167.

(2) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 11.

J.W.Kaiser del. et sculp.

1. Raadsvergadering der Batavieren. 2. Huwelijksplegtigheden der Batavieren. 3. Lijkplegtigheden der Batavieren.
4. Wapenen der Batavieren. 5. 6. Hoofden van Batavieren. 7. de Godin Nehalennia. 8. Een Hunebed.
9. Oudheden in de Hunebedden gevonden.

onder eene vrije scherts." Men was echter verstandig genoeg, tot den volgenden dag 240 J.
de beslissing der zaken uit te stellen, welke den vorigen aan tafel overwogen waren. na Chr.
Met regt mogt alzoo van hen gezegd worden, » dat zij beraadslaagden, wanneer zij niet konden veinzen, en besloten, wanneer zij niet konden dwalen (1)." Elke onafhankelijke Germaansche staat had zijne algemeene vergaderingen, in welke vermoedelijk ook die stammen toegelaten werden, welke hem onderworpen waren, of onder zijne voogdijschap en bescherming stonden. De voornaamste onderwerpen, die op de volksbijeenkomsten overwogen werden, en aan welke de algemeene toestemming of die der meerderheid, eene verbindende kracht moest geven, betroffen de wetgeving, zaken van oorlog en vrede, de verkiezing van Koningen, gezagvoerders en legerbevelhebbers, het bijleggen van vijandschappen, waaronder men voorzeker die met vreemde volken zal moeten verstaan; het sluiten van echtverbindtenissen, welke zich echter alleen tot die der Koningen en vorsten zullen bepaald hebben, welke van belang of invloed konden zijn op den staat; het straffen der misdaden van hoog verraad, het verdeelen der landerijen en het bepalen der lasten of opbrengsten, die echter weinig, of zeer gering zullen geweest zijn, bij volken, wier staatsregeling zoo geheel eenvoudig was ingerigt. » Geene algemeene schatkist werd gevorderd, waar de opperhoofden uit de vrijwillige toelagen des volks beloond, geene versterkte vestingen of andere openbare werken gevonden, en de lasten en onkosten des krijgs, door elk voor zich gedragen werden." Mogt in buitengewone, zeer zeldzame gevallen iets ten behoeve van den staat vereischt worden, dan werd er waarschijnlijk een omslag, naar ieders vermogen, gemaakt (2).

De regeringsvorm in de zuivere gemeenebestgezinde staten verschilde meer in schijn, dan in wezen van het koninklijk bestuur. De bijzondere gezagvoerders (*grauen*) der gouwen en hunne bijzitters of raadsmannen, dikwijls een zeer aanzienlijk ligchaam, vervulden dan gezamenlijk de plaats der koningen. Bij opkomenden oorlog, werd in deze gemeenebesten een buitengewoon opperbevelhebber, zoolang die krijg duurde, onder den titel van Hertog (*Herzog*, *heirvoerder*) uit de dapperste en ervarenste mannen gekozen; die echter volstrekt geen gezag in burgerlijke zaken uitoefende, doch wiens waardigheid naderhand, even als die der grauen of graven, altijddurend en zelfs erfelijk geworden is (3).

De onderlinge gehechtheid der verschillende volken van *Germanië* aan elkander, vertoonde zich in tijden van algemeen en groot gevaar. Wanneer een ontzaggelijke vijand de vrijheid en welvaart des gemeenschappelijken vaderlands bedreigde, vereenigden zich verscheidene, somtijds zelfs vijandelijke volksstammen met elkander, om hem met vereende krachten af te weren. Van daar het verbond der Germaansch-Belgische

(1) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 22. *Hist. Lib.* IV. c. 14.

(2) Engelberts, D. II. bl. 283.

(3) Engelberts, D. II. bl. 253—256.

240 J. na Chr. en Gallisch-Belgische volken tegen CAESAR, het groote bondgenootschap van CIVILIS, CLASSICUS en TUTOR tegen *Rome*, en de volkenvereeniging der Markomannen, der Allemannen, der Franken en der Saksers, in de derde en vierde eeuw onzer tijdrekening, tegen de Romeinen (1).

De wetten berustten bij de Germanen op gewoonten en mondelijke overleveringen; het regt en de regtspleging op gebruiken. De berigten der oude Schrijvers zijn hieromtrent zeer beperkt en onvolledig. Het ontbrekende konde echter eenigzins aangevuld worden uit de thans nog bestaande wetten der Allemannen, Franken, Saksers, Friezen, Langobarden, Gothen en Angelen, indien men overtuigd was, dat deze niet eerst veel later opgesteld waren. Dikwerf echter bevatten zij bepalingen van straffen, welke op de Germanen uit de tijden van TACITUS, toepasselijk schijnen, of uit hunne gewoonten en gebruiken ontsproten zijn. De straffen verschilden naar de misdaden. Landverraders en overloopers werden aan de boomen opgehangen; de lafaards, en zij die traag en onwillig waren, om de wapenen te dragen, in den modder of in eenen poel versmoord, op welken eene horde geworpen werd (2). Alle andere misdaden werden als ligtere overtredingen beschouwd, en de schuldigen, naar mate van het misdrijf, eene grootere of geringere boete in paarden of kleinvee opgelegd, van welke een gedeelte aan den Koning of den Staat, en een gedeelte aan den beleedigde of zijnen nabestaanden, werd toegewezen (3). Ook manslag konde bij de betrekkingen en vrienden des verslagenen, welke verpligt waren hem te wreken, door den schuldige met een bepaald getal groot en klein vee afgemaakt worden (4). Moord met voorbedachten rade, werd vermoedelijk met den dood gestraft.

De Germanen schijnen drie soorten van gerigtshoven gehad te hebben, de groote volksvergaderingen, de gewone vierscharen in elke gouw of regtsgebied, en den krijgsraad. Voor de volksvergaderingen, als regtbanken van het hoogste beroep, konde elk, bij vermeend onregt, zijne zaak brengen, die hij zelf verdedigen moest, dewijl geene loontrekkende pleitbezorgers geduld werden. Geen vonnis werd geveld dan nadat

---

(1) SCHAYES, T. I. p. 240. Over de staatsregeling der Germanen raadplege men: H. DE GROOT, *van de Oudheydt der Batavische nu Hollandsche Republique*, bl. 10—16, 39, 42. Haarlem 1639. DE LANGE, *Verh. over de Batav.* bl. 27—44, 49—54, 63—71, 96—114. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 12—15. Vergeleken met P. VAN DER SCHELLING, *de aloude Vrijheid der Batavieren*, Rotterd. 1746. WAGENAAR, D. I. bl. 29—36. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 37—44. ENGELBERTS, D. II. bl. 232—282. GIBBON, Ch. IX. p. 89. SCHAYES, T. I. p. 223—243.

(2) TACITUS *in de Mor. Germ.* c. 12. Welke misdadigers TACITUS onder de woorden: *corpore infames* bedoeld heeft, is onzeker. Wij voor ons zouden in dezen, het meest overhellen tot het gevoelen van ENGELBERTS, D. II. bl. 286—292; en VAN WIJN, *Hist. Avondst.* B. I. bl. 61.

(3) TACITUS *in loc. cit.*

(4) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 21.

de beschuldigde, of zijne regters althans, van zijn misdrijf overtuigd waren. In deze 240 J. na Chr.
vergaderingen alleen werden de lijfstraffelijke misdaden onderzocht en doodstraffen uitgesproken. De gewone vierscharen van elke landstreek, schijnen zich meest bepaald te hebben, bij het beslissen en bijleggen van onderlinge geschillen, het handhaven van de openbare rust, en het vonnissen van geringe overtredingen. De krijgsraad, welke waarschijnlijk uit bevelhebbers, edelen en vrijgeborenen was zamengesteld, onderzocht de misdrijven der ten strijde getrokkenen. Niemand echter dan den priesteren was het geoorloofd, den misdadiger te binden, hem slagen toe te deelen of aan den lijve te straffen, »opdat men niet denken mogt," zegt TACITUS, »dat dit geschiedde op last van den opperbevelhebber en om eene misdaad te wreken, maar alsof die Godheid zulks gebood, welke zij gelooven, dat den strijdenden nabij is (1)."

Van het regt van erfopvolging onder deze volken is weinig bekend; ook hierin zal men zich meer naar de gebruiken en de billijkheid, dan naar wetten gerigt hebben. Het maken van eenen uitersten wil was onbekend. De kinderen, zonder onderscheid, waren de erfgenamen en opvolgers hunner ouders; slechts van den Nederlandschen volksstam der Tenkteren wordt gemeld, dat alleen de dapperste en krijgshaftigste zoon, de paarden des vaders erfde (2). Wanneer er geene kinderen waren, verviel de nalatenschap aan de bloedverwanten; de broeders en ooms, zoowel van vaders- als moederszijde, werden als de naasten beschouwd, niettegenstaande de neven bij den moederlijken oom even geëerd, en deze betrekking bij sommigen, zelfs voor heiliger en naauwer gehouden werd, dan de eigen kinderen zelve (3). Overigens zullen bij verschillen en zeldzaam voorkomende gevallen, waar het gebruik niet besliste, de regtbanken uitspraak gedaan hebben (4).

Het schijnt bewezen, dat de godsdienst en godenleer der Germanen, zoo niet geheel en in allen deele dezelfde, althans, wat de hoofdleer of de hoofdbegrippen aangaat, zeer naauw aan die der Scandinaviërs vermaagschapt geweest is (5). Het zijn derhalve de *Edda's* en

---

(1) ENGELBERTS, D. II. bl. 284—311, 414; vergeleken met TACITUS, *de Mor. Germ.*, c. 7, 12, 19, 25.

(2) TACITUS, de *Mor. Germ.* c. 32.

(3) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 20.

(4) ENGELBERTS, D. II. bl. 311—316.

(5) Zie het geleerde werk van JACOB GRIMM, *Deutsche Mythologie*, Göttingen 1835, waarin, gelijk de opdragt, S. VIII, zegt, *die ursprüngliche, unerborgte verwandtschaft der deutschen und nördischen götterlehre zu einer unerschütterlichen wahrheit gebracht wird.*" Zie voorts *Seite* 7, 8, 67, 68. SCHAYES, T. I. p. 273. Reeds de namen van de dagen der week geven te kennen, dat de Germanen, de Scandinavische Goden vereerd hebben. De twee eerste dagen zijn toegewijd aan de zon en maan, voor ons de twee voornaamste hemelligchamen, en die welligt in den beginne, door de Germanen aangebeden werden. *Dingsdag* was misschien aan ZIU (TIU) den oorlogsgod geheiligd, en wordt nog in het Engelsch *Tuesday* geheeten. Deze god was een zoon van OTHIN of ODIN, en van daar waarschijnlijk, dat *Dingsdag*, oudtijds *Dinsdag*, zoo veel als *Odinsdag*,

240 J. na Chr. *Saga's* van het Noorden uit welke het licht over dit duister punt moet opdagen, waarover de oude Schrijvers slechts een kort, weinig bevredigend en tegenstrijdig verslag mededeelen. Indien wij CAESAR gelooven, vereerden de Germanen slechts de zon, de maan en VULCANUS (het vuur) (1). TACITUS daarentegen, spreekt van eenen God TUISCO, uit de aarde voortgesproten, die met zijn zoon MANN, de stamvader der Germanen geweest was. MANN had drie of meer zonen, die hunne namen aan bijzondere volksstammen gegeven hadden (2). Onder de goden vereerden zij MERCURIUS als den oppersten God, en bragten hem, op bepaalde dagen, menschenoffers toe; gelijk zij HERCULES, die even als ULYSSES bij hen zou geweest zijn (3), en MARS, door zekere soort van dieren verzoenden (4). Eenigen vereerden ISIS (5), anderen HERTHUS (NERTHUS) de *terra mater* (6), sommigen CASTOR en POLLUX (7), anderen de *mater deûm* (8) en eenigen TANFANA (9). Men heeft teregt opgemerkt, dat voor de Romeinsche bena-

beteekent. *Woensdag* was aan WUOTAN of WODAN gewijd. *Donderdag* komt van DUONAR of THORR, en van daar nog in het Engelsch *Thursday* geheeten. *Vrijdag* wordt afgeleid van de Godin FREYJA. *Zaturdag* (*dies Saturni*) schijnt de eenigste wiens oorspronkelijke naam, door den Romeinschen verdrongen is. Het Duitsche *Samstag* en het Fransche *Samedi* zijn van *Sabbatum* afgeleid. Zie ENGELBERTS, D. III. bl. 18. GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 86—92. Wij gelooven alzoo gaarne, dat uit de oud-Noordsche geschriften, voor een groot gedeelte, de godsdienstige begrippen en godenleer der Germanen, kunnen en moeten opgemaakt worden, maar zouden evenwel nog steeds betwijfelen, of deze begrippen van het hooge Noorden af, tot aan en zelfs over den *Rijn* toe, overal *dezelfde* geweest zijn. Dit toch blijkt uit TACITUS, dat eenige Germaansche volken, in het godsdienstige, van de overigen afweken, (*Germ.* c. 39, 40, 43, 45). En de opmerking van ENGELBERTS (D. III. bl. 14) zal wel niet onjuist zijn, dat die volken, welke zich in de Noordelijkste streken van *Germanië* ophielden, » onder de diepdenkendsten, maar ook onder de bijgeloovigsten en zwaarmoedigsten in het stuk van de godsdienst, moeten gerekend worden." De Noordsche godenleer zal ook in den loop van zoo vele eeuwen, welke sinds de derde eeuw tot aan de invoering en aanneming des Christendoms in *Scandinavië* verloopen zijn, vermoedelijk aanmerkelijk veranderd, en zeker zeer uitgebreid geworden zijn.

(1) CAESAR, *de Bello Gallico Lib.* VI. p. 138. CLUVERIUS vond hierin het symbool der drieëenheid; en waar heeft men dit niet in gevonden, of willen vinden? De zon was de Vader, de maan de Zoon, het vuur de H. Geest. *Germ. Antiq.* III. p. 202.

(2) *De Mor. Germ.* c. 2. Uitvoerig over MANN of MANNUS en zijne zonen, handelt GRIMM in zijne *Deutsche Myth.* S. 204—223.

(3) *De Mor. Germ.* c. 3, 34.

(4) *De Mor. Germ.* c. 9. *Annal. Lib.* II. c. 12. *Hist. Lib.* IV. c. 64.

(5) *De Mor. Germ.* c. 9.

(6) *De Mor. Germ.* c. 40.

(7) *De Mor. Germ.* c. 43.

(8) *De Mor. Germ.* c. 45.

(9) *Annal. Lib.* I. c. 51.

ming dezer godheden gewis eene Germaansche moet bestaan hebben; dat de Romeinen 240 J. na CHR.
op Germaansche goden, de namen van die der hunnen toepasten, welke met dezen in aard en wezen overeenkwamen, en slechts die van NERTHUS, TANFANA en anderen onvertaald lieten, dewijl het aan naauwkeurig, daarmede overeenkomende Romeinsche goden ontbrak (1). De vreemde benamingen, eenmaal in omloop gebragt, verspreidden zich algemeen, en werden door de Latijnsche Schrijvers der volgende eeuwen, behouden en nagevolgd. Van daar dat men bij hen, behalve de opgenoemden, nog melding gemaakt vindt van JUPITER (DONAR of THORR), JUNO (FRIGG), VENUS (FREYJA) en anderen, zonder dat men hieruit behoeft te besluiten, dat de Germanen, in later tijd, hunne godenleer met die van *Rome* vermengd, en ineengesmolten zouden hebben. De eigenschappen der door TACITUS genoemde Romeinsche goden, met die der Scandinaviërs vergelijkende, staat MERCURIUS met WODAN, MARS met ZIU, HERCULES vermoedelijk met een der zonen van WODAN, het broederenpaar CASTOR en POLLUX, waarschijnlijk met BALDR en HERMÖDHR, in verbinding; terwijl in ISIS, de eigenschappen van NERDU, FREYJA, HOLDA en van BERCHTA gevonden worden (2).

De hoogste en opperste godheid, wier dienst men mag aannemen dat allen Germaanschen volken gemeen, en aan geen onbekend was, heette WODAN of WUOTAN (Noordsch ODHINN, OTHINN). Zijne vereering moet tot ondenkbare tijden, lang vóór de berigten opstijgen, die ons de Romeinen over de Mercuriusdienst in *Germanië* hebben medegedeeld; en hoe diepgeworteld zij moet geweest zijn, blijkt uit de namen van vele plaatsen, gebruiken, gewoonten en *Saga's*, die ons dezen God herinneren, naar wien de vierde dag der week genoemd is. In *Zuid-Duitschland* ging zijne dienst eerder dan in het Noordelijk gedeelte verloren; en in de tijden van WILLEBRORD was zij op het eiland *Walcheren* nog in wezen (3). Voor zoo ver men uit de overblijfselen

(1) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. XI.

(2) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 84—86. »Das auffallendste ist," zegt GRIMM, »das JUPITER (bei TACITUS) nicht vorkommt, und die auszeichnung MERCURS, der bei den Römern nur eine gottheit zweiten rangs bildet, hier als vornehmste unter allen erscheint, dem auch allein menschenopfer fallen, während MARS und HERCULES sich mit thieren begnügen. Das hervortreten MERCURS erklärt sich wahrscheinlich daher, dass dieser gott auch unter den Galliern als hauptgottheit verehrt und zumeist abgebildet wurde (CAESAR, *Lib.* IV. c. 17), die blicke der Römer nach *Deutschland* immer aber *Gallien* im vordergrund sahen; vielleicht hatten auch gallische berichterstatter den germanischen gott in dieses licht gestellt. Beachtenswerth ist dabei die gallische verbindung des MARS und MERCURIUS in bildsäulen, gerade wie TACITUS die germanischen zusammen nennt (*Ann. Lib.* XIII. c. 57). Die auslassung JUPITERS hat augenscheinlich ihren grund darin, dass sein cultus bei den völkern, die TACITUS zunächst kannte, dem des MERCURS nachstand. S. 84. 85.

(3) Tote *Westcappel* dat hi (WILLEBRORD) quam,
Daer hi aenbeden vernam
MERCURIUSE over eenen God. MELIS STOKE, *Rijmkronijk*, D. I. bl. 15. 16. Uitg. van B. HUYDECOPER, Leyden 1772.

240 J. na Chr. des ouden geloofs, een denkbeeld van zijn wezen kan te zamenvatten, was hij de almagtige, alwetende, scheppende kracht, van welke alle geluk en zegeningen, vooral de overwinning, in de oogen des Germaans het eerste en hoogste aller goederen, afdaalden. Uit zijne hemelsche woning zag hij op aarde neder; op zijnen troon gezeteld, konde hij de geheele wereld overzien en hooren, wat onder de menschen geschiedde. Het was waarschijnlijk steeds het geloof van alle braven en edelen, na hunnen dood in de nabijheid en gemeenschap der goden te worden toegelaten; sterven heet nog: *tot God gaan*, *tot God terugkeeren*. Ook WODAN nam de gesneuvelden in zijne zalige verblijfplaats, in *Walahalla*, op. Later kwam, naast de beteekenis van magtigen en wijzen, die van wilden, woesten, hevigen god; en de algoede Geest werd nu tevens tot een boos, duivelsch, wreedaardig wezen verlaagd (1).

De god, die over wolken, stormen en regen gebood, wiens komst onweders en donderslagen aankondigden, wiens bliksemflitsen door de lucht vlogen en op aarde nederschoten, de vertoornde, de straffende god, doch die de menschen tegen de reuzen en kwade geesten beschermde, werd onder den naam van DONAR (Noordsch THORR) aangewezen. Na WODAN was hij de magtigste en sterkste aller goden; de *Edda* stelt hem voor als OTHINNS zoon; gewoonlijk wordt hij nevens, soms vóór dien god genoemd, en misschien werd hij nog meer gevreesd dan deze. De Noordelijke, verstafgelegene stammen vereerden hem in het bijzonder; hij was de eigenlijke landsgod der Scandinaviërs. Echter was ook door geheel *Germanië* zijne dienst verbreid; verscheidene plaatsen, bergen, kruiden, planten, zelfs menschen en de vijfde dag der week, dragen nog den naam van den Noordschen dondergod. De eik was hem gewijd, en het hout van dezen boom diende, om het geheiligd vuur te onderhouden, dat gedurig op de altaren van dezen god brandde, dewijl hij voor den eersten gehouden werd, die het vuur wist te gebruiken (2). Men vereerde hem, volgens eenigen, in *Nederland*, onder den naam van STAVO of STOEFFO (3).

MARS of ARES, de oorlogsgod, wordt in de oudste berigten der Romeinen en Grieken, als een hoofdgod der Germaansche volken opgegeven, en naast MERCURIUS geplaatst (4). Hij zal bij de Germanen ZIU, ZIO, ER (oud Noordsch TYR, Gothisch TIUS) geheeten hebben, en was, volgens de *Edda*, de zoon van OTHINN. Even als aan de beide vorige goden, waren hem waarschijnlijk in *Germanië* bergen geheiligd; en bij zulke krijgshaftige volken, zal zijne eerdienst algemeen verspreid geweest zijn (5).

---

(1) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 94—111; en verschillende andere plaatsen, in het *Register* van dat doorwrochte werk opgegeven. SCHAYES, T. I. p. 273—279.

(2) GRIMM, *Deutsche Myth.* T. 112—131 SCHAYES, T. I. p. 280—282.

(3) DRESSELHUIJS, *de Provincie Zeeland* enz. bl. 44.

(4) TACITUS, *Hist. Lib.* IV. c. 64.

(5) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 131—135.

De god, welke dezen het naaste aan magt en roem naderde, was FRO (Noordsch FREYR), wiens dienst onder de Germaansche stammen zeer uitgebreid was. Hij wordt als de genadige, de liefderijke, de verheugende en vruchtbaar makende god voorgesteld; hij heeft WODANS scheppende eigenschap, maar verrigt geene krijgsdaden. Ook van hem hing regen en zonnenschijn af; hij werd om vruchtbaarheid der aarde, en om vrede aangeroepen. Ossen werden hem geofferd, en paarden hem gewijd, die alsdan voor heilig werden gehouden. In het hooge *Noorden* werden hem menschenoffers toegebragt. Van zijne vereering zijn vermoedelijk nog in *Gelderland*, in een volks bijgeloof, sporen overgebleven (1). 240 J. na Chr.

De Noordsche BALDR, de god der welsprekenheid, en HERMÖDHR, zonen van OTHINN, waren denkelijk in *Germanië*, onder de namen van BALTAG en HERIMUOT vereerd. HADU, vermoedelijk de Noordsche HÖDHR, een als blind voorgestelde god, maar van geweldige kracht, die, argeloos, den doodelijken pijl op BALDR afschoot, is, naar het schijnt, voornamelijk als een oorlogsgod vereerd geworden. FORSETI, de zoon van BALDR, kan ongezocht met den Frieschen god FOSITE vereenzelvigd worden, die in *Friesland* zeer hoog vereerd, en wiens tempelen of gewijde bosschen, in de hoogste achting gehouden werden (2). Hij schijnt een god der geregtigheid geweest te zijn. NIÖRDHR (NERDU?) gebood over wind, zee en vuur (3). UOGI schijnt een zeegod, AGI die der stroomen geweest te zijn; LOGI (LOHHO?), zoon van FORNIOTHR (FERNER?) vertegenwoordigde klaarblijkelijk de kracht des vuurs, die, volgens CAESAR, door de Germanen werd aangebeden. LOKI (GRENDIL? KRENTIL?) stelde het kwade beginsel of booze wezen voor (4).

» Het aannemen van deze goden in *Germanië*," zegt GRIMM, » berust op gronden, welke deels de blijvende naam, deels de overeenstemming der mythen opleveren. Niet al de aangevoerde bewijzen kunnen denzelfden graad van sterkte hebben; het zekere mag het vooronderstelde wegnemen. Enkele eigenschappen van verschillende goden loopen in elkander; wat hier van een hunner geldt, kan ginds op eenen anderen zijn overgebragt, en men gevoelt, dat bij eenige volksstammen, de naam en de vereering van dezen of genen god kan ontbreken. Wat een zoodanigen god bijzonder onderscheidde, werd dan aan eenen gelijken en vermaagschapten god toegeschreven. Zoo worden WODAN, DONAR en FRO te zamen, in zekere betrekkingen, als goden des landbouws en van de vruchtbaarheid der aarde gedacht; WODAN, ZIU en ER als bestuurders des oorlogs. De magt en het aanzien der mannelijke godheden, kan echter ook op de vrouwelijke overgaan (5)." De god FRO (FREYR) en de godin FREYJA drukken

(1) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 135—140.

(2) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 141—146.

(3) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 140.

(4) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 146—150.

(5) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 151.

240 J. na Chr. hetzelfde denkbeeld uit; en naast den mannelijken NERTHUS of NERDU, zal men ook die vrouwelijke godheid mogen plaatsen, welke TACITUS, onder dien naam (Germaansch NERDU? ERDA) als moederlijke godheid der aarde voorstelt (1).

De vereering van deze NERTHUS (verkeerdelijk HERTHUS) had zeer vele overeenkomst met die van de Phrygische godenmoeder (2). Zij vertegenwoordigde de voorttelende, voedende aarde, en oefende invloed uit op de daden der stervelingen. Gedurende haren geheimzinnigen omgang op eenen overdekten, gewijden wagen, door twee koeijen getrokken, en door zwijgende priesters gevolgd, mogt geen oorlog begonnen, het zwaard niet opgevat worden, want zij minde slechts vrede en rust. In het bijzonder was hare dienst in *Noord-Germanië* verspreid, doch ongetwijfeld werd zij ook elders, onder andere benamingen, vereerd, en welligt is zij dezelfde met die godin, welke TACITUS, bij een ander Germaansch volk, den naam van ISIS bijlegt, wier dienst althans met de hare vele overeenkomst heeft, en van welke nog vele volksgebruiken in de middeleeuwen getuigden. ISIS immers voerde ook den stervelingen vrede en vruchtbaarheid toe; zij was de weldadige, goedaardige godheid, die bij het wederbeginnen van den akkerbouw of scheepvaart, zegeningen onder de stervelingen uitstortte, die haar met vreugdebetuigingen naderden. Even als NERTHUS, werd zij op eenen wagen rondgetogen, en beminde het verblijf aan meren en bronnen; op het middaguur zag men haar als eene schoone witte vrouw, in den vloed zich baden, en verdwijnen. Haar jaarlijksche omtogt bragt het land vruchtbaarheid aan. Indien HOLDA, de vriendelijke, zachte, genadige godin, aan wier bijzondere zorg de vlasbouw was toevertrouwd, en welke het oppertoezigt had in huisselijke en landelijke aangelegenheden, de Germaansche naam of een der bijnamen van ISIS geweest is, dan werd zij in latere tijden, even gelijk WODAN, als eene schrikverwekkende, kwaadaardige godheid voorgesteld, en haar de eigenschappen van een boos wezen toegekend. Een gelijk, of welligt hetzelfde wezen, onder een anderen naam, was PERATHA of BERCHTA, de goede, vreugdaanbrengende godin, maar die ook tevens, als een vreesselijk en boos monster wordt voorgesteld (3). Het is opmerkelijk, dat de Germanen den goeden goden ook kwade hoedanigheden toevoegden, en alzoo het goed en kwaad, als uit ééne bron voortvloeijende, beschouwden. HLUODANA was de beschermster der haardsteden, de LATONA der Germanen, gelijk ZISA hunne CERES, en ABNOBA hunne DIANA schijnen geweest te zijn, met welke laatste anderen zekere godin SIRONA willen vergelijken, welke ook de heelkunst zou beschermd hebben. HREDE (HREDIA, HRUODA?) is misschien de geluksgodin, en EASTRE (OSTARA) de godin van den stralenden morgen, des opgaanden lichts, geweest (4). TAMFANA of TANFANA was welligt eene dier bijzon-

(1) *De Mor. Germ.* c. 40.

(2) LUCRETIUS, *de Rerum Natura, Lib.* II. vs. 603—641, vergeleken met TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 40.

(3) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 157—174.

(4) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 156, 176—189.

dere godheden, welke een of eenige volksstammen vereerden, maar wier aard en wezen, even als die van BURORINA en NEHALENNIA, onbekend zijn (1). 240 J. na CHR.

Van de vereering der godinnen uit de Noordsche godenleer, vertoonen zich ook merkbare sporen in *Germanië*. FRIGG (FRIKKA, in *Nedersaksen* FRU FREKE) de gemalin van OTHINN, den oppersten god, heeft den rang boven allen. Zij kent der menschen lot, neemt eeden af, staat over de huwelijken, en wordt door kinderloozen aangebeden. FREYJA, de zuster van FREYR, is na of naast FRIGG de geëerdste godin; haar dienst schijnt zelfs zich nog verder uitgebreid te hebben, en aanzienlijker geweest te zijn, dan die van deze; zij verschijnt ook als eene krijgsgodin. HEL (HELLIA) zou men bij PROSERPINA kunnen vergelijken. Deze godin was oorspronkelijk noch de dood, noch een boos wezen, zoo als zij later werd voorgesteld; zij doodde en vervolgde niet; zij ontving slechts de zielen der afgestorvenen, en hield die onverbiddelijk in hare woning opgesloten. RAN (RAHANA?) was de gemalin van den zeegod OEGIR (UOGI), en woonde in de vloeden; verdrinkende menschen vielen haar ten deel, gelijk zij, die op het land stierven, aan HEL.

(1) Zie over TANFANA onze aanmerking bl. 107. Misschien was zij eene der moedergodessen, welke door de Germanen vereerd werden. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 32. Uit de geheele Noordsche of Germaansche godenleer, heeft niets zoo zeer de pennen der geleerden bezig gehouden, als de godin NEHALENNIA of NEHELLENNIA, van welke in 1647 op het eiland *Walcheren*, verschillende afbeeldsels gevonden werden. (M. GARGON, *Walchersche Arkadia*, D. I. bl. 133—153. *Leyden* 1715. ENGELBERTS, D. III. bl. 111—116). Eenigen houden haar voor de godin CERES (VAN LIJNDEN VAN BLITTERSWIJK, in zijne *Verh. over* NEHALENNIA in 1796. T. W. TE WATER, *Verh. over de* BURORINA in de N. Verh. v. het Z. Gen. D. I. bl. 268 enz.); anderen, gelijk VAN LEEUWEN (*Batav. Illustr.* bl. 124.), PARS (*Katw. Oudheden*, bl. 246), VAN LOON (D. I. bl. 294, 295), en SCHAYES, (T. II. p. 270) voor eene plaatselijke godheid van *Zeeland*, en dat zij werd aangeroepen, als de beschermgodin des zeemans in de Zeeuwsche stroomen. GARGON (D. I. bl. 139, 153), ENGELBERTS, (D. III. bl. 115, en *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 31.), VAN WYN (*Naleez. op de Vaderl. Hist.* 7—13) en anderen, beschouwen haar als dezelfde met ISIS, de moedergodes der aarde; en DRESSELHUYS (*de Provincie Zeeland in hare aloude gesteldheid*, bl. 47) vergelijkt haar, bij de Noordsche hulpvaardige FRIGG. Het aannemelijkste gevoelen schijnt, dat zij de *Nieuwe Maan* is; en haar naam zou dan zijn afgeleid van *Neu-hel* (*Neu-Schein*), en hetzelfde beteekenen als het Νέα Σελήνη der Grieken. WAGENAAR, *Vaderl. Hist.* D. I. bl. 26. *Domburgsche Oudheden*, in het *Aanhangsel* op NIEUWENHUIS *Woordenboek*, bl. 366, 357. Behalve de opgenoemde Schrijvers raadplege men over NEHALENNIA: M. Z. VAN BOXHORN, *Bediedinge van de tot nog toe onbekende afgodinne* NEHALENNIA, Leyd. 1647; benevens zijn: *antwoord op de vrage hem voorgesteld over de bediedinge* etc. Leyd. 1647. J. G. KEYSLERUS, *de Dea* NEHALENNIA, Cellae 1717. KOK, *Vaderl. Woordenb.*, Art. *Domburg*, bl. 428. en C. POUGENS, *Doutes et conjectures sur la déesse* NEHALLENIA, Paris 1810. Over BURORINA zie men DRESSELHUYS in: *de Vriend des Vaderlands, voor* 1827. Hij houdt haar voor dezelfde met NEHALENNIA.

240 J. na Chr. Sippia, de gemalin van thorr, was de godin der schoonheid; anderen houden haar voor de ceres van het *Noorden* (1).

Naast de algemeene godheden, welke door geheel *Germanië*, en de bijzondere, welke slechts door een of eenige volken, als beschermgoden vereerd werden, stonden de helden of halfgoden, de bemiddelaars tusschen de hoogere wezens en de menschen, uit welke beiden zij waren voortgesproten. Berigten ontbreken over den aard en de wijze der heroënvereering in *Germanië*. Het is mogelijk dat aldaar, even als bij de Grieken, de heldenoffers van de godenoffers verschilden. Men weet uit tacitus, dat de Germanen aan hunnen hercules zekere dieren offerden, dat aan hem een bosch gewijd was, en dat, bij het aangaan van den slag, zijn lof, boven dien van alle andere helden, bezongen werd (2). Welke inlandsche held onder dezen naam moet verstaan worden, is onzeker. Vermoedelijk een zoon van wodan en welligt die, welke onder den naam van saksnot (seaxneat), naast wodan en donar aangebeden werd, en dezelfde is, wien eenige opschriften, aan den *Neder-Rijn* gevonden, hercules saxanus noemen (3). Niet minder onzeker is het ware wezen en de bijnaamsoorsprong van herculus magusanus (magusanus of marcusanus), van wien vele altaarsteenen zijn gevonden, en die, naar het schijnt, bijzonder in *Zeeland* is vereerd geworden (4). Man, de stamvader des algemeenen Germaanschen volks, werd met zijne drie of vijf zonen, als een halfgod vereerd. De vereering van irmin, den derden dezer zonen, was uitgebreider dan die zijner broeders ing en isk. Blijkens talrijke benamingen, onder alle Duitsche stammen,

(1) Grimm, *Deutsche Myth.* S. 189—199. Vergelijk voorts over de godenleer onzer voorouders: pars, *Katw. Oudh.*, bl. 242—249; wagenaar, D. I. bl. 23—27; *Bijv. en aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 19—33; *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 1—3; Engelberts, D. III. bl. 9—40; N. westendorp, *Verh. over de Noordsche Mythologie*, in de *Nieuwe werken der Maatsch. van Nederl. Letterk.* D. II, welke verhandeling echter door grimm, als eene *verongelukte proeve* beschouwd wordt; Schayes, T. I. p. 273—286; Dresselhuys, in de bovenaangehaalde verhandeling, bl. 40—48.

(2) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 3, 9. *Annal. Lib.* II. c. 12.

(3) Grimm, *Deutsche Myth.* S. 203.

(4) Een van de merkwaardigste dezer gedenkstukken is dat te *Westcapelle* in *Walcheren* in 1514 gevonden. (gargon, *Walchersche Arkadia*, D. I. bl. 187). Men meent, dat deze gedenkteekenen werden opgerigt door Keizer posthumus na zijne overwinning op de Franken, bij eene plaats waarschijnlijk *Macusa* genaamd. (Zie den brief van van lijnden van blitterswijk, in van wijns *Huiszittend Leven*, D. I. bl. 335). Anderen beschouwen dezen hercules als een der schutsgoden van *Zeeland*, en leiden den bijnaam *Magusanus* af van *ma*, ook *mar* en *mor*, een moer, en *gusan*, *geozan*, *giessen*, uitgieten, opdroogen, waardoor dan *Magusanus* zoo veel zou beteekenen als: *Moerasopdrooger*, en hij zelf dien Nederlandschen hercules aanduiden, welke door zijne reuzenkracht de stroomen bedwong, en lage gronden in bewoonbare plaatsen herschiep. (Zie *Domburgsche Oudheden*, in het *Aanhangsel* op het *Woordenboek van* nieuwenhuis, bl. 367. Dresselhuys, bl. 46. Visscher, *Handl.* bl. 260. Wagenaar, D. I. bl. 24.

van menschen, dieren en planten, moet zijn naam in den mond des volks, zoo gangbaar geweest zijn, als die van HERCULES, of CASTOR en POLLUX onder de Romeinen. *Westfalen* was de hoofdzetel zijner dienst, en het is alzoo zeer waarschijnlijk, dat hij insgelijks in *Nederland* is vereerd geworden. De namen van onderscheidene andere halfgoden, zijn mede in de overleveringen bewaard. Zij waren meestal stamvaders van volken; SUAP die der Zwaben, VANDAL die der Vandalen, WESTFALAH die der Westfalingers, BATO die der Batavieren. Nevens hen scharen zich SIEGFRIED, de held der *Nibelungen*, WITTICH, HERME, MIMI, WIOLANT en anderen (1). 240 J. na CHR.

Als halfgodinnen komen de *Nornen* (*Norni?*) of schikgodinnen voor. Ofschoon er slechts van drie de namen genoemd worden, waren er echter meer. Eenigen van haar stamden af van de goden, anderen van elven, anderen van dwergen. De eerste heette WURT (*werd*) het verledene (2), de tweede WERDANDI (*wordende*) het tegenwoordige, en de derde SCULLT (*zullende*) het toekomende. Hare dienst was onder al de Germaansche stammen verspreid; zij moesten het noodlot, *örlög* ook *naudhr* en *aldr* genaamd, uitspreken, en zaten op hare zetels, of verschenen den stervelingen, om onder hen de draden des noodlots te weven, dit te bestieren, gade te slaan en te geleiden. In verbinding met deze schikgodinnen stonden de halfgoddelijke *Valkyriën* (*Walachuriën?*), maagden, gelijk de *Nornen*, van goddelijke en koninklijke afkomst, of geliefden en gemalinnen van edele helden, om WODAN in *Walahalla* te dienen. Strijd en overwinning waren in hare hand gegeven. Zij werden door WODAN naar iederen veldslag gezonden, beslisten den afloop, en voerden de dapper gesneuvelden ten hemel. De gave van vliegen en zwemmen was haar eigen; zij konden de gedaante eener zwaan aannemen, en vertoefden gaarne aan den oever der zee; van daar die lieftallige zwanenmaagden, welke sinds eeuwen in Duitsche overleveringen bekend zijn, en als hoogere en bovenmenschelijke wezens beschouwd werden. Reeds in de hooge oudheid moet haar algemeene naam *menni*, *minni* geweest zijn, die bij *man* behoort, en slechts in te zamenzettingen voorkomt, als *meremanni*, *mereminni*. Eenige dezer *Valkyriën* bewoonden ook de bosschen, welke door de oude Germanen voor verblijfplaatsen der goden zelve gehouden werden. Oorspronkelijk waren de *Feën* insgelijks verkondigsters van het noodlot; later werd haar deze eigenschap ontzegd, en aan bevoorregte vrouwen of maagden toegekend, door wier mond, de uitspraken des noodlots eene grootere heiligheid schenen te ontvangen bij de Germanen, welke het teedere geslacht eenen hoogen eerbied bewezen. Als bemiddelende wezens stonden zij in aanraking met de goden, en voorspelden den sterfelijken menschen heil of onheil, zegen of dood. Hare wijsheid doorgrondde het lot, waarschuwde voor gevaren, en gaf raad in twijfelachtige gevallen. Zij heetten deswege *schrandere*, *wijze vrouwen* (*Alrunen?*). Vóór VELLEDA was reeds als zoodanig AURINIA in

(1) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 200—224.

(2) Zou hieruit ook de benaming van *woerden*, *wierden*, *weerden*, woonplaatsen van gewezene menschen, ontsproten zijn?

240 J. na Chr. *Germanië* beroemd, en later wordt nog van zekere GANNA, en eene veel jongere THIOTA, gewag gemaakt (1).

Behalve deze goden en halfgoden, wier juiste grenslijn, door gebrek aan genoegzame berigten, niet naauwkeurig kan opgegeven worden, telde het Germaansche heidendom eene groote menigte andere wezens, die, als het ware, een afzonderlijk rijk of eene maatschappij op zich zelven uitmaakten, en door toeval of drang der omstandigheden, met de menschen in aanraking kwamen. Zij bezaten het vermogen hen te benadeelen of te helpen, doch hun lust was steeds hen te plagen; en ofschoon zij, wat het ligchamelijke betreft, niet tegen hen opgewassen waren, hadden zij echter in hunne natuur iets bovenmenschelijks, wat hen den goden deed naderen. Zij waren onder de benaming van *Elven*, *Wichten* en *Dwergen* bekend, en in witte en zwarte *Elven* verdeeld, die een koning of eene koningin over zich hadden. Allen waren zeer klein van gestalte; de witte welgevormd, de zwarte mismaakt. Ook hun werd de gaaf der voorspelling toegekend; zij toch voorzegden der menschen naderend onheil en dood. Dans, gezang en muzijk vermaakten hen even als de bosch- en watergeesten of *nikkers*, die mede tot hunne soort behoorden, en het gezelschap der menschen schuwden. De vriendelijke, vertrouwelijke huisgeesten, *kaboutermannetjes* en *bijtebaauwen*, zochten daarentegen de menschen op, en leefden onder hun dak; zij waren in uitzigt den *Elven* gelijk, en konden zich als dezen, zigtbaar en onzigtbaar maken (2).

Niet minder is de Germaansche godenleer bevolkt met reuzen en reuzinnen, welke de menschen in grootte en ligchaamskracht ver overtreffen, maar minder geest en fijn verstand bezitten dan zij, welke alzoo tusschen de reuzen en de *Elven*, als het ware, een gelukkig midden vormen. Zij komen onder verschillende benamingen voor, en staan tot de goden en menschen, nu eens in vriendelijke, dan in vijandelijke betrekking. Velen hunner waren vermaagschapt met hoogere wezens, en allen woonden op rotsen en bergen. *Westfalen* en *Hessen* zijn bijzonder rijk aan reuzensagen, en *Nederland* heeft de zijne (3). Hun vermaak was, magtige steenhoopen op te werpen, bergen te verplaatsen, groote stroomen te graven, en vreesselijke gevaarten op te trekken. Van eene reuzenvereering is echter nergens eenig spoor te vinden, even weinig als van offers, welke hun, gelijk den vriendelijken *Elven* en huisgeesten, zouden gebragt zijn (4).

De hoofdstoffen werden mede door de Germanen vereerd; en vele bijgeloovige gebruiken, heden nog aanwezig, zijn uit deze vereering voortgevloeid. Naast de goden-

(1) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 224—246.

(2) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 246—296.

(3) Zie bijv. HELDRING'S *Wandelingen*, bl. 63—65.

(4) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 296—325.

dienst stond deze natuurdienst, ouder en duurzamer dan zij. Rivieren en bronnen werden vereerd; het volk bad aan de oevers der stroomen, en bragt dikwerf zijne offers aan de heilige wateren, welke het bijgeloof met zwanenmaagden, meerminnen, waternimfen en brongeesten bevolkte. Bovenal werd de *Rijn*, de heilige rivier der Germanen, vereerd, ofschoon geen der inlandsche overleveringen van eenen Rijngeest gewag maakt (1). De vuurdienst schijnt van beperkter omvang geweest te zijn dan die des waters; vermoedelijk maakte men onderscheid tusschen weldoend en vijandig vuur. Het vuur, tot heilige verrigtingen bestemd, moest door houtwrijving voortgebragt worden, en dit heette men *noodvuur*, aan welk eene bijzonder vruchtbaarmakende kracht werd toegekend. Het werd als heilig beschouwd, en de Paasch- en St. Jansvuren der Christenen, zijn ongetwijfeld hieruit oorspronkelijk (2). De lucht werd als een levend wezen vereerd; zij toch was niet slechts het deksel der aarde, maar, naar de voorstelling onzer heidensche voorouders, ook de hemel, de zetel der goden en der zalige menschen. De regenboog, de hemelsche brug, over welke de goden wandelden, en de melkweg, geleidden derwaarts. Dáár schitterden de uitstekendste helden en reuzen als starren; dáárheen steeg de rook der offers en het gebed der menschen op. Men stelde zich den hemel als een man voor, welke de vrouwelijke aarde omvatte; onder de rij der goden is hij echter niet opgenomen, terwijl de aarde evenwel onder de godinnen prijkt. Aan de beide hoofdsterren, zon en maan, werd hulde toegebragt, en de verduisteringen dezer hemelligchamen, werden met schrik waargenomen, dewijl men daarmede de vernietiging aller dingen, en den ondergang der wereld verbond. Vele bijgeloovige denkbeelden herinneren nog aan de aloude maanvereering van het voorgeslacht. Minder invloed dan de maan, had de zon op bijgeloovige voorstellingen en gebruiken. De zonnenstilstanden (*Solstitia*) werden echter gevierd; aan de overige sterren werd eene groote kracht op de lotgevallen van enkele menschen toegekend, en hun noodlot er uit voorspeld; een bijgeloof dat eeuwen heeft stand gehouden, en nog niet geheel verdwenen is. Dag en nacht waren heilige en goddelijke wezens, den goden na vermaagschapt. Volgens de *Edda*, was de eerste uit den laatste voortgesproten; beide reden, gelijk de andere goden en de zon, in eenen wagen, doch waren steeds met elkander in strijd (3). De aarde werd niet alleen onder de voorstelling eener godheid, gelijk NERTHUS en ERDA, maar ook als enkele hoofdstof op zich zelve, voor heilig gehouden; en op deze aardvereering wijzen nog onderscheidene oude gebruiken terug. De jaargetijden werden evenzeer als personen in de Germaansche godenleer beschouwd; en uit de woorden Zomer en Winter, zijn nog onderscheidene persoonsnamen zamengesteld. Even als dag en nacht worden deze twee jaargetijden als vijandig tegenover

240 J. na CHR.

(1) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 325—371.

(2) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 325—360.

(3) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 360—368, 398—435. 473.

240 J. na Chr. elkander voorgesteld. Zomer en dag verheugen, winter en nacht bedroeven de aarde. De aankomst des zomers werd sinds ondenkbare tijden plegtig gevierd, en op vele plaatsen in *Duitschland* is dit nog gebruikelijk. De winter daarentegen, werd en wordt nog in vele volksgewoonten en omgangen, als het beeld des doods voorgesteld. Het denkbeeld eens naderenden, heilaanbrengenden, alles nieuwbezielenden zomergods, is geheel in den geest dezer verwijderde oudheid (1).

Niet slechts bij de hemelligchamen en de groote, zoowel schrikverwekkende als weldadige natuurverschijnselen, bepaalde zich de vereering der oude Germanen. Ook aan onderscheidene voortbrengselen der aarde werd eene zekere hulde toegebragt. Eene menigte bergen en heuvelen vereerde men wegens de godheid, welke daarop haren zetel hield. Boomen en dieren, of liever de hoogere wezens, welke men vooronderstelde dat zich in eenige dezer voorwerpen vervormd hadden, werd goddelijke eer bewezen, waarvan nog sporen in sommige volksgebruiken zijn overgebleven. De eik, en na hem de vlierboom, genoot eene bijzondere vereering. Aan enkele godheden, misschien aan allen, waren bosschen, en in het bosch vermoedelijk, nog bijzondere boomen gewijd. Zulk een bosch mogt niet door ongewijden betreden, zulke boomen van loof of takken beroofd noch omgehouwen worden. Ook aan enkele *Elven*, bosch- en huisgeesten waren boomen gewijd. Geen dier werd heiliger gehouden dan het paard, de edelste, de vertrouwelijkste medgezel van goden en menschen. Den god FRO waren paarden gewijd, die in den heiligen omtrek van de plaats zijner vereering onderhouden werden; misschien hadden andere goden ook de hunnen; althans de gewoonte, om gewijd vee voor de goden op te kweeken, was algemeen. Deze zuivere en gewijde rossen dienden bij heilige plegtigheden, zoo als bij het offeren, bij de raadsvergaderingen, en om de godenwagens te trekken. De witte paarden werden voor de edelste gehouden (2). Men bewees eerbied aan eenige wilde boschdieren, van welke men overigens eenen afkeer had, zoo als aan den beer, den wolf, en den vos. Bij de Germanen was de beer de koning der dieren, gelijk de adelaar die der vogelen, van welke ook eenigen als heilig beschouwd werden. Aan velen hunner, gelijk de raven, ooijevaars, zwaluwen en bovenal den koekoek, werd een voorspellend vermogen toegekend, waarop nog vele bijgeloovige denkbeelden onder het volk betrekking hebben. Goden en godinnen veranderden zich dikwerf in vogelen, en ook den reuzen was deze gave eigen. Van eene slangenvereering wordt mede melding gemaakt (3).

Gebeden en offers waren steeds de eenvoudigste verrigtingen, door welke de mensch den goden zijne vereering te kennen gaf. Over de soort en wijze van gebeden bij de oude Germanen, zijn geene berigten tot ons gekomen. Gelijk elders, zullen deze in smeekin-

---

(1) Grimm, *Deutsche Myth.* S. 368—371, 435—457.

(2) Tacitus, *de Mor. Germ.* c. 10.

(3) Grimm, *Deutsche Myth.* S. 371—398.

gen en in dankzeggingen bestaan, en met *opzien ten hemel* (1), *buigen des ligchaams*, *handenvouwen*, *knielen* en *hoofdontblooten* verbonden geweest zijn. Dit laatste toch, benevens het buigen, was eene eerbetuiging, welke de godheid, even als den koningen en voornamen personen, bewezen werd. De biddende en offerende Germanen zagen naar het *Noorden*, gelijk de eerste Christenen naar het *Oosten*. De offers werden bij alle plegtige en gewigtige gelegenheden ontstoken; nu eens, om den goden voor hunne weldaden dank toe te brengen, of hunnen toorn te verzoenen; en dan weder, om in dreigende omstandigheden hunne hulp in te roepen, of den uitslag eener onderneming uit te vorschen. Op bepaalde dagen werden aan WODAN menschenoffers toegebragt (2), gewoonlijk gevangene vijanden, gekochte slaven of zware misdadigers. Volgens de oude Friesche wetten, moest hij, die eene den goden gewijde plaats schond, aan die godheid worden geofferd, aan welke zij gewijd was. In zeldzame gevallen, kon de dood der koningszonen, ja der koningen zelfs, geëischt worden. Den overigen goden schijnen alleen dierenoffers te zijn toegebragt (3), en die slechts uit de zoodanigen bestonden, wier vleesch door de menschen konde genuttigd worden; dewijl men het als ongepast beschouwde, den god eene spijs aan te bieden, die de offerende zelf zou versmaad hebben. Vermoedelijk werd een bepaald stuk van het geslagte dier, aan de godheid gewijd, het overige rondgedeeld en door de vergadering genuttigd. Runderen, schapen, geiten, wilde zwijnen, maar in het bijzonder paarden, wier vleesch ongetwijfeld vóór de invoering des Christendoms algemeen als spijs gebruikt werd, bood men den goden aan (4). Terwijl het dier op den offersteen zijn leven liet, werd het afdruipende bloed in eene goot, of in vaten opgevangen, waarmede de heilige tafels en gereedschappen bestreken, en de aanwezigen besprengd werden. Waarschijnlijk geschiedden ook voorspellingen uit dit bloed, en veelligt werd er een gedeelte van onder bier of mede vermengd en gedronken. Het offervleesch werd gekookt, en de uitdeeling der stukken onder het volk door de priesters verrigt, die met hen de spijs genoten. Zuivere brandoffers, waarbij het dier op de houtmijt in asch veranderd werd, schijnen evenmin als rookoffers, gebruikelijk geweest te zijn. Van offers uit het plantenrijk vindt men geene sporen in de oudste overleveringen, ofschoon het niet onwaarschijnlijk is, dewijl vermoedelijk, nog eenige volksgebruiken hierop heen wijzen. Bij de plegtige offers en offermalen, werd den god of goden eenen beker toegebragt. Dit noemde men *minne drinken* (5);

240 J. na CHR.

(1) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 10.

(2) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 9, 39. *Annal. Lib.* I. c. 61. *Lib.* XIII. c. 57.

(3) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 9. *Hist. Lib.* V. c. 4.

(4) TACITUS, *Annal. Lib.* I. c. 61. *Lib.* XIII c. 57.

(5) »Minne," zegt GRIMM, »heisst an sich nicht lieben, sondern des geliebten gedenken." *Deutsche Myth.* S. 36.

240 J. na Chr. eene gewoonte die, na de invoering des Christendoms, niet werd afgeschaft; maar in plaats van WODANS *minne*, dronk men toen die van godsgezanten en heiligen, zoo als KRISTS *minne*, MICHAELS *minne*, St. GEERTRUIDA'S of SINT GEERTEN *minne* en dergelijke (1).

Even als bij de Kelten, en ongetwijfeld om dezelfde reden, vereerden de Germanen hunne goden in sombere bosschen, en ofschoon eenigen dier godheden werden voorgesteld, als hun verblijf te hebben op bergtoppen, in rotsholen en in stroomen, had echter de plegtige, algemeene godsdienstoefening steeds plaats onder de ruischende boomen des wouds (2). Dáár woonden de onzigtbare goden, door geene tempelwanden omperkt, door geene afbeeldsels aanschouwelijk voorgesteld; dáár stonden hunne altaren en lagen de heilige offergereedschappen; dáár werden hoogere wezens vereerd en aangeroepen, en, als in hunne tegenwoordigheid, de volksvergaderingen en het gerigt gehouden. Eeuwen door, tot op de invoering des Christendoms, hield de aanbidding der goden in heilige bosschen stand; het langste onder de Saksers en Friezen; en van deze boschdienst zijn tot op de jongste tijden, nog sporen in *Nedersaksen* en *Westfalen* overgebleven. Het is evenwel niet te betwijfelen, dat reeds in een zeer vroeg tijdperk voor *enkele* godheden, althans eene soort van tempels of steengevaarten opgetrokken, en deze misschien met ruwe afgodsbeelden voorzien geweest zijn (3). Naar alle waarschijnlijkheid, was het door de Romeinen verwoeste heiligdom van *Tanfana* geen enkel bosch, maar een dergelijk van steenen opgehaald gevaarte (4).

Wanneer CAESAR meldt, dat de Germanen *Druïden* noch offers kenden (5), moet dit niet in den striktsten zin, maar in vergelijking met de Kelten of Galliërs opgevat worden, en zal niets anders beteekenen, dan dat zij zich spaarzamer van offers bedienden, en geen zulk fijn uitgewerkt Druïdenstelsel kenden, als deze. Het ontbrak hun immers noch aan offers, noch aan priesters. Behalve in de volksvergaderingen en in de legers, gelijk reeds is opgemerkt, waren de Germaansche priesters werkzaam bij de openlijke godsvereering, en plegtigheden; zij verrigtten de offers, zonden de gebeden ten hemel, vergezelden den heiligen wagen, op welken de godheid werd rondgevoerd, en bragten dien in het heiligdom terug (6). Waarschijnlijk was mede hunne taak, de inwijding der koningen, welligt ook der huwelijken, het afnemen van den eed en andere plegtige verrigtingen. Van hunne kleederdragt, teekenen en rangen wordt niets gemeld. Zij

(1) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 19—38.

(2) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 7, 9, 39, 40, 43. *Annal. Lib.* I. c. 61. *Lib.* II c. 12, 25. *Hist. Lib.* IV. c. 22, 73.

(3) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 40. *Annal. Lib.* I. c. 51. GRIMM heeft dit gevoelen zeer waarschijnlijk gemaakt. *Deutsche Myth.* S. 50—56.

(4) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 39—58.

(5) CAESAR, *de Bello Gallico Lib.* VI. p. 138.

(6) TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 40.

vormden ongetwijfeld eenen afzonderlijken, veelligt eenen erfelijken stand, ofschoon 240 J.
minder magt en invloed bezittende dan die der Druïden in *Gallië*, en maakten na Chr.
voorzeker het beschaafdste gedeelte des volks uit. Van eigenlijke priesteressen wordt geen gewag gemaakt; de vrouwen waren echter niet van de heilige bedieningen uitgesloten, en groot was haar aanzien onder het volk, dewijl de hooge gave van de toekomst te voorspellen, haar werd toegekend (1).

Er zijn geene bepaalde berigten over de godsdienstige denkbeelden der oude Germanen bewaard gebleven; en in de *Edda's* en *Saga's* dragen zoo vele begrippen het kenmerk van Christelijken invloed, dat men die niet tot vóór het Christelijk tijdperk kan terugbrengen. De echte en oudste leerstellingen van het *Noorden*, bevat ongetwijfeld de *Vaulu-Spá*. Dit merkwaardig dichtstuk, dat waarschijnlijk tusschen de vijfde en zevende eeuw onzer tijdtelling is opgesteld, wordt als de tekst beschouwd, op welken de *Edda* ter verklaring en uitbreiding strekt, en welks onafhankelijkheid van Grieksche of Romeinsche fabelleer, zoowel als van Christelijke voorstellingen, genoegzaam buiten twijfel gesteld is (2). Naar luid van dit gedicht, leefde vóór de schepping de reus YMER, uit wiens beenderen de wereld ontstaan is, geheel alleen. » Zand, noch zee, noch wind, noch aarde, noch hemel bestond; alles was een uitgestrekt ledig, en nergens vertoonde zich eenig grasscheutje (3)." Zon, maan en sterren waren aanwezig, maar hadden hare bestemming, noch hare vaste loopbanen ontvangen. De heilige goden regelden ten laatste den mengelklomp. » Zij gaven aan den nacht en aan de duisternis; aan den morgen en aan den middag; aan de ochtendschemering en aan den avond namen, en verdeelden het jaar (4)." Eene gouden eeuw heerschte onder hen; dwergen en menschen werden geschapen. Drie goden, magtig en goed, vonden ASKR en EMBLA, het eerste menschenpaar, zonder bepaald doel, zonder ziel, zonder geest, zonder beweging, gehoor of welgevormd gelaat. OTHIN gaf hun de ziel, HAENIR den geest, en LOTHR beweging en vorm (5). Hierop kwamen de drie *Nornen* of schikgodinnen uit het meer, dat door den esch *Yggthrasill*, welke de wereld onderschraagt, overschaduwd wordt, en gaven den menschen wetten, terwijl zij het lot der stervelingen bepaalden (6). Den braven toeft hier namaals een verblijf van

(1) GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 58—66. Verg. TACITUS, *de Mor. Germ.* c. 8. ENGELBERTS, D. III. bl. 56—78. SCHAYES, T. I. p. 294—297.

(2) *Vaulu-Spá.* Uitg. van L. ETTMÜLLER, S. XLV. Leipz. 1830. K. ROSENKRANZ, *das Heldenbuch und die Nibelungen*, S. 14. Halle 1829.

(3) *Vaulu-Spá*, vs. 9—13.

(4) *Vaulu-Spá*, vs. 13—27.

(5) *Vaulu-Spá*, vs. 65—75.

(6) *Vaulu-Spá*, vs. 75—85.

240 J. na CHR. zaligheid, doch den boozen eene eeuwige vernietiging, nadat zij in de plaats der straf zijn aangekomen (1). Uit hebzucht ontsproot de eerste krijg; haat en tweedragt heerscht onder de hoogere wezens, en het gevolg dezer onlusten zal de ondergang der wereld zijn (2). Verschillende tijdperken gaan deze vreesselijke gebeurtenis vooraf. Het eerste is dat der onschuld en des vredes, waarin de menschen eenvoudig leven, en gerust oud worden; het tweede, dat der oorlogen; het derde, dat der woedende stormen, en eindelijk komt de eeuw der verscheurende dieren. Dan zullen hemel en aarde in verwarring, de goden in onzekerheid geraken; de wereldboom *Yggthrasill* zal beven, en op het naderen van de vijanden der goden, zullen *dwergen* en *Elven* sidderen. De strijd zal vreesselijk zijn; OTHIN zelfs er in sneuvelen, en de verwoesting des Heelals na zich slepen. »De zon wordt zwart, de aarde zinkt, de schitterende starren vallen. Het vuur woedt alom; de vlammen stijgen ten hemel; de hemel zelf valt ineen (3).” Uit deze algemeene verdelging zal echter eene nieuwe aarde oprijzen, een nieuw tijdperk van geluk zal aanbreken; de grond zal van zelven vruchten voortbrengen, alle kwaad een einde nemen, en de nakomelingen der zonen van THOR zullen in onschuld en vrede, de vernieuwde aarde bewonen (4).

De Germanen hebben, naar het schijnt, noodlot en geluk van elkander onderscheiden. Hunne goden verschaffen heil en zegen; bovenal is WODAN de gever en verleener van alle goed, de schepper en oorzaak des levens en der overwinning; maar ook hij, evenmin als de overige goden, vermag iets tegen eene hoogere wereldbeschikking, die zelfs hem niet van den algemeenen ondergang uitsluit. Het lot van goden, menschen en staten was vooraf bepaald, en hiervan was men evenzeer overtuigd, als van de zekerheid des doods en de onsterfelijkheid der ziel. Men geloofde dat de ziel, uit de boeijen des ligchaams verlost, met de vlugheid van een onstoffelijk wezen wegzweefde, doch dikwijls weder verscheen wanneer zij niet, of niet geheel de zalige rust was deelachtig geworden, en bepaalde gestalten aannam, in welke zij genoodzaakt was, eenen tijd lang te vertoeven; ja, somtijds ging zij in dieren en planten, in goedaardige huisgeesten, en nog vaker in plaaggeesten over. De overvaart der zielen naar de benedenwereld geschiedde over een water, welk het rijk der levenden van dat der dooden scheidt; veergeld, benevens eenen zoogenaamden doodenschoen, voor de lange wandeling, werd den afgestorvenen medegegeven. *Walahalla*, het paleis van WODAN, was niet het algemeen verblijf der gestorvene, maar slechts van uitverkorene helden. Het denkbeeld van eenen opper-

(1) *Vaulu-Spá*, vs. 124—140.

(2) *Vaulu-Spá*, vs. 85—176.

(3) Deze fraaije dichterlijke voorstelling, in den toon der voorzegging, is bevat in vs. 176—237.

(4) *Vaulu-Spá*, vs. 237—255. Over de godsdienstige denkbeelden der Germanen vergelijke men ENGELBERTS, D. III. bl. 124—148. ETTMÜLLER, *Vaulu-Spá*, S. 44—86. SCHAYES, T. 1. p. 303—308, en bovenal GRIMM in zijne *Deutsche Myth.* S. 457—668.

sten boozen geest of duivel, hetwelk later zoo magtig het volksgeloof beheerscht heeft, was vreemd aan het Germaansche heidendom; het kent eenen bepaald goeden, noch eenen bepaald kwaden geest, gelijk eenen ORMUZD en ARIMAN. Somtijds slechts vertoont zich de leer der twee beginselen in eenige trekken, zoo als in de mythe van dag en nacht, van zomer en winter, van witte en zwarte *Elven*. Bijgeloof, zoo naauw met het veelgodendom vereenigd, heerschte bij de oude Germanen in hooge mate; en TACITUS getuigt, dat geen volk meer acht gaf op wigchelarijen en voorteekenen dan zij (1). Het geluid en de vlugt der vogelen werd gadegeslagen, om het noodlot uit te vorschen. Uit kampvechten, bijgeloovige verrigtingen en geheime kunsten, doch in het bijzonder, uit het hinneken en brieschen der paarden, werd de toekomst voorspeld, dewijl deze dieren als deelgenooten van de geheimen der goden, beschouwd werden. Bezweringen, tooverspreuken, tooverkruiden, toovermiddelen en genezingen, spoken en droomverklaringen, stijgen onder de Germanen tot de verwijderdste oudheid op (2).

240 J. na CHR.

De natuurlijke staat van *Nederland* was ten tijde der Romeinen, ondanks de werken van DRUSUS en CORBULO, even weinig aanmerkelijk veranderd, als de maatschappelijke en zedelijke toestand zijner bewoners. EUMENIUS, een redenaar uit de vierde eeuw onzer tijdrekening, beschrijft het gebied der Batavieren en Menapiërs, als bezaaid met bosschen, meren en heidevelden; als een grond, welke eigenlijk geen grond konde genoemd worden, die niet alleen daar, waar hij inderdaad moerassig was, onder den voet des wandelaars wegzonk, maar daar, waar hij vaster scheen, onder de schreden beefde en waggelde, en niets anders vertoonde, dan eene ligte dunne aardkorst over eene uitgestrekte watervlakte, zoodat men met regt mogt zeggen, dat om op zulk eenen onvasten bodem te strijden, de krijgsman zich vooraf in zeegevechten moest bekwaam gemaakt hebben (3). De mond der *Maas* was nog niet door verscheidene eilanden verstopt, noch stortte zich door verschillende killen in den *Oceaan*. De *Rijn* daarentegen, was door de grachten van DRUSUS en CORBULO, en het vernietigen van den *Drususdijk* bij *Wijk te Duurstede* (4), aanmerkelijk in loop veranderd, en eene middelmatige rivier geworden. De onmetelijke wouden, door welke geen zonnestraal heendrong, de vochtige dampen, die uit de meren en moerassen opstegen, zoo wel als de weinige bebouwde en bewoonde gronden, maakten in de zeven of acht eerste eeuwen onzer jaartelling, de luchtstreek van *Nederland* gelijk aan die van *Noorwegen* (5). De winters waren lang en gestreng;

(1) *De Mor. Germ.* c. 10.

(2) Verg. GRIMM, *Deutsche Myth.* S. 457—668.

(3) *Panegyr.* CONSTANT. *Caes.* p. 171. Indien de Redenaar zijn tafereel niet te sterk gekleurd heeft, moet de natuurlijke toestand van ons Vaderland, na het tijdperk van DRUSUS en CORBULO, althans niet verbeterd zijn. Verg. hiervoor bl. 87, 88.

(4) Zie hiervoor, bl. 86, 132, 181.

(5) SCHAYES, T. II. p. 152.

240 J. na CHR. van daar dat de Romeinen, zelfs in *Gallië*, hunne veldtogten niet vóór Hooimaand openden. De *Rijn* was in den winter steeds met ijs bedekt, zoo dat men dien vloed, zonder gevaar, te voet en te paard overtrok (1). Bemuurde steden noch uitgestrekte dorpen, slechts legerplaatsen (*castra*), verschansingen en burgen of kasteelen, bood het gewest der Batavieren en Kaninefaten aan. Deze vastigheden waren grootendeels door de Romeinen opgeworpen langs de twee heirwegen, welke waarschijnlijk onder AUGUSTUS aangelegd, en op last van HADRIANUS, MARCUS AURELIUS en LUCIUS VERUS hersteld of vermaakt waren (2). Een dezer heirwegen liep van *Pons Mosae* (*Maastricht*) langs den linker *Maasoever* tot aan *Cevelum*, aan deze zijde de laatste plaats in *Belgisch Gallië*, van waar men, de *Maas* overgestoken, het Batavisch grondgebied betrad, en na eenen togt van eenige uren te *Neomagus* (*Nijmegen*) aankwam. De voordeelige ligging dezer sterkte, maakte haar tot eene van de gewigtigste legerplaatsen der Romeinen in dit gedeelte der wereld, en de vele gevondene oudheden getuigen van hun langdurig verblijf aldaar (3). Tegenover *Neomagus*, aan den regter *Maasoever*, lag vermoedelijk *Batavodurum* (*Batenburg*) van hetwelk TACITUS en PTOLEMAEUS, doch niet de kaart van PEUTINGER en het *Reisboek* van ANTONINUS gewag maken. Twaalf uren van *Neomagus*, plaatst de genoemde kaart een punt, *ad Duodecim* genaamd, eenige uren verder lag *Grinnes*, welks juiste ligging echter onbekend is, even als die van *Caspingium*, *Tablae Flenium* en *Helium*, alle aan de *Maas*. Uit eenige overblijfselen en zeldzaamheden, in het begin der zeventiende eeuw in den mond der *Maas* ontdekt, heeft men vermoed, dat de Romeinen, op de plaats van het tegenwoordig *Hellevoetsluis*, een kasteel gesticht hebben, waaraan men insgelijks den naam van *Helium* gegeven heeft (4).

---

(1) HERODIANUS, *Lib.* VI. p. 243.

(2) Verg. hiervoor bl. 196.

(3) JOH. SMITH, *Oppidum Batavorum seu Noviomagum.* Amstel. 1745. Zie ook *Antiquitatum Romanarum et Batavicarum Neomagi et in agro Neomagensium suburbano erutarum Indiculus.* Neomagi 1784. De naam dezer stad wordt bij de middeleeuwsche Schrijvers verschillend gespeld; men vindt *Novimagum*, *Neomagum*, *Numagum*, *Nuimaga*, *Numaga*, *Novimagium*, *Noviomagum*, *Niumaga*, *Neumagum.* Zie *Chronijk van de stad der Batavieren*, door J. SMETIUS, bl. 40. aant. X. Nijmegen 1784. SCHAYES, T. II. p. 372—381, beweert dat *Neomagus* eerst na het begin der tweede eeuw gebouwd is. »Si cette place," zegt hij, »qui fut le poste militaire le plus considérable que les Romains occupèrent dans l'île des Bataves, avait existé dès le temps de TACITE et de PTOLÉMÉE, il n'est point douteux qu'ils en eussent parlé; car nous regardons comme une erreur des plus grossières, de confondre *Neomagus* avec *Batavodurum* ainsi que l'ont fait quelques auteurs Hollandais. Le silence de TACITE et de PTOLÉMÉE prouve donc que l'origine de cet établissement romain, doit être postérieur au commencement du deuxième siècle."

(4) SCHAYES, T. II. p. 411.

Waarschijnlijk wordt hieronder dezelfde plaats bedoeld, welke anderen *de Oude Wereld* 240 J.
of *Oud Vlaardingen* noemen, op eene plek gronds ten oosten van het eiland *Westvoorn* na CHR.
of *Goedereede*, alwaar weleer, bij laag water, de kenbare merkteekenen van eene digt bebouwde stad, benevens verscheidene Romeinsche munten en oudheden, zouden gevonden zijn (1). Met uitzondering van *Neomagus*, waren al deze punten van weinig belang. Gewigtiger, en meer dan eenige andere plaats van *Batavië* wegens het opdelven van oudheden merkwaardig, is het *Forum Hadriani*, twaalf uren van *Flenium*, waar thans *Voorburg* bij *den Haag* ligt. *Forum* duidt eene openbare markt-, handel- en regtplaats aan; en *Hadriani*, dat het onder den Keizer van dien naam (117—138) gesticht werd. De *Fora* der Romeinen waren groote, vierkante pleinen, met gebouwen en gaanderijen voor de kooplieden bezet, en met beelden versierd. Tot in de negende eeuw was dit *Forum* nog een sterke burg, toen het door de Noormannen verwoest werd. Van dien tijd tot het begin der zestiende eeuw, bleven de puinhoopen dezer plaats, onder eene dikke laag aarde, met heesters en kreupelhout bewassen, bedolven; doch in deze en in de beide volgende eeuwen, werden er merkwaardige Romeinsche oudheden, bouwkundige overblijfselen, altaren, gedenkpenningen en munten opgegraven. De laatste opdelvingen echter, van 1827 tot 1830, hoewel slechts over een gedeelte van dit *Forum*, op last der regering ondernomen, hebben de rijkste uitkomsten opgeleverd. Behalve de grondslagen van een uitgestrekt Romeinsch gebouw, heeft men er overblijfselen van tempels, badplaatsen, kelders, putten, vertrekken, welke door fornuizen onder den beganen vloer verwarmd werden, zuilen, kapiteelen, aan goden gewijde steenen, en standbeelden gevonden, benevens verschillende gereedschappen, huisraad, vazen, beeldjes, oude wapenen, sleutels en sloten van een bijzonder maaksel, en een vrouwelijk geraamte. Het *Forum Hadriani* besloeg, naar de naauwkeurigste meting, meer dan tien morgen land (2).

De tweede heirweg liep van *Pons Mosae* naar *Cariovallum*, en voorts door *Juliacum* (*Gulik*) naar *Colonia Agrippina*; vervolgens langs den linker *Rijnoever* en verschillende punten, als *Novesium*, *Gelduba*, *Calo*, *Asciburgium* en *Vetera*, naar *Burginacium* of *Quadriburgium*, waarschijnlijk ter plaatse waar later *Schenkenschans* werd

---

(1) PARS, *Katw. Oudh.* bl. 107—112. ALKEMADE en VAN DER SCHELLING, *Beschrijving van den Briel en het land van Voorne*, D. I. bl. 167. KOK, *Vaderl. Woordenb.*, art. *Vlaardingen*. Eenigen echter meenen dat het *Oude*, niet verre ten westen van het tegenwoordig *Vlaardingen* zou gelegen hebben, en reeds, voor vele eeuwen, door de zee verzwolgen is.

(2) CLUVERIUS, *Germ. Antiq. Lib.* II. p. 186. VAN LOON, D. I. bl. 166. WAGENAAR, D. I. bl. 191. ENGELBERTS, D. IV. bl. 341—348. VAN WIJN *Hist. Avondst.* D. II. bl. 14—25. SCHAYES, T. II. p. 386—390. VAN WESTREENEN, *Recherches sur l'ancien Forum Hadriani;* en C. J. C. REUVENS, *Notice et plan des constructions Romaines, trouvées dans les fouilles faites en* 1827—1829 *sur l'emplacement du* Forum Hadriani, *à la campagne nommée* Arentsberg, *commune de* Voorburg, *près de* la Haye. Zie mede de *Staats-Courant* van 12 *Oct.* 1827 en 5 *Sept.* 1828.

240 J. na Chr. gebouwd, aan de oude scheiding des *Rijns*. Hierop volgde *Arenacium*, dat op zes uren afstands vandaar geplaatst wordt, doch welks juiste ligging en tegenwoordige benaming, gelijk die van de meeste Romeinsche vestingen hier te lande, tot heden toe onbeslist gebleven zijn. Even verdeeld zijn de gevoelens over *Castra Herculis*, welk men waarschijnlijk, in het tegenwoordig *Hervelt* in de *Betuwe* wedervindt (1). Tusschen deze sterkte, die in de vierde eeuw door de Germanen verwoest werd, en *Carvo*, acht mijlen verder, lag vermoedelijk *Vada*. Tusschen *Carvo* en *Albiniana*, plaatst de kaart van PEUTINGER, *Levaefanum*, *Fletio*, *Lauri* en *Niger Pullus*, maar teekent *Trajectum* noch *Mannaricium* aan, die het *Reisboek* van ANTONINUS opgeeft, welk daarentegen, de vier opgenoemde punten stilzwijgend voorbijgaat. *Mannaricium* wordt op twaalf uren van *Carvo* geplaatst, en, naar gissing, vijf uren verder *Trajectum* (*Utrecht*), dat, blijkens het stilzwijgen van PTOLEMAEUS en de kaart van PEUTINGER, in de derde eeuw nog niet gesticht was. In den omtrek zijn vele Romeinsche oudheden opgedolven. Zeventien uren verder, volgens het *Reisboek* van ANTONINUS, was *Albiniana* of *Albamanae* (*Alphen?*), en drie uren vandaar *Matilo*, van welk punt het beroemde *Praetorium Agrippinae*, ongeveer vijf uren moet verwijderd geweest zijn. Men wil, dat dit *Praetorium* oorspronkelijk een buitenverblijf geweest is, op last van AGRIPPINA, de echtgenoote van GERMANICUS, of, volgens anderen, door Keizer CLAUDIUS ter eere zijner gemalin, op de plaats van het dorp *Roomburg* bij *Leiden* gesticht, doch later in een wapenhuis herschapen. Veranderd en vervallen, werd het op bevel der Keizers SEVERUS en M. AURELIUS ANTONINUS hersteld. Onder de verschillende oudheden hier gevonden, is de belangrijkste het opschrift van een altaar, door de Batavieren aan het goede geluk der Keizers CARACALLA en GETA gewijd, en waarin zij zich: *broeders en vrienden des Romeinschen volks* noemen (2). Op twaalf uren afstands van het *Praetorium Agrippinae*, en achttien van het *Forum Hadriani*, lag, naar de kaart van PEUTINGER, *Lugdunum*. Dit moet reeds in de tweede eeuw bestaan hebben, dewijl PTOLEMAEUS er melding van maakt; en zal, aan

---

(1) HELDRINGS *Wandelingen*, bl. 29.

(2) FORTUNAE AUG. SAC.
PRO SALUTE, ITU AC
REDITU D. D. N. N.
M. AUR. ANTONINI PII
AUG. ET P. SEPTIMÈ
GETAE NOBILISS. CAES.
CIV. BATAVI
FRATRES ET AMICI P. R.
V. S. L. M.

SCHAYES, T. II. p. 302. CLUVERIUS, *Germ. Antiq. Lib.* II. p. 183. VAN LOON (D. I. bl. 55—57.) en ENGELBERTS (D. IV. bl. 348, 352) plaatsen het *Praetorium Agrippinae* waar het huis *te Britten* gestaan heeft.

de uiterste westkust van het gebied der Batavieren, bij de vereeniging der twee heir- 240 J.
wegen in *Batavië* gelegen, met *Neomagus*, het belangrijkste militaire punt, in na Chr.
dit gedeelte van het gebied der Romeinen, geweest zijn. Niet onwaarschijnlijk is het, dat dit *Lugdunum* de winterlegering dier beide Cohorten geweest is, welke bij het begin van den Batavischen opstand, overvallen werden (1). Onbeslist is de ware ligging dezer sterkte, doch dat zij op de plaats van het tegenwoordig *Leyden* gestaan heeft, is van alle bewijs ontbloot. (2) Hetzij, dat *Lugdunum* het zoogenaamde *Arx Britannica* of *Huis te Britten* geweest is; hetzij, dat een kasteel van dien naam niet verre vandaar was opgetrokken, zeker is het, dat een dergelijk gebouw in dien omtrek gestaan heeft op een bodem, welke voor eeuwen door de zee is bedekt geworden. Immers in de eerste helft der zestiende eeuw, ontdekte men bij zeer laag water, eenige honderd schreden ten Noordoosten van *Katwijk aan Zee*, de overblijfselen van een aanmerkelijk gebouw, welke zich nog eenige malen in deze en de twee volgende eeuwen vertoonden, maar die nu geheel verzwolgen zijn. Zij kenmerkten, bij de eerste verschijning in 1520, een vierkant hardsteenen gebouw, aan elke zijde twee honderd veertig voet lang, met zes ronde, buitenwaarts uitspringende torens. Van binnen vertoonden zich de grondslagen van een ander gebouw, dat ter inwoning, gelijk het buitenste ter verdediging, zal gestrekt hebben. De vloersteenen waren vier voet breed en drie voet hoog. Ook vond men sporen van woningen, welke er bij gestaan hadden; benevens verschillende Romeinsche oudheden, afgodsbeelden, lampen, penningen, vazen en andere merkwaardigheden. Aan den middelsten mond des *Rijns* geplaatst, is het hoogstwaarschijnlijk, dat deze sterkte bestemd geweest is, om dien te verdedigen, en tevens de Batavieren en Kaninefaten in toom te houden. Zij werd vermoedelijk door DRUSUS gesticht, en zal onder die vijftig burgen behoord hebben, welke deze veldheer aan den linker *Rijnoever* liet opwerpen; althans in de eerste eeuw onzer jaartelling, was zij reeds aanwezig. Even weinig als de tijd der stichting, is die van den ondergang, en den naamsoorsprong van dit gebouw bekend (3). Noordelijker, aan de uitwate-

(1) Zie hiervoor bl. 148. CLUVERIUS, *Germ. Antiq. Lib.* II. p. 173. ALTING, *Not. Germ. Inf.* P. I. p. 87.

(2) » F. H. UNGEWITTER," zegt de Heer VISSCHER (*Handl.* bl. 141) » maakt van *Lugdunum*, » Caput Germaniarum, eene hoofdstad in forma, en voegt er bij, dat die plaats later *Amsterdam* » genaamd werd." *Gesch. d. Niederl.* Th. I. S. 24.

(3) Zie over het *Huis te Britten*, JUNIUS, *Batav.* c. 10 p. 192—217; geheel overgenomen in VAN LEEUWEN, *Bat. Illustr.* bl. 1255—1258. CLUVERIUS, *de Tribus Rheni Alveis* c. 14. *Germ. Antiq. Lib.* II. p. 175. sqq. PARS, *Katw. Oudh.* bl. 73—107. bl. 516. H. CANNEGIETER, *Dissert. de Brittenburgo.* Hagae Comit. 1734. VAN LOON, D. I. bl. 55—57. WAGENAAR, D. I. bl. 70, 85. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* St. I. bl. 50. *Nalecz. op de Vaderl. Hist.* bl. 25—27. ENGELBERTS, D. IV. bl. 298—304, 371. LE FRANCQ VAN BERKHEY, *Natuurl. Hist. v. Holland.* D. I. bl. 164—167. KOK, *Vaderl. Woordenb.* in voce. SCHAYES, T. II. p. 408—411.

240 J. na CHR. ring van eene der kleinere Rijnspranken in de *Noordzee*, lag *Portus Epatiacus*, welligt het tegenwoordig *Egmond aan Zee*.

In *Friesland*, waar de Romeinen slechts eenige jaren heerschten, legden zij geenen heirweg aan, en stichtten er slechts éene vastigheid, die tevens de eenigste in het overige gedeelte van *Nederland*, benoorden den regter *Rijnarm*, geweest is; het kasteel *Flevum* namelijk, dat door DRUSUS gesticht werd, doch over welks ligging de gevoelens zeer verschillen. Eenigen plaatsen het aan den mond der *Hunese* in *Groningerland*; anderen aan dien des *IJssels* bij het meer *Flevo*; en sommigen aan den *Noorder Rijnmond* bij de *Noordzee*. Zeker is het, dat op het eiland *Texel* onderscheidene oudheden van Romeinschen oorsprong, gevonden zijn. Het is daarenboven zeer denkbaar, dat de Romeinen den *Noorder Rijnmond* niet minder door eene sterkte, voor invallen van buiten beschermd hebben, dan den *Middel-* en *Zuidermond* dier rivier, door het *Huis te Britten* en *Helium* (1). *Dokkenburg* en *Medemelacha* zullen destijds weinig meer dan Germaansche gehuchten geweest zijn. Van de *Zeeuwsche* eilanden was *Walcheren* het meest bewoonde; *Domburg* en *Westcapel* waren reeds aanwezig. De Romeinen schijnen ook aan den mond der *Oosterschelde*, op het eiland *Noord-Beveland*, en aan dien der *Westerschelde*, op *Zuid-Beveland*, eene stapelplaats of veer, *Romanorum Portus* (*Roompot*) en *Romanorum Vallum* (*Romerswaal*), ten behoeve des handels op *Britanje*, gehad te hebben (2).

In dezen staat bevond zich *Nederland* en zijne bewoners, toen in het midden der derde eeuw, de Franken zich aan den *Rijn* vertoonden. Na vele en ijdele gissingen over den oorsprong dezes volks, schijnt men vrij algemeen overeen te komen, dat hier niet aan eenen bijzonderen volksstam, maar aan eene allengs ontstane vereeniging van verschillende Germaansche volken, tusschen den *Rijn*, *de Mein*, de *Donau* en de *Elbe* moet gedacht worden, welke den algemeenen naam van *Franken*, zooveel als *vrije mannen*, had aangenomen (3). Zij waren in Salische en in Ripuarische Franken ver-

---

(1) CLUVERIUS, *Germ. Antiq. Lib.* III. p. 67. P. VAN CUYCK, *Beschr. van eenige op Texel gevondene oudheden. Amst.* 1780.

(2) Zie J. REYGERSBERGEN, *Chroniick van Zeelandt*, D. I. bl. 30—37. Uitg. van BOXHORN, Middelb. 1644. GARGON, *Walchersche Arkadia*, D. I. bl. 44. Aant. 2. bl. 123—127, 186. Eene uitvoerige beschouwing over den staat onzes Vaderlands in dit verwijderd tijdperk, geeft CLUVERIUS, *Germania Antiqua, Lib.* II. c. 36, p. 169—187. ALTING, *Not. Germ. Inf.* P. I. VAN LOON, D. I. bl. 170—183. ENGELBERTS, D. IV. bl. 259—366. SCHAYES, T. II. p. 368—413. Verg. hetgeen wij over den natuurlijken toestand des lands hiervoor, bl. 41—50, gezegd hebben.

(3) Eene geheel andere verklaring van het woord *frank*, dan die van *vrij*, welke echter door het gezag van BILDERDIJK (*Gesch. d. Vaderl.* D. I. bl. 37) ondersteund wordt, geeft FRERET. » Le nom de *Frank*," zegt hij, » ne veut point dire *libre*; cette signification, étrangère aux langues du *Nord*, est moderne pour elles; on ne trouve rien qui s'y rapporte dans les documents originaux des IV, V et VI siècles. *Frek*, *frak*, *frenk*, *frang*, *vrang*, selon les différents dialectes

deeld, welke door de rivier *de Lippe* van elkander gescheiden waren, en eerst onder de regering van CLOVIS, in het jaar 507, vereenigd werden. Men is het tamelijk eens, dat de Ripuarische Franken hunnen naam ontleend hebben van *Ripa*, waaronder de Romeinen in het algemeen, de oevers des *Rijns* verstonden; men vermoedt derhalve, dat zij aan den *Boven-Rijn* tot *Keulen*, of van de *Lippe* tot aan *Bazel* toe gewoond hebben, welke stad, in latere gedenkstukken, als de hoofdstad van het rijk der Ripuariërs (Oever-Franken) beschouwd wordt. Meer verschillend zijn de gevoelens over den naamsoorsprong der Salische Franken. Men wil, dat de naam van Saliërs die des volks, en van Franken die des verbonds geweest is, tot welk verschillende stammen toegetreden waren; dat deze Saliërs over *Lijfland*, uit *Pannonië* gekomen zijn, en hun naam aan de *Sala*, *Salla* of *Salz* in *Mecklenburg*, en aan den *Ouden IJssel* (*Isala*) gegeven, en dien niet van deze rivieren ontvangen hebben (1). Wat hiervan zij, het gedeelte van *Overijssel*, *Salland* (land der Saliërs) genaamd, en de naam van *Oldenzaal* (*Salia Vetus*, oude woonplaats der Saliërs), schijnen vrij duidelijk, het verblijf dezes volks in dit gewest aan te duiden. Men vooronderstelt uit dien hoofde, dat de Saliërs, na hunne oude verblijfplaatsen verlaten te hebben, zich in dit tijdperk reeds, in *Overijssel*, in het graafschap *Zutphen*, op *de Veluwe* en in *Noord-Braband* gevestigd hadden. Het is moeijelijk, en misschien onmogelijk, de volken op te geven, welke toen het Frankische verbond vormden. Benevens de Saliërs, zullen de Cauchen, Cherusken en Katten er een aanzienlijk gedeelte van uitgemaakt hebben; en ongetwijfeld behoorden er de Sikamberen onder (2); zelfs de Frankische koning CLOVIS, werd bij zijnen doop door den H. REMIGIUS, *Sikamber* genoemd (3). Dit volk, na zijn ouden naam verloren of verwisseld te hebben, had dien

240 J. na CHR.

Germaniques, repond au mot Latin *ferox*, dont il a tous les sens favorables ou défavorables: *fier, intrépide, orgueilleux, cruel. Oeuvres de* FRERET, T. V. p. 203. Ed. 1798. Genoegzaam dezelfde verklaring wordt gevonden in het VII Deel der *Werken van de Maatschappij van Nederl. Letterk. te Leiden*, bl. 28, aangehaald door Mr. J. H. HOEUFFT in zijne *Verzameling van Fransche woorden uit Noordsche Talen afkomstig, of door sommigen afgeleid*, bl. 184. » Men leidt den naam van dit volk (*Francs*) af van *frank, vrij*. Dan de beteekenis van dit woord komt niet overeen met den toestand en de betrekking waarin *Neder-Germanië* toen nog was. De aankomst der Franken schijnt, zoo die niet geheel en al vijandig is geweest, met overmagt en geweld verzeld gegaan te hebben. De geaardheid, welke, volgens het eenparig getuigenis aller Schrijvers, hun kenmerk uitmaakt, komt hiermede zoowel overeen, dat het waarschijnlijk is, dat men hun den naam van *vrangh*, scherp, wreed, woest, waarvan het woord *vrenghen*, haten, afkeerig zijn, afstamt, gegeven hebbe, en zij zich die tot eere hebben gerekend." Hoe mag dan wel het woordje *frank*, aan de beteekenis van *vrij* (*vrij en frank*) gekomen zijn?

(1) RAEPSAET, *Précis Topographique de l'ancienne Belgique*, §. 45, 48. *Analyse de l'origine et des progrès des droits des Belges et Gaulois*, §. 49. in het derde deel der *Oeuvres complètes* de J. J. RAEPSAET, Mons. 1838.

(2) CLAUDIANUS in *Laud.* STILICONIS I. vs. 219 sqq.

(3) GREGORIUS TURON, *Hist. Eccles. Franc. Lib.* II. c. 21.

240 J. na Chr. weder hernomen, toen het deel nam in het verbond der Franken. Behalve de Sikamberen en de met hen vereenigde Tenkteren en Usipeten, behoorden de Chamaven, de Brukteren, de Attuariërs, alle Nederlandsche stammen, tot deze groote volkenvereeniging, in welke misschien de Batavieren ook deel genomen hebben. » De *Noordelijke Nederlanden*," zegt VAN KAMPEN, » zijn dus de stamvaders der Franschen, zoo verre is het er van daan, dat zij, slechts eene aanslibbing der Fransche rivieren betrokken hebbende, het wettig eigendom van dezen zouden wezen (1)."

254—261. Terwijl onder VALERIANUS en GALLIENUS de grenzen des Rijks in het *Noorden* en *Oosten* door Gothen, Scythen en Perzen verontrust werden, vielen de Franken op de Romeinsche bezittingen in het *Westen* aan. Zij trokken over den *Rijn*, die sinds de tijden van CAESAR tot grensscheiding tusschen de Romeinen en Germanen had verstrekt, doch dikwijls door de roofzucht van dezen, en de veroveringszucht van genen, was geschonden geworden. Men beweert, dat het eiland der Batavieren het eerst door hen bezet werd; en zij van hieruit voorts hunne togten te water en te land, tot in *Griekenland* en *Afrika* gedaan hebben (2). In dit geval, mag *Noord-Nederland* als de wieg en bakermat der Frankische heerschappij beschouwd worden. Zeker is het, dat dertig jaren later, aldaar onderscheidene Frankische volken aangetroffen werden (3).

---

(1) *Verk. Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 24.

(2) » Les Francois se rendirent les maîtres de la *Batavie*, ils s'y établirent, et continuant leurs irruptions, ils eurent souvent les Romains à combattre; et tantôt vainqueurs, tantôt vaincus, ils faisoient toujours leurs courses et leurs pilleries. Il fut apparemment depuis leur établissement dans la *Batavie*, qu'ils commencerent à faire des courses sur mer. Ils passerent le détroit de *Gades* ou *Gibraltar*, ravagerent *Tarragone* et toute la contrée." MONTFAUCON, *Monuments de la Monarchie Francoise*, T. I. p. 4. CAESAR, STRABO, POMPONIUS MELA, PLINIUS, PTOLEMAEUS noch TACITUS maken van de Franken eenig gewag. TREBELLIUS POLLIO (*in* GALLIENO) en VOPISCUS (*in* AURELIANO, c. 7) zijn de eerste Schrijvers, die hen vermelden, en na hen AMMIANUS MARCELLINUS (*Lib* XVII. c. 8. XX. c. 10), CLAUDIANUS (*in Laud.* STILICON. *Lib.* I. vs. 219 sqq. *Consulat.* HONOR. *Lib.* IV. vs. 435 sqq.), HIERONYMUS (*Op.* T. I. p. 246. *Ed.* ERASMI *: ap.* FROBENIUM), SIDONIUS APOLLINARIS, (*in Panegyr.* AVITI), EUMENIUS (*Panegyr.* CONSTANT. *Aug.* c. 5. *num* 3), ZOSIMUS (*Lib.* III. c. 6.), PROCOPIUS (*de Bello Gothico Lib.* I. c. 12). De kaart van PEUTINGER, vermoedelijk uit de vijfde eeuw, plaatst de Franken langs den regter *Rijnoever* tot aan zee, en wijst dit in het bijzonder aan op het punt, waar de oude *Sikamberen* woonden. Over de Franken raadplege men — om geene oudere Schrijvers gelijk CLUVERIUS (*Germ. Antiq. Lib.* III. c. 20. p. 82—87. Lugd. Bat. 1616), ALTING (*Not. Germ. Infer.* P. I. p. 68—71. Amst. 1697), DUBOS, (*Hist. Crit. de l'Établissement de la Monarchie Franc., Liv.* I. *Ch.* 17. p. 207—244. Amst. 1735), en GIBBON (Ch. X. p. 101.) aan te halen — in het bijzonder de *Considérations sur l'Histoire de France, par* A. THIERRY, Paris 1836; RAEPSAET, in de bovenaangehaalde plaatsen, BILDERDIJK, *Gesch. d. Vaderl.* D. I. bl. 38—54. BRUINING, *Commentarius Perpetuus*, p. 74, 194, 195.

(3) EUMENIUS in *Panegyr.* CONSTANT. *Aug.* c. 5. *num* 3.

VALERIANUS had op het eerste berigt der bewegingen in *Germanië*, zijn jeugdigen zoon 254—
en mederegent GALLIENUS, onder toezigt van POSTHUMIUS, naar het *Belgisch Gallië* en 261 J. na CHR.
den *Rijn* gezonden, om de steeds meer en meer aanstormende Germanen te wederstaan, en het rijke *Gallië* tegen hunne strooptogten te beveiligen. GALLIENUS had eenige voordeelen behaald, en het was hem gelukt, door het wijs beleid van POSTHUMIUS, met eenen der Germaansche vorsten een verdrag te sluiten, waarbij deze zich verbond, den *Rijn* niet over te trekken, noch te dulden, dat eenig Germaansch volk dien overtrok (1). Men vermoedt, dat toen den Germanen eenige landen in *Gallië*, mogelijk wel in het gebied der Batavieren, zijn afgestaan (2); en welligt dagteekent zich van dien tijd, de vestiging der Saliërs in *Nederland.*

POSTHUMIUS was door VALERIANUS het bestuur over *Gallië* en dien uitgestrekten zoom lands opgedragen, welken de Romeinen aan gene zijde des *Rijns* veroverd hadden en die zich in dien tijd, volgens eenigen, van den oorsprong des *Rijns* tot aan zee, doch volgens anderen, alleen van den *Neckar* tot aan den *Donau* uitstrekte (3). Met vaste hand hield hij de teugels van het hem opgedragen bewind, en verdreef de Germanen, welke kort na het vertrek van GALLIENUS, hunne strooptogten op Gallisch grondgebied hernieuwd hadden. Om hen geheel te bedwingen, trok hij den *Rijn* over, en stichtte onderscheidene sterkten op den vijandelijken bodem. Hij wist zelfs zich de genegenheid
der Germanen te verwerven. Immers in *Spanje*, *Gallië* en *Brittanje* voor Keizer 268.
erkend en uitgeroepen, handhaafde hij zich, ondersteund door de Franken, die waarschijnlijk toen reeds het Batavische eiland bezet hadden, gedurende eenige jaren in het aangematigd gezag tegen GALLIENUS. Hij konde echter niet verhinderen, dat een woeste hoop dezer Franken, die zich eenen vernielenden weg door *Gallië* gebaand hadden, en de *Pyreneën* waren over getrokken, het bloeijende en vreedzame *Spanje*, eene reeks van jaren tot een tooneel maakte van moord en verwoesting. Het rijke *Tarragona* werd door hen bijna geheel verdelgd; en toen het uitgeputte gewest, hunne roofzucht niet meer konde bevredigen, maakten zij zich meester van eenige schepen in de havens van *Spanje*, en stroopten langs de kusten der *Middellandsche zee* (4).

Bij den dood van POSTHUMIUS vielen de Germanen onmiddellijk op de legerplaatsen aan, door hem langs den *Rijn* opgeworpen, en stroomden in de *Galliën*, alwaar zij onderscheidene sterkten bemagtigden, doch door LOLLIANUS of LUCIUS AELIANUS, den

---

(1) ZOSIMUS, *Lib.* I. c. 30. p. 40, 41.

(2) WAGENAAR, D. I. bl 204.

(3) *Naleez. op de Vaderl. Hist.*, bl. 53, 54.

(4) WAGENAAR brengt dit voorval in of kort na den tijd van PROBUS (D. I. bl. 217). AURELIUS VICTOR (*de Caesarib.* p. 220) en EUTROPIUS (*Lib.* IX. p. 335) echter plaatsen het vóór en gedurende het rijksbewind van POSTHUMIUS. Verg. GIBBON, Ch. X. p. 102. Vermoedelijk doelt op dezen rooftogt NAZARIUS *in Panegyr.* CONSTANT. MAGNI, c. 7.

268 J. na Chr. opvolger van POSTHUMIUS, beteugeld werden, die tevens de vestingen aan gene zijde des *Rijns* herstelde (1). Deze sterkten waren echter geene waarborgen tegen de invallen der Franken, die omtrent dezen tijd, naar het schijnt, weder geheel *Gallië* afliepen, doch door AURELIANUS, toen slechts bevelhebber eener Gallische keurbende, niet verre van *Maguntiacum* (*Mentz*) verslagen werden (2). Na zijn dood herhaalden zij hunne aanvallen, en werden door onderscheidene andere Germaansche volken gevolgd, die zich onder het kortstondig bestuur van TACITUS en FLORIANUS, in *Gallië* vestigden, en
278. ongestraft dat schoone wingewest verwoestten. PROBUS, tot Keizer verkoren, plaatste zich terstond aan het hoofd van een ontzagwekkend leger, om hieraan paal en perk te stellen. Men wil, dat in verschillende veldslagen, viermaal honderd duizend Germanen zouden gesneuveld zijn. De overigen werden uit de talrijke Gallische burgerschappen (*civitates*), welke zij in hun geweld hadden, verdreven, en de Franken naar hunne moerassen teruggejaagd. Wij mogen hieruit afleiden, dat de volkenvereeniging, onder dien naam bekend, toen de vlakke, aan zee liggende landen besloeg, welke door de wateren des *Rijns* doorsneden, en bijna overstroomd werden, en dat Friesche en Batavische stammen in dit Frankische verbond getreden waren (3). » Ongetwijfeld moeten sinds dien tijd," zegt WAGENAAR, » de Franken als de vaste bewoners der landen omtrent den *Rijn*, naar den zeekant gelegen, en ook als bewoners van *Batavië* aangemerkt worden. Zij mogen er naderhand wel eens wederom uit verdreven geweest zijn, doch hebben meer dan eens, de vorige woningen weder ingenomen. Of zij zich hier te voren, met bewilliging der landzaten nedergeslagen, of hen met geweld gedwongen hadden, hun woningen en akkers af te staan, is onzeker (4)." Dit weet men, dat zij met PROBUS vrede sloten, en dat hun een gedeelte der landen, door hen ingenomen, ter woning vergund werd, op voorwaarden, die van hunne onderwerping aan de Romeinen getuigden (5). Het schijnt, dat de Batavieren, hetzij uit vrees, hetzij uit genegenheid voor hunne Germaansche stamgenooten, hetzij uit onvermogen, in de beschikking der Romeinen genoegen genomen hebben (6). Dit schenken van

(1) ZOSIMUS, *Lib.* 1. c. 30. TREBELLIUS POLLIO, *in Trig. Tyr.* c. 3—7. FLAVIUS VOPISCUS *in* PROBO, c. 13. OROSIUS, *Lib.* VII. c. 22. EUTROPIUS, *Lib.* IX. p. 335.

(2) VOPISCUS *in* AURELIANO, c. 7. Het volgende liedje werd den overwinnaar, toen hij zich ten Perzischen krijg gereed maakte, toegezongen:

Mille Francos, mille Sarmatas semel occidimus;
Mille, mille, mille, mille, mille Persas quaerimus!

(3) GIBBON, Ch. XII. p. 131.

(4) *Vaderl. Hist.* D. I. bl. 210, 211.

(5) VOPISCUS *in* PROBO, c. 12, 14, 15. ZOSIMUS, *Lib.* I. c. 68, 71.

(6) WAGENAAR, D. I. bl. 212.

landerijen binnen de Romeinsche landpalen of Marken, was reeds vroeger, doch in zeldzame gevallen, gebruikelijk geweest (1), maar veelvuldiger geworden, sinds het Rijk de magt begon te ontbreken, den steeds aandringenden volkenstroom uit *Germanië* te wederstaan. Eene voorzigtige staatkunde schreef toen den Romeinen voor, op hun grondgebied akkers, zelfs slaven en vee vrijwillig af te staan aan die Germanen, welke zich wilden verpligten, deze velden voor hen, zoowel als voor zich zelven, te beploegen, te bezaaijen, en met de wapenen, tegen vreemde aanranding, te verdedigen; en hierin meent men, niet zonder grond, den oorsprong van het Germaansche leenregt te ontdekken (2). Daar echter deze overeenkomsten dikwerf geschonden werden, trok PROBUS, om de rust van *Gallië* op hechter grondslagen te verzekeren, den *Rijn* over, plantte zijne zegevierende adelaars aan de oevers van de *Neckar* en *Albis* (3), en liet eene lijn van grensvestingen opwerpen, die zich van den *Rijn*, tot aan den *Donau* uitstrekte. 278 J. na CHR.

De uitkomst toonde weldra, dat PROBUS juist geoordeeld had. De Franken, welke dezen Keizer in den opstand van PROCULUS in *Gallië*, gewigtige diensten bewezen hadden, doch volgens den Geschiedschrijver VOPISCUS, »het breken der beloofde trouw voor spel aanzagen (4)," hielden de gemaakte voorwaarden niet lang. Immers zijn zij vermoedelijk die Germanen geweest, welke de Romeinsche wachtschepen, onder het bevel van BONOSUS, in den *Rijn* in brand gestoken, en daardoor aanleiding gegeven hebben tot den opstand van dezen bevelhebber tegen PROBUS, welke eerst na eenen zwaren en langen strijd eindigde (5). Hadden zij zich reeds vroeger, gelijk wij zagen, door eenen strooptogt ter zee berucht en gevreesd gemaakt, niet minder wekten zij, omstreeks dezen tijd, wederom de algemeene verbazing op, door eenen tweeden togt, welke even vermetel ondernomen, als gelukkig ten uitvoer gebragt werd. PROBUS had een deel Franken aan de oevers der *Zwarte Zee* verplaatst, met oogmerk de grenzen des Rijks, tegen de invallen der Alanen te dekken. De Franken echter maakten zich meester van eene Romeinsche scheepsmagt in eene van de havens dezer zee, en besloten, door onbekende wateren, zich eenen weg naar de boorden des *Rijns* te banen. Zij

---

(1) Zie bij V. CAESAR, *de Bello Gallico Lib.* I. p. 48. DIO CASSIUS, *Lib.* XLVI. p. 387. *Lib.* LXVII. p. 762.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 214. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 56, 57.

(3) VOPISCUS, *in* PROBO, c. 14, 15. Wij durven niet beslissen, doch het komt ons zeer waarschijnlijk voor, dat men hier onder *Albis* niet de *Elbe*, maar eene rivier van dien naam in den tegenwoordigen *Elzas*, en reeds door TACITUS (*de Mor. Germ.* c. 41) vermeld, te verstaan hebbe. Verg. RAEPSAET, *Oeuvres*, T. IV. p. 91.

(4) *Familiare esse ridendo fidem frangere.* VOPISCUS in PROCULO.

(5) VOPISCUS, *in* PROBO, c. 18. in PROCULO et BONOSO. AURELII VICTORIS *Epitome*, p. 252. EUTROPIUS, *Lib.* IX p. 337. Verg. WAGENAAR, D. I. bl. 217. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 57.

280 J. na CHR. stevenden door den *Bosphorus* en *Hellespont*, en verspreidden schrik en verwoesting op de kusten van *Klein Azië* en door geheel *Griekenland*. Hierop wendden zij den steven naar *Sicilië* en verdelgden het rijke *Syracuse*. Eene mislukte poging op *Carthago* verhinderde hen niet, de kusten van *Afrika* tot aan de zuilen van HERCULES, af te stroopen. Ongemoeid zeilden zij voorts langs *Spanje* en *Gallië* door het kanaal, en landden, zonder eenig merkelijk verlies geleden te hebben, en met eenen onmetelijken buit, aan de Batavische of Friesche kusten (1). Aangemoedigd door dezen vermetelen doch welgeslaagden togt, hebben zij zich sinds dien tijd, in vereeniging met de Saksers, op zeeroof toelegd (2).

Onderwerping en rust konden toch geenszins overeenstemmen met den woeligen en krijgshaftigen aard van volken »voor wie," gelijk zich een der Ouden uitdrukt, »de sneeuw des winters even welkom was als de bloemen der lente (3)." *Gallië* had steeds van hunne aanvallen te lijden, en ongevoelig strekten zich de Franken uit langs den linker oever des *Rijns*. CARINUS had eenige voordeelen aan dezen stroom op hen bevochten (4), doch daarentegen door zijne geweldenarijen, de zoogenaamde Bagauden of gewapende landlieden in *Gallië*, door AURELIANUS en PROBUS onderworpen,
284. tot vernieuwden opstand getergd, hetgeen de ondernemingen der Overrijnsche volken tegen dit wingewest, slechts konde bevorderen. Om deze inwendige onlusten te dempen, en de aanvallen van buiten te verhinderen, zond DIOCLETIANUS, welke ondertusschen het rijksbewind had aanvaard, zijnen mederegent MAXIMIANUS HERCULIUS derwaarts, wien het gelukte, *Gallië* te bevredigen, de volken aan den *Rijn* te beteugelen, en met twee Frankische opperhoofden of Koningen, ATECH of EZATECH en GENOBON of GENOBOUD,
286. welke laatste het bevel over de Batavische Franken voerde, eenen vrede te sluiten, bij welken hun de onbebouwde velden der Nerviërs en Trevieren werden afgestaan, onder beding, van naar de Romeinsche wetten te zullen leven. Allen verzekerde hij de vriendschap der Romeinen, wanneer zij de wingewesten ongemoeid lieten (5).

---

(1) EUMENIUS in *Panegyr.* CONSTANT. *Caes.* c. 12. ZOSIMUS, *Lib.* I. c. 71 *num.* 3—6. Verg. VAN LOON, D. I. bl. 202. WAGENAAR, D. I. bl. 218. GIBBON, Ch. XII. p. 133. DEWEZ beweert, doch onzes inziens met minder waarschijnlijkheid, dat deze zeeschuimers aan de Belgische kusten geland zijn, en leidt hieruit af, dat zij Belgen waren. *Hist. Gén. de la Belgique*, T. I. p. 340. MASCOU gist, dat men in vervolg van tijd, de wonderbare reize en terugkomst van dezen hoop Franken, op rekening van het geheele volk kan gesteld hebben, en dat hieruit het verdichtsel, als waren zij van de *Maeotische zee*, *Troje* of *Macedonië* afkomstig, kan gesproten zijn. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 58. Maar genoegzaam al de volken van *Europa*, hebben hunnen oorsprong van de Trojanen afgeleid.

(2) EUTROPIUS, *Lib.* IX. p. 338.

(3) LIBANIUS, *Orat.* III. p. 137, aangehaald bij VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakt.* D. I. bl. 30.

(4) *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 58.

(5) EUTROPIUS, *Lib.* IX. p. 338. MAMERTINUS, *Panegyr.* MAXIMIAN. HERC. c. 5, 7, 10. EUMENIUS in *Panegyr.* CONSTANT. *Caes.* c. 21. WAGENAAR, D. I. bl. 218—222.

De Frankische en Saksische zeeschuimers gingen ondertusschen voort, de Gallische kust alom te verontrusten en onveilig te maken. Om hunne rooftogten te beteugelen, onderhielden de Romeinen eene scheepsmagt in de haven van *Gessoriacum* of *Boulogne*, onder het bevel van CARAUSIUS, een Nederlander van erkende bekwaamheid, krijgsbeleid en geestbeschaving, zoodat hem de opkweeking van CONSTANTIUS CHLORUS, naderhand tot *Caesar* verheven, werd toevertrouwd (1). Zijne eerlijkheid en goede trouw waren echter niet gelijk aan zijne schranderheid en moed. Hij bemagtigde verscheidene roofschepen, doch bekommerde zich weinig, om van den gemaakten buit, eenige rekenschap aan zijne meesters te geven; zijn gedrag deed zelfs vermoeden, dat hij de Germanen oogluikende uit hunne havens ter kaapvaart liet uitzeilen, om hen, op hunnen terugtogt, te onderscheppen, en zich zelven met den Gallischen roof te verrijken (2). Het doodvonnis, door MAXIMIANUS over dit strafwaardig gedrag uitgesproken, had de sluwe zeevoogd voorzien, en wist het te voorkomen. Hij sloot onmiddellijk een verbond met den Frankisch-Batavischen Koning GENOBOUD, door wiens hulp versterkt, hij met al de schepen, die hij konde magtig worden, uit de haven van *Boulogne* naar *Britanje* overstak. De Romeinsche krijgsmagt, welke dit eiland bewaakte, bragt hij spoedig aan zijne zijde, en nam, de billijke wraak der beide Keizers trotserende, met het purper, den titel van *Augustus* aan, en liet, ten teeken der oppermagt, geld op zijnen naam munten. Het geluk begunstigde zijne stoutheid. DIOCLETIANUS en MAXIMIANUS waren genoodzaakt, na een verloren zeeslag, hem, bij eenen vrede, het bezit van *Britanje* af te staan. Met moed en kracht handhaafde zich CARAUSIUS in het bewind. Hij herstelde den muur van SEVERUS, beteugelde de Caledoniërs (3), riep kunstenaars en werklieden in zijn gebied, en maakte zijne onbeschaafde onderdanen met de kunst van krijgvoeren en zeevaart bekend, terwijl de munten, nog van hem aanwezig, van zijn smaak en rijkdom getuigen. » Onder zijn bestuur," het zijn de woorden van 287 J. na CHR.

(1) EUMENIUS in *Panegyr.* CONSTANT. *Caesar.* c. 5. *num.* 3. AURELIUS VICTOR noemt hem een Menapiër (*Menapiae civis*). *De Caesaribus* p. 226. EUMENIUS zegt in de zoo even aangehaalde plaats, dat hij in *Batavië* was opgevoed (*Bataviae alumnus*), en EUTROPIUS, *Lib.* IX. p. 338, meldt, dat hij van zeer geringe afkomst geweest is (*vilissime natus*). Dr. STUKELY echter, maakt hem, volgens GIBBON, Ch. XIII. p. 142, tot een inboorling van *St. Davids*, gesproten uit het koninklijk bloed van *Britanje*. Men wil, dat CARAUSIUS dezelfde geweest is, welke in de gedichten van OSSIAN, onder den naam van CAROS voorkomt, en *the king of ships* genoemd wordt. Zie het gedicht: *the war of Caros*, in MACPHERSON's *Ossian*. AHLWARDT, in zijn *Gedichte* OSSIAN's *aus dem Gaelischen übersetzt* (Leipzig 1811), komt het voor, dat dit gedicht niet van OSSIAN is. B. III. S. 205. Ook wordt het in de Gaelische uitgave van OSSIAN (London 1807) niet gevonden.

(2) AURELIUS VICTOR, *de Caesaribus*, p. 226. EUTROPIUS, *Lib.* IX. p. 338.

(3) » CARAUSIUS repaired AGRICOLA's wall," zegt de Engelsche vertaler van OSSIAN, » in order to obstruct the incursions of the Caledonians; and when he was employed in that work, it appears, he was attacked by a party, under the command of OSCAR, the son of OSSIAN."

287 J. na CHR. GIBBON, » verwierf *Britanje*, bestemd om in toekomende eeuwen, het rijk der zeeën te beheerschen, zijn natuurlijken en eervollen rang als zeemogendheid (1)." Aan eenen Nederlander alzoo, is *Engeland* het eerst de verheffing tot dien rang verschuldigd, gelijk het eeuwen later, aan een anderen Nederlander, WILLEM III, het behoud van zijne staatkundige en godsdienstige vrijheid verschuldigd is geworden. Na een bewind van ongeveer zeven jaren, viel de onverschrokken overweldiger, door het verraderlijke staal van een zijner staatsdienaren, hetgeen den Romeinen den weg ter herkrijging van *Britanje* opende (2).

Terwijl CARAUSIUS, in vereeniging met de Frankische en Saksische zeeroovers, den schrik zijns naams van de monden des *Rijns* tot aan de straat van *Gibraltar*
292. verspreidde, werd CONSTANTIUS CHLORUS door DIOCLETIANUS tot *Caesar* benoemd, en naar *Gallië* gezonden, om den overmoed des Britschen beheerschers te beperken, en diens bondgenooten, de Franken, te straffen. *Boulogne* was nog steeds in de magt van CARAUSIUS gebleven, waardoor deze het *Kanaal* beheerschte, en de gemeenschap met het vaste land onderhield. Om met hoop van eenigen goeden uitslag, eene poging tegen *Britanje* zelf te wagen, moest eerst deze stad, onder het Romeinsche gebied teruggebragt worden. CONSTANTIUS belegerde haar van de land- en zeezijde, en na eene hardnekkige verdediging, viel deze belangrijke plaats, met een aanzienlijk gedeelte der scheepsmagt van CARAUSIUS, in zijne handen. Terwijl de vloot tot den togt naar *Britanje* werd uitgerust, trok CONSTANTIUS op de Franken aan, die zich op het eiland der Batavieren, in *Toxandrië*, en langs den linker *Rijnoever* gevestigd hadden, wier aanvoerder GENOBOUD, door zijne trouweloosheid, zich de wraak der Romeinen had op den hals gehaald (3). De meren noch moerassen, met welke het land doorzaaid was, noch de talrijke vloeden, die het doorsneden en overstroomden, noch de digtbegroeide bosschen, welke het bedekten, konden CONSTANTIUS verhinderen, den Franken aan te
294. vallen. Duizenden hunner, indien men het berigt eens lofredenaars geloof mag schenken, werden gedood, verjaagd, gevangen en weggevoerd (4). Eene overgroote menigte Germanen, welke in den daaropvolgenden winter, den bevrozen *Rijn* overgetrokken en in het

(1) Ch. XIII. p. 143.

(2) AURELIUS VICTOR, *de Caesar*. p. 226. EUTROPIUS, *Lib*. IX. p. 338.

(3) *Toxandrië* was de landstreek, welke thans de *Meijerij van den Bosch* genoemd wordt, wier naam eene Latijnsche verbastering van: *Hoogezanden* zijn zou. » Sommigen echter schrijven *Tassandrië*" zegt de Heer VAN LENNEP, » en leiden dan het woord af van de *Taszanden* (opgestovene zanden)." J. VAN LENNEP, *Onze Voorouders in verschillende Tafereelen geschetst*. D. II, bl. 108. Amst. 1839. » The paradox of Père DANIËL," merkt GIBBON op (Ch. XIX, p. 284), that the Franks never obtained any permanent settlement on this side of the *Rhine* before the time of CLOVIS, is refuted with much learning and good sense by M. BIET, who has proved, by a chain of evidence, their uninterrupted possession of *Toxandria*, one hundred and thirty years before the accession of CLOVIS."

(4) *Panegyr*. MAXIMIANO *et* CONSTANTINO, c. 4.

Batavisch eiland gevallen waren, sneed hij, bij het ontlaten des weders, met zijne 294 J. na Chr.
schepen den terugtogt af, dien zij niet, dan onder beding van een groot aantal gijzelaars, verwierven. Ondertusschen werd met al deze overwinningen, het Romeinsche grondgebied niet uitgebreid. Constantius, uit gebrek aan magt, of uit begeerte, om *Britanje* te heroveren, vernieuwde met de Franken de vorige verdragen, en wees een 296
groot gedeelte dezes volks met vrouwen, kinderen en have, de onbewoonde streken in de Noordelijke deelen van het tegenwoordige *Frankrijk* aan, om aldaar onder Romeinsche wetten te leven, zich op landbouw en veeteelt toe te leggen, de zeerooverijen te staken, en in tijd van oorlog, de Romeinen met de strijdbaarste mannen te dienst te staan. Op dezelfde voorwaarden, zag men weldra ook Chamaven, Friezen en andere Nederlandsche volken zich in *Gallië* vestigen, om, gelijk het heette, ten behoeve der Romeinen het land te bebouwen en te beschermen (1).

Men konde echter geen vertrouwen stellen op volken, die zich weinig om voorwaarden en verdragen bekommerden, wanneer deze in strijd geraakten met hunne belangen of woeste harstogten. Toen derhalve constantius besloten had, *Britanje*, na den dood van carausius, met eene genoegzame vloot aan te tasten, begaf zich maximianus naar den 306
Rijn, om de Franken in toom te houden, en te beletten, dat zij constantius op den overtogt in den rug vielen, of hunne landslieden in *Britanje* ondersteunden. Door de vereenigde pogingen dezer beide veldheeren, werd het belangrijke overzeesche wingewest, na eene scheiding van ongeveer tien jaren, weder onder het Romeinsche gebied terug gebragt; en daardoor tevens, voor eenigen tijd, de zee gezuiverd van de Britsche, Frankische en Saksische schuimers, welke de kusten van *Gallië*, *Spanje*, *Afrika* en van *Italië* zelfs, onveilig maakten (2).

De rust in de wingewesten bleef nogtans niet lang ongestoord. Terwijl constantius, tot *Augustus* of Rijksgenoot verheven, zich in *Britanje* bevond, hervatten de Franken hunne oude vijandelijkheden, en poogden, bij den dood van dezen uitmuntenden vorst, zich dieper in *Gallië* te vestigen. Constantinus, zijn zoon en opvolger in het bewind over dit gewest, *Britanje* en *Spanje*, stortte onverwachts en met een vernielend geweld op de woeste horden neder, onder welke hij een vreesselijk bloedbad aanrigtte. Twee Frankische Koningen of heirvoerders, askarik en gaïzus, werden gevangen genomen en met een aantal hunner onderhoorigen, bij wijze van schouwspel, den wilden beesten voorgeworpen. Constantinus verwijlde niet zijn geluk te achtervolgen. Hij trok te scheep den *Rijn* over en viel in het land der Brukteren, een der Nederlandsche volken, welke tot het Frankische bondgenootschap behoorden, alles te vuur en te zwaard

(1) Eumenius in *Panegyr.* constant. *Caesar.* c. 6, 8, 9, 21. *Panegyr.* constant. *Aug.* c. 5, 6. Eutropius, *Lib.* IX. p. 338.

(2) Aurelius victor, *de Caesarib.* p. 226. Eutropius, *Lib.* IX. p. 338. Eumenius in *Panegyr.* constant. *Aug.*

306 J. na Chr. verwoestende. Vrouwen noch kinderen ontwapenden de woede des overwinnaars; allen die hem in handen vielen, werden aan de vreesselijkste martelingen, of ter verslinding in de beestenperken prijs gegeven (1). Verscheidene volksstammen, beducht voor hetzelfde lot, onderwierpen zich, en zonden gijzelaars, ten blijke hunner vredelievende gezindheid. CONSTANTINUS herstelde en versterkte ondertusschen de vestingen langs den *Rijnoever* tot aan de *Noordzee*, plaatste eene welbemande scheepsmagt op de rivier, en begon reeds eene brug te slaan bij *Colonia Agrippina*, waarschijnlijk om de Overrijnsche volken aan dien kant te beoorlogen, toen de rijksaangelegenheden in het
310 zuiden van *Gallië*, zijnen verderen voorttogt beperkten (2).

Een vleijend lofredenaar mogt meer geestig dan naar waarheid, de gestrengheid van dezen vorst in het tuchtigen der Franken verheffen, en door de noodzakelijkheid verontschuldigen, dat een trouweloos en eedschendend volk, door vrees voor straf alleen konde beteugeld worden (3). De wreedheid van CONSTANTINUS echter, welke zelfs het staatsbelang moest afkeuren, strekte slechts, om den haat tegen de Romeinen te verhoo-
313 gen en onverzoenlijk te maken. De Brukteren, Chamaven, Tubanten, Cherusken, Vangionen en Allemannen vereenigden zich dan ook vier jaren later op nieuw, om zich met vereenigde krachten op *Gallië* te werpen. Zij werden ten eenenmale door CONSTANTINUS verslagen, aan wien zich, volgens EUSEBIUS, nu weder de Frankische volken langs de oevers van den *Rijn* en der *Noordzee*, onderwierpen (4). Maar ook deze onderwerping was van korten duur. Naauwelijks was de Keizer naar *Italië* teruggekeerd, toen de Franken zich andermaal aan den *Rijn* vereenigden. Zijne tegenwoordigheid was evenwel alleen genoegzaam, om hun den overtogt dier rivier te beletten; doch hij verlangde eene meer schitterende voldoening in den ondergang van deze onverzoenlijke vijanden des Romeinschen naams. Om hen op Romeinsch grondgebied te lokken, en alzoo met meer gemak en voordeel te bestrijden, maakte hij van eene list gebruik. Onder voorwendsel, dat uit *Opper-Germanië* door de Allemannen een inval gedreigd
320 werd, trok hij derwaarts aan, doch hield een gedeelte zijner magt in de bosschen

(1) EUMENIUS. *Panegyr.* CONSTANT. c. 12. »Caesi innumerabiles, capti plurimi. Quidquid fuit pecoris captum aut trucidatum est, vici omnes igne consumti, puberes, qui in manus venerunt, quorum nec perfidia erat apta militiae, nec ferocia servituti, ad poenas spectaculo dati, saevientes bestias multitudine suâ fatigarunt."

(2) EUMENIUS in *Panegyr.* CONSTANTINO *Aug.* c. 10—13. NAZARIUS in *Panegyr.* CONSTANTINO c. 16, 18. EUTROPIUS, *Lib.* X. p. 341. EUSEBIUS, *Vita* CONSTANT. *Lib.* I. c. 25. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 61. CONSTANTINUS bouwde ongetwijfeld het oudste Nijmeegsche kasteel; en het oudste Antwerpsche werd allerwaarschijnlijkst ook door hem gesticht. BRUINING, *Gesch. d. Nederl.* D. I, bl. 20. Zie ook 's Mans *Commentarius Perpetuus*, p. 80.

(3) EUMENIUS in *Panegyr.* CONST. c. 10. Verg. PONTANUS, *Hist. Gelr, Lib.* III. p. 24.

(4) EUSEBIUS, *Vita* CONSTANTINI, *Lib.* III. c. 25. NAZARIUS in *Panegyr.* CONSTANTIN., c. 18.

verborgen. De Franken vielen, gelijk hij voorzien had, in den gespannen strik. Over den *Rijnstroom* gelokt, werden zij terstond door de Romeinen uit de hinderlagen overvallen en verslagen, terwijl CONSTANTINUS inmiddels hunne landerijen verwoestte, hunne gehuchten verbrandde, en een groot getal gevangenen maakte, die met de wreedste gestrengheid behandeld werden. Deze luisterrijke overwinning verschafte hem den titel van FRANCICUS of Frankenbedwinger (1). 320 J. na Chr.

Hoe zeer men zich te *Rome* vergiste, dat door deze nederlaag de naam en het volk der Franken, als vernietigd konde beschouwd worden, bleek spoedig uit de hernieuwde vijandelijkheden tegen *Gallië*. CRISPUS, den zoon van CONSTANTINUS, welke thans als *Caesar* aan den *Rijn* het bevel voerde, gelukte het de Franken in het felst van den winter te overvallen, en tot vrede te noodzaken (2). Ondanks al deze overwinningen, scheen men echter de Franken steeds meer en meer te duchten, en wenschte hen tot vrienden van *Rome* te maken. Geweld en wreedheid hadden alleen hunne wraak opgewekt, en den krijg eindeloos gemaakt; CONSTANTINUS trachtte derhalve hen thans door 330
gunsten en voorregten aan zich te verbinden. Hij verleende hun het *jus connubii*, of het regt van over en weder door wettig huwelijk te kunnen verbonden worden; waardoor de Franken ophielden voor de Romeinen barbaren te zijn (3). Weldra geraakten zij aan het Keizerlijke Hof in groot aanzien, en bekleedden gewigtige rangen in de Romeinsche legers (4). Men wil, dat CONSTANTINUS de Christelijke godsdienst onder hen verbreid, en hunne plaatsen van aanbidding in Christen kerken veranderd heeft (5).

Maar deze ontembare volken eerbiedigden slechts de grenzen des Rijks gedurende het leven van dezen vorst. Terwijl zijne zonen elkander het oppergezag betwistten, vielen zij in *Gallië* en CONSTANS was, even als vroeger zijn vader CONSTANTINUS, genoodzaakt 355
uit *Italië* derwaarts te snellen. Ofschoon overwinnaar in twee veldslagen, sloot hij echter met de Franken, door middel van aanzienlijke geschenken, een verdrag van vrede en bondgenootschap (6).

Vredesverdragen door giften en voorregten gekocht, verkondigden meer het onvermogen der Romeinsche wapenen, dan de onderwerping der Franken, die geene gelegenheid lieten voorbijgaan, om hunnen ouden haat tegen de Romeinen te openbaren. In den opstand van MAGNENTIUS, een Neder-Germaan van geboorte, doch in *Gallië* opge-

---

(1) *Incerti Panegyr.* CONSTANTINO c. 22. Verg. VALESIUS, *Rer. Francic. Lib.* X. p. 23.

(2) NAZARIUS in *Panegyr.* CONSTANTINO, c. 17, 36.

(3) WAGENAAR, D. I. bl. 233. BILDERDIJK, D. I. bl. 50.

(4) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XIV. c. 10. *Lib.* XV. c. 5. *Nalecz. op de Vaderl. Hist.* bl. 61.

(5) WAGENAAR, D. I. bl. 233. BRUINING, *Commentarius perpetuus, Lib.* II. p. 81.

(6) ZOSIMUS, *Lib.* II. c. 54.

355 J. voed (1), schaarde zich eene groote menigte dezer volken, langs de oevers des *Rijns*
na Chr. en de westkusten der *Noordzee* gevestigd, onder de banieren van dit eerzuchtig Opperhoofd, en vervulde, ook na zijnen val, *Gallië* met moord en verwoesting. Zekeren SILVANUS, een Frank van afkomst, werd door CONSTANTIUS, welke thans het alleengebied in handen hield, het krijgsbevel in het geteisterde gewest toevertrouwd. Hij kweet zich getrouw van zijnen pligt, verdreef de Germanen, en bewees het Rijk aan den *Neder-Rijn* de belangrijkste diensten, toen een listige verrader, hem bij den Keizer in verdenking van hoogverraad wist te brengen. SILVANUS, door het overijld en te laat herroepen besluit des Keizers tot wanhoop gedreven, trachtte thans door de misdaad, van welke hij onschuldig was beticht geworden, den gevreesden slag te voorkomen. Hij bekleedde zich te *Colonia Agrippina*, den zetel zijns gebieds, met het Keizerlijke purper, en scheen *Italië* met eenen inval te bedreigen, toen hij, na een kort bestuur, op last van CONSTANTIUS, door den veldheer URSICINUS verraderlijk van het leven beroofd werd (2). »Hij was een man van zeldzame verdiensten," zegt AMMIANUS MARCELLINUS, » maar wien de vrees voor den laster, met welken eenige booswichten hem in zijne afwezigheid bezwalkten, tot het uiterste vervoerde, om zijn eigenbehoud te verzekeren. Hoewel hij de erkentelijkheid van CONSTANTIUS verdiend had, dewijl hij vóór den slag van *Mursa*, ten geschikten tijde, met zijne benden de zijde van MAGNENTIUS verliet, om zich onder onze vanen te scharen, vreesde hem echter steeds de Keizer als een man, op wiens standvastigheid en trouw men weinig rekenen konde, ondanks den ophef dien hij maakte van de dappere daden zijns vaders BONITUS, welke, ofschoon een Frank, den Keizer CONSTANTINUS in den burgerkrijg tegen LICINIUS naar vermogen gediend had (3).

---

(1) WAGENAAR, D. I, bl. 233.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. c. 5.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. c. 5. *sub finem.*

VIJFDE HOOFDSTUK.

VAN DE KRIJGSTOGTEN VAN JULIANUS

TEGEN DE GERMANEN,

TOT AAN

DE VOLKSVERHUIZING DER GERMAANSCHE EN NOORDSCHE VOLKEN,

VAN HET JAAR 356 TOT 406.

Terwijl de woede des burgerkrijgs de krachten van het Romeinsche Rijk ondermijnde, 355
hadden inmiddels de Franken zich met de Allemannen en Saksers, tegen de Romeinen verbonden.

De Saksers maakten waarschijnlijk in dezen tijd eene volkenvereeniging uit, die zich van het zuidelijke gedeelte van *Jutland* of den *Kimbrischen Chersonesus*, en drie eilanden ten Noorden van den mond der *Elbe*, langs de *Noordzee* uitstrekte, en vermoedelijk met eenige Scandinavische volken, ook de Friezen omvatte (1). De natuurlijke ligging dezer gewesten, en de noodzakelijkheid, hadden de Saksers tot stoute zeeroovers gevormd, die in ligte vaartuigen, uit hout en leder zamengesteld, zeeën en stormen trotserende, ongestraft de kusten van *Britanje* en *Gallië* plunderden, en den Romeinen even vreesselijk geworden waren als de Franken en Allemannen, met welke zij zich thans tot eenen rooftogt over den *Rijn* hadden vereenigd (2). Verwoesting kenmerkte allerwegen de schreden der Germanen, die de onderdanen des Rijks, wie zij ook zijn mogten, als hunne natuurlijke vijanden be-

---

(1) Ptolemaeus in *Tab.* IV. *Europae.* Cluverius, *Germ. Antiq. Lib.* III. c. 21. p. 588. *Lib.* III. c. 23 p. 597. Huydecoper in melis stoke, D. I. bl. 153.

(2) Sidonius apollinaris zingt van de Saksers in *Panegyr.* Aviti vs. 369.

Quin et Aremoricus piratam Saxona tractus
Sperabat; cui pelle salum fulcare Britannum
Ludus; et assuto glaucum mare findere limbo.

Verg. denzelfden sidonius, *Lib.* VIII. *Ep.* 6. p. 223. Edit. sirmond. Van gelijke soort van vaartuigen als de Saksers, bedienden zich de oude Britten, volgens caesar, *de Bello Civil. Lib.* I. p. 251. Lucanus, *Lib.* IV. p. 89. Ed. Amst. 1643. Plinius, *Hist. Lib.* IV. c. 16.

355 schouwden. *Colonia Agrippina* en meer dan veertig andere bloeijende Romeinsche steden langs den *Rijn*, benevens een nog aanzienlijker getal kleinere plaatsen en dorpen werden geplunderd, voor het grootste gedeelte in de asch gelegd, de inwoners vermoord of voor slaven met den onmetelijken buit weggevoerd, en hunne woonplaatsen door de barbaren woest gelaten, die, aan de oude zeden getrouw, » bemuurde steden als grafplaatsen beschouwden, in welke men zich levendig begroef (1)." De landen door deze Germanen aan den linker oever des *Rijns* in bezit genomen, strekten zich uit van den oorsprong tot aan den mond dier rivier, en evenwel was het tooneel hunner verdelgingen nog driemaal grooter dan dat hunner veroveringen. Geheel *Gallië*, beroofd van genoegzame verdedigers, van wapenen en leeftogt, beefde bij het naderen, en zelfs op het hooren van den naam dezer ruwe zonen van het *Noorden* (2).

In dien staat van zaken besloot CONSTANTIUS zijnen neef JULIANUS tot *Caesar* te verheffen, en hem het lot van *Gallië* op te dragen (3). De uitslag regtvaardigde volkomen 's Keizers keuze, welke, oppervlakkig, als gewaagd en onheilspellend moest voorkomen. In een uitgeput gewest, aan het hoofd eener geringe legermagt, tegenover krijgshaftige volken, door den voorspoed stouter en moediger geworden, eenen jongen vorst te plaatsen, wiens wijsgeerige afzondering hem van het openbare leven afkeerig gemaakt, althans geheel onbekend gelaten had met de werkdadige kunst van te regeren en te oorlogen, was eene daad, welke het belang van den staat scheen af te keuren, ook dan wanneer dien vorst een man van die wijsheid, ondervinding en braafheid als SALLUSTIUS ter zijde stond. Het gerucht had zich dan ook algemeen verspreid, dat JULIANUS gekozen was, minder om de *Galliën* te verligten, dan om in dezen wreeden krijg om te komen, want men achtte hem zoo weinig bekwaam om het bevel te voeren, dat men zelfs niet eens geloofde, dat hij het gedruisch der wapenen zou kunnen verdragen (4). Maar juist de beoefening der wijsbegeerte had de natuurlijke geestvermogens en deugden van JULIANUS ontwikkeld en versterkt, welke aan het weelderig Hof der Caesars en in het gewoel der wereld, welligt verstikt waren geworden. Zij had hem met de voortreffelijkste beginselen bezield, de schitterendste voorbeelden der groote mannen uit vroegere eeuwen ter navolging aangeprezen, en liefde voor de deugd, diep gevoel voor regt en billijkheid, zucht naar roem en eene edele doodsverachting in hem opgewekt. Matigheid, zedigheid, grootmoedigheid en onverpoosde werkzaamheid, vereenigde hij daarenboven in eene schoone gedaante en edel voorkomen (5).

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 2.

(2) ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 1. *num.* 2. AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. c. 11. JULIANUS, *Epist. ad Athenienses*, p. 279. Ed. Lpz. 1696. MAMERTINUS in *Panegyr.* JULIAN. c. 4.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. c. 8. EUTROPIUS, *Lib.* X. p. 344. ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 2.

(4) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 11.

(5) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 5. Verg. GIBBON, Ch. XIX. p. 285.

Onverwijld begaf hij zich, door eene zwakke krijgsmagt vergezeld, naar zijn bewind, 355
en werd te *Vienna* met ongehuicheld vreugdebetoon ontvangen. Ondertusschen waren de Germanen opgerukt en verwoestten, na eene vergeefsche belegering van *Autun*, zonder tegenstand, de omliggende plaatsen en vlekken. JULIANUS werd door den winter verhinderd hen op het lijf te vallen, doch opende het volgende voorjaar vroeg den veldtogt, zich moedig met zijne bende eenen weg banende, te midden der talrijke scha- 356
ren van omzwervende vijanden. Tot *Rheims* doorgeworsteld, alwaar het vereenigd Romeinsch leger hem afwachtte, besloot hij, na rijp beraad, de Germanen aan te tasten; doch deze, van zijne komst berigt, vielen op eenen dik benevelden en regenachtigen dag zijne achterhoede aan, en zouden twee keurbenden over de kling gejaagd hebben, indien niet te goeder uur, de benden der bondgenooten te hulp geschoten waren. Behoedzamer en voorzigtiger geworden, herwon en handhaafde hij zijn krijgsroem eenige dagen later tegen eene Germaansche bende, en drong door tot aan de oevers van den *Rijn*. Hij trok het verwoeste *Colonia Agrippina* binnen, sloot een verbond met de Franken, en begaf zich daarop, ter winterlegering, naar de stad der Sennonen (1).

De strijdkrachten der Germanen waren echter geenszins gebroken; het scheen veeleer, alsof de grond van *Germanië* de fabel van CADMUS tot waarheid verhief, en uit zijnen vruchtbaren schoot gewapende mannen voortbragt (2). Tallooze drommen van barbaren zwierven steeds, met de toorts en het zwaard in de vuist, op Romeinsch grondgebied. JULIANUS zelfs werd door een ontelbaren zwerm dezer volken, onder de oogen van MARCELLUS, opperbevelhebber der ruiterij, welke in de nabuurschap had post gevat, in de stad *Sens* ingesloten en belegerd. Het beleid en de wijze onverschrokkenheid des Caesars, vergoedden het gebrek aan magt, en na verloop van dertig dagen, waren de belegeraars gedwongen met schande en woede af te trekken (3).

Geweldiger dan ooit achtervolgdèn echter de Germanen hunne verwoestingen, terwijl de trouwloosheid of lafhartigheid van eenen der Romeinsche bevelhebbers, de voordeelen verijdelde, welke een oordeelkundig plan van krijgsverrigtingen, door JULIANUS voor den veldtogt des volgenden jaars ontworpen, anders ongetwijfeld zou hebben opgeleverd (4). Inmiddels hadden de Germanen, langs den linker *Rijnoever* 357
gevestigd, bij het naderen des Romeinschen legers, de reeds van nature moeijelijke en bergachtige wegen, door omgehouwen zware boomen versperd, en de talrijke eilanden in den *Bovenrijn* bezet. Op bevel van JULIANUS trokken eenige hulpbenden, waarschijnlijk Batavieren, nu wadende, dan zwemmende, met de schilden onder het lijf, door den

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XV. c. 9. *Lib.* XVI. c. 2, 3. JULIANUS, *Epist. ad Athenienses*, p. 297. De stad der Sennonen is het tegenwoordige *Sens* in *Champagne*.

(2) DEWEZ, T. I. p. 349.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 4.

(4) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 11.

357 stroom, tastten onverschrokken eenige der eilandjes aan, in welke zij een vreesselijk bloedbad aanrigtten en die zij, rijkelijk met buit beladen, verlieten. JULIANUS herstelde nu zorgvuldig de verschansingen van *Saverne* in een voordeelig punt, zoowel om de invallen der Germanen af te weren, als om hun den terugtogt af te snijden. Indien BARBATIO, welke een Romeinsch leger van dertig duizend man aanvoerde, zijn pligt getrouw was gebleven, zouden de Germanen spoedig genoodzaakt geweest zijn *Gallië* te ruimen, doch de schandelijke terugtogt en nederlaag van dezen veldheer, bragten JULIANUS in den hagchelijksten toestand, en verlevendigden den moed des vijands (1).

Weldra vereenigden dan ook zeven Germaansche Koningen hunne strijdkrachten, trokken den *Rijn* over, waartoe zij drie dagen en even zoo vele nachten bezigden, en legerden zich bij *Argentoratum* (*Straatsburg*). Zij zonden afgevaardigden naar JULIANUS, hem trotschelijk gelastende, een land te verlaten, waarop zij, door regt van wapenen en door vredesverdragen, als hun eigendom aanspraak maakten. JULIANUS, ofschoon hij slechts dertien duizend gewapenden, tegenover vijf en dertig duizend der dapperste Germaansche oorlogsmannen konde stellen, besloot met deze onevenredige krijgsmagt, den vijand aan te tasten. De Romeinen rukten in twee geslotene kolommen op, het paardenvolk aan de regter-, de voetknechten aan de linkerzijde. Het was reeds middag vóór dat zij in het gezigt des vijands kwamen; en JULIANUS wenschte den slag op den volgenden dag te bepalen, doch de geestdrift zijns volks, weigerde onstuimig die rust, welke de lange en vermoeijende togt noodzakelijk scheen te gebieden. De fiere CHNODOMAR, de bewerker en aanvoerder van dezen krijg, stond slagvaardig aan het hoofd zijner bondgenooten; het hoorngeschal en krijgsgeschreeuw weergalmden over de velden, en spoedig waren de beide legers handgemeen. De Romeinsche ruiters zijn reeds aan het wijken gebragt, het voetvolk dreigt te zwichten, en de Germaan houdt zich van de overwinning verzekerd, toen éene bende Batavieren, in Romeinsche dienst en »bewaard om in den uitersten nood door te breken en de omsingelden te redden (2)" te hulp snelt. De roem der oude dapperheid was dezen geduchten oorlogsmannen bijgebleven, die men erkende »als juist geschikt om de wanhopigste zaken te herstellen (3)." De strijd wordt met verdubbeld geweld hervat, doch het voordeel blijft aan beide zijden gelijk. De Germanen, vertrouwende op hunne rijzige gestalten en sterkere ligchaamskracht, vechten met eene blinde woede; de Romeinen, steunende op hunnen moed en meerdere krijgsbekwaamheden, strijden met kalmte en voorzigtigheid; door de overmagt teruggedreven, weten zij zich dikwerf weder te herstellen, terwijl de barbaren, van vermoeidheid met de linker knie op den grond liggende, nog hunne tegenpartij ten strijde uittarten. Eensklaps stormt een drom van Germaansche vorsten en koningen,

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 11.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 12.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 12.

door een stoet gemeene krijgers gevolgd, onstuimig op de Romeinsche benden aan, 357
en dringt tot in het midden des legers. De gelederen, hier meer gesloten en sterker, bieden eenen krachtigeren tegenstand; de stoute aanvallers worden, nadat er velen gesneuveld zijn, in de uiterste verwarring op de vlugt gejaagd, en, met groot verlies, tot aan de oevers des *Rijns* achtervolgd. Eene menigte Germanen storten zich, ter redding, in den vloed, doch worden door den stroom weggesleept en verdrinken, of sterven onder de schichten der Romeinen. Slechts weinigen bereiken den tegenovergestelden oever der rivier, die met het bloed hunner strijd- en lotgenooten geverwd is. Zoo eindigde deze merkwaardige en bloedige slag, roemrijk voor JULIANUS en heilzaam voor *Gallië*. De Romeinen verloren vier krijgstribuinen en twee honderd drie en veertig krijgslieden; de Germanen zouden zes duizend kampvechters, behalve de lijken die op den *Rijn* dreven, verloren hebben (1). CHNODOMAR zelf was met zijne lijfwachten, die hunnen vorst noch overleven, noch verlaten wilden, in handen van den overwinnaar gevallen. Hij werd naar *Rome* gevoerd, en edelmoedig behandeld, doch overleefde niet lang de schande zijner nederlaag en de bezwaren der ballingschap (2).

De *Rijnstroom* zou niet de grens zijn van de overwinningen des Caesars. Hij trok dien over, versloeg wederom de Allemannen en wendde, na de sterkte door TRAJANUS op Germaansch grondgebied bij *Maguntiacum* gesticht, hersteld te hebben, zijne wapenen tegen de Franken (3). Terwijl hij de Allemannen beoorloogde, had eene bende 358
dezer volken ongehinderd de omstreken van *Colonia Agrippina* en *Juliacum* afgestroopt, doch zich, op het berigt van zijnen terugkeer, in twee sterkten aan de *Maas* geworpen. (4). Hier in het midden van den winter door JULIANUS belegerd, verdedigden zij zich vier en vijftig dagen achtereen, ondanks het gestrenge jaargetijde, met onverschrokken moed. Wanhopig door de waakzaamheid des Romeinschen Veldheers, welke hen steeds verhinderde, over de bevrozen rivier te ontsnappen, en afgemat van honger en vermoeijenis, waren zij gedwongen, zich onvoorwaardelijk te onderwerpen. De gevangenen werden terstond naar CONSTANTIUS gezonden, die, ingenomen met

(1) LIBANIUS, (*Orat.* X. p. 274.) voegt er nog twee duizend verslagenen bij; en ZOSIMUS, altijd overdreven en ligtgeloovig, voert (*Lib.* III. *c.* 3. *num.* 6) dit getal tot zestig duizend op, en zegt, dat er even zoo veel in den *Rijn* omkwamen. Volgens den onpartijdigen en waarheidlievenden AMMIANUS MARCELLINUS (*Lib.* XVI. c. 12), gelijk wij opmerkten, bestond ondertusschen het geheele leger der Germanen, slechts uit vijf en dertig duizend man. Verg REITEMEIER's *Commentarius Historicus in* ZOSIMI *Lib.* III. c, 3. *num.* 6. p. 567.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI. c. 12. ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 3. JULIANI *Ep. ad Athenienses*, p. 278. LIBANIUS, *Orat.* X. p. 274, 276.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVII. c. 1.

(4) DEWEZ gist, dat men onder deze sterkten het *Castellum Menapiorum* verstaan moet, aan de *Maas*, tusschen *Roermond* en *Venloo*, het tegenwoordige *Kessel*. T. I. p. 358. Note.

358 hunne rijzige gestalte, hen in zijne lijfwacht inlijfde. Eene menigte Franken, in aantogt om hunne makkers te verlossen, keerde op het berigt, dat deze reeds vervoerd waren, terug. (1).

De hardnekkige tegenstand van eene hand vol Franken, moest echter met reden de bezorgdheid van JULIANUS voor den aanstaanden veldtogt opwekken, indien vele dezer volken zich met elkander vereenigden. Door eene snelle krijgsbeweging werd deze vrees uit den weg geruimd, en vóór dat den Franken tijd was gelaten, om te beraadslagen of zich te vereenigen, had JULIANUS, wien men nog in de winterlegering vermoedde, zijne krijgsmagt tot aan den *Zuider Rijnmond* uitgestrekt. De Saliërs, een der voornaamste Frankische volken, in het eiland der Batavieren gevestigd, hadden zich over de *Maas*, op Romeinsch grondgebied, en in *Toxandrië* sinds eenen geruimen tijd nedergeslagen; zij zonden een gezantschap aan JULIANUS, welke zich niet verre van *Tongeren* had gelegerd, om hem den vrede te verzoeken, en dat hij hen noch aanvallen, noch verontrusten zou, wanneer zij zich in hunne bezittingen stil hielden. JULIANUS, de Saliërs wantrouwende, zond de gezanten met geschenken en een dubbelzinnig antwoord terug, doch volgde hen op den voet, en stortte plotseling op deze volken neder, die verbaasd en ontzet over dezen onverwachten aanval, zonder wederstand te bieden, zich met hunne bezittingen, vrouwen en kinderen onderwierpen. (2). Het is moeijelijk te beslissen, doch waarschijnlijk, dat niet toen, maar later de togt van JULIANUS met zes honderd vaartuigen over den *Rijn* naar de Saliërs, plaats gehad heeft, van welken deze Veldheer zelf melding maakt (3). Men heeft insgelijks het vermoeden opgeworpen, dat de Batavische, zoo wel als de Toxandrische Saliërs, gezanten naar JULIANUS gezonden hebben; of ook, dat de laatstgenoemden *Toxandrië* hadden verlaten, en JULIANUS, uit dien hoofde, na het wegzenden der gezanten, zich met zijne vloot, langs de *Maas* naar den *Rijn* spoedde en, geheel onverwachts, voor het Batavische eiland verschijnende, de verschrikte bewoners bedwongen hebbe. (4). Hoe dit zij, de Salische Franken werden door JULIANUS, die steeds door eene wijze staatkunde geleid werd, verschoonend behandeld, en als onderdanen en bondgenooten der Romeinen, in het bezit der reeds ingenomen landen bevestigd. (5).

Een minder gunstig lot was den Chamaven beschoren, die mede tot het groote Fran-

---

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVII. c. 2. JULIANUS, *Ep. ad Athenienses*, p. 280. LIBANIUS, *Orat.* X. p. 278.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVII. c. 8.

(3) *Ep. ad. Athenienses*, p. 279.

(4) *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 67.

(5) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVII. c. 8. ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 6. JULIANI *Ep. ad. Athenienses*, p. 280.

J. W. Kaiser inv. del. & sculp.

EDELMOEDIGHEID VAN KEIZER JULIANUS

kische bondgenootschap behoorden. Door de Saksers genoodzaakt hunne eigene woonplaatsen te verlaten, waren zij met eenige schepen den *Rijn* afgezakt, en hadden zich ongevraagd, op het grondgebied der Romeinen gevestigd. In dezen tijd strekten zij zich uit van den *Rijn* bij *Dusseldorf*, tot digt aan de *Noordzee*, en konden alzoo den Romeinen den overtogt uit het Batavisch eiland naar *Britanje* bemoeijelijken, en den toevoer van granen, uit dat wingewest naar de Romeinsche vestingen langs den *Rijn*, belemmeren (1). Door middel van CHARIËTTO, een Frank, althans een Germaan van afkomst en van buitengewone ligchaamsgrootte en dapperheid, gelukte het JULIANUS, de Chamaven, die tot geen openlijken veldslag te brengen waren, bij nacht in hunne bosschen en schuilhoeken te overvallen, te verslaan, en die, welke aan het zwaard en de ketenen der Romeinen ontkwamen, over den *Rijn* terug te jagen. Voor erger beducht, verzochten zij kort daarna, door een gezantschap, om vrede, die hun werd toegestaan onder voorwaarde, dat zij tot de plaatsen, naar welke zij gevlugt waren, zouden wederkeeren (2). JULIANUS begeerde echter, dat hun Koning voor hem zou verschijnen, en naderde te dien einde op een welgewapend schip den regter *Rijnoever*, waar reeds het Chamavisch opperhoofd gekomen was. De vredesonderhandelingen werden spoedig ten einde gebragt; doch toen JULIANUS den zoon des Konings tot gijzelaar begeerde, als het eenigste onderpand, waardoor hij zich van hunne trouw konde en wilde verzekeren, verkondigde eene treurige stilte, door tranen en zuchten afgebroken, de algemeene verslagenheid. »Ach dat mijn zoon leefde!" riep de bejaarde vorst weemoedig uit, »gaarne zoude ik hem uwer grootmoedigheid toevertrouwen; maar hij is onder uwe slagen gevallen, en ik kan slechts met het verlies mijns zoons, den ondergang mijns volks beweenen." De smart des grijsaards, de smeekstem der Chamaven, die knielend aan den oever lagen, verteederden JULIANUS; hij kan de rol, die hij zich heeft opgelegd, niet langer uitvoeren, en plotseling en onverwachts verschijnt tot aller vreugde en verbazing, de jeugdige vorst, dien men gesneuveld waande. Hij was gevangen genomen, doch met de uiterste zorg door den Caesar behandeld geworden. »Ziet hier," sprak JULIANUS, »den zoon, den prins, dien gij beweent; het lot des oorlogs had hem u ontnomen, de Goden en de Romeinen schenken hem aan u terug. Ik zal hem bij mij houden en opkweeken, meer ten gedenkteeken mijner edelmoedigheid, dan ter waarborg van den gesloten vrede. Zoo gij de bezworen trouw mogt schenden, zullen de wapenen van *Rome* de trouwbreuk niet op den onschuldige, maar op de misdadigers wreken." Het vredeverbond werd gesloten; en onder de juichende zegewenschen der dankbare en verbaas- 358

(1) EUMENIUS in *Panegyr.* CONSTANT. *Caes.* c. 9. *Excerpta de Legationibus ex* EUNAPIO, p. 14.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVII. c. 8. ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 6—8. JULIANUS, *Ep. ad Athenienses*, p. 279. Volgens EUNAPIUS, door WAGENAAR (D. I. bl. 244) gevolgd, zouden de Chamaven den Romeinen trouw gezworen hebben, mits men hen in hunne bezittingen ongestoord liet.

358 de Chamaven, trok JULIANUS naar den Gallischen oever des *Rijns* terug (1). Hij had zijn doel bereikt; het overvoeren van leeftogt uit *Britanje* was verzekerd (2).

Het hooge gewigt hiervan voor de Romeinen vertoonde zich reeds spoedig. De voorraad van mondbehoeften was in hun leger aanmerkelijk verminderd, en het gebrek werd dreigend, toen JULIANUS een gedeelte van het spaarzame overschot wegnam, om drie sterkten aan de *Maas*, voor langen tijd door de Allemannen verwoest, doch door hem hersteld, er van te voorzien. De hoop op toevoer van de overwonnene of bevredigde volken was geheel verijdeld, daar hun voorraad, gelijk bij de Chamaven, opgeteerd, het land verwoest, of het koorn nog niet tot rijpheid gekomen was. De Romeinen hadden ondertusschen al hunne levensmiddelen verteerd, en vonden niets om zich te voeden. De algemeene nood gaf zich ondubbelzinnig door dreigende woorden te kennen, en JULIANUS, om zijn volk, naar het schijnt, af te leiden, trok over eene schipbrug den *Rijn* over, en onderwierp twee der magtigste Germaansche Koningen, welke hij noodzaakte, de Romeinsche krijgsgevangenen uit te leveren, en hem van leeftogt te voorzien (3). Het is zeer waarschijnlijk, dat JULIANUS ondertusschen uit de bosschen aan den mond

(1) *Excerpta de Legationibus ex* EUNAPIO, p. 15—17. ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 7. Het stilzwijgen van LIBANIUS, AMMIANUS MARCELLINUS en van JULIANUS zelven, zegt GIBBON (Ch. XIX. p. 288), maakt de waarheid van dit verhaal ten uiterste verdacht.

(2) JULIANUS, *Ep. ad Athenienses*, p. 280. Wij hebben met VALESIUS (*ad* AMM. MARC. p. 186) op dezen krijg met de Chamaven toegepast, wat door ZOSIMUS, en door dezen Geschiedschrijver alleen (*Lib.* III. c. 6, 7), van eenen inval der Quaden, een Saksische (Suevische) volksstam, en van den oorlog hun door JULIANUS aangedaan, gemeld wordt. Zeer juist toch merkt, naar ons inzien, de Heer VAN LENNEP op: Vreemd klinkt het zeker, de Quaden, die wij elders (ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 1. AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVI c. 11. *Lib.* XVII. c. 12. *Lib.* XXVI. c. 4.) aan den *Donau* en in *Pannonië* onder de Sarmaten ontmoeten, hier als een Saxischen volksstam te zien aangemerkt. Hiervan komt het, dat voor Κουάδοι, bij ZOSIMUS, sommigen, als REINESIUS en CLUVERIUS, Καύχοι, en PETAVIUS Χαμάβοι leest. De Chamaven zijn echter, gelijk WAGENAAR, D. I. bl. 250 te regt aanmerkt, altijd onder de Franken gerekend geweest, en kunnen dus niet met de Saxers gesteld worden; en van de Cauchen, vindt men omtrent dezen tijd geen melding meer gemaakt. De *coup de Théatre* bij ZOSIMUS te vinden, *Lib.* III. c. 7, lezen wij in de *Excerpta de Legationibus ex* EUNAPIO, p. 11, 12, als aan het einde van den oorlog tegen de Chamaven hebbende plaats gehad. Dit verschil in beider berigten, en de omstandigheid, dat ZOSIMUS van den strijd tegen de Chamaven geen gewag maakt, terwijl AMMIANUS MARCELLINUS en de overigen wederkeerig niet van de Quaden spreken, schijnen nog al eenigen klem te geven aan de meening der zoodanigen, die, gelijk wij zeiden, bij eerstgemelden Χαμάβοι voor Κουάδοι lezen. De redenering en gevolgtrekking van WAGENAAR, ter opheldering van de zaak in de noot op bl. 250, verklaar ik niet te verstaan." Zie *Onze Voorouders in verschillende tafereelen geschetst*, D. II, bl. 112, 114. De geleerde HUYDECOPER op MELIS STOKE, D. I. bl. 10. denkt mede aan Chamaven; VAN WIJN, in de *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 93, en BILDERDIJK, D. I. bl. 51, willen liever aan Cauchen gedacht hebben.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVII. c. 9, 10.

des *Rijns*, op het grondgebied der Chamaven, eene menigte vervoerschepen liet vervaardigen, welke uit *Britanje*, in korten tijd, zulk eenen overvloed van granen aanbragten, dat niet alleen het Romeinsche heir en de sterkten langs den *Rijn*, maar zelfs de omliggende bevriende volken, voorzien en tevens in staat gesteld werden, hunne verwoeste akkers te bezaaijen (1) Men vermoedt, dat JULIANUS den uit zee aangevoerden voorraad op het Batavisch eiland in eene soort van riviervaartuigen, door hem zelven uitgevonden, deed overschepen en vervolgens den *Rijn* opvoeren (2). 358.

De zachtmoedigheid des Caesars, noch de vrees voor zijne wapenen, maakten indruk op de Germanen, welke zich slechts in schijn onderworpen hadden. Hunne krijgstoerustingen noodzaakten hem weldra tot eenen nieuwen togt over den *Rijn*, die schitterender en belangrijker zijn zoude dan de vorigen. Hij bezette en versterkte terstond zeven aanzienlijke vestingen of steden langs den *Rijn*, van *Castra Herculis*, niet verre van het punt waar deze rivier zich in twee armen scheidt, tot aan *Bingium*, in de omstreek van *Maguntiacum*, in welke stad hij zijn leger vereenigde. Te vergeefs poogden de Germanen hem den togt over den stroom te beletten. Zij werden door eene schrandere krijgslist verrast, en na eenen verdelgenden veldtogt, waren vijf hunner trotschste Koningen gedwongen, de vredesvoorwaarden, door JULIANUS voorgeschreven, aan te nemen. Gevolgd door een groot aantal verloste Romeinsche krijgsgevangenen, trok de zegepralende Caesar over den *Rijn* naar de winterlegering terug (3).

Nadat *Germanië* alzoo tot rust gebragt was, wendde JULIANUS het oog naar *Britanje*, welk wingewest door de invallen der Picten en Schotten verwoest werd. In het midden des winters zond hij eene krijgsmagt, en onder deze de ligtgewapende Batavische hulp- 360.
benden, naar *Boulogne*, van waar zij met den eersten gunstigen wind, naar *Britanje* overstaken, en tot *Londen* voorttrokken (4).

Ondertusschen had de roem der oorlogsfeiten van JULIANUS, en het geluk dat steeds zijne ondernemingen volgde, den nijd en vrees van CONSTANTIUS opgewekt. Hij zond bevelen, dat de Germaansch-Batavische en Gallische hulpbenden, benevens driehonderd keurlingen van elke afdeeling, uit het heir des Caesars zouden geligt worden, om in den krijg tegen de Perzen te dienen. JULIANUS, even naauwgezet onderdaan, als moedig bevelhebber, onderwierp zich, hoewel met tegenzin, aan den wil des Keizers, wiens bevel echter door de hulpbenden zeer euvel werd opgenomen, die zich slechts in Romeinsche dienst begeven hadden, onder voorwaarde, dat men haar niet over de *Alpen* zoude voeren (5). Haar haat op CONSTANTIUS steeg dermate, dat zij,

(1) ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 4. *num.* 2—4.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 247.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XVIII. c. 2. LIBANI , *Orat.* X. p. 279 , 280.

(4) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XX. c. 1.

(5) Uit TACITUS (*Hist. Lib.* V. c. 26) blijkt, dat de Batavieren reeds vroeger deze voorwaarde

360. volgens de gewoonte der Germanen, JULIANUS op een schild verhieven, en hem dwongen met den diadeem, den titel van *Augustus* aan te nemen (1).

Terwijl dit alles in de winterlegering te *Lutetiae Parisiorum* (*Parijs*) gebeurde, verwoestten de Attuariërs, een Frankische volksstam, ongehinderd de grenzen van *Gallië* (2). JULIANUS trok met zijne benden in het tweede of *Neder-Germanië*, vermoedelijk bij het tegenwoordig *Xanten*, over den *Rijn*. Onverwachts viel hij op de zorgelooze Attuariërs aan, die op hunne ongebaande wegen vertrouwende, geloofden, dat hun land voor vreemdelingen ontoegankelijk was. Velen werden gevangen genomen of vermoord; de overigen onderwierpen zich. JULIANUS trok hierop even schielijk over den stroom terug, nam de vestingen langs de grenzen in oogenschouw, versterkte de hernomene plaatsen in *Gallië*, en begaf zich naar *Vienna*, alwaar hij met het beramen van middelen ter bevestiging van het hem opgedragen gezag, den winter doorbragt (3).

Bij het naderen der lente riep een inval der Allemannen JULIANUS ten vijfden male naar
361. den *Rijn*, dien hij in het midden van den nacht overtrok. De barbaren worden overvallen, die zich verdedigen gedood, die zich overgeven wordt genade geschonken, en den overigen, onder belofte van zich voortaan rustig te houden, vrede en vrijheid toegestaan (4). Hiermede besloot JULIANUS zijne veldtogten in *Germanië*, waar hij vier jaren achtereen gestreden had. Driemaal als Caesar en tweemaal als Augustus, was hij den *Rijn* overgetrokken, had den Germanen al de bemagtigde steden, benevens twintig duizend Romeinsche krijgsgevangenen ontweldigd; de Saliërs onderworpen, de Chamaven beteugeld, de omliggende volken tot vrede genoodzaakt, vele vijanden in zijne magt gekregen, en eindelijk, het vervoeren van leeftogt uit *Britanje* naar de wingewesten en volkplantingen verzekerd (5). Belangrijk waren zijne overwinningen voor den staat; zij schorsten, althans voor eenigen tijd, de invallen der Overrijnsche volken, en vertraagden den ondergang des Westersch-Romeinschen rijks. Na de zaken en belangen van *Gallië* geregeld te hebben, begaf hij zich naar *Italië*, terwijl de dood van CONSTANTIUS hem kort daarop het alleenbezit des troons verschafte (6).

---

bedongen hadden. Na JULIANUS vindt men hen echter in de Romeinsche legers in *Illyrië*, *Italië*, *Griekenland* en zelfs in *Afrika*. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 71.

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XX c. 4. ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 9.

(2) De Attuariërs, sedert een hoofdtak der Franken, worden ook Ansuariërs of Amsivariërs genoemd. WAGENAAR (D. I. bl. 253) vermoedt, dat zij in *Gelderland*, of in het graafschap *Zutphen* gewoond hebben. Eenigen zoeken de oorspronkelijke woonplaatsen dezes volks in het *Osnabrugsche* bij de rivier de *Haze*; anderen aan de *Lippe* en elders. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl 71.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XX. c. 10.

(4) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXI. c. 3, 4.

(5) JULIANUS *ad Athenienses*, p. 280.

(6) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXI. c. 8—16. *Lib.* XXII. c. 2. ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 9, 11.

Twee jaren later sneuvelde in eenen veldslag tegen de Perzen deze, ook in onze landsgeschiedenis, vermaarde vorst, wiens schitterende bekwaamheden, zoowel in vrede als oorlog, bewonderd worden door hen, welke bij zoo vele deugden en beminnelijke hoedanigheden, zijn overdreven en vaak belagchelijk bijgeloof betreuren (1). 361.

De dood van JULIANUS verlevendigde op nieuw de hoop der steeds vijandig gestemde Allemannen. De moord door de Batavische Cohors te *Rheims*, aan den schoonvader des nieuwen Keizers JOVIANUS straffeloos gepleegd (2), konde hen althans overtuigen, dat de man gevallen was, die met beleid en eene krachtige hand, de teugels van het hoog bewind gevoerd had. Zij vielen onder de regering van VALENTINIANUS, geweldiger dan ooit over den *Rijn* op de grenzen van *Gallië* (3), tot wraak over de beleediging hunnen afgezanten aangedaan, welke men te *Rome* met geringere geschenken had weggezonden, dan waarop zij, door gewoonte of overeenkomst, bij de troonsbestijging eens nieuwen Keizers aanspraak maakten. Vóór dat de Romeinen hen konden tegentrekken, lagen de meest nabijgelegene grensplaatsen van *Gallië* in de asch, en waren de gevangenen met den buit in de bosschen van *Germanië* geborgen (4). Aangemoedigd door dezen voorspoed, stortten in het begin des volgenden jaars, te midden eens gestrengen winters, talrijke zwermen dezer barbaren zich over *Gallië* uit. CHARIËTTO, die onder den titel van *Comes (graaf)* in de beide *Germaniën* het bevel voerde, ondersteund door SEVERIANUS, welke insgelijks als *Comes*, over eene Gallische krijgsmagt bij *Cabilona (Chalons sur Marne)* gebood, viel, onder eene hagelbui van pijlen en werpschichten, op de Allemannen aan, die niet minder van hunne zijde een vreesselijken tegenstand boden. De Romeinen echter waren niet bestand tegen den geweldigen aandrang der vijandelijke ruiterij; verwarring en schrik verspreidden zich door

363. (beside "De dood van JULIANUS ...")
365. (beside "weldiger dan ooit ...")
366. (beside "midden eens gestrengen winters ...")

---

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXV. c. 3, 4. ZOSIMUS, *Lib.* III. c. 29. PRUDENTIUS, een Christen dichter uit deze eeuw, zingt van hem:

— Ductor fortissimus armis;
Conditor et legum celeberrimus; ore manuque
Consultor patriae; sed non consultor habendae
Religionis; amans tercentum millia Divûm.
Perfidus ille Deo, sed non et perfidus orbi. *Apotheosis*, vs. 450 etc.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXV. c. 10. ZOSIMUS plaatst dit voorval te *Sirmium, Lib.* III. c. 35. *num.* 2, 3.

(3) ZOSIMUS, welken WAGENAAR (D. I. bl. 257) volgt, zegt, *Lib.* IV. c. 9. *num.* 2, dat *al* de Germaansche volken zich tegen de Romeinen verbonden. Wij volgen echter liever met VAN WIJN (*Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 71, 72), den tijdgenoot AMMIANUS MARCELLINUS, welke alleen van eenen inval der Allemannen in *Gallië* gewag gemaakt. *Lib.* XXVI. c. 5. *Lib.* XXVII. c. 1.

(4) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVI. c. 5.

366. hunne gelederen, nadat SEVERIANUS door eene doodelijke wonde van zijn paard was geworpen. Elk zocht zijn behoud in de vlugt. CHARIËTTO trachtte door woorden en gebaren de vlugtenden tegen te houden, en tot hunnen pligt terug te brengen, doch valt zelf, doodelijk getroffen, op het slagveld. De standaard der Herulische en Batavische hulpbenden, geraakte in handen der overwinnaars, die onder beleedigend gejuich en bedreigingen, dit teeken hunner zegepraal omhoog staken (1). De standaard werd wel weder heroverd, doch hiermede was de schuld der Batavieren, in de oogen van VALENTINIANUS, niet vereffend, daar zij het eerst de vlugt gekozen hadden. Door het geheele leger omsingeld, werden zij, op last van den gestrengen regter, van hunnen rang ontzet, ontwapend en veroordeeld, om als weggeloopene slaven in het openbaar geveild en verkocht te worden. Op dit schrikkelijke vonnis, voor de hooghartige Batavieren erger dan de dood, wierpen zij zich allen voor de voeten des Keizers. »Bewaar ons en het leger voor zulk eenen hoon," riepen zij smeekend uit, »en wij zweren u, dat wij ons van nu aan als mannen, des Romeinschen naams waardig, zullen gedragen." VALENTINIANUS liet zich bewegen, en de Batavieren namen hunne wapenen weder op (2). Weldra bood zich eene gelegenheid aan, om, onder aanvoering van JOVINUS, de smet hunner schande in het bloed der Allemannen weg te wisschen. Deze bevelhebber der ruiterij overviel, aan het hoofd van een welgeoefend leger, te *Scarponna* (*Charpeigne*) eene groote afdeeling ongewapende Allemannen, die allen over de kling gejaagd werden, Even gelukkig verraste hij eene andere bende, die zich, na het verwoesten der omliggende velden, zorgeloos langs eenen stroom had gelegerd. Eenigen baadden hunne groote ligchamen in de rivier; anderen kamden of verwden, naar landswijze, hun haar, en anderen weder vermaakten zich bij hunne drinkgelagen, terwijl de wapenen ginds en herwaarts verstrooid lagen. Spoedig werd de verwarde menigte afgemaakt, en slechts weinigen mogt het gelukken, door smalle en kronkelende paden, aan het zwaard der Romeinen te ontsnappen. Beter op hare hoede trof JOVINUS eene derde afdeeling vijanden, in de omstreken van *Chalons sur Marne* aan, welke hem tot eenen openlijken strijd noodzaakte. Bloedig en hardnekkig werd den ganschen dag met gelijke dapperheid en afwisselend voordeel gestreden. Eindelijk bleven de Romeinen, ten koste van twaalf honderd gesneuvelden en twee honderd gekwetsten, meester van het slagveld. Zes duizend Allemannen waren gevallen en vier duizend gewond. De

---

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVII. c. 1. WAGENAAR (D. I. bl. 253) heeft dit gevecht niet met zijne gewone naauwkeurigheid geboekt, gelijk VAN WIJN teregt heeft opgemerkt, *Nalees. op de Vaderl. Hist.* bl. 72–74.

(2) ZOSIMUS, *Lib.* IV. c. 9. AMMIANUS verhaalt echter van dit alles niets. Welligt, zoo als GIBBON opmerkt, is »the disgrace of the Batavians suppressed by the contemporary soldier, from a regard for military honour, which could not affect a Greek rhetorician of the succeeding age." Ch. XXV. p. 399.

overigen waren onder begunstiging van den nacht gevlugt. De dappere JOVINUS zette hen den volgenden morgen achterna, doch geenen vijand meer aantreffende, keerde hij, met roem bedekt, naar *Parijs* terug, doch verontwaardigd over het gedrag eener Romeinsche hulpbende, welke eenen Koning der Allemannen, die in hare handen gevallen was, moedwillig had opgehangen (1). 366.

De Franken en Saksers verontrustten ondertusschen steeds de *Galliën*, overal waar zij er slechts, te land of ter zee, in konden doordringen (2). Hunne vaartuigen vorderden zoo weinig water, dat zij gemakkelijk tachtig of honderd mijlen ver de groote rivieren konden opvaren; deze bodems waren daarenboven zoo ligt, dat zij op wagens van de eene rivier naar de andere vervoerd werden; en de zeeroovers, die den mond der *Seine* of des *Rijns* waren opgezeild, konden op den snellen stroom der *Rhone* tot in de *Middellandsche Zee* afdalen (3). Roof, brand en moord vergezelden hunne schreden. THEODOSIUS, vader van Keizer THEODOSIUS *den Groote*, werd afgezonden, om aan dezen gruwel der verwoesting een perk te stellen. Het schijnt, dat hij tegen deze roovers ter zee en op het eiland der Batavieren gestreden heeft (4). Hij stak vervolgens, door eene Batavische Cohors gevolgd, van *Boulogne* over naar *Britanje*, welk steeds door de Pikten en Schotten verontrust werd. De barbaren werden beteugeld, en het bestuur van het gewest aan zekeren CIVILIS, een schrander en streng regtvaardig man opgedragen, welke eenigen meenen dat een Batavier, en zelfs een afstammeling van den beroemden CLAUDIUS CIVILIS geweest is (5).

Middelerwijl hadden de ontembare Allemannen, die steeds met eene verbazing wekkende gemakkelijkheid hunne verliezen herstelden, *Maguntiacum*, de voornaamste stad van *Opper-Germanië*, onder hunnen aanvoerder RANDO, terwijl de Christen bevolking een der hooge feesten vierde, overvallen, geplunderd, en eene weerlooze menigte van beide kunne met zich gesleept. VALENTINIANUS besloot eene gestrenge wraak te nemen. Met een ontzagwekkend leger trok hij, door zijn zoon en mederegent GRATIANUS vergezeld, den *Rijn* over, en rigtte, na eenen langen en moeijelijken togt, eene vreesselijke slagting aan onder de Allemannen (6). Om zich echter tegen de geduchte en altijd hernieuwde invallen dezer volken te verzekeren, versterkte hij met vestingen, kasteelen, torens, benevens dijken en dammen, den geheelen *Rijnoever* van 368.

---

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVII. c. 2.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVII. c. 8.

(3) GIBBON, Ch. XXV. p. 402.

(4) LATINI PACATI *Panegyr.* THEODOS., c. 5, aangehaald bij WAGENAAR, D. I. bl. 261.

(5) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVII. c. 8. VAN LOON, D. I. bl. 226.

(6) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVII. c. 10.

368. *Rhetië* tot aan den *Oceaan*. Zelfs wierp hij sterkten op over den *Rijn* op Germaanschen bodem; en alle werden van genoegzame bezetting voorzien (1).

Magteloos waren evenwel deze middelen van verdediging en beteugeling. *Gallië* bleef
371. steeds ten prooi der Frankische en Saksische volken (2). Een zwerm Saksers had in dezen tijd, zijne woonplaatsen aan de *Elbe* verlaten, de *Noordzee* doorgestevend, en verwoestte thans de Noordelijke grenzen van *Gallië*. NANNENUS, gezagvoerder in dit gewest, bood den vijanden terstond eenen moedigen tegenstand, en werd later ondersteund door SEVERUS, bevelhebber van het voetvolk, welke hen dwong, den gemaakten buit, en eene keur hunner krachtvolle jongelingen ten dienste der Keizerlijke legers, af te staan. De Saksers bedongen eenen veiligen aftogt, en trokken, zonder argwaan, op weg. Een onverwachte aanval uit eene hinderlaag, overtuigde hen weldra van de trouwloosheid der Romeinen, en allen vielen, na een moorddadig gevecht, als de slagtoffers van Romeinsche laaghartigheid (3). De strijd viel voor nabij *Deuso*, welke eenigen meenen *Duits* tegenover *Keulen* (4), anderen *Doesburg* geweest te zijn (5).

VALENTINIANUS vermogt thans door het versterken zijns legers met vreemde hulpben-
374. den, en eene meer dan gewone voorzorg, om de grenzen des Rijks in staat van tegenweer te stellen, voor eene poos de strooptogten der Overrijnsche volken in *Gallië* te beletten (6). De rustelooze geest der Allemannen echter wekte steeds zijne bezorgdheid op, en deed hem ernstig aan vrede denken. Hij sloot uit dien hoofde aan de boorden van den *Rijn*, niet verre van *Maguntiacum*, een plegtig verbond met MACRIANUS, een magtig Allemannisch Koning, welke sedert de goede verstandhouding met de Romeinen onderhield, doch bij eenen verwoestenden inval in het land der Franken (*Francia*), bondgenooten van *Rome*, sneuvelde (7).

Ondanks de voorzorgen en maatregelen van VALENTINIANUS was de rust in de landen aan den *Rijn* van geen langen duur, en slechts dichterlijke vleitaal kon de beide oevers dier rivier » den Romeinschen Rijke onderdanig" noemen (8). Immers, terwijl de Medekeizer VALENS de Gothen in *Griekenland* beoorloogde, en GRATIANUS in het Wes-

---

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVIII. c. 2.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVIII. c. 2.

(3) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXVIII. c. 5.

(4) WAGENAAR, D. I. bl. 264.

(5) BRUINING, *Comment. perpetuus*, p. 87. N. *d.* In plaats van *Deuso* lezen eenigen: *Uso* en *Aliso*. Zie HUYDECOPER op MELIS STOKE, D. I. bl. 12, 13, 145—152.

(6) ZOSIMUS, *Lib.* IV. c. 12.

(7) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXX. c. 3.

(8) CLAUDIANUS aangehaald bij WAGENAAR, D. I. bl. 266. Aant. 6.

ten het gebied voerde, viel eene afdeeling der Allemannen met eene geduchte heermagt over den bevrozen *Rijn* bij *Argentana* (*Colmar* of *Harburg*) in *Gallië*. De keurbenden, welke reeds bevel ontvangen hadden, naar *Pannonië* op te rukken, trokken onmiddellijk met de Gallische krijgsmagt, onder NANIËNUS en MELLOBAUDES of MEROBAUDES, een Koning der Franken en tevens opperbevelhebber der Keizerlijke huisbenden (*Comes domesticorum*), den Allemannen te gemoet, die na eenen hardnekkigen strijd, verslagen en tot onderwerping gedwongen werden (1). 378.

VALENS was inmiddels in den bloedigen veldslag tegen de Gothen bij *Adrianopel* gesneuveld, in welken de Batavische Cohors, op zekeren afstand geplaatst, om in tijd van nood te hulp te schieten, zich niet behoorlijk van haren pligt schijnt gekweten te hebben, daar zij te vergeefs door den bevelhebber VICTOR gezocht werd, toen deze haar tot ontzet des omsingelden Keizers wilde aanvoeren (2). GRATIANUS, door den dood van VALENS met het hoog gezag over het geheele Rijk bekleed, droeg het bestuur over 380.
het Oosten op aan zijn Rijksgenoot THEODOSIUS, sedert *den Groote* bijgenaamd; en begaf zich uit *Pannonië* naar *Gallië*, alwaar de Allemannen, geenen tegenstand ontmoetende, door eenen vernielenden togt alles met schrik en vrees vervulden. Zij werden, doch naar het schijnt, niet zonder veel moeite, bedwongen. Kort vóór de aankomst van GRATIANUS in *Gallië*, moet ook een opstand onder de Franken ontstaan, doch spoedig gedempt geweest zijn, van welken overigens geene bijzonderheden gemeld worden (3).

De wankelende toestand des Rijks had de diensten der Franken noodzakelijk gemaakt, en hun ongevoelig eenen grooten invloed op den staat van zaken bezorgd. Eenige stammen van dit groote volkenverbond hadden zich onder het gebied der Romeinen, in de landen langs den linker *Rijnoever*, in *Zuid-Nederland*, en *Noord-Gallië*, gevestigd; de andere, benoorden den *Rijn* in *Noord-Nederland* en *Germanië*, waren onder hunne oude staatsregeling gebleven, doch hadden vredesverdragen met de Romeinen gesloten; en uit beide deze groote afdeelingen waren mannen tot de eerste waardigheden des Rijks, zoo wel in de legers, als in staatkundige en burgerlijke betrekkingen, opgeklommen. (4). Zij boden den Romeinen hunne hulp aan tegen de woeste horden, die steeds meer en meer het Rijk van alle zijden bedreigden en bestormden, maar deze hulp werd eindelijk voor *Rome* zelf noodlottig. De Franken, merkt DEWEZ zeer juist op, door voor de Romeinen te strijden, vormden zich naar

(1) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXXI. c. 10.

(2) AMMIANUS MARCELLINUS, *Lib.* XXXI. c. 13.

(3) *Naleez. op de Vaderl. Hist.*, bl. 81, en de aldaar aangehaalde Schrijvers.

(4) De zoo even vermelde Frankische Koning MEROBAUDES of MELLOBAUDES, was zelfs tweemaal Consul van *Rome*. Dezelfde waardigheid bekleedden ook de Franken GAISO, DAGALAIPHUS en BAUTO. DUBOS, *Hist. Crit. de la Monarchie Franç.* T. I. p. 227, 228. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 80. Aanm. *v.*

380. hunne krijgstucht en krijgstaktiek, die de werktuigen werden van welke zij zich bedienden, om den kolossus te verpletteren, welken zij onderschraagd en ondersteund hadden. De naauwe betrekkingen in welke zij tot de Romeinen stonden, hadden hun daarenboven den staat van verzwakking getoond, waarin *Rome* zich bevond, dat door inwendige verdeeldheden ondermijnd werd, en onder zijn eigen gewigt bezweek. De Keizers, door deze verderfelijke noodzakelijkheid, als het ware, aan hunne
383. onstuimige beschermers onderworpen, bevonden zich in het treurig uiterste, om de speelbal of het slagtoffer van hen te zijn, en waren gedwongen en veroordeeld, zich naar hunne wetten te voegen, of onder hunne slagen te vallen. (1). Hiervan leverde GRATIANUS een treurig voorbeeld op, toen MAXIMUS, in *Britanje* met het keizerlijk purper omhangen, uit dat gewest met eene vloot voor den mond des *Rijns* verscheen en aldaar aan land stapte. Laaghartig door Romeinen en Franken verlaten, wier verontwaardiging hij door het begunstigen eener lijfwachtbende van Alanen had opgewekt, vlugtte hij naar *Lions*, en viel door de list van een der veldheeren des overweldigers. MEROBAUDES, de Koning der Franken en thans Consul van *Rome*, deelde in het lot des jongen Keizers, wien hij misleid en verraden had (2). MAXIMUS vestigde hierop zijn zetel in de stad der Treviren, en werd door VALENTINIANUS II in het hoog gezag over *Britanje*, de *Galliën*, tot welke een gedeelte onzer gewesten behoorde, en over *Spanje* bevestigd. Doch zijne heerschzucht was hiermede niet bevredigd. Met een ontzaggelijk leger, grootendeels zamengesteld uit de allerwoestste volken van *Germanië*, viel hij in *Italië*, het voorwerp zijns verlangens, en dwong VALENTINIANUS naar THEODOSIUS, den Keizer van het Oosten, te vlugten. Deze groote Vorst nam de wapenen op ten behoeve van den broeder zijns weldoeners; MAXIMUS werd verslagen, en niet verre van *Aquileja* het hoofd voor de voeten gelegd (3).

De nederlaag des overweldigers bragt de Franken in beweging. Elk der verschillende stammen uit welke dit groote volkenverbond was zamengesteld, had zijn bijzonderen Koning, en bijzondere belangen. Van daar gebeurde het dikwerf, dat een of meer dezer stammen vijandelijkheden pleegden op Romeinsch grondgebied, terwijl de overige zich naauwgezet aan de vredesverdragen hielden, waardoor Franken het Rijk tegen Franken dienden (4), Onder aanvoering van drie opperhoofden of Koningen, GENOBALD, MARCOMER en SUNNO, vielen dan eenige Frankische volken in *Neder-Germanië*, alles tot omstreeks *Colonia Agrippina*, te vuur en te zwaard verwoestende. NANIËNUS en QUINTINUS, twee bevelhebbers, aan welke MAXIMUS, vóór den togt naar *Italië*, zijn

(1) T. I. p. 375.

(2) ZOSIMUS, *Lib.* IV. c. 35. Verg. GIBBON, Ch. XXVII. p. 441. *Nalecz. op de Vaderl. Hist.*, bl. 82.

(3) GIBBON, Ch. XXVII. p. 451—453.

(4) DUBOS, *Hist. Crit. de la Monarchie Franç.* T. I. p. 229.

jeugdigen zoon VICTOR en de verdediging zijner staten had toevertrouwd, vereenigden, 388
op de tijding dezer vijandelijkheden, hunne krijgsmagt te *Colonia Agrippina.* De Franken, met rijken buit beladen, trokken nu over den *Rijn* terug, doch een aanzienlijk gedeelte hunner strijdkrachten, op Romeinsch grondgebied achtergebleven, om de veroveringen te beschermen en de strooptogten te achtervolgen, werd ten eenenmale verslagen. De Romeinen hierdoor aangemoedigd, dachten nu de Franken in hun eigen land aan te tasten, doch een verschil van gevoelen op dit punt tusschen de beide Romeinsche bevelhebbers, was voor hen verderfelijk. Terwijl NANIËNUS zich niet sterk genoeg achtte, den vijand op eigen bodem te bestoken, trok QUINTINUS met zijne benden, bij *Novesium* den *Rijn* over. De Franken verscholen zich onmiddellijk in de verwijderde bosschen, wier toegangen zij door verhakkingen en omheiningen moeijelijk gemaakt hadden. De Romeinen drongen er evenwel door, doch werden, toen zij ook op de drabbige velden die er naast lagen wilden inbreken, door eenige vijanden uit de boomen met eene hagelbui van vergiftigde pijlen begroet, die doodelijk waren zoodra zij de opperhuid kwetsten. De verwarring, door dezen onverwachten tegenstand veroorzaakt, werd verhoogd, toen zich eensklaps een verbazende zwerm Franken vertoonde, welke de Romeinen op de moerassige vlakte voortdrong. De zwaargewapende ruiters stortten over elkander in de poelen, en werden door hunne eigene paarden vertrapt of versmoord, en het voetvolk trachtte vergeefs op vasteren grond te ontkomen. Allen werden verslagen; slechts weinigen, en onder dezen QUINTINUS, gelukte het, onder begunstiging van den nacht, aan het bloedbad te ontsnappen (1).

Gallië was door deze nederlaag wederom in eenen hagchelijken toestand gebragt. 389
ARBOGASTES, een dappere Frank, van onmiskenbare verdiensten, doch stout en heerschzuchtig, had reeds onder GRATIANUS den tweeden rang in het Romeinsche leger bekleed, en werd thans tot herstel en regeling der zaken, naar het bedreigde gewest afgezonden. Hij drong terstond bij VALENTINIANUS II, welke over het Westersche Rijk het gebied voerde, ten sterkste aan, om onmiddellijk over den *Rijn*, de Franken, welke weder een rooftogt op Romeinsch gebied ondernomen hadden, te tuchtigen, ten ware zij onverwijld, benevens den roof des verleden jaars, de bewerkers des krijgs overleverden, om als vredebrekers gestraft te worden. VALENTINIANUS echter, onkrijgshaftig van aard, hield eenige dagen later een mondgesprek met SUNNO en MARCOMER, bedong, tot waarborg van den vrede, eenige gijzelaars, en begaf zich naar de stad der Trevieren in de winterlegering (2).

'sKeizers vredelievende gezindheid was geheel in strijd met de geheime en heerschzuchtige bedoelingen van den trotschen ARBOGASTES, wien alles van de hand vloog. De belangrijkste krijgsambten en waardigheden had deze veldheer onder Franken verdeeld, en zijne aanhangers bekleedden de aanzienlijkste betrekkingen in het staatsbestuur. Niemand

(1) GREGORIUS TURONENSIS, *Hist. Lib.* II. c. 9.

(2) GREGORIUS TURONENSIS, *Hist. Lib.* II. c. 9.

389 waagde het de bevelen des Keizers te gehoorzamen, die, beroofd van gezag en invloed, een gevangene was in zijn eigen paleis. Door geene magt beperkt, en aangespoord door eenen volks- of geslachtshaat tegen de beide Frankische Koningen, begaf zich ARBOGASTES in het midden eens gestrengen winters, naar *Colonia Agrippina*, dewijl men nooit veiliger in de verblijfplaatsen der Franken konde indringen en hen verdelgen, dan wanneer de ontbladerde boomen en naakte bosschen, hun schuilplaatsen noch hinderlagen aanboden. Spottende met het verbond door VALENTINIANUS gesloten, trekt hij aan het
390 hoofd eens Romeinschen legers, den *Rijn* over, en verwoest de landen der Brukteren langs den oever des strooms en die der Chamaven. Nergens ontmoet hij tegenstand; een klein getal Katten en Ansivariërs, onder aanvoering van MARCOMER, vertoont zich slechts op de kruin der bergen (1). Deze togt werd waarschijnlijk spoedig door een verdrag, of door de onderwerping der Franken gevolgd.

De gelukkige uitslag dezer onderneming voltooide den ondergang van VALENTINIANUS, welke vorst, blijkbaar op last van ARBOGASTES, te *Vienna* vermoord werd. De
392 voorzigtige Frank, ofschoon zijn aanzien en vermogen hem veroorloofden, zich zelven de kroon van het westen op het hoofd te zetten, oordeelde het echter raadzamer, onder den naam van een zijner afhangelingen te regeren, en schonk het purper aan zekeren EUGENIUS, wien hij reeds vroeger tot hoogen rang verheven had. EUGENIUS hernieuwde aan de Rijngrenzen, de oude overeenkomsten met de Allemannen en Franken, wier hulp hij tegen den aanrukkenden THEODOSIUS zoude behoeven, welke weigerde hem te erkennen. (2). Vergezeld door ARBOGASTES, trok hij dien vorst met
394 een magtig heir van Galliërs en Germanen te gemoet; en niet verre van *Aquileja*, nabij de oevers van den *Frigidus* of koude Rivier, geraakten de beide legers handgemeen. De nacht maakte een einde aan den bloedigen en hardnekkigen strijd, welke den volgenden dag met vernieuwde woede werd voortgezet, tot dat eindelijk de overwinning zich beslissend voor THEODOSIUS verklaarde. EUGENIUS viel in handen des overwinnaars, en werd door het krijgsvolk het hoofd afgeslagen, terwijl hij knielend voor de voeten des Keizers om genade smeekte. ARBOGASTES zwierf, na het verlies van den veldslag, in welken hij zijne bekwaamheden als veldheer en als krijgsman had ten toon gespreid, eenige dagen door het gebergte, en viel in zijn eigen zwaard, toen alle hoop van zijn verlies te herstellen, of te ontvlugten verloren was (3). Door de nederlaag van EUSEBIUS vereenigde THEODOSIUS de kroon van het Oosten met die van het Westen, en de Romeinsche wereld koesterde de schoonste verwachting van zijn bewind, toen weinig maanden later de dood van dezen uitstekenden Monarch, in één oogenblik al de
395 hoop op eene betere toekomst vernietigde. Het rijk werd onder zijne beide onmondige zonen verdeeld. ARCADIUS heerschte onder het opzigt van RUFINIUS, een Galliër, in het Oosten, en HONORIUS onder dat van STILICO, een Wandaal, in het Westen.

(1) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9.

(2) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9.

(3) ZOSIMUS, *Lib.* IV. c. 58, verg. GIBBON, Ch. XXVII. p. 459, 460. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 87, 88.

STILICO echter had niets dan den naam en de afkomst van eenen Wandaal (1). Door groote bekwaamheden zoo wel in zaken van staat als van oorlog, had hij het vertrouwen van Keizer THEODOSIUS verworven, die, stervende, hem de zorg voor zijne zonen en voor het Rijk had opgedragen. Zijne schranderheid en geestkracht vertoonden zich reeds terstond bij den aanvang zijns bestuurs. Om zich van de vriendschap der oorlogzuchtige Rijnvolken te verzekeren, toog hij, in het midden van den winter, door een klein gevolg vergezeld, de *Alpen* over, doorsnelde de landen langs den *Rijn*, van den oorsprong dier rivier, tot daar waar zij zich in twee armen verdeelt, en, in zee stortende, het Batavische eiland vormt, sloot met de Franken, Brukteren, Sikamberen, Sueven, Saksers en andere Germaansche en Nederlandsche volken een eervol verbond, nam de vestingen en bezettingen aan den *Rijn* in oogenschouw, en zuiverde de kusten der *Noordzee* en van *Gallië* van de zeeschuimers (2). Indien men den zanger van STILICO, welke dezen togt vereeuwigd heeft, geloof mag schenken, heerschte nu van de monden des *Rijns* tot waar die vloed ontspringt, en bovenal in onze gewesten, een gelukkige vrede. » De Saliërs," zingt hij, » bebouwen ongestoord hunne akkers; de Sikamberen veranderen hunne zwaarden in zeissen, en de reiziger kan niet onderscheiden, welke *Rijnoever* door Franken, welke door Romeinen bewoond wordt." (3). MARCOMER en SUNNO, door HONORIUS in hun gezag erkend en bevestigd, trachtten wel dezen vrede te storen en den krijg te hervatten, doch de eerste boette zijne vermetelheid met het verlies der vrijheid; SUNNO, zijn broeder, met het leven; en door STILICO werden andere Koningen over de Franken, in hunne plaats aangesteld (4). 395

Intusschen was de tijd genaderd, dat de Westersche wingewesten des Rijks eene prooi zouden worden der woeste horden, welke uit het Noorden en Oosten aanstormden. Reeds onder VALENTINIANUS I, hadden de Hunnen, een Kalmuksche volksstam in de steppen aan den *Ural* en *Altaï* opgewassen, zich op de Alanen geworpen, en hen uit de landen tusschen de *Wolga*, de *Kaspische zee*, den *Kaukasus* en den *Don* verdreven. Het Noorden van *Europa* moet insgelijks door eenen inval van deze of andere Barbaren in beweging zijn gebragt, die de Gothen, Sueven, Wandalen en Bourgondiërs, welke het Noord-oostelijk *Germanië* tusschen de *Oder* en den *Weichsel* bewoonden, verder zuidwaarts opgedrongen hebben. De Gothen waren reeds over den *Donau* getrokken; den West-Gothen door THEODOSIUS vaste woonplaatsen in *Thracië*, en den Oost-Gothen in *Phrygië* en *Lydië* aangewezen. Het verdelgend voortdringen van ALARIK, Koning der West-Gothen, in *Italië*, noodzaakte STILICO, die alleen den moed had aan wederstand te denken, om, ter versterking zijner strijdkrachten, den *Rijn* van krijgsbenden 400—403
te ontblooten, en deze gewesten aan de trouw der Franken, en den ouden schrik voor

(1) DEWEZ, T. I, p. 380. OROSIUS noemt de Wandalen: *gens imbellis, avara, perfida et dolosa. Lib.* VII. c. 38.

(2) CLAUDIANUS, *de Laudibus* STILICONIS, *Lib.* I. vs. 188—242. Antv. 1596.

(3) CLAUDIANUS, *de Laudibus* STILICONIS, *Lib.* I. vs. 220—224.

(4) CLAUDIANUS, *de Laudib.* STILICONIS, *Lib.* I. vs. 235 etc.

403 den Romeinschen naam, of liever, aan hun eigen lot over te laten. Hierdoor werd *Italië* gered, maar *Gallië* aan de Germaansche volken prijs gegeven. Wandalen, Sueven, Bourgondiërs en andere stammen uit het Oostelijk-, Noord-oostelijk- en Midden-*Germanië* vereenigden zich met de Alanen, en rukten op naar de verlatene oevers des *Rijns*, terwijl STILICO al de
405 krijgsmagt des Rijks behoefde tegen het ontzaggelijk heir van RADAGAIS, een Gothisch of Wandaalsch vorst, over wien hij eindelijk, in eenen grooten veldslag bij *Florence*, zegevierde.

De Romeinen hadden nu onze gewesten, in welke zij meer dan vier eeuwen verkeerden, voor altijd verlaten; het steeds bedreigd wordend *Rome* vorderde gebiedend het zamentrekken van al hunne strijdkrachten in *Italië*. Mogen zij in dat lange tijdvak, geen belangrijken noch voordeeligen invloed uitgeoefend hebben op den zedelijken toestand, en de geestverlichting der bevriende Nederlandsche volken (1), zoo moet echter erkend worden, dat menige nuttige inrigting door hen is tot stand gebragt, ofschoon zij ook hiermede meer hun bijzonder belang, dan wel het algemeene nut der landzaten zullen bedoeld hebben. Fraaije en groote wegen, door hen aangelegd, doorkruisten het geheele gewest; dijken, dammen en waterleidingen, onder hun toezigt opgeworpen en gegraven, beteugelden de woede der stroomen, wier oevers door hen met talrijke sterkten, burgen en kasteelen bezet waren, terwijl onderscheidene markten of *fora*, bijzonder ten behoeve des handels, waren opgerigt. Dit alles was echter door het verlies der vrijheid duur gekocht. De titels van: *vrij volk*, van *broeders en vrienden der Romeinen*, maakten den toestand der Batavieren niet beter dan dien der wingewesten. Ofschoon tot geene schatting verpligt, strekten zij niet minder ten prooi aan de dwingelandij en de afpersingen der Romeinsche gezagvoerders; en hoewel zij naar hunne oude wetten mogten leven, en hunne eigene volksopperhoofden behielden, waren en bleven zij afhankelijk van *Rome*. Zij moesten, even als de meer onder het juk gebragte volken, jaarlijks hulpbenden leveren, en in hun eigen land Romeinsche bezettingen dulden, om de grenzen dês Rijks en henzelven tegen de Overrijnsche Germanen te verdedigen, terwijl hunne eigene krachtvolle manschappen, de belangen van *Rome's* dwingelanden aan de uiterste grenzen der aarde ondersteunden. Na bijna vijf eeuwen bondgenooten der wereldbedwingers geweest te zijn, eindigde hun volksbestaan met dat des Westerschen Rijks; deels waren zij gesmolten in de legers van *Rome*, deels verdwenen zij onder de meer vrijheidlievende Franken en Friezen, welke uitgestrekte heerschappijen stichtten, toen de naam van Batavieren, de getrouwe dienaars van *Rome*, zelfs niet meer genoemd werd (2). Gewigtige wenk voor de volken, om hunne zelfstandigheid te bewaren, hunne vrijheid en staatkundige onafhankelijkheid te verdedigen, en zich niet te laten begoochelen door de tooverwoorden van: *vrijheid en broederschap*, welke hun even gewillig door een magtiger volk toegeroepen, als gewetenloos geschonden worden (3).

(1) Zie hiervoor bl. 202.

(2) De laatste berigten in welke van Batavieren wordt melding gemaakt, zijn naauwkeurig bijeenverzameld door VAN WIJN. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 93 enz.

(3) Verg. hiervoor bl. 59, 60.

TWEEDE BOEK.

VAN DE

GROOTE VOLKSVERHUIZING

TOT OP DE

ERFELIJKHEID DER GROOTE LEENEN IN NEDERLAND.

VAN 406—900.

EERSTE HOOFDSTUK.

VAN DE VOLKSVERHUIZING DER GERMAANSCHE EN NOORDSCHE VOLKEN,

TOT OP

DE STICHTING DES FRANKISCHEN RIJKS.

VAN 406—511.

Het is onbewezen en, naar ons inzien, onwaarschijnlijk, dat STILICO zelf, uit heersch-
zuchtige oogmerken, de Barbaren tot eenen inval in *Gallië* zou aangespoord hebben (1). 406
Zeker is het, dat de Wandalen, die zich van hunne bondgenooten gescheiden hadden, tegen het einde des jaars vier honderd zes, den regter oever des *Rijns* naderden. De Franken boden dezen woesten drommen eenen dapperen tegenstand, en twintig duizend Wandalen lagen reeds met hunnen Koning GODIGISCLUS op het slagveld, toen de ruiterbenden der Alanen ter hulp snelden, het Frankische voetvolk overhoop wierpen, en noodzaakten den ongelijken strijd te verlaten (2). De overwinnaars, vereenigd met Sueven, Bourgondiërs, Quaden, Herulen, Sarmaten, Gepiden en Saksers, waarschijnlijk voor een groot gedeelte, het overschot van het groote leger van RADAGAIS, vervolgden hunnen togt, en trokken den laatsten of voorlaatsten dag des genoemden jaars, zonder tegenstand, over den *Rijn* in de weerlooze gewesten van *Opper-Germanië* en *Belgisch-Gallië*. De verdel-
gende vlammen des krijgs woedden weldra van de boorden des *Rijns* tot aan de *Pyre-* 407
neën; de bloeijendste steden werden aan roof en verwoesting prijs gegeven, en duizenden ongelukkigen vermoord of als gevangenen weggesleept (3). Het is niet beslist, maar zeer

---

(1) OROSIUS, *Hist. Lib.* VII, c. 38, en, in navolging van dezen geschiedschrijver, GREGORIUS TURONENSIS, *Hist. Lib.* II, c. 9, DUBOS, *Hist. crit. de la Monarch. Franç.* T. I, Liv. II. Ch. I p. 266, WAGENAAR, D. I, bl. 269, 270, beschuldigen STILICO van dit verraad, welke echter eenen verdediger vindt in GIBBON, Ch. XXX. p. 499. VAN WIJN, *Naleez.* bl. 89, DEWEZ, T. I. p. 382, 383 en BILDERDIJK, D. I, bl. 55, stellen de zaak in twijfel, doch schijnen de beide laatste Schrijvers, het meest tot het gevoelen van GIBBON over te hellen.

(2) FRIGERIDUS, aangehaald bij GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9.

(3) HIERONYMUS maalt met een vlugtig maar treffend penseel, een tafereel van deze ellende in *Epist.* XI. *ad Ageruntiam.*

409—410 waarschijnlijk, dat deze overval ook onze oorden, en wel bijzonder *Gelderland*, *Zuid-Holland* en *Noord-Braband* getroffen heeft (1). Eenigen meenen, dat zich toen de Sueven in *Zeeland* nedergeslagen hebben, en van daar de naam van *Zeeuwen* afkomstig is (2). Zeker is het, dat in de negende eeuw de volken, die aan de *Schelde* en *Leye* woonden, door de Latijnsche Schrijvers, ook *Suevi* genoemd worden (3). Vermoedelijk hebben de Sclaven en Veneden (Wenden) of Wilten, welke deel namen in den togt der Westgothen uit *Pannonië* naar *Italië* en *Gallië*, zich in onze gewesten, en bijzonder in *Holland* nedergeslagen, van waar de stad *Vlaardingen*, oudtijds den naam van *Sclavenburg*, en *Utrecht* dien van *Wiltenburg*, zou gedragen hebben (4). Bilderdijk vermoedt dat, behalve het in bezit houden van weinige burgen, deze volken zich hier slechts eene poos ophielden, maar langen tijd het boschachtig gedeelte van *Vlaanderen*, en het land van *Luik*, met rooven en moorden vervulden (5).

In *Britanje* was ondertusschen in het jaar vier honderd zeven door het leger, zekere constantinus, welke als gemeen krijgsknecht was in dienst getreden, met het Keizerlijk purper omhangen. Vlammende op het bezit van *Gallië* en *Spanje*, stak de nieuwe Caesar onmiddellijk over naar *Boulogne*, en werd door de meeste Gallische Staten erkend, wier benden zich onder zijne vanen schaarden. Hij versloeg in onderscheidene ontmoetingen, de Germanen, die steeds het Romeinsch grondgebied verwoestten, sloot met hen vredesverdragen, en versterkte den linkeroever des *Rijns*, dien hij echter kort daarna weder ontblootte, om al zijne strijdkrachten tegen honorius in *Spanje* te kunnen bezigen. De Overrijnsche volken, hierdoor aangelokt, drongen van alle oorden in het onverdedigde *Gallië*, terwijl constantinus, door eenen opstand in het reeds onderworpen *Spanje*, en eenen mislukten togt naar *Italië*, zich in den hagchelijksten toestand bevond. Door de Germanen ondersteund, onttrokken zich de volken van

---

(1) Wagenaar, D. I, bl. 272. Bilderdijk, D. I, bl. 56.

(2) A. matthaeus, *de Nobilitate*, *Lib.* II. c. 5, p. 181. *Oudheden van Zeeland*, D. I. bl. 13—17.

(3) *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 90.

(4) *Chronyk van Holland, van den Klerk uit de laage landen*, bl. 7. Leyden 1740. Wagenaar, D. I, bl. 273. Bilderdijk, D. I, bl. 57, past den naam van Wilten beide op de Wenden en Sclaven toe, die hij tevens voor één volk houdt. » Wilten" zegt hij » is geen eigen naam, maar de appellative benaming van *Wilden*, en behoorde dus waar men ze toepassen kon." *Witlam*, in de tiende eeuw eene vermaarde koopstad aan den mond der *Maas*, wil men mede van de Wilten afleiden, gelijk ook de *Wiltsveenen* in *Rijnland.* Van loon, D. I, bl. 232. Van wijn meent echter te kunnen verzekeren, in oude stukken *de wilde veenen* voor *Wiltsveenen*, gelezen te hebben, en dan zou het *onbewerkte*, *woeste* veenen kunnen aanduiden. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 90.

(5) D. I. bl. 57.

Britanje en eenige staten van *Gallië*, onder welke de Toxandriërs en de Tongeren, 410
aan de heerschappij der Romeinen, en vormden zich later tot vrije gemeenebesten (1).

Terwijl CONSTANTINUS door CONSTANTIUS, een veldheer van HONORIUS, in *Arles* bele- 413
gerd werd, wierp zich JOVINUS, een der voornaamste Gallische Grooten, te *Mentz* tot Keizer op, en trok met een ontzaggelijk heir Barbaren van de oevers des *Rijns* naar die der *Rhone*. Erkend door de Franken, Allemannen, Bourgondiërs en Alanen, vestigde hij zijn zetel te *Trier*; doch zijn bewind was van korten duur (2). Verraden door zijn bondgenoot ATAULF, Koning der Westgothen, werd hij, even als CONSTANTINUS, op last van HONORIUS vermoord. Te zijner hulp, of om hem te wreken, zijn de Bourgondiërs, naar het schijnt den *Rijn* overgetrokken, en hebben zich trapsgewijze, deels bij verdragen, deels bij verovering, in dat gedeelte van *Gallië* gevestigd, welk later het Bourgondische Rijk uitmaakte (3). De Franken volgden spoedig het voorbeeld der Barbaren, welken zij ten behoeve der Romeinen, zulk een dapperen tegenstand geboden hadden. Na het verlies van eenen grooten veldslag, in welken hun Koning THEODEMER sneuvelde, uit *Trier* verdreven, namen zij de wapenen weder op, en heroverden deze bloeijende stad, die nu in puin en asch veranderd werd (4). Eindelijk waren de Romeinen genoodzaakt, hun de uitgestrektheid lands tusschen den 420
Rijn, de *Moezel* en de *Maas* af te staan, welke later een aanzienlijk gedeelte van het rijk der Ripuarische Franken vormde, welk *Keulen* tot hoofdstad had.

Gallië bleef inmiddels een prooi der woeste volken en van binnenlandsche onlusten. Om de rust aldaar te herstellen, zond de opvolger van HONORIUS, VALENTINIANUS III, of liever zijne moeder PLACIDIA, welke op naam van haren jeugdigen zoon regeerde, AETIUS met een leger naar het geteisterde gewest. Door een tijdig aanrukken ont- 425
zette hij *Arles* van de Westgothen, en versloeg in eenen bloedigen veldslag de Bourgondiërs, welke de Belgische gewesten verontrustten. Ook de Franken werden overwonnen en uit de Gallische landen verdreven, welke zij langs den linker *Rijnoever*

---

(1) ZOSIMUS, *Lib.* VI. c. 3, 5. GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9. Onder deze gemeenebesten behoorde dat der Armorichen of Arborichen, welk WAGENAAR, D. I. bl. 275, DEWEZ, T. I. p. 386, en anderen, in onze oorden stellen. VAN WIJN heeft echter, naar ons inzien, overtuigend bewezen, dat de Armorichen de landen tusschen de *Loire* en de *Seine* besloegen. *Bijv. en Aanm. op de Vaderl. Hist.* bl. 72—76. *Naleez.* bl. 91. Hier plaatst hen ook GIBBON, Ch. XXX. p. 528. BILDERDIJK daarentegen aan de zeekusten van *Bretagne* en *Vlaanderen*, D. I. bl. 58; en RAEPSAET, *Oeuvres*, T. II. p. 270. T. III, p. 264, in *Normandië*, *Artois*, *Vlaanderen* en *Braband* aan deze zijde der *Dijle*. Verg. DUBOS, *Hist. Crit. de la Monarch. Franç.* T. I. *Liv.* I. *Ch.* VIII. p. 84, *Liv.* II. *Ch.* III. p. 297.

(2) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9.

(3) PROSPER, *Fasti ad annum* 413, p. 203.

(4) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9.

425—437 bezet hadden (1). AETIUS schijnt vervolgens een verbond gesloten te hebben met den Frankischen Koning CHLODIO, welke over de Saliërs, alzoo over een gedeelte van *Batavië*, regeerde, waar deze Franken zich reeds voor lang nedersloegen (2), en zijnen zetel te *Dispargum* gevestigd had (3). Onderrigt van den weerloozen staat van *Belgisch-Gallië*, trok CHLODIO, eenige jaren later, door de digte bosschen tusschen de
445 *Maas* en de *Schelde* door, nam *Doornik* en *Kamerijk* in, en strekte zijne veroveringen uit tot aan de *Somme*. Ofschoon aan de oevers dier rivier door AETIUS overvallen en geslagen, bleef de Frankische vorst echter in het bezit zijner veroveringen, en zette den krijg met nadruk voort (4). Wel werd weder in het volgende jaar eene overwinning
446 op de Franken bij *Helene*, vermoedelijk het oude *Hesdin* in *Artois* bevochten, doch even weinig beslissend, daar zij door een verbond van vrede en vriendschap gevolgd werd (5). Te vergeefs moest ook het pogen zijn om volken te breidelen die, naar de getuigenis van SIDONIUS, «krijgslieden waren vóór dat zij mannen werden. Wanneer plaats of overmagt het voordeel geeft aan hunnen vijand," dus gaat de Dichter voort,» kunnen zij gedood, maar niet tot vlugten gebragt worden. Zij sterven zonder den moed te verliezen, en betoonen nog dapperheid, wanneer zij reeds bijna levenloos zijn (6)." De goede verstandhouding tusschen Romeinen en Franken bleef, naar het
448 schijnt, ongestoord tot op den dood van CHLODIO, welke het Rijk aan de oneenigheid zijner beide zonen overliet. MEROVEUS, de jongste, riep de bescherming in van *Rome*, en werd aan het hof van VALENTINIANUS met onderscheiding ontvangen; terwijl intusschen zijn broeder hulp zocht bij den vreesselijken ATTILA, den Koning der Hunnen, wien daardoor een geschikt voorwendsel gegeven, en een gemakkelijke weg gebaand werd, om over den *Rijn* in *Gallië* te vallen. Hij werd echter met zijn ontzaggelijk

---

(1) PROSPER, *Fasti ad annum* 428.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 282, 284.

(3) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9. *Dispargum* was, volgens DUBOS, *Hist. Crit. de la Monarchie Franç.* T. I. *Liv.* II. *Ch.* VII. p. 393—397, en WAGENAAR, D. I, bl. 282. *Aant.* 8. eene sterkte of vesting tusschen *Leuven* en *Brussel.* RAEPSAET beweert, dat men er het tegenwoordig *Duisburg* aan den *Rijn*, in het voormalig gewest der Sikamberen, onder verstaan moet. *Oeuvres Comp.* T. III. p. 270.

(4) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9. Verg. DUBOS, *Hist. Crit. de la Monarchie Franç.* T. I. *Liv.* II. *Ch.* XI. p. 462 etc. GIBBON, *Ch.* XXXV. p. 568, 569.

(5) WAGENAAR, D. I. bl. 289.

(6) SIDONIUS APOLLINARIS *in Panegyr.* MAJORIANI, vs. 244.

— Puerilibus annis
Est belli maturus amor, si forté premantur,
Seu numero, seu sorte loci, mors obruit illos,
Non timor, invicti perstant, animoque supersunt,
Jam prope post animam.

leger in de velden van *Chalons* door AETIUS geslagen, waarop MEROVEUS in het gerust bezit zijns gebieds, dat een aanzienlijk gedeelte der *Nederlanden* omvatte, hersteld en bevestigd werd (1). MEROVEUS regeerde slechts acht jaren; en hoewel weinig van zijne lotgevallen bekend is, moet hij een beroemd vorst geweest zijn, dewijl hij zijn naam aan den eersten Franschen Koningsstam gegeven heeft (2). 451

Ondanks het verbond met de Romeinen waren en werden steeds de kusten van *Gallië* door de Barbaren onveilig gemaakt. Men beweert, dat deze zeeschuimers Saksers geweest zijn, welke zich in de landen beneden *Nymegen*, tot aan zee toe, gevestigd hadden, en met hunne ligte roofschepen de *Britannische* en *Middellandsche Zeeën* doorkruisten, zich van verschillende eilanden meester maakten, en *Sicilië* verwoestten (3). Hoe dit zij, »*Nederland*," merkt VAN KAMPEN zeer juist aan, »was toen de woon- en wapenplaats der volken, die het Romeinsche rijk in het Westen de felste slagen toebragten, en naderhand de magtigste Monarchiën hebben gesticht. Reeds in de eerste eeuwen der Christelijke jaartelling, zegt WACHLER, boeijen de *Nederlanden*, als zetel van Duitsche vrijheid en dapperheid, de aandacht der geschiedonderzoekers; hier streed men roemrijk tegen Romeinschen overmoed en wilde roofzucht der Noormannen: hier werd het geslacht opgekweekt, dat de overwinningen der Duitschers over de ontaarde Romeinen, en de grondvesting eener nieuwe orde van zaken in *Europa*, besliste: hier was het vaderland dier groote heldengeslachten, uit welke zegerijke heerschers van groote staten en onsterfelijke strijders voor Christengeloof en Ridderpligt te voorschijn kwamen: hier hield zich de Duitsche staatsvorm het langst en het zuiverst in wezen (4)."

Onder de Germaansche volken welke, in dien tijd *Nederland* bewoonden, behoorden de Angelen, welke met de Saksers en andere volksstammen, naar *Britanje* overstaken. Het is boven allen gegronden twijfel gesteld, dat deze volken niet uit het Noorden van *Duitschland*, maar uit *Nederland Britanje* veroverd hebben (5). De Britten, thans door de Romeinen geheel verlaten, en in verschillende kleine heerschappijen gesplitst, waren door onderlinge verdeeldheden verscheurd en ten prooi der Pikten

---

(1) PRISCUS in *Excerpt. Leg.* p. 63. GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 9. GIBBON, Ch. XXXV. p. 569.

(2) RAEPSAET, *Oeuvres Comp.* T. III. p. 272.

(3) WAGENAAR, D. I, bl. 285.

(4) VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterk.* D. I. bl. 31.

(5) WAGENAAR was reeds van dit gevoelen, D. I. bl. 289, welk nader is toegelicht door den Weleerwaarden P. C. MOLHUYSEN, in het stukje: *De Angelen in Nederland*, opgenomen in NIJHOFFS *Bijdragen voor Vaderl. Gesch.* D. III. St. I. bl. 50 enz. De Heer MOLHUYSEN meldt tevens, dat SCHAUMANN, *Gesch. d. Niedersächs. Volks*, Gött. 1839, S. 25, in hetzelfde gevoelen deelt. Men zie ook des Heeren D. J. VAN LENNEPS *Verh. over de Slaven, Wilten en Warnen*, in het zesde Deel van de *Verh. der Tweede Klasse van het Koninkl. Nederl. Instituut*, bl. 189—192. Amst. 1839.

451 en Schotten, toen drie Saksische *Cyules* (kielen) of schepen, onder aanvoering van twee broeders, HENGST en HORS, aan hunne kusten landden. Eenige schrijvers melden, dat de Saksers op uitnoodiging der Britten zelve, anderen, dat zij bij toeval aankwamen. Het is waarschijnlijk, dat hunne eerste komst toevallig, maar hunne nadere landing en verder vertoeven het gevolg eener uitnoodiging geweest zijn (1). De Britsche Koning GWRTHEYRN of VORTIGERN hield deze schepelingen bij zich, om hem tegen de Kaledonische en Iersche roovers te dienen, die dan ook spoedig voor Saksische dapperheid moesten zwichten. Het eiland *Thanet*, nabij *Richborough*, een vruchtbaar oord, werd den Saksers ten verblijf afgestaan, die daarenboven, overeenkomstig het verdrag, met kleederen en levensmiddelen voorzien werden. Het was echter niet genoeg de eerste aanvallers verdreven te hebben, wier gewoonte het was te overvallen, te plunderen, terug te trekken en spoedig weder te keeren. Om meer uit te rigten werd grootere hulp gevorderd, en onder toestemming, welligt op verzoek des Britschen Konings, ontboden HENGST en HORS versterking uit hun land (2). Het schijnt, dat hierop de Nederlandsche Saksers en Angelen hunne woningen aan de zeekusten en den *Rijn* verlaten hebben, waardoor den Friezen gelegenheid gegeven werd, zich van de *Elbe* en *Lauwers* tot aan den mond der *Schelde* uit te breiden (3). Ongetwijfeld namen de Friezen deel in dezen togt, en, gelijk men wil, ook de Warnen en Wilten, wier naam wij mogelijk in *Warham*, *Warwick*, *Warwickshire*, *Wernford*, *Wiltshire* en andere Engelsche plaatsbenamingen wedervinden (4). De Britten bemerkten te laat de heerschzuchtige oogmerken hunner overzeesche bondgenooten, welke zij met gewenschten uitslag, tegen de Kaledoniërs te hulp geroepen, doch die intusschen *Britanje* overstroomd hadden.
455 Te vergeefs drongen zij bij hen aan om te vertrekken; de Angelen en Saksers sloten veeleer een verbond met de Pikten, en overvielen, met vereenigde krachten, de onvoorbereide en verbaasde Britten. Alles werd aan de verwoesting prijs gegeven; een gedeelte der bevolking zocht eene schuilplaats in de kloosters, een ander in de bosschen en op de bergen, en velen vlugtten naar de naburige volken op het vaste land. Zelfbehoud vermogt eindelijk wat vaderlandsliefde niet had kunnen bewerken; de Britten vereenigden zich tot eenen krachtigen tegenstand, en eindelijk gelukte het hunnen vorst GUORTEMIR den dapperen HENGST te verdrijven, welke waarschijnlijk naar onze kusten de wijk nam, en wien eene overlevering, doch ten onregte, de stichting van *Leyden* heeft toegeschreven (5); eene overlevering, welke misschien aan het oude kasteel der Romeinen, den naam van *Huis te Britten* gegeven heeft. Na den dood van GUORTEMIR keerde HENGST met eene

---

(1) SHARON TURNER, *History of the Anglo-Saxons. Vol.* I. B. III. p. 254. 5th Ed. London 1828.

(2) SHARON TURNER, *Vol.* I. B. III. p. 256.

(3) MELIS STOKE, B. I. vs. 45—50. Uitg. van HUYDECOPER.

(4) MOLHUYSEN in het bovenaangehaalde stukje, bl. 89. VAN LENNEP, t. a. p. bl. 191.

(5) SHARON TURNER, *Vol.* I. B. III. p. 262.

aanzienlijke legermagt terug, en verzekerde zich van het bezit van *Kent* door de overwin- 455
ning, in het jaar vier honderd zeven en vijftig in den grooten slag bij *Crayford* behaald (1).

De oorlogen tegen de Britten verhinderden ondertusschen den Saksers niet hunne 457
strooptogten op de Belgisch-Gallische kust, welke uit dien hoofde *Littus Saxonicum* zou genoemd zijn, met nadruk voort te zetten (2). De verwarde en zwakke staat des Westerschen Rijks, welk zijne ontbinding naderde, had de *Galliën*, na den dood van AETIUS en VALENTINIANUS, aan de roofzucht der Germaansche volken blootgesteld, en terwijl de Saksers de zeekusten verwoestten, drongen de Allemannen en Franken van den *Rijn* tot aan de *Seine* door. AVITUS, een Galliër van afkomst, aan wien Keizer MAXIMUS het krijgsbevel had opgedragen, breidelde den overmoed der Barbaren; de Allemannen trokken over den *Rijn* terug, de Franken verlieten de nieuw gemaakte veroveringen, en de Saksers staakten hunne rooftogten (3). De vriendschappelijke betrekkingen
tusschen Romeinen en Franken werden nu weder aangeknoopt; zelfs zag zich een Romein 459
door en over deze laatsten tot Koning verkozen. De Franken namelijk hadden CHILDERIK, den zoon en opvolger van MEROVEUS, wegens grove buitensporigheden, van zijne waardigheid ontzet, en die aan AEGIDIUS, den Romeinschen gezagvoerder in de landen tusschen de *Somme*, de *Loire*, den *Oceaan* en de *Maas*, opgedragen (4). Vier jaren
regeerde AEGIDIUS, en deelde toen gewillig het gezag met den wettigen Vorst, wien het 463
volk uit zijne ballingschap had teruggeroepen (5). Naar luid van andere berigten, moet AEGIDIUS echter niet zoo gewillig afstand van zijnen rang gedaan, maar eenen aanhang voor zich gehad hebben. Uit dien hoofde zouden de Franken zich van *Keulen*, waar hij zich bevond, meester gemaakt, en vele burgers, die zich voor hem verklaard hadden, vermoord hebben. Hij zelf ontsnapte, en heeft vermoedelijk ook eenen aanhang in *Trier* gehad, dewijl deze stad insgelijks door de Franken ingenomen, en, even als het omliggende land, verwoest werd (6). De Franken schijnen echter steeds met de Romeinen in verbond gestaan te hebben. Immers werden de Saksers, bij eenen hernieuwden aanval in *Gallië*, door CHILDERIK gestuit, die sedert de zoogenaamde *eilanden der Saksers* verwoestte en vermeesterde, onder welke men, naar de gissing van WAGENAAR,

(1) SHARON TURNER *Vol.* I. B. III. p. 265.

(2) HUYDECOPER, op STOKE, D. I. bl. 10. RAEPSAET, *Oeuvres Compl.* T. III. p. 106, 108, 116.

(3) SIDONIUS in *Panegyr.* AVITI, vs. 327 etc.

(4) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 11.

(5) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 12, schrijft, doch onjuist, aan AEGIDIUS eene achtjarige regering toe, gelijk is aangewezen door DUBOS, T. II, p. 106.

(6) *Gesta Regum Francorum* c. 7. p. 545. Verg. WAGENAAR, D. I. bl. 293, 294. SISMONDI zegt, ofschoon GREGORIUS VAN TOURS, noch de *Gesta Reg. Franc.* er aanleiding toe geven. »A la mort d'Ægidius en 464, les Francs rentrèrent dans leurs foyers, et ils rappellèrent leur roi CHILDERIK." *Hist. des Français*, T. I. p. 87. Brux. 1830.

463 *Batavië*, of de Zeeuwsche eilanden te verstaan hebbe (1). De verdelgende krijg eindigde met een vredesverdrag, waarbij de Saksers zich aan den Frankischen Koning schijnen onderworpen te hebben (2).

Intusschen hadden zich de West Gothen in het Zuiden van *Gallië* gevestigd, en toen het
476 waggelende Westersch-Romeinsche Rijk geheel ineen stortte, werden aan hunnen vorst EVARIK, door ODOAKER, Koning van *Italië*, al de landen tusschen de *Pyreneën*, den *Rijn* en den *Oceaan* afgestaan (3). De Saksers, Herulen, Bourgondiërs, Sikamberen en Franken huldigden EVARIK, en sloten met hem een vredeverbond, waarschijnlijk onder beding, dat elk volk in het bezit dier landen zoude blijven, welke ieder hunner reeds in *Gallië* bezat (4). Ongetwijfeld zijn de Nederlandsche *Rijnlanden* in dit verdrag begrepen geweest (5).

Moeijelijk valt het de volksstammen te bepalen, welke in dit tijdvak van vernieling, verwarring en dooreenwoeling zich in *Nederland* nedersloegen. Drie Hoofdvolken werden er in aangetroffen: de Salische Franken, de Saksers of Nedersassen, en de Friezen. De Franken tusschen de *Schelde*, de *Maas*, de *Moezel* en den *Rijn*, waren in verschillende, van elkander onafhankelijke stammen verdeeld, onder welke de Saliërs en de Chamaven de voornaamste waren. De Saliërs, onder welke de Sikamberen en Brukteren behoorden, woonden in een gedeelte van *Overyssel*, *Gelderland*, *Noord-Bra-*

(1) D. I. bl. 294. Aant. 4.

(2) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 18, 19. WAGENAAR, D. I. bl. 295.

(3) PROCOPIUS, *de Bello Gallico*, *Lib.* I. c. 12.

(4) SIDONIUS geeft eene belangrijke beschrijving van een bezoek bij den magtigen Koning der Westgothen. Wij halen er de volgende plaats uit aan, dewijl er eenige Nederlandsche volken in geschetst worden.

Illic Saxona caerulum videmus
Assuetum ante salo, solum timere
Cujus verticis extimas per oras
Non contenta suos tenere morsus
Altat lamina marginem comarum
Et sic crinibus ad cutem recisis
Decrescit caput, additurque vultus.
Hic tonso occipiti senex Sicamber.
Postquam victus es, elicis retrorsum
Cervicem ad veterem novos capillos.
Hic glaucis Herulus genis vagatur
Imos Oceani colens recessus.
Algoso prope concolor profundo
Hic Burgundio septipes frequenter
Flexo poplite supplicat quietem. *Epist. Lib.* VIII. Ep. 9.

(5) WAGENAAR. D. I. bl. 300.

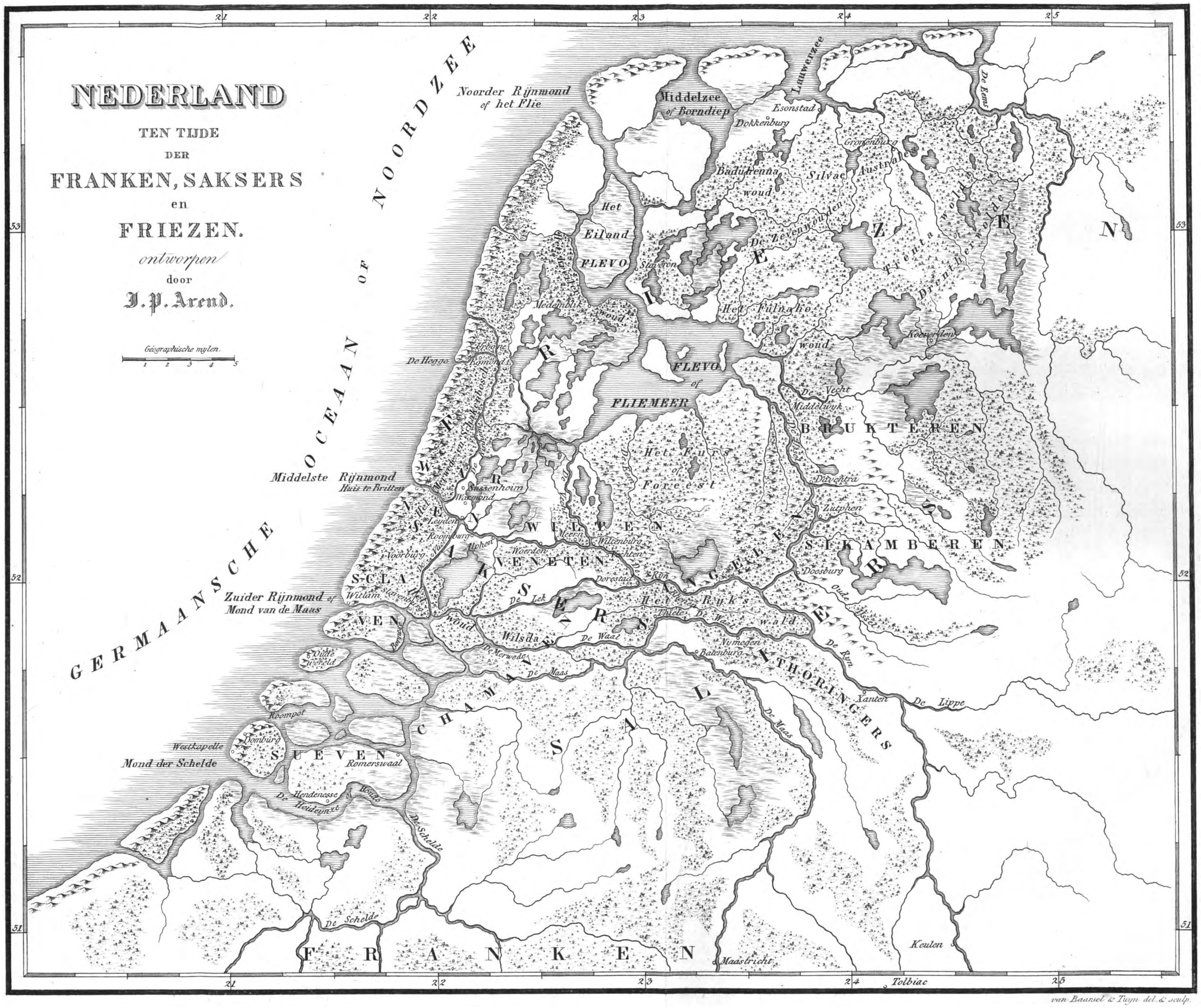

van Baarsel & Tuyn del. & sculp.

band, en strekten zich uit langs de *Schelde* tot aan *Arras* (1). De Chamaven be- 476
zetteden een deel van *Zuid-Holland* en *Braband*. In *Gelderland* aan den *Rijn*, tusschen *Venlo* en *Wezel*, plaatst men de Thoringers, het zoogenaamde *Thuringia* of *Thoringia* (2); anderen zoeken het in de omstreken van de *Merwe* en den *Zuid-Hollandschen waard* (3). De Sueven schijnen, gelijk wij reeds opmerkten, *Zeeland* bezet te hebben (4). De Herulen, die wel eens met de Batavieren genoemd worden, moeten ook een Nederlandsch volk geweest zijn. Waar zij gewoond hebben is ons niet gebleken. SIDONIUS beschrijft hen als een volk, dat aan den verwijderden *Oceaan* woonde, en ligchaam en gelaat blaauw verfde (5). De Saksers besloegen het bij onze oude Kronijkdichters zoogenaamde *Nedersassen*, bevattende een gedeelte van *Gelderland*, *Holland*, en de zeekusten tusschen den Zuider en den Middel *Rijnmond* (6). Tusschen de Saksers ingesloten, moeten de Angelen op de *Veluwe* en in de nabijheid gewoond hebben, waar nog sporen van hun verblijf, even als in *Overijssel*, zijn overgebleven. Van hunnen togt naar de kust, meent men nog eene herinnering te vinden in het dorp *Engelen* aan de *Dieze*, en den polder *Engeland* in het *Land van Putten* (7). De Wernen of Warnen zoekt men aan den middel uitloop van den *Rijn*; in het dorp *Warmond* schijnt hun naam bewaard (8). De Sclaven en Veneten of Wil-

(1) Bij de Schrijvers dier tijden schijnen Sikamberen en Franken eensbeteekenend geweest te zijn. Zie de hierboven aangehaalde plaats uit SIDONIUS. Dezelfde Dichter wijst elders duidelijk de woonplaats der Sikamberen aan:

» Detonsus *Vachalim* bibat Sicamber." *Carm.* XIII. *ad Major.*

(2) RAEPSAET, *Oeuvres Compl.* T. III. p. 253, 269, 271.

(3) MOLHUYSEN, *de Angelen in Nederland*, bl. 65—68.

(4) RAEPSAET vermoedt, dat de Batavieren *Zeeland* bevolkt hebben. *Oeuvres Compl.* T. III. p. 49.

(5) *Ep.* 9. *Lib.* VIII.

(6) MAERLANT, *Spiegel Historiael*, D. II. bl. 7. Leyden 1784. MELIS STOKE, B. 1 vs. 41—50. Ondanks de tegenbedenkingen van VAN WIJN, *Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, St. I. bl. 69—72. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 102—105, gelooven wij met den Heer MOLHUYSEN, in het aangehaalde stukje bl. 69, dat er geene reden is, om het berigt dier beide oude schrijvers te verwerpen, dat het land beneden *Nymegen*, eertijds *Nedersassen* heette. Het dorp *Sassenheim*, heeft de geheugenis van het verblijf der Saksers aan de zeekusten bewaard. Zie D. J. VAN LENNEP, *over de Slaven, Wilten en Warnen*, bl. 187.

(7) *De Angelen in Nederland*, bl. 57, 69.

(8) WAGENAAR, D. I. bl. 313, 314. *Bijv. en Aant. op* WAGENAAR St. I. bl. 76—78. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 106. De Warnen (Warnauen) woonden in het Mecklenburgsche, waar men nog het riviertje de *Warne* en de haven *Warnemunde* vindt. Oorspronkelijk waren zij Germanen, doch de Sclaven, zich tot aan de *Elbe* uitbreidende, hadden zich ook bij hen ingedrongen. VAN LENNEP, t. a. p. bl. 183.

476 ten hadden zich in *Zuid-Holland* en *Utrecht* gevestigd. *Slavenburg*, *Wiltenburg* en misschien ook *Witlam*, aan den mond der *Maas*, hebben den naam dezer volken nog langen tijd in *Nederland* bewaard (1). — De Friezen besloegen het geheele overige gedeelte van *Nederland:* namelijk *Noord-Holland* tot aan den middel *Rijnmond*, *Utrecht*, de Noordelijke strook der *Veluwe*, *Overijssel*, *Drenthe*, *Friesland*, en *Groningen* tot aan de *Elbe*.

Het magtigste dezer volken waren de Salische Franken, en de aanzienlijkste onder hen de eigenlijke Saliërs, wier Koning CHILDERIK te *Doornik* zijn verblijf hield. HLO-
486 DOWIG, CHLODOWIG of CLOVIS, zoon en opvolger van dezen vorst, in *Nederland* geboren (2), krijgshaftig, voorzigtig, heerschzuchtig, en even groot veldheer als staatsman, opende zijn loopbaan als stichter van het Frankische Rijk, dat onder KAREL DEN GROOTE zich tot eene wereldheerschappij verhief, met eenen gelukkigen krijg tegen AFRANIUS SYAGRIUS, den zoon van dien AEGIDIUS, onder wien de Saliërs zelve een tijd lang gestreden
491 hadden, en welke in *Soissons* regeerde (3). Na de nederlaag van SYAGRIUS, zette hij zijne krijgsondernemingen voort, maakte zich meester van verschillende Belgisch-Gallische landschappen, en onderwierp in het tiende jaar zijner regering, de Nederlandsche Thuringers aan zijn gebied (4). De aanwassende magt van HLODOWIG en bovenal zijne veroveringen in *Gallië*, moesten de bezorgdheid en naijver der Allemannen opwekken, welke niet minder dan de Franken, op het bezit van *Gallië* vlamden. Reeds hadden zij zich over den *Elzas* en in *Lotharingen* verspreid, toen de vereenigde legers van HLODOWIG, en SIGEBERT, den Koning der Ripuarische Franken, hen bij *Tolbiak*, vermoedelijk het
496 tegenwoordig *Zulpic*, vier mijlen van *Keulen*, ontmoetten. De Franken waren na een hevig gevecht, op het punt van te zwichten, toen de moed en schranderheid van HLODOWIG, de krijgskans deden wenden. De Koning der Allemannen werd gedood, zijn volk overhoop geworpen en achterna gejaagd, tot dat zij zich aan de genade van den overwinnaar

---

(1) Zie hiervoor bl. 280, benevens de aangehaalde Verhandeling des Heeren VAN LENNEP, alwaar van bl. 176—183 uitvoerig over de Sclaven of Wilten gehandeld wordt. Men houdt hen voor oorspronkelijk van den oever der *Zwarte Zee*, en de boorden van den *Donau* en *Dniester*.

(2) De bisschop van *Rheims* noemde hem bij den doop *Sikamber*. GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 31. En dat de Sikamberen in dien tijd aan de *Waal* woonden, zagen wij boven, bl. 287, uit SIDONIUS.

(3) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 27.

(4) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 27. *Gesta Regum Franc.* c. 14. Het is onnoodig met DUBOS, T. II. p. 421, het woord *Toringi*, bij GREGORIUS, in *Tongri* te veranderen. Deze Geschiedschrijver bedoelde niet de Overrijnsche, maar die Thuringers, welke zich, gelijk wij reeds opmerkten, in een gedeelte van *Nederland* gevestigd hadden. Misschien behoorde tot deze Nederlandsche Thuringers de moeder van HLODOWIG, welke haren echtgenoot verlaten had, en met CHILDERIK gehuwd was. GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 27.

onderwierpen en hem als hunnen gebieder erkenden (1). Men wil, op de getuigenis van een Schrijver der twaalfde eeuw, dat de Friezen en Saksers zich met de Allemannen verbonden hadden, ofschoon de berigten der tijdgenooten hiervan geene melding maken (2). Zij althans kunnen wel, om dezelfde reden als de Allemannen, de wapenen tegen de Franken opgevat hebben. Ook schijnt het boven gegronde bedenking verheven, dat de volgende en langdurige oorlogen der Franken tegen hen gevoerd, niet minder uit vrees voor de Frankische overmagt, dan uit Frankische heerschzucht zijn voortgesproten (3). 496

In de gevaarlijkste oogenblikken van den slag had HLODOWIG, tot nu toe gehecht aan de goden zijner vaderen, eene gelofte gedaan, het Christelijke geloof te omhelzen, indien hij de overwinning behaalde (4). Zijne gemalin CHLOTILDE, eene Christen vorstin, de dochter van CHILDERIK, Koning der Bourgondiërs, had reeds vroeger haren echtgenoot bewogen, hunne twee zonen te laten doopen, en tevens getracht hem zelven tot het geloof aan haren God over te halen, wien zij hem verzekerde, dat den zwakke ondersteunde en dengene de zegepraal vergunde, welke in Hem geloofde (5). Getrouw aan zijne gelofte, en overtuigd, dat zijne bekeering tot de Christelijke godsdienst alleen hem de gunst en gehoorzaamheid der Galliërs konde verzekeren, omhelsde hij die leer en liet zich doopen. De plegtigheid geschiedde te *Rheims* op den vijf en twintigsten van Wintermaand door den heiligen REMI of REMIGIUS, welke met eene luide stem, vóór dat hij het doopwater uitgoot, zeide: »Buig uwen hals, Sikamber, aanbid hetgeen gij plagt te verbranden, verbrand hetgeen gij plagt te aanbidden (6)." Drie duizend Franken volgden het voorbeeld van hunnen heldhaftigen aanvoerder. »Wij zweren, o Koning, de sterfelijke Goden af," riepen zij uit, »en zijn bereid den eenigen God te dienen, welken REMIGIUS ons verkondigt (7)."

De overwinning bij *Tolbiac* had HLODOWIG aan het hoofd van een magtig Germaansch bondgenootschap geplaatst, en zijne bekeering, door welke hij de toegenegenheid der Galliërs 500

(1) GREGORIUS TURONENSIS, *Hist. Lib.* II. c. 27, 30. *Gesta Regum Franc.* c. 15.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 305. Volgens HINCMAR, in *Vita* REMIGII, aangehaald bij DUBOS, *Hist. Crit. de la Monarchie Franç.*, T. II. *Liv.* IV., ch. 1., p. 483, bevonden zich ook Sueven bij de Allemannen.

(3) WAGENAAR, D. I. bl. 306.

(4) Het gebed dat HLODOWIG in dezen dringenden nood zou uitgestort hebben, heeft GREGORIUS VAN TOURS, doch zeker veel uitgebreid en opgesierd, bewaard. *Lib.* II. c. 30.

(5) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 30.

(6) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 31.

(7) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 31. Het sprookje van de duif met het heilige olieflesch je (*la sainte Ampoule*) wordt niet door dezen Schrijver, maar het eerst door HINCMARUS, welke drie eeuwen later leefde, in *Vita* REMIGII, geboekt.

500 had gewonnen, maakte hem de verovering der *Galliën* gemakkelijk, zoodat tegen het einde der vijfde eeuw, het opperhoofd van eenen Frankischen stam aan de oevers der *Waal*, zich meester zag van de landen tusschen den *Oceaan*, de *Loire*, de *Rhône* en den *Rijn*. Heerschzucht en noodzakelijkheid vorderden echter nog uitgestrekter veroveringen. Hlodowig moest, om zijne oorlogzuchtige Franken, welke van den krijg leefden, te bevredigen, en zijn invloed te behouden, hen steeds van overwinning
500 tot overwinning geleiden. Achtereenvolgend werden dan ook de Bourgondiërs en West-
—507 gothen met zoo veel geluk beoorloogd, dat de geheele landstreek, tusschen de *Pyreneën* en de *Loire*, in de landen der Franken werd ingelijfd, van welke *Parijs* thans de hoofdzetel geworden was (1). Anastasius, de Keizer van het Oosten, zond de teekenen en sieraden van het Romeinsche Consulschap aan hlodowig, wien het volk deswege met den titel van *Consul*, zelfs met dien van *Augustus* begroette (2). De naam van den Koning der Franken wordt echter niet gevonden in de *Fasti* van het Oosten noch in die van het Westen, in welke altijd degene werd ingeschreven, die met de Consulaire waardigheid was bekleed geworden (3). Het Romeinsche Consulschap mogt sinds lang een ijdele titel geweest zijn, aan welken geen gezag hoegenaamd meer verbonden was, de staatkunde echter konde hlodowig niet onverschillig laten voor het eerbewijs des Keizers, welk zijn aanzien moest verhoogen in gewesten, waar de Romeinen eeuwen achtereen gezeteld hadden, waar zoo vele hunner gewoonten en zeden nog bestonden, waar de herinneringen van hunne grootheid niet vervlogen waren, waar men nog waarde hechtte aan titels, welke men zoo vele eeuwen geleerd had te achten en te eerbiedigen, en waar men zelfs nog eenige meerderheid aan het Romeinsche Rijk bleef toekennen, ofschoon de Romeinsche vanen zich niet meer tusschen den *Rijn* en de *Pyreneën* ontplooiden (4).

Met het oude geloof had hlodowig de oude woestheid van zeden noch zijnen wreeden aard afgelegd. Hij was Christen in den geest dier tijden; stichtte kerken en verrijkte de geestelijkheid, doch kende niet de zedeleer der Christelijke godsdienst en oefende die nog veel minder uit. De godsdienst was aan zijne staatszucht onderworpen, en om deze te voldoen, verkrachtte hij gewetenloos de wetten der natuur en der menschelijkheid, en
507
—511 bezoedelde het laatste tijdperk zijner regering met gruwelen en wandaden. Het was

(1) Gregorius turonensis, *Lib.* II. c. 32–37. *Gesta Reg. Franc.*, c. 16. Procopius, *de Bello Gothico*, *Lib.* I. c. 12. Dubos, *Hist. Crit. de la Monarch. Franç.*, T. II. *Liv.* IV. Ch. 5—11. p. 569—735. Gibbon, Ch. XXXVIII. p. 622—626. Sismondi, *Hist. des Français*, T. I. p. 100—111.

(2) Gregorius turonensis, *Lib.* II. c. 38.

(3) Gibbon, Ch. XXXVIII. p. 625. Sismondi, T. I. p. 111. Dubos geeft eenige redenen op, waarom de naam van hlodowig niet op de lijsten der Consuls gevonden wordt. T. III. *Liv.* V. *ch.* 1. p. 1 etc.

(4) *Naleez. op de Vaderl. Hist.*, bl. 105.

hem niet genoeg, de vermaagschapte Koningen der overige Frankische volksstammen verre in magt en aanzien te overtreffen; hij beschouwde hen nog steeds als gevaarlijke mededingers, en besloot hunne staten met de zijne te vereenigen. Geene middelen versmadende indien hij zijn doel konde bereiken, spoorde hij door schitterende beloften, den zoon van SIGEBERT, Koning der Ripuarische Franken, tot vadermoord aan, en liet, na het volvoeren der afgrijsselijke daad, het door hem misleide monster ombrengen. Veinzerij bij de misdaad voegende, betuigde hij daarop den vergaderden Ripuariërs zijne onschuld aan den moord der beide vorsten, wier kroon hij voor zich eischte; en de gelukkige geweldenaar werd onder het vreugdegejuich der menigte, op een schild verheven en voor Koning der Ripuariërs uitgeroepen (1). Geen der overige Frankische vorsten, afstammelingen van MEROVEUS, onder welke KARARIK, RAGNACAIR en REGNOMER met name genoemd worden, ontkwam aan zijne heerschzucht; hij maakte zich door geweld en list meester van hunne personen en bezittingen, en liet zich door hunne volken tot Koning erkennen; alles wat tegenstand bood of bieden konde, was ten laatste door hem uitgeroeid, het Salisch-Frankische rijk met dat der Ripuariërs vereenigd, en de grondlegging der Frankische heerschappij voltooid (2). 507—511

Nederland tusschen de *Maas*, den *Rijn* en den *Oceaan*, de Zeeuwsche eilanden er onder begrepen, vormde een gedeelte van dit aanzienlijk rijk (3). De staatsregeling der Franken vordert niet alleen uit dien hoofde alhier eene bijzondere beschouwing, maar ook dewijl in haar den oorsprong onzer burgerlijke en staatkundige regten moet gezocht worden (4). 511

In de oudste tijden waren de Koningen der Franken slechts bevelhebbers en aanvoerders in den krijg of heirtogt, en worden als zoodanig dikwerf *Here-zog* (*Hertog*, *Dux*)

---

(1) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 40.

(2) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* II. c. 40, 41.

(3) DAGOBERTUS, patre defuncto, in amplissima regna succedens, circa annum salutis christianae 631 — dirigitur postea a patre cum PEPINO Duce in *Austrasiam*, h. e. *quidquid inter*, Rhenum, Mosam et Oceanum *interjacet* regnaturus. HEDA, *Hist. Ultraj.* c. 5, p. 15. Ed. Ultraj. 1643.

(4) Dit is uitmuntend ontwikkeld en aangetoond door RAAPSAET in zijne *Histoire des Etats-généraux et provincaux des Gaules*, en in zijne *Analyse de l'origine et des progrès des droits des Belges et Gaulois.* Uit deze werken hebben wij, even als grootendeels DEWEZ, *Hist. Gen. de la Belgique*, T. II. p. 60—70, het volgende verslag over de staatshuishouding onder de Franken ontleend. De Heer VAN HEES VAN BERKEL schijnt de hoogbelangrijke werken van RAAPSAET niet gekend, althans niet geraadpleegd te hebben in zijne: *Beschouwing over Geschiedenis en Staatsregt, vooral in betrekking tot ons Vaderland, onder de heerschappij der Franken en de regering der Graven.* Utr. 1836. Wij hebben ook met vrucht het werk van SCHAYES, *Les Pays-Bas avant et durant la domination Romaine*, T. I. p. 223—273, geraadpleegd; minder was ons van nut: G. VAN LOON, *Aloude regeringwijze van Holland*, D. I. Leyden 1744. en DUBOS, *Hist. Crit. de la Monarch. Franç.* T. III. *Liv.* VI.

511 genoemd. Na de tijden van HLODOWIG tot aan KAREL DEN GROOTE, was hun gezag binnen enge grenzen omschreven, en bestond meer in aanzien dan in vermogen. Zij werden, uit hetzelfde geslacht, door het geheele volk, de lijfeigenen alleen uitgezonderd, verkozen, en hunne verheffing door het plaatsen en rond dragen op een schild aangekondigd en gewettigd. Eerst de Koningen uit den tweeden stam matigden zich het regt aan, hunnen opvolger te kiezen (1). Zij konden bij hunnen dood, slechts naar goeddunken beschikken over de landerijen en allodiale goederen, die hun in vollen eigendom toebehoorden, waarmede geenszins de willekeurige verdeeling of opdragt des Rijks gepaard ging (2). In de keuze sloeg men geen acht op het regt van eerstgeboorte: onmondigheid en onbekwaamheid waren redenen van uitsluiting; men wilde, dat een Koning sterk, dapper en oud genoeg zou zijn om te bevelen; en zoo geen van de zonen des Konings deze hoedanigheden in zich vereenigde, koos men een ander uit het Koninklijk geslacht. Somtijds echter werd bij onmondigheid, een regentschap uit de naaste betrekkingen van den jongen vorst, en uit de aanzienlijksten des lands zamengesteld, welk in naam des Konings regeerde, tot hij mondig was geworden. Vrouwen waren ten eenenmale van het bezit des troons uitgesloten. Het gezag en de invloed der Koninginnen, moet echter onder de Frankische Koningen zeer groot geweest zijn.

Het Koninklijk gezag bestond in de uitvoerende en regterlijke, niet in de wetgevende magt, welke geheel aan het volk of zijne vertegenwoordigers behoorde; en niets bewijst meer hoezeer de Koninklijke magt, onder de twee eerste stamhuizen, aan die des volks onderworpen was, dan dat de groote of algemeene volksvergadering slechts in den Vorst de onbekwaamheid van te regeren behoefde te erkennen, om hem van den troon te doen stijgen, en eenen anderen, uit zijn geslacht, er op te plaatsen. Als hoofd van het uitvoerend bewind, had hij het bevel over de legers, en het bestuur zoowel over de burgerlijke, als krijgszaken. Hij stelde de openbare ambtenaren aan, behalve de regters of *rathimburgi*, welke door het volk benoemd werden; riep de groote volksvergaderingen bijeen, in welke hij het voorzitterschap bekleedde, en mogt eenen aanvallenden oorlog op zijne kosten en verantwoording ondernemen, maar alsdan niemand dwingen hem te volgen, zelfs niet zijne vassalen. Was echter op de algemeene volksvergadering de oorlog besloten, of werd het Rijk bedreigd, dan mogt hij, om de grenzen te verdedigen, zonder echter die over te trekken, elk oproepen, welke de wapenen konde dragen, en niemand was het vergund zich hieraan onttrekken, ten ware hij door de wet was vrijgesteld; men noemde dezen ban *lantweri*, *landweer*. In zijn naam werd het regt geoefend; hij had eene bijzon-

---

(1) Dat de Koninklijke waardigheid bij de Franken niet erfelijk was, is door VAN HEES VAN BERKEL (*Beschouw.* bl. 12) op overtuigende gronden tegen VAN LOON (*Aloude Regeringwijze*, D. I. bl. 141), DUBOS (T. III. *Liv.* VI. *ch.* 2), MONTESQUIEU (*Esprit des Loix*, *Liv.* XXXI. ch. 3) en anderen bewezen; gronden, welke meer afdoen, dan de getuigenis van AGATHIAS (*Lib.* I. p. 532) » Hunc in modum Franci vivunt: optime, sibique et finitimis imperant, *regno a patre semper ad filium transeunte.*"

(2) Dit blijkt onder anderen reeds duidelijk uit de Rijksverdeeling onder de zonen van HLODOWIG, gelijk SISMONDI heeft opgemerkt, *Hist. des Français*, T. I, p. 117—118.

dere regtbank, uit de Grooten des Rijks en zijne bijzondere raadslieden zamengesteld, 511
voor welke al de zaken gebragt werden, over welke de mindere regtbanken geene uitspraak konden of mogten doen. Tevens was zij het laatste beroep, aan welks beslissing de beschuldigde zich moest onderwerpen, op straffe van buiten de wet gesteld te worden. Hij had het regt genade en vrijstelling, en mogt bij kinderloosheid, het regt van erfenis toestaan. De wetten en besluiten der groote volksvergadering moesten door hem bekrachtigd worden; ook was hem de magt vergund, om instellingen te maken, mits zij niet streden tegen de oude gebruiken of tegen de wetten. Op straffe des doods en verbeurdverklaring van goederen ten voordeele van de schatkist, moest elk hem getrouw zijn en gehoorzamen, in zoo verre zijne bevelen niet in strijd waren met de wetten.

De inkomsten der Koningen bestonden uit een gedeelte van den buit op de vijanden behaald; uit de goederen, die aan de schatkist vervallen waren; uit een gedeelte der boeten; uit de geschenken der buitenlandsche vorsten, en de vrijwillige giften, den vorst jaarlijks in den naam des volks aangeboden. Even als de Koningen en Opperhoofden der oude Germanen, onderscheidden zich de Frankische Koningen van de overige Rijksgrooten door eene grootere menigte van *Leuden* (*leute*, *lieden*) die aan zijne dienst gewijd waren; zij maakten zijn hof uit in den vrede, en zijne lijfwacht in tijd van oorlog, in welken zij hem moesten volgen en bijblijven. Zij werden in gezantschappen, of andere hoogbelangrijke betrekkingen gebezigd, en *Antrustiones*, getrouwen, later, hetgeen op hetzelfde uitkomt, *Fideles regis*, *Vassi regis* genoemd.

De Koningen uit den eersten stam, vertrouwden de zorg van hun huis aan beambten, die den titel van Hofmeijer, Groothofmeester, of Overste van het paleis (*Major domus regiae*, *Majordome*, *Maire du palais*) aannamen. Zoo lang de Vorsten hun gezag wisten te handhaven, bleef dat der Hofmeijers binnen behoorlijke perken. Maar toen de schepter in handen geraakte van Vorsten zonder geestkracht en bekwaamheden, trokken de Hofmeijers, als aanvoerders en bevelhebbers des legers, en uitdeelers of beschikkers der Koninklijke gunsten, ongevoelig het Koninklijk gezag aan zich. Eindelijk bestond het Koningschap meer in naam dan in daad. De veelvermogende Hofmeijers regelden en beschikten alle binnen- en buitenlandsche zaken terwijl de Koning, in zijn paleis opgesloten, den tijd in weelderige werkeloosheid doorbragt. Hij vertoonde zich slechts eenmaal 's jaars in het openbaar, wanneer hij zich op eenen wagen, door ossen getrokken, naar het *Maartveld* liet voeren, om de groote volksvergadering bij te wonen, en de geschenken te ontvangen, welke het volk hem aanbood. Na deze ijdele plegtigheid, keerde hij naar zijn paleis terug, om weder een jaar onzigtbaar te blijven.

De Salische wetten, waarschijnlijk in de landstreek tusschen de *Maas*, de *Waal*, den *IJssel* en den *Rijn*, omstreeks het jaar vier honderd twee en twintig, tot één ligchaam gebragt, maakten de grondwet uit van den staat, doch waren en werden gewijzigd naar de tegenwoordige behoeften van volksstammen, die uit den staat der omzwerving en der woestheid, zich gevestigd, en een hoogeren trap van beschaving bereikt hadden. De wijzigingen, veranderingen, uitbreidingen en verbeteringen, welke de omstandigheden op deze wetten noodzakelijk maakten, werden door de aanzienlijken, uit het volk gekozen,

511 verrigt, en door den Koning bevestigd, nadat zij door het volk waren goedgekeurd en gewettigd. De algemeene en hooge belangen van den staat bleven ter beslissing van de groote vergaderingen des volks (1). Deze waren zamengesteld uit de Hooge Geestelijkheid, de Grooten des Rijks of de Pairs der kroon, en uit de Landvoogden en Regters, als vertegenwoordigers der steden en van het platte land. Jaarlijks, op den eersten dag van Lentemaand, werden zij in een open veld, deswege het *Maartveld* (*Champ de Mars*) genoemd, en door den Koning aangewezen, bijeen geroepen (2). Hier werd beraadslaagd over vrede en oorlog, over alles wat betrekking had tot de opvolging van den troon, over de wetgeving, over het veranderen van aangenomene regtsbeginselen, en over de misdaden van hoog verraad. Alle zaken, die kerk of staat *in het algemeen* betroffen, of door de gewone regtbanken niet konden beslist worden, behoorden tot de groote volksvergadering, gelijk alles wat van ter zijde de vrijheid van allen, of de rust des Rijks in gevaar konde brengen. Wanneer de zaken der vergadering waren afgeloopen, en hare besluiten de Koninklijke bekrachtiging ontvangen hadden, bedankte haar de Koning voor hare werkzaamheden en de hem aangeboden jaarlijksche geschenken; terwijl hij elk der leden in het bijzonder aanbeval, om, tegen de volgende zitting, naauwkeurig te onderzoeken, of er in eenig gedeelte des Rijks onrust heerschte; of er geen gemor en misnoegen bestond, en wat er de oorzaak van zijn konde; of de binnen- en buitenlandsche vijanden eenige ontwerpen smeedden tegen de rust en veiligheid van den staat, en eindelijk, om naar alles te vernemen, waarmede de groote volksvergadering zich moest bezig houden.

Naar de aloude gewoonte kwamen jaarlijks alle vrije mannen, doch, volgens anderen, slechts hunne afgevaardigden, uit en in elk bijzonder gewest of regtsgebied, gewapend bijeen, om over de loopende en huishoudelijke zaken te raadplegen. Het doel dezer zamenkomsten, welke men bij onze gewestelijke Statenvergaderingen kan vergelijken, verschilde alzoo niet van dat der oude Germanen; het eenigste onderscheid bestond hierin, dat de voornaamsten of *Principes* niet in naam des volks, maar in dien des Konings hun gezag uitoefenden.

Benevens deze volksvergaderingen, had men nog buitengewone zamenkomsten, waaraan slechts de Grooten deel namen, zoo als bij de inhuldiging en het huwelijk der Koningen, het doopen der Vorstelijke kinderen, het verdeelen der Koninklijke bezittingen en nalatenschap. Zij strekten minder om de belangen der volken te behartigen, dan om de weelde en pracht van den Vorst ten toon te spreiden.

Het Rijk was in gewesten of *pagi* verdeeld, welke uit een onbepaald getal ondergraafschappen of gouwen, van meer of minder uitgestrektheid, bestonden. Over deze gewesten waren bevelhebbers, onder den titel van Graaf, somtijds onder dien van Hertog,

---

(1) Deze Volksvergaderingen worden genoemd: *mallum, placitum regium, generale placitum;* later: *plena synodus, conventus, concilium;* nog later: *parliamentum, haute cour, cours plenières, états généraux;* en in de *Nederlanden: Hooge vierscharen, Algemeene Staten, Rijksstanden.*

(2) In 755 bepaalde PEPIN hiertoe den 1sten van Bloeimaand.

aangesteld, welke het burgerlijke en krijgsgezag in zich vereenigden. Zij werden door 511
den Koning benoemd, doch kozen zelve hunne onderambtenaren, en mogten zelfs, even als de Vorst en onder dezelfde bepalingen, op eigen kosten en gevaar, een buitenlandschen oorlog ondernemen. Zij voerden een bijna onbepaald gezag in hun regtsgebied, waar zij voor de uitvoering der wetten en de bevelen des Konings moesten waken. Hunne regtbank bestond uit niet minder dan zeven leden, welke *rathimburgi* (burgraden), en later *scabini* genoemd werden, van waar ons woord schepenen afkomstig is. Niemand had het regt hen tegen te spreken, of zich tegen hen te verzetten. Indien zij hunnen pligt vergaten, konde men zich tot den Koning wenden, om regt te verwerven. Sommigen hunner matigden zich zelfs het regt van genade aan, althans KAREL DE GROOTE heeft hun dit verboden. Ofschoon de naam van Graaf eenen hoogen staatsdienaar aanduidde, werd echter die titel aan verschillende ambtenaren gegeven, welke den Hertog of Graaf in het bestier der zaken, en als regters ten dienst stonden. Men had Graven voor de uitvoering der burgerlijke en voor die der lijfstraffelijke vonnissen, voor de jagt, voor bruggen, wegen en dergelijke. Van daar nog onze benamingen van *dijkgraaf*, *watergraaf* en *pluimgraaf*. De bevelvoerders aan de grenzen, werden *Mark* (grens) *graven*; die der steden of burgen, *Burggraven* genoemd.

Elk gewest was in gouwen, deze in buurten of honderdmanschappen, en die weder in verschillende dekenschappen verdeeld. Iedere gouw werd door een Ondergraaf (*vice-comes*), later Burggraaf, als plaatsvervanger van den Hertog of Graaf bestuurd. Over elke buurt stond een Honderdman, en over elk dekenschap een Deken (*decanus*). De Honderdmannen vormden eene regtbank uit niet meer dan drie leden, in welke de Ondergraaf het voorzitterschap bekleedde. Zij moesten, even als de Graaf, de wetten kennen, en mogten, evenmin als hij, onder voorwendsel van billijkheid, van de wet afwijken, noch geschenken aannemen. Zij mogten niet vonnissen over lijfstraffelijke misdaden, noch over de vrijheid en den eigendom van anderen. Ieder hunner moest voor de veiligheid in zijn honderdmanschap waken, en mogt, ten behoeve daarvan, zijne onderhoorigen oproepen. De bestuurders der dekenschappen maakten zijnen raad uit, zonder wiens toestemming hij geen vonnis mogt vellen. Hij moest voor zijne onderbeambten instaan, en, even als de overige gezagvoerders en bevelhebbers, geboren zijn in het gewest, waar hij was aangesteld. Wanneer het bevel ter heirvaart was gegeven, riep hij zijne manschappen bijeen, om zich met die der overige honderdmanschappen van zijn ondergraafschap te vereenigen. De gezamenlijke ondergraafschappen met hunne honderdmanschappen, stelden zich vervolgens onder de bevelen van den Graaf of Hertog, die dan met allen naar de vergaderplaats des algemeenen legers oprukte.

Dit waren de voornaamste waardigheden en bedieningen onder de Franken, bij welke nog die der zaakgelastigden of *Missi* van den Koning behooren gevoegd te worden. De *Missi majores*, *regii* of *dominici* werden door den Koning naar de gewesten gezonden, om de vonnissen te laten uitvoeren, de klagten aan te hooren, de knevelarijen te verhinderen, en straffen en belooningen naar regt uit te deelen. De *Missi discurrentes* waren gelastigden, welke in de verschillende gewesten des Rijks, wegens

511 bijzondere en zeldzame gevallen, gezonden werden, dikwijls om het gedrag en bestuur der *Missi majores* te onderzoeken. De *Missi fiscales* waren, naar het schijnt, belast met de ontvangst der opbrengsten voor de schatkist, en om te waken over het beheer der Koninklijke goederen (1).

Er waren vijf standen in den staat; de Grooten des Rijks, de Edelen, de Vrijen, de Vrijgelatenen en de Lijfeigenen of Slaven. De Grooten des Rijks bestonden uit de Hooge Geestelijkheid, die eene magtige partij vormde, de Hertogen en Graven benevens de voornaamste ambtenaren der kroon. De Edelen waren in erfadel en titeladel onderscheiden, welken laatsten men verwierf door belangrijke diensten aan den Staat bewezen, of door hooge betrekkingen. Tot genen behoorden de *leuden*; tot dezen de ambtenaren des Konings. Beide hadden zitting in de groote volksvergadering. De Vrijen maakten den derden stand uit, en werden *ingenui* genoemd. Zij konden, even als de Edelen, aanspraak maken op burgerlijke en krijgsbedieningen; insgelijks hadden zij, door hunne vertegenwoordigers, zitting in de groote volksvergadering; zij betaalden geene belastingen en waren alleen tot de krijgsdienst verpligt, maar moesten zich dan op eigen kosten voor drie maanden van levensmiddelen, kleeding en wapenen voorzien. De toestand der Vrijgelatenen of dergenen, welke uit de slavernij hunne vrijheid terug ontvangen hadden, was over het geheel, ellendig. Zij mogten niet voor het regt tot getuigen verstrekken, noch eenigen openbaren post bekleeden, ten ware zij vrijgelatenen des Konings waren, welke soms tot de hoogste waardigheden in den staat opstegen; zij mogten echter nooit aanspraak maken op adeldom. Overigens waren de Vrijgelatenen even weinig in aanzien als de Slaven; er waren onder hen twee soorten: zij die naar willekeur over hunne bezittingen beschikken konden, en zij die slechts eene halve vrijheid genoten, en niets konden doen zonder toestemming hunner meesters. Men noemde hen *aldi*, *liti*, *frilazzi*. Wanneer de vrijgelatene zich aan eene hoofdmisdaad schuldig gemaakt, eene slavin gehuwd, of zich ondankbaar tegen zijn meester gedragen had, verviel hij weder in slavernij. Gestreng was hem het huwen met eene vrouw uit het geslacht zijns meesters verboden; en hij die de weduwe van zijn heer huwde, werd met den dood gestraft. De lijfeigenen of slaven waren verpligt de velden hunner meesters te bebouwen, en werden *mancipia*, *servi* genoemd, en als beesten voor eenige soldi verkocht. Zij die men *colonii manentis* noemde, waren slechts voor een bepaalden tijd, of eenige dagen in de week, in dienst hunner meesters; den overigen tijd mogten zij tot hun bijzonder voordeel besteden. Men was slaaf door geboorte, door het regt van oorlog, door hoofdmisdaden, door het huwen met eene slavin, door zijne vrijheid te verkoopen, en eindelijk door het niet betalen der boeten, tot welke men, bij de wet veroordeeld was; maar in dit laatste geval, was de slavernij slechts tijdelijk.

---

(1) DEWEZ, T. II. p. 69.

TWEEDE HOOFDSTUK.

VAN DE

STICHTING DER FRANKISCHE HEERSCHAPPIJ

TOT OP

KAREL DEN GROOTE.

VAN HET JAAR 511—768.

Na den dood van HLODOWIG werden zijne staten onder zijne vier zonen, THEUDERIK (DIEDERIK), CHLODOMIR, CHILDEBERT en CHLOTAIR (LOTHARIUS) verdeeld. THEUDERIK, de oudste, verkreeg de landen, die een aanzienlijk deel van het in vervolg zoo genoemde *Austrasië* of *Austrië* uitmaakten: *Henegouwen*, *Namen*, *Luik*, *Luxemburg*, *Limburg*, *Zuid- en Noord-Braband*, *Antwerpen*, *de Zeeuwsche eilanden*, benevens een gedeelte van *Zuid-Holland* en *Gelderland*, oudtijds de *Maasgouw* genoemd; en hield zijnen zetel te *Metz* (1). Het waren welligt deze Rijksverdeeling en magtverbrokkeling, welke, weinig jaren later, de Denen het eerst tot strooptogten langs de Nederlandsche en Gallische kusten uitlokten (2). Onder een hunner Zeekoningen (*Sea-Konunger*) CHOCHILAICH, landden zij waarschijnlijk aan den mond der *Maas*, of dien des *Rijns* bij *Katwijk*, en drongen tot in het land der Attuariërs, vermoedelijk een gedeelte van *Gelderland*, door, alles te vuur en te zwaard verdelgende (3). Reeds was een gedeelte hunner vloot, met buit en gevangenen beladen, gereed in zee te steken om huiswaarts te keeren, toen de jeugdige THEUDEBERT, de zoon van THEUDERIK, met een magtig leger het strand naderde. CHOCHILAICH, die zich nog aan wal bevond, met het doel om binnen kort met de overige schepen te volgen, werd overvallen en sneuvelde. Niet minder gelukkig tastte daarop de Frankische vloot, door THEUDERIK tevens afgezonden, die der Denen aan, welke geslagen en genomen werd, waarna de

511

513—520

(1) WAGENAAR, D. I. bl. 310. RAEPSAET, *Oeuvres Compl.* T. III. p. 295. Dewijl *Austrasië* de oude landen der Franken aan den *Rijnoever* omvatte, verklaart BILDERDIJK het woord *Austrasië* door *Oud-streek* (niet *Oost-streek* of, zoo als gewoonlijk, *Oost-Frankrijk*), in tegenstelling van *Neustrië* (*Nieuw-streek*), welk de westelijke landen, of de gewesten bevatte, door HLODOWIG aan het ouderlijk gebied toegevoegd. *Gesch. des Vaderl.*, D. I. bl. 61.

(2) DUBOS, *Hist de la Monarch. Franç.* T. III. *Liv.* V. *Ch.* 5 p. 89.

(3) Volgens BRUINING, *Commentarius Perpetuus*, p. 111, zouden zij *Lugdunum Batavorum* en *Forum Adriani* verwoest hebben.

513—520 geroofde buit den eigenaren werd teruggegeven (1). Het komt ons niet onaannemelijk voor, dat de Nedersassen en Friezen, bevreesd voor de zich meer en meer uitbreidende magt der aangrenzende Franken, de Denen tot dezen togt aangespoord en daaraan deel genomen hebben; en dat zij die Saksers, gelijk de gevangene Denen die Noormannen geweest zijn, van welke THEUDEBERT in eenen brief aan Keizer JUSTINIANUS getuigt, dat zij zich aan hem onderworpen hadden (2). De juiste tijd van dezen strooptogt kan niet naauwkeurig bepaald worden; men moet dien tusschen het jaar vijfhonderd dertien en vijfhonderd twintig terug brengen.

534 Onder dezen THEUDEBERT, welke zijnen vader THEUDERIK in het Rijk van *Metz* opvolgde, viel in het gewest der Warnen, aan den uitloop des *Rijns* bij *Katwijk*, eene gebeurtenis voor, welke door PROCOPIUS verhaald, en door te schrandere geschiedonderzoekers voor waarheid gehouden wordt, om haar geheel als een belagchelijk sprookje te beschouwen (3). Zij draagt te vele teekenen van echtheid, ofschoon in het verhaal zelf iets overdreven zijn moge, om niet het berigt, althans wat de hoofdzaak betreft, voor waar aan te nemen. HERMEGISKEL, een Koning van dat volk, welks staatsvorm veel overeenkomst met dien der Friezen en Franken zal gehad hebben, was in een tweede huwelijk getreden met THEUDECHILDE, de zuster van THEUDEBERT, om zich te inniger met dien vorst te verbinden, wiens Rijk destijds slechts door den *Rijn* van zijn gebied gescheiden was (4). Hij had eenen voorzoon RADIGIS, RADIGER of RADWIGIS genoemd, welke, nog zeer jong zijnde, aan de zuster van eenen der Angel-

(1) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* III. c. 3. *Gesta Reg. Franc.* c. 19.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 312, 313. BILDERDIJK, D. I. bl. 61. J. H. VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederland*, bl. 17. *Utr.* 1834.

(3) BILDERDIJK, zonder evenwel ééne voldoende reden op te geven, schertst en spot er mede in zijne *Gesch. d. Vaderl.* D. I. bl. 62, 63, 290, en in eene Romance geplaatst in den *Muzen-Almanak* van 1819. Daarentegen wordt zij voor waarheid erkend door WAGENAAR, D. I. bl. 313—319, VAN WIJN, in de *Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, St. I. bl. 76—79 en *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 106, DEWEZ, T. II. p. 25—29, VAN KAMPEN, *Verk. Gesch. d. Nederl.*, D. I. bl. 32, RAEPSAET, *Oeuvres*, T. III. p. 160. 161, PEYRONNET, *Hist. des Francs*, T. II, p. 135—138. La Haye 1835, D. J. VAN LENNEP, *Verhand. over de Slaven* enz. bl. 184—187, welke Geleerde, even als de Wurzburger Hoogleeraar MÜLLER, volgens MOLHUYZEN (*de Angelen in Nederland*, bl. 64), de teekenen van echtheid opgeeft, en zeer oordeelkundig de reden ontwikkelt, waarom dit merkwaardig voorval door BEDA niet vermeld wordt, (bl. 185). Uit het stilzwijgen van BEDA laat zich dat van SHARON TURNER, in zijne *Hist. of the Anglo Saxons*, verklaren.

(4) Dat de vorsten der Warnen met de Merovingiërs vermaagschapt waren, en de naam van THEUDECHILDE ook elders genoemd wordt, heeft VAN LENNEP, t. a. p. bl. 185, 186, onbetwistbaar aangetoond; en dat deze THEUDECHILDE de hier vermelde vorstin geweest is, wordt door VAN LOON, *Aloude Hist. v. Holland*, D. I. bl. 252, en uit dezen door WAGENAAR, D. I. bl. 319, hoogwaarschijnlijk gemaakt.

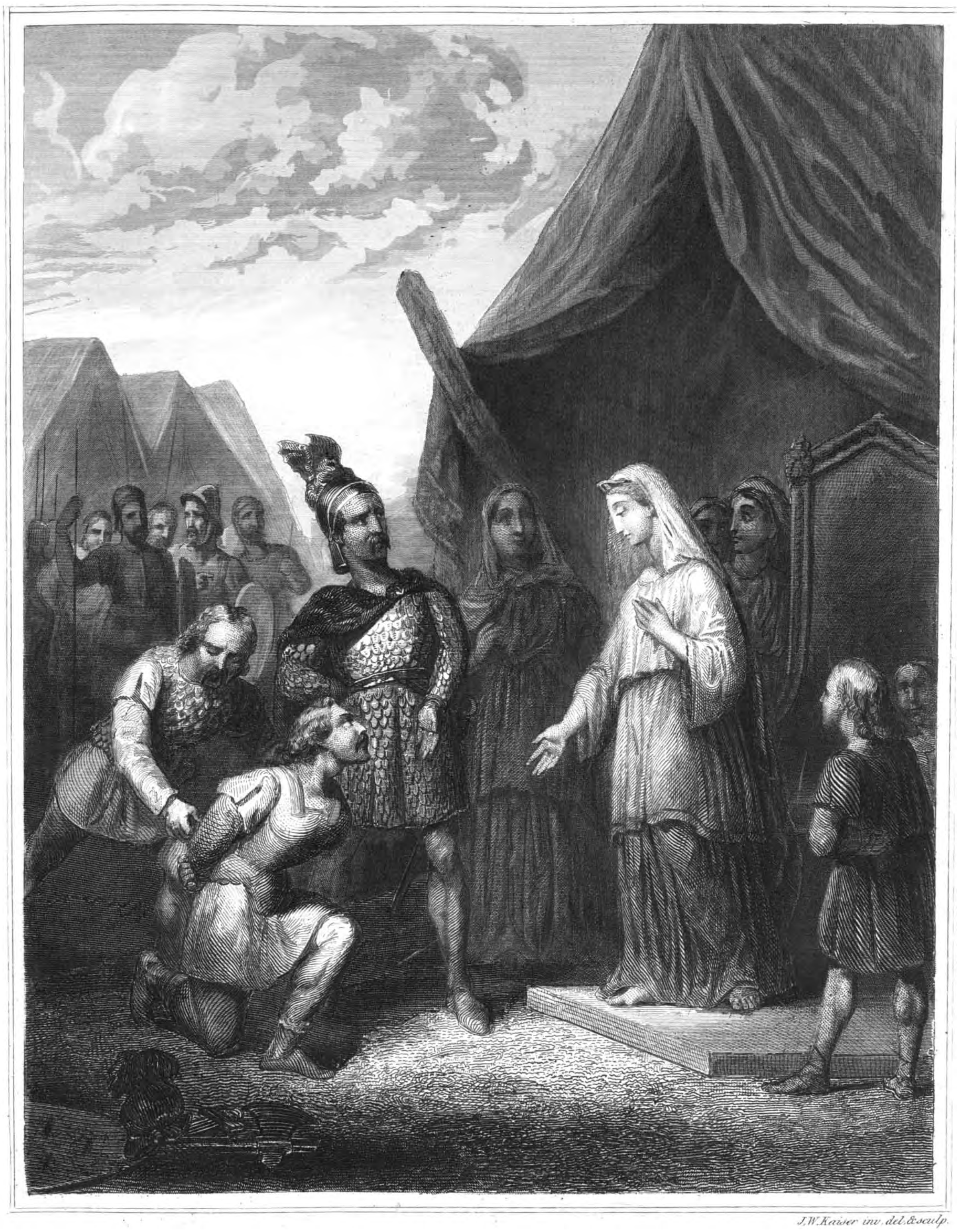

J. W. Kaiser inv. del. & sculp.

DE ANGELSAKSISCHE PRINSES SCHENKT AAN RADIGIS VERGIFFENIS.

saksische Koningen in *Britanje* verloofd was (1). Het staatsbelang noopte hem echter, toen hij den dood voelde naderen, de aanzienlijksten der Warnen op het nadrukkelijkste te vermanen, om, na zijn afsterven, zijn zoon te bewegen, de Angel-saksische bruid te verstooten, en zijne stiefmoeder, naar lands gebruik, te huwen (2). RADIGIS voldoet aan de begeerte des vaders, wien hij in het bewind opvolgt. De Britsche Prinses ondertusschen, gevoelig over den hoon haar aangedaan, dewijl naar de denkwijze dier tijden en volken, eene verlatene bruid, schoon ongerept, als geschonden werd aangemerkt, plaatst zich aan het hoofd van eene legermagt, om zich op RADIGIS te wreken, wiens verontschuldigingen haar niet bevredigd hadden (3). Vergezeld door een harer broeders, landde zij aan den uitloop des *Rijns*, waar zij zich met een klein gedeelte harer krijgsmagt verschanste, terwijl haar broeder met het hoofdleger optrekt, om den vijand te bevechten, welke zich niet verre van het zeestrand had nedergeslagen. De Warnen werden overhoop geworpen, en hun Koning zelf ontkwam ter naauwernood aan de algemeene slagting door de vlugt. De vertoornde Prinses, die zich dan eerst gewroken achtte, wanneer RADIGIS zelf in hare magt zou gevallen zijn, liet den ongelukkigen vorst zoo lang achtervolgen, tot dat hij eindelijk in een digt woud betrapt, in ketenen geklonken, en voor haar gebragt werd. Zij schonk den trouwelooze evenwel genade en zelfs hare hand, nadat hij, door eene nieuwe trouwbreuk, THEUDECHILDE verstooten en naar haren broeder teruggezonden had (4). 534

THEUDEBERT schijnt den hoon zijne zuster aangedaan, niet gewroken te hebben. Hij 547
overleed in vijfhonderd zeven en veertig, en werd opgevolgd door zijn zoon THEUDEBALD,
bij wiens kinderloos afsterven, na eene onbelangrijke zevenjarige regering, het Rijk van 554
Austrasië onder het gezag van CHLOTAIR, den jongsten zoon van HLODOWIG, met bewilliging van CHILDEBERT, zijn ouderen broeder, gebragt werd. In dit tijdstip stonden de Saksers, welke men gist, dat onder THEUDEBERT uit *Nederland* naar hunne oorspronkelijke gewesten aan den *Wezer* teruggedreven waren, tegen de Franken op, aan wie zij zich, naar het schijnt, onderworpen hadden. CHLOTAIR behaalde niet verre van den genoemden stroom, op hen eene bloedige overwinning, verwoestte een gedeelte hunner
landen en van die der Thuringers, hunne bondgenooten, en verpligtte hen op nieuw 555
tot eene jaarlijksche schatting in rundvee (5). Indien dit dezelfde veldslag geweest is van welken een Dichter uit deze eeuw melding maakt, gelijk ons niet onwaarschijn-

(1) Sommigen willen, dat zij de zuster geweest is van CYNRIC, die in 534 zijn vader CERDIC in het bewind van *Wessex* opvolgde. *Naleez. op de Vaderl. Hist.* bl. 106. CYNRIC regeerde van 534 tot 560. Zie SHARON TURNER, *Hist. of the Anglo Saxons*. *Vol.* I. p. 274.

(2) In de negende eeuw huwden nog de bewoners van *Walcheren* met hunne zusters en moeders, volgens W. VAN GOUTHOEVEN, *Chronycke van Holland*, bl. 64. Dordrecht 1620.

(3) PROCOPIUS bepaalt deze legermagt op niet minder dan 400 schepen en 100,000 man!!!

(4) PROCOPIUS, *de Bello Gothico*, *Lib.* IV. c. 20. Ed. Bonnae 1833. *Vol.* II. p. 560—565.

(5) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* IV. c. 10, 14.

555 lijk voorkomt, dan moet dit gevecht aan den inham van de *Borda*, het tegenwoordig *Boerdiep* of de *Middelzee* in *Friesland*, zijn voorgevallen, en alsdan mag men ver-
556 moeden, dat ook de Friezen deel in dezen opstand genomen hebben (1). De Saksers over hunne nederlaag meer verbitterd dan ontmoedigd, grepen reeds het volgende jaar weder naar het zwaard. Met vernielend geweld waren zij tot aan *Duits* of *Nuits* doorgedrongen, toen CHLOTAIR, aan het hoofd van een vrijwillig gevormd leger, naderde om hen te beteugelen. De Saksers, verschrikt door de Frankische overmagt, smeekten om vrede, beloofden de opgelegde schatting te voldoen, en deden daarenboven van hunne zijde, de allergrootste aanbiedingen. De verbitterde Franken waren niet te bewegen, en CHLOTAIR zelf liep gevaar het leven te verliezen, toen hij zijne begeerte liet blijken, om de voorslagen der Saksers aan te nemen. Zijn eigen volk viel op hem aan, verscheurde zijne tent, overlaadde hem met verwijtingen, en dreigde hem met den dood, indien hij hen niet tegen den vijand aanvoerde. CHLOTAIR bewilligt; een hevige strijd volgt; de wanhoop ontvlamt den moed der Saksers; en na een allerhevigst gevecht en het verlies van duizenden, waren de Franken genoodzaakt op hunne beurt den vrede te zoeken, die hun, ongetwijfeld onder beding van eenige voordeelen, werd toegestaan (2).

De ongelukkige krijgstogt tegen de Saksers werd door binnenlandsche geschillen en oorlogen gevolgd, tot dat CHLOTAIR, bij den dood van CHILDEBERT al zijne broeders en
558 neven overlevende, de Franken weder onder ééne heerschappij vereenigde. Doch drie jaren later werd zij, bij zijn overlijden, onder zijne vier zonen gesplitst. SIGEBERT viel *Austrasië* en alzoo de *Rijnlanden* met de hoofdstad *Metz* ten deel; terwijl CHARIBERT te *Parijs*, GUNTRAM te *Chalons sur Saone*, en CHILPERIK te *Soissons*, de
561 hoofdstad van *Neustrië*, het Koninklijk gezag uitoefenden (3).

Eene vreesselijke aanval der Avaren of Hunnen in de Noordoostelijke grenzen van
562 *Austrasië*, riep weldra SIGEBERT tot de wapenen. Hij overwon en verjoeg de vijanden, en sloot vervolgens met hunnen Khan een verbond. Dit verhinderde evenwel niet, dat deze Barbaren, weinig jaren later, op nieuw en met meer geluk eenen inval beproefden. SIGEBERT werd, waarschijnlijk tusschen de *Elbe* en de *Saale*, geslagen, gevangen genomen en moest zijne vrijheid voor rijke geschenken koopen. Hij sloot nu met het
566 Opperhoofd der Hunnen een naauwer verbond, waarbij de beide vorsten beloofden, elkander niet meer te beoorlogen (4). Inmiddels waren de Longobarden, uit *Jutland* of *Gothland* oorspronkelijk, in *Italië* gevallen, en hadden zich in het naar hen genoemde *Lombardyë* gevestigd. Een deel Saksers, die met hen getogen, doch ontevreden
572 waren over de verdeeling van het veroverd gewest, keerden naar *Austrasië*, waar zij

(1) *Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, St. I. bl. 81.

(2) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* IV. c. 15. *Gesta Reg. Franc.* c. 27. WAGENAAR, D. I. bl. 322.

(3) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* IV. c. 22.

(4) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* IV. c. 23, 29.

toe behoorden, terug; en SIGEBERT veroorloofde hun, die landen weder te betrekken, 572
welke zij te voren bewoond hadden, doch nu door Sueven en andere naburige volken bezet waren. Ongenegen om in eene minnelijke schikking te treden, vatten zij het zwaard op, doch werden geslagen en hunne strijdkrachten derwijze gebroken, dat zij zich een reeks van jaren rustig moesten houden (1).

De lafhartige aanval van CHILPERIK op de staten van SIGEBERT, toen deze de Hunnen beoorloogde, had eenen haat ontvonkt welke, aangekweekt door de ijverzucht der beide Koninginnen BRUNEHAUT of BRUNHILDE en FREDEGUNDE, thans in eenen woedenden broe- 574
derkrijg ontaardde. Reeds was een gedeelte van *Austrasië* door CHILPERIK verwoest en veroverd, toen SIGEBERT de bevriende Overrijnsche volken, en onder deze waarschijnlijk ook de Friezen, ontbood, met hen de *Seine* overtrok, en niet verre van *Chartres*, den twistzieken broeder tot eenen beslissenden veldslag uitdaagde. Door bemiddeling der Frankische Grooten, werd echter de vrede getroffen, in weerwil der Overrijnsche benden, welke op den buit vlamden, en wier misnoegen naauwelijks door de onverschrokkenheid des Konings van *Austrasië* gebreideld werd (2). De hernieuwde vijandelijkheden van CHILPERIK, noodzaakten SIGEBERT weldra de volken over den *Rijn*, in het rijk van *Neu-* 575
strië terug te roepen. THEUDEBERT, de zoon van CHILPERIK, trok hen te gemoet, doch werd geslagen en gedood. CHILPERIK ontmoedigd, werpt zich met zijne gemalin FREDEGUNDE en kinderen in *Doornik*, terwijl zijn volk den overwinnenden SIGEBERT op een schild verheft en als Koning begroet. Op het oogenblik echter, dat men het schild nederliet, werd de Vorst van twee sluipmoordenaars, door FREDEGUNDE afgezonden, met vergiftigde dolken in de zijde getroffen, en gaf bijna onmiddellijk den geest (3).

Het schijnt, dat SIGEBERT reeds de Friezen en de andere Overrijnsche volken had weggezonden; men vindt althans niet, dat zij iets ondernamen ten behoeve zijner weduwe en kinderen, van welke CHILPERIK zich verzekerd had. Door list werd een dezer kinderen te *Parijs* uit de gevangenis gered, en te *Metz* onder den naam van CHILDEBERT II, voor Koning uitgeroepen. Daar hij slechts vijf jaren oud was, stelden de Rijksgrooten zekeren GOGON, onder den titel van Hofmeijer, aan het hoofd der regterlijke magt en der legers, terwijl zij zelve intusschen hunne aristocratie vestigden, en elk in zijn regtsgebied, gedurende de minderjarigheid van den vorst, het Koninklijk gezag uitoefende; en toen zij genoodzaakt werden dit af te staan, gedoogden zij echter niet, dat het zich

(1) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* IV. c. 43. WAGENAAR, D. I. bl. 324, 325. *Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, St. I. bl. 80.

(2) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* IV. c. 50.

(3) GREGORIUS TURONENSIS, *Lib.* IV. c. 52. *Gesta Reg. Franc.* c. 32. SIGEBERT was, gelijk eenigen beweren, SIEGFRIED, de held der Nibelungen, wiens oorlogsfeiten tegen Denen, Saksers en andere volken, de Oud-Duitsche liederen bezingen. VAN KAMPEN, *Verk. Gesch. d. Nederl.* D. 1, bl. 31. Verg. V. D. HAGEN's *Einleitung* in zijne Uitg. van: *Der Nibelungen Lied.* Breslau 1820.

575 over hen zou uitstrekken. »Tot op het tijdvak der Karlovingiërs," merkt SISMONDI aan, » was *Austrasië* meer een leenroerig bewind, dan eene alleenheersching (1)."

577 CHILPERIK zette inmiddels de veroveringen in de staten zijns broeders voort, en toen GUNTRAM, de Koning van *Bourgondië*, zich de zaak van zijnen neef CHILDEBERT had aangetrokken, zagen zich de landen van het voormalig *Gallië*, afwisselend de prooi
583 eens vernielenden binnenlandschen krijgs, zelfs nadat CHILDEBERT door CHILPERIK voor wettigen Koning van *Austrasië* erkend was. Het behoort niet tot onze taak, de snoodheden en wandaden te verhalen, met welke de Merovingiërs en twee afgrijsselijke vorstinnen zich in dit tijdperk bezoedelden, ofschoon onze gewesten ongetwijfeld gedeeld hebben in de ellenden, welke hunne heerschzucht en gruwelen over de volken verspreidden (2). Van de onderlinge verdeeldheid der Frankische vorsten, en de buitenlandsche oorlogen van CHILDEBERT, wilden zich de Nederlandsche Warnen, naar het schijnt, bedienen, om hunne onafhankelijkheid te herwinnen. Reeds door een der naaste op-
595 volgers van THEUDEBERT, misschien CHLOTAIR I, bedwongen, waagden zij, in het laatste regeringsjaar van CHILDEBERT II, eenen opstand, dien zij met den geheelen ondergang van hun volk moesten boeten. De weinigen, welke aan het zwaard der Franken ontkwamen, schijnen voorts onder de Friezen versmolten te zijn. Sinds dien tijd althans verdwijnt de naam van Warnen uit de Jaarboeken onzer Geschiedenis (3).

CHILDEBERT II, van wien nog eenige besluiten op eene groote volksvergadering
596 te *Utrecht*, of meer waarschijnlijk te *Maastricht* genomen, aanwezig zijn (4), liet twee minderjarige zonen na, die hem opvolgden; THEUDEBERT, de oudste, in *Austrasië*, en THEUDERIK in *Bourgondië*. BRUNEHAUT, hunne grootmoeder, trachtte het Konink-
599 lijk gezag geheel aan zich te trekken, doch verrast door de Grooten van *Austrasië* en uit dat Rijk gezet, zocht en vond zij eene schuilplaats bij THEUDERIK in *Bourgondië*. Gloeijende van wraak, blies zij het vuur der tweedragt aan, en verwekte eenen bloedigen oorlog tusschen de beide broeders, die elkander eindelijk in de vlakte
611 bij *Tolbiak* (*Zulpic*) ontmoetten. » THEUDERIK," dus verhaalt FREDEGARIUS, »na de *Ardennes* te zijn doorgetrokken, kwam met zijn heir te *Tolbiac* aan. THEUDEBERT met de Saksers, Thuringers en de andere Overrijnsche volken, welke hij konde bijeenbrengen, trok tegen hem op, en leverde hem op nieuw slag bij *Tolbiac*. Men verzekert, dat noch de Franken, noch eenig ander volk der oudheid, ooit zoo woedend gestreden hebben. En inderdaad, er werd in beide legers een vreesselijk bloedbad aangerigt. De bataljons, zich om te strijden aan elkander sluitende, hadden

(1) *Hist. des Français*, T. I. p. 166.

(2) Zie PEYRONNET, *Hist. d. Francs*, T. I. *Liv.* IV, V, VI. SISMONDI, *Hist. d. Français*, T. I. Ch. 8, 9.

(3) FREDEGARIUS SCOLASTICUS, *Chronicon*, c. 15. p. 420, en AIMONIUS, *Lib.* III. c. 83. Verg. WAGENAAR, D. I. bl. 327, 328, en VAN LENNEP, t. a. p. bl. 186, 187.

(4) WAGENAAR, D. I. bl. 328.

geene plaats gelaten, dat de dooden op den grond konden vallen; zoodat de lijken, tegen elkander gedrongen, regtop bleven staan, alsof zij nog leefden (1). Ondertusschen overwon THEUDERIK nogmaals THEUDEBERT, want God wandelde met hem, en het heir van THEUDEBERT werd door het zwaard weggemaaid van *Tolbiac* tot aan *Keulen*. Op eenige plaatsen bedekten de dooden geheel het gelaat der aarde. Denzelfden dag kwam THEUDERIK te *Keulen*, en vond er al de schatten van THEUDEBERT. Hij zond BERTHAIR, zijn kamerheer, om THEUDEBERT na te jagen, die slechts met een klein gevolg over den *Rijn* gevlugt was. BERTHAIR, hem met drift achtervolgende, bereikte en bragt hem, beroofd van zijn Koninklijk gewaad, voor THEUDERIK. THEUDERIK schonk aan BERTHAIR de kleederen, de wapenen en het paard van THEUDEBERT, maar zond den vorst zelven in ketenen naar *Chalons* (2)." Men wil, dat THEUDEBERT, op last van BRUNEHAUT, in een klooster gestoken, en kort daarna moorddadig van het leven beroofd werd. 611 613

Geheel *Austrasië* onderwierp zich aan THEUDERIK II, welke reeds het volgende jaar te *Metz* overleed, en vier minderjarige zonen achterliet. Het regerende geslacht was den Austrasiërs hatelijk geworden, en de wandaden van BRUNEHAUT hadden het algemeene afgrijzen opgewekt. De Grooten des Rijks en WARNACHAIR, de Hofmeijer, verklaarden zich deswege voor CHLOTAIR II, den zoon en opvolger van CHILPERIK, welke te *Soissons* zijn hof hield, en thans met een leger naar *Austrasië* oprukte. BRUNEHAUT bragt inmiddels hare strijdmagt, gedeeltelijk uit Overrijnsche volken bestaande, bijeen, en de beide legers ontmoetten elkander tusschen de *Marne* en *Aisne*, niet verre van de laatstgenoemde rivier. Verraad en trouwloosheid verschaften CHLOTAIR eene gemakkelijke overwinning; BRUNEHAUT, benevens drie zonen van THEUDERIK, vielen in zijne handen; de vierde, CHILDEBERT, ontvlugtte, doch is nooit teruggevonden. De beide oudsten werden terstond van kant geholpen; de jongste, MEROVEUS, de peetzoon van CHLOTAIR, moest buiten alle staatsbetrekkingen opgevoed worden, en BRUNEHAUT onder de gruwelijkste martelingen haar leven eindigen. »Afgrijsselijke tijden! tijden, rookende van bloed en moord, en een evenbeeld van die der ATRIDEN uit de Grieksche Heldeneeuwen!" (3)

CHLOTAIR II vereenigde thans het Rijk van *Neustrië* met die van *Austrasië* en *Bourgondië*, alzoo de geheele Frankische heerschappij, onder éénen schepter; en deze uitgestrekte staten genoten, na zoo vele bloedige oorlogen en moordtooneelen, eene gewenschte verpozing. De Austrasiërs zagen zich echter met leede oogen den Koning van *Neustrië* onderworpen, en hun misnoegen bewoog CHLOTAIR, het bewind over *Austrasië* aan zijn jeugdigen zoon DAGOBERT op te dragen, wien hij twee Oud- 613

(1) Hetzelfde had plaats in den veldslag van *Rosbec* in 1382. Zie FROISSART, *Liv.* II. Ch. 197—198.

(2) FREDEGARIUS, c. 18. p. 428.

(3) LULOFS, *Kort overzigt van de Gesch. der Nederlanden*, D. I. bl. 37. Verg. PEYRONNET, *Hist. d. Francs*, T. II. *Liv.* VI. *Ch.* 12.

627 Frankische Hofmeijers, ARNOLPH en PEPIN, tot raadslieden toevoegde (1). Het bestuur over de landen tusschen *Maas* en *Rijn*, benevens de Overrijnsche bezittingen, schijnt aan PEPIN, en dat van het overige gedeelte des Rijks, aan ARNOLPH te zijn opgedragen. CHLOTAIR II moet echter het oppertoezigt voor zich behouden hebben; althans aan hem, en niet aan DAGOBERT, zonden de Saksers, die aan het Oud-Frankische Rijk schatplig-tig geworden waren, hunne krijgsboden, plegtig verklarende, dat zij voortaan onder geene vreemde heerschappij staan wilden. Zeer euvel werd deze boodschap, en de trotsche toon waarop zij werd voorgedragen, door den Koning opgenomen; en welligt waren de afgevaardigden de slagtoffers hunner zending geworden, indien niet de Bisschop van *Meaux* hen bewogen had, zich te laten doopen. De Kerkvoogd wist toen den Koning te beduiden, dat zij door den doop niet alleen Christenen, maar zelfs geheel andere menschen geworden waren, die niet moesten boeten voor de misdaden, welke zij als ongeloovigen gepleegd hadden. Zij werden dan rijkelijk begiftigd naar hun land gezonden, waar zij het eerst de Christelijke godsdienst bekend gemaakt hebben. De Saksers echter, aan hun voornemen getrouw, vereenigden zich met de Friezen en andere omliggende volken, en rukten, onder aanvoering van hunnen Koning of Hertog BERTHOLD, tegen DAGOBERT op, die met een magtig heir den *Rijn* was overgetrokken. Dapper streden de bondgenooten, en bragten DAGOBERT in groot gevaar, wien CHLOTAIR op dit berigt, onmiddellijk te hulp schiet. De Franken dringen tot aan den *Wezer* door, welken CHLOTAIR, in toorn ontstoken, over eenige smaadwoorden, hem door BERTHOLD van den tegenovergestelden oever toegeworpen, te paard overzwemt. Verwoed jaagt hij den vlugtenden BERTHOLD achterna, en beneemt hem met eigen hand het leven. DAGOBERT, intusschen met het leger ook over den stroom gekomen, maakt eene vreesselijke slagting onder de Saksers en Friezen, en plundert en verwoest alom het land. De krijgsgevangenen, die grooter zijn dan het slagzwaard van CHLOTAIR, worden zonder genade om hals gebragt, en de overigen, benevens de vrouwen en kinderen, naar *Gallië* gevoerd, en openlijk, ten behoeve des Konings, voor slaven verkocht (2).

Het kan zijn, dat DAGOBERT toen de Friezen aangetast en hun *Utrecht* ontnomen
631 hebbe. Zeker is het, dat hij omtrent het jaar zes honderd een en dertig, binnen die stad eene kapel, aan ST. THOMAS gewijd, stichtte, en haar onder het geestelijke bewind des Bisschops van *Keulen* stelde, wien tevens de bekeering der in en om *Utrecht* wo-

---

(1) FREDEGARIUS, c. 19. p. 432. *Gesta Reg. Franc.* c. 41. Uit den zoon van ARNOLPH, en BEGGA, de dochter van PEPIN, ontsproot PEPIN VAN HERSTAL, de vader van KAREL MARTEL, grootvader van PEPIN DEN KORTE, en overgrootvader van KAREL DEN GROOTE.

(2) *Gesta Regum Franc.* c. 41. Het is opmerkelijk, dat FREDEGARIUS van dezen togt geene melding maakt. Dit is echter geene voldoende reden om het verhaal in twijfel te trekken, gelijk zeer juist door den Graaf DE PEYRONNET en anderen is aangetoond. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 273, 274. WAGNAAR, D. I. bl. 331—336. Een fraai tafereel van den Saksischen opstand schetst PEYRONNET, *Hist. d. Francs.* T. II. *Liv.* VII. Ch. 7.

nende ongeloovige Friezen, doch met weinig gevolg, werd opgedragen. Er moet reeds 627
vóór DAGOBERT eene kerk te *Utrecht* geweest zijn, dewijl in de oudste Charters gewag wordt gemaakt van giften, die aan de Utrechtsche kerk, door CHLOTAIR en THEUDEBERT zouden gedaan zijn. DAGOBERT herstelde voorts de sterkte *Wiltenburg*, wier slotvoogd den tol hief van de goederen, die uit zee den *Rijn* opgevoerd werden. De handel moet te dien tijde in deze streken zeer gebloeid hebben, indien onder de haven *Wicus Portus*, welke sterk door Overzeesche koopvaarders bezocht werd, het tegenwoordig *Wijk te Duurstede* moet verstaan worden, hetgeen door eenigen is ontkend geworden (1). DAGOBERT stelde ook ter wederzijden van den *Rijn* en alzoo, waarschijnlijk, mede in een gedeelte van *Nederland*, Hertogen en Graven aan. Hoezeer de magt der Franken door dit alles scheen bevestigd te zijn, geraakte echter *Utrecht* weldra weder in het bezit der Friezen (2).

De Saksers waren bedwongen, maar niet uitgeroeid geworden, en toen DAGOBERT, door 628
den dood van CHLOTAIR II in het alleenbezit des Rijks gekomen was, ontsloeg hij hen van
de jaarlijksche schatting in rundvee, mits zij de grenzen tegen de Wenden of Winiden, 631
een Sclavische volksstam, zouden verdedigen (3). De Koning stierf eenige jaren later, 638
nadat hij, door den dood zijns broeders CHARIBERT en broederszoon CHILPERIK, het Rijk van *Neustrië* met zijn gebied vereenigd, het bewind over *Austrasië* aan zijn oudsten zoon SIGEBERT II, en dat over *Neustrië* aan zijnen jongsten, HLODOWIG II, had opgedragen (4).

Was reeds door DAGOBERT veel ter uitbreiding van het Christelijk geloof in onze gewesten verrigt, niet minder werd hiervan werk gemaakt onder zijn opvolger. De Christelijke godsdienst was, meer dan waarschijnlijk, reeds vroeg in *Nederland*, bezuiden den linker *Rijnoever* doorgedrongen, en sinds den doop van HLODOWIG I, onder de Franken, de godsdienst van den staat geworden. Het licht harer leer was zelfs hier en daar, ofschoon met flaauwe stralen, bij de Overrijnsche volken doorgebroken, doch had bij hen, over het geheel, zeer weinig ingang gevonden, in het bijzonder bij de Friezen, die van al de Nederlandsche volken het langst aan de godsdienst en het bijgeloof hunner vaderen zijn getrouw gebleven (5). De belangrijke taak om hen te bekeeren nam, in dezen tijd, de ijverige ELIGIUS of ST. ELOI, wegens zijne kunde en deugd van goudsmid tot

(1) *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. I. bl. 82.

(2) BEKA in *Procemio*, p. 4. Ed. Ultraj. 1653. HEDA, p. 19. De Kronijk van CLAAS GOETE bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.*, D. I. bl. 270. WAGENAAR, D. I. bl. 338. BILDERDIJK, D. I. bl. 67. VAN ASCH VAN WIJK, *Geschiedk. Beschouw. van het oude Handelsverkeer der stad Utrecht*, bl. 88, 89. Utr. 1838.

(3) FREDEGARIUS, c. 74, p. 441.

(4) FREDEGARIUS, c. 79, 80, p. 443, 444. *Vita* SIGEBERTI *Regis*, p. 592.

(5) Verg. WAGENAAR, D. I. bl. 338—343. FOEKE SJOERDS, *Friesche Jaarboeken*, D. I. bl. 329—334. Leeuwarden 1768. DEWEZ, T. II. p. 93—111. B. GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk en Godsdienst in de Nederl. vóór het vestigen der hervorming*, D. I. bl. 48—53. Leiden 1833.

646 Bisschop van *Noyon* verheven, op zich. Na het bekeeringswerk in *Vlaanderen* en *Antwerpen* voltooid te hebben, bezocht hij de Sueven, onder welke men vermoedelijk de Zeeuwen verstaan moet, de Friezen en andere barbaren, welke den zeeoever bewoonden. »Hij bragt eene groote menigte van hare dwalingen terug," zegt zijn levensbeschrijver, »wierp de tempels, aan de valsche goden gewijd, omverre, en vernietigde alle soorten van afgodendienst en bijgeloof, waar hij er slechts sporen van ontdekte." Hoe velen echter door het vuur zijner vermaningen, of de kracht zijner overreding, mogen bekeerd zijn, schijnt het evenwel, dat verre de meesten spoedig weder de oude bijgeloovigheden omhelsd hebben (1).

Ongetwijfeld had ELIGIUS een magtigen steun in SIGEBERT II gevonden, welke zich bij voorkeur en meer met geestelijke zaken, dan met de belangen van den staat bemoeide. De zwakke vorst liet de zorgen der regering geheel over aan zijnen Groothofmeijer PEPIN VAN LANDEN, wiens waardigheid, alsof zij erfelijk geweest ware, op zijnen zoon GRIMOALD overging, die zich binnen kort bijna als Koning wist te doen eerbiedigen (2). De vermetele heerschzucht van dezen staatsdienaar trachtte zelfs den Koningstitel, uit het geslacht der Merovingiërs op het zijne over te brengen. Uit dien hoofde verwijderde hij
656 weldra den jeugdigen DAGOBERT, den zoon van SIGEBERT, over wien hem de voogdijschap was opgedragen, liet hem de kruin scheren, en door bemiddeling van DIDON, Bisschop van *Poitiers*, heimelijk naar *Ierland* in ballingschap voeren. Vervolgens verspreidde hij het gerucht, dat de Prins overleden was, en plaatste zijn eigen zoon CHILDEBERT, onder voorgeven dat deze door SIGEBERT was aangenomen, op den troon. Het bedrog werd door de Koningin IMNICHILDE, de weduwe van SIGEBERT ontdekt; en de Rijksgrooten, verontwaardigd over het verraad, waarvan zij zelve de speelbal geworden waren, maakten zich meester van GRIMOALD en sleepten hem naar *Parijs*, waar HLODOWIG II hem in den kerker, onder de vreesselijkste martelingen liet ombrengen. CHILDEBERT werd afgezet, en wat er verder van hem geworden is, wordt niet gemeld (3).

---

(1) WAGENAAR, D. I. bl. 346. DEWEZ, T. II. p. 111—113. GLASIUS, D. I. bl. 53, 54. Zie een omstandig levensberigt van dezen ijverigen en braven Geloofsprediker, in het eerste deel der *Batavia Sacra*, bl. 1—15. Antw. 1715.

(2) WAGENAAR acht het waarschijnlijk (D. I. bl. 345), en BILDERDIJK zegt stellig (D. I. bl. 69), dat *Geertruidenberg* zijn naam aan GEERTRUI, eene zuster van dezen GRIMOALD, en welke te dier plaatse eene kapel stichtte, te danken heeft. Zij was abdis van een klooster te *Nivelles* in *Braband*, en werd naderhand als eene heilige vereerd. Zij is de SINTE GEERTE, te wier eere en nagedachtenis eeuwen achtereen, eene teug: *Sinte Geerde Minne* genoemd, gedronken werd. Zulk een dronk werd door graaf FLORIS V aan zijnen verrader GIJSBRECHT *van Amstel*, toegebragt. MELIS STOKE, D. II. bl. 286, en de aant. van HUIJDECOPER, bl. 343. P. SCRIVERIUS, *Toets-steen op het oude Goudtsche Kronycxken*, bl. 261—263. Amst. 1663. BEGGA, de andere zuster van GRIMOALD, zou de orde der Begijnen ingesteld hebben.

(3) *Vita* SIGEBERTI *Regis*, p. 593. *Gesta Regum Franc*, c. 43, p. 568. Verg. PEYRONNET, *Hist. d. Francs*, T. III. ch. IV. p. 29—37. SISMONDI, *Hist. d. Français*, T. I. ch. XI. p. 312, 313.

HLODOWIG II, op wien thans de kroon van *Austrasië* overging, regeerde slechts 660
vier jaren het geheele Frankische Rijk, en van zijne drie minderjarige zonen CHLOTAIR, CHILDERIK en THEUDERIK, werd de oudste, onder den naam van CHLOTAIR III, in zijne plaats benoemd. Doch de Austrasiërs wilden hem niet erkennen, en verkozen CHILDERIK 670
tot hunnen bijzonderen Koning, die na den dood van CHLOTAIR III, en het afzetten van 673
diens opvolger THEUDERIK, het gebied over geheel het Frankenrijk bekwam. Hij werd drie jaren daarna met zijne zwangere gemalin BELLECHILDE vermoord, uit wraak, dewijl hij zekeren BODILO, een der Grooten van *Neustrië*, tegen het regt der Franken, had laten geeselen (1).

Terwijl de dood van CHILDERIK II alles in beweging en verwarring bragt, ontvlood de Groothofmeijer EBROIN, welke met zijnen meester THEUDERIK in een klooster was gestoken, naar *Autrasië*, waar hij zekeren HLODOWIG, een voorgewenden zoon van CHLOTAIR III, tot Koning aanstelde, en onder diens naam het hoog gezag uitoefende. THEUDERIK, intusschen ontslagen en op den troon van *Neustrië* hersteld, greep het zwaard, om zijn regt op *Austrasië* tegen den vermetelen staatsdienaar te doen gelden. EBROIN trad met hem in onderhandeling, de opgeworpen HLODOWIG werd afgezet, en THEUDERIK voor Koning erkend, die den sluwen EBROIN in zijne waardigheid van Groothofmeijer bevestigde. Niet 674
lang echter bleef THEUDERIK in het gerust bezit der beide rijken. DAGOBERT II kwam, door bemiddeling en hulp van WILFRID, den Bisschop van *York*, terug, en werd onmiddellijk bij zijne komst door de Austrasiërs met het Koninklijk gezag bekleed. Spoedig bood zich eene gelegenheid aan, om den dienstvaardigen Kerkvoogd een blijk van erkentelijkheid te geven. WILFRID, uit hoofde zijner trotschheid en heerschzucht afgezet, was op zijne reis naar *Rome*, om zich deswege bij den Paus te beklagen, in *Friesland* aangeland, alwaar Koning ADGIL (ATHEL?) hem en zijn gevolg op de voorkomendste wijze ontving. EBROIN, op WILFRID gebeten, door wiens bedrijf hem het beheer van *Austrasië* ontvallen was, liet schriftelijk en mondeling den Frieschen Koning verzoeken, den Bisschop om te brengen, of in hechtenis te nemen. Met verontwaar- 677
diging las ADGIL den brief, dien men hem gezonden had, den vlugtelingen voor, en offerde hem voor aller oogen, aan de vlammen op. Daar het jaargetijde het voortzetten der reis verhinderde, maakte WILFRID zich dit oponthoud ten nutte om, met vergunning van ADGIL, den Friezen het Evangelie te verkondigen; en men wil, doch ongetwijfeld zeer overdreven, dat bijna al de aanzienlijksten en zelfs de Koning, benevens vele duizenden des volks, de Christelijke leer omhelsden en gedoopt werden. Vandaar wordt WILFRID, door eenigen, als den eersten geloofsverkondiger in *Friesland* beschouwd; eene eer welke, gelijk wij zagen, bezwaarlijk aan den Heiligen ELIGIUS kan betwist worden. Sinds de prediking van WILFRID echter werden deze gewesten aangemerkt, als staande onder het geestelijke bewind van den Roomschen Bisschop,

---

(1) FREDEGARIUS, c. 93, 95. p. 449, 450. *Gesta Regum Franc.* c. 43. p. 569.

678 wiens geestelijk oppergezag in hem eenen ijverigen verdediger vond. Nog schitterender blijken van hoogachting en eerbied toefden den Kerkvoogd in het volgende voorjaar aan het hof van DAGOBERT II. De Koning wenschte hem bij zich te houden, en bood hem het bisdom van *Straatsburg* aan. Doch daar de Bisschop deze aanbieding van de hand wees, zond DAGOBERT hem, onder geleide van den Bisschop van *Toul* en met rijke geschenken begiftigd, naar *Rome* (1).

Ten tijde van WILFRID moet *Friesland* in welvaart en uitgebreidheid aanmerkelijk toegenomen, en onder ADGIL een bloeijend rijk geweest zijn. Met dezen Vorst verkrijgt de oude Geschiedenis der Friezen meer zekerheid. Immers, de waarheid der heerlijke daden, wapenfeiten en oorlogen zijner voorgangers, hun door eenen OKKO VAN SCHAARL (OCCO SCARLENSIS), SUFFRIDUS PETRI, FURMERIUS, HAMCONIUS en anderen toegeschreven, is reeds door UBBO EMMIUS met klem van redenen bestreden geworden (2). Wij deelen in dit opzigt, over het geheel, in het gevoelen van dezen schranderen Geschiedschrijver, en gelooven met een ander Geleerde, dat de berigten over de Oud-Friesche Koningen, »*voor het grootste gedeelte*, onbestaanbaar zijn met hetgeen echte schrijvers ons van den vroegsten toestand van *Germanië*, en *Gallië* mededeelen; — fabelen, omtrent welke, zoo zij op eenigen grond steunden, niets meer te verwonderen zoude zijn, dan dat de Romeinsche en Grieksche Schrijvers, die ons zoo veel van MARABODUUS, ARMINIUS, ARIOVISTUS, CLAUDIUS CIVILIS, KARIOVALDA en anderen weten mede te deelen, geenen van al die wereldberoemde Friezen gekend hebben (3)." Ter staving van de juistheid dezer opmerkingen strekke het volgende overzigt der fabelgeschiedenis van *Friesland*, aan welk wij meenden hier eene plaats te moeten inruimen, te meer dewijl velen aan deze verhalen een onbepaald geloof gehecht hebben (4), en anderen daaraan niet volstrekt *alle* geschiedkundige waarheid, ofschoon in verdichtselen bedolven, wilden betwisten (5). Zij

(1) WAGENAAR, D. I, bl. 349—354. GLASIUS, D. I. bl. 57—60. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 17—32.

(2) Zie insgelijks de *Oudheden en Gestichten van Vriesland*, D. I, bl. 51—62; FOEKE SJOERDS, *Friesche Jaarboeken*, D. I, bl. 12—16, bl. 36—44, en DE WIND, *Biblioth. d. Nederl. Geschiedschrijvers*, D. I, St. 1, Inleiding bl. 8—15. Middelburg. 1831.

(3) DE WIND, *Biblioth. d. Nederl. Geschiedschrijvers*, D. I, St. I. Inl. bl. 11, 12.

(4) Zie onder anderen SUFFRIDUS PETRI, *De Frisiorum antiquitate et origine libri tres*, Franeq. 1698. *Apologia* SUFFRIDI PETRI *pro antiquitate et origine Frisiorum. Cum* B. FURMERII *peroratione, adversus* UBBONEM EMMIUM. Franeq. 1699. HENDRIK SOETEBOOM, *Op- en Neder-ganck van Stavoren*, in het tweede Deel zijner *Oudheden*, Amst. 1702.

(5) » Wij meenen," zegt F. SJOERDS » veilig te mogen besluiten, dat alle deze vertellingen Romansgewijze in de waereld zijn gekomen; en dat er hier en daar wel *eenige* waarheid mede vermengt zij; maar dat men dezelve in 't gemeen niet hooger dan versierde fabelen hebbe aan te merken." *Fr. Jaarb.* D. I, bl. 44. Verg. *Tegenw. Staat van Friesland*, D. II, bl. 169. Amst. 1785.

verdienen daarenboven, evenzeer opgenomen te worden in de geschiedenis van *Friesland*, als de fabel- of heldeneeuwen der Hellenen in die van *Griekenland*. (1)

Naar luid dezer verhalen zouden, eenige eeuwen voor onze tijdrekening, drie broeders, FRISO, SAXO en BRUNO, uit *Azië* vlugtende, na lang omzwerven met vele schepen aan de woeste en onbewoonde kusten der *Noordzee* zijn aangeland. Hier vestigden zij zich met hunne have, vrouwen en kinderen, doch werden weldra door de naburige volken tot zelfverdediging genoodzaakt, met dat gelukkig gevolg voor hen, dat zij niet alleen de aanvallers versloegen, maar zelfs nog verschillende volksstammen over den *Wezer* bedwongen. Hierop verdeelden zij de ingenomen en veroverde gewesten onder elkander; FRISO viel de geheele landstreek van de *Lauwers* tot over de *Jade* ten deel, welke naar hem *Friesland* genoemd is; SAXO's gebied grensde ten Oosten aan dat van FRISO, besloeg de landen langs de zeekust tot aan den *Wezer* en werd *Saksenland* geheeten; terwijl BRUNO, verder landwaarts in, zich in het naar hem genoemde *Brunswijk* vestigde (2). Anderen daarentegen verhalen, dat FRISO en de zijnen kort na den dood van ALEXANDER DEN GROOTE, bij wien zij in groot aanzien stonden, *Azië* verlieten, en omstreeks het jaar drie honderd dertien vóór CHRISTUS, met hunne vloot het *Vlie* binnenzeilden, en zich ter plaatse waar thans *Stavoren* ligt, nedersloegen, daar zij een tempel ter eere van hunnen afgod STAVO stichtten. Onderlinge verschillen echter, dreven, na dertien jaren, de broeders uiteen; SAXO en BRUNO scheidden zich van FRISO, en vestigden zich in de bovengenoemde gewesten (3).

FRISO versterkte zijn gebied tegen de inbraken der zee door dijken, en tegen de aanvallen der land- en zeeroovers door burgen en sterkten. Hij legde ten behoeve des handels en der reizigers eenen weg van den *Rijn* tot in *Denemarken*, en stichtte, benevens vele dorpen, de stad *Stavoren*, die eenmaal de zetel van zoo vele Koningen, Vorsten en Heeren zoude worden. Voorts gaf hij zijnen onderdanen wetten, regelde hunne godenvereering, en oefende hen in de krijgskunst en wapenhandel, waardoor het hem gelukte, de aanvallen der Noordsche volken af te slaan, en de omliggende vijandelijke stammen te bedwingen, terwijl hij, niet minder staatkundig en voorzigtig dan dapper en wakker, zich gewigtige bondgenooten, door de huwelijken zijner kinderen verschafte. Een zijner zonen, WYTH, VITHO of JUTHO, huwde met eene dochter van den Koning der Kimberen, en heeft zijnen naam aan *Jutland* gegeven. HETTO, een andere zoon, ver-

---

(1) Het volgend verslag is ontleend aan: OKKO VAN SCHAARL, *Chronijk van Friesland* enz. Leeuw. 1742; aan de reeds genoemde werken van SUFFRIDUS PETRI, benevens het boekje: *De Scriptoribus Frisiae, Decades* XVI. Franeq. 1699, van denzelfden Schrijver, en aan P. WINSEMIUS, *Chronique van Vrieslant.* Franeker 1622.

(2) EGGERIC BENINGA, *Hist. v. Oost-Friesland*, bl. 10—14, in A. MATTHAEI *Analecta*, T. II. Hagae-Comitum 1738.

(3) OCCO SCARLENSIS, bl. 2, 3.

eenigde zich in het huwelijk met eene Kattische Prinses, waardoor de Hessen van hem hunnen naam ontleenden. WEEMOED, de eenige dochter van FRISO, trouwde met een aanzienlijken Cauch, en ontving eene streek lands aan den *Wezer* tot bruidschat, welke naar haar *Wemodia* of *Wigmodia* genoemd werd. ASGE, SCHELTE en HAJO, de drie overige zonen van FRISO, bleven met hunnen broeder ADEL, den erfprins, in *Friesland*. Aan de beide eersten was het bestuur der regtszaken, en aan HAJO het ambt van Opperpriester opgedragen. Na eene roemruchtige regering van acht en zestig jaren, overleed FRISO te *Stavoren*, en werd met groote plegtigheid aldaar begraven.

ADEL, de oudste zijner zeven zonen, geraakte in het jaar twee honderd vijf en veertig vóór onze tijdtelling, aan het gebied van *Friesland*. Hij wordt afgeschilderd als een vredelievend vorst, als de NUMA POMPILIUS der Friezen, gelijk FRISO hun ROMULUS geweest was. De godsdienstige en burgerlijke wetten werden door hem vermeerderd, gewijzigd, in schrift gebragt en in één ligchaam te zamen gevat. Een vriend van de genoegens, en vijand van de buitensporigheden des gezelligen levens, veroorloofde hij genen, doch trachtte dezen te beteugelen, door eene soort van Censores of toezieners, *Sjuerd* genaamd, aan te stellen, wier pligt het was, zorg te dragen, dat men zich in de gezelschappen aan geene ongeoorloofde vermaken en ongebondenheid schuldig maakte. ADEL zou vier en negentig jaren in vrede geheerscht, en zijns broeders zoon SCHOTTUS met eene heirmagt naar het Noorden van *Britanje* gezonden hebben, welke daar eene volkplanting stichtte en het bezette gewest *Schotland* noemde. Ter herinnering van zijn weldadig bestuur, werden voortaan beschaafde en aanzienlijke mannen, naar hem *Adelingi*, Edelen, geheeten. Uit zijn huwelijk met SUOBINA, eene dochter des Konings van *Zwaben*, ontsproot

UBBO, de derde Prins der Friezen, welke als een vorst, even ervaren in de wetenschappen als krijgszaken, wordt voorgesteld, en die zelfs het leven van FRISO, benevens eene geschiedenis der Friezen zou geschreven hebben. Door het aanleggen van volkplantingen, breidde hij zijn gezag aanmerkelijk uit. Immers van eene reis naar zijn Grootvader, den Koning der Zwaben of Sueven, terugkeerende, stichtte hij eene volkplanting aan den Rijnoever nabij het tegenwoordig *Keulen*, die zich naar hem Ubiërs noemde. Later zond hij eene andere volkplanting over het *Vlie*, onder aanvoering van den jongen FRISO, zoon van GRUNO, den grondlegger van *Groningen*, welke een kleinzoon was van HAJO den Opperpriester. Deze FRISO was gehuwd met FROUWA, de dochter van UBBO, en stichtte te harer eere de stad *Frouwgast*, naderhand *Vroonen* genoemd, in de landstreek, die naar hem den naam van *Nieuw-* of *West-Friesland* ontving. Omtrent dezen tijd, ruim eene eeuw vóór CHRISTUS, zakten de Kimberen, door eenen geweldigen watervloed uit hunne woonplaatsen verdreven, zuidwaarts af, en men wil, dat vele Friezen in hunnen togt naar *Italië* deel genomen hebben. Na eene gelukkige regering van tachtig jaren, liet UBBO bij zijnen dood het gebied aan zijn zoon

ASINGA ASCON, die alzoo een en zeventig jaren vóór CHRISTUS de regering moet aanvaard hebben. Krijgshaftig en heerschzuchtig van aard, verbreidde deze Prins meer

dan een zijner voorgangers, door het geweld der wapenen de grenzen zijner heerschappij, en voerde verscheidene oorlogen met de naburige volken, in het bijzonder tegen de Batavieren, welke *Friesland* ten westen van het *Vlie*, gedurig verontrustten. ASCON, welke dezen krijg zelf zou beschreven hebben, behaalde menige overwinning, en noodzaakte de Batavieren, na een aanmerkelijk verlies, den vrede te verzoeken. Dit moet omstreeks het eerste jaar onzer tijdrekening geschied zijn; derhalve twaalf jaren nadat DRUSUS de Friezen onderworpen, en hun eene jaarlijksche schatting in ossenhuiden had opgelegd (1.) Vruchteloos daarentegen was zijn krijgstogt tegen de Denen, in welken hem zijn neef DIOCAR SEGON, een geoefend bevelhebber, vergezelde, door wiens beleid hij aan een dreigend levensgevaar ontsnapte. Steeds onrustig deed hij nu eenen plunderenden aanval op het land der Tongeren; en Hertog KAREL van *Braband*, aan wien destijds dit gewest behoorde, na hem vergeefs tot het staken der vijandelijkheden vermaand te hebben, zag zich genoodzaakt, geweld met geweld te keeren. Hij overrompelde de Friezen, en dreef hen op de vlugt, nadat ASCON, zwaar gewond, in zijne handen gevallen was. Grootmoedig zond de overwinnaar den gevangen Prins, toen deze van zijne wonden hersteld was, zonder eenig losgeld, naar *Friesland* terug; hetgeen door een verbond van vrede en vriendschap tusschen de beide vorsten, gevolgd werd. Eerlang maakte de dood een einde aan het twee en tachtigjarig bestuur van ASCON, ongeveer ten tijde van de nederlaag van QUINTILIUS VARUS. *Stavoren* was onder zijne regering ongemeen in luister, magt en rijkdom toegenomen; zelfs willen eenigen, dat deze plaats toen eerst aangelegd, of tot eene stad verheven werd. Hier bloeiden handel en scheepvaart; hier, de zetel der regering en der godsdienst, vloeide uit alle oorden eene menigte te zamen, om den God STAVO te raadplegen, wiens godspraken en wonderen, bij de omliggende volken bekend en beroemd waren. Niet het minste dier wonderen was het opbarsten van et *Roode Klif*, ten zuiden van *Stavoren*. Drie dagen lang braakte het geweldige vuurvlammen, uit wier midden een vreesselijk groote draak in de lucht opsteeg, die schrik en angst onder de bewoners der stad verspreidde, en, na een half uur, in denzelfden afgrond verdween, waaruit hij ontsproten was, zonder zich ooit weder te laten zien. Grooter wonder echter dan dit zijn voorzeker de lange levensjaren der vier eerste Prinsen van *Friesland*, wier regeringstijd alleen een tijdvak van niet minder dan drie honderd vier en twintig jaren inneemt! ASCON, de laatste dezer langlevende Vorsten, schijnt geenen zoon achtergelaten te hebben. Immers zijn neef

DIOCAR SEGON volgde hem op in het bewind over de Friezen, in het elfde jaar onzer tijdrekening. Meer staatkundig dan oorlogzuchtig, hield zich deze Prins onzijdig in de oorlogen der Romeinen onder TIBERIUS en GERMANICUS, tegen de Germanen. Hij verwaarloosde echter den wapenhandel niet, maar liet scholen oprigten, om de jongelingen zoo te paard als te voet in het vechten en strijden te oefenen. Ongestoord liet hij de Romeinen door zijn gebied heen en weder trekken, doch verzette zich met nadruk te-

(1) Zie hiervoor bl. 84.

gen de knevelarijen van OLENNIUS, en joeg APRONIUS op de vlugt (1). De goede verstandhouding tusschen de beide volkeren werd echter weldra weder hersteld; en Friezen streden, onder aanvoering van DIBBALD, den oudsten zoon van DIOGAR, ten behoeve der Romeinen, in *Britanje* (2). Van daar terug ontboden, om met zijnen bejaarden vader de zorgen des bestuurs te deelen, vond DIBBALD bij zijne aankomst, den ouden Vorst reeds overleden, en nam nu zelf de teugels van het bewind in handen, omtrent zes en veertig jaren na CHRISTUS.

DIBBALD was een beschaafd, doch zeer oorlogzuchtig Prins. Naauwelijks waren door gepaste maatregelen in de behoeften voorzien, welke een groote hongersnood veroorzaakte, toen hij ten tweeden male naar *Britanje* overstak, en door uitstekende wapenfeiten den Romeinen in dat gewest, gewigtige diensten bewees. Teruggekeerd wendde hij zijne wapenen tegen de Noord-Oostelijke volken, onder welke hij de grootste verwoestingen aanrigtte. Minder gelukkig slaagde een krijgstogt tegen de Germanen, en later een aanval op het grondgebied der Romeinen, welk hij weldra genoodzaakt werd te verlaten (3). Men verhaalt, dat de beide Friezen, die wegens het bezetten dezer landerijen, naar NERO werden afgezonden, door PETRUS te *Rome* bekeerd zijn; en dat met hen een der twee en zeventig leerlingen van JEZUS, AEGISTUS genaamd, naar *Saksen* gereisd is, en aldaar den marteldood geleden heeft. Hij zou ook in *Friesland* het Christelijk geloof verkondigd, doch een groot tegenstander in SEERP WITHES, een Opperpriester, gevonden hebben. Ondertusschen hadden de Noord-Germaansche volken, verbitterd over den inval van DIBBALD, het uitvoeren hunner wraak aan den Koning van *Denemarken*, den natuurlijken vijand der Friezen, opgedragen, en nu werd *Friesland* zes jaren lang eene prooi der Denen, welke met eenen overgrooten buit naar huis terug keerden. DIBBALD bragt thans eene aanzienlijke vloot bijeen en stevende naar *Denemarken*, om de geledene schade te wreken; doch stormen en onweders verstrooiden en vernielden zijne schepen. De togt, ofschoon hierdoor verijdeld, bewerkte evenwel een vrede, welke in het jaar zeventig zou gesloten zijn. Hierdoor was naauwelijks de rust in het *Noorden* verzekerd, toen de rustelooze Prins den vrede in het Zuiden verstoorde. Ongetergd en roekeloos tastte hij de Sikamberen aan, doch geslagen en teruggejaagd, viel hij, door zoo vele mislukte ondernemingen ontmoedigd, in eene kwijnende ziekte, welke hem, na een bestuur van ongeveer veertig jaren, in het graf sleepte, en zijnen veldheer

TABBO tot den zevenden en laatsten Prins van *Friesland* verhief. Even krijgszuchtig van aard als zijn voorganger, ondersteunde TABBO de Romeinen in hunne oorlogen tegen de Katten en de Daciërs; doch op het berigt, dat de Noordsche volken ondertusschen zijn eigen land verwoestten, snelde hij derwaarts, en bragt eene scheepsmagt bijeen, om de vijanden, welke vóór zijne aankomst reeds vertrokken waren, te achterhalen. Tegenwinden en stormen dwongen hem echter den togt te staken, dien hij nu over land, doch even vruchteloos, wilde beproeven. Na dien tijd leefde hij ongestoord en in vrede,

(1) Verg. hiervoor, bl. 124—126.

(2) Verg. hiervoor, bl. 131.

(3) Verg. hiervoor, bl. 133—135.

en overleed in het jaar honderd dertig. Middelerwijl was *Friesland*, onder het bestier zijner Prinsen, derwijze in magt en aanzien geklommen, dat

ASCON, de zoon en opvolger van TABBO, besloot den titel van Prins voor dien van Hertog te verwisselen, in navolging der omliggende volken, welke hunnen Opperhoofden of aanvoerders dien eernaam gaven. Vredelievend en beschaafd van zeden, wijdde ASCON zijne twee en veertigjarige regering, geheel aan het welzijn zijner onderdanen, en zelfs aan dat der naburige volken, wier onderlinge geschillen door zijne gezanten bijgelegd, en wier wederzijdsche bezwaren niet zelden door zijne wijsheid uit den weg geruimd werden. Dorpen en huizen werden door hem gesticht, de landerijen verbeterd, handel en scheepvaart door de beste maatregelen bevorderd, en bloei en welvaart alom verspreid. Geheel anders gestemd was de oudste zijner zonen

ADELBOLD of ALDEBOLD, welke hem in het jaar honderd drie en zeventig als tweede Hertog van *Friesland* opvolgde. Even weinig indruk hadden de deugden van ANTONIUS PIUS, aan wiens hof hij eenigen tijd verkeerd had, als de vredelievende vermaningen des vaders, op zijn gemoed gemaakt. Naauwelijks aan het bewind gekomen, herstelde hij de krijgsscholen, om de ingesluimerde oorlogszucht des volks weder op te wekken, welke, hierdoor verlevendigd, de landen der naburen aan gedurige invallen blootstelde. Zijn broeder TITUS BOJOCALUS, een dapper en geoefend krijgsman, welke te *Rome* in de bijzondere gunst des Keizers gedeeld had, ondersteunde hem met evenveel beleid als geluk in zijne oorlogen, zoo wel tegen de Romeinen in eenen krijg met den Hertog van *Braband*, als voor hen bij eenen heirtogt tegen de Wenden of Wandalen, welke de Noordelijke grenzen van het Romeinsch gebied verwoestten, doch op zijne komst de vlugt namen. Vereenigd met de Gothen, hervatten zij later de vijandelijkheden, en waren reeds tot aan de *Eem* genaderd, toen TITUS hen over dien stroom, onverwacht aantastte, en eene vreesselijke slagting onder hen aanrigtte. Zoo vele uitstekende daden wettigden het besluit van ADELBOLD, die in eene kwijnende ziekte vervallen was, het bestier des lands aan den dapperen held op te dragen. Hij riep te dien einde op eenen landdag de aanzienlijksten des volks bijeen, onder wier goedkeuring

TITUS BOJOCALUS, ondanks zich zelven, de Hertogelijke waardigheid in het jaar honderd vijf en tachtig aanvaardde. RADBOUD, de jongste broeder van ADELBOLD, vestigde zich in de landen bewesten het *Vlie*, en liet eenen zoon na, DIEDERIK genaamd, welke de stamvader der Hertogen en Koningen van *West-Friesland* geworden is. ADELBOLD werd echter eerlang, buiten hoop en verwachting, volkomen uit zijne ziekte hersteld, en nu begeerde TITUS hem het bestier der zaken weder af te staan, hetgeen ADELBOLD van de hand wees, die voorts zijne dagen in rust eindigde, en slechts in zwaarwigtige zaken den Staat met zijnen raad diende. TITUS regeerde met wijsheid, en leefde met de omliggende volken in vrede. Tijdens zijn bewind opende zich weder het *Roode Klif*, en braakte elf dagen achter elkander vreesselijke vlammen uit. De afgod STAVO werd door de verschrikte menigte geraadpleegd, en op zijn bevel, drie kruiken water uit de *Noordzee*, door een gewapend ridder in den gloeijenden afgrond geworpen,

waardoor het vuur gebluscht, en de opening gesloten werd. Na eene gelukkige regering, onder welke *Friesland* eenen ongemeenen trap van welvaart bereikt had, overleed TITUS kinderloos in eenen hoogen ouderdom, omstreeks het jaar twee honderd veertig, en werd met groote pracht te *Stavoren* begraven. De Landstenden waren lang in twijfel, wien zij in zijne plaats het uitvoerend bewind zouden opdragen. Eindelijk bepaalde zich hunne keuze bij

UBBO, een neef van den overleden Hertog, een verstandig en vredelievend Vorst, doch stout en onversaagd in tijden van oorlog of gevaar. Ofschoon meer gezind om landbouw, handel en nijverheid, door het aanbouwen van dorpen en gestichten te bevorderen, dan om krijg te voeren, deed hij echter eenen heirtogt in *Westfalen*, waar hij ter eere zijns ooms TITUS, het slot *Titoburgum* stichtte, later *Tekelenburg* genoemd; en vandaar misschien beweert men, dat de Graven van *Benthem* hun geslachtswapen van de oude Friesche Hertogen ontleend hebben. Vervolgens bouwde hij tusschen de *Lauwers* en de *Middelzee*, ten behoeve des handels, de sterkte *Dokkenburg* ter plaatse waar thans *Dokkum* ligt; ook vergrootte en verfraaide hij *Stavoren*, dat nu een zetel van pracht en welvaart was geworden. Slechts éénmaal werd onder zijne regering de rust van *Friesland* gestoord, toen de Batavieren in het jaar twee honderd negen en zeventig, de grenzen van dat gewest overtrokken en groote verwoestingen aanrigtten, doch weldra genoodzaakt werden met groot verlies terug te trekken. Twintig jaren later overleed UBBO, nalatende twee zonen, HARON en ODILBALD, van welke

HARON, die eene dochter des Konings van *Denemarken*, aan wiens hof hij was opgevoed, gehuwd had, hem opvolgde. De keuze ware op ODILBALD gevallen, welke zijnen broeder in bekwaamheden overtrof; doch dewijl hij in groote achting en hoog aanzien stond bij Keizer DIOCLETIANUS, welke destijds *Alexandrië* belegerde, wilde deze hem, uit hoofde zijner uitstekende verdiensten, niet laten vertrekken; en de verslagenheid was algemeen, toen zich kort daarna het gerucht verspreidde, dat ODILBALD in *Egypte* was omgekomen. HARON zelf beweende in hem een zijner getrouwste dienaars, wiens naam hij ter gedachtenis, zijnen jongsten zoon toelegde. Ondertusschen was *Friesland* ten Westen en Zuid-westen van het *Vlie*, bebouwd geworden door vijf Edelen, onder welke DIEDERIK, de zoon van RADBOUD, boven allen uitmuntte, en die omtrent dezen tijd *Medemblik* stichtte, alwaar hij zijn verblijf hield, terwijl de vier overige Edelen in de dorpen *Opdijk*, *Wijdenes*, *Bennenbroek* en *Winkel*, door hen gebouwd, hun gezag uitoefenden, van welk *Medemblik* echter het brandpunt uitmaakte. DIEDERIK nam dan ook spoedig den titel van Koning van *West-Friesland* aan, hetgeen door HARON ten uiterste euvel werd opgenomen, die dit als eene inbreuk op zijne regten beschouwde, en eene aanzienlijke krijgsmagt afzond, om den overmoed zijns onderdaans te breidelen. DIEDERIK was gedwongen zich te onderwerpen, en onder den titel van Hertog, *West-Friesland* als een leen van HARON te ontvangen. Hij liet eenen zoon na, LEM of WILLEM geheeten, die *Haarlem* (*Heer-Lem*) zoude gesticht hebben. HARON overleed in driehonderd vijf en dertig, het zeven en negentigste jaar zijns levens;

en dewijl zijn oudste zoon noch de bekwaamheid, noch den lust had om te regeren, werd het bestuur van den Staat door de Grooten des lands, aan den jongsten zoon

ODILBALD, een in krijgs- en staatszaken ervaren Vorst, overgedragen. Veel deed hij ter verbetering des lands. Niet alleen werd *Stavoren* met diepe grachten, hooge muren en sterke bolwerken omringd, maar geheel *Friesland* met een groot aantal schoone dorpen en vlekken voorzien, terwijl alom scholen werden opgerigt, om de jongelingen in den wapenhandel te oefenen. Met geluk bestreed hij de Westfalingers en de Angriviërs of Engelen, die eenen plunderenden aanval op zijn grondgebied gewaagd hadden, ontweldigde hun den buit, en bragt zelfs een groot gedeelte hunner landen onder zijn gebied, over welke hij IGLO LASCON, een zijner dapperste veldheeren, tot landvoogd aanstelde. Naauwelijks zegepralende terug gekeerd, moest hij andermaal het zwaard aangorden tegen de Batavieren, die op nieuw de grenzen des lands verontrustten; zij werden na een hevig gevecht, geslagen en op de vlugt gejaagd; vele hunner burgen en vastigheden vielen in handen van den overwinnaar, welke met grooten roof en buit beladen, terugkeerde. Hij overleed in drie honderd zestig, toen

UDOLF HARON, zijn zoon, onder toestemming der Landstenden, het gebied aanvaardde. Eerzuchtig en krijgshaftig van aard, trachtte deze Vorst de palen zijns gebieds steeds te verbreeden. Door het geweld der wapenen dempte hij een opstand der Engelen, welke door de Sikamberen ondersteund werden; bemagtigde voorts geheel *Westfalen*, en bezette de verlatene landen der Kauchen, welke zich tot aan den *Eider* uitstrekten, en nu den naam van *Oost-Friesland* ontvingen. In de veroverde en ingenomen gewesten, wierp hij verschillende sterkten op, en bouwde de stad *Norden* aan de *Lauwers*, doch noemde haar *Esonstad*, die zich naderhand tot eene groote handelplaats verhief. Ook veroorloofde hij, op verzoek der Koningin van *Denemarken*, dat vier Christenkloosters in zijn gebied gesticht werden. Ondertusschen was *Friesland* zoo overbevolkt geworden, dat UDOLF te rade werd, eene volkplanting naar eenig onbewoond gewest te zenden. Hij riep derhalve de moedigste oorlogsmannen bijeen, die onder aanvoering zijner beide zonen HENGST en HORS, welke vele jaren in de legers der Romeinen gediend hadden, scheep gingen, door de *Noordzee* stevenden, en zich in een verlaten gewest aan den *Eider* vestigden, welk sedert *Klein-Friesland* genoemd werd, tot dat zij door de Britten, tegen de Schotten en Picten te hulp geroepen werden (1). In eenen ouderdom van negentig jaren ontsloeg zich UDOLF, met toestemming der Staten, in vier honderd drie en dertig van de regering, ten behoeve van zijnen schoonbroeder

---

(1) Occo SCARLENSIS verhaalt, dat HENGST en HORS onmiddellijk naar *Britanje* overstaken, en vele heldendaden verrigtten. HORS sneuvelde in een gevecht; HENGST, door een der Britsche Koningen gevangen genomen, werd onthalsd, en zijn volk, na een verblijf van vier jaren, uit het gewest verdreven. *Chronijk van Friesland*, bl. 24—29. Verg. F. SJOERDS, *Fr. Jaarboeken*, D. I, bl. 276, welke over al deze beuzelachtige vertellingen een scherp, doch juist oordeel velt.

RICHOLD UFFO wiens deugden en roem in krijgszaken algemeen erkend waren. Niet tevreden met den titel van Hertog, nam UFFO, in navolging der Frankische vorsten, dien van Koning aan, dewijl *Friesland* tot groote magt en luister was gestegen, en zich thans van het *Vlie* tot aan den *Eider* uitstrekte. Een verwoestende inval der Noordsche zeeschuimers en vrijbuiters, dwong hem spoedig het zwaard ter verdediging op te vatten. Na een hardnekkig gevecht bij *Grunenberg*, verklaarde zich de overwinning aan de zijde der Friezen, die met rijken buit naar hunne woonplaatsen terugkeerden, en door den hierop gevolgden tienjarigen wapenstilstand, ongestoord deel konden nemen in den togt naar *Britanje* onder HENGST en HORS (1). RICHOLD verfraaide middelerwijl zijn Rijk door onderscheidene Koninklijke werken. Tusschen *Stavoren* en *Medemblik* stichtte hij, onder anderen, eenen prachtigen tempel, en in de eerstgenoemde stad tevens een heerlijk paleis, versierd met al de afbeeldsels der Prinsen en Hertogen, zijne voorzaten van FRISO af, zoo kunstig gemaald, dat zij aller verwondering tot zich trokken, en zelfs vreemde Vorsten herwaarts lokten. Een opstand in *Westfalen*, die spoedig gedempt werd, en een heirtogt der Franken tegen de Friezen, uit welken RICHOLD als overwinnaar terugkeerde, hadden voor eene poos den voortgang dezer werkzaamheden gestaakt, die nu weder voortgezet werden, en het getal der kasteelen, burgen, dorpen en lusthuizen aanzienlijk vermeerderden. Zestig jaren zwaaide deze roemruchtige Vorst den schepter over *Friesland*, en liet bij zijn dood, in het jaar vier honderd zes en negentig, het Rijksbewind aan zijnen zoon

ODILBALD, die, onder de algemeene toejuiching des volks, tot tweeden Koning van *Friesland* werd uitgeroepen. Hij was gehuwd met eene dochter des Konings van *Denemarken*, en wordt voorgesteld als de vader zijner onderdanen en de schrik zijner vijanden, wiens een en dertigjarige regering door geene oorlogen geschokt werd. Daarentegen overstroomde, omstreeks het jaar vijf honderd zestien, een vreesselijke watervloed geheel *Friesland*, en voerde duizenden menschen, benevens eene ontelbare menigte vee met zich. De storm was vergezeld door verschrikkelijke onweders en hagelbuijen, die torens en huizen verpletterden, boomen ontwortelden, en een groot aantal menschen en beesten ter nedersloegen. Men verhaalt, dat kort te voren, de dienstmaagd van zekeren IVO HOPPERS, een grondbezitter tusschen *Stavoren* en het tegenwoordige *Hoorn*, toevallig uit eene put in haren emmer een levenden haring optrok. Dit bragt HOPPERS tot nadenken, te meer dewijl de afgod STAVO voorspeld had, dat de vlammen, welke het *Roode Klif* had opgeworpen, door watervloeden zouden gevolgd worden, die tusschen *West-* en *Oost-Friesland* heendringende, eene geweldige zee zouden vormen. Hij verkocht of verruilde derhalve zijne landerijen, en zette zich verre oostwaarts van *Stavoren* neder. ODILBALD liet drie zonen na, van welke de oudste

RICHOLD II hem in de Koninklijke waardigheid opvolgde. Geëerd en bemind door

(1) Verg. hiervoor bl. 283, 284.

zijne onderdanen, werd deze Vorst niet minder ontzien door de omliggende volken, welke dikwerf de kracht zijner wapenen moesten ondervinden. Reeds bij den aanvang zijns bestuurs bragt hij, op aandringen des volks, eene vloot bijeen, met welke zijne tweelingbroeders, HENGST en HORS, naar *Britanje* overstaken, om de mislukte onderneming en den dood hunner voorgangers en naamgenooten te wreken. Zij veroverden dit Rijk, en stichtten er eene nieuwe heerschappij. Middelerwijl plunderden de Denen, onder hunnen Koning HARALD, *Frieslands* grenzen, doch vlugtten op het berigt, dat RICHOLD tegen hen in aantogt was. Deze, hiermede niet bevredigd, zond zijnen veldheer HERCON, een man sterk en groot van ligchaam, stout en onversaagd van gemoed, met een heir naar *Denemarken*, dat alles te vuur en te zwaard verwoestende, in zegepraal naar *Friesland* terugkeerde. Even gelukkig bedwong hij een opstand der Sikamberen en Westfalingers, die tot vernieuwde onderwerping genoodzaakt werden; ook versloeg hij de Batavieren, welke zich reeds van een groot gedeelte van *West-Friesland* hadden meester gemaakt, waar thans DIBBALD regeerde. Te midden dezer overwinningen overleed RICHOLD in het jaar vijf honderd zeventig, in eenen ouderdom van drie en negentig jaren, van welke hij drie en veertig als Regent, aan het geluk zijner onderdanen gewijd had. Het bijgeloof beschouwde als een voorteeken van zijnen dood, den geweldigen stormwind en watervloed, welke in hetzelfde jaar, drie dagen en zoo vele nachten *Friesland* onder de golven bedekt, en er vreesselijke verwoestingen hadden aangerigt.

BEROALD, 's Konings eenigste zoon, aanvaardde thans het Rijksbewind, en vereenigde door zijn huwelijk met de dochter van RITSARD, den Koning of Hertog van *West-Friesland*, dit gewest met zijne staten. De Franken, geprikkeld door afgunst over den voorspoed van den Frieschen Vorst, deden hem, onder DAGOBERT I, den oorlog aan, doch werden in eenen veldslag overhoop geworpen, en DAGOBERT zelf door het zwaard van IGLO GALAMA, van zijnen helm en een deel zijner haarlokken beroofd. CHLOTAIR viel, om zijn zoon te wreken, daarop met eene geduchte krijgsmagt in *Friesland* en leverde niet verre van de *Burdo* of *Middelzee*, nabij het dorp *Engelum*, een allerhevigst gevecht, waar de Friezen ten eenenmale geslagen werden, en hun Koning sneuvelde (1). Deze nederlaag had hunne magt zoodanig gebroken, dat CHLOTAIR niet alleen een gedeelte huns gebieds in zijn Rijk inlijfde, maar hun ook eene jaarlijksche schatting oplegde, en zij het als eene bijzondere gunst moesten beschouwen, toen de overwinnaar veroorloofde, dat

ADGIL, de jeugdige zoon van BEROALD, in zes honderd een en dertig tot Koning van *Friesland* werd aangesteld. Verstandig en vredelievend van aard, deed deze Vorst zijn voordeel met de onderlinge twisten en partijschappen der Frankische Koningen, en regeerde bijna eene halve eeuw, zijne onderdanen in rust en vrede. Hij voorzag hen

---

(1) Vergelijk hiervoor bl. 303, 304. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I, bl. 326—328.

680 van goede wetten, en bevorderde den bloei van *Friesland*, zoo wel door het bouwen van steden en dorpen, als door landaanwinningen, en het opwerpen van terpen langs de zeekusten, ter wering der watervloeden. Zijne edele onverschrokkenheid, betoonde hij in zijne handelwijze met den geloofsprediker WILFRID, te wiens behoeve hij de wraak van den veelvermogenden EBROIN trotseerde (1).

De magtige Groothofmeijer, welke zijn haat noch den Angelsaksischen Kerkvoogd, noch den Frieschen Vorst kon doen gevoelen, stortte dien op DAGOBERT zelven uit. Men wil immers, dat DAGOBERT benevens zijn zoon SIGEBERT, door aandrijven van dezen Staatsdienaar, op de jagt vermoord werd, opdat *Austrasië* weder onder het gezag des Konings van *Neustrië* mogt gebragt worden. De Austrasiërs echter, bevreesd voor de dwingelandij van EBROIN, riepen THEUDERIK, een anderen zoon van DAGOBERT en, naar het schijnt, nog zeer jong, tot Koning uit, onder het bestuur van twee Rijksgrooten, PEPIN VAN HERSTAL en MARTIN zijn neef (2). Beiden werden door EBROIN aangevallen, geslagen, en MARTIN op de vlugt verraderlijk vermoord (3). PEPIN echter wist zich te handhaven, en tastte, eenige jaren na den dood van den geweldigen Groothof-
687 meijer, den Koning van *Neustrië* aan. Te *Testry*, niet verre van *St. Quentin*, sloegen zich de beide legers neder, welke de *Vignon* van elkander scheidde. Vóór het aanbreken van den dag, liet PEPIN, in de uiterste stilte, zijn volk die rivier overtrekken, en nam eene voordeelige standplaats in, zoodat hij de opkomende zon in den rug had. Op het berigt, dat PEPIN zijne legerplaats verlaten heeft, laat BERTHAIR, de Opperbevelhebber der Neustriërs, zijn heir onverwachts oprukken. Doch eensklaps vertoont zich PEPIN, welke men reeds verwijderd waande, en een woedende strijd begint. Het leger der Neustriërs wordt ten eenenmale verslagen, BERTHAIR door zijne eigene krijgsknechten vermoord, en THEUDERIK III zelf valt in de handen des overwinnaars (4). Vreezende het volk te verbitteren, laat PEPIN hem den ijdelen titel van Koning, maar maakt zich van het hoog gezag meester, welk hij bijna dertig jaren over de geheele Frankische heerschappij, onder den titel van Groothofmeijer, gevoerd heeft.

PEPIN stamde af uit een geslacht, dat zich door ijver voor de Christelijke godsdienst, in den geest dier tijden, had onderscheiden; hij zelf maakte veel werks van de uitbreiding harer leer, waartoe hij de geloofsverkondigers door ondersteuning en rijke geschenken, aanmoedigde. Het was onder zijn bestuur, en welligt op zijne aansporing, dat de Ier-
688 sche Monnik EGBERT besloot, den Friezen het Evangelie te prediken, doch reeds op de kust van *Engeland* door een hevigen storm beloopen, die taak aan WIGBERT, een zijner reisgezellen, overliet. WIGBERT was twee jaren lang, doch met weinig vrucht, onder de Friezen werkzaam, en moest naar *Ierland* terug keeren, zonder eene overwinning op het ongeloof

(1) Zie hiervoor bl. 307.
(2) *Gesta Reg. Franc.* c. 46. p. 570. FREDEGARIUS, c. 97. p. 451.
(3) FREDEGARIUS, *in loco citato.*
(4) FREDEGARIUS, c. 100. p. 452.

van Koning RADBOUD, den opvolger van ADGIL, of dat zijner onderdanen behaald te hebben (1). Vermoedelijk was de mindere bekendheid met de volkstaal, eene voorname oorzaak, dat de prediking van den Ierschen zendeling niet met dat gevolg bekroond werd, als die zijns Angelsaksischen voorgangers. Angelen, Saksers en Friezen, als volken van denzelfden stam, spraken genoegzaam ééne taal, die ten eenenmale van het Ersisch of Galisch verschilde, welk in *Ierland* gesproken werd (2). Dit schijnt dan ook EGBERT bewogen te hebben, om den Angelsaksischen Priester, WILLEBRORD, en eenige monniken van dien landaard, naar *Friesland* te zenden. Met een gunstigen wind liepen zij den middelsten *Rijnmond* binnen, en voeren den stroom op tot aan *Utrecht*, dat weder geheel onder het gebied des Frieschen Konings geraakt was. WILLEBRORD vond hier het Christenkerkje verwoest, de bekeerde Friezen grootendeels weder afgevallen, en Koning RADBOUD geheel ongenegen, om het doel zijner komst te ondersteunen (3). Hij zocht zijne toevlugt bij PEPIN, die hem minzaam ontving, en wiens gemalin PLECHTRUDE hem met eenige landerijen benevens een klooster, nabij het tegenwoordig *Roermonde*, begiftigde. Den zendelingen werden tevens, binnen de grenzen des Rijks, gewesten aangewezen, om het geloof te verkondigen, en de overblijfselen der oude afgodendienst uit te roeijen, terwijl hun intusschen den weg naar *Friesland* zoude geopend worden (4).

688

690

De Friezen hadden zich sedert de onrustige tijden van SIGEBERT II, van alle Frankische heerschappij geheel onafhankelijk gemaakt, en middelerwijl hun gebied van de *Elbe* tot aan het *Zwin* (*Sincfala*), omstreeks het tegenwoordig *Sluis in Vlaanderen*, uitgestrekt (5). PEPIN besloot om dezen tijd, hunnen overmoed te beteugelen, en trok met een magtig leger RADBOUD I, zijnen gevaarlijksten vijand, te gemoet. De Friezen werden geslagen, uit de landen bezuiden den *Rijn* verdreven, en schatpligtig gemaakt (6). Een der vredesvoorwaarden zou geweest zijn, dat RADBOUD het Christengeloof zoude omhelzen en gedoopt worden, hetgeen beloofd doch niet nagekomen werd (7).

692—694?

Ondertusschen was WILLEBRORD, door Paus SERGIUS I te *Rome*, onder den naam van CLEMENS, tot Aartsbisschop over de Friezen ingewijd, herwaarts teruggekeerd. Men

695

---

(1) BEDA, *Lib.* V. c. 9. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 54—69. GLASIUS, D. I. bl. 61.

(2) BEKA, van WILLEBRORD en zijne reisgezellen sprekende, zegt: Et quoniam hi sancti doctores propagati fuerunt in *Anglia* de stirpe Saxonica, ideo convenienter praedicare potuerunt Euangelium in lingua Germanica, p. 9. Zie ook de aant. van BUCHELIUS p. 11, 12, en het *Chronicon Tielense*, p. 12. Ed. VAN LEEUWEN. Traj. ad. Rhenum 1789.

(3) BEDA, *Lib.* V. c. 10. BEKA, pag. 8, 9 etc. *Not.* BUCHELII, p. 11. HEDA, p. 26. *Chron. Tielense*, p. 11, 12.

(4) WAGENAAR, D. I, bl. 358.

(5) *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. I, bl. 83—90.

(6) Verg. WAGENAAR, D. I, bl. 358 en de *Bijv. en Aanm.* bl. 90.

(7) E. BENINGA, *Hist. v. Oost-Friesland*, bl. 47, in A. MATTHEUS, *Analect.*, T. IV.

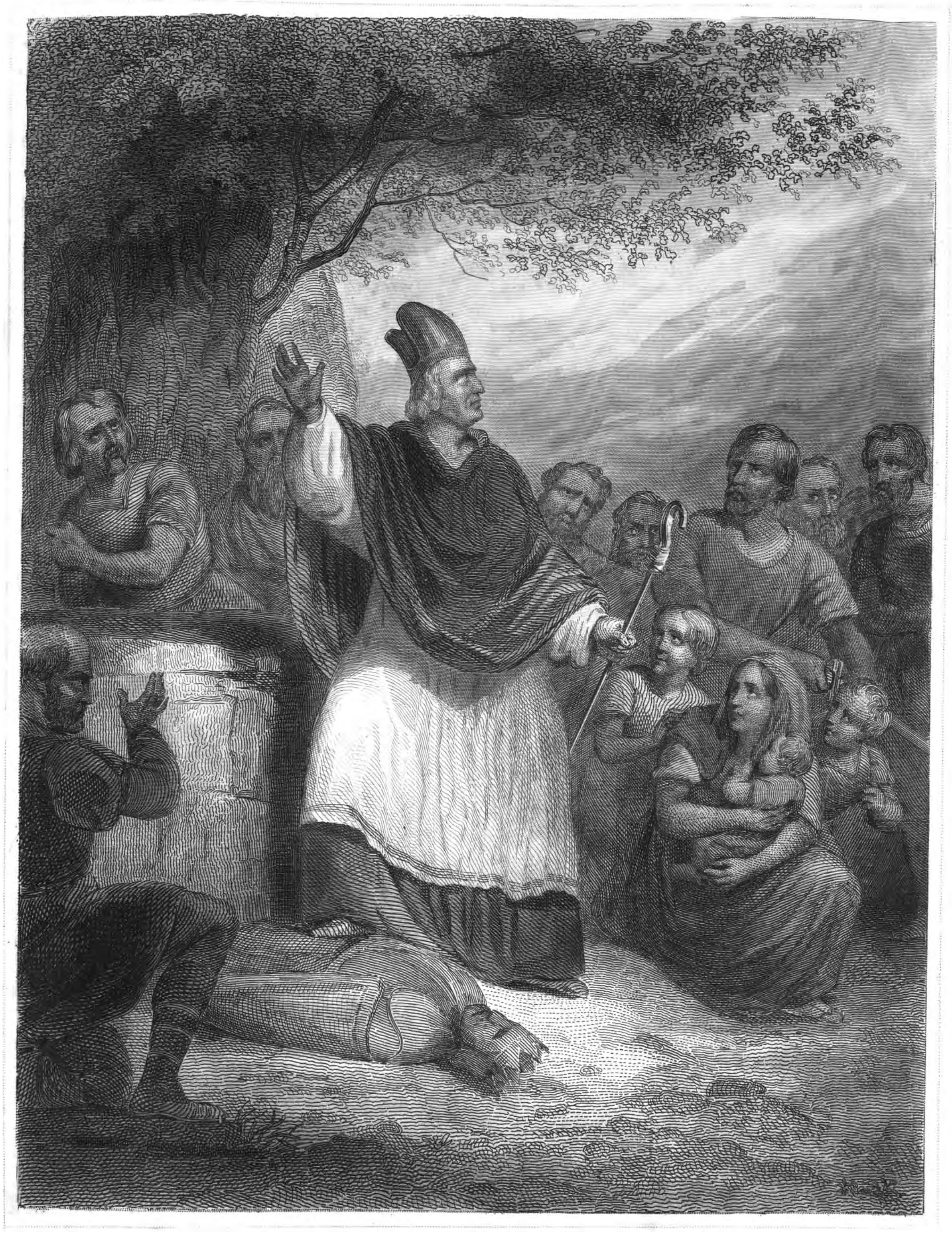

WILLEBRORD VERKONDIGT HET GELOOF OP WALCHEREN.

Het was RADBOUD niet genoeg de voortplanting der Christelijke godsdienst in zijne staten te verhinderen, en daardoor zijne minachting voor het gezag der Franken te betoonen. Gelijk vroeger, noodzaakte hij ook thans, door gedurige invallen op de grenzen van het Frankische gebied, PEPIN de wapenen op te vatten. Niet verre van *Wijk bij Duurstede*, viel, ten nadeele der Friezen, een hevig gevecht voor, en de meer dappere dan gelukkige RADBOUD, werd tot diep in *Friesland*, benoorden het *Fliemeer*, teruggejaagd. *Utrecht* moet toen in handen van PEPIN gevallen zijn, door wien tevens de goederen van zekeren EVERHARD, een aanzienlijk heer in de *Betuwe*, die zich, naar het schijnt, met RADBOUD verbonden had, ten behoeve der Koninklijke schatkist verbeurd verklaard, en later aan KAREL MARTEL geschonken werden (1). Sommigen beweren dat toen *Friesland*, bewesten het *Vlie*, geheel aan de Franken is afgestaan; en dewijl men kort daarna gemeld vindt, dat GRIMOALD, de zoon van PEPIN, met THEUDESINDE, de dochter van RADBOUD, huwde, is het niet onwaarschijnlijk, dat deze krijg met een verdrag geëindigd, en dit huwelijk eene der vredesvoorwaarden geweest is (2). 697

Deze schitterende voordeelen zullen ongetwijfeld de prediking van de Christelijke leer in het westelijk *Friesland* bevorderd hebben, ofschoon hiervan geene andere bijzonderheden gemeld worden, dan dat ADELBERT de Aartsdeken, door WILLEBRORD naar *Kennemerland* gezonden, velen bekeerd heeft, en te *Egmond* begraven is (3). WILLEBRORD zelf ging voort met prediken, en bouwde te *Utrecht* een bedehuis en doopvont. 698 SUITBERT, een zijner medehelpers en later insgelijks tot Bisschop gewijd, stichtte verscheidene kerken zoo als te *Wijk bij Duurstede*, *Woudrichem*, *Rijswijk*, *Hagestein*, *Zandwijk*, *Oud-Heusden*, *Schoonderwoerd*, *Arkel* en op andere plaatsen (4). PEPIN begiftigde, op verzoek zijner gemalin, dezen SUITBERT met het Rijneiland *de Weerd*, welke aldaar een klooster gesticht heeft, en in zeven honderd zeventien overleden is (5).

Inmiddels was THEUDERIK III in zes honderd een en negentig door zijnen zoon HLODOWIG III opgevolgd, welke vier jaren later, bij zijnen dood, den Koningstitel zijnen broeder CHILDEBERT III naliet, welke dien zestien jaren voerde, en toen in DAGOBERT III eenen opvolger vond. Onder deze nietsbeteekenende vorsten, met zoo veel regt in de

---

(1) FREDEGARIUS, c. 102, 104. p. 453. HEDA, p. 30. JOAN A. LEYDIS, *Lib.* II. c. 9. WAGENAAR, D. I. bl. 363. F. V. MIERIS, *Groot Charter-Boek van Holland*, D. I. bl. 2, 3. Leiden 1753.

(2) FREDEGARIUS, c. 104. Verg. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 301. WAGENAAR, D. I. bl. 364. Volgens EGGERIC BENINGA, *Hist. v. Oost-Friesl.* bl. 48—51, zou deze krijgstogt, welke eenigen in het jaar 700 bepalen, onder aanvoering van PEPINS zoon KAREL geschied zijn. Men wete echter, dat KAREL in 697 niet ouder dan zes of zeven jaren kan geweest zijn.

(3) *Chron. de Trajecto*, p. 312. J. A. LEYDIS, *Lib.* II. c. 10. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 123, 125.

(4) J. A. LEYDIS, *Lib.* II. c. 12.

(5) J. A. LEYDIS in *loc. cit.* *Batavia Sacra*, D. I. bl. 111. WAGENAAR, D. I. bl. 365.

698 geschiedenis met den naam van *Rois fainéants* gebrandmerkt, bleef het oppergezag in handen van PEPIN, die alles naar willekeur beschikkende, het Hertogdom *Champagne* zijnen oudsten zoon DROGO schonk, en het beheer van *Neustrië* aan den jongsten, GRIMOALD, opdroeg (1). Behalve deze beide zonen bij PLECHTRUDE, had PEPIN nog eenen derden zoon KAREL, naderhand MARTEL bijgenaamd, wiens moeder ALPAÏDE, door eenigen voor de bijzit, door anderen voor eene tweede of bijechtgenoote van PEPIN gehouden wordt. Immers de zeden dier tijden veroorloofden den aanzienlijken en magtigen niet alleen echtscheiding en bijzitten, maar zelfs de veelwijverij; en PEPIN maakte gebruik van voorregten, welke zich bijna alle Merovingische Koningen aangematigd hadden. Hij werd hierover ernstig berispt door LAMBERT, Bisschop van *Maastricht*, die echter deze vrijmoedigheid duur moest boeten, en op last van DODO, den broeder der beleedigde ALPAÏDE, onder het gebed, in zijn vertrek vermoord werd. LAMBERT ontving terstond op de lijst der martelaren eene plaats, en te *Luik* werd eene kerk te zijner eere opgerigt. PLECHTRUDE en hare zonen beschouwden hem als een slagtoffer voor de verdediging hunner regten; ALPAÏDE en haar zoon daarentegen, als een vijand, die ter verzoening hunner geschondene eer gevallen was (2). Vijftien jaren waren na dit feit verloopen, toen PEPIN op het lusthuis *Jopil*,
714 aan de *Maas* niet verre van *Luik*, in eene gevaarlijke ziekte stortte, en GRIMOALD, dewijl DROGO reeds overleden was, bij zich ontbood, om hem het bewind van zaken in handen te stellen. De moord aan GRIMOALD in de St. Lambertskerk te *Luik* gepleegd, terwijl hij op het graf van den Heilig zijne gebeden uitstortte, verijdelde dit plan. De ware beweegredenen van deze misdaad zijn met eenen geheimzinnigen sluijer bedekt. Men wil, dat zij het gevolg eener zamenzwering der Grooten van *Neustrië* en *Bourgondië* geweest is, welke, uit vrees, dat deze Rijken als een erfgoed aan het geslacht van PEPIN, den Austrasiër, mogten vervallen, dit door den dood van GRIMOALD, poogden te verhinderen (3). RADBOUD, de onverzoenlijke vijand van den Frankischen naam, en die mede niets vuriger wenschte, dan dat de magt der Franken, door eene hersplitsing in drie rijken, gebroken werd, zou in het geheim, de oogmerken der zamengezworenen tegen zijn schoonzoon bevorderd hebben; en, volgens eenige kronijken, was het een zijner lijftrawanten, RAGNAR genaamd, welke met toestemming zelfs van THEUDESINDE, die door haren gemaal met minachting behandeld werd, het gruwelstuk uitvoerde (4). Men schijnt dezen moord echter met meer grond aan ALPAÏDE en haren zoon KAREL te moeten toeschrijven, voor wien GRIMOALDS vereering van den heiligen LAMBERT, eene beleediging zijn moest, welke tevens de vrees konde opwekken, dat hij eenmaal het nog ongewroken bloed van den Martelaar zou wreken. Het gedrag van PEPIN zelven geeft niet weinig klem aan

---

(1) FREDEGARIUS, c. 101. p. 452.

(2) SISMONDI, *Hist. d. Français*, T. I. p. 338.

(3) PEYRONNET, *Hist. d. Franc.* T. III. *Liv.* XI. Ch. III. p. 139.

(4) Verg. UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 53. L. B. 1716. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 307. PEYRONNET, t. a. p. *p.* 140.

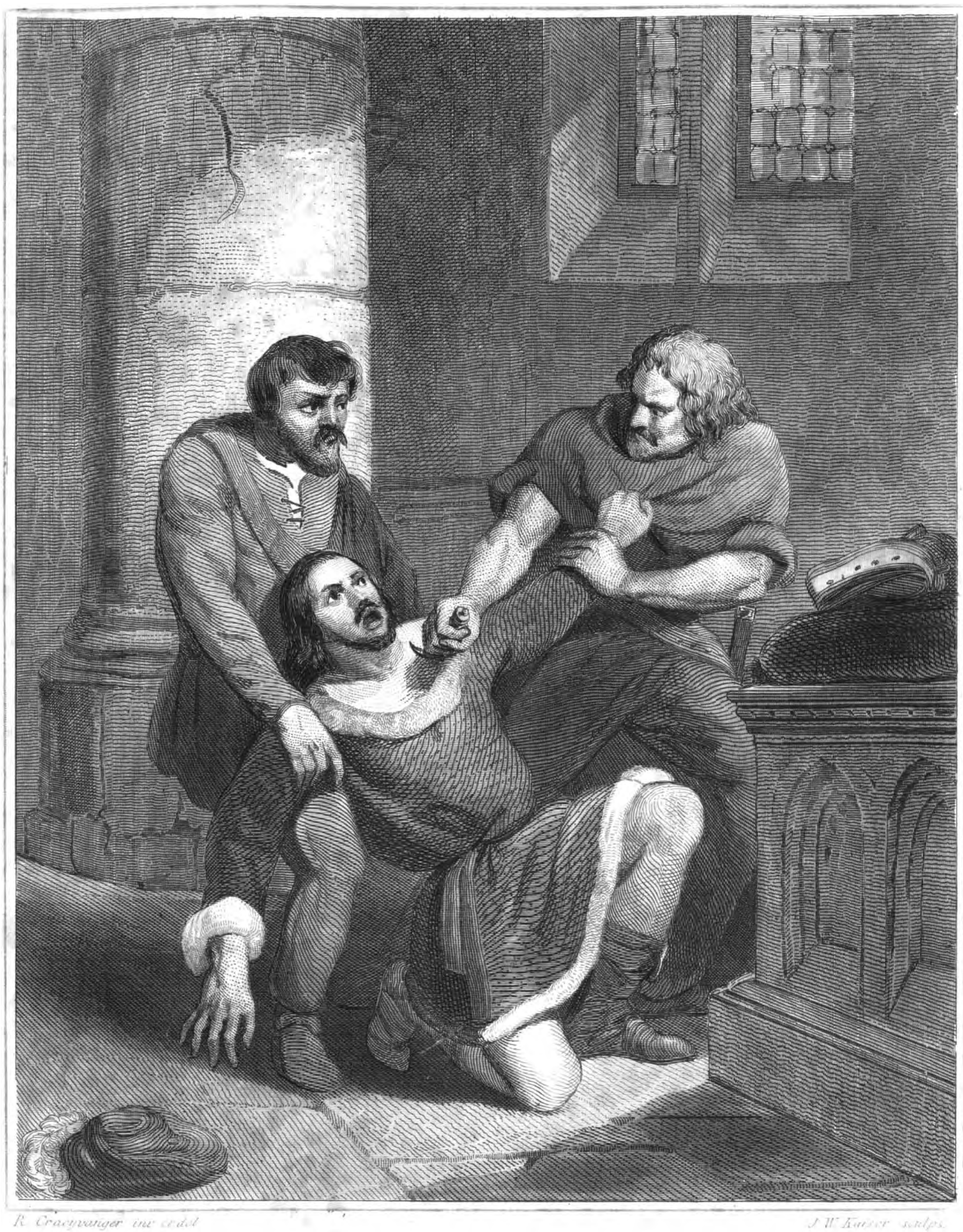

R. Craeyvanger inv. et del. J. W. Kaiser sculps.

GRIMOALD VERMOORD.

dit gevoelen. Hem was nog genoeg kracht overgebleven, om de moordenaars te straffen, 714
en over zijne nalatenschap te beschikken. Wel verre nu van aan den dapperen en bekwamen KAREL, thans zijn eenigste zoon, een gedeelte zijner goederen toe te wijzen, bevestigde hij veeleer de beide wettige zonen van DROGO, in het bezit van de hertogdommen huns vaders; en verkoos THEODOALD, den natuurlijken zoon van GRIMOALD, naauwelijks zes jaren oud, tot Groothofmeijer van DAGOBERT III, onder voogdijschap zijner grootmoeder PLECHTRUDE; zoodat het Frankische Rijk thans met verbazing een knaap van zestien jaren op den troon aanschouwde, onder toezigt van een eersten staatsdienaar, die nog een kind was (1). PEPIN overleed den zestienden van Wintermaand des jaars zeven honderd veertien, in den vollen luister zijner magt en grootheid; hij had vier en dertig jaren over *Austrasië*, en zeven en twintig over het geheele Frankenrijk, met roem en voorspoed geregeerd.

PLECHTRUDE nam terstond de teugels van het bewind in handen, en verzekerde zich van haren stiefzoon KAREL, die te *Keulen*, thans de zetel van het Rijk, in eene enge gevangenis geworpen werd, terwijl zijne moeder ALPAÏDE in een klooster zich aan het oog der wereld onttrok (2). De Neustriërs echter, niet gelijk de Austrasiërs aan het geslacht van PEPIN verbonden, achtten het eene vernedering, aan eene vrouw en een kind te gehoorzamen, en vatten onstuimig de wapenen op, toen PLECHTRUDE met THEODOALD en eene aanzienlijke legermagt *Parijs* naderde. Niet verre van *Compiegne* werd een 715
hardnekkig gevecht geleverd; bijna al de oude krijgsknechten van PEPIN sneuvelden, en THEODOALD vlugtte, doch stierf kort na den slag. De Neustriërs verkoren nu een hunner landgenooten, RAGANFRID, tot Groothofmeijer, die een verbond sloot met de Friezen en Saksers, om zich in zijn nieuw gezag te handhaven (3). RADBOUD, evenzeer de vijand van *Austrasië* als van het geslacht van PEPIN, konde niets gewenschter zijn dan deze gelegenheid, welke de fortuin hem aanbood, om zich te wreken over zijne dubbele nederlaag, zijne verlorene onafhankelijkheid, over de schatting tot welke hij ten tweedenmale gedwongen was, en over zoo vele langverduurde beleedigingen. Hij trok terstond zijne krijgsknechten bijeen, en viel op de Noordelijke grenzen van *Austrasië* aan, terwijl RAGANFRID de Zuidelijke aantastte, en beide zetten hunne verwoestingen door tot aan de oevers der *Maas*, toen de dood van DAGOBERT III, den voortgang des krijgs staakte. De regeling der binnenlandsche zaken, riep nu RAGANFRID met het leger naar *Neustrië* terug, alwaar CHILPERIK II den troon besteeg (4).

Middelerwijl was KAREL uit zijne gevangenis gevlugt, en met geestdrift door de Austrasiërs tot opvolger zijns vaders uitgeroepen; doch *Keulen* en eenige andere steden, benevens de schatten van PEPIN, bleven nog een tijd lang in de handen van PLECHTRUDE. Hij maakte zich het schorsen der vijandelijkheden ten nutte, en bragt in korten tijd

(1) SISMONDI, *Hist d. Français*, T. I. p. 541.

(2) FREDEGARIUS, c. 104. p. 453. J. A. LEYDIS, *Lib.* II. c. 17.

(3) FREDEGARIUS, c. 104. p. 453. *Gesta Regum Franc.* c. 31. p. 571. J. A. LEYDIS in l. c.

(4) Verg. SISMONDI, T. I. p. 342, 343. PEYRONNET, T. III. p. 150—154.

716 een leger op de been, om RAGANFRID en RADBOUD, die eenen nieuwen aanval op *Austrasië* besloten hadden, het hoofd te bieden. RADBOUD naderde weldra de grenzen, en geenen tegenstand ontmoetende, maakte hij zich meester van een gedeelte der landen aan den *Rijn*, en voerde zijne benden te scheep dien stroom op, tot nabij *Keulen* waar hij aan land stapte. KAREL had hier zijne strijdkrachten bijeen, en viel met stormend geweld op de Friezen aan, doch werd na een bloedig gevecht, ten koste van een groot aantal zijner dapperste krijgers, op de vlugt gejaagd (1). Intusschen was RAGANFRID met zijn leger door het *Ardenner* woud getrokken, en vereenigde zich nu met de zegepralende Friezen niet verre van *Keulen.* In plaats van KAREL te achtervolgen en hem te verhinderen, zich weder te herstellen, verkwistten zij, op hoop van rijken buit, onvoorzigtig tijd en krachten voor deze stad, welke moedig verdedigd werd, doch die zij niet verlieten, vóór dat PLEGHTRUDE, beducht over de gevaren, welke haar dreigden, door rijke geschenken zich zelve en de stad had vrijgekocht. De beide bondgenooten scheidden hierop van elkander, en trokken, dewijl de winter naderde, de een naar *Friesland*, de ander naar *Neustrië* terug. KAREL, even waakzaam als dapper, verraste met eene kleine bende in het *Ardenner* woud de Neustriërs, en behaalde bij *Amblef*, niet ver van de abdij *Stablo*, eene beslissende overwinning (2). Het ontmoedigde *Austrasië* herleefde op dit berigt, en de geestdrift, welke na den verloren veldslag tegen de Friezen was uitgebluscht, ontvonkte vuriger en meer algemeen dan zij voorheen geweest was. Van alle zijden snelden nu oorlogsmannen aan, om zich onder de vanen van den overwinnaar te scharen, wiens krijgsmagt, zoo gering vóór den slag van *Amblef*, weldra tot een ontzagwekkend heir was aangegroeid.

Ondertusschen bleef *Austrasië* het tooneel der vreesselijkste verwoestingen. Terwijl de Neustriërs de Zuidelijkste grenzen des Rijks aanvielen, verwoestten de Friezen en Saksers de landen tusschen den *Rijn*, *Waal* en *Maas*, vernielden de Christen bedehuizen, en herstelden de oude godendienst der vaderen. KAREL, onvermogend al deze vijanden te gelijk en met nadruk het hoofd te bieden, besloot eerst RAGANFRID te straffen, en vervolgens
717 de Friezen en Saksers te beteugelen. In de lente van het volgende jaar trok hij derhalve in *Neustrië*, en behaalde op Palmzondag, den een en twintigsten van Lentemaand, bij het dorp *Vincy*, niet verre van *Kamerijk*, na eenen langen en woedenden strijd, eene bloedige zege. CHILPERIK II en RAGANFRID werden op de vlugt gejaagd, en tot aan de poorten van *Parijs* achtervolgd. Vermoeid van de overwinning zelve, vreesde KAREL verder voort te rukken, en trok naar *Keulen*, welks poorten zich voor hem openden. Door de Rijksgrooten tot Hertog van *Austrasië* uitgeroepen, plaatste hij, om het volk

(1) FREDEGARIUS, c. 106. p. 453. *Gesta Reg. Franc.*, c. 51. p. 571. UBBO EMMIUS, *Lib.* IV. p. 54. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I, bl. 309, 310. PEYRONNET, *Hist. d. Francs.* T. III. *Liv.* XI. p. 156.

(2) FREDEGARIUS, c. 106. p. 453. *Gesta Reg. Franc.* c. 51. p. 571. VAN LOON, t. a. p. D. I. bl. 309. Fraai beschrijft PEYRONNET dit gevecht, *Hist. d. Francs.* T. III. Liv. XI. p. 158—160.

te behagen; CHLOTAIR III, een vergeten zoon van THEUDERIK, gelijk men beweerde, op den troon (1). 717

KAREL, in het hoog gezag gevestigd, wendde thans zijne zegevierende wapenen tegen RADBOUD, en viel met een aanzienlijk leger de Friezen zoo onverhoeds op het lijf, dat hun geen tijd overbleef, om zich genoegzaam te wapenen, of behoorlijk te weer te stellen. Reeds is hij in het hart van *Friesland* doorgedrongen, toen POPPO, een voornaam Friesch edelman, en aan RADBOUD vermaagschapt, hem met een deel krijgsvolk tegensnelt, en niet verre van de *Middelzee* het hoofd biedt. Doch, wat vermogten de Friezen, hoe dapper en oorlogszuchtig, tegen de vereenigde strijdkrachten van drie Koningrijken? Aan weerszijden wordt met gelijke dapperheid en hardnekkigheid, doch niet met gelijk voordeel gestreden. De Friesche bevelhebber sneuvelt met het grootste gedeelte van zijn volk, de overigen nemen de vlugt, en de overwinning der Franken is beslist (2). RADBOUD zou nu zelf tegen KAREL, doch even noodlottig, het geluk der wapenen beproefd hebben (3). Hoe dit zij, buiten staat gesteld om iets meer tegen de Franken te ondernemen, vond de Friesche Vorst het geraden zich te onderwerpen, en bood den vrede aan met de belofte, voortaan ongehinderd het prediken der Christelijke leer in zijn staten te gedoogen, en zelf die godsdienst te omhelzen (4).

De Franken hadden op hunnen heirtogt in *Friesland*, alom de tempelen, altaren en beelden der afgoden vernield. Men verhaalt, dat RADBOUD op zijn slot te *Medemblik* het afgodsbeeld van MEDEA omvergehaald vindende, derwijze in toorn ontstak, dat hij weigerde de Christelijke godsdienst aan te nemen (5). Hij verhinderde echter de geloofspredikers niet uit ontzag voor KAREL, door wien WILLEBRORD ernstig werd aanbevolen, om met nieuwen moed en ijver de zaak van het Christendom onder de ongeloovige Friezen te bevorderen. De pogingen van den Kerkvoogd werden krachtdadig ondersteund door WULFRAN, WOLFRAN of VULFRAM, Aartsbisschop van *Sens* in *Champagne*, welke vele Friezen, en onder hen RADBOUDS zoon, bewoog, de leer der Christenen te omhelzen en zich te laten doopen. De overredende welsprekendheid, de wijsheid en deugd van dezen geestelijke, wien het bijgeloof nog daarenboven een groot aantal wonderen toeschreef, hadden RADBOUD zelf hiertoe bijna overgehaald. Te *Hoogwoude*, volgens anderen te *Medemblik*, toen waarschijnlijk de hofplaats van den Frieschen Vorst, was alles tot de doopplegtigheid gereed; reeds zette RADBOUD zijn eenen voet in de heilige bron, 719

(1) FREDEGARIUS, c. 106, 107. p. 454. *Gesta Reg. Franc.*, c. 53. p. 571. Verg. PEYRONNET, *Hist. d. Francs*, T. III. *Liv.* XI. p. 161—163. SISMONDI, *Hist. d. Français*, T. I. p. 345, 346.

(2) J. DE BEKA, p. 9. *Chron. Tielense*, p. 15. *Chron. de Trajecto*, p. 311. SCOTANUS, *Friesche Hist.* bl. 57.

(3) OCCO SCARLENSIS, bl. 45.

(4) J. DE BEKA in *l. c.* J. A. LEYDIS, *Chron*, *Lib.* II. c. 18. UBBO EMMIUS, *Lib.* IV. p. 54.

(5) OCCO SCARLENSIS, bl. 45.

719 toen hij zich een oogenblik bedacht, en VULFRAM, die vaardig stond hem te doopen, onder eede afvroeg: »Waar is het zoo aanzienlijk getal der Friesche Koningen en Edelen? In dat Hemelsche gewest, welk gij mij toezegt, indien ik geloof en gedoopt worde, of in de Helsche verdoemenis?"— »Dwaal niet, o waarde Vorst!" antwoordde VULFRAM. »God is zeker van het getal zijner uitverkorenen! Uwe voorgangers, de Vorsten van het Friesche volk, die zonder het sakrament des doops zijn gestorven, liggen zekerlijk onder het oordeel der verdoemenis; maar die geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal met CHRISTUS de eeuwige vreugde genieten." RADBOUD dit hoorende, trok zijn voet uit de gewijde bron terug. »Ik kan het bijzijn mijner voorgangers, de Vorsten der Friezen, niet ontberen," zeide hij, »om met een klein getal armen mijn verblijf te houden in het Hemelrijk, welk gij mij belooft. Evenmin kan ik zoo gereedelijk aan uwe nieuwe gezegden mijne toestemming hechten, maar wil veel liever blijven in die gevoelens, welke ik zoo langen tijd met het geheele Friesche volk bewaard heb." Te vergeefs betreurde de Bisschop het besluit des Konings, en riep uit: »Ach, nu zie ik, dat de Verleider des Menschdoms u ook misleid heeft! Weet, dat indien gij geene boete doet, en gelooft, en in den naam der H. Drievuldigheid gedoopt wordt, gij nooit de poorten des Hemels, maar tot de straf der eeuwige verdoemenis zult ingaan (1)." RADBOUD verwijderde zich, en volhardde in het geloof zijner vaderen.

De oorzaak van de hardnekkigheid en het ongeloof van RADBOUD, wordt opgegeven door zekeren Priester OVO of ONO, een bekeerden Fries, die later VULFRAM in het klooster *Fontanelle* gevolgd, en aldaar in zeven honderd negen en veertig overleden is. RADBOUD zou namelijk tegen VULFRAM, toen deze hem eens tot boete en bekeering vermaande, gezegd

(1) Eenigzins verschillend wordt dit gesprek tusschen RADBOUD en VULFRAM, door onderscheidene Schrijvers geboekt. Zie bijv. MELIS STOKE, D. I. bl. 23—27. J. A. LEYDIS, *Lib.* II. c. 21. J. DE BEKA, p. 9, 10. *Chron. de Traj.* p. 311. *Chron. Tielense*, p. 16. BENINGA, *Hist. v. Oost-Friesland*, p. 54. SCOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 57. WINSEMIUS, *Chron. v. Friesl.* bl. 61. UBBO EMMIUS, *Lib.* IV. p. 55. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 367. VAN KAMPEN, *Verk. Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 35. Wij zijn de *Acta S. S. Mensis Martii Lib.* III. *in Vita* VULFRAMMI gevolgd, aangehaald bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 313 en N. WESTENDORP, in zijn stukje: *Over den voorgenomen doop van den Frieschen Koning* RADBOUD *door* VULFRAM, geplaatst in het zesde Deel der *Verh. der Tweede Klasse van het Kon. Ned. Inst.* bl. 142. De bedenkingen van KLUIT, *Hist. Crit. Comitat. Holland*, T. I. *part.* II. p. 7 sqq, tegen dit verhaal opgeworpen, worden door WESTENDORP, in dit geschrift voldingend uit den weg geruimd. »Onze Geschiedschrijvers," dus eindigt deze Geleerde zijne verdediging, »zullen zich dan ook aan een verhaal mogen houden, dat even zoo zeer op genoegzame geschiedkundige gronden rust, als duizenden gebeurtenissen van anderen aard. Dat de kunstenaars vrijelijk leven aan een tafereel bijzetten, welk reeds bij de bloote lezing, zoo velerlei verschillende aandoeningen des gemoeds opwekt; doch dat zij de doopvonte tegen eene gewijde bron verwisselen. In zoodanige bron op het *Foseteland* doopte de H. WILLEBRORD eenige nieuwbekeerden. De bron te *Heiloo*, te *Runxputte*, en elders, ook in ons gewest, zullen in hunne teekening beter voegen, den geest der eeuw beter uitdrukken, en het verhaal duidelijker maken." bl. 174. Verg. WESTENDORPS *Jaarb. van Gron.* D. I. bl. 39, 40.

hebben, dat hem een geest in schitterende kleederen, met eene gouden kroon op het hoofd 719 verschenen was, en aldus had aangesproken: »O RADBOUD, allerdapperste der Vorsten, wie is hij, die u aanspoort de dienst der goden te verlaten? Blijf bij het geloof en de godsdienst der vaderen, en gij zult voor eeuwig ingaan in de gouden woningen. Vraag den Bisschop der Christenen, dat hij u eens de woning van eeuwigen luister vertoone, die hij u belooft, wanneer gij de Christelijke leer omhelst. Dit is hem onmogelijk. Ik daarentegen zal u en hem, het verblijf der heerlijkheid toonen, dat u door uwen God is bereid, en gij binnen kort zult verwerven." Toen nu VULFRAM wederom bij den Vorst aandrong, dat hij zich zou laten doopen, antwoordde deze: »Ik zal den doop ontvangen, indien mijn God mij misleidt, en niet die luisterrijke woning vertoont en aanwijst, welke mij beloofd is. Zend uwen bode met den mijne om dit te onderzoeken." De Bisschop, om den Koning te voldoen en van het bedrog te overtuigen, zond zijnen dienaar of Diaken, met eenen Fries, INGUIMAR of CHUNING genoemd, daartoe uit. Kort bij *Medemblik* ontmoetten zij iemand, die hun den weg zoude wijzen naar het gouden paleis, dat voor RADBOUD bereid was. Nu gingen zij eenige onbekende plaatsen door, en kwamen eindelijk op eenen weg bestraat met gepolijst marmer, en zagen in het verschiet een gouden paleis met edelgesteenten versierd. In het gebouw zelf stond een prachtige troon. »Dit," zeide de leidsman, »is de gouden woning van RADBOUD, indien hij zijnen Goden getrouw blijft." De Diaken van verbazing getroffen, sloeg hierop het teeken des kruises, en nu veranderde de leidsman in den duivel, en het gouden paleis in slijk. De Diaken en de Fries bleven staan in het midden van een moeras en wildernis, en kwamen niet dan na eenen allermoeijelijksten togt in *Medemblik* terug, waar zij den dood des Konings vernamen, en aan VULFRAM hun wedervaren mededeelden (1). Waarheid mag hier onder de verdichting verborgen liggen. Het zou althans geen wonder zijn, dat RADBOUD eenen droom voor eene werkelijke verschijning had gehouden, evenmin als dat het laatste gedeelte des verhaals, zoo geheel in den geest dier tijden, door het vrome bijgeloof er ter opsiering bijgevoegd ware.

RADBOUD stierf drie dagen na zijn voorgenomen doop, aan eene slepende ziekte, welke hem reeds verscheidene jaren ondermijnd had. Men wil, dat hij te *Medemblik* overleed, doch volgens anderen, vond hij in eenen slag aan de *Middelzee*, waar eerst te land en daarna te scheep gestreden werd, met zijnen veldheer ROBO den heldendood (2). Zijn ingewand werd te *Medemblik*, doch het lijk met grooten praal te *Stavoren* begraven (3). Voorzeker is hij een der merkwaardigste en beroemdste Vorsten uit de oude Geschiedenis

---

(1) Zie JONAS in *Vita* VULFRAMMI, aangehaald door WESTENDORP t. a. pl. bl. 149, vergeleken met OCCO SCARLENSIS, bl. 47—49.

(2) WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 41. Er is ook verschil over het jaar van zijnen dood. Sommigen plaatsen dien in 717, anderen in 718, de meesten in 719.

(3) MELIS STOKE, D. I, bl. 27. SCOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 57.

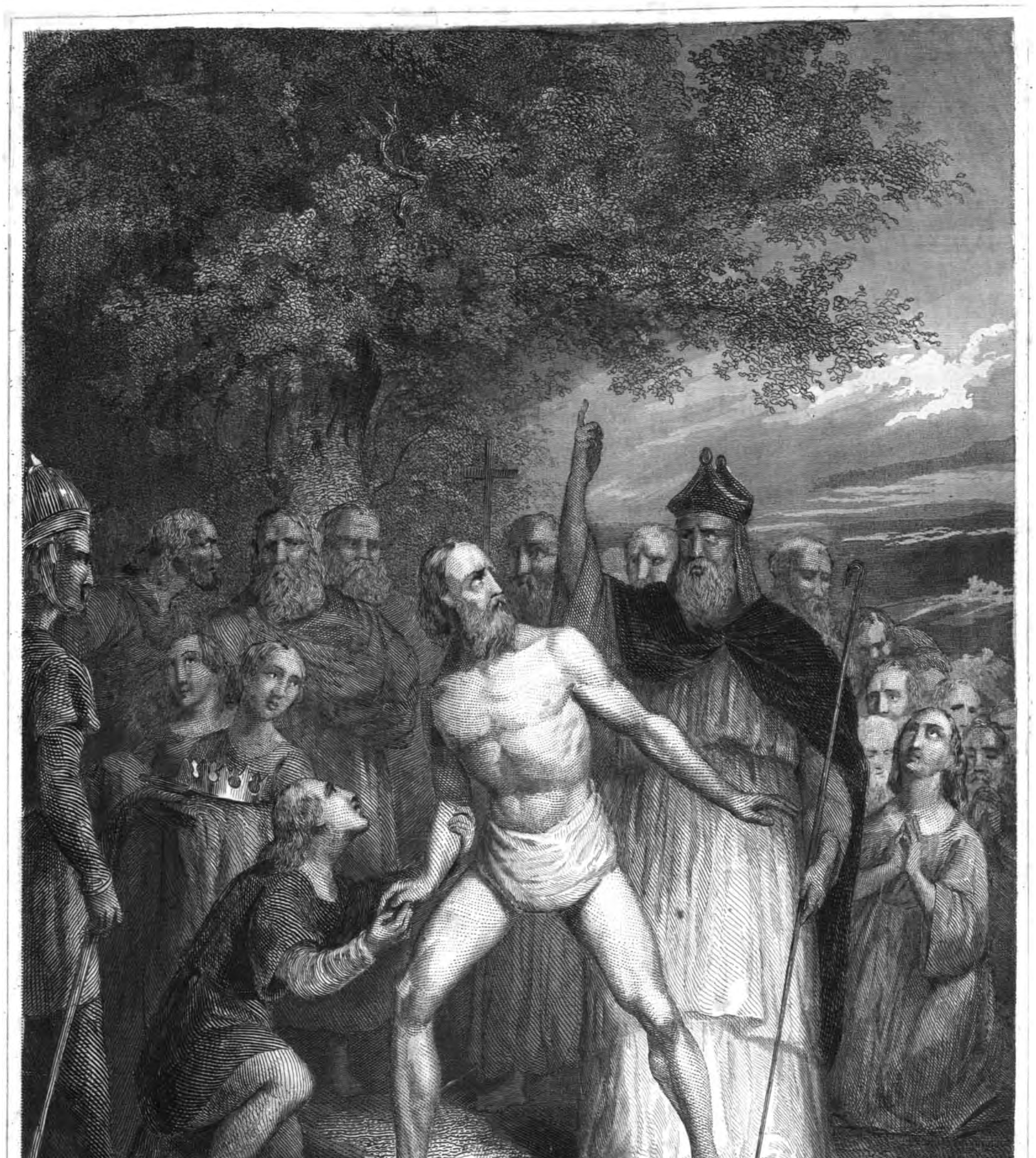

J. W. Kaiser, inv. del. & sculp.

VOORGENOMEN DOOP VAN RADBOUD.

deze staatkundige verkleefdheid aan het Noordsche heidendom heeft zijne nagedachtenis, 719
door den partijdigen ijver der middeleeuwsche geschiedschrijvers, met vloek beladen; men heeft hem als eenen wreeden dwingeland, als een monster afgemaald, ofschoon geen enkel onwraakbaar voorbeeld wordt bijgebragt, hetwelk deze beschuldiging wettigt, die zelfs door de gehechtheid der Friezen aan zijn persoon, in spijt zijner tegenspoeden en de kuiperijen der Franken, wordt gelogenstraft. Het is twijfelachtig, of hij deel gehad hebbe in den moord van GRIMOALD; zulk een vermoeden is echter niet in strijd met zijn opbruisend karakter, dat meer op bevrediging van tegenwoordige wraak, dan op de toekomst zag, maar welks zelfbeheersching, ten opzigte der Christen zendelingen, wier heilige ijver niet altijd overeenstemde met de voorschriften van wijsheid en voorzigtigheid, bewondering verdient.

Als Regent bezat RADBOUD ontegensprekelijk groote verdiensten. Hij kende de stoffelijke belangen zijner onderdanen, en trachtte die door krachtige ondersteuning van handel, landbouw en nijverheid te bevorderen. De talrijke en welgeoefende legers, welke hij aanvoerde, de aanzienlijke hulpmiddelen, over welke hij steeds beschikken konde, de kostbare buit zelfs, door de terugkeerende Frankische legers naar hunne haardsteden medegevoerd, strekken ten bewijze, tot welk eenen trap van bloei, welvaart en bevolking *Friesland* onder zijn bewind was opgeklommen (1). Dit alles baart te meer verwondering, indien men aan het berigt eens kronijkschrijvers geloof mag hechten, dat *Friesland*, in het eerste regeringsjaar van dezen Vorst, door een hoogen vloed onderliep, en door de Denen en Noormannen schier geheel werd overweldigd, welke zes jaren lang de Friezen onderdrukten, uitplunderden en als de verachtelijkste slaven behandelden, terwijl hun Vorst aan het hof des Noordschen Konings gevangen werd gehouden (2).

Veertig jaren (679—719) had RADBOUD, eerst, naar het schijnt, te *Stavoren*, vervolgens te *Utrecht*, nu en dan op *Fositenland*, en later te *Medemblik*, den schepter gevoerd. Men verhaalt, dat hij drie zonen, MELGER en RADBOUD, die kort na hem zouden overleden zijn, en ADGIL, benevens vier of vijf dochters heeft nagelaten. THEUDESINDE, eene van deze, huwde, gelijk wij zagen, met GRIMOALD, den zoon van PEPIN VAN HERSTAL; HEILA, eene andere dochter, met EDELHARD, Koning der Saksers, oom van den vermaarden WITEKIND; eene derde, wier naam niet genoemd wordt, aan BERTHOALD, den broeder van EDELHARD; en eene vierde, ODILBALDA geheeten, met GORMO of WORMO, Koning van *Denemar-*

---

(1) Men vergelijke GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Godsd. in Nederl.* D. I. bl. 52. VAN ASCH VAN WIJCK, *Geschiedk. Besch. van het oude Handelsverkeer der Stad Utrecht.* Bl. 124—126.

(2) OCCO SCARLENSIS, bl. 39. WESTENDORP beschrijft RADBOUD, zonder evenwel zijne bronnen op te geven, als een man van een gezond en vast gestel, van eene mannelijke, boven anderen uitstekende, gestalte; — ongeletterd, doch in zijne vaderlandsche wetten en instellingen wel, en in het Fransch (Frankisch) matig ervaren. — Twee groote tanden missierden eenigzins zijnen mond; zijne lange, op het voorhoofd gescheidene, haren hingen van zijn zwaar en breed hoofd tot op zijne schouders af; hij droeg geenen langen baard." *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 41.

719 *ken*, welk huwelijk te *Stavoren* werd voltrokken. Men spreekt, doch met minder grond, ook nog van eene dochter, BOLSWINA, en van eenen natuurlijken zoon, HORN genoemd, die hunnen naam aan de steden *Bolsward* en *Hoorn* zouden gegeven hebben. BOLSWINA zou de gemalin geweest zijn van zekeren HARIALD, een Deen, die als een tweede HORATIUS COCLES, alleen het leger der Batavieren (?), die in *Westfriesland* gevallen waren, tegenhield, doch sneuvelde, maar wiens dood door zijn zoon GORDIANUS dapper gewroken werd. Even onzeker, ofschoon minder fabelachtig, luiden de daden van zekeren GERLACUS, een veldheer van RADBOUD, met wiens nicht hij gehuwd was, en vader van dien POPPO, welke aan KAREL MARTEL het hoofd bood (1).

Het is niet volkomen beslist, wie RADBOUD in het landsbestier is opgevolgd. Eenigen noemen zekeren POPPO, welke den Christengeloofsverkondigers onbeperkte vrijheid verleende, om het Evangelie in *Friesland* te prediken, de Christen kerken, welke onder het vorig bestuur, tot afgodentempels ontwijd waren, tot haar oorspronkelijk doel te hervormen, nieuwe bedehuizen te stichten, en priesters te wijden (2). De meeste schrijvers echter, houden ADGIL II, den zoon van RADBOUD, voor den waren opvolger, en willen den genoemden POPPO liefst als zijn veldheer aangemerkt hebben, wien hij, die jong aan de regering was gekomen, het voornaamste beheer der zaken, naar het schijnt, overliet; hetgeen ligtelijk, in vervolg van tijd, aanleiding kan gegeven hebben, om dezen voor Koning te houden (3). Even uiteenloopend zijn de gevoelens over de magt en heerschappij der opvolgers van RADBOUD. Sommigen beweren, dat KAREL MARTEL hun eene soort van oppergezag, doch zonder den titel van Koning, gelaten hebbe, en zij dus leenmannen van het Frankische Rijk geweest zijn; anderen, dat zij den titel van Koningen gevoerd, en als Koningen, doch met eene bepaalde magt, geregeerd hebben (4). Overtuigend echter blijkt, dat zij, en zelfs RADBOUD, nadat hij ten jare zes honderd vier en negentig, door PEPIN schatpligtig werd gemaakt, onder den naam van *Hertog*, een binnen grenzen omschreven gezag uitoefenden, en aan het rijk van *Austrasië* onderworpen waren (5). Dat somtijds dezelfde Friesche vorsten, in verschillende geschriften, nu eens *Koning* en dan *Hertog* betiteld worden, schijnt geene

---

(1) OCCO SCARLENSIS, bl. 42–46, 49. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 60—64. SCHOTANUS, *Fr. Hist.*, bl. 57, 58, vergeleken met UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 55.

(2) J. DE BEKA, p. 10. *Chron. Tielense*, p. 16. J. A. LEYDIS, *Lib.* II. c. 23. WAGENAAR, D. I, bl. 370, 371.

(3) P. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 64. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 57. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I, bl. 369, 371. *Tegenw. Staat van Friesl.* D. I, bl. 230.

(4) UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 56. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 66. *Oudheden en Gestichten van Friesland*, D. II, bl. 158–160, 391. SJOERDS, *Friesche Jaarb.*, D. I, bl. 369—371. *Tegenw. Staat van Friesland*, D. I, bl. 232.

(5) De *Chron. de Traj.* van RADBOUD I sprekende, noemt hem *Koning*, doch laat er op volgen: » sed Cronica *Franciae* nominat istum RADBODUM non Regem, sed Ducem, quia *Francia* tunc dominabatur *Frisiae*, sed Frisones eum habebant ut Regem, p. 309.

andere reden te hebben, dan dat, na de afschaffing van den Koninklijken titel door de 721
Franken, deze echter nog langen tijd op de tong en in de pen der Friezen aanwezig bleef; wier geschriften onder het oog der Fuldasche en andere Jaarboekschrijvers zeer ligt gekomen, en door hen, ten deele, gevolgd kunnen zijn (1).

Belangrijk was de meerdere vrijheid, welke thans den geloofspredikers in *Friesland* werd toegestaan. WILLEBRORD, die waarschijnlijk nu eerst zijnen Bisschoppelijken zetel te *Utrecht* vestigde, alwaar hij om dien tijd een klooster, benevens eene kerk ter eere van CHRISTUS en de H. Maagd moet gesticht hebben, bevorderde thans met ernst en nadruk de prediking des geloofs onder de Friezen, aan deze zijde van het *Vlie* (2). Velen omhelsden de Christelijke leer, en velen, die onder RADBOUD waren afgevallen, werden in den schoot der Kerk teruggevoerd. Men mag echter veilig aannemen, dat, even als vroeger, de schrik voor de Frankische wapenen meer bekeerlingen gemaakt heeft, dan de overtuiging der waarheid (3). Door geheel *Noord-Nederland* ondertusschen was thans, door de ijverige togtgenooten van WILLEBRORD, de Christelijke godsdienst verspreid. SUITBERT had haar in *Utrecht* en *Zuid-Holland*, WERENFRID in *Gelderland*, ADELBERT in *Kennemerland*, en MARCELLINUS in *Drenthe* en *Overijssel* verkondigd. Alom waren kerken en bedehuizen gesticht; te *Nijmegen*, *Zutphen* en *Spankeren*, naar men wil, reeds vóór het einde der zevende eeuw; en WILLEBRORD zelf zou te *Westkapelle* eene kerk ingewijd hebben (4).

De onderwerping aan de Frankische heerschappij strookte echter zoo weinig met den vrijheidlievenden aard der Friezen, dat zij de eerste gelegenheid, die zich aanbood, weder aangrepen, om zich van het hatelijk juk der afhankelijkheid te ontslaan. Terwijl de Aquitanische en Beijersche oorlogen KAREL MARTEL bezig hielden, verzetteden zij zich tegen het Frankische gezag, doch werden geslagen, naar hunne bosschen en moerassen gejaagd, en zouden ook daar niet aan de wraak der Franken ontsnapt zijn, indien niet het berigt van den inval der Saracenen in het *Frankenrijk*, KAREL MARTEL bewogen had, de zaak met de Friezen bij te leggen. Eene groote menigte dezes volks schaarde 730
zich nu onder zijne vanen, en streed tegen de Arabieren, onder aanvoering van zekeren POPPO uit *Embderland*, die groote krijgsdaden verrigtte, en in den grooten slag van

(1) *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. I, bl. 92–95, alwaar de zaak in verschil, voldingend beslist wordt. »Wat onze Kronijken betreffen," dus gaat de schrijver voort, »zij zijn (de Friesche daaronder begrepen) alle te jong, om, in deezen, iets tegen de *Frankische* te kunnen beslissen, en, daar ze verschillende schrijvers volgen, zijn zij ook den anderen ongelijk. Van hier, dat de *Egmonder Kronijk* RADBOUD, nog in den jare 694, *Koning*, doch naderhand, dus na zijne nederlaag, *Hertog*, noemt; zo als hij bij STOKE en MAERLANT altijd gezegd wordt; terwijl men hem, in werken van laater tijd, meest *Koning* heet!" bl. 94, 95.

(2) J. DE BEKA, p. 10. W. HEDA, p. 30.

(3) GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.*, D. I. bl. 74.

(4) GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.*, D. I. bl. 74, 75.

730 *Tours* sneuvelde (1). Men wil, dat de Friezen, die onder hem gestreden hadden, zich in *Helvetië* vestigden, en dit gewest naar hun overste SWITTERT, *Zwitserland* noemden (2). Ondertusschen greep POPPO, de gezagvoerder in *Friesland*, even dapper, maar minder omzigtig en geduldig dan RADBOUD, weder naar het zwaard, in de hoop, dat KAREL MARTEL, die al zijne strijdkrachten behoefde, om het Rijk tegen de Saracenen te beschermen, hem in langen tijd niet zou komen bestrijden (3). Welke blijken de Friezen van hunnen afval gaven, is onzeker. De Frankische geschiedschrijvers beschuldigen hen slechts van trouwbreuk, en van wreede vijandelijkheden tegen de Franken (4). Eenigen willen, dat KAREL MARTEL, na de Saracenen beteugeld te hebben, op aansporing van WILLEBRORD, zich tegen de altijd hardnekkige en ongeloovige Friezen ten strijde toerustte; en dat deze hierop niet verzuimden, al hunne strijdmagt bijeen te brengen (5). Het is ook geenszins onwaarschijnlijk, dat de heerschzucht van den Frankischen Vorst, en de begeerte om de grenzen des Rijks uit te breiden, de ware redenen geweest zijn, welke hem aanspoorden, de Friezen te beoorloogen (6). Hoe dit zij, KAREL MARTEL besloot, als een ervaren veldheer, deze ontembare volken in het midden van hun eigen land aan te tasten. Met eene sterke en welbemande vloot stevende hij, vermoedelijk langs de kusten van het tegenwoordig *Holland*, naar dat gedeelte van *Friesland*, dat beoosten het *Vlie* ligt, en tot heden toe zijn ouden naam behouden heeft. De *Middelzee* scheidde toen *Oostergo* van *Westergo*, welke in dien tijd onder den naam van *Austrachia* en *Westrachia* bekend waren, en vóór het bedijken en aanslibben van dit groote binnenmeer, twee schiereilanden vormden. Hier ankerde de Frankische vloot, en KAREL zette,
734 waarschijnlijk op *Westergo*, zijne benden aan land. POPPO, overvallen van eene zijde,
of waar hij dit het minst vermoedde, was verrast, maar niet ontmoedigd; onverschrokken
736 tast hij den slagvaardigen vijand aan, en sterft den dood der helden. Met hem sneuvelt het grootste gedeelte zijner dapperen. De overwinning der Franken is beslist, en onder de Friezen, die al vlugtende in hunne bosschen en moerassen te vergeefs eene schuilplaats zoeken, wordt eene vreesselijke slagting aangerigt. Door niets belemmerd, stroopen de overwinnaars het land alom af, verwoesten de tempelen der afgoden, verbranden de gewijde bosschen, en dwingen de moedige Friezen de oppermagt der Franken te erkennen. Eerst toen keert het zegepralend leger, met rijken buit beladen, naar *Austrasië* terug (7).

(1) SCHOTANUS, *Fr. Hist.*, bl. 58. BENINGA, *Hist. v. Oost-Friesl.* bl. 55. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.*, D. I. bl. 317.

(2) BENINGA, t. a. p. bl. 57.

(3) PEYRONNET, *Hist. d. Francs*, T. III. Liv. 11. p. 175.

(4) FREDEGARIUS, c. 109.

(5) WINSEMIUS, *Chron. van Vriesl.* bl. 65.

(6) F. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 375.

(7) FREDEGARIUS, c. 109. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 65, 66. SCHOTANUS, *Fr. Hist.*, bl. 58.

ADGIL II overleefde deze nederlaag niet lang; immers wordt zijn dood tusschen zeven honderd zeven en dertig en zeven honderd negen en dertig gesteld. Benevens twee zonen, GONDEBALD en RADBOUD, die beiden na elkander in *Friesland* regeerden, worden hem nog twee dochters toegeschreven, De eene, KONOWELLA genaamd, was gehuwd met zekeren ADELBRIK, een man van groot aanzien en stamvader van het beroemde geslacht der *Adelen*, dat nog eeuwen later in *Friesland* vermaard geweest is. De andere dochter, SANDACILLA geheeten, zou de echtgenoote geweest zijn van WIGBERT, zoon van den beroemden WITEKIND (1). 737

De overwinning van KAREL MARTEL op de Friezen zal ongetwijfeld de Christelijke leer eenen weg tot het eigenlijke *Friesland* gebaand hebben, waar zij tot nog toe weinig ingang gevonden had. WILLEBRORD echter mogt er geene vrucht van inoogsten. Hij overleed den zesden van Slagtmaand zevenhonderd zeven en dertig, in den ouderdom van ruim tachtig jaren, en werd begraven in de abdij van *Epternach*, welke hij bij *Trier*, uit eene gift van IRMINA, dochter van DAGOBERT II, gesticht had (2). Niet eenparig is het oordeel over dezen beroemden Geloofsprediker, die het grootste gedeelte zijns levens aan *Nederland* wijdde en in *Nederland* heeft doorgebragt. Voorzeker was hij niet ongevoelig voor aardsche eer en wereldsche goederen. De weidsche titel van: *Aartsbisschop der Friezen*, hem te *Rome* door den Paus verleend, de aanzienlijke geschenken der Grooten aan de Kerk, doch die hij als zijn eigendom beschouwde, en de uitgestrekte bezittingen in *Noord-Braband*, *Holland*, *Gelderland* en *Utrecht*, welke hij grootendeels aan de abdij van *Epternach* vermaakte, strekken hiervan ten onmiskenbaren bewijze (3). Men bedenke echter, dat uitwendige luister, aanzien en vermogen,

---

VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 323—325, en de aldaar aangehaalde schrijvers. Sommigen zijn van meening, dat KAREL MARTEL, na den dood van RADBOUD, slechts éénmaal tegen de Friezen, en wel na het verslaan der Saracenen, is opgetrokken; en dat UBBO EMMIUS, door de verschillende tijdrekeningen der schrijvers misleid, twee togten gemaakt heeft van een. *Oudheden en Gestichten van Friesland*, D. II. bl. 393—396. In dit gevoelen deelen WAGENAAR, SJOERDS en anderen, die slechts van éénen, en wel van den laatstgenoemden veldtogt alleen melding maken.

(1) WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 67. SCHOTANUS, *Fr. Hist.*, bl. 58. De beuzeltaal van eenige schrijvers verdient geene wederlegging, welke nog van eenen derden zoon van ADGIL gewag maken, die wegens zijne uitstekende godsvrucht, PRIESTER JAN, of PAAP JAN genaamd werd, en, met een deel Friezen en Denen naar het Oosten vertrokken, het vermaarde en groote Rijk van PAAP JAN, of PRIESTER JAN zou gesticht hebben. Zie *Batavia Sacra*, D. I. bl. 526—529. *Oudheden en Gestichten van Friesland*, D. II. bl. 84—87, 349, waar deze fabel in al hare nietigheid ontleed wordt.

(2) J. DE BEKA, p. 10. *Batavia Sacra*, D. 1. bl. 86.

(3) Zie VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.*, D. I. bl. 314, 318—321, 325—331. WAGENAAR, D. I. bl. 378—382, vergeleken met W. HEDA, p. 27—31, bij welke schrijvers de bezittingen, door WILLEBRORD nagelaten, met name genoemd worden. Het grootste gedeelte dezer goederen werd in elf honderd zes en vijftig aan Graaf DIRK VI van *Holland* afgestaan. WAGENAAR, D. I. bl. 381.

737 in eenen geestelijke van dien tijd gevorderd werden, wilde hij zijn invloed en gezag onder bekeerden zoowel als onbekeerden bevestigen of verhoogen; en dat WILLEBRORD de rijke giften der Grooten, geschonken om hunne belangstelling in het Christelijk geloof te betoonen, tot het stichten of onderhouden van kerken, bedehuizen en godsdienstige inrigtingen bezigde. Even zoo vindt zijn eerbied voor het Hoofd der Kerk te *Rome*, wiens geestelijk oppergezag in hem eenen ijverigen verdediger vond, in den heerschenden geest dier tijden eene verontschuldiging; en er bestaan geene redenen, om te beweren, dat de uitbreiding der Pausselijke magt alleen het doel zijner prediking zou geweest zijn. Een hooger en edeler beginsel bezielde hem; en moge hij dikwijls meer ijver dan voorzigtigheid, meer moed dan wijze gematigdheid, meer volharding dan overredingskunst en menschenkennis aan den dag gelegd hebben, om zijne oogmerken te bereiken; moge hij zich niet boven de gebreken zijner eeuw verheven, en slechts spaarzame vruchten ingeoogst hebben van het zaad, dat hij uitstrooide, de nakomelingschap nogtans mag hare dankbare hulde den Man niet ontzeggen, die onverschrokken en onwrikbaar, tallooze gevaren, rampen en moeijelijkheden trotseerde, om het voorgeslacht tot de kennis eener betere godsvereering op te voeren, en door wiens pogingen de morgenschemering van eenen meer helderen dag over het in grove afgoderij gedompelde *Nederland* is aangebroken (1).

Het kerkelijk gebied van WILLEBRORD strekte zich over bijna geheel ons Vaderland uit; en onder hem werd niet slechts de grondslag van de geestelijke, maar ook door de giften van KAREL MARTEL (2), die van de wereldlijke heerschappij der Bisschoppen van *Utrecht* gelegd, welke zich in later tijd, zelfs met vuur en zwaard, steeds meer en meer uitbreidde. Aan den *Rijn*, en bijna in het midden van *Oud-Nederland* in eenen vruchtbaren grond gelegen, was *Utrecht*, de bakermat des Christendoms in onze gewesten, bijzonder gelukkig tot den zetel eens bisschops gekozen. Het was reeds eene stad van aanzienlijke uitgestrektheid en bevolking, in welke eenige handel en nijverheid bloeiden, »waar het bezoeken der markten de verspreiding der geloofsleer begunstigde; waar talrijke middelen van gemeenschap, zoo te water als te lande, zamenliepen, welke door de geloofspredikers in hunne reistogten konden gebruikt worden; waar de maatschappelijke toestand zich reeds had ontwikkeld, en inrigtingen bestonden, van oude herkomst, welke zich hadden gehandhaafd; waar eindelijk nog iets was overgebleven van die instellingen, eigen aan de steden van Romeinschen oorsprong; en welker betrekkingen tot de hoofdstad van *Germania secunda* nog niet geheel vergeten waren" (3).

(1) Verg. GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 76—79.

(2) Zie de giftbrieven bij W. HEDA, p. 28—31, VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 314, 318, en VAN MIERIS, *Groot Charterb. v. Holland*, D. I. bl. 1—4.

(3) VAN ASCH VAN WIJCK, *Oude Handelsverkeer van Utrecht*, bl. 157. Een merkwaardig overoud kaartje, voorstellende de stad en burg *Utrecht* in de VIIde Eeuw, wordt gevonden in het *Tijdschrift voor Geschiedenis, Oudheden en Statistiek van Utrecht*, bl. 499.

Slechts vier jaren na den dood van WILLEBRORD overleed KAREL MARTEL, meer afgemat 741
door zijne daden en veldslagen, dan door de jaren. Hij had sinds PEPIN, zeven en twintig jaren als Groothofmeijer geregeerd; en verdeelde op zijn sterfbed het bewind des Rijks, over welk hij na THEUDERIK IV, in zeven honderd zes en dertig gestorven, geen anderen Koning had aangesteld, onder zijne zonen, alsof hij er naar willekeur over beschikken konde. Den oudsten, KARLOMAN, viel *Austrasië* met *Zwaben* en *Thuringen*, den tweeden, PEPIN, *Neustrië*, *Bourgondië* en *Provence* ten deel. GRIFON, de jongste zoon, verkreeg slechts eenige graafschappen, welke hij echter eerlang genoodzaakt werd, aan zijne beide broeders af te staan (1). KARLOMAN heerschte onder den titel van: *Hertog en Prins der Franken*, zonder hooger magt te erkennen, en voor zich zelven, over de Austrasiërs; PEPIN daarentegen, vergenoegde zich met den titel van Groothofmeijer, en benoemde CHILDERIK III, uit het geslacht der Merovingiërs, tot naamkoning van *Neustrië* en *Bourgondië* (2). Het gezag was hetzelfde; de titel alleen verschilde.

Niet minder dan KAREL MARTEL bevorderden zijne opvolgers de uitbreiding der 742
Christelijke leer, en vonden in den vermaarden BONIFACIUS, Bisschop van *Ments*, den Apostel der Duitschers en Friezen, zoo als hij genoemd wordt, een man geschikt om dat doel te ondersteunen. Op bevel van KARLOMAN wijdde hij GREGORIUS, een Trierenaar, en, naar men wil, een achterkleinzoon van DAGOBERT II, tot opvolger van WILLEBRORD, wiens Bisschoppelijke zetel tot nu toe onvervuld was gebleven. Eenigen echter willen, dat BONIFACIUS zelf dien tot aan zijn dood bekleed heeft, en werkelijk staat hij op de gewone lijsten als de tweede, GREGORIUS als de derde Bisschop van *Utrecht* aangeteekend (3). Daarenboven wordt hij in twee brieven van PEPIN, uitdrukkelijk *Bisschop der stad Utrecht*, *Aartsbisschop en opziener van St. Maartenskerk* genoemd (4). Dit gevoelen echter is weder door anderen, op genoegzaam gezag, bestreden geworden, dewijl BONIFACIUS in eenen brief aan Paus STEFANUS, in welken hij de Utrechtsche Kerk tegen de aanmatigingen des Bisschops van *Keulen* verdedigt, berigt, dat hij op verzoek van KARLOMAN, eenen opvolger van WILLEBRORD benoemd heeft, terwijl hij zich zelven slechts als den *beschermer* of *voorstander* van het bisdom, door WILLEBRORD gesticht, doet voorkomen (5).

---

(1) FREDEGARIUS, c. 110, 111. p. 438. *App. ad Gesta Reg. Franc.* p. 572, 575, 576. PEYRONNET, *Hist. d. Francs.* T. III. *Liv.* 12. Ch. 1, 2, 3.

(2) Volgens de kronijk van *Fontanelle* was CHILDERIK III, de zoon van THEUDERIK IV. PEYRONNET, *Hist. d. Francs*, T. III. *Liv.* XII. p. 214.

(3) J. DE BEKA, p. 14, 19. HEDA, p. 33, 38. Conf. BUCHELIUS ad h. l. *Chron. de Traj.* p. 312, 313. *Chron. Tiel.* p. 21, 26. *Egmond Chron.* p. 11. not. 30. Ed. KLUIT.

(4) W. HEDA, p. 35—37.

(5) J. DE BEKA, p. 15. Zie dien brief vertaald bij VAN LOON, D. I. bl. 336, en VAN MIERIS, *Groot Charterb. van Holland*, D. I. bl. 4.

742 Om deze uiteenloopende gevoelens te vereffenen, vooronderstelt men, dat BONIFACIUS, op verzoek van KARLOMAN, wel voor het bestuur des Bisdoms gezorgd, maar echter aan niemand de eigenlijke Bisschoppelijke waardigheid zal opgedragen hebben. Hij zelf behield voor zich het oppergezag, doch stelde, omdat hij met eene algemeene zending naar *Duitschland* en het Frankische Rijk, door den Paus belast was, Koor-Bisschoppen aan, die in zijn afzijn, de kerkelijke zaken bestuurden, en onder welken benevens GREGORIUS, zekeren EOBAN genoemd wordt. Dewijl het bezit van twee Bisdommen door de kerkelijke wetten verboden werd, gelooft men, dat BONIFACIUS vóór zijn afstand van het bisdom van *Mentz*, wel de Utrechtsche Kerk verzorgd, maar eerst na dezen, den naam van Bisschop van *Utrecht* gevoerd heeft (1). Zeker is het, dat hij na WILLEBRORDS dood, de belangen der Nederlandsche Kerk met onvermoeiden ijver behartigde en bevorderde, ondanks de gedurige woelingen der Friezen en Saksers tegen het Frankische gezag.

Immers in of omtrent dezen tijd, vereenigden zich verschillende Duitsche volken, om de banden, hun door KAREL MARTEL omgeworpen, te verbreken. KARLOMAN en PEPIN vereenigden hierop hunne strijdkrachten, en noodzaakten de Beijeren, Alemannen en Saksers, weldra op nieuw tot onderwerping. Men had overwonnen, maar achtte zich
743 niet gewroken. KARLOMAN toog derhalve het volgende jaar tegen de Saksers te veld, doch dewijl THEUDERIK of DIRK, hun aanvoerder, in een verbond met de Friezen was
744 getreden, wachtte hij op de aankomst van PEPIN. De bondgenooten betwisten den Franken voet voor voet den grond, die alom een tooneel van verwoesting en ellende aanbiedt, maar moeten eindelijk zwichten. THEUDERIK, die te vergeefs in eene sterkte eene toevlugt zoekt, valt in de handen der overwinnaars, welke hem vergunnen den vrede te koopen, en hem naderhand, op zijn woord, in vrijheid stellen. Waarschijnlijk zijn de Friezen mede in dit vredeverbond begrepen geweest (2).

746 Te midden dezer overwinningen, besloot KARLOMAN, nog in den bloei der jaren, dapper en grootmoedig, even bemind en geacht door zijne onderdanen, als gevreesd door de omliggende volken, omgeven van eer en roem, onbekend met den tegenspoed, en wien geene hoop te leur gesteld had, noch eenig genot was geweigerd geworden, om vrijwillig van al den luister en grootheid der wereld afstand te doen, en levende zich binnen de eenzame muren van een klooster te begraven. De redenen, die hem tot dezen stap bewogen hebben, welke op nieuw de Frankische rijken onder één bestuur vereenigde, bepalen zich tot gissingen. Waarschijnlijk liepen godsdienstige en staatkundige inzigten te zamen, maar die ongetwijfeld zwaar moeten gewogen hebben, daar zij een gelukkig vorst en vader konden aansporen, om niet alleen zich zelven, maar ook zijne

(1) Verg. *Bat. Sacra*, D. I. bl. 196—205, 260, 448—450. GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederland*, D. I. bl. 99—102.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 403.

kinderen, van dien rang en dat aanzien te berooven, welke hij bekleedde en waarop zij aanspraak hadden (1). Men wil, en niet zonder grond, dat Paus ZACHARIAS, PEPIN en BONIFACIUS geen geringen invloed op dit besluit van KARLOMAN gehad hebben (2). »Gedreven door eene goddelijke liefde, en vurige begeerte naar een Hemelsch vaderland," zegt een oud schrijver, »deed KARLOMAN vrijwillig afstand van zijn Rijk en van zijne zonen, welke hij zijnen broeder PEPIN aanbeval. Daarop toog hij naar *Rome* en kwam aan de poort van den Heiligen Apostel PETRUS met vele zijner Rijksgrooten, en ontelbare geschenken, welke hij voor het graf van den Heiligen PETRUS nederlegde. Toen sneed hij zijne haarlokken af, en nam het gewaad eens geestelijken aan, op last van den Heiligen Paus ZACHARIAS, bij wien hij eenigen tijd vertoefde (3)." Hij had reeds vooraf op den berg *Soracte*, niet verre van *Rome*, een klooster gesticht, en bewoonde het met de monniken, die hem uit *Austrasië* gevolgd waren. Daarna echter, op raad van denzelfden Paus, begaf hij zich naar het klooster van den Heiligen BENEDICTUS, op den berg *Cassino*, waar hij zich aan het bestuur van den abt OPTAT onderwierp, en de kloostergeloften aflegde (4). 746

Door een zeldzamen zamenloop van omstandigheden, zag zich alzoo PEPIN, de tweede zoon van KAREL MARTEL, terwijl zijne beide broeders nog leefden, den eenigen erfgenaam zijns vaders. Hij schonk nu aan GRIFFO niet alleen de vrijheid weder, maar ook verscheidene graafschappen en rijke inkomsten, die echter den jeugdigen Vorst, welke op eene heerschappij aanspraak maakte, weinig bevredigden. Weldra wist hij zich een geduchten aanhang onder de Austrasiërs te verschaffen, en den Hertog der Saksers, den erfvijand der Franken, tot zijne belangen over te halen. Terwijl PEPIN de groote algemeene volksvergadering te *Duren*, in het land van *Gulik*, had bijeengeroepen, ontsnapte GRIFFO over den *Rijn*, gevolgd door een groot aantal der aanzienlijkste jongelieden, om aan den anderen oever dier rivier, den standaard des burgerkrijgs op te rigten. THEUDERIK, de Hertog van *Saksen*, zijner gelofte en staatkunde getrouw, kwam insgelijks aan, en kenmerkte zijnen togt door het vernielen van de bedehuizen der Christenen, daar hij alleen in het bisdom van BONIFACIUS, meer dan dertig kerken verbrandde. PEPIN hiervan verwittigd, snelde met zijne krijgsmagt over den *Rijn*, en vervolgde met de vereenigde strijdkrachten der Friezen en andere Duitsche volken, de Saksers, die alom verslagen of gevangen genomen werden. Veertig dagen achtereen wisselden moord, verdelging en roof elkander af in het geteisterde gewest; al de versterkte plaatsen werden ingenomen, de kasteelen onder den voet gehaald, en den Saksers bleef eindelijk 747

(1) PEYRONNET, *Hist. d. Francs,* T. III. *Liv.* XII. Ch. 6. p. 229–233.

(2) WAGENAAR, D. I. bl. 403. DEWEZ, T. II. p. 146. PEYRONNET, t. a. p. p. 232.

(3) *Chron. Moïssiac.* p. 636, aangehaald bij SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 373.

(4) FREDEGARIUS, c. 117. p. 459. *Gesta Reg. Franc.* p. 573. Verg. PEYRONNET, *Hist. d. Francs.* Tom. III. *Liv.* XII. p. 233—235.

749 niets anders overig, dan zich te onderwerpen, en den dood of slavernij, door het omhelzen van de Christelijke godsdienst, te ontgaan. THEUDERIK viel ten derdenmale in de handen der Franken, en GRIFFO vlugtte naar *Beijeren* (1).

PEPIN, thans in het gerust bezit van de grootste heerschappij der Christenheid, besloot te verwezenlijken, wat reeds sinds eene eeuw door de Groothofmeijers uit zijn geslacht, was voorbereid geworden. Onder goedkeuring der Frankische Rijksgrooten, en met toestemming des Apostolischen Stoels, welke verklaarde, dat men hem, die de Koninklijke magt reeds bezat, ook den Koninklijken titel niet behoorde te weigeren, werd
751 PEPIN *de Korte*, stouter of gelukkiger dan zijne voorzaten, op den eersten van Lentemaand zeven honderd een en vijftig, te *Soissons* op de groote volksvergadering, ten schild of ten troon verheven, en het volgende jaar door BONIFACIUS, die 's Pausen antwoord op den landdag met nadruk had doen gelden, tot Koning der Franken gezalfd. CHILDERIK III was reeds te *Saint-Omer* in het klooster van *Sithieu* opgesloten, waar hij in zeven honderd vijf en vijftig overleed. Met hem verdween het geslacht der Merovingiërs van het tooneel der wereld, dewijl ook zijn eenigste zoon THEUDERIK, in het lot des vaders deelde, en in het klooster van *Fontenelle* in *Normandië*, zijn leven wegkwijnde (2).

752 De gewigtige diensten door BONIFACIUS in deze groote staatsomwenteling bewezen, verschaften dien Kerkvoogd, in verhoogde mate, de gunst van PEPIN, welke hij steeds meer en meer verwierf, in het bijzonder toen hij den Vorst zijn bijstand leende, als deze zich gedrongen zag, de inkomsten van eenige Bisschoppen, ten behoeve der schatkist, te verminderen (3). PEPIN bleef niet in gebreken, zich aan BONIFACIUS erkentelijk te betoonen. Hij bevestigde niet alleen, bij twee opene brieven, de giften door zijne voorzaten aan de Utrechtsche kerk geschonken (4), maar deed ongetwijfeld zijnen invloed gelden, in den strijd over de onafhankelijkheid des Utrechtschen bisschopsstoels van dien van *Keulen*. HILDEGARIUS, Bisschop van *Keulen*, beweerde omstreeks dien tijd, dat het sticht van *Utrecht*, ofschoon door Paus ZACHARIAS in zeven honderd acht en veertig, aan het aartsbisdom van *Mentz* onderhoorig gemaakt, aan zijn bisdom was onderworpen, op grond van DAGOBERTS verordening bij de stichting van het kerkje ter

---

(1) FREDEGARIUS, c. 117. p. 459. *Gesta Reg. Franc.* p. 573. SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 374—376. PEYRONNET, *Hist. d. Franc.* T. III. *Liv.* XII. p. 236—246. WAGENAAR, D. I. bl. 404.

(2) FREDEGARIUS, c. 117. p. 459. *Gesta Resta Franc.* p. 574, 576. SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 376, 377. PEYRONNET, *Hist. d. Francs.* T. III. *Liv.* XII. p. 246—256.

(3) WAGENAAR, D. I. bl. 406.

(4) W. HEDA, p. 35—37. De eerste dezer brieven wordt door MABILLON voor onecht gehouden. De titel: *Rex Francorum*, in den tweeden brief aan PEPIN VAN HERSTAL gegeven, zal wel een schrijffeil zijn voor *Dux Francorum*. J. A. LEYDIS, *Lib.* III. c. 12, 13. F. VAN MIERIS, *Groot Charterboek van Holland*, D. I. bl. 5, 6. Leiden 1753.

eere van den Heiligen THOMAS, te *Utrecht* (1). Met ijver verdedigde BONIFACIUS de reg- 752
ten van zijnen zetel, en verklaarde, in eenen brief aan Paus STEFANUS III, dat de aanspraak der Keulsche Bisschoppen vervallen was, dewijl zij niet aan de verpligting voldaan hadden, op welke hun het regt op dit kerkje was afgestaan. »Zij hebben daaraan niet beantwoord." zegt hij. »Zij hebben het Evangelie, in en om *Utrecht* niet gepredikt; de Friezen niet tot het Christelijk geloof bekeerd, want deze zijn heidenen gebleven, tot dat Gods dienaar, de eerwaardige Paus SERGIUS, den Bisschop WILLEBRORD gezonden heeft, om bij het gemelde volk te prediken." Voorts meldt hij, dat WILLEBRORD het verwoeste kerkje van DAGOBERT geheel opgebouwd, de Christelijke leer onder de Friezen voortgeplant, en vóór zijn overlijden een Medebisschop heeft aangesteld, die sedert, gelijk wij reeds aanmerkten, op uitdrukkelijk bevel van KARLOMAN, door BONIFACIUS was inge- 753?
wijd (2). Om nog meer ingang bij den Paus te vinden, verzekert hij eindelijk, »dat de Keulsche Bisschop den stoel van den geloofsprediker WILLEBRORD onder zijn gebied wil trekken, om te beletten, dat de Bisschop, die het geloof onder de Friezen moet prediken, van den Roomschen stoel afhing." »Ik heb hem geantwoord," dus gaat BONIFACIUS voort, »dat ik het beter en voordeeliger oordeelde, dat het bevel van den Apostolischen stoel, de beschikking van Paus SERGIUS, en de zending van den eerwaardigen geloofsprediker WILLEBRORD behoorden onderhouden te worden, opdat er ook een Bisschoppelijke stoel, den Roomschen Paus onderworpen, opgerigt worde, ter bekeering der Friezen, van welke het grootste gedeelte tot nog toe ongeloovigen zijn, dan dat men acht geve op de vernielde grondslagen van een verwoest kerkje, door de heidenen verdorven en door der Bisschoppen achteloosheid verwaarloosd. Maar dit stemt hij niet toe (3)." Het is geheel onzeker, of en hoedanig dit geschil is beslist geworden. Waarschijnlijk echter heeft de Paus ten gevalle van PEPIN en ter gunste van zijnen vereerder BONIFACIUS, uitspraak gedaan (4). HILDEGARIUS sneuvelde kort daarna in eenen oorlog van PEPIN tegen de Saksers, die wederom afgevallen waren, doch bedwongen en tot eene jaarlijksche schatting van drie honderd paarden genoodzaakt werden (5). Welligt heeft de dood des Keulschen Bisschops een
einde aan het geschil gemaakt. Paus STEFANUS kwam vervolgens in *Frankenrijk*, om PEPIN 754
ten tweedenmale te kroonen, en 's Koning hulp tegen de Longobarden in te roepen. Vermoedelijk heeft hij toen het regt van BONIFACIUS, ten opzigte van het Utrechtsche bisdom, beslist. Zeker echter is het, dat sedert den dood van BONIFACIUS tot het jaar vijftien honderd negen en vijftig, de bisschoppelijke zetel van *Utrecht*, aan het aartsstift *Keulen* onderhoorig geweest is (6).

(1) Zie boven bl. 304.

(2) Zie boven bl. 335.

(3) Epist. BONIFACII, Ep. 97. p. 132. J. DE BEKA, p. 15. MIRAEI, *Codex Donat. piar.* T. I. c. 10. p. 13. VAN MIERIS, *Gr. Charterb.* D. I. bl. 4. Verg. *Chron. Tielense*, p. 23, 24.

(4) WAGENAAR, D. I. bl. 411. GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 103.

(5) FREDEGARIUS, c. 118.

(6) *Chron. de Traj.* p. 314. WAGENAAR, D. I. bl. 412.

754 Middelerwijl was de Friesche Koning of Hertog GONDEBALD, na een twaalfjarig bestuur, in zeven honderd negen en veertig overleden. Tegen alle tijdrekening aan heeft men beweerd, dat hij deel genomen heeft in den togt van KAREL *den Groote* tegen de Saracenen in *Spanje*, welke dertig jaren later voorviel (1). Daar hij slechts twee onmondige zonen naliet, werd de regering door de aanzienlijksten des lands, aan zijn broeder RADBOUD II opgedragen. Niet minder dan zijn grootvader en naamgenoot, was deze Vorst ingenomen tegen de leer der Christenen, en zoo men de verhalen der oude kronijkschrijveren geloof mag schenken, zou hij de beginselen van dien haat en afkeer reeds vroeg hebben ingezogen, aan het hof van den Deenschen Koning, zijn oom van moederszijde, alwaar hij sinds zijn negende jaar, verkeerd had. Ongetwijfeld kleefde hij de afgodendienst zijner vaderen ten sterkste aan, en trachtte die weder tot den vorigen bloei en luister op te voeren. De tempelen en afgodsbeelden werden, gelijk men wil, alomme opgerigt, en de aloude godsdienstplegtigheden moesten door alle Friezen, op straffe des doods, waargenomen worden. Zij die de Christelijke leer omhelsd hadden, geraakten om het leven, of verlieten, met verlies van ambten en waardigheden, het vaderland, om in het naburig *Frankenrijk* gelukkiger tijden af te wachten; en onder hen worden de RODMANS, de BOTNIA'S, de FORTEMANS en andere adellijke geslachten, met name opgenoemd (2).

Het vervolgen der Christenen, onder den tweeden RADBOUD, ontvlamde den heiligen ijver van BONIFACIUS. Ondanks zijne hoog geklommen jaren, ondanks de gevaren, die hem toefden, besloot hij de Friezen te bezoeken, de geloovigen te versterken of te bemoedigen, en de ongeloovigen te leeren en te bekeeren. Den laatsten tijd zijns levens had hij reeds geheel aan *Nederland* gewijd, om »daar, waar hij zijne prediking begonnen had, ook het loon voor zijnen arbeid te ontvangen." Drie jaren vóór zijn jongsten togt naar *Friesland*, had hij zijn verblijfte *Attingohem*, misschien het tegenwoordig *Achttienhoven*, aan de *Vecht*, gehouden, en op meer dan ééne plaats, ten Zuiden en Westen van het meer *Almari*, waarschijnlijk de *Zuiderzee*, met vrucht gepredikt. Eindelijk stak hij met ruim vijftig togtgenooten, naar het tegenwoordig of eigenlijke *Friesland* over, welk gedeelte des ouden Frieschen Rijks door RADBOUD beheerscht werd, en zich vermoedelijk van den Noorder *Rijnmond* tot aan de *Lauwers* uitstrekte (3). Aanvankelijk predikten hij en zijne medehelpers met het gunstigste gevolg;

---

(1) Occo SCARLENSIS, bl. 52. De schrandere UBBO EMMIUS zelfs vervalt in deze dwaling, door alles op Koning GONDEBALD toe te passen, wat betrekkelijk dien togt, van een persoon, welke denzelfden naam voerde, verhaald wordt. *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 63. Even zoo WESTENDORP in het *Jaarb. v. Groningen*, D. I. bl. 44. Verg. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 388—390.

(2) Occo SCARLENSIS, p. 52. WINSEMIUS, p. 69. Verg. UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 63, en SJOERDS, *Fr. Jaarb.*, D. I. bl. 391.

(3) Het later zoogenoemde *West-Friesland*, *Groningen* en *Oost-Friesland*, behoorde waarschijnlijk reeds te dien tijde aan het Frankische Rijk. Verg. WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.*, D. I. bl. 51.

duizenden ontvingen den doop, en vele kerken werden gesticht. Bij *Dokkum* had BONIFACIUS zijne tenten opgeslagen, en tegen Sakramentsdag, de nieuwlings gedoopten bescheiden, om het vormsel te ontvangen, toen op den vroegen morgen van dien dag, den vijfden van Zomermaand, eene groote menigte ongeloovige Friezen opdaagde. De gewapende bedienden, waarschijnlijk door PEPIN medegegeven, maakten zich ter verdediging vaardig, en een vreesselijk bloedbad ware onvermijdelijk geweest, indien niet de geloofsprediker de zijnen tot lijdzaamheid vermaand en bevolen had, de wapenen niet te gebruiken. » Na de ellende van dit leven," zoo sprak hij, » is de dood een welkome gast, en een begin der eeuwige vreugde." Noch 's grijsaards bevende stem, noch zijne eerbiedwekkende gestalte, noch zijne treffende woorden ontwapenen de woestelingen. Woedend vallen zij op hem aan, en hij sterft, met drie en vijftig der zijnen, den marteldood voor het Christelijk geloof. De roofzuchtige moordenaars stormen nu in de tenten, plunderen de schepen, en verstrooijen de boeken, van welke er nog drie in de abdij van *Fulda*, door BONIFACIUS gesticht, moeten bewaard worden (1). Wat aanleiding tot dit gruwelstuk gegeven heeft, is onzeker. Denkelijk afkeer van de Christelijke leer, aan welke men, door den dood van BONIFACIUS en de zijnen, tevens den doodsteek meende toe te brengen. Anderen willen het liever toegeschreven hebben aan haat tegen BONIFACIUS zelven, wegens zijne medewerking in de verheffing van PEPIN (2). Eenigen, echter, vermoeden, dat in den omtrek van *Dokkum*, een groot offerfeest gevierd werd, dewijl doorgaans de eerste zendelingen dergelijke gelegenheden waarnamen, om hunne oogmerken te bereiken, doch zich daarbij aan groot gevaar bloot stelden, en dat BONIFACIUS met de zijnen, door deze opgewonden offeraars is afgemaakt. (3). Gestrengelijk werd de dood van den geloofsprediker gewroken. De moordenaars, welke aan de handen der Christenen uit dien oord ontkwamen, werden genoegzaam allen van het leven beroofd, door een der Frankische bevelvoerders in *Friesland*, omtrent de *Eems*, welke met een deel krijgsvolk de *Lauwers* was overgetrokken, om de gepleegde wandaad te straffen. RADBOUD, die, niet ongegrond, aan den moord schuldig gehouden werd, vlugtte naar *Saksen*, en van daar naar *Jutland*, waar hij zich langen tijd heeft opgehouden. Intusschen werd het lijk van BONIFACIUS naar *Utrecht* vervoerd, en aldaar bijgezet; vervolgens uit het graf geligt, naar *Ments* overgebragt, en eindelijk, overeenkomstig 's mans uitdrukkelijke begeerte, in de abdij van *Fulda* begraven (4). De Engelsche geestelijken wijdden, op eene algemeene kerk- 754

(1) De afbeelding van een dezer boeken vindt men bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. I. bl. 345, en A. FOKKE, SIMONSZ., *Vaderl. Hist., vermakelijk voorgesteld*, D. I. bl. 207. Amst. 1809.

(2) BRANDT, *Hist. d. Reform.*, D. I. bl. 6, 7. Amst. 1671.

(3) WESTENDORP, *Jaarboek van en voor Groningen*, D. I. bl. 49.

(4) WILLIBALD, *Vita* BONIFACII, C. X. J. DE BEKA, p. 16. HEDA, p. 36. WINSEMIUS, *Chron. v. Friesl.*, bl. 70—72. UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist.*, *Lib.* IV, p. 60 en 61. SCHOTANUS, *Fr. Hist.*, bl. 59 en 60. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 260—265. VAN LOON, *Aloude Holl Hist.*,

754 vergadering, één dag aan zijne nagedachtenis, welke nog in de Roomsche kerk herdacht wordt; en de Christen Friezen rigtten op de plek waar hij viel, een klooster op, het eerste in *Friesland* beoosten het *Vlie*. Ook betoonden zij hunnen eerbied voor den grooten leeraar, door vele en rijke giften, aan de abdij van *Fulda* geschonken. *Dokkum* bleef tot aan de tijden der hervorming een bedevaartsoord, waar duizenden menschen jaarlijks henen togen, om de overblijfselen van den Martelaar, hier bewaard, te bezoeken (1).

Bijna veertig jaren had BONIFACIUS, bij zijn' doop WINFRID genaamd, met onverdoofbaren ijver in *Nederland* de Christelijke leer verkondigd. Even als WILLEBRORD, uit Saksisch bloed ontsproten, en in *Engeland* geboren, had hij reeds vroeg het kloosterleven omhelsd. Op zijn dertigste jaar tot Priester gewijd, gevoelde hij zich opgewekt, om den ongeloovigen het Evangelie te prediken, en begaf zich, omstreeks zeven honderd zeventien, naar onze gewesten, waar hij zich eenigen tijd te *Wijk bij Duurstede* ophield. Naar *Utrecht* teruggekeerd, poogde hij, doch te vergeefs, van den Frieschen Koning RADBOUD, toen in krijg met KAREL MARTEL, vrijheid te verwerven, om in zijne staten het Christelijk geloof te verkondigen. Hierdoor ontmoedigd, vertrok hij wederom naar zijn vaderland en klooster, doch niet bestemd, om een stil en werkeloos leven te leiden, begaf hij zich kort daarop naar *Rome*, alwaar hem van Paus GREGORIUS II uitgebreide volmagt verleend werd, om als zendeling van den Apostolischen stoel, de ongeloovigen in *Duitschland*, onder welke ongetwijfeld ook de Friezen begrepen zijn geweest, te bekeeren, de Christenen te versterken, en over het gedrag der geestelijken een wakend oog te houden. Hij trok nu predikende en vermanende door *Tirol*, *Beijeren* en *Thuringen* naar *Frankenrijk*, waar het berigt van den dood van RADBOUD, dien onverzoenlijken vijand der Christenen, hem met hernieuwden ijver bezielde, om het geloof onder de Friezen te verspreiden. Hij voer den *Rijn* af naar *Utrecht*, en werd door WILLEBRORD met vreugde ontvangen, wien hij drie jaren in de bisschoppelijke bediening ondersteunde. Velen werden door hem, bovenal in *West-Friesland*, gedoopt, en alom de Heidensche tempels door Christen kerken en bedehuizen vervangen. WILLEBRORD wenschte hem, uit hoofde zijner uitstekende verdiensten, tot zijnen opvolger op den Frieschen bisschops-zetel in te wijden, doch WINFRID wees dit van de hand, zich voornamelijk beroepende op zijne pauselijke zending, om *Duitschland* te bekeeren. Hierop trok hij tot aan de *Elbe* door, en het gunstigste gevolg bekroonde zijne on-

---

D. I. bl. 342—346. WAGENAAR, D. I. bl. 413—417. Over den sterftijd van BONIFACIUS is eenig verschil. Men schijnt dien tusschen 752—755, en wel in 754, te moeten bepalen. HEDA, p. 36.

(1) WAGENAAR, D. I. bl. 417. WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.*, D. I. bl. 50. De Reliquien van BONIFACIUS, tot aan de Hervorming te *Dokkum* bewaard, bestonden, volgens WESTENDORP, behalve uit eenige overblijfselen van zijn lijk, uit een door hem geschreven Grieksch Testament, vijf door hem in steenen veranderde brooden (?), zijnen zilveren drinkbeker, zijne bisschoppelijke kleeding, de teekenen zijner kerkelijke waardigheid, en meer andere dingen.

vermoeide en gevaarlijke pogingen. Naar *Rome* ontboden, werd hij in zeven honderd 754
drie en twintig, onder den naam van BONIFACIUS, tot Bisschop verheven, ofschoon hem geen bepaalde zetel werd aangewezen. Met brieven van voorschrijving, niet alleen aan de geestelijkheid, maar ook aan Vorsten en aanzienlijken teruggezonden, werd hij door KAREL MARTEL, wien hij bijzonder was aanbevolen, gunstig ontvangen, en onder de magtige bescherming van dezen Vorst, bevorderde hij niet minder de belangen van den Roomschen stoel, dan die van het Christelijk geloof. Onder de gunstbewijzen, met welke de Pausen hem overlaadden, was niet het geringste de verheffing van het bisdom van *Ments*, hem in zeven honderd zeven en dertig door KAREL MARTEL geschonken, tot eenen aartsbisschoppelijken zetel, dewijl deze verheven rang, de schier onbeperkte magt verhoogde, met welke hij de Duitsche en Nederlandsche kerk beheerschte. Welken invloed hij sinds dien tijd op den loop van de groote gebeurtenissen der wereld gehad heeft, hebben wij reeds gezien (1).

Uiteenloopend is het karakter van BONIFACIUS beoordeeld geworden. Trotschheid, heerschzucht, blinde ijver voor het gezag van den Roomschen stoel en bemoeizucht, werpen eene donkere schaduw op den verlichtsten, welsprekendsten en geleerdsten geloofsverkondiger zijner eeuw. De zorg voor eigen belang en eigen verheffing, hem teregt te laste gelegd, is niet onverklaarbaar in den man, die, meer dan iemand zijner tijdgenooten, met onophoudelijk gevaar en zelfopoffering, de leer, welke hij voor Goddelijk erkende, predikte, wiens verdiensten door allen geroemd en geprezen werden, en die zich zelven, meer dan anderen, geregtigd konde achten, om lof, eer en giften te ontvangen, in eenen tijd toen de eischen der geestelijkheid zelfs aanmoediging vonden bij Vorsten en leeken (2). Men heeft hem van het jagen naar Vorstengunst beschuldigd, doch niet begrepen, dat hij de magtige ondersteuning der Grooten behoefde, om het doel zijner zending en onvermoeide pogingen te bereiken. Zijn voorbeeldige ijver, zijne onverpoosde werkzaamheid, zijne zucht naar kennis, zijn onverwrikte moed in het bestrijden van het zedebederf, de onkunde, de boosheid en dwaalbegrippen, zoowel der geestelijkheid als der ongeloovigen, wegen, naar ons oordeel, ruim op tegen zijne gebreken en dwalingen (3).

Groot waren de diensten van BONIFACIUS, aan de kerk in *Nederland* bewezen, en zij bleven lang in dankbare nagedachtenis. Met smart zag men in *Utrecht* het vervoeren van zijn lijk naar *Fulda*, en later werd te zijner eere de St. Salvators kerk aldaar naar

---

(1) Uitvoeriger berigten over BONIFACIUS vindt men bij WILLIBALDUS, *Vita* BONIFACII in H. CANISII *Lect. Ant.* T. II. P. I. J. DE BEKA, p. 14—19. HEDA, p. 33—38. *Batavia Sacra*, D. I., bl. 207—400. GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.*, D. I. bl. 81—109.

(2) Zie GLASIUS, t. a. p. bl. 94.

(3) G. BRANDT, *Hist. d. Reformatie*, D. I. bl. 3—5. WAGENAAR, D. I. bl. 386—402. MOSHEIM, *Kerk. Gesch.*, D. III. bl. 83—85, Amst. 1776. GLASIUS, *Gesch. d. Chr. Kerk in de Nederl.*, D. I. bl. 93—97.

754 zijnen naam genoemd, terwijl men elders den grooten leeraar huldigde, door kerken en gestichten, aan zijne vrienden en togtgenooten toe te wijden (1). Vóór zijnen dood had hij de zorg van het Utrechtsche bisdom aan GREGORIUS opgedragen, die, zoo hij niet eigenlijk als Bisschop is gewijd, hetgeen door velen betwijfeld wordt, althans het bisschoppelijk gezag in handen gehad heeft, en door de oude kronijkschrijvers als derden Bisschop van *Utrecht* genoemd wordt (2). BONIFACIUS had reeds vroeg zijnen voortreffelijken aanleg ontdekt, hem zijne vriendschap geschonken, en op eenige zijner reizen medegenomen. Tot abt in de abdij van *Utrecht* aangesteld, had GREGORIUS aldaar een groot getal aanzienlijke jongelingen, uit verschillende gewesten, om zich verzameld, die hij met de teederheid eens vaders beminde, en met al den ijver eens leeraars onderrigtte. Velen dezer leerlingen, en onder anderen de Friesche LUDGER, stegen naderhand tot bisschoppelijke waardigheden op, of kenmerkten zich door uitstekende bekwaamheden en geleerdheid. GREGORIUS zelf was, voor zijnen tijd, een uitmuntend redenaar, wiens deugden en verdiensten de keuze van BONIFACIUS wettigden, toen deze Kerkvoogd hem het bestuur des Utrechtschen bisdoms opdroeg. Tot een voorbeeld van zijne Christelijke liefde en vergevingsgezindheid, verhaalt men, dat hij niet alleen den moordenaren zijner beide broeders vergiffenis schonk, maar zelfs hun weldoener en raadgever werd. In vereeniging met den Koor-Bisschop ALUBERT, was hij, na den dood van BONIFACIUS, onvermoeid werkzaam, om den nog ongeloovigen Friezen het Evangelie te verkondigen, en zond andere geestelijken, waaronder vele zijner eigene kweekelingen, uit, om ook elders, door prediking, de uitbreiding der Christelijke leer te bevorderen. LEBUINUS of LIAFWIN, uit *Engeland* herwaarts gekomen, vertrok, tot dit doel, met MARCELLINUS en WINIBALD, op zijnen last, naar *Overijssel* (3).

Utrecht was sinds WILLEBRORD het middelpunt geweest, van waar de Christen zendelingen zich door alle deelen van *Noord-Nederland* verspreid hadden. Door de gelukkige ligging dier oude en vermaarde stad, hare sterkte en betrekking tot geheel *Friesland*, was zij, toen de inwijding van WILLEBRORD aan Paus SERGIUS werd voorgesteld, niet slechts tot zetel van eenen Bisschop, maar aanvankelijk zelfs tot dien eens Aartsbisschops, tot eene hoofdplaats bestemd, aan wier gebied, bij verdere uitbreiding der Christelijke leer in het land der Friezen, andere geestelijke zetels onderworpen zouden zijn (4). »Het denkbeeld, hetwelk zich later ontwikkelde;" zegt een geleerd schrij-

(1) GLASIUS, t. a. p. bl. 104, 105.

(2) J. DE BEKA, p. 19, 20. HEDA, p. 38. *Chron. d. Traj.*, p. 313. *Chron. Tiel.* p. 26. J. A. LEYDIS, *Lib.* IV. c. 14, p. 63. GLASIUS, t. a. p. bl. 110.

(3) J. DE BEKA, p. 20. HEDA, p. 38. *Chron. d. Traj.*, p. 314. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 452—456. GLASIUS, t. a. p. bl. 110, 111.

(4) In den giftbrief van KAREL, bij HEDA, p. 28, en VAN MIERIS, *Groot. Charterb. v. Holland*, D. I. bl. 1, wordt WILLEBRORD aartsbisschop genoemd.

ver, »was dus, reeds bij die eerste benoeming, gevormd; het aankweeken, namelijk, 758
van eene geestelijkheid, uit inboorlingen bestaande, door de afstammelingen hunner oude land- en bondgenooten, de Angelsaksen, opgeleid, om het nog magtige volkenverbond der Saksers en Friezen tot het Christelijke geloof te doen overgaan; — een denkbeeld, welk KAREL *de Groote* eerst eene eeuw later ten uitvoer bragt, toen hij tot de eerste bisdommen in het overwonnen land der Saksers, Friezen benoemde, die te *Utrecht* in de letteroefeningen en wetenschappen onderwezen, en tot den geestelijken stand opgeleid waren. Er was dus in dat denkbeeld iets groots en stelselmatigs; de Christenbanier, tegen het Noordsche heidendom opgeheven, drong voort, ondersteund door de Frankische magt, en *Utrecht* werd tot het punt gekozen, waar zij geplant werd (1).”

Deze banier moest weldra weder opgeheven worden, toen de vrijheidlievende en ontembare Saksers zich op nieuw tegen de gehate Frankische overheersching verzetteden, de opgelegde schatting weigerden te voldoen, en de toegangen en vestingen huns lands door eene talrijke krijgsmagt versterkten. Ondanks eene hardnekkige verdediging, werden zij andermaal door PEPIN, die met een magtig heir hun land inrukte, bedwongen, en weder tot de jaarlijksche opbrengst in paarden genoodzaakt. Thans wendde de zegevierende Koning der Franken zijne wapenen tegen WAIFAR, den Hertog van *Aquitanië*, bij wien GRIFFO, die steeds voor de ijverzucht zijns broeders vreesde, gevlugt was en eene schuilplaats had gevonden. WAIFAR werd verslagen en viel, even als GRIFFO, door de hand 768
eens moordenaars (2).

PEPIN overleed in hetzelfde jaar, op den achttienden of vier en twintigsten van Herfstmaand, in den ouderdom van vier en vijftig jaren, nadat hij weinig dagen te voren, zijn magtig en welbevestigd Rijk, onder zijne beide zonen, KAREL en KARLOMAN, met toestemming der Frankische Grooten, verdeeld had (3). Het gebied van KAREL strekte zich uit van *Friesland* tot aan de *Pyreneën*, dwars door een gedeelte van *Austrasië*, *Neustrië* en *Aquitanië*; dat van KARLOMAN, van *Zwaben* en den *Rijn* tot aan den Zeeboezem van *Marseille*, en omvatte den *Elzas*, *Zwitserland*, *Bourgogne* en *Provence* (4).

(1) VAN ASCH VAN WIJCK, *Geschiedk. Besch.* enz., bl. 133, 134. *Over de Instellingen van hooger onderwijs in* Utrecht, vóór 1636, bl. 20, 21. Utr. 1836. Verg. hierboven, bl. 334.

(2) FREDEGARIUS, c. 118, 124, 126, 130, 134, 135.

(3) FREDEGARIUS, c. 136, 137. EINHARDI *Vita* KAROLI MAGNI, c. 3. p. 20 Hanoverae 1829.

(4) SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 414. Verg. DEWEZ, *Hist. de la Belg.* T. II. pag. 151. Note *b*.

DERDE HOOFDSTUK.

VAN

KAREL DEN GROOTE

TOT OP DE

ERFELIJKHEID DER GROOTE LEENEN IN NEDERLAND.

VAN HET JAAR 768—900.

De Rijksverdeeling van PEPIN leverde eene bron op van oneenigheden tusschen zijne beide opvolgers, die slechts met den dood van KARLOMAN, op den vierden van Wintermaand, zeven honderd een en zeventig, eindigden. De voornaamste Frankische Grooten erkenden hierop KAREL voor eenig Opperhoofd der Frankische heerschappij; en GILBER-
771 GA, de weduwe van KARLOMAN, met hare kinderen, zag zich gedrongen naar DIEDERIK, Koning van *Lombardije*, te vlugten. Later vielen zij in de handen van KAREL, en het diepe stilzwijgen der Geschiedschrijvers over het lot dezer ongelukkigen, werpt een ongunstig vermoeden op het gedrag van den Koning der Franken, met betrekking tot zijne neven, wier erfstaten hij onregtvaardig aan zijn Rijk getrokken had (1).

Onder de veelvuldige oorlogen, door wier gelukkige beslissing, de grenzen van dit Rijk zich ten laatste van de *Pyreneën* tot aan de *Oostzee*, en van den *Atlantischen Oceaan* tot aan het *Karpatische gebergte* uitstrekten, behoort in het bijzonder de langdurige krijg van KAREL tegen de Saksers, tot onze Geschiedenis, dewijl de Nederlandsche gewesten, deels regtstreeks, deels van ter zijde, er ingewikkeld geweest zijn.

De Saksers besloegen in dezen tijd de landen ten Noorden en Oosten van de *Wezer* tot aan de *Oostzee;* hunne grenzen aan de andere zijden, zijn moeijelijk te bepalen, doch schijnen zich tot aan den *Rijn* zelfs uitgestrekt te hebben. Zij waren in drie hoofdstammen, in Oostfalingers aan gene zijde, in Westfalingers aan deze zijde der *Wezer*, en in Angariërs verdeeld, en niet aan éénen beheerscher, maar bijna aan zoo vele Opperhoofden of Koningen onderworpen, als zij bijzondere gewesten, of zelfs dorpen telden (2). Jaarlijks had aan de oevers van de *Wezer*, een algemeene landdag plaats, op welken de belangen van den gemeenschappelijken staat behandeld werden. Op eene dezer vergaderingen, waarschijnlijk in zeven honderd twee en zeventig, verscheen de

(1) SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 421, 430.

(2) *Poetae Saxonici Annales* CAROLI MAGNI. Lib. I. vs. 40. p. 136, aangehaald bij SISMONDI, t. a. p. p. 422.

Geloofsverkondiger LEBUINUS, welke destijds met ijver in de omstreken van *Deventer* predikte, bij welke plaats door hem eene kapel gesticht was. Vrijmoedig sprak hij de Saksische Grooten aan, vermaande hen tot boete en bekeering, en voorspelde de naderende komst van den magtigsten Koning van het Westen, die hun land te vuur en te zwaard verwoesten, en hun volk verdelgen zoude, om de beleedigde Godheid te wreken, indien zij aan zijne prediking geen gehoor gaven (1). De ongeroepen boetprediker ware het slagtoffer zijner bedreigingen geworden, indien niet een aanzienlijk grijsaard hem in bescherming genomen, en zijne vergramde landgenooten vermaand had, den Godsgezant ongemoeid te laten, om zich niet de bedreigde straffen op den hals te halen. Men liet hem ongemoeid vertrekken, doch verbrandde kort daarna zijne kapel, en vermoordde de Christenen, die er zich in bevonden. Later bouwde hij haar wederom op, en is er in begraven. De groote kerk van *Deventer* werd hem toegewijd, en hij zelf tot Beschermheilig van deze stad aangenomen, alwaar zijne overblijfselen nog na de kerkhervorming, zijn bewaard geworden (2). 772

Intusschen waren de Frankische Grooten, onder het voorzitterschap van KAREL, te *Worms* bijeengekomen, en besloten de Saksers, vermoedelijk wegens het vermoorden der Christenen te *Deventer*, door kracht van wapenen te bedwingen. Onverwijld voerde KAREL zijn leger in hun gebied, en dood en verwoesting volgden zijne schreden. De vesting *Ehresburg* viel hem in handen, en hunne IRMENSUL (HERMANSÄULE?) werd omvergehaald (3). Voortrukkende, rigtte hij nabij het tegenwoordige *Osnabruck*, eene vreesselijke slagting aan onder de vijanden, wier ellendig overschot over de *Wezer* vlugtte, en tot vernieuwde onderwerping genoodzaakt werd (4). Naauwelijks echter verwittigd, dat de Veroveraar elders in eenen grooten krijg was gewikkeld, grepen de Saksers de wapenen weder op, en hervatten hunne strooptogten. WITEKIND, een hunner Koningen of Hertogen, die met RADBOUD II, na de overwinning der Franken, in *Denemarken* gevlugt was, spoorde hen tot den opstand aan. *Hessenland* werd weldra een prooi der vlammen en van het zwaard, terwijl WITEKIND zelf, aangedreven, zoo men wil, door RADBOUD II, met eene groote heirmagt in *Friesland* rukte (5). Het getal der Christenen was hier aanmerkelijk vermeerderd, sinds de komst van WILLEHAD, een Engelsch Priester, welke onmiddellijk na den dood van BONIFACIUS, te *Dokkum* zijne prediking begonnen had. Vele 774

(1) HUGBALDUS, *Vita* LEBUINI, in *Batavia Sacra*, D. I. bl. 475.

(2) *Batavia Sacra*, D. I. bl. 475—483. REVIUS, *Daventria Illustrata*, *Lib.* I. p. 10—12. L. B. 1651.

(3) Men houdt deze *Irmensul*, voor eene *zuil* of ook wel voor een grooten ouden boom, aan HERMAN, den bevrijder van *Duitschland*, gewijd, bij welken de landdagen gehouden werden, dat is, de Heirmannen of aanvoerders te zamen kwamen, om met elkander te raadplegen. KARELS doel met de omverwerping was, volgens BILDERDIJK, alleen om den Saksers te toonen, dat zij geen eigen bestuur hadden, maar aan hem onderworpen waren. D. I. bl. 294.

(4) EINHARDI *Annales ad annum* 772, p. 201.

(5) SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 61.

774 jonge lieden, uit de aanzienlijkste en edelste geslachten, waren door hem in de Christelijke leer onderwezen, vele afgevallenen tot het geloof teruggebragt, en eenige nieuwbekeerden gedoopt geworden (1). Kort vóór den inval van WITEKIND, had hij *Friesland* verlaten, waar thans de Christenen door de Saksers schrikkelijk vervolgd, en tot omhelzing der oude godendienst gedwongen werden. De Christen geloofsverkondigers vlugtten, en onder hen de beroemde LUDGER, een Friesch edelman, en zoo men meent, te *Wierum* in *Oostergo* geboren. Door zijne ouders reeds vroeg tot de geestelijke dienst bestemd, genoot hij het onderwijs van GREGORIUS, en vervolgens dat van den beroemden ALCUIN te *York*. Wegens eenen twist, aldaar tusschen de Engelschen en Friezen ontstaan, was hij naar *Utrecht* vertrokken, en van daar naar *Overijssel* gezonden, om den Saksers, welke toen dat gewest bewoonden, het geloof te verkondigen. Na eenigen tijd begaf hij zich naar *Friesland*, en had reeds zeven jaren lang met onvermoeiden ijver en gewenschten voortgang in de omstreken van *Dokkum* gepredikt, toen hij met zijne beide broeders, HILDEGRIM en GERBERT, voor de vervolging van WITEKIND, naar *Italië* vlugtte, en zich eene poos in de abdij te *Monte-Cassino* heeft opgehouden, waarin DITMAR, ook een geboren Fries, toen als abt het bestuur had (2).

Middelerwijl had KAREL *de Groote*, verwittigd van de geweldenarijen der Saksers in *Friesland*, eenige benden afgezonden, om hieraan perken te stellen. Hij zelf trok in
775 de lente van het volgende jaar met eene groote heirmagt over den *Rijn*, nam de Saksische vesting *Siegesburg* in, versterkte *Ehresburg*, en drong in *Friesland* door. Men wil, dat hij RADBOUD II in twee veldslagen overwon, en dien Vorst noodzaakte het land te verlaten en aan hem af te staan (3). RADBOUD zou toen weder naar *Denemarken* gevlugt, of derwaarts door KAREL in ballingschap gezonden zijn (4). Eenige schrijvers echter beweren, dat de Friesche Vorst met zijne gemalin AMARRA, eene dochter van den Koning der Hunnen, weder in onze gewesten is teruggekomen, het Christen geloof, door de vermaningen van ADALBERTUS, aangenomen heeft, en te *Egmond* begraven is. Hij zou twee zonen, GONDEBALD en GERBRAND, hebben nagelaten. GONDEBALD zou eenige goederen, in het tegenwoordig *Holland*, van de Franken als een leen bezeten hebben, en grootvader geweest zijn van GEROLF, den broeder van WALGER, graaf van *Teisterband*. GERBRAND zou de heerlijkheid van *Egmond* behoord hebben, en hij stamvader der Hee-

(1) UBBO EMMIUS, *Rer. Frisic. Hist. Lib.* IV. p. 61. SCHOTANUS, t. a. p. bl. 60. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 437, 438.

(2) UBBO EMMIUS, l. c. p. 63. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 567. GLASIUS, *Gesch. d. Chr. Kerk in Nederl.*, D. I. bl. 116.

(3) OCCO SCARLENSIS, bl. 54. Verg. WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 56.

(4) SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 61. UBBO EMMIUS, *Rer. Frisic. Hist. Lib.* IV. p. 63, 65.

ren van dien naam geweest zijn (1). Dit alles echter steunt op losse gronden. UBBO EMMIUS 775
meent derhalve, dat, indien het geene fabel is, de nakomelingen van RADBOUD in de landen over (bewesten) het *Vlie* het gebied gevoerd hebben, en de graven van *Egmond* van hen afkomstig zijn; dat zij met de Noormannen in hun vaderland zijn teruggekeerd, en, na het omhelzen van de Christelijke godsdienst, hunne vaderlijke bezittingen, voor een gedeelte, herkregen hadden. Dit, voegt hij er bij, kan althans met waarschijnlijkheid van hem gezegd worden, die onder KAREL *den Eenvoudige* tegen den Noorman ROLLO voor de vrijheid des Vaderlands gestreden heeft (2). Zeker is het, dat de Koninklijke waardigheid der Friesche Vorsten, zoo zij toen nog aanwezig was, met RADBOUD II geheel vernietigd is, en *Friesland* sedert door graven of landvoogden, in naam des Frankischen Konings, is bestuurd geworden (3).

Nadat KAREL *de Groote* de Friezen aan zijne heerschappij afhankelijk gemaakt had, zette hij zijn krijgstogt tegende Saksers voort. Een goed deel Friezen, ongetwijfeld verbitterd op de Saksers, wegens de geleden mishandelingen, vergezelde hem. Aan de oevers van de *Wezer*, bij *Brunesberg*, trof hij de vijanden aan, om hem den overtogt dier rivier te betwisten. Zij werden geslagen en op de vlugt gedreven, waardoor de Franken ongehinderd de *Wezer* overtrokken. De Saksers onderwierpen zich, legden den eed van getrouwheid af, en zonden gijzelaars aan den Overwinnaar. In het midden van den nacht overrompelden de Westfaalsche Saksers echter een gedeelte van het Frankische heir, dat zich aan den linker oever der *Wezer* gelegerd had, en rigtten er een groot bloedbad aan, vóór dat de Franken zich vereenigen en hen verdrijven konden. KAREL, die kort daarop aankwam, vervolgde hen op hunnen terugtogt, versloeg er velen en dwong hen, zich op dezelfde voorwaarden als de overige Saksers, te onderwerpen (4).

Onlusten in *Lombardye* noodzaakten KAREL in het volgende jaar zijne wapenen derwaarts te rigten. De Saksers, onder welke WITEKIND de zucht naar oorlog, de liefde 776
tot vrijheid, en den afkeer voor het Christelijk geloof en de Franken, wist levendig te houden, maakten zich deze gelegenheid ten nutte, om het gehate juk af te werpen. Indien men een oud Saksisch dichter gelooven mag, was op den laatsten rijksdag der Franken een besluit genomen, niet te rusten, vóór dat de Saksers bekeerd, of ten eenenmale uitgeroeid waren (5); en zeer juist heeft de Geschiedschrijver GAILLARD opgemerkt,

---

(1) HAGMONIUS, in RADBODO II. Vergeleken met C. BOKKENBERG, *Hist. et Genealogia Egmond*, p. 1—2, L. B. 1589, en *Oudheden en Gestichten van Friesland*, D. II. bl. 400. J. VAN LEYDEN, in zijne *Kronijk der abten van Egmond*, meldt van dit alles geen woord.

(2) *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 65.

(3) OCCO SCARLENSIS. bl. 54. WINSEMIUS, *Chron. van Friesl.* bl. 73. BENINGA, *Hist. v. Oost-Friesl.* bl. 59. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 406.

(4) SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 432, 433, en de aldaar aangehaalde Schrijvers.

(5) *Poeta Saxo, Lib.* I. vs. 186—190, aangehaald bij SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 435.

776 dat KAREL *de Groote* deze volken wilde onderwerpen om hen te bekeeren, en hen bekeeren om hen te onderwerpen (1). In de lente van zeven honderd zes en zeventig verrasten de Saksers het kasteel *Ehresburg*, doch stieten het hoofd voor de sterkte *Siegesburg*, insgelijks door de Franken bezet. KAREL vond zijn leger op het Meiveld te *Worms* bijeen, viel onmiddellijk in het vijandelijk gebied, en drong overwinnende tot aan de *Lippe* door. In eene vlakte, wegens de overwinning van HERMAN op VARUS, *Winfeldt* genoemd, versloeg hij de Saksers, die nu, geheel ontmoedigd, om genade smeekten, zich lieten doopen, en op nieuw gijzelaars aanboden. KAREL herstelde het slot *Ehresburg*, en bouwde een ander aan de *Lippe*, waarop hij zijn leger naar den *Rijn* terugvoerde, en zich in de lente des volgenden jaars naar *Nijmegen* begaf, alwaar hij het paaschfeest vierde (2).

777 Bijzonder schijnt KAREL de vruchtbare en aangename omstreken van deze stad bemind te hebben. Aan de oevers van de *Waal*, in een bekoorlijk oord, had hij een prachtig hof gebouwd, en was dikwerf gewoon aldaar een groot gedeelte van den winter en het voorjaar door te brengen (3). Hier teekende hij op den zevenden van Zomermaand des genoemden jaars, eenen giftbrief, ten behoeve der St. Maartens Kerk te *Utrecht* (4). Eenigen tijd te voren, had hij de giften, door zijne voorzaten aan de Utrechtsche Kerk gedaan, te *Aken*, bij een' openbaren brief, terwijl GREGORIUS nog het bisdom bestuurde, bevestigd (5).

Deze uitmuntende geestelijke, hoewel in de laatste jaren zijns levens geheel verlamd, had echter steeds getrouw zijne herderlijke pligten vervuld. Men verzekert, dat hij zich kort vóór zijn dood, naar de St. Salvators kerk deed dragen, en voor het altaar den vijf en twintigsten van Oogstmaand, zeven honderd zes en zeventig, in den ouderdom van zeventig jaren, bezweek (6). Hij werd door ALBRIK of ALBERTUS opgevolgd, die waarschijnlijk te *York* geboren was, en zich aan de beroemde school dier stad, op de wetenschappen had toegelegd. In *Utrecht* gekomen, werd hij tot Kanonik verheven, en ondersteunde GREGORIUS in het bestuur des bisdoms. Even onzeker is het jaar waarin hij de Bisschoppelijke waardigheid, tot welke hij te *Keulen* werd ingewijd, aan-

(1) DEWEZ, *Hist. de la Belg.* T. II. p. 155.

(2) EINHARDI *Annales*, p. 203. *Annal. Loiseliani* ad annum 776 apud WAGENAAR, D. I. bl. 420. et SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 435.

(3) EINHARDI *Vita* KAROLI MAGNI, c. 17. p. 35. *Chron v. Nijmegen*, bl. 46, 47.

(4) Zie dien brief bij HEDA, p. 41. V. MIERIS, *Gr. Charterb. v. Holl.* D. I. bl. 7. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 4, en *Aloude Regeeringswijze van Holland*, D. II. bl. 156. Leiden 1744.

(5) HEDA, p. 39. V. MIERIS, *Gr. Charterb. v. Holl.* D. I. bl. 6.

(6) J. DE BEKA, p. 20. W. HEDA, p. 38. *Chron. de Traj.* p. 314. *Chron. Tiel.* p. 27. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 457.

vaardde, als dat van zijnen dood. Men weet slechts dat hij te *Utrecht* gestorven, en in de St. Salvators kerk begraven is. Met onverflaauwden ijver was hij werkzaam ter verbreiding van de Christelijke leer, en bediende zich te dien einde, bovenal in *Overijssel* en *Friesland*, van de hulp van LUDGER. Ofschoon overigens van zijne verrigtingen weinig bekend is, mogen wij besluiten uit de gunst, welke KAREL *de Groote* hem toedroeg, dat hij de pligten, welke op hem rustten, met naauwgezetheid waarnam (1). 777

Nadat deze Vorst te *Nijmegen* het bisdom *Utrecht* met aanmerkelijke giften verrijkt had, vertrok hij naar *Paderborn*, alwaar hij eenen algemeenen landdag hield, op welken niet alleen Franken, maar ook Saksers, als leden of onderdanen des Frankischen Rijks, op zijn bevel verschenen, om de voorwaarden door hen aangegaan, te bekrachtigen, en den doop te ontvangen. Zij onderwierpen zich aan deze plegtigheid, en beloofden tevens, dat zij hunne vrijheid en vaderlijk erfgoed, ja, hun vaderland zelfs, verbeuren wilden, indien zij ooit de Christelijke godsdienst verzaakten, of den Frankischen Rijke ontrouw werden. WITEKIND, te fier om zich tot veinzen te verlagen, was de eenigste der Saksische gezagvoerders, welke zich niet op deze vergadering bevond. Terwijl zijne landgenooten te *Paderborn* de wet van KAREL *den Groote* ontvingen, zocht hij hulp bij zijnen schoonvader SIEGFRIED, den Koning van *Scandinavië* (2).

Naauwelijks waren de Saksers onderworpen, toen KAREL zijne wapenen naar *Spanje* rigtte. Wat hiertoe aanleiding gaf is twijfelachtig (3); en EINHARD meldt slechts, dat der Franken Koning, om dezen tijd, eenen krijgstogt naar dat gewest ondernomen heeft (4). Van alom vloeiden bondgenooten en leenmannen te zamen, om KAREL te vergezellen, en onder hen bevond zich, aan het hoofd van zeven of acht duizend uitgelezen mannen, GONDEBALD, die Koning van *Friesland*, zoon van ADGIL II en Heer van een gedeelte van *Friesland* bewesten het *Vlie* genoemd wordt (5). Hij is echter vermoedelijk de zoon, althans niet de broeder van RADBOUD II geweest, van wien wij reeds gesproken hebben (6). Immers GONDEBALD, de opvolger van ADGIL II, was bijna der- 778

(1) J. DE BEKA, p. 20. W. HEDA, p. 40. *Chron. de Traj.* p. 315. *Chron. Tiel* p. 27. J. A. LEYDIS, *Chron. Lib.* IV. c. 18. *Batavia Sacra* D. I. bl. 481—487. GLASIUS, *Gesch. d. Chr. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 116—119.

(2) EINHARDI *Annales*, p. 203. WAGENAAR, D. I. bl. 422. *Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, 1. I. bl. 99. SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 436.

(3) Zie BILDERDIJK, *Gesch. d. Vaderl.* D. I. bl. 80—83, en SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 437—442.

(4) *Vita* KAROLI MAGNI, c. 9. p. 26.

(5) J. A LEYDIS. *Lib.* IV. c. 22. *Chron. Egmond de gestis Dominorum de Egmonda*, c. 5 aangehaald bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 8. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 76. UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 82.

(6) Zie hiervoor bl. 340.

778 tig jaren vroeger overleden, gelijk wij opmerkten (1). De togt was gelukkig, en KAREL behaalde overwinningen in *Navarre* en *Arragon*, doch op den terugkeer werden zijne benden in de engten van het Pyrenesche gebergte, en wel in de valei van *Ronceval*, door de Gasconjers verrast en geslagen (2). Bij de gesneuvelde Opperhoofden wordt ook GONDEBALD geteld, die naderhand onder de Heiligen en Martelaars is opgenomen (3); eene omstandigheid, welke het gevoelen dergenen schijnt te ondersteunen, die den Spaanschen oorlog van KAREL, aan den nood der Christenheid en aan eenen inval der Saracenen in *Frankenrijk* toeschrijven (4).

Misschien werd de aftogt van KAREL uit *Spanje* verhaast, door de tijding dat WITEKIND uit *Denemarken* in *Saksen* was teruggekomen, en op zijne stem de helft van *Duitschland* de wapenen had opgevat. *Friesland* verduurde den eersten schok dezer woeste horden, welke dit gewest, bijzonder het gedeelte aan deze zijde van het *Vlie*, moordende en verdelgende afliepen. Eenigen meenen, dat RADBOUD II toen nog in leven was, en de geheime aanstoker dezer gruwelen geweest is (5). Ongehinderd rukten de woedende Saksers zuidwaarts voort, vernielden *Deventer* en legden andermaal de kerk, door LEBUINUS wederom opgebouwd, in asch (6). De oevers van den *Rijn* tot aan de zamenvloeijing dier rivier met den *Moezel*, leverden een tooneel op van al de ijsselijkheden eens krijgs, die meer uit wraak dan uit roof- en plunderzucht ontsproten was; ouderdom, geslacht noch onschuld werden gespaard; paleizen en stulpen, kasteelen en kerken deelden in hetzelfde lot. Op het berigt dat de benden van KAREL, die men nog in de *Pyreneën* vermoedde, in aantogt waren, trokken de Saksers terug, doch werden niet verre van de rivier *Adrana* of *de Eder* achterhaald, juist toen zij dien stroom wilden overtrekken, en bijna allen sneuvelden (7).

779 In het volgende voorjaar trok KAREL zelf over den *Rijn*, en drong door tot aan de *Lippe*, waar de Saksers, nabij *Buckholz*, hem het hoofd boden. Een bloedige veldslag besliste den grooten strijd ten voordeele des Konings. WITEKIND vlugtte waarschijnlijk wederom naar *Denemarken*, terwijl de Franken tot aan de *Wezer* voortrukten, aan wier regter oever de Oostfaalsche Saksers en Angriërs, het voorbeeld der Westfalingers volgende, den overwinnaar om genade smeekten, het Christelijk geloof omhelsden, dat is, zich lieten doopen, en gijzelaars zonden tot waarborg van den eed van getrouw-

(1) Zie hiervoor bl. 340.

(2) EINHARDI *Vita* KAROLI MAGNI c. 9. p. 27. SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 438.

(3) J. A LEYDIS, *Lib.* IV. c. 24. UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 83.

(4) BILDERDIJK, D. I. bl. 83, 295.

(5) UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 83.

(6) REVIUS, *Daventria Illustrata*, p. 11.

(7) EINHARDI *Annales*, p. 204. SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 442.

heid, welken zij zoo dikwerf geschonden hadden (1). De Friezen, tusschen de *Lauwers* en het *Vlie*, die met de Saksers gemeene zaak gemaakt hadden, werden, even als zij, gedwongen Christenpriesters te ontvangen, en zich te laten doopen. Het schijnt, dat KAREL in dezen tijd, om de Christelijke leer in *Saksen* op hechte grondslagen te vestigen, en den vrijheid ademenden geest dezer volken te beteugelen, die rijke en magtige Duitsche kerkvoogdijschappen instelde, welke met bijna al de regten der opperheerschappij bekleed waren, en eeuwen lang een oorlogzuchtig volk aan het gebied van priesters en monniken hebben onderworpen (2). Een jaar later naderde hij den linkeroever der *Elbe*, de uiterste grensscheiding der Saksers, wier bewoners met even veel onderwerping en even weinig goede trouw als gewoonlijk, den doop ontvingen en zich onderwierpen. KAREL beschouwde nu zijne heerschappij en godsdienst in *Saksen* gevestigd, liet zijne gestrenge wetten in eene vergadering der Saksische Grooten afkondigen en goedkeuren, en trok naar *Frankenrijk* terug (3).

779

780

Middelerwijl was een geschil tusschen hem en den Angelsaksischen Koning OFFA van *Mercia* vereffend geworden. Het was wegens het aanknoopen van onderlinge huwelijksverbindtenissen tusschen de beide Vorsten ontstaan, en tot die hoogte gestegen, dat het wederzijdsch verkeer der twee volken er door gestremd werd, tot merkelijk nadeel van den handel op *Engeland*, welke in dien tijd te *Duurstede*, *Thiel* en andere Nederlandsche koopsteden, aanzienlijk moet geweest zijn. De twist werd eindelijk bijgelegd, en KAREL zond een geschenk aan OFFA met eenen brief, in welken hij ook beloofde, dat »de Engelsche kooplieden in zijn rijk behoorlijk bescherming zouden genieten, »en indien zij in hunne regten verkort werden, zich tot hem of zijne gezagvoerders »moesten vervoegen, alwaar hun altijd goed regt zou gedaan worden." Meer is niet bekend van dit handelsverdrag, waarschijnlijk het eerste dat tusschen de Vorsten, die in *Nederland* het hoog gezag gevoerd hebben, en de Engelschen gesloten is (4).

De rust, welke KAREL thans voor altijd in *Saksen* meende gesticht te hebben, duurde niet lang. Terwijl de afgezanten van SIEGFRIED het verbond met de Franken aan de *Lippe* hernieuwden, en de West-Saksers of Westfalingers zich lijdelijk aan den wil des magtigen Beheerschers onderwierpen, volvoerde WITEKIND het plan van eenen nieuwen opstand. Door zijne tegenwoordigheid aangemoedigd, grijpen zijne landgenooten, tusschen de *Wezer* en de *Elbe*, naar het zwaard. De nog onvoltooide Christen kerken zijn weldra met den grond gelijk gemaakt, en de geloofspredikers vermoord of verdreven. Onder deze laatsten bevond zich WILLEHAD,

782

---

(1) EINHARDI *Annales, in loco citato.*

(2) SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 443. WINSEMIUS, *Chron. v. Friesl.*, bl. 77.

(3) EINHARDI *Annales, in loco citato.*

(4) WAGENAAR, D. I. bl. 436—438, stelt deze overeenkomst in of kort na 791; doch OFFA was reeds in 779 overleden, volgens SHARON TURNER. *Hist. of the Anglo-Saxons.* T. I. p. 419.

782 welke te scheep naar *Friesland* vlugtte. Karel was onbewust van deze vijandelijkheden, doch had een leger Austrasiërs en Saksers, onder aanvoering van drie zijner voornaamste veldheeren, afgezonden, om de *Soraben*, een Sclavische volksstam tusschen de *Elbe* en de *Saale*, te tuchtigen, dewijl zij op de naburige grenzen van *Thuringen* en *Saksen* waren aangevallen. Toen echter de drie bevelhebbers aldaar aankwamen, vernamen zij den opstand der Saksers en de terugkomst van witekind, tegen wien zij nu, in stede van tegen de Sclaven, hunne wapenen wendden. Weldra voegde zich bij hen Graaf theuderik of dirk, een bloedverwant van karel, die op het berigt van de Saksische bewegingen, de Ripuarische Franken, tusschen de *Maas* en *Neder-Rijn*, had opgeroepen, aan wier hoofd hij was opgetrokken, om den opstand te dempen (1). Heda meent, dat uit dezen dirk de oude Hollandsche Graven zijn voortgesproten (2). Zeker is het, dat onze middeleeuwsche jaarboekschrijvers den eersten Graaf van *Holland*, als uit Frankisch Koninklijk bloed ontsproten, beschouwd hebben (3). Wat hiervan zijn moge, Graaf dirk, van wien wij thans spreken, naderde de *Wezer*, om vereenigd met de andere bevelhebbers van karel, de Saksers aan te tasten, die zich ten Noorden van den berg *Sonnethal*, nabij het dorp *Munder*, in het tegenwoordige *Brunswijk*, gelegerd hadden. Noodlottige naijver verhinderde het welgevormde plan; de drie veldheeren, welke zich vleiden alleen den roem te verwerven, dien zij niet met den Graaf wilden deelen, trokken, om niets met hem gemeen te hebben, de *Wezer* over, terwijl hij zich aan den linker oever nedersloeg. Begeerig naar den strijd en als zeker van de overwinning, rukten zij, zonder hem te verwittigen, en zonder de vereischte maatregelen te nemen, op de Saksers aan, die hen weldra insloten, en bijna al de vijanden over de kling joegen. Twee der opperbevelhebbers, benevens vier graven en twintig der aanzienlijkste onderbevelhebbers, vonden hier den dood. Zij, die door de vlugt aan het bloedbad ontsnapten, zwommen de rivier over, en bragten het berigt van hunne nederlaag in de legerplaats van dirk, die den tijd had ongehinderd terug te trekken. Ondertusschen had karel zijn leger bijeengebragt, en rukte nog vóór het einde van het jaargetijde, in *Saksen*, waar hij zijne legerplaats bij de zamenvloeijing van den *Aller* en *Wezer*, nedersloeg. Nergens ontmoette hij tegenstand; op zijne aankomst hadden de Saksische benden zich ontbonden, witekind was weder naar het *Noorden* geweken, en de Grooten des lands, aan zijnen wil gehoorzaam, begaven zich bij hem, en smeekten om genade. Maar karel was thans onverbiddelijk, en dorstte naar eene vreesselijke wraak. Het bloed van vier duizend vijf honderd Saksers stroomde op éénen dag te *Verden* aan den *Aller*, onder het zwaard van den verbol-

(1) Einhardi *Annales*, p. 205. Van loon, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 11. Graaf dirk was de zoon van bernard, een bastaard van karel martel. Bruining. *Gesch. d. Nederl.* D. I. bl. 37.

(2) *Hist. Episc. Ultraj.* p. 59.

(3) J. de beka, p. 28. Heda, p. 58. J. a. leydis, *Lib.* VI. c. 1. *Chronijk van Holland van den Klerk uit de laage landen*, bl. 26. Verg. van loon t. a. p.

gen Monarch; en om dit vreesselijk schouwspel nog verschrikkelijker te maken, moesten ontwapende Saksers het schavot omringen, waar men hunne ongelukkige landgenooten onthoofde, terwijl zij zelve door gewapende Franken omsloten waren (1). 782

Deze barbaarsche strafoefening, zoo geheel in strijd met de gewone bezadigde staatkunde van KAREL, zou hem spoedig overtuigen, dat wreedheid een even ontoereikend als onzedelijk middel is, om de volken te regeren. De Saksers, die bijna geheel onderworpen waren, 783
stonden van alle kanten op. Niet voor de vrijheid, niet voor de eer vliegen zij te wapen; het diep beleedigd gevoel van mishandeling blies hun den moed in, om KAREL zelven, die aan de spits zijner legers tegen hen aanrukt, het hoofd te bieden. Te *Theutmold* wordt een allerhevigste veldslag geleverd, doch de benden der Saksers, minder gelukkig dan dapper, sneuvelen bijna allen in den geweldigen strijd. De Franken moeten insgelijks een aanmerkelijk verlies geleden hebben; althans KAREL trok, na zijne overwinning, naar *Paderborn* terug, om nieuwe versterking af te wachten. De Saksers ondertusschen, die niets meer van de genade des overwinnaars te wachten hadden, bragten al hunne overige strijdkrachten aan de rivier de *Haze* bijeen, waar KAREL, nog geene maand na den slag van *Theutmold*, hen ontmoette, en ten tweedenmale overwon, waarop hij zijn heir, met rijken buit beladen, over den *Rijn* terugvoerde (2).

Aangemoedigd door twee bloedige overwinningen, besloot KAREL niet te rusten, voor 784
dat hij de Saksers geheel bedwongen had; en om dit oogmerk te bereiken, bleef hem niets anders overig, dan hun land te vuur en te zwaard te verwoesten, en alles uit te roeijen, wat wéderstand bood. De Saksers, welke den dreigenden storm zagen opkomen, zochten niet vruchteloos hulp bij hunne naburen de Friezen (3). Bij gebrek aan berigten, kan niet bepaald worden, welke Friezen dit geweest zijn. Sommigen noemen de bewoners der landstreek *Hadeleria*, ongetwijfeld *Hadelerland* aan de *Noordzee*, in het gebied van *Bremen*; men twijfelt echter, of deze streek toen door de Friezen is bewoond geweest (4). Anderen willen liever aan de bewoners van het eigenlijke *Friesland*, tusschen de *Lauwers* en het *Vlie*, en wel bijzonder, aan die van *Oostergo* gedacht hebben (5). Men vindt althans aangeteekend, dat de Friezen, door WITEKIND aangezet, tot aan het *Vlie* toe, de Christen leeraars, die zich niet door de vlugt redden, vermoordden, de Christen kerken en bedehuizen verwoestten, en hunne bekeerde landgenooten noodzaakten het geloof te verlaten, en den oud-vaderlijken goden te offeren (6). KAREL was intusschen den *Rijn* bij *Lippenheim* overgetrokken,

(1) EINHARDI *Annales*, p. 205.

(2) EINHARDI *Annales*, p. 206. *Vita* KAROLI MAGNI, c. 8. p. 25.

(3) J. DE BEKA, p. 21. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 13.

(4) SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 62. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 416.

(5) WAGENAAR, D. I. bl. 429.

(6) *Vita* LUDGERI, *Lib.* I. c. 18 aangehaald bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 15.

784 en rukte, gevolgd door moord en verwoesting, tot aan de *Wezer*, met het voornemen in het Noordelijkste gedeelte van *Duitschland* door te dringen, en vervolgens de Friezen te tuchtigen, die middelerwijl eene vloot Noordsche zeeschuimers van hunne kusten zouden verslagen en op de vlugt gedreven hebben (1). Doch de herfstregens verhinderden hem in dezen togt, en deden hem besluiten een gedeelte des legers, onder zijn' oudsten zoon KAREL, in *Westfalen* achter te laten, terwijl hij zelf den weg naar *Thuringen* insloeg, de velden aan de *Elbe* en *Saale* verwoestte, de dorpen en gehuchten der Oost-Saksers of Oostfalingers verbrandde, en over *Steinfurt* in *Austrasië* terugkeerde. Te *Worms* ontmoette hij zijn zoon, welke bij de *Lippe* de zege op de Saksers behaald, en meer dan zeventien duizend dezer dapperen had nêergesabeld (2).

Het wintergetijde schonk geene verpoozing aan den Saksischen krijg. Op het einde van den herfst trok KAREL de *Eems* over, en rukte voort ter plaatse, waar de *Werra* zich in de *Wezer* stort, alles verwoestende en verdelgende. De Saksers, die hem in handen vielen, werden onmeêdoogend vermoord, en hunne woningen in de asch gelegd. In het voorjaar ontplooiden reeds zijne legers hunne vanen tusschen de *Wezer*
785 en de *Elbe*, toen WITEKIND, beroofd van alle hoop, de stervende vrijheid tot een vernieuwd leven op te roepen, zich genegen toonde, den aangeboden weg van onderhandeling in te slaan. Op verzekering, dat al het verledene in vergetelheid zou begraven worden, verklaarde hij en zijn broeder ABBIO zich bereid het Christelijk geloof te omhelzen en zich te onderwerpen. En inderdaad, men zag kort daarna in het paleis van KAREL, te *Attigni* aan de *Aisne*, de beide Saksische opperhoofden met een talrijk gevolg verschijnen, den eed van trouw en gehoorzaamheid afleggen, en den doop ontvangen. Met rijke geschenken keerden WITEKIND en de zijnen naar *Saksen* terug, dat nu acht jaren in rust en vrede verkeerde. De Friezen zullen zich ongetwijfeld ook onderworpen hebben, en in genàde zijn aangenomen; immers treft men hen kort daarna weder aan in de legers van KAREL *den Groote* (3). »Van dien tijd," zegt BILDERDIJK, »zijn alle Saksen zoowel als Friezen als KARELS onderdanen, en geene meer als bondgenooten aan te zien. Zij werden tot zoo verr' gefnuikt, dat hun 't recht op ouderlijk erfgoed ontnomen werd, en zij in dit opzicht ten minste met de Servi Juris Germanici (slaven naar Duitsch regt), gelijk stonden. En deze straf was niet, dan hetgeen zij zich-zelven bij of ingevolge de onderwerping van zevenhonderd zeven en zeventig opgelegd hadden (4)." Eerst onder LODEWIJK *den Vrome* hebben zij dit regt wedergekregen (5).

---

(1) Occo SCARLENSIS, bl. 58. Reeds lang vóór KAREL *den Groote*, was *Friesland* door Noordsche zeeschuimers verontrust geworden, ja zelfs, bij tusschenpoozen, aan Noordsche Vorsten onderworpen geweest. v. BOLHUIS, *De Noormannen in Nederl.* bl. 22.

(2) EINHARDI *Annales*, p. 206.

(3) EINHARDI *Annales*, p. 207. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 62. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 418.

(4) *Gesch. d. Vaderl.*, D. I. bl. 85.

(5) WAGENAAR, D. I. bl. 430. De Schrijver eener ooordeelkundige aanmerking, in de *Bijvoeg-*

Het Christelijk geloof werd nu met kracht en nadruk onder de bedwongen volken ingevoerd. In *Saksen* werden acht nieuwe bisdommen opgerigt, en onder dezen dat van *Mimingarde* of *Mimingarderode*, naderhand *Munster*, over welk aan LUDGER, door KAREL uit *Italië* ontboden, het bisschoppelijk gezag werd opgedragen, welke dit meer dan twintig jaren met ijver uitoefende (1). Zijn broeder HILDEGRIM bekleedde den bisschoppelijken zetel van *Salingsteed*, en WIHO of WYTHO, insgelijks een Fries, dien van *Osnabruck*. WILLEHAD werd tot eersten Bisschop van *Bremen* aangesteld, en zoo men eenen brief van KAREL voor echt mag houden, was een gedeelte van *Friesland*, in het geestelijke, aan zijn bisdom onderworpen. Zeker is het, dat deze onvermoeide geloofsprediker het volgende jaar op een dorp in *Friesland* overleed, nadat hij vijf en dertig jaren, sinds den dood van BONIFACIUS, zoo onder de Saksers als Friezen, dikwerf met gevaar zijns levens, gepredikt had (2). Door de pogingen dezer mannen, ondersteund door den magtigen arm van KAREL *den Groote*, werd het Christelijk geloof steeds meer en meer verspreid. De Friezen, zoo ver zij zich uitstrekten, kunnen nu als bekeerd beschouwd worden, doch hunne bekeering was minder door overtuiging dan door bedreiging en vrees, beloften en geschenken voortgebragt. Althans ALCUINUS, welke den Koning op zijnen togt door *Saksen* verzeld had, schrijft kort daarna in eenen brief: »De Saksers en al de Friesche volken zijn nu door Koning KAREL gedrongen, sommigen door geschenken, anderen door bedreigingen, om het Christelijk geloof aan te nemen" (3). Zelfs door Paus ADRIAAN I werd de Frankische Koning hiermede geluk gewenscht (4). 785

De Saksers en Friezen, thans onderdanen van het Frankische Rijk, namen deel in de krijgstogten van KAREL tegen de Longobarden, de Hunnen en tegen TASSILO, Hertog van *Beijeren*, die van zijn gebied beroofd, benevens zijn zoon in een klooster gestoken werd (5). De heerschappij van KAREL strekte zich te dien tijde uit over bijna al de volken, welke de Germaansche en Romaansche talen spraken; ten Zuiden bespoeld door 786—788

---

sels en Aanmerk. op het II Deel van WAGENAAR, bl. 14—21, is van gedachten, dat KAREL *de Groote* het regt op het vaderlijk erfgoed, niet aan *alle* Saksers en Friezen, maar slechts aan een gedeelte, en wel dat, welk omstreeks de *Elbe* woonde, zal ontzegd hebben.

(1) J. DE BEKA, p. 21. HEDA, p. 38. *Chron. d. Traj.* p. 315. A. DE BEVERGERNE, *Chron. Monasteriense*, in MATTHAEI *Anal.* T. V. p. 2—8. UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 65, 66. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 573—578. WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 66—69.

(2) *Batavia Sacra*, D. I. bl. 442.

(3) *Fragm. Epist.* ALCUINI apud DU CHESNE, T. II. p. 222, aangehaald door WAGENAAR, D. I. bl. 432.

(4) ALCUINI *Epist.* 30. coll. cum annot. CANISII *Lect. Eccles.* T. II. P. I. p. 421.

(5) EINHARDI *Annales*, p. 208. Ejusdem *Vita* KAROLI MAGNI, c. 11. p. 28, 29. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 62.

788 de *Adriatische* en *Middellandsche Zeeën*, ten Westen door den *Atlantischen Oceaan*, en zich ten Noorden uitstrekkende tot aan den mond der *Elbe*. De regter oever dier rivier, van *Holstein* tot aan *Bohemen*, werd door Sclavische volken bewoond, tegen wier Noordelijkste stammen aan de *Oostzee*, de Welataben of Winden, door de Franken
789 Wilze genoemd, hij thans genoodzaakt was, zijne krijgsmagt aan te voeren. De Abodriten, een volk tusschen de *Elbe* en *Oder*, en bondgenooten of onderdanen der Franken, hadden de hulp van hunnen magtigen Beschermer, tegen de Welataben, die hen steeds verontrustten, ingeroepen. KAREL trok onmiddellijk nabij *Keulen* den *Rijn* over, en rukte voort tot aan de *Neder-Elbe*. Hier vond hij de Friezen, die den *Havelstroom* waren afgezakt, om zich met hem te vereenigen. Langs twee versterkte bruggen, over de *Elbe* opgeworpen, viel hij in het gebied der vijanden, en een enkele veldtogt was voldoende, om hen aan de Franken te onderwerpen, die nu hunne grenzen tot aan den *Oder* uitbreidden (1).

791 Geschillen met de Hunnen over de grensscheiding, welke KAREL te vergeefs door minnelijke schikking trachtte te vereffenen, noodzaakten hem de wapenen, ter verdediging zijner regten, tegen dit volk op te vatten. Te dien einde bragt hij een magtig heir Franken, Saksers en Friezen te velde, hetwelk in twee legers verdeeld werd. Graaf DIRK, en 's Konings kamerheer MAGENFRIED, voerden het bevel over het eene leger, uit Ripuariërs, Nederlanders, Saksers en Friezen zamengesteld, met last den linker of Noordelijken *Donau*-oever te volgen, en in *Bohemen* te rukken over de *Camb*, welke zich bij *Chrembs* in dien stroom uitstort, en aldaar de grensscheiding bepaalde tusschen de Frankische heerschappij en die der Avaren, in het midden van het tegenwoordig Aartshertogdom *Oostenrijk*. KAREL zelf volgde met het andere leger Franken en Duitschers, den Zuidelijken oever des *Donau's*, langs welke rivier de mond- en krijgsbehoeften te scheep, door de Beijeren, volgens anderen, door de Friezen, nagevoerd werden. Aan de oevers van den *Inn* gekomen, welke de Beijeren van de Hunnen scheidde, hield KAREL drie rustdagen, om door vasten, openbare gebeden en boetdoeningen den zegen des Hemels over zijne wapenen af te smeeken. Eene plegtige oorlogsverklaring aan de Hunnen, werd onmiddellijk door een inval in hun gebied gevolgd, waar de Franken tot aan de rivier de *Raab* verwoestend voortrukten, en vervolgens, met eenen onmetelijken buit beladen, naar *Regensburg* terugkeerden, om de winterlegeringen te betrekken. Graaf DIRK en MAGENFRIED, die ondertusschen hunnen last volvoerd hadden, ontvingen bevel om met de Saksers en Friezen af te trekken, welke naar hunne haardsteden terugkeerden, nadat zij *Bohemen*, even als KAREL *Pannonië*, verwoest hadden (2).

---

(1) EINHARDI *Annales*, p. 209. Ejusdem *Vita* KAROLI MAGNI, c. 12. p. 29, Incerti Auct. *Vita* KAROLI MAGNI ad annum 789, bij WAGENAAR, D. I. bl. 433.

(2) EINHARDI *Annales*, p. 209, 210. Ejusdem *Vita* KAROLI MAGNI, c. 13. p. 30, 31. SCHO-

Terwijl de Frankische Vorst zich te *Regensburg* tot eenen nieuwen veldtogt tegen 792
de Hunnen voorbereidde, zou der Friezen Hertog UBBO zich met de Denen tot eenen inval in *Engeland* vereenigd, de stad *York* vermeesterd, en *Essex* met moord en verwoesting vervuld hebben (1). Daar echter dit verhaal slechts op de getuigenis van eenen Legendenschrijver berust, en de naam des Angelsaksischen Konings, door hem genoemd, nergens elders gevonden wordt, meenen wij de waarheid van dit berigt te mogen in twijfel trekken (2). Buiten eenigen twijfel, daarentegen, is het, dat de Friezen in
de lente van het jaar zeven honderd drie en negentig, op bevel van KAREL, onder Graaf 793
DIRK, optrokken, om, dwars door *Saksen*, naar *Bohemen* te rukken, en den Koning in den beraamden tweeden veldtogt tegen de Hunnen, te ondersteunen. In het landschap *Rhiustri*, of *Rustingerland*, tusschen de *Eems* en de *Wezer*, werd echter Graaf DIRK, onbewust van den vernieuwden opstand der Saksers tegen het Frankische gezag, door deze volken, met wier benden hij waarschijnlijk zijn leger, gelijk twee jaren vroeger, wilde versterken, overvallen en geslagen. De afval der Saksers, aan welken WITEKIND, noch de stammen onder zijn gebied, eenig aandeel hadden, en de nederlaag van Graaf DIRK, dwongen KAREL den togt tegen de Hunnen te staken, terwijl de toestand des Rijks hem, voor het oogenblik, ook verhinderde, den euvelmoed der Saksers te tuchtigen (3). Den Friezen trof ondertusschen, tegen het einde van dit jaar, nog een ander onheil. Een geweldig hooge watervloed overstroomde in Slagtmaand een groot gedeelte van hun gewest, en sleepte eene menigte menschen en vee met zich, waardoor zij op nieuw werden aangezet, om hunne wierden of terpen nog al meer te verhoogen en te vermeerderen, zoo als thans ook te *Koudum*, *Almenum*, *Midlum*, *Dronrijp*, *Utgong*, en meer andere plaatsen, geschiedde (4). Twee jaren daarna
werden de Saksers weder onderworpen, doch zij hernieuwden steeds den worstelstrijd (5). 795
De Frankische geschiedschrijvers verhalen, dat de Friezen later met de Saksers tegen KAREL zamenspanden (6); de Friesche jaarboeken echter melden hiervan niets (7). Het tegendeel blijkt ook genoegzaam uit de verknochtheid der Friezen aan dien Vorst, wien zij op

---

TANUS, *Fr. Hist.* bl. 63, benevens de Schrijvers aangehaald door VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 16—18, WAGENAAR, D. I. bl. 432—436, en SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 486, 487.

(1) UBBO EMMIUS, *Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 69. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 18. WAGENAAR, D. I. bl. 438.

(2) SHARON TURNER, de beroemde Geschiedschrijver der Angelsaksers, schijnt in ons gevoelen te deelen; althans over dezen strooptogt bewaart hij het diepste stilzwijgen.

(3) EINHARDI *Annales*, p. 211.

(4) OCCO SCARLENSIS, bl. 59. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 80. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 431.

(5) EINHARDI *Annales*, p. 211, 212, 213.

(6) Zie WAGENAAR, D. I. bl. 441.

(7) SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 436.

795 zijnen togt over de *Alpen* verzelden, en uitstekende diensten bewezen. Immers, volgens eenparige overlevering, bragten zij door hunne dapperheid, ongemeen veel bij tot de overmeestering van *Rome*, waardoor Paus LEO III wederom in zijn gezag hersteld werd.
800 In deze stad troffen zij onderscheidene hunner jonge landslieden aan, die zich aldaar in de scholen, aan de godgeleerdheid en wetenschappen toewijdden, en welke met vaandels en baanderrollen, onder godsdienstig gezang, den Koning en het leger inhaalden (1). Naar luid van zeker opschrift, in eene marmeren tafel gegrift, en zoo men wil, weleer in de St. Michaels Kerk, nabij het Vaticaan, gevonden, doch hetwelk voor verdicht gehouden wordt, zouden de gesneuvelde Friezen, digt bij het voormalig paleis van NERO begraven, en over hun gebeente, door Paus LEO en Koning KAREL, eene kerk, aan den Aartsengel MICHAEL gewijd, gebouwd zijn. Vervolgens zou KAREL naar *Apulië* zijn getrokken, en dat landschap onder de gehoorzaamheid van den Paus gebragt hebben. Onder de Friesche edelen, die den Koning verzelden, worden ILDEGARDUS van *Groningen*, LEMOT van *Stavoren*, en HIARO, benevens CELDUI, eene vrome maagd van *Slingen*, genoemd. Deze zouden het ligchaam van den Heiligen MAGNUS gevonden hebben, en, door Goddelijke ingeving afgemaand, om het naar hun vaderland mede te nemen, naar *Rome* zijn terug gekeerd, en het bij de overige Friezen, die aldaar rustten, ter aarde besteld hebben. Zij bepaalden voorts eene jaarlijksche inkomst van drie honderd mark zilver, voor de verlossing van de zielen hunner landgenooten, die hier of elders begraven waren, onder beding, dat alle Friezen, welke de gemelde kerk van ST. MICHAEL en ST. MAGNUS bezochten, huisvesting zouden genieten in de gasthuizen, die men om deze kerk gebouwd had (2). Wat men ook van al deze verhalen denken moge, er blijkt genoegzaam uit, dat de Friezen zich bij KAREL in *Italië* bijzonder verdienstelijk gemaakt hadden (3), en dat althans eenigen van dien landaard zich in *Rome* bevonden, toen deze Vorst zich door Paus LEO III tot Keizer van het Westen liet uitroepen (4).

---

(1) WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 82. BENINGA, *Hist. v. Oostfr.* bl. 75, 76. WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 74, 75. Doch MELIS STOKE, D. I. vs. 247—250. bl. 34. *Chron. v. Holl., door den Klerk van de laage landen*, bl. 24. UBBO EMMIUS, *Rer. Frisic. Hist., Lib.* IV. p. 68. Ed. 1716. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 63. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 441, en anderen, houden de overmeestering van *Rome*, door de Friezen, voor een verdichtsel. BILDERDIJK daarentegen geeft voldoende redenen op, dat het verhaal ten minste niet onaannemelijk is, en de zaak waar kan zijn, D. I. bl. 90—93.

(2) UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* IV. p. 68. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 82. Dit opschrift wordt in zijn geheel vertaald gevonden in de *Oudheden en Gestichten van Vriesland*, D. I. bl. 9—11; en de echtheid daarvan uitvoerig wederlegd door VAN RIJN, in zijne aant. op het genoemde werk, D. I. bl. 67—76.

(3) BILDERDIJK, D. I. bl. 92.

(4) SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 510, 514.

Ondertusschen was de Utrechtsche Bisschop THEOTARDUS (TJARD), de opvolger van 800
ALBRIK, in het zesde jaar zijns bestuurs overleden. Hij was een geboren Fries, die als een geleerd man, bij uitnemendheid ervaren in de Gewijde Schriften, beschreven, en wiens deugd niet minder dan zijne geleerdheid geroemd wordt. Ook moet hij in het prediken hebben uitgemunt, en niet slechts door anderen, maar dikwerf zelf, het geloof onder de Friezen, ondanks de onrust der tijden, verkondigd hebben (1). HARMAKARUS, volgens eenigen uit *York* afkomstig, doch meer algemeen voor een Fries gehouden, volgde hem op den bisschoppelijken zetel, dien hij dertien, vijftien, of, gelijk anderen beweren, zeven en twintig jaren zou bekleed hebben. Vroeger was hij Kanonik te *Utrecht* geweest, doch door zijn ijver, vroomheid en voortreffelijke begaafdheden als leeraar en redenaar, tot den hoogen rang verheven, in welken hij zich met naauwgezetheid van zijne pligten schijnt gekweten te hebben. Immers verhaalt men, dat hij den nacht in gebeden voor de zaligheid zijner medemenschen doorbragt, en den dag besteedde om hen tot godsvrucht op te wekken (2). Meer meldt de geschiedenis niet van de lotgevallen dezer beide kerkvoogden, wier rust echter dikwerf door de Noordsche zeeschuimers verstoord werd, welke in het bijzonder op de kerken en Christenleeraars, de vijanden van hunne godsvereering, hunne woede uitstortten.

Het is ontwijfelbaar, dat reeds in de zesde, zevende en achtste eeuwen, het Friesche Rijk meermalen door deze zeeroovers is verontrust geworden, ja zelfs, bij tusschenpoozen, aan Noordsche Vorsten is onderworpen geweest; doch de berigten zijn dikwerf zoo verward, zoo in strijd met zich zelve en met hetgeen wij uit goede bronnen kunnen weten, dat men er weinig en slechts een zeer bepaald gezag, aan mag toekennen (3). Thans echter namen deze strooptogten in stoutheid en aantal zoo zeer toe, dat ernstige maatregelen te hunner beteugeling, noodig geoordeeld werden. KAREL versterkte te dien einde niet alleen de bedreigde kusten, door talrijke wachten, maar gaf ook bevel tot het aanbouwen van eene menigte gewapende vaartuigen, om de Noren zelfs op hun gebied, de zee, te bestrijden. Ondertusschen besloot hij de Saksers, aan de oevers der *Elbe*, te tuchtigen, die hunner godenleer en vrijheid waren getrouw gebleven, en, door de Denen ondersteund, gedurige opstanden in de naburige onderworpen gewesten verwekten. Nadat KAREL te *Nijmegen* het paaschfeest gevierd, en te *Lippspring* het Mei- 804
veld gehouden had, trok hij naar de *Elbe*, en doorkruiste de laatste of Noordelijkste schuilplaatsen der Saksers, die, afgemat en moedeloos, zich weldra onderwierpen. Tien

(1) OCCO SCARLENSIS, bl. 61. J. DE BEKA, p. 21. HEDA, p. 43. *Chron. Traj.* p. 315. *Chron. Tiel.*, p. 29, 30. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 490. *Hist. Episcop. Ultraj.* T. I. p. 6. Antv. 1733. GLASIUS, *Gesch. d. Chr. Kerk in Nederland*, D. I. bl. 126.

(2) J. DE BEKA, p. 21. HEDA, p. 43. *Chron. de Traj.* p. 316. *Chron. Tiel*, p. 31, 32. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 491. GLASIUS, t. a. p. bl. 127.

(3) J. H. V. BOLHUIS, *de Noormannen in Nederland*; bl. 17—22.

804 duizend hunner, met vrouwen en kinderen, werden naar elders gevoerd, en hun land aan de Abodriten, bondgenooten der Franken, weggeschonken (1). Op grond eener bepaling van KAREL *den Groote*, bij welke elk ter dood veroordeelden Sakser, als eene gunst veroorloofd werd, zich met zijn gezin en goederen, in een ander gedeelte des Rijks te vestigen, beweert men, dat deze verhuizing niet op ééns en *algemeen*, maar van tijd tot tijd en *persoonsgewijze* (individueel) geschied zij. En daar deze verbanningen, wegens de verkleefdheid der Saksers aan hunne oude godsdienst, hunne zucht naar onafhankelijkheid, en de begeerte om zich aan de gestrengheid der Frankische wetten te onttrekken, ongetwijfeld zeer menigvuldig geweest zijn, meent men, dat uit hoofde van dit groot aantal ballingen, het denkbeeld eener algemeene volksverplaatsing ontsproten is. (2)

De bloedige en meer dan dertigjarige worstelstrijd voor vrijheid en onafhankelijkheid had nu een einde genomen, de Saksers werden geheel aan de Frankische heerschappij onderworpen, en in het Rijk van KAREL ingelijfd. De Friezen, immers die, welke zich tot aan *deze* zijde der *Wezer* uitstrekten, waren dit reeds vroeger geworden. Ons is althans niet gebleken, dat zij na het jaar zeven honderd vijf en tachtig, de wapenen tegen de Franken hebben opgevat. Zoo Friezen deel genomen hebben in den laatsten opstand der Saksers, zullen het waarschijnlijk die geweest zijn, welke tusschen de *Wezer* en de *Elbe*, en tusschen de *Elbe* en den *Eider* woonden, bijzonder in *Wigmodië* of het Breemsche, dat nog in de dertiende eeuw tot *Friesland* gerekend werd, ofschoon het buiten de grenzen van het oude gewest van dien naam gelegen was (3). De Nederlandsche Friezen waren dus niet, gelijk men gemeend heeft (4), in het verdrag van KAREL met de Saksers begrepen. Zij hadden de hooge gunst des Keizers door hunne diensten, hem in *Italië* bewezen, verworven, en den eernaam van *vrije lieden* ontvangen, of liever behouden (5), hoewel de thans bestaande bulle of open brief van dezen Vorst, welke dit moet bevestigen, blijkbaar een gewrocht van latere tijden is (6). Zij schijnen sinds dien tijd den naam van *Vrije Friezen* gevoerd

(1) EINHARDI *Annales*, p. 213. Ejusdem *Vita* KAROLI MAGNI, c. 8. p. 26. DEWEZ, *Hist. Gén. de la Belg.* T. II. p. 160—166.

(2) *Mém. de l'Acad. de Brux.* T. III. p. 469, bij DEWEZ, t. a. p. *p.* 164.

(3) *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. I. bl. 99—104.

(4) WAGENAAR, D. I. bl. 442. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. 447. BILDERDIJK, D. I. bl. 87, 88.

(5) BILDERDIJK, D. I. bl. 92.

(6) UBBO EMMIUS, *Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 71. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 63. *Oudheden en Gestichten van Friesland,* D. I. bl. 76—80, 90, 91, 96, 97. WAGENAAR, D. I. bl. 445. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* bl. 448, 449; 467—471. *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. I. bl. 107—110. A. KLUIT, *Hist. d. Holl. Staatsregering*, D. V. bl. 42—59. Amst. 1805. Reeds MAERLANT heeft met dezen gunstbrief gespot, welke in zijn geheel gevonden wordt bij BENINGA, *Hist. v. Oostfr.*

te hebben, ondanks het gemis van staatkundige onafhankelijkheid, en van die regten, 804
welke *vrije* en *eigene* lieden onderscheiden (1). Zij toch geraakten onder verschillende hertogen, graven en regters, door KAREL en zijne opvolgers aangesteld of van dezen afhankelijk; en *Friesland* werd tot een Hertogdom verheven. Men heeft, wel is waar, beweerd, op grond van den gemelden open brief des Keizers, dat de Friezen het regt hadden, een eigen Opperhoofd uit hun midden, onder den titel van *Potestaat*, te kiezen, en MAGNUS FORTEMAN wordt in acht honderd tien, als de eerste genoemd; doch met meer waarschijnlijkheid is aangetoond, dat deze waardigheid van veel lateren oorsprong is, en niet vóór het verval van het Frankische Rijk is ingesteld (2). Anderen zelfs beweren, dat alles, wat men dienaangaande vóór de dertiende eeuw gemeld vindt, als een verdichtsel moet beschouwd worden, en het is zeker vreemd, dat noch in de oude Friesche wetten, noch, zoo veel ons bekend is, in eenig echt stuk vóór de vijftiende eeuw, van deze waardigheid melding gemaakt wordt (3). Ongetwijfeld hebben de Friezen vele keuren, voorregten en vrijheden van den Frankischen Beheerscher verkregen, en hoewel de oorspronkelijke brieven, waarbij dit geschied is, niet meer voorhanden zijn, kan echter de waarheid van vele dier vergunningen niet betwijfeld worden (4). Men vermoedt dat KAREL, ten tijde van het verdrag met de Saksers, ook den Friezen eenige nieuwe wetten gegeven, of die, welke zij reeds hadden, naar de omstandigheden gewijzigd heeft. De landregten, nog in het oud Friesch voorhanden, worden aan hem toegeschreven. Zij zijn echter voor het grootste gedeelte, blijkbaar uit het vóór-christelijk tijdvak afkomstig, en van daar, dat zij gedeeltelijk in den alleroudsten versbouw vervaardigd zijn, of uit stafrijmen en korte spreuken bestaan, de orakel- en heilige taal der Heidensche Priesterschap (5). Behalve deze oude wetten, heeft men ook nog andere in de Latijnsche taal, en deze schijnen wel door KAREL gegeven te zijn. Duidelijk blijkt echter, dat ook zij ten deele uit de oude zeden en instellingen des volks ontleend, en naar de tegenwoordige behoeften veranderd zijn. Later werden zij door de zoogenaamde Friesche wijzen, WILLEMARUS of WULMAR en SAXMUNDUS of SACHSMUND, met eenige nieuwe vermeerderd. De burgerlijke wetgeving ging met eene geestelijke gepaard; althans, men

bl. 78. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 97. *Oudh. en Gestichten v. Vriesl.* D. I. bl. 13. Van MIERIS, *Charterb. v. Holl.* D. I. bl. 8. » Wat den vorm betreft," zegt WESTENDORP, » moge deze vrijheidsbrief verdicht zijn; de waarheid van vele dier vergunningen wordt evenwel niet betwijfeld." *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 88. Verg. BILDERDIJK, D. I. bl. 88.

(1) Over de vrijheid der Friezen in dien tijd leze men A. KLUIT, *Hist. d. Holl. Staatsregering*, D. V. bl. 8—42.

(2) SJOERDS, *Fr. Jaarb.*, D. I. bl. 451—453.

(3) Zie de aant. op de *Oude Friesche Wetten*, bl. 118, uitg. te *Kampen* en *Leeuwarden*, 1782.

(4) Verg. de aanm. van v. MIERIS, *Gr. Charterb. v. Holl.* D. I. bl. 9.

(5) WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.*, D. I. bl. 79.

804 brengt tot dezen tijd de instelling van het Kerkelijk Regt in *Friesland*, doorgaans *Syndriucht* of *Seendregt* genaamd (1). De voorregten, welke de Friezen onder het Frankisch bestuur genoten, dragen de teekenen der afhankelijkheid op het voorhoofd. De hoofdzakelijke inhoud komt hierop neder: »Alle hunne zaken mogten zij, naar eigen goeddunken, gebruiken en genieten. Zij waren alleen aan het Rijk, onder welks bescherming zij stonden, eene kleine schatting verschuldigd, doch voorts aan niemand anders onderworpen. Zij moesten zich van wederzijdsche beleedigingen onthouden, en hetgeen hun toebehoorde, vreedzaam, volgens de wetten, bezitten en terugeischen. Ter beslechting hunner geschillen, zouden zij regters hebben, die met eede aan den Keizer verbonden waren, en naar de wetten des lands uitspraak moesten doen. De Priesters en alle kerkelijke bedieningen zouden heilig zijn. De eer der vrouwen en maagden moest ongeschonden blijven, en op alle misdaden eene boete gezet worden, in geld, vee of andere goederen te betalen. Niemand mogt met den dood gestraft worden dan vadermoorders, verraders, struikroovers, brandstichters, straatschenders en bloedschendigen. Van de aangetigte misdaden had men zich te zuiveren door een lijfgevecht, gloeijend ijzer, ziedend water, of door een plegtigen eed. Ieder stond het vrij zijne zaak voor den regter zelf te bepleiten (2)."

Met den ondergang van het staatkundig volksbestaan der Friezen, ging ook die der voorvaderlijke godsdienst gepaard. Hoe zeer de vernietiging van beide als eene weldaad kan beschouwd worden, zal blijken, wanneer wij eenen blik werpen op de godenleer, zeden, wetten en gebruiken van dat merkwaardig volk, in de zeven eerste eeuwen onzer jaartelling.

De Legenden der eerste Christen geloofs-verkondigers in *Friesland*, en de oude Friesche wetten, zijn de oudste gedenkstukken, die eenig licht verspreiden over den maatschappelijken toestand der Friezen, maar ons tevens overtuigen, dat dit volk in de zevende en achtste eeuwen, nog volmaakt geleek op de Germanen der vroegere tijden.

Stavo, door eenigen voor denzelfden als thor gehouden, en foste of fosete, waren de hoofd-godheden des lands. Beide hadden eenen beroemden tempel, op het eiland *Fositeland*, hoogstwaarschijnlijk het tegenwoordig *Helgoland*, of heilige eiland (3), waar men drie donderdagen in elk jaar, drie plegtige feesten ter eere dezer godheden vierde. Ludger verwoestte dit heiligdom, en bouwde eene Christen kerk op de plaats. Men beweert ook, dat foste een anderen beroemden tempel op het eiland *Ameland*, bij het tegenwoordig dorp *Foswerd* gehad heeft (4). Hoewel deze goden door

(1) Westendorp, *Jaarb. v. Gron.*, D. I. bl. 76.

(2) Ubbo emmius, *Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 71. Verg. kluit, *Hist. d. Holl. Staatsreg.* D, V. bl. 31 enz.

(3) Z e hiervoor bl. 320.

(4) Grimm, *Deut. Mythol.* S. 144, 145, 378. Schayes, *Les Pays-Bas avant et durant la Domination Romaine*, T. II. p. 330.

het geheele volk vereerd werden, had echter elk gewest, elk regtsgebied, ja zelfs ieder huisgezin, zijne bijzondere bescherm-godheid, die van den hoofdgod afhankelijk was, en wier dienst naar eisch werd waargenomen (1). Onder deze bijzondere godheden behoorde de onder West- en Noord-Friezen vereerde godin MEDA of MEDEA, voor wie een tempel te *Medemblik* was opgerigt, doch wier beteekenis niet bekend is; men vermoedt, dat onder haar de Maan of DIANA bedoeld werd. Althans deze godin is, schoon veel minder algemeen, ook elders hier en daar bekend geweest (2). De WUOTANS of OTHINS-dienst, even als die van FREIJA, was ongetwijfeld in *Friesland* algemeen en diep geworteld. Over het geheel zal de godenvereering en godenleer der oude Friezen, niet veel van die der overige bewoners van *Nederland* zijn afgeweken, en uit dezelfde bron zijn voortgesproten (3). 804

Tot in de achtste eeuw boden de Friezen hunnen afgoden menschen-offers aan. De daartoe veroordeelden werden bij de feesten, op verschillende wijzen geofferd; sommigen werden door kamp- of zwaardvechters nedergehouwen, anderen aan galgen gehangen, eenigen gewurgd, anderen aan de golven ter prooi gegeven. De geloofs-prediker VULFRAM redde eenigen dier ongelukkigen uit de handen dezer barbaren (4). Het schijnt, dat men bij voorkeur jonggeboren kinderen offerde; en, naar de algemeene gewoonte der Germanen, besliste het lot de slagtoffers. Zoodra echter een pas geboren wicht voedsel genomen had, mogt men het niet, tegen den wil der ouders, slagten. Men leest, dat eene Friesche moeder het kind, waarvan zij zoo even verlost was, aan de handen des offerpriesters ontrukte, door het eenige honig toe te dienen, hetgeen verhinderde, dat men er zich meester van maakte. De slagtoffers onder de volwassenen, waren gemeenlijk misdadigers, en vooral heiligschenders. Een Fries, die in een tempel gebroken, of iets van het heilige geroofd had, werd aan den oever der zee gebragt, verminkt, de ooren gespleten, en, ten zoen der beleedigde godheid, in de golven geworpen (5).

Aan het hoofd der eerdienst stond een Opperpriester, den Koning of Vorst in hoogheid gelijk, en onder hem waren een aantal Priesters, die in dezelfde regten deelden, en op welke dezelfde pligten rustten als bij de Germanen (6). Zij waren in het alleenbezit der beperkte wetenschappen, en hun priesterlijk letterschrift zou het runen-

(1) WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.*, D. I. bl. 47.

(2) WESTENDORP, t. a. p. bl. 48.

(3) Zie hiervoor bl. 223—239.

(4) JONAS, *Vita* VULFRAMMI, aangehaald bij WESTENDORP in de Verh. *over den voorgenomen doop van* RADBOUD, bl. 147, 149. SCHAYES, t. a. p. p. 329.

(5) *Additio Sapientium ad Leg. Frison. Tit.* XII. Leg. 1. Het is opmerkelijk, dat deze wet er door een Christen is bijgevoegd.

(6) Zie hiervoor, bl. 236, en WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.*, D. I. bl. 45, 46.

804 schrift geweest zijn. Heilige bosschen, gewijde bronnen, tempels, afgodsbeelden en altaren, zullen ongetwijfeld bij de Friezen in grooter getal, dan elders in *Nederland*, aanwezig zijn geweest, daar zij zoo vele eeuwen, en langer dan eenig ander Nederlandsch volk, aan de goden der vaderen getrouw bleven. Men verhaalt, dat in eenen tempel te *Rottum* honderd godenbeelden pronkten, bij welke het volk schitterende feesten vierde. Zeker is het, dat vele der eerste en oudste Christen kerken en kloosters in *Friesland* gesticht zijn op de plaats, waar weleer goden-tempels en heilige bosschen zich bevonden (1).

De staatsinrigting der oude Friezen stond in naauw verband met de godsdienst, waaruit zij gedeeltelijk was ontsproten, en vandaar, dat de Friesche wetten in de goden- ,of orakel-taal werden overgeleverd. Zij zal, in de hoofdtrekken, niet van die der overige Germaansch-Nederlandsche volken onderscheiden geweest zijn (2). De hoogste magt berustte, naar het schijnt, gewoonlijk bij twee Vorsten, die nu eens Prins, dan Hertog, en dan weder Koning genoemd werden, van welke de een over de Groote, de andere over de Kleine Friezen heerschte, doch wier namen door de verschillende schrijvers verschillend, en dikwerf door elkander verward, worden opgegeven. Men heeft twee onderscheidene stamlijsten dezer Vorsten opgemaakt; eene voor *Neder-Friesland*, of *Friesland* bewesten het *Vlie*, en eene voor *Hoog-Friesland*, of *Friesland* beoosten het *Vlie*. Van *Neder-Friesland* zouden *Valkenburg* en *Egmond*, van *Hoog-Friesland Utrecht*, en vervolgens afwisselend, *Medemblik*, *Stavoren* en *Dokkum*, de zetelplaatsen geweest zijn (3). De magt der Vorsten was binnen enge grenzen omschreven, en de gewigtigste zaken van den staat moesten op de groote algemeene volksvergadering behandeld worden, die jaarlijks op eenen donderdag, den dag aan den God STAVO gewijd, op een groot veld gehouden werd. De Priesters regelden deze algemeene, zoo wel als de bijzondere vergaderingen van elk regtsgebied, en handhaafden door het geheele Rijk, met hulp der hoofdlieden, regt en veiligheid. Bij het opmaken der vonnissen, werden zij door wereldlijke personen, hetzij uit den adel of uit den vrijen stand ondersteund, want elk moest door zijns gelijken beoordeeld worden (4).

Men telde vier standen onder de Friezen: Edelen, Vrije lieden, Vrijgelatenen en Lijfeigenen of Slaven (5), die dezelfde voorregten, verpligtingen en lasten zullen gehad

---

(1) WESTENDORP, t. a. p. bl. 47.

(2) Verg. hiervoor bl. 218—221.

(3) WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 23, 24, en de Lijst van eenige Friesche Koningen, bl. 34.

(4) WESTENDORP, t. a. p. bl. 46.

(5) *Lex. Fris.* Tit. I. § 1–4. Tit. III. § 5. Tit. XII. § 2. Ed. SIBRANDI SICCAMA, Leips. 1730. Waarin eigenlijk het onderscheid bestaan heeft tusschen eenen Edele en een Vrije is duister. Zie A. KLUIT, *Hist. d. Holl. Staatsreg.* D. V. bl. 38—41.

hebben, als bij de Germanen, met wier zeden en gebruiken die der Friezen, blijkens 804
de oude wetten dezes volks, zulk eene treffende overeenkomst hebben (1). Bijna alle misdaden, manslag en moord niet uitgezonderd, werden, zelfs tot in de achtste eeuw, met eene eenvoudige boete gestraft. De moord door eenen vrijen Fries aan eenen Edele gepleegd, was het dubbele van hetgeen de Edele voor den moord eens Vrijen verschuldigd was. Deze laatste konde zich van de beschuldiging zuiveren door den eed en zeventien getuigen; voor den Edele waren een eed en elf getuigen van zijnen stand voldoende. Voor het dooden van eenen Lijfeigene betaalden beide dezelfde boete; doch de beschuldigde Edele, indien hij zich door een eed wilde zuiveren, moest drie, de Vrije vijf getuigen bijbrengen. De wet bepaalde dezelfde boete voor een Lijfeigene zoo wel als voor een Vrije, welke eenen Edele had omgebragt, als de Edele betaalde, die een van zijnen stand gedood had. Alleen in geval van ontkenning, moest de Lijfeigene met dertig getuigen zijn onschuld beëedigen. Het verronselen van eenen Edele of van eenen Vrije, werd als moord gestraft. Op maagdenroof stond eene boete, welke tusschen den Vorst, den vader of den meester der maagd, zoo zij eene slavin was, verdeeld werd. Overspel, aan de zijde der vrouw, werd met den dood of onteerende wegjaging getuchtigd. Vreemder dan dit alles is, dat vadermoord slechts met het verlies van het vaderlijk erfgoed, en broedermoord met eene eenvoudige schadeloosstelling aan de naaste betrekkingen, geboet werd, terwijl op het stelen van een paard of os, en het inbreken in eene woning, de doodstraf bepaald was (2). De schuldige, met het gezigt naar het Noorden gekeerd, ontving zijne straf door de hand eens Priesters (3).

Op verschillende wijzen werd de eed, van zoo veel belang in de oude Friesche regtspleging, afgenomen. Gewoonlijk rukte men met de linkerhand een bos haar uit de linker zijde van het hoofd, en raakte die met de twee voorste vingers der regter hand aan. Men legde ook wel de hand op zijn zwaard, of nam het pand van zijnen mantel. Wanneer iemand een ander voor het geregt van moord of manslag beschuldigde, nam hij hem bij het pand van zijn kleed, en bevestigde onder eede de waarheid zijner beschuldiging. De aanklager was dan verpligt om in een afgesloten veld, met den beschuldigde te strijden, en zoo deze bezweek, was de naaste erfgenaam verpligt de moordboete te betalen. In het tegenovergestelde geval, moest de aanklager de straf op den meineed bepaald, voldoen. Deze bestond in eene boete en het verlies van de regterhand, doch dit laatste kon door geld, en het leveren van eenige ossenkoppen afgekocht worden. Dikwijls werd

---

(1) Verg. hiervoor bl. 204—218.

(2) *Lex. Fris.* Tit. I. § 1—4. Tit. III. § 3—8. Tit. IV. § 5. Tit. XII. § 1. Tit. XIX. § 1. Tit. XX. § 3. Tit. XXII. § 82. *Additio Sapient.* Tit. I. § 3.

(3) Het *Noorden* werd door de Germaansche Christenen als het onzalig verblijf der Heidenen beschouwd. Biddende en biechtende Christenen zagen naar het *Oosten* met opgehevene handen. Grimm. *Deut. Myth.* S. 21, 23.

804 de beslissing aan het lot of toeval overgelaten. Indien iemand in een oploop was gedood geworden, moest de beleedigde partij zeven lieden opzoeken, die met twaalf anderen zouden zweren. Elk hunner moest eenen hazelaarstok nemen, en een daarvan met een bijzonder kenmerk voorzien, vervolgens alle in wol omwikkelen en op het altaar van de eene of andere Friesche Godheid nederleggen. Hierop werd de Godheid aangeroepen, waarna de Priester, of een kind, voor de hand een dezer stokken opligtte. Was deze de gekenmerkte, dan werd de eigenaar voor schuldig gehouden, als zoodanig gestraft, en de medebeschuldigden vrijgesproken. Droeg de stok, die het eerst was opgenomen, niet het bedoelde kenmerk, dan moest elk beschuldigde zijn stok teekenen, en die, welke het laatste bleef liggen, kondigde den misdadiger aan (1).

Nog minder op de Friezen dan op de Batavieren, had de Romeinsche beschaving eenigen invloed kunnen uitoefenen; slechts weinige jaren waren zij aan *Rome* schatpligtig, en met de Romeinen in aanraking geweest. De Friesche Kronijkschrijvers kennen hun, wel is waar, een hoogen graad van wetenschappelijke ontwikkeling toe, doch de levensbeschrijvers der Christen zendelingen uit de zevende eeuw, schilderen hen nog als een barbaarsch, woest en ontembaar volk af, en dit mogen zij, ten aanzien der Franken en Angel-Saksers van dien tijd, ook wel geweest zijn (2). Beider berigten zijn niet van overdrevenheid vrij te pleiten. Men schijnt met grond te mogen aannemen, dat in de laatste eeuw van het vóór-Christelijk tijdperk, niet alleen landbouw en veeteelt, maar ook handel en scheepvaart onder de Friezen bloeiden, en de wetenschappen, aan die takken van bestaan verbonden, aangekweekt en bevorderd werden (3). De landbouw bestond hoofdzakelijk in de verbouwing van haver, boonen, rogge en gerst, uit welke laatste graansoorten bier gebrouwen werd dat algemeen bekend was. De veeteelt bepaalde zich bij het aanfokken van paarden, runderen, schapen en vooral varkens, wier vleesch eene hoofdspijze bij de Friezen uitmaakte. De verzorging van dit alles was den lijfeigenen, grijsaards en vrouwen aanbevolen De Edelen en Vrije mannen hielden zich alleen bezig met de jagt of met de wapenen en den krijg, zoo wel te lande als ter zee. De handel bestond meestal in ruiling van de voortbrengselen des lands, tegen wapenen, metalen werktuigen en versierselen (4). Reeds vroeg waren de Friezen als stoute en moedige zeevaarders vermaard (5), en ongetwijfeld hebben zij steeds deel genomen in de strooptogten der Saksers, die in hunne broze vaartuigen, winden en

---

(1) *Lex. Fris.* Tit. 3. § 5. Tit. XII. § 2. Tit. XIV. § 5, 6. Art. 14, 81 etc.

(2) Zie de plaatsen aangehaald en medegedeeld bij SCHAYES, *Les Pays-Bas, avant et durant la Domination Romaine*, T. II. p. 329.

(3) Verg. hiervoor bl. 308, 329.

(4) WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 54.

(5) Zie hiervoor bl. 84 en 131.

golven trotseerden, om op de kusten van *Gallië* en *Britanje*, dood en verwoesting te 804
verspreiden (1).

Indien men de zeden, de gebruiken en den maatschappelijken toestand der oude Friezen, met die hunner stamgenooten, de Angel-Saksers, in *Britanje* konde vergelijken, zouden de geschiedschrijvers dezes volks, in dit opzigt, door ons met vrucht kunnen geraadpleegd worden (2). Doch de Angel-Saksers wijzigden hunne oorspronkelijke zeden en gewoonten weldra naar die, welke door en onder de Romeinen in dat gewest waren ingevoerd. De Friezen daarentegen bleven steeds op zich zelven, of kwamen slechts in betrekking met volken, even weinig beschaafd als zij, en weerden allen vreemden, vooral Frankischen invloed, met bezorgdheid van zich af. De kunsten tot gemak en veraangenaming van het leven, zullen vóór de tijden van ADGIL I en RADBOUD I, bij hen weinig meer dan in den staat der kindschheid geweest zijn. Een geraamte, in eene Friesche begraafplaats, nabij *Fridburg* in *Oost-Friesland*, voor eenige jaren gevonden, en waarschijnlijk uit de eerste eeuwen onzer jaartelling, toont de hooge eenvoudigheid in kleederdragt aan. Het was gehuld in een langen krijgsrok van grof, ongeweven doek, zonder naden en knoopen. Het schoeisel bestond uit één stuk leer en zonder zolen. Een leeren riem diende om dit schoeisel boven den voet vast te maken. De gaten in den riem en in het bovenste gedeelte van het leer, waren met eenige eenvoudige versierselen voorzien (3).

De staat van zaken kreeg in *Friesland* eene geheel andere gedaante onder het weldadig bestuur of toezigt van KAREL *den Groote*, met wien een nieuw tijdvak in de Friesche geschiedenis een aanvang neemt. Onder de wijze wetten van dien Vorst ontwikkelden zich bloei en welvaart steeds meer en meer; alom verhieven zich kerken en godsdienstige of nuttige gestichten; het land werd beter bebouwd, en vele woeste plaatsen ontgind en in vruchtbare velden herschapen. Zoo er in dezen tijd reeds zeedijken om het land geweest zijn, hetgeen echter zeer te betwijfelen is, waren zij niet bestand tegen den geweldigen aandrang van zee en winden. Een ongemeen hooge watervloed dreigde *Friesland*, op den een en twintigsten van Wintermaand des jaars acht honderd 806
zes, met eenen geheelen ondergang. Eene menigte menschen en vee kwam om in de golven, door wier geweld de kerk van *Minnetsga* en het slot van *Hermana*, waar velen eene toevlugt gezocht hadden, ineen stortten. Een groot gedeelte van de muren van *Esonstad*, een stedeken aan de *Lauwers* gelegen, en vijf en dertig huizen werden omver geworpen. Lang bleef het water staan op de velden, waardoor de winterzaaijing verstikte, en geene zomervruchten in den grond konden gebragt worden. Hier-

(1) Zie boven bl. 257, 269 en elders.

(2) In het bijzonder SHARON TURNER, *Hist. of the Anglo Saxons*, T. III.

(3) *Konst en Letterbode* voor 1818. D. I. bl. 258, bij SCHAYES, t. a. p. T. II. p. 337.

806 uit ontstond een hongersnood, welke men zegt de grootste geweest te zijn, dien dit gewest ooit ondervonden heeft (1).

Het bestuur over *Friesland* was ondertusschen bij de Rijksverdeeling, in het begin dezes jaars door KAREL *den Groote*, onder zijne drie zonen, te *Thionville* met goedkeuring der Frankische stenden bepaald, aan 's Keizers oudsten zoon en naamgenoot ten deel gevallen. Te *Nijmegen*, waar zich thans de groote Vorst bevond, werden verscheidene wetten uitgevaardigd, bij welke onder anderen bevolen werd, dat men zich naar deze Rijksverdeeling, als 's Keizers uiterste wil, moest schikken, terwijl tevens elk eenen nieuwen eed van getrouwheid werd opgelegd (2). Eenigen zijn niet vreemd van de gedachte, dat het gevaar, welk uit het Noorden dreigde, KAREL tot deze maatregelen bewogen heeft (3). Indien vrees voor de invallen der Noren bij dezen Vorst
807 bestaan hebbe, was zij niet ongegrond. Immers in Herfstmaand des volgenden jaars, verschenen de Denen met vijf schepen, naar *Friesland* bestemd, op de *Eems*, roofden en plunderden de omliggende landstreken, doch trokken, op het berigt der krijgstoerustingen, die tegen hen gemaakt werden, met den buit weg. Spoedig echter vertoonden zij zich weder, zeilden het *Vlie* in, en legden twee dorpen, *Westerwierum* en *Dijkshorne*, in de asch (4). Men verhaalt, dat zekere HALFDAN, een Noordsch opperhoofd of aanvoerder, met zijne volgelingen eene toevlugt bij KAREL zocht, wien hij den eed der trouwe zwoer; en acht het waarschijnlijk, dat de Keizer hem en de zijnen gebruikt heeft, om de aanvallen hunner landslieden af te weren, en een gedeelte onzer gewesten aan zijne zorg heeft toevertrouwd (5).

Hoe vreemd deze handelwijze van KAREL ons voorkomt, kan zij echter een gevolg van de verzwakking des reusachtigen Rijks geweest zijn, welke zich toen reeds merkbaar openbaarde, en die zich onder zijn opvolger door zoo vele rampen kenmerkte. Hieruit laat zich de stoutheid der Denen verklaren, welke in dezen tijd voor het eerst met openbaren krijg de staten van eenen Vorst aanvielen, dien zij tot nu toe met de uiterste behoedzaamheid ontzien en gemeden hadden (6). Terwijl GODFRIED, hun Koning, en, volgens eenigen, de zoon, doch veeleer de kleinzoon, van ODILBALDA, eene dochter van RADBOUD I, de Abodriten, de oude bondgenooten der Franken, tusschen
808 de *Wezer* en *Elbe*, beoorloogde, trok OLAUS, zijn zoon, met eene aanzienlijke krijgsmagt naar *Friesland*, dat vermoedelijk van een aanzienlijk getal strijdbare mannen

(1) OCCO SCARLENSIS, bl. 62, 63. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.*, bl. 83. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 456. *Tegenw. Staat v. Friesl.*, D. I. bl. 250.

(2) VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 23.

(3) VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.*, bl. 29.

(4) OCCO SCARLENSIS, bl. 63, 64. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.*, bl. 83. SJOERDS, *Fr. Jaarb.*, D. I. bl. 456.

(5) VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 29.

(6) SISMONDI, *Hist. d. Franc.*, T. I. p. 532.

was ontbloot geworden, om *Saksen* te dekken, of de Abodriten te helpen. Deze onverhoedsche aanval verspreidde in den beginne, eene algemeene verslagenheid onder de Friezen; doch ten laatste den moed hervattende, vielen er, met afwisselend geluk, onderscheidene gevechten voor, en OLAUS zag zich eindelijk genoodzaakt, naar de *Eems* terug te trekken, oogenschijnlijk met het doel, zich aldaar naar *Denemarken* in te schepen. De Friezen volgden hem op de hielen en versloegen zijn leger. Al de gevangenen, behalve OLAUS, die zwaar gewond in hunne handen gevallen was, werden onthoofd en in de *Eems* geworpen (1). De nederlaag van OLAUS wederhield andere Noormannen niet, naar de *Lauwers* te stevenen, waar zij, naar luid der oude Kronijken, *Esonstad*, bij verrassing, innamen, plunderden, en bijna geheel in asch veranderden. *Stavoren*, *Bolsward* en *Dokkum*, rustten, om deze daad te wreken, veertien oorlogsvaartuigen uit, van welke zes naar *Jutland*, en acht naar de kusten van *Noorwegen* stevenden, alles vernielende, wat hun voorkwam. Doch bij de terugkomst, onder het inzeilen van het *Vlie*, door eenen geweldigen storm beloopen, kwamen slechts tien dezer vaartuigen behouden in *Stavoren* aan (2). Dit leed konde niet ongewroken blijven. Weldra verscheen weder eene Deensche vloot op de Friesche kusten, en rigtte de vreesselijkste verwoestingen aan. *Stavoren* nam al de lasten, ter uitrusting eener vloot, op zich, en bragt op nieuw eenige vaartuigen in zee, welke op de *Lauwers* en *Eems* zes Noordsche schepen vermeesterden. Men verdeelde den heroverden buit te *Dokkum* onder diegenen, welke het zwaarste verlies geleden hadden (3). 808

KAREL bevond zich in dien tijd te *Nijmegen* om het Paaschfeest te vieren, en ten overstaan der geestelijke en wereldlijke Grooten uit den omtrek, doeltreffende maatregelen te nemen tegen ingeslopene misbruiken, en ter bevordering der algemeene belangen van den staat (4). Hier kwam hem EARDULF, de onttroonde Koning van *Northumberland*, bezoeken en om hulp smeeken. Op raad des Keizers trok hij naar *Rome*, om Paus LEO in zijne belangen over te halen. Dit gelukte, en nog vóór het einde des jaars zag de verjaagde Vorst zich door bemiddeling der Keizerlijke en Pauselijke gezanten, in zijn gezag hersteld (5). 809

KAREL, 's Keizers zoon, had intusschen GODFRIED over de *Elbe* terug gejaagd,

(1) Occo SCARLENSIS, bl. 64—67. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 84—85. SJOERDS, *Fr. Jaarb.*, D. I. bl. 459.

(2) Occo SCARLENSIS, bl. 70, 71. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 86. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 460.

(3) Occo SCARLENSIS, bl. 71. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 87. SJOERDS, t. a. p.

(4) *Annales Bertin ad annum* 808, bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 24, en de *Capitularia* KAROLI MAGNI ad annum 808. c. 2, 3, 8, 10, 11, 12, 18.

(5) VAN LOON, t. a. p. bl. 25. Bij de aldaar aangehaalde Schrijvers voege men EINHARDI *Annales* ad ann. 808. SHARON TURNER in zijne *Hist. of the Anglo-Saxons*, maakt van deze gebeurtenis geene melding.

809 en om de strooptogten der Denen aan deze zijde des Rijks voortaan te beletten, werd aan den regter oever dier rivier eene vesting opgeworpen, en met eene Frankische bezetting voorzien (1). GODFRIED, dus verhinderd zijne veroveringsplannen van dien kant en te lande voort te zetten, trachtte zijn geluk ter zee te beproeven, en stevende het
810 volgende jaar, met eene vloot van twee honderd zeilen naar *Friesland.* Hoewel nu de grootte en bemanning dezer schepen volstrekt niet bij die der latere tijden kunnen vergeleken worden, was deze vloot echter ontzaggelijk genoeg, om schrik en verbazing onder de bedreigde volken te verspreiden (2). De eilanden langs de Friesche kust, openden het tooneel der verwoesting, die weldra op het vaste land, waar de Denen van drie kanten binnendrongen, werd voortgezet. De Keizerlijke stadhouder over *Friesland*, door eenigen EGBERT, door anderen HERIK of RERIK genaamd, zond hun drie legerafdeelingen te gemoet, die echter geslagen werden, en men wil, dat de stadhouder zelf door GODFRIED met eigen hand is omgebragt. Gelijk een vernielende stortvloed, welke de dijken en dammen, die hem moesten bedwingen, heeft omvergeworpen, met teugelloos geweld, de velden overstroomt, en alom de kenmerken der vernieling achterlaat, even zoo verdelgend was de togt der Denen. Ouderdom noch kunne, staat noch waardigheid, waren heilig voor het moordend staal dezer barbaren. Steden, dorpen, kloosters, kerken, werden geplunderd, en in de asch gelegd. *Groningen*, dat reeds een tamelijk vlek schijnt geweest te zijn, had inzonderheid veel van hen te lijden; de St. Maartenskerk werd aan de woede der vlammen opgeofferd, en zekere WALFRIED, benevens andere Christenen, wreedaardig vermoord. Het geteisterde gewest werd daarenboven eene schatting van honderd ponden zilvers opgelegd, die terstond moest voldaan worden. De overmoedige GODFRIED begon *Friesland* reeds als zijn wingewest aan te merken, op welk hij als RADBOUDS kleinzoon van moeders zijde, een onwedersprekelijk regt meende te hebben. Doch het bezit van *Friesland* alleen, was niet het hoofddoel zijner magtige krijgstoerusting geweest. Hij wilde tot in het midden van KARELS staten doordringen, hiertoe uitgelokt zoo wel door wraak als door den rijken buit, welke deze bloeijende gewesten hem in het verschiet vertoonden (3).

---

(1) Verg. WAGENAAR, D. II. bl. 36. SISMONDI, *Hist. d. Franc.*, T. I. p. 532. VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 32, 33.

(2) Men leze over de grootte en bemanning der Noordsche vaartuigen, de belangrijke en juiste aanmerking van den Heer VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.*, bl. 33, 34. Dezen geleerde komt de berekening van HEGEWISCH, van ongeveer 100 man op elk schip, door elkander, te hoog voor. » In de *Heimskringla*," zegt hij, » vinde ik eens melding gemaakt van een *groot* schip, van 32 roeijers, hetwelk bij strooptogten gebruikt werd, en ruim 200 man voerde. Verder leest men er van schepen met 20 roeijers, en 100 of 90 man; van 80, 60, 35, 30, 20, 12 en 10 man; die met geringe bemanning waren snelvarende schepen."

(3) EINHARDI *Annales ad annum* 810. Ejusdem *Vita* KAROLI MAGNI, c. 14. p. 31, 32. J. A. LEYDIS, *Lib.* V. c. 25. WINSEMIUS, *Chron. v. Friesl.* bl. 93. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 64,

De waakzaamheid des bejaarden Keizers verijdelde dit plan. Immers is het geheel onwaarschijnlijk, en zelfs in strijd met het verder verhaal dezer gebeurtenis, dat de Denen tot aan den *Moezel* zouden doorgedrongen zijn, en *Utrecht*, *Keulen* en *Aken* ingenomen hebben (1). Naauwelijks had KAREL te *Aken* den inval der Denen in *Friesland* vernomen, of er werden onmiddellijk naar alle oorden des Rijks renboden gezonden, om een magtig heir bijeen te roepen, en te *Gent* werd een aanzienlijk getal schepen uitgerust, wier vereenigingspunt *Boulogne* zijn zoude, ten einde de kusten tegen de zeeroovers te beschermen, of hen zelve aan te tasten. Ondertusschen trok KAREL den *Rijn* over, en wachtte te *Lippenheim* zijne scharen af, met welke hij vervolgens ter plaatse oprukte, waar de *Aller* zich met de *Wezer* vereenigt. Naar het schijnt, wilde hij den geduchten Koning van het Noorden slechts verdedigenderwijze beoorlogen. Hij besloot althans hier den uitslag van de snorkende bedreigingen des Deens af te wachten, die niet alleen *Friesland* en *Saksen* reeds als zijne wingewesten beschouwde, maar zich vleide, geheel *Germanië* te onderwerpen, en zich beroemde den Keizer in *Aken* te zullen opzoeken, en tot een tweegevecht uit te dagen (2). De dood van GODFRIED, en de terugtogt der Deensche vloot, welke *Friesland* verwoest had, gaven, onverwachts, eene geheele andere wending aan den loop der zaken. HEMMING, de neef en opvolger van GODFRIED op den troon van *Denemarken*, sloot terstond eenen wapenstilstand met KAREL, welke door de krijgsbevelhebbers van beide volken op de wapenen bezworen werd, dewijl het slechte jaargetijde het bijeenkomen van afgezanten, ter sluiting van een vreêverbond, ondoenlijk maakte (3). 810

Twaalf Frankische graven, onder welke zekere DIRK, die voor een Frieschen graaf gehouden wordt, en een gelijk aantal Deensche Grooten, kwamen in de Lente des volgenden jaars, te dien einde, aan den *Eider* bijeen, welke stroom in het wederzijds plegtig bezworen verdrag, tot grensscheiding der beide rijken bepaald, en hiermede de krijg geëindigd werd (4). Wegens het kortstondig verblijf der Denen in *Friesland*, heeft men tot 811

---

benevens de schrijvers aangehaald bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 26—28, WAGENAAR, D. II. bl. 37—39, en VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 33—37.

(1) *Monach. S. Gall, de Reb.* KAROLI MAGNI, *Lib.* II. c. 21, gevolgd door VAN LOON, WAGENAAR, SJOERDS, WESTENDORP, BILDERDIJK en VAN KAMPEN, die allen, zonder behoorlijk onderzoek, elkander hebben afgeschreven, heeft blijkbaar, even als BENINGA, *Hist. v. Oost-Friesl.* bl. 73, latere gebeurtenissen, onder eenen volgenden GODFRIED, met deze verward. » Van deze overwinningen tot aan den *Moezel*," zegt de Heer VAN BOLHUIS, » heb ik geen spoor kunnen vinden," t. a. p. bl. 38.

(2) EINHARDI *Vita* KAROLI MAGNI, c. 14. p. 32. REGINO *ad annum* 810, aangehaald door WAGENAAR, D. II. bl. 40.

(3) Zie de schrijvers bl. 372, aanm. 1. opgegeven.

(4) REGINO, *Chron. ad annum* 811, en *Chron. Stavor.* c. 3, bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist* D. II. bl. 29.

811 het gebied der fabelachtige vertellingen teruggebragt, al wat eenige Kronijken melden betrekkelijk de Deensche heerschappij, te dien tijde, in onze Noordelijke gewesten (1). Men verhaalt, dat GODFRIED eenen landvoogd en eenen ontvanger over *Friesland* aanstelde, om de Friezen in bedwang te houden, en de jaarlijksche schatting te innen. Men noemde deze schatting *klipschild*, omdat de munten, zoo als verhaald wordt, bij de betaling in een bekken of schild werden geworpen, en de klank (het kleppen) daarvan over twaalf aaneenvolgende vertrekken, in een gebouw van twee honderd veertig voet lengte, moest gehoord worden. Indien de ontvanger, in het voorste gedeelte des gebouws, de klank van het muntstuk uit het twaalfde vertrek niet hoorde, was het verbeurd, en moest zoo lang door andere vervangen worden, tot dat zijn oor bevredigd was. Het was den ingezetenen niet geoorloofd goud of zilver te dragen; zij moesten, ten teeken hunner slavernij, houten halsbanden met zich slepen, en mogten in hunne woningen slechts eene deur hebben naar het Noorden, en zoo laag, dat zij, bij het uitgaan, zich voor hunne Noordsche meesters bogen (2). Andere overleveringen uit deze tijden van moord en roof, leven nog in den mond des volks, wier juistheid en naauwkeurigheid echter wel op dezelfde lijn mogen geplaatst worden, met die der berigten van eenen krijgstogt van KAREL *den Groote*, om dezen tijd naar *Rome* ondernomen, in welken hij door een groot aantal Friezen, onder het geleide van MAGNUS FORTEMAN, gevolgd werd (3). Men weet immers uit echte bronnen, dat deze Vorst, na den gesloten wapenstilstand met de Denen, zich naar *Aken* begaf, en, als hadde hij een blik in de toekomst geworpen, die maatregelen van voorzigtigheid liet ten uitvoer brengen, welke hij, ter beveiliging zijner staten, tegen de Noormannen, noodig oordeelde. Hij bezocht de Westelijke kusten van zijn gebied, beval het vervallen zeebaken te *Boulogne* tot eenen vuurtoren in te rigten, nam de vloot aldaar en vervolgens de nieuwgebouwde schepen te *Gent* in oogenschouw, en gelastte zijn zoon LODEWIJK, vloten op de *Garonne* en *Rhône* bijeen te brengen. Omtrent het midden van Slagtmaand keerde hij naar *Aken* terug, en ontving hier AOWIN en HEBBI, twee gezanten van HEMMING, die, ten blijke der vredelievende gezindheid huns Konings, hem geschenken aanboden (4).

813 *Friesland* was echter door dit verbond met de Denen niet gewaarborgd tegen alle strooptogten uit het Noorden. Men vermoedt, dat de zonen van GODFRIED, die wegens

(1) UBBO EMMIUS, *Rer. Frisic. Hist.*, *Lib.* V. p. 70. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 65. SJOERDS, *Fr. Jaarb.*, D. I. bl. 463.

(2) WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 93. WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.*, D. I. bl. 106, en de boven aangehaalde schrijvers.

(3) OCCO SCARLENSIS, bl. 72—74. WINSEMIUS, *Chron. v. Vriesl.* bl. 87—94. vergeleken met SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. I. bl. 465—471.

(4) EINHARDI *Annales ad annum* 811. REGINO, *Chron. ad annum* 811, aangehaald bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 30.

het ombrengen van hunnen vader, naar *Zweden* waren gevlugt, verstoord over de hulp door KAREL *den Groote*, hunnen tegenstanders bewezen, in *Friesland* gevallen zijn (1). Zeker is het, dat om dezen tijd Noormannen in dit gewest landden, er groote verwoestingen aanrigtten, en rijken buit, benevens een groot aantal gevangenen, met zich voerden (2). Een geleerd geschied-onderzoeker is van gevoelen, dat ons tegenwoordig *Friesland* toen nog weinig of niet van de Noormannen te lijden heeft gehad. »Wij zien," zegt hij, »bij hen vrij duidelijk het plan doorstralen, om zich naar den kant van *Saksen* uit te breiden; zij hadden het dus meest op het Oostelijk gedeelte van *Friesland* gemunt, dat zich (van de *Lauwers?*) tot aan de *Wezer* uitstrekte (3)." 813

Niet slechts bij de Noordelijke grenzen des Rijks bepaalden zich de togten dezer vermetele zeeschuimers. Nog bij het leven van KAREL zelven vertoonden zich hunne roofschepen op de Zuid-West-kusten van *Frankenrijk*, en zij schijnen zelfs in *Aquitanië* geland te zijn. De schrandere Vorst zag deswege met eene bange doch gegronde vrees, de toekomst te gemoet, welke hij niet beleven zoude. Afgemat door jaren, ziekte en zorgen, werd hij, reeds merkelijk verzwakt, in het laatste van Louwmaand, bij het verlaten van het bad, door eene koorts aangetast, welke hem, acht dagen later, den acht en twintigsten dier maand, in het twee en zeventigste jaar zijns levens, ten grave sleepte. Hij had zeven en veertig jaren over de Franken, drie en veertig over de Lombarden, en veertien als Keizer van het Westen geregeerd. Hij werd te *Aken*, in de St. Maria-kerk, door hem gesticht, begraven (4). 814

Onder de Vorsten, die ooit der menschheid ten zegen waren, bekleedt KAREL *de Groote* eenen zeer uitstekenden rang; en de karakterschets van dezen merkwaardigen man kan weinig anders dan eene lofrede zijn, bovenal wanneer men hem, gelijk de onpartijdigheid vordert, uit het standpunt van *zijnen* tijd beschouwt, en zich door geene staatkundige of godsdienstige vooroordeelen laat wegslepen (5). Al wat den Vorst groot

---

(1) VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 42.

(2) EINHARDI *Annales ad annum* 813, en *Chron. Moiss. ad annum* 813, bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II, bl. 31.

(3) VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 46.

(4) EINHARDI *Vita* KAROLI MAGNI, c. 30. p. 49. DEWEZ heeft uit het werk van den St. Galler monnik, *de Reb.* KAROLI MAGNI, aangetoond, dat KAREL *de Groote* ook te *Aken* geboren was. *Hist. Gen. de la Belg.* T. II. p. 187.

(5) VOLTAIRE, *Essay sur l'esprit des Nations.* T. II. Ch. 15—23. GIBBON, *Decline and Fall of the Roman Empire*, Ch. 49. p. 890. A. V. KOTZEBUE, *Gesch. van het Duitsche Rijk*, bl. 170—218. Amst. 1815, en anderen, hebben KAREL met te groote tegeningenomenheid, te zeer naar *hunne* denkbeelden over godsdienst en staatkunde beoordeeld. Gunstiger beoordeelaars en verdedigers daarentegen heeft hij gevonden in de Middeleeuwsche schrijvers, in MABLY, *Observations sur l'Histoire de Franc. Liv.* II. Ch. 11. p. 36. VELLEY, *Hist. de France*, T. I. p. 263.

814 maakt en den mensch veredelt, was in hem vereenigd. Een helder, veel bevattend en veel omvattend verstand, een groote, geoefende en krachtig werkende geest, openbaren zich in al zijne handelingen als Regent, als Veldheer, als Wetgever, als Bevorderaar der wetenschappen, en als Mensch. Men ziet hem met wijsheid en kracht overwinnende en overwonnen volken beheerschen, hunne woeste zeden zoo veel mogelijk verzachten, bloedige vooroordeelen matigen, de veiligheid van den staat door de doeltreffendste maatregelen, en die van bijzondere personen en eigendommen door wijze wetten, beschermen. Ofschoon Alleenheerscher, luistert hij naar de stemmen der onderdanen op de volksvergaderingen, en handhaaft het regt niet naar willekeur, maar naar beschreven wetten, die het diepe inzigt des wetgevers verkondigen, de misbruiken weren of voorkomen, en de voorwendsels tot pligtontwijking verhinderen. Koophandel en zeevaart stijgen tot een ongekenden bloei; land- en tuinbouw worden door het voorbeeld van den Vorst zelven, fabrijken en handwerken door zijne ondersteuning, aangemoedigd, en paleizen, kerken en gebouwen, tot nuttige inrigtingen bestemd, verrijzen, en woeste gronden zijn bevolkte steden geworden. Beleid en spoed kenmerken hem als Veldheer; als door eenen tooverslag, vertoont hij zich voor het oog zijner verbaasde vijanden, wanneer zij hem nog aan het andere einde van zijn gebied vermoeden. Hij weet de gevaren te mijden, maar tevens die het hoofd te bieden; en zijne tegenwoordigheid van geest begeeft hem even min als zijn moed. Grootsch in het ontwerpen, vaardig in het uitvoeren, of onverwrikt in het doorzetten zijner plannen, verandert hij de gedaante van *Europa*, en sticht binnen de grenzen van een enkel menschenleven, eene heerschappij, zoo uitgestrekt als de Romeinen slechts in zes of zeven eeuwen zich konden onderwerpen (1). De gelukkige veroveraar van een half werelddeel, is tevens Wetgever der ongelijksoortige volken, door hem onder eenen schepter vereenigd. Montesquieu stelt hem, in dit opzigt, als een toonbeeld voor, doch terwijl hij de wijsheid van karel in zijne wetgeving bewondert, vindt gibbon in die wetten geen stelsel, maar slechts eene toevallige aaneenschakeling van bevelschriften, in welke hij, schoon ze lof verdienen, noch de algemeene inzigten, noch den geest eens wetgevers herkent (2). Doch deze wetten, zij mogen dan een volledig geheel vormen, of niet aan de eischen van een geregeld wetboek voldoen, waren berekend naar de behoeften der half ontwikkelde volken, voor welke zij

---

Montesquieu, *Esprit des Loix, Liv.* XXXI. Ch. 18, 19. Robertson, *The reign of the Empror* charles V, p. 322, 392, 393, 360 etc. in zijne *Works,* London 1836. Van kampen, *Vaderl. Karakterk.*, D. I. bl. 53—63, maar bovenal in von dalberg's *Betrachtungen über den Charakter* karls *des Grossen*, in 's mans schriften, S. 3—33. Heilbron 1821, en in j. a. streso, constantyn *de Groote*, en charlemagne of *Karel de Groote*, bl. 87—225. Arnh. 1836.

(1) Sismondi, *Hist. d. Franc.* T. II. p. 1.

(2) Montesquieu, *Esprit des Loix, Liv.* XXXI. Ch. 18. Gibbon, *the Decl. and Fall of the Roman Empire*, Ch. XLIX. p. 890. Verg. sismondi, *Hist. d. Franc.* T. I. p. 518.

bestemd waren. In eene eeuw van woeling, worsteling en bloed, handhaafden zij de goede tucht, beteugelden den overmoed der Grooten, beperkten het gezag, of de aanmatigingen der Geestelijkheid, aan welke, door den drang der omstandigheden, wereldlijke heerschappij en tienden, waren toegekend geworden. Zij beschermden de regten der geringeren, schaften ingeslopen misbruiken af, en omschreven de pligten, welke wereldlijken en geestelijken, in verschillende betrekkingen, te vervullen hadden. Op een edeler en verhevener standpunt dan dat van veroveraar, van beheerscher of veldheer, vertoont zich KAREL als de Beschaver zijner volken. Hij begreep reeds wijsselijk in zijne eeuw van onkunde en duisternis, wat vele Vorsten in opgeklaarder tijden niet konden of wilden begrijpen, dat kennis en verstands-verlichting des volks, de zekerste waarborgen zijn voor de rust en het geluk der staten en troonen. Van deze waarheid geheel doordrongen, bevorderde hij, door eigen voorbeeld, de beoefening en aankweeking der wetenschappen. Hij verhief zijn schitterend Hof tot eene vergaderplaats der voortreffelijkste mannen en der geleerdste vreemdelingen van zijnen tijd, aan wier leiding hij zich geheel overgaf. Hier werden de verdiensten van eenen ALCUINUS, eenen ANGIBERT, eenen EINHARD, eenen PETRUS VAN PISA en anderen gewaardeerd; hier deelden deze geleerden in den vertrouwelijksten omgang van den grootsten Vorst der middeleeuwen. De zonen en nabestaanden des Keizers, de Grooten des Rijks, de hovelingen, ja zelfs de adellijke jonkvrouwen kweekten de nuttige kunsten aan; en KAREL, die in de eerste jaren zijner regering, zijn naam niet konde teekenen, werd eindelijk zelfs een der geleerdste mannen van zijnen tijd (1). In het bijzonder strekte hij zijne zorgen uit over het onderwijs en de opvoeding der jeugd, en door het geheele Rijk werden te harer vorming, openbare scholen gesticht, welke vóór dien tijd in het Frankische Rijk niet bekend, of van weinig aanbelang waren. Door eene bijzondere Rijkswet, werd het onderrigt in de talen, de rekenkunst en in het kerkgezang dringend aanbevolen (2). Niet minder sloeg hij acht op de beschaving der geestelijkheid. De vervallen kerk- en kloosterscholen, waarin zij haar beperkt onderrigt in lezen, schrijven en zingen ontving, werden verbeterd, vermeerderd, en de vakken van onderwijs aanmerkelijk uitgebreid (3). Onder de beroemdste leeraars, uit *Engeland* en *Italië* geroepen en rijk bezoldigd, bereikten deze scholen een hoogen bloei, terwijl de geestelijkheid ern- 814

(1) Men wil, dat hij zich in de laatste dagen zijns levens, bezig hield met het verbeteren der Latijnsche vertaling der Evangeliën, naar den Griekschen tekst en naar eene Syrische overzetting. F. LORENTZ, ALCUINS *Leben*, S. 156. Dat KAREL tamelijk wel in het Grieksch ervaren was getuigt EINHARD, *Vita* KAROLI MAGNI, c. 24. p. 44.

(2) KAROLI MAGNI. Epist. d. a. 788 ap. BALUZ. *Capitular* I. 202. Zie mede K. D. HÜLLMANN, *Städtewesen des Mittelalters*, Th. IV. S. 304.

(3) Een uitvoerig berigt over den aard dezer onderscheidene scholen, vindt men bij F. LORENTZ, ALCUINS *Leben*; S. 56—69; en over de leerwijze zelve S. 26—41.

814 stig, en met een gewenscht gevolg, tot beoefening der letteren, en eenen onberispelijken levenswandel, vermaand werd (1). De boekverzamelingen vermeerderden, de schrijfstijl werd veredeld, de geheel verwaarloosde oude letterkunde vond hare beoefenaars, en de Grieksche taal herbloeide weder in het Westen. »Het was een opwekkende dageraad, welke, na de duisternis van eenen noodlottigen nacht, eenen nieuwen dag verkondigt (2)." De dagelijksche mensch staat met reden verbaasd, hoe één man, te midden van het gewoel der wapenen, ondanks den last van de gewigtige staatszorgen eener uitgestrekte heerschappij, in spijt der vooroordeelen, der onkunde en des bijgeloofs, zoo veel tot heil der menschheid heeft kunnen verrigten. Het waren zijne wetenschappelijke inrigtingen alleen, welke onder de vreesselijke beroeringen en staatsstormen der volgende tijden, den stilstand van den menschelijken geest verhinderden, en *Europa* voor eene volstrekte wetenschappelijke barbaarschheid bewaarden (3).

Het is waar, de middelen, welke KAREL bezigde, om het hooge doel, de bekeering en beschaving van *Duitschland*, te bereiken, waren dikwerf wreed, verschrikkelijk, verfoeijelijk. De omstandigheden echter, in welke hij zich bevond, de aard der volken, welke hij moest bestrijden en beheerschen, de ruwe zeden en gewoonten, de bekrompene begrippen en woeste krijgsgebruiken dier ijzeren tijden, maakten daden van geweld tot eene wreede noodzakelijkheid in eenen Vorst, die liever vergaf dan strafte, en boven zijne tijdgenooten verheven was in zedelijke ontwikkeling, zoowel als in verstandelijke beschaving (4). Eenvoud van zeden, ongeveinsde belangstelling in de godsdienst, afkeer van dweeperij, bijgeloof en huichelarij, naauwgezette pligtsbetrachting en wijze spaarzaamheid, versierden dezen ongemeenen man als Mensch (5). Gebrek aan zelfbeheersching, in toorn en in geslachtsdrift, werpt eene schaduw op dit groote karakter, en herinnert de zwakheid der menschelijke natuur (6).

Men heeft getracht de beginselen der daden van dezen grooten en weldoenden geest.

---

(1) *Capitul.* KAROLI et HLODOVICI Imp. *Lib.* I. §. 72. in LINDENBORG's *Codex. Legum Antiq.* p. 841. LORENTZ, t. a. p. S. 159—164.

(2) VON DALBERG's *Schriften*, S. 10.

(3) J. A. STRESO, t. a. p. bl. 175—206, heeft uitmuntend de verdiensten van KAREL, met betrekking tot de verstandelijke en godsdienstige beschaving zijner volken, ontwikkeld.

(4) VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterk.* D. I. bl. 58—64. STRESO, t. a. p. bl. 92—124.

(5) STRESO, t. a. p. bl. 168—174 en bl. 210—225.

(6) VON DALBERG, t. a. p. S. 16. STRESO heeft ook in dit opzigt KAREL verdedigd, bl. 208, 209. VAN KAMPEN wil de zwakheid, welke KAREL *de Groote* met DAVID en HENDRIK IV gemeen had, niet verontschuldigen. »De beschuldiging van bloedschande echter" zegt hij met regt, »is te afgrijsselijk om geloof te verdienen, *zoo lang zij op niets meer dan vermoeden rust.*" *Vaderl. Karakterk.* D. I. bl. 62.

op te sporen (1). Laat edele roem- of eerzucht, laat menschenliefde, laten beide, 814
gelukkig met elkander vereenigd, de drijfveêren geweest zijn, zij zullen de *zedelijke* waarde van KAREL verhoogen; doch indien zij ook uit eene minder zuivere bron ontsproten, kunnen zij hem den naam van den grootsten Vorst der middeleeuwen niet betwisten, wien de oudheid onder de Halfgoden zou geplaatst hebben, gelijk de kerk van *Rome* hem onder hare Heiligen heeft opgenomen.

Het is voorzeker niet te verwonderen, dat onder dezen magtigen Monarch het Koninklijk gezag, in aanzien en vermogen, aanmerkelijk werd uitgebreid; veeleer pleit voor de wijsheid en gematigdheid van KAREL, dat het niet tot volstrekte alleenheersching en dwingelandij oversloeg. Het was nu, naar regten (*de jure*) erfelijk geworden, gelijk het reeds, in de daad (*de facto*), onder de Koningen uit den eersten stam, geweest was (2). Nog steeds behielden de groote algemeene volksvergaderingen invloed op het bestuur des Rijks. In haar midden werden, onder voorzitting van den Vorst, de wetten gemaakt, goedgekeurd of verklaard, en de groote belangen van Kerk en Staat overwogen (3). » Het waren echter," gelijk teregt is opgemerkt, » niet meer die oude volksvergaderingen, welke, geheel op zich zelve handelende, vol leven en beweging, meermalen aan het Koninklijk gezag weêrstand boden; — die, steeds op hare hoede, zich veelal wantrouwend tegen haar opperhoofd betoonden, zelfs dan, wanneer zij dezen bewonderden. KAREL *de Groote* beheerschte haar thans geheel door het ontzag voor zijn vermogen, en het overwigt van zijnen grooten geest (4)". Intusschen zijn waarschijnlijk door hem de landdagen der Friezen, die tusschen de beek *Kinhem* bij *Alkmaar*, en de *Wezer* woonden, ingesteld. Zij werden jaarlijks bij den *Opstalboom*, eene hoogte met opgaand hout omgeven, nabij *Aurich* in *Oostfriesland* gehouden. Het blijkt niet, dat de Friezen, tusschen de *Kinhem* en het *Zwin*, aan deze volksvergaderingen hebben deelgenomen, of daartoe geregtigd zijn verklaard (5). In verhoogden graad deelde

---

(1) Zie VON DALBERG, t. a. p. S. 12—15. STRESO, t. a. p. bl. 207.

(2) RAEPSAET, *Oeuvres Compl.* T. I. p. 128—137.

(3) RAEPSAET, *Oeuvres Compl.* T. II. p. 20—29.

(4) VAN HEES VAN BERKEL, *Beschouw. over Gesch. en Staatsregt*, bl. 23.

(5) Mr. D. F. J. VAN HALSEMA, *Verh. over den Staat en Regeringsvorm der Ommelanden*, in het tweede Deel der Verhandelingen van het Gron. Genootschap: *pro excolendo jure patrio*, bl. 52—56. MAGNIN, *Geschiedk. Overzigt der besturen in Drenthe*, bl. 63. Merkwaardig is het fragment van een oud Friesch volkslied in het *Hunsigoër Landregt* van den jare 1252 bewaard, doch ongetwijfeld veel ouder dan dit tijdmerk. KAREL wordt daarin boven PEPIN, zijn Vader, geprezen, en den meer beminde, den betere genoemd, die de Friezen met trouw en waarheid regeerde, en hun vrijheden, keuren en landregten schonk.

PIPPIN Rex and sin sune thi minnera KERL.
Hi was minnera,
And hi was betera.

814 KAREL *de Groote* in al de hooge regten zijner voorgangers (1). De Hertogen, Graven en de overige hooge ambtenaren van de kroon, ontleenden van hem al hun gezag, en hingen af van zijnen wil (2). Ongetwijfeld was, in den beginne, door KAREL *den Groote* het bewind over *Friesland*, van de *Kinhem* tot aan de *Wezer* of *Elbe*, aan eenen Hertog opgedragen. In eenige echte stukken uit de negende eeuw, wordt dit gewest een hertogdom genoemd. Het is echter even zeker, dat die waardigheid in deze eeuw verdwenen is, dewijl KAREL *de Groote* genoegzaam al de Hertogen, wier magt voor de troon gevaarlijk begon te worden, heeft afgezet en in hunne plaats Graven aangesteld. *Friesland* was in vier graafschappen gesplitst, doch om de steeds toenemende magt dezer graven, welke een vrij uitgebreid grondgebied onder hun beheer hadden, te fnuiken, werden deze graafschappen in zeven kleinere gesmaldeeld, welke de *zeven Zeelanden* genoemd werden, en tot het eerste dezer *Zeelanden* behoorde *Holland* ten *Noorden* van de *Kinhem*. Men meent, dat vele van deze kleinere landstreken geene eigenlijke graafschappen (*comitatus*) geweest zijn, maar veeleer zoogenaamde *Go*-graafschappen (*Grafiae*), welke in grootere landschappen (*pagi*), over welke een *Comes* of Oppergraaf gebood, gelegen waren. Deze *Comes* voerde, in naam des Vorsten, wien hij hulde en trouw moest zweren, het hoogste gebied in het hem toevertrouwde gewest, over de burgerlijke, regts- en krijgszaken. Hij moest de onderdanen naar hunne landswetten regeren, roovers en andere misdadigers straffen, weduwen en weezen beschermen, den kooplieden vrijgeleide verleenen, in tijden van oorlog den

---

Hi stiffte and sterde
Triwa ande werde.
Ande hi sette thera Kenega jeft,
Ande allere liude kest,
And Londriucht.
Ande allera londe eocum sin riucht.

Dat is:

PIPPIN de Koning, en zijn zoon de meerbeminde KAREL.
Hij was de meer beminde,
En hij was de betere.
Hij stichtte en stuurde
Trouw en waarheid.
En hij zette der Koningen giften,
En aller lieden keuren,
En Landregt.
En allen landen elk zijn regt.

Zie VAN HALSEMA, t. a. p. bl. 37; en het *Hunsigoër Landregt*, bl. 2.

(1) Verg. hiervoor bl. 292.

(2) Zie hiervoor bl. 294, 295.

heirban uit zijn gewest, aanvoeren, en zorgen, dat des Vorsten inkomsten in de schatkist gestort werden. Hij hield jaarlijks in zijn graafschap drie goodingen of regttijden en vergaderingen, op welke de Edelen en Vrijen moesten verschijnen. De buitengewone regtsdagen, welke men noodzakelijk oordeelde en wier getal onbepaald was, behoefde de Vrije dan alleen bij te wonen, wanneer hij opgeroepen was. Doodvonnissen mogten noch door hem, noch door zijne raden, die uit de voornaamste ingezetenen des graafschaps, namens den Vorst, gekozen waren, geveld worden; over alle andere zaken sprak hij het regt uit in het hoogste beroep. Elke Graaf had een ondergraaf (*Grafio*) of Regter van 's Graven wege (*Judex ex parte comitis*), tot wiens ambt het innen der schatting, benevens het opzigt over de gemeene rust en veiligheid, de wegen, dijken, maten en gewigten behoorde; bij afwezigheid van den Graaf, nam hij diens ambtsbezigheden waar. In elke mark of ambacht des graafschaps stond, onder den Graaf, een schout of *schelta*, door den Keizer uit de welgeboren inlanders gekozen en aangesteld, aan het hoofd van het burgerlijk en krijgsbestuur. Hij hield zijne teregtzittingen, vermoedelijk eenmaal in elke maand, onder een gewijden boom, of op eenen heuvel, ten overstaan van twaalf bijzitters of mederegters, *Azingen* (*Aesgen*) genaamd, welke over de belangen der mark beraadslaagden, en de vonnissen over alle burgerlijke zaken opmaakten. Zij werden door het volk, of de gemeente verkoren, en moesten in de keuren en landregten bedreven zijn, doch mogten niemand ter dood, noch tot verlies zijner vrijheid of goederen veroordeelen. Veelligt zijn deze Friesche *Azingen* in aard en ambtsbetrekkingen, genoegzaam overeenkomstig geweest met de *Azingen* in *Rijnland*, wier bediening bestond in het bijwonen van al de bijzondere vierscharen der dorpen, om aldaar, op den eisch en de aanklagten van den schout, met en nevens de geburen vonnis te strijken. Elk ambacht of mark was weder verdeeld in *Tienden*, *Kluften* of *Buurtschappen* onder het bestuur van Tienmannen, misschien dezelfden, welke anders *Redgers* of *Reddian* genoemd worden, die in hunne kluft voor de rust en veiligheid zorgden, de misdadigers in hechtenis namen, aan de schelten overleverden, en kleine geschillen in de buurtschap bijlegden (1). 814

Behalve deze ambtenaren, en die hen allen in gezag en aanzien overtroffen, had men de Zendgraven (*missi dominici*), of Koninklijke zaakgelastigden. Deze ontvingen onder KARELS bestuur hunne eigenlijke magt, die echter slechts tijdelijk schijnt geweest te zijn. Zij bestonden gewoonlijk uit een geestelijk en een wereldlijk persoon van hoogen rang, en werden op bepaalde tijden, eenmaal 's jaars, ook wel om de drie maanden, naar de verschillende landvoogdijen gezonden, om het gedrag der Kerkvoogden, Hertogen en Graven gade te slaan, van hen rekenschap hunner daden te eischen, en den inwendigen

(1) VAN HALSEMA, t. a. p. bl. 32—34, 76—91. WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 92—97. MAGNIN, t. a. p. bl. 76—80. Verg. WAGENAAR, D. II. bl. 11—23. *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. II. bl. 6—12.

814 toestand van hun gebied te onderzoeken. Zij hielden eenen land- of geregtsdag, op welken de geestelijke zoowel als de wereldlijke hooge ambtenaren van het gewest, benevens de Edelen en Vrijen, zich voor hen moesten stellen. Met dezen beraadslaagden zij over de belangen van het landschap, ontvingen opening en rekenschap van de kerkelijke en wereldlijke zaken, onderzochten de misdrijven, over welke zij moesten vonnissen, en hoorden naar de klagten, tegen hooge en mindere beambten ingebragt. Na afloop der vergadering, spanden zij de vierschaar, voor welke alle voortvlugtigen werden gedaagd, en spraken over den doodschuldige het vonnis uit, hetgeen aan grafelijke en mindere regtbanken niet veroorloofd was. De Zendgraven gaven vervolgens den Keizer verslag van hunne verrigtingen, benevens over den staat van het bezochte gewest, en deden de voorslagen, welke zij in het belang van dat gedeelte des Rijks, noodig oordeelden (1).

Naast de gewestelijke burgerlijke regtbanken, stond in elk bisdom een geestelijk geregt, aan welk de uitvoering van het zoogenaamde *Seendregt* (*Synodale regt*) was toevertrouwd. Schoon ieder bisdom zijn bijzonder Seendregt had, waren alle echter op gelijke beginselen gebouwd, en bevatten hoofdzakelijk bepalingen, tegen misdrijven gepleegd, door en aan geestelijke personen, tegen geweldenarijen, bedreven in en op gewijde plaatsen, het berooven of vernielen van kerken, kerkhoven en van pastorijen; tegen het schenden van de zon- en feestdagen, en over de verschillen, betrekkelijk de kerspelinkomsten en de kerkelijke tienden. Tevens komen er maatregelen in voor, omtrent verschillende huwelijks- en familiezaken, namaagschap, den meineed en eerloosheid. De begrafenis van veroordeelde misdadigers, van verdronkenen, van zelfmoordenaars, van ongeboren en ongedoopte kinderen op kerkhoven, was bij dit Seendregt verboden, hetwelk tevens boetedoeningen bepaalde voor doodslag, verminking en andere misdrijven tegen de maatschappij (2). Hoogst nuttig waren derhalve deze seenden, bij eene wetgeving, waar de Edele en Vrije, zelfs wegens moord en manslag, alleen in zijn goed tot zekeren bepaalden prijs, konde gestraft worden. Het Seendregt maakt met de Canones der Conciliën, den Theodosiaanschen Codex, en de Decretalen der Pausen, het kerkelijke of kanonieke regt uit, en hierop grondde zich het aandeel der geestelijken in zaken, welke zich, ten gevolge van gemaakte testamenten, opdeden. De aartspriesters, dekens en proosten, welke den Bisschop in zijne geestelijke betrekkingen ondersteunden, hielden driemaal 's jaars synode of seend. Op de eerste dezer seenden moesten allen, welke onder den zoogenaamden seendvrede zaten, onverschillig van welken rang of stand, geestelijke en wereldlijke ambtenaren, benevens de gezworenen uit de kerspels verschij-

---

(1) *Capitulare* anni 802 § I, *Capit. tertium* anni 812 § 4 et 8, *Capit.* anni 823 § 23. Verg. VAN HALSEMA, t. a. p. bl. 34, 78, 79. MAGNIN, t. a. p. bl. 74, 75. Het is niet vermoedelijk, dat de waardigheid van Zendgraaf lang in wezen gebleven is. RAEPSAET, *Oeuvres Compl.* T. II. p. 279.

(2) WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 76, 77, 82, vergeleken met WINSEMIUS, *Chron. v. Friesl.* bl. 100—104, waar dit Seendregt in het Oud Friesch en in zijn geheel, gevonden wordt.

nen, want deze laatsten moesten er de gepleegde misdrijven aanbrengen. Op de twee 814
andere seenden kwamen slechts de aangeklaagden, of zij, die ter verantwoording opgeroepen waren. Ook onderzocht men eenmaal 's jaars, bij zulk eene gelegenheid, de kerken en hetgeen er op betrekking had, benevens het beheer der kerkelijke goederen en inkomsten. Van de vonnissen, op deze seenden geveld, mogt men beroep instellen aan den Bisschop, van dezen aan den Aartsbisschop, en eindelijk aan den Paus. Voor de bisschoppelijke regtbank, die om de vier jaren gespannen werd, moesten alle Geestelijken, Edelen en Vrijen van het bisdom verschijnen. Hier werden de ingestelde beroepen van de vonnissen, door de aartspriesters of dekens op hunne seenden uitgesproken, beoordeeld, de gepleegde misdrijven, tot deze regtbank behoorende, gestraft; de hangende verschillen bepleit en beslist, voor zoo verre zij ter kennis des Bisschops behoorden; gelijk die over kerken, patronaatregten en dergelijke, en voorts de belangen der kerken overwogen en behandeld. Ook die soorten van misdrijven werden bestraft, welke reeds door de Zendgraven of door de Graven beboet en gelost waren; dewijl de wereldlijke boete de geestelijke boetedoeningen niet uitsloot, en beide regtbanken gezamenlijk de veiligheid en de verbetering der menschen beoogden. De kerspelkerken en de kerkhoven werden voor vrijplaatsen erkend, en dit was weldadig in tijden, waarin de wraak zoo hevig, en het regt van den sterke zoo algemeen was. De misdadiger moest echter, na de derde opeisching van den Graaf of regter, uitgeleverd, of mogt gehaald, maar niet aan lijf of leven gestraft worden (1).

Het bisdom *Utrecht*, het eenigste in *Nederland* benoorden den *Rijn*, was in het geestelijke, aan het aarts-bisdom *Keulen* onderworpen, en in verscheidene aarts-diakenschappen verdeeld. De Bisschop stond in rang met de Graven gelijk, en had een koor- of wijbisschop, benevens aarts-diakenen, aartspriesters en priesteren onder zich. Door hem werden de kerkambten bezet, behalve daar, waar de patroon der kerk, schoon een leek, het regt van voorstelling had. Hij bestierde de kerkelijke goederen en inkomsten, welke hij noch vervreemden, noch tot andere dan godsdienstige oogmerken gebruiken mogt. De wijbisschop behandelde meestal, onder zijn opzigt, de kerkelijke zaken in *Friesland*, waar de Utrechtsche Bisschoppen uitgestrekte goederen bezaten, gelijk de aarts-diakenen in hunne bijzondere diakenschappen, en de aarts-priesters in een zeker aantal parochiën of kerspels. In elk kerspel bevond zich eene Parochie of Kerspel-kerk, welke door een pastoor, in rang den *schelta* gelijk, bediend werd. Onder zijn opzigt stonden de kapellen in de Tienden of buurtschappen, welke de kleinste of grondverdeeling uitmaakten, en door vicarissen bediend werden (2).

Onder de schattingen en lasten in dien tijd, waren de vredepenning en de huis-

(1) Westendorp, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 81, 82, 83, 110.

(2) Westendorp, t. a. p. bl. 91, 92. Magnin, t. a. p. bl. 80, 115. Vergeleken met *Batavia Sacra*, D. I. bl. CIX—CLV.

814 schatting van overoude herkomst. De eerstgenoemde werd betaald voor den vrede of de veiligheid; een gedeelte werd ten behoeve der kerk, in de kapel der gemeente gestort, en het andere door den Graaf aan de Keizerlijke schatkist betaald, aan welke hij ook de inkomsten der tollen, de belastingen op de schepen en koopgoederen, het vorstelijk aandeel in de gestrande of gevondene goederen en in de boeten, benevens de verbeurde of vervallene bezittingen en de vrijwillige giften, moest verantwoorden. De huisschatting of klipschild werd als eene erkentenis wegens de huishuur of de huurwaarde aangemerkt; de regeling daarvan, mits overeenkomstig het landregt, stond aan den Aesga. Men vermoedt, dat deze huisschatting de Romeinsche grond- of persoonsbelasting (*census*) vervangen heeft. De krijgslasten bestonden in de uitrusting en het vervoer der krijgslieden, in bijzondere giften of beden, en in het huisvesten der aanzienlijke bevelhebbers (1). Het kerkelijk tiendregt kan niet tot vóór den tijd van KAREL *den Groote* opgevoerd worden, en deze Vorst moest verscheidene wetten uitvaardigen, om den afkeer zijner onderdanen van dat regt te overwinnen (2).

De krijgsregelingen bepalen zich in de Capitulariën, of instellingen en bepalingen van KAREL *den Groote* en zijn opvolger, in het bijzonder, tot de wijze, op welke elke onderdaan des Rijks het zijne moest bijdragen tot de verdediging des lands; hoe hij te velde moest trekken wanneer de heirban was uitgevaardigd, of gestraft worden, wanneer hij in dezen pligt te kort schoot. Zij laten echter nog vele twijfelingen over aangaande de hoedanigheid der lieden, die dienstpligtig zijn. Zeker echter is het, dat de geestelijke leenmannen van de krijgsdienst vrijgesteld waren (3). De Bisschoppen en priesters volgden slechts het leger, om de godsdienst te verrigten, en vóór en na den slag de geestelijke pligten te vervullen. De wereldlijke leenmannen en hunne lieden daarentegen, schijnen altijd verpligt geweest te zijn, om bij de oproeping des Keizers, ten strijd te trekken (4). Zij moesten, op eigen kosten, elk naar rang en middelen, op de monsterplaats of het krijgsveld verschijnen; de Edelen met paard, slagzwaard, harnas, speer en schild; de minder gegoeden met boog en pijlen. De Vrijen, welke tot den heirban verpligt waren, moesten zich, voor hunne rekening, voor drie maanden van levensmiddelen, kleeding en wapenen voorzien (5). Die niet verscheen werd in boete beslagen. Zij trokken onder hunne plaatselijke en gewestelijke opperhoofden te velde, en waren door eenen dubbelen eed van trouw aan den Vorst en hunne

(1) WAGENAAR, D. II. bl. 24–29. WESTENDORP, *Jaarb. v. Gron.* D. I. bl. 86–88. 101.

(2) RAEPSAET, *Oeuvres compl.* T. I. p. 308.

(3) *Capitulare* anni 803.

(4) *Capitulare* anni 812. § 6. *Capitulare* anni 807. § 2.

(5) *Capitulare* II. § 8.

aanvoerders verbonden (1). Onder KARELS opvolger, LODEWIJK *den Vrome*, ging 814
ook de heirban of landweer der Edelen en Vrijen jaarlijks te velde (2).

Deze Vorst, meer geschikt voor het klooster dan voor den troon, eerbiedwaardig door zijne deugden en beminnelijke hoedanigheden, doch zonder zelfstandigheid, geestkracht en bekwaamheden, om een uitgestrekt rijk te regeren, had de teugels van het bewind opgenomen, welk de krachtige vuist van KAREL *den Groote* bestuurd had. Meer genegen om zijne volken door weldaden aan zich te verbinden, dan hen met geweld en magt van wapenen te bedwingen, schonk hij den Saksers en Friezen het verbeurde regt op het vaderlijk erfgoed terug (3). Men heeft de bedenking opgeworpen, dat het onbegrijpelijk is, hoe een volk, in bezit van koophandel en fabrijken, gelijk de Friezen, geen eigendom zou bezeten hebben, en dat wij uit dien hoofde door het *vaderlijk erfgoed*, waarvan KAREL de Friezen beroofde, terwijl hij hen nogtans voor vrije lieden erkende, misschien slechts eenige liggende gronden moeten verstaan, die de Keizer als *domein* deed besturen, doch welke beschikking door zijn zoon veranderd werd (4). En inderdaad, men kan zich bezwaarlijk verbeelden, hoe een dapper, kitteloorig, groot volk, dat naar eigene wetten bestuurd werd, en voortaan met de Franken één volk zoude uitmaken, niet alleen onder zulk eene wreede bepaling als die van verbeurte des erfregts, eenen altijd durenden vrede zou aangegaan, maar zich zelfs daartegen, gedurende tien jaren (804—814), niet zoude verzet hebben (5). LODEWIJKS gunstige beschikking, waarin die ook moge bestaan hebben, werd door de Franken gelaakt, wien gestrengheid het meest gepaste middel toescheen, om deze onrustige volken te breidelen (6). De uitkomst heeft bewezen, dat de Vorst geene reden had zich te beklagen, dewijl de Saksers en Friezen hem steeds getrouw bleven, schatting betaalden en ten oorlog dienden (7).

Indien men de beginselen der daden alleen naar den uitslag beoordeelt, handelde

---

(1) *Capitulare* IV anni 803. § 9.

(2) WESTENDORP, t. a. p. bl. 111.

(3) Zie hiervoor bl. 356.

(4) VAN KAMPEN, *Vaderl. Karakterk.* D. I. bl. 65.

(5) *Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, St. II. bl. 14—21. De Schrijvers dezer Bijvoegsels willen, dat het ontnemen van het regt op het vaderlijk erfgoed, zich slechts bepaald heeft over dat gedeelte der Friezen welk omstreeks de *Elbe* woonde, en die vermoedelijk, in den laatsten opstand der Saksers hadden deel genomen. Zie hiervoor bl. 362. Doch de Friezen, die zich tot aan het *Vlie* uitstrekten, waren in den Saksischen krijg van 784 gewikkeld geweest. Zie hiervoor bl. 355. Het is alzoo niet waarschijnlijk, dat deze in het bezit zouden gebleven zijn van een regt, dat hunnen even strafwaardigen stamgenooten was ontroofd geworden.

(6) *Astronomi Vita* LUDOV. PII, c. 24. in DOM BOUQUET, *Script. Franc.* T. VI.

(7) MELIS STOKE, D. I. vs. 268—270. bl. 36.

814 LODEWIJK minder voorzigtig en staatkundig met de Denen, in wier binnenlandsche geschillen hij zich mengde, waardoor hunne wraak werd opgewekt, die weldra eene zee van rampen over de Frankische staten zou verspreiden. HERIOLD of HARALD KLAG, Koning van *Denemarken*, was door de zonen van GODFRIED in eenen bloedigen strijd, in welken zijn broeder REGENFRIED en GODFRIEDS oudste zoon gesneuveld waren, verslagen en van den troon verjaagd geworden. Hij begaf zich naar *Aken*, om de bescherming des Keizers in te roepen, welke beloofd, en hem ondertusschen *Saksen* tot oponthoud aangewezen werd (1). Welligt oordeelde de Keizer het van zijn belang, de oneenigheden der Denen te voeden, om zelf des te veiliger voor de aanvallen dezer gevaarlijke naburen te zijn; welligt streelde hij zich met de hoop, hierdoor eene gelegenheid te vinden, om het Christelijk geloof onder de Noordsche afgodendienaars te verbreiden (2). Tegen den winter ontvingen de Saksers, onder welke ongetwijfeld ook de Friezen moeten gerekend worden, en de Abodriten bevel, om de aanspraken van HERIOLD te ondersteunen. Tweemaal werden zij door den opkomenden dooi belet, de bevrozene *Elbe* over te trekken, en niet
815 vóór het midden van Bloeimaand, geraakten zij over dien stroom, verwoestten *Holstein*, en kwamen voorts over den *Eider* op Deensch grondgebied. De zonen van GODFRIED waren op dit berigt, naar een eiland, drie mijlen van de vaste kust, teruggetrokken, en ofschoon zij eene vloot van twee honderd vaartuigen, en een aanzienlijk leger onder hunne bevelen hadden, vermeden zij echter het gevecht met de Keizerlijke benden, die na eenen togt van zeven dagen, aan het strand gelegerd waren. En daar na drie dagen toevens, de Denen niet tot een treffen te bewegen waren, vernielden de Keizerlijken de omstreken, en keerden met buit en gijzelaars naar *Saksen* terug (3). HERIOLD vervoegde zich bij den Keizer op den Rijksdag te *Paderborn*, ontving vernieuwde verzekering van bijstand, en den last, naar *Saksen* terug te keeren, ten einde een wakend oog op zijne vijanden te houden. De Denen trachtten te vergeefs door gezanten den Keizer tot vrede te bewegen; er werd althans door dezen een bevel uitgevaardigd, om de Noordelijke grenzen des Rijks in staat van tegenweer te brengen. De omstandigheden echter gedoogden niet, HERIOLD met kracht te ondersteunen; hij moest zich derhalve vergenoegen, zijne tegenstanders door gedurige invallen en strooperijen te
817 benadeelen, welke deswege besloten een tweede gezantschap met vredesaanbiedingen naar LODEWIJK te zenden. Maar ook deze werden van de hand gewezen, en HERIOLD in staat gesteld, zijne vijandelijkheden voort te zetten (4).

---

(1) EINHARDI *Annales*, p. 174. in DOM BOUQUET, *Script. Franc.* T. VI. *Astronomi Vita* LUDOV. PII, c. 24. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 35.

(2) WAGENAAR, D. II. bl. 43. V. BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 50.

(3) EINHARDI *Annales* p. 178. *Astronomi Vita* LUDOV. PII. c. 25.

(4) EINHARDI *Annales* p. 175, 176.

Krachtiger ondersteunde LODEWIJK de belangen der geestelijken dan die zijner bondgenooten, en de Utrechtsche Bisschoppen deelden in zijne weldaden. Hij bevestigde RIXFRIDUS of RIJKFRIED, den opvolger van HARMAKAR op den Utrechtschen Bisschopszetel, in al de voorregten welke zijne voorzaten aan de Utrechtsche kerk verleend hadden (1). RIJKFRIED was een Fries van geboorte, doch de tijd in welken hij zijne bediening aanvaardde, is even onzeker als die van zijnen dood. Men wil, dat hij in het negende jaar zijns kerkelijken bestuurs, in hoogen ouderdom, na eene langdurige koorts, overleden is (2). FREDERIK, uit den ouden Frieschen Koningsstam gesproten en achterkleinzoon van RADBOUD I, te *Sexbierum*, nabij *Franeker* geboren, werd door of op 's Keizers aanbeveling, door de Utrechtsche geestelijkheid tot opvolger van RIJKFRIED verheven, onder wiens leiding hij gevormd, en tot deze aanzienlijke waardigheid bekwaam gemaakt was. Met nadruk verklaarde zich FREDERIK zelf tegen deze benoeming, en slechts het dringend aanhouden des Keizers, konde hem, na langdurig weigeren, bewegen den bisschopsstaf te aanvaarden. Aan het Hof, waarschijnlijk te *Nijmegen*, ontboden, omarmde hem de Vorst, plaatste den nederigen man op eenen zetel tegen over zich, en vroeg de omringende Utrechtsche geestelijken: » Wien zij tot hunnen kerkvoogd begeerden?" Als uit éénen mond noemden allen den naam van FREDERIK, wien de Keizer nu beval, in plegtgewaad te naderen, om tot deze hooge waardigheid gewijd te worden. Diep getroffen rees FREDERIK van zijnen zetel op, wierp zich, onder een vloed van tranen, aan de voeten des Keizers, en smeekte, dat men eenen waardiger dan hij was, tot deze aanzienlijke bediening wilde verheffen. LODEWIJK hief den knielende op en bezwoer hem, zich aan den wil des Hemels te onderwerpen. FREDERIK, door zoo vele bewijzen van achting overwonnen, ontving nu den bisschoppelijken staf uit de handen des Keizers zelven, in wiens tegenwoordigheid hij, onder het juichen der menigte, door de bijzijnde Bisschoppen werd ingewijd (3). Na deze plegtigheid werd den nieuwen Kerkvoogd onmiddellijk door den Vorst de gewigtige taak opgedragen, om *Zeeland*, en bijzonder het eiland *Walcheren*, waar onder andere schandelijke gewoonten, bloedschendige verbindtenissen met eigene zusters en zelfs met eigene moeders in zwang waren, van deze grove misbruiken te zuiveren (4). Het verwijtend en bestraffend antwoord des Bisschops, dat de Keizer zelf, door het huwelijk met zijne nicht JUDITH, zich aan eene

(1) De bevestigingsbrief wordt gevonden bij W. HEDA, p. 45. VAN MIERIS, *Charterb.* D. I. bl. 11.

(2) J. DE BEKA, p. 22. W. HEDA, p. 43, et BUCHELIUS in annot: in vita hujus Episcopi apud BEKAM, p. 23, et HEDAM, p. 46, 47. *Chron. de Traj.* p. 316. *Chron. de Tiel.* p. 33. J. A. LEYDIS, *Chron. Lib.* IV. c. 27. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 492—496.

(3) *Vita* FREDERICI *Episc. Traj.* c. 2. bij VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 37. UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* V. p. 74. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 65.

(4) J. DE BEKA, p. 23.

817 misdaad had schuldig gemaakt, welke hij in anderen berispte (1), verdient geen geloof (2). Vóór dat FREDERIK echter den opgelegden last vervulde, zond hij leeraars naar de Noordelijke deelen van zijn kerkelijk gebied, waar al de sporen der oude godsdienst nog niet geheel uitgewischt waren, en zeilde toen met eenen gunstigen wind naar *Zeeland*. Bij zijne landing in *Walcheren* ontmoette hij terstond eenen geweldigen tegenstand, en inderdaad, niet minder dan » banden door liefde, zinnelijkheid of eigenbelang gelegd, moesten verbroken worden." Doch bedreigingen noch gevaren konden den ijverigen Kerkvoogd ontmoedigen. Hij riep eene Vergadering (*synodus*) bijeen, op welke slechts eenige geestelijken verschenen, ofschoon alle, onder straffe des kerkbans, opgeroepen waren, om de beste middelen ter uitroeijing dezer zedelooze gewoonte te beramen. Des Bisschops vermaningen en de vrees voor de gestrengheid der kerkelijke tucht, bragt het volk tot boete, en de onwettige huwelijken werden ontbonden (3). Nadat FREDERIK de godsdienstige opleiding des volks aan bekwame Priesters had toevertrouwd, begaf hij zich langs de *Alechmere*, waarschijnlijk de *Zuiderzee*, naar *Friesland*, dewijl hier gevoelens omtrent de Drieëenheid gekoesterd werden, welke van die der heerschende kerk afweken (4). Reeds op de kerkvergadering te *Walcheren* had hij een kort geloofs-begrip, betreffende dit punt, opgesteld, en het naar de pastoors van zijn bisdom gezonden, om de leer der kerk, over dit onderwerp, beknoptelijk aan de geloovigen voor te dragen. Ondanks zijne onvermoeide pogingen konden noch hij noch zijne togtgenooten de Friezen, in het bijzonder die van *Westergo*, tot andere gedachten brengen. Hij ontbood derhalve ODULPHUS, toen Kanonik van St. Salvator te *Utrecht*, tot zich, wiens godsdienstijver en deugd niet slechts de achting van den tijdgenoot, maar ook die der nakomelingschap verwierven, welke hem, als een der grootste Heiligen van de Nederlandsche Kerk vereerde. Met behulp van dezen volijverigen man, bragt hij de anders denkenden weldra tot het algemeene kerkgeloof terug, en bepaalde, dat de opgenoemde

---

(1) J. DE BEKA, *in loc. cit.* HEDA, p. 47. *Chron. de Traj.* p. 317. *De Oude Hollandsche Divisie Kronijk*, *Div.* III. c. 84 (bij VAN GOUTHOEVEN, c. 80.) *Het oude Goudsche Chron.* bl. 12, 13. UBBO EMMIUS, *Rer. Fris. Hist. Lib.* V. p. 74. SCHOTANUS., *Fr. Hist.* bl. 66.

(2) JUDITH was de dochter van GUELFO of WELFO, een Beijerschen Graaf; LODEWIJK huwde haar eerst in het begin van 819. Daarenboven bestaan er geene bewijzen voor de naauwe bloedverwantschap der Keizerlijke echtelingen, van welke ook geen der oudste Schrijvers gewag maakt. Het is een louter verdichtsel en schandelijke laster door de stiefzonen der Keizerin, en hunne vleijers verzonnen. Conf. BUCHELII *Annot.* in J. DE BEKA, p. 25. P. SCHRIVERIUS, *Toetssteen op het Goudsche Cron.* bl. 209. *Batavia Sacra*. D. I. 508 etc.

(3) *Vita* FREDERICI *Episc. Traj.* c. 4. § 21—24. Volgens BEKA, p. 24 en het *Chron. de Traj.* p. 317, moet de uitslag van FREDERIKS pogingen op *Walcheren*, niet zoo gunstig geweest zijn. » Multa bona ibi (*Walcheren*) perfecit. Sed quidam indurati minati sunt ei. Qui videns eos obstinatos recessit et venit ad propriam sedem." *Chron. de Traj.* p. 317.

(4) UBBO EMMIUS in *l. c.* *Vita* S. FREDERICI, c. 5. § 29.

geloofsbelijdenis driemaal daags moest worden voorgelezen (1). Bij het vertrek van FREDERIK, bleef ODULPHUS in *Friesland* en hield zijn verblijf te *Stavoren*, alwaar hij aan het *Vlie*, een klooster gesticht heeft (2). 817

Terwijl Bisschop FREDERIK de gewesten zijner kerkvoogdij, *Groningen*, *Drenthe*, *Overijssel*, *Holland* en *Zeeland* bezocht, en met onverpoosden ijver, de bevordering der Christelijke leer behartigde, verdeelde Keizer LODEWIJK, wien het gewigt des Rijks scheen te drukken, den Staat onder zijne zonen. Op de groote Vergadering te *Aken* in acht honderd zeventien, verhief hij LOTHAIR, den oudste, onder toestemming der volksvertegenwoordigers, tot Medekeizer, aan PEPIN werd *Aquitanië* en aan LODEWIJK, den jongste, *Beijeren*, beiden met den titel van Koning, afgestaan (3). Vier jaren later bragt de Keizer eenige verandering in deze verdeeling. LOTHAIR, onder wiens bestuur de *Nederlanden* gekomen waren, werd *Italië* toegevoegd; PEPIN en LODEWIJK ontvingen insgelijks eene uitbreiding van grondgebied, en te *Nijmegen*, eene der meest bezochte Hofplaatsen des Keizers, zwoeren de Frankische Grooten deze nieuwe verdeeling te handhaven (4). Geen der Frankische Koningen, dat wij dit in het voorbijgaan opmerken, schijnt meer het volk, of liever de wereldlijke en geestelijke Rijksgrooten opgeroepen te hebben, om over de staatszaken te raadplegen, dan LODEWIJK. Zij kwamen ten minste tweemaal des jaars, meestal in Bloeimaand en Wijnmaand, afwisselend te *Aken*, *Nijmegen*, *Herstal*, *Thionville* of andere Koninklijke steden te zamen, gevolgd door hunne *luiden* of vasalen, en boden den Keizer geschenken aan. De Vorst beschouwde deze algemeene vergaderingen (*conventus generalis*) als boetplaatsen, en dikmaals zag men hem, zich in het aanzien des volks verootmoedigende, van de priesters vergiffenis voor zijne zonden afsmeken. Het berouw in een groot man is de edele zegepraal van het geweten over de trotschheid; maar de boete in een zwak karakter, boezemt slechts de vrees in, dat een tweede misslag spoedig den eersten zal volgen (5). De regering

(1) In deze geloofsbelijdenis wordt geleerd: » de Vader is eeuwig; de Zoon is eeuwig; de Heilige Geest is eeuwig. Er is onderscheid tusschen de personen, maar de natuur is één. De Vader, de Zoon en de Heilige Geest zijn almagtig. De naam is wel drievoudig, maar de kracht en magt is één. De Zoon is uit den Vader op eene onbegrijpelijke wijze geboren; de Heilige Geest komt op eene onbegrijpelijke wijze voort van den Vader en den Zoon. Het is eene magt, die niet vermeerdert, maar die eeuwig en onverdeeld blijft. Het is ééne gemeenschappelijke oppermagt, een Rijk zonder einde, eene eeuwigdurende glorie, die alleen schept, alleen zonden vergeeft en het Hemelrijk schenkt." *Acta* S. FREDERICI, § 30, vert. door GLASIUS, *Gesch. d. Chr. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 181. WORP VAN TABHOR, *Chron. van Friesl.* c. 32. bij SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. II. bl. 22.

(2) *Vita* S. FREDERICI *Episc. Traj.* c. 5. § 29, 30. *Vita* S. ODULPHI in *Act. Sanct.* T. II. p. 592 en vertaald in de *Batavia Sacra*, D. I. bl. 534.

(3) EINHARDI *Annales* p. 177. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl.

(4) EINHARDI, *Annales* p. 180.

(5) SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. II. p. 21, 22.

817 van LODEWIJK *den Vrome* levert hiervan het noodlottig bewijs. Zij was eene aaneenschakeling van misslagen, de onvermijdelijke gevolgen dier halve maatregelen, welke uit den steeds weifelenden, zwakken en kortzigtigen geest des Keizers voortsproten, en in zijn gedrag, met betrekking tot HERIOLD, doorstralen.

De Deensche Vorst bevond zich nog steeds in *Saksen*, vanwaar hij door gedurige strooptogten, zijne vijanden kwelde, doch niet krachtig genoeg ondersteund werd, om den verloren troon te herwinnen. Het gelukte zelfs den opvolgers van GODFRIED, de Abodriten tot een opstand te brengen, die echter spoedig gedempt werd, en kort daarna verbond zich deze volksstam met HERIOLD zelven, om hem te scheep naar zijn vaderland
819 over te voeren. Twee van GODFRIEDS zonen, in wezenlijke of geveinsde onmin met hunne broeders, namen hem tot Rijksgenoot aan; de beide anderen werden verdreven, en deze zijn het waaarschijnlijk geweest, welke met hunne roofschepen in dien tijd
820 langs de Vlaamsche kusten stroopten, naar *Aquitanië* stevenden en met grooten buit terugkeerden. Het vermoeden, dat alles slechts een gehuicheld spel was, om HERIOLD door list in *Denemarken* te lokken, en een voorwendsel te hebben, om de Frankische kusten te plunderen, wordt versterkt door de oneenigheden, welke
821 spoedig tusschen HERIOLD en zijne Mederegenten ontstonden, welke ten doel hadden, hem van den troon te stooten. De toeleg, in welken CEADRUGUS, de Vorst der Abodriten, betrokken was, mislukte. Beide partijen zonden gezanten naar de Rijksvergadering te *Frankfort*, en ofschoon het onderlinge verschil door LODEWIJK in der
822 minne werd bijgelegd, was echter hierdoor de rust in het *Noorden* op geenen hechten grondslag gebouwd. De oneenigheden tusschen de mededingers naar den troon van *Denemarken* duurden voort; en welligt heeft de bescherming van den Frankischen Vorst, HERIOLD bij zijne landgenooten verdacht gemaakt. Naarmate zijne aanhangers onder de Denen in getal verminderden, trachtte hij zijne betrekkingen met de Franken naauwer aan te sluiten; en om zich van de gunst des Keizers te verzekeren, konde hij geen beter middel bezigen, dan zich bij dien Vorst te begeven, en zelf het Christelijk geloof te omhelzen, gelijk hij reeds vroeger den geloofsprediker in het *Noorden*, EBO, Aartsbisschop van *Rheims*, beloofd had, »indien de God der Franken zijne dienaars beter beloonde dan de Goden der Denen." Te dien einde voer hij met een groot
826 getal schepen en aanzienlijk gevolg den *Rijn* op naar de Keizerlijke verblijfplaats *Ingelenheim*, nabij *Mentz*, door KAREL *den Groote* gesticht, alwaar alles tot de groote plegtigheid was voorbereid. HERIOLD, nevens zijne gemalin THORA, zijne beide zonen, GODFRIED en RUDOLF, en zijne twee broeders RORUK en HEMMING, behalve een aanzienlijk getal Denen van beide kunne, werden hier door OTGARIUS, den Aartsbisschop van *Mentz*, in de St. Albans Kerk met plegtigen luister gedoopt. LODEWIJK, die als doopgetuige over den Deenschen Vorst gestaan had, gelijk zijne gemalin JUDITH over de Koningin, begiftigde hem met kostbare geschenken. HERIOLD droeg daarentegen het Rijk van *Denemarken* den Keizer op, van wien hij het echter onmid-

dellijk wederom als een leen terug ontving (1). Het Staatsbelang speelde alzoo hierin 826
niet minder eene hoofdrol dan ijver voor de godsdienst; doch LODEWIJK zag niet, hoezeer hij zich vergiste, en welk eene bron van rampen hij voor zijne staten opende. Hij begreep, en te regt, dat door deze godsdienstverandering de Deensche Vorst de toegenegenheid zijner onderdanen verbeurd had, terwijl, om HERIOLD met geweld in zijne Staten te vestigen, eene grootere magt vereischt werd, dan die was, over welke hij op dit oogenblik beschikken konde. Hij droeg hem uit dien hoofde, bij voorraad, het Friesche graafschap *Riustri* of *Rustringen* aan de *Wezer*, in leen op (2). Waarschijnlijk konde dit gewest in de behoeften van HERIOLD en zijn gevolg niet genoegzaam voorzien; het blijkt ten minste, dat de Keizer hem thans, of kort daarna, met bezittingen in *Nederland* beleende. Men leest in echte bescheiden, dat HERIOLD *Wijk te Duurstede* (*vicum Dorestadum*) in leen heeft gehouden, dat RORUK of ERIK met een graafschap in *Kinhem*, het tegenwoordig *Noord-Holland*, en verscheidene bezittingen, welke zich tot aan de scheiding van *Rijn* en *Waal* uitstrekten, beleend was, terwijl aan HEMMING, naar het schijnt, leengoederen op *Walcheren*, welligt ook op andere Zeeuwsche eilanden, zijn afgestaan (3). Uithoofde der onvolledige berigten dier tijden, is het niet mogelijk juist te bepalen, welk gedeelte van *Nederland* aan de bescherming of het bestuur van HERIOLD en zijne broeders, is toevertrouwd (4). Men vermoedt, dat het bijna de geheele kust, van *Walcheren* tot aan de *Wezer*, omvatte, en dat *Wijk te Duurstede*, de aanzienlijkste stad van het gansche gewest, bloeijende door handel en welvaart, het middelpunt of de zetelplaats van dit gebied geweest is, waar RORUK, bij afwezigheid en als onderleenman zijns broeders, het bevel voerde (5). Ofschoon men ook de bezittingen der Deensche Vorsten in *Nederland* binnen enger grenzen omschrijve, kan men echter niet ontkennen, dat zij zeer aanmerkelijk waren, en dat het een

---

(1) EINHARDI *Annales* p. 186. ERMOLDUS NIGELLUS, *de Reb.* LUDOV. PII, *Lib.* IV. vs. 147—620. RIMBERTI *Vita* S. ANSCHARII, c. 3. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 42, 49. VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.*, bl. 55.

(2) *Astronomi Vita* LUDOV. PII c. 40.

(3) *Annales Fuldenses* ad annos 837, 850, 882. VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 60. BILDERDIJK, D. I. bl. 101, noemt ten onregte RORUK en HEMMING, zonen van HERIOLD. Zij waren de broeders van dezen Vorst, zoo als hij hen ook later noemt, bl. 162. Zie *Annal. Fuld.* ad ann. 850. ADELMI *Annal.* ad ann. 813.

(4) De geleerde aanteekening van HUYDECOPER op MELIS STOKE, D. I. bl. 173—204, heldert dit punt geenszins op; zij brengt ons veeleer in nog grooter verwarring. Verg. V. BOLHUIS, t. a. p. bl. 81.

(5) VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 59—60. Te regt spot HUYDECOPER met de overdrevene berigten der middeleeuwsche Schrijvers over den rijkdom en luister van *Duurstede* in die dagen. Aant. op MELIS STOKE, D. I. bl. 192, 193. Hij beweert, dat men onder *Dorestadum*, niet ons *Duurstede*, maar eene plaats van dien naam, in de ommestreken van *Hamburg*, verstaan moet.

826 groote staatkundige misslag geweest is, aan vreemdelingen, uit den aard zeeroovers en niet te vertrouwen, zulk een vasten voet in deze gewesten te geven, waardoor zij niet zonder invloed op den gang der zaken en op het overige gedeelte des lands blijven konden. Hoedanig het gezag van HERIOLD en zijne broeders alhier geweest is, en hoe ver hunne magt zich uitgestrekt hebbe, kan evenmin met zekerheid bepaald worden. Zij waren leenmannen des Keizers, die hun eenige gewesten tot onderhoud, ten vruchtgebruik had afgestaan, en als Leenheer de oppermagt behield. BILDERDIJK meent, dat HERIOLD niet als Graaf maar als Hertog is aangesteld, onder wien de verschillende bestaande Graven en hunne regering in stand en wezen bleven, en dat hij, naar allen schijn, die waardigheid en de inkomsten, als *beneficia* daarvan, naar leenregt (*jure feudi*), zonder eenige wezenlijke vervreemding (*alienatie*) zal ontvangen hebben. Hij was gehouden de hem toevertrouwde landen tegen buitenlandsch geweld te beschermen, en had Graven onder zich, wien hij als vreemdeling en hoogbevoorregte gunsteling des Keizers, aan wien hij, volgens het kanonieke regt, als doopzoon, geestelijk vermaagschapt was, niet aangenaam konde zijn. Deze Graven waren hem, als Hertog, geene andere gehoorzaamheid schuldig, dan in krijgszaken; en als vruchttrekker, waren zij hem niets schuldig, dan hetgeen zij anders aan den Keizer verantwoordden. Daar de Noor in dit alles onkundig was, en alleen zijne Deensche, nog onbeschaafde en ongeregelde wijze van regeren volgde, moest dit noodwendig botsingen veroorzaken. Voorts bleven zij onder hem en zijne nakomelingen steeds *Keizerlijke* Graven, dewijl zij door den Keizer in hunne betrekking bevestigd, of door hem op nieuw aangesteld werden. Van daar een aantal uitwerksels, die zonder dit op te merken, duister zijn. Men moet derhalve, eigenlijk gezegd, in de geschiedenis onzes lands van geene Deensche regering spreken, omdat men het Hertogelijk krijgsgezag bij ons nooit als regering beschouwde (1).

Hoedanig ook HERIOLD en zijne broeders het opgedragen bewind mogen waargenomen hebben; ofschoon ook hun bestuur, op zich zelf, niet zoo nadeelig op het lot van de bewoners dezer landen gewerkt heeft, als men zich oppervlakkig zou voorstellen, zeker is het echter, dat de giften van LODEWIJK aan de Denen, in de gevolgen, allernoodlottigst waren voor het Frankische Rijk in het algemeen, en voor *Nederland* in het bijzonder (2). HERIOLD, die zijne aanspraken en uitzigten op den troon van *Denemarken* nooit geheel schijnt opgegeven te hebben, noodzaakte hierdoor, als het ware, de Deensche Koningen, indien zij zich tegen zijne aanvallen in hun gebied wilden verzekeren, hem in zijne Frankische leenen werk te verschaffen. Van daar al die rooftogten, welke, door rijken buit bekroond, steeds hervat, en door den verzwakten

(1) *Gesch. d. Vaderl.* D. I. bl. 162—167. Verg. V. BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 61—66.

(2) Vergelijk V. BOLHUIS, t. a. p. bl. 66, 67 met BILDERDIJK, D. I. bl. 164, 165.

staat des Rijks, de inwendige verdeeldheden, de afgunst en haat der graven tegen de vreemde gezagvoerders, het wantrouwen der landzaten tegen de Denen, wier zeden, gewoonten en wijze van krijgvoeren, van de hunne verschilden, en het daaruit ontspruitend gebrek aan éénheid, begunstigd werden (1). Der Noren verbittering op HERIOLD was ongetwijfeld ontstaan, uit zijne, hetzij opregte, hetzij geveinsde gehechtheid aan den Keizer, welke men als nadeelig voor de welvaart des Rijks beschouwde, zijne omhelzing van de Christelijke godsdienst, en den onstaatkundigen ijver met welken hij die leer in zijne staten trachtte voort te planten, doch in het bijzonder door de vreemde hulp, met welke hij zijn regt op den troon ondersteunde. LODEWIJK toch had zich nu met nadruk de belangen van dezen Vorst aangetrokken, wiens zoon en kleinzoon of neef (*nepos*) aan het Frankische Hof opgevoed en in de Christelijke leer onderwezen werden. HERIOLD zelf was, kort na zijnen doop, met twee Christen zendelingen, ANSCHARIUS en AUTBERTUS, den *Rijn* langs *Keulen* tot aan *Duurstede* afgezakt, en had zich van daar over *Friesland*, naar de Deensche grenzen begeven (2). Door ondersteuning of bemiddeling des Keizers, namen hem de zonen van GOTFRIED tot deelgenoot des Rijks aan, doch hij werd weldra weder verjaagd, terwijl men den Keizer, op den landdag te *Nijmegen*, met vredelievende betuigingen misleidde (3). Te vergeefs beproefde LODEWIJK den verdreven Vorst, door onderhandelingen, in zijn gebied te herstellen; slechts gelukte het hem eenen vrede met de Deensche Koningen te sluiten, doch die zoo weinig aan de wenschen van HERIOLD beantwoordde, dat hij dien trouwloos verbrak, en binnen de Deensche grenzen eenige gehuchten of dorpen overviel en verbrandde. De Denen trokken hierop onmiddellijk de *Eider* over, dreven LODEWIJKS benden aan die rivier op de vlugt, en plunderden de legerplaats; doch, beducht voor de wraak des Keizers, verontschuldigden zij hun gedrag, bij monde van een gezantschap, en boden voldoening aan. LODEWIJK nam hierin genoegen; de vrede bleef vooreerst met het *Noorden* bewaard, en HERIOLD, in zijne verwachtingen teleurgesteld, schijnt sinds dien tijd, hier te lande, en wel bepaaldelijk te *Duurstede*, zijn verblijf gehouden te hebben, waar hij vele jaren in de gunsten des Keizers deelde (4).

826

827

828

De toegenegenheid zijner eigene landgenooten daarentegen, had hij ten eenenmale verloren. Nimmer mogt hij weder den troon van *Denemarken* bestijgen, ofschoon men mag aannemen, dat hij steeds al de hulpmiddelen, die hem ten dienste stonden, zal gebezigd hebben, om dit doel zijner vurigste verlangens te bereiken. Wraakzucht, staatkunde en die roofzucht, welke de Noordsche volken zoo vaak de plegtigste verbonden

---

(1) BILDERDIJK en VAN BOLHUIS, t. a. p.

(2) RIMBERTI *Vita* S. ANSCHARII. c. 3. NIGELLUS, *de rebus* LUDOV. PII, *Lib.* IV, vs. 629. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II, bl. 51—53.

(3) EINHARDI *Annales*, p. 187.

(4) EINHARDI *Annales*, p. 188. *Annales Fuldenses* ad annum 852.

828 deed verbreken, lieten hem niet in het ongestoord genot der gewesten, over welke hem het bewind was opgedragen. De pogingen van LODEWIJK, om door Christen zendelingen de Noormannen tot vrienden en bondgenooten te maken, mislukten, en de omstandigheden des Rijks verhinderden dezen Vorst, zich met de wapenen te doen gelden (1). Immers de zegepraal, welke hij op den Rijksdag te *Nijmegen*, over zijne wederspannige zonen behaalde, werd weldra door hernieuwde burgeroorlogen gevolgd (2). De Noormannen maakten zich deze onlusten ten nutte, en terwijl LODEWIJK zich in de magt van zijn
834 zoon LOTHAIR bevond, verscheen eene Deensche vloot op de kusten van *Friesland*. Naar luid van eenige Friesche Kronijken, zouden de Noren reeds vier jaren vroeger in dit gewest gedrongen, doch te *Kollum* ten eenenmale verslagen zijn door ADELBRIK VAN ADELEN, misschien een broeder of neef van den thans regerenden Bisschop van *Utrecht*, die tot derden Potestaat en opvolger van FOKKE LUDIGMAN gekozen was. Van de lotgevallen dezer beide Potestaten, wier geschiedkundig bestaan zelfs te betwijfelen is, wordt overigens niets aangeteekend, en de tijd huns bestiers en van hunnen dood verschillend opgegeven. Slechts dit wordt gemeld, dat *Stavoren* ongemeen in bloei was toegenomen, en dat de koopvaardijschepen dier stad, de eerste waren, welke uit de Westersche landen van *Europa*, de *Sond* en *Scandinavië* bezochten (3). Hoe dit zij, thans voeren de Denen, na een gedeelte van *Friesland* verwoest te hebben, langs *Utrecht*, welke stad zij, vermoedelijk, niet waagden te belegeren, naar *Duurstede*, waar trouwens rijker buit te vinden was (4). Deze hoofdzetel des Nederlandschen handels, reeds door KAREL *den Groote* aan het bisdom *Utrecht* in eeuwigdurend bezit gegeven, werd ten deele geplunderd en in de asch gelegd, een aantal inwoners vermoord en anderen gevangen weggevoerd (5). Uitgelokt door dezen gelukkigen uitslag, hervatten de Denen in
835— de twee volgende jaren dezelfde strooptogten, op welke *Friesland* en *Duurstede* steeds
836 het doel waren hunner roof- en moordzucht (6). HERIOLD moet zich in dien tijd elders bevonden hebben, of onmagtig, zoo niet onwillig, geweest zijn, de zeeschuimers af te weren, dewijl zij, naar het schijnt, steeds zonder tegenstand hunne geweldenarijen pleegden, en ongehinderd met den buit terugkeerden. Waarschijnlijk werd om dezen tijd

---

(1) V. BOLHUIS, t. a. p. bl. 71—74.

(2) *Nijmegen* was eene der meest geliefkoosde verblijfplaatsen van LODEWIJK, en onderscheidene rijksdagen zijn aldaar gehouden, dewijl deze Vorst meer op zijne Germaansche dan op zijne Gallische onderdanen vertrouwde. *Astronomi Vita* LUDOV. PII c. 45. *Chron. v. Nijmegen*, bl. 49.

(3) OCCO SCARLENSIS, bl. 75—77. WINSEMIUS, *Chron. v. Friesl.* bl. 106—109.

(4) V. BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 76. VAN ASCH VAN WIJK, *over het oude Handelsverkeer der stad Utrecht*, bl. 177.

(5) *Annales Bertiniani*, p. 196.

(6) *Annales Bertiniani*, p. 196, 197. *Annal. Fuldens.* ad ann. 835.

ook *Antwerpen*, en *Witlam*, eene koopstad aan den mond der *Maas*, door hen geplunderd en in brand gestoken (1). LODEWIJK, die intusschen weder in het hoog gezag hersteld was, moet hun eenige vrees ingeboezemd hebben. Immers HORIK, die thans den Deenschen troon bekleedde, verontschuldigde zich door gezantschappen bij den Keizer, over de gepleegde wandaden, en strafte zelfs hen, die zich daaraan schuldig gemaakt hadden, met den dood (2). Zoo hij hierdoor beoogde den Keizer in slaap te wiegen, bedroog hij zich. LODEWIJK, wien de ondervinding niet veel vertrouwen op de vriendschapsbetuigingen en bewijzen van vredesgezindheid dezer volken had ingeboezemd, versterkte en bezette de zeekusten van *Friesland* en het tegenwoordige *Holland*. Dit belette niet, dat in het volgende jaar de Denen den steven naar *Walcheren* wendden, waar men de behoorlijke voorzorgen van verdediging verzuimd had, en het met verwoesting en moord vervulden. Graaf EGGIHARD of EGGARD, en HEMMING, de broeder van HERIOLD, nevens andere aanzienlijke bevelhebbers des Keizers, sneuvelden in een hevig gevecht tegen hen op den zeventienden van Zomermaand. De Denen, met rijken buit en vele gevangenen, van welke de voornaamsten naderhand vrijgekocht werden, verlieten, na eenigen tijd, het eiland, en togen naar *Duurstede*, dat tot het opbrengen eener zware schatting gedwongen werd. LODEWIJK spoedde zich op dit berigt, naar het nabijgelegen *Nijmegen*, waarop de Denen in aller ijl wegtrokken (3).

835—836

837

Beklagenswaardig was de toestand dezer landen in dit tijdstip. Niet slechts strekten zij ten prooi aan de Noordsche barbaren, maar ook ten doel aan de hebzucht dier Keizerlijke leenmannen, welke, op hunne sterke sloten vertrouwende, de bevelen des Keizers trotseerden, en de landzaten beroofden. LODEWIJK strafte de graven, welke in hunnen pligt ter beteugeling dezer geweldenarijen waren te kort geschoten, en deed, op eenen algemeenen rijksdag, onderzoek naar het gedrag dergenen, welken hij de bewaking der kusten had toevertrouwd. Eenige gezagvoerders waren buiten de mogelijkheid geweest, om behoorlijken wederstand te bieden; en anderen daarin verhinderd geworden door de ongehoorzaamheid der Friezen, die welligt te fier om onder de bevelen van HERIOLD, den vreemdeling, te staan, geweigerd hadden, hem ten strijde te volgen of zijne bevelen na te komen. Men meent, dat onder deze wederspannigen zekere Graaf

(1) WAGENAAR, D. II. bl. 54, en het *Chron. St. Bavonis*, aangehaald bij KLUIT, *Hist. Crit. Com. H. et Z.* T. I. P. 2. p. 106 stellen dit in 837; doch de *Annales Fuldens.* en de *Annales Bertiniani* een jaar vroeger. De ligging van *Witlam*, (*Wittham, Widelant, Widlant, Witlant, Wintlant*) is onzeker. Sommigen denken aan den *Briel*, anderen met VAN LOON, (*Aloud. Holl. Hist.* D. II. bl. 63) en WAGENAAR, (D. II. bl. 54), dat het nabij *Goeree* lag, maar reeds voor eeuwen door de zee verzwolgen is. Verg. KLUIT, t. a. p. 107, welke meent, dat *Witlam* aan de *Wiedel*, een water dat in den mond der *Maas* liep, gelegen was en vandaar zijnen naam ontleend had.

(2) *Annales Bertiniani*, p. 197.

(3) *Annales Fuldens.* ad annum 837. *Annales Bertiniani*, p. 198. THEGANI *Vita* LUD. PII apud V. BOLHUIS, bl. 80.

837 GEROLF behoord heeft, wiens bezittingen uit dien hoofde ten behoeve der Keizerlijke schatkist verbeurd verklaard, doch hem later teruggeschonken werden (1). Hoe dit zij, de Keizer zond moedige graven en abten, om der Friezen euvelmoed te beteugelen, en gelastte, op het spoedigste de zeekusten te voorzien, en op verschillende punten schepen in gereedheid te brengen (2). Hij zelf begaf zich het volgende jaar naar *Nij-*
838 *megen*, om op de uitvoering zijner bevelen te letten, en liet de kusten met de uiterste zorg bewaken. Geene Noormannen vertoonden zich, dewijl hunne vloot, door eenen geweldigen storm beloopen, derwijze was gehavend, dat slechts weinige schepen in de Deensche havens behouden terugkeerden. De bedoelingen van HORIK openbaarden zich echter weldra duidelijk, toen hij, door zijne gezanten te *Attigny*, den Keizer berigtte, dat hij de voornaamste zeeschuimers, die in het Frankische rijk gestroopt hadden, met den dood had gestraft, doch tevens verzocht, dat men hem de landen der Abodriten en Friezen zou afstaan (3). Ofschoon dit vermetel verzoek, met verontwaardiging werd van de hand gewezen, bewijst het echter, hoezeer het magtige Frankische Rijk zijnen invloed naar buiten en dat ontzag verloren had, welk het weleer den Noorschen volken inboezemde (4).

Even weinig wist LODEWIJK inwendig de wetten en zijn gezag te handhaven, en de snoodste gruwelstukken werden ongestraft bedreven. De moord aan Bisschop FREDERIK van *Utrecht*, den achttienden van Hooimaand des jaars acht honderd acht en dertig gepleegd, strekt hiervan ten bewijze. Met onvermoeiden ijver behartigde deze Kerkvoogd de belangen van zijn sticht, toen hij in de St. Jans kapel te *Utrecht*, als hij zich tot het gebed wilde begeven, door omgekochte booswichten, vermoord werd. BEKA verhaalt in den echten geest der middeleeuwen, dat FREDERIK den volke zijn

---

(1) V. BOLHUIS, t. a. p. bl. 82, 83. De giftbrief, welke deze schenking bevat, is van den 8en van Hooimaand 839, en wordt gevonden bij KLUIT, *Hist. Crit. Com. H. et Z.* T. II. P. I. p. 1—6. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 64, houdt dezen Graaf GEROLF voor den zoon van Graaf DIRK (zie boven bl. 373). Waarschijnlijk was hij vader van den lateren Frieschen Graaf GEROLF (VAN BOLHUIS, bl. 83) en grootvader van DIRK *den Eerste*, Graaf van *Holland*. (*Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, St. II. bl. 22.)

(2) *Annales Bertiniani*, p. 198. Onder deze abten moet men zich geene geestelijken denken, zegt VAN LOON, maar zoogenaamde Kloostergraven, die uithoofde hunner bijzondere diensten, met de eene of andere abdij beschonken werden. *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 67.

(3) *Annales Bertiniani*, p. 199. WAGENAARS opvatting van deze plaats komt mij met den Heer VAN BOLHUIS, onwaarschijnlijk voor. Deze Geschiedschrijver (D. II. bl. 56) heeft hier meer de vertaling van VAN LOON (*Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 68), dan wel den blijkbaren zin van den oorspronkelijken tekst gevolgd, die aldus luidt: Ubi etiam missi HORICH venientes, pyratarum in nostros fines dudum irruentium maximos a se, ob Imperatoris fidelitatem, captos, atque interfici jussos retulerunt, *petentes insuper sibi dari Frisiones, atque Abodritos.*"

(4) *Annales Bertiniani* in l. c.

aanstaanden dood voorspeld, en onder het gaan naar de kapel den moordenaars toegefluisterd heeft: »Volbrengt nu uwen last, dien ik volkomen wist, eer gij nog in de stad kwaamt." Hierop trokken zij hunne dolken, en doorstaken hem met deze schampere woorden: »Nu is de Keizerin gewroken op hem, die haar zoo veel verdriet berokkend heeft." — »Lieve kinderen," riep de gewonde Bisschop uit, »nu gij uwer Vrouwe boodschap en last volbragt hebt, maakt u spoedig van hier." In allerijl vlugtten de booswichten en trokken over den *Rijn*, om der bloeddorstige Keizerin, de volbrenging van hunne taak te berigten. Ondertusschen had FREDERIK zijn klerk tot zich geroepen en gezegd: »Mijn zoon, ik ben ter dood toe gewond om de waarheid, de deugd, en om de geregtigheid. Roep onverwijld de Priesterschap der Utrechtsche Kerk bijeen, opdat men mijn ligchaam met behoorlijke uitvaart begrave, en mijn geest in de eeuwige vreugde des Heeren inga." Het luide geween van den klerk bij deze woorden, bragt de verwijderde menigte in beweging, die oogenblikkelijk de wapenen opvatte, en naar den stervenden Bisschop snelde, die haar toeriep: »Broeders en geliefde kinderen! indien ik eenig deel verwerf onder de heilige Martelaars in den Hemel, dan zal ik voor u bidden om uwe zaligheid, en dat God u beware voor rampen en plagen; want om het openbare overspel der Keizerin, welke hier te lande woont, zullen de Denen komen en het bisdom verwoesten." Hierop zegende hij de menigte, en begaf zich naar den grafkelder der kerk, waar hij nederstortte en met de woorden van den Psalmist: »Ik zal behagen den Heere in het land der levenden," den geest gaf (1). Vele zijn de gissingen naar de beweegredenen van dezen moord (2). Het verhaal van BEKA en de getuigenis van HEDA, wijzen echter de oorzaak duidelijk aan, en bevestigen het gevoelen van EMMIUS en anderen, dat FREDERIK het slagtoffer geweest is van de wraak der Keizerin JUDITH (3). Gelijk eenige andere Bisschoppen, had ook hij, in de huisselijke geschillen van LODEWIJK, de zaak van 's Keizers zonen omhelsd, die, hoe schandelijk en verfoeijelijk hun gedrag ook geweest is, evenwel eenige reden van misnoegen hadden, dewijl de Keizer zich door zijne tweede gemalin JUDITH liet regeren, en te haren gevalle beider jongsten zoon KAREL te hunnen koste bevoordeelde. Was reeds dit genoegzaam, om den haat der Keizerin tegen den Utrechtschen Kerkvoogd op te wekken, zoo moest deze geheel ontgloeijen, toen de ijverige Bisschop, den gewaanden of wezenlijk misdadigen omgang der Vorstin met BERNARD, Graaf van *Barcelona*, den Keizer openbaarde (4). 838

(1) J. DE BEKA, p. 24. Conf. *Chron. de Traj.* p. 318, 319.

(2) *Batavia Sacra*, D. I. bl. 508—512. GLASIUS, *Gesch. der Christ. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 182, vermoedt met BAILLET, dat den Bisschop, uit het eiland *Walcheren*, waar zijn ijver hem vele vijanden berokkend had, den dood zou toegebragt zijn.

(3) HEDA, p. 50. *De oude Holl. Divisie Kronijk*, derde Divisie, c. 80. bl. 82. UBBO EMMIUS, *de Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 74.

(4) Verg. de aant. van v. RHIJN op de *Batavia Sacra* D. I. bl. 529.

838 Den rang onder de Heiligen der kerk, was FREDERIK welligt ruim zoo veel verpligt aan zijnen ongelukkigen dood, als aan zijne verdiensten, ofschoon ook deze, naar den geest dier eeuw, groot en lofwaardig mogen genoemd, en door zijne tijdgenooten, ten hoogste geprezen worden (1). Men heeft hem niet alleen de gave der voorspelling, maar ook die van wonderwerken te kunnen verrigten toegeschreven; en het vrome bijgeloof dier tijden bezocht de grafplaats van den heiligen Martelaar, om genezing voor ligchaamskwalen af te smeeken (2). Aan de bevordering der geestelijke welvaart zijner onderhoorigen, had FREDERIK de wereldsche belangen zijns bisdoms niet opgeofferd. De bezittingen der Utrechtsche Kerk waren, onder zijn bestuur, met aanzienlijke goederen, vooral in het Geldersche, door de milddadigheid van GERWARD DE HEEZE, en zeker edelman WIBERT met zijn zoon WALBERT VAN OOSTERBEEKE, aanmerkelijk vermeerderd (3); ook moet, in het bijzonder, het getal der geestelijken zijn toegenomen, daar velen den Bisschop op zijne togten door *Zeeland* en *Friesland* verzelden (4). Zij kwamen onmiddellijk, na zijnen dood, bijeen, om een nieuw geestelijk opperhoofd te kiezen; eenigen stemden voor den Proost der Kerk KRAFT of KRAST genaamd, een schatrijk man; anderen daarentegen, benoemden ALFRIK, een broeder van den overleden Kerkvoogd, welke dan ook eindelijk, door den invloed van den hooggeachten ODULPHUS, verkoren werd (5). Hij was mismaakt van ligchaam (*ex parte deformis*), maar wordt geroemd als een man van uitstekende zedelijke hoedanigheden, een vriend van godsdienst en deugd, die de hem toevertrouwde geestelijke belangen, met allen ijver behartigde, en, aardsche schatten versmadende, een groot gedeelte zijner eigene bezittingen aan de Utrechtsche Kerk wegschonk, wier goederen, in het begin zijner regering, door de rijke gift van den Gelderschen Graaf RODGARIUS, aanmerkelijk waren vermeerderd (6). Hoe lang hij het roer des bewinds in handen gehad heeft is onzeker; sommigen bepalen dit op twaalf, anderen slechts tot zeven jaren. In zijnen tijd stroopten de Noordsche zeeschuimers in *Friesland*, en op *Walcheren*, ondanks den plegtig bezworen
839 vrede met HORIK (7). Men denkt, dat de Noordsche Vorst deze vijandelijkheden deed

(1) Het lofdicht van RABANUS MAURUS op dezen Bisschop, wordt vertaald gevonden in het eerste Deel der *Batavia Sacra*, bl. 515—519.

(2) *Batavia Sacra*, D. I. bl. 506, 520.

(3) De diplomata vindt men in de *Batavia Sacra*, D. I. bl. 522—526. Conf. HEDA, p. 50. BONDAM, *Charterb. van Gelderl.* D. I. St. I. bl. 16.

(4) GLASIUS, t. a. p. bl. 183.

(5) J. DE BEKA, p. 27. HEDA, p. 51. *Chron. de Traj.* p. 319. UBBO EMMIUS, *de Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 74.

(6) De giftbrief van RODGARIUS is opgenomen door BONDAM, *Charterb. v. Gelderl.* D. I. St. I. bl. 18.

(7) J. DE BEKA, HEDA, *Chron. de Traj.* in l. c. *Chron. Tielense*, p. 41, 42. *Batavia Sacra*, D. I. bl. 553—556.

voorkomen als geschied om de Friezen te tuchtigen, wegens de beleedigingen, die zij hem aangedaan hadden, over welke hij zich, door een gezantschap, met de gewone geschenken voorzien, bij den Keizer beklaagde, welke hierop eenige bekwame bevelhebbers benoemde, om de zaak te onderzoeken, en den Denen regt te verschaffen (1). 839

Lodewijk prees zich welligt gelukkig, dat hij voor dezen prijs den buitenlandschen vrede behouden konde, dien hij binnen's lands door eene vierde Rijksverdeeling op het spel zette. Om de heerschzucht der Keizerin te bevredigen, had hij reeds in acht honderd negen en twintig, ten behoeve van zijnen en haren zoon KAREL, naderhand *den Kaale* bijgenaamd, een bijzonder rijk uit *Zwaben*, *Helvetië* en *Rhetië* zamengesteld, en hierdoor den Staat in de uiterste verwarring en zichzelven eenmaal van den troon gestort. De ondervinding had hem echter niet voorzigtiger gemaakt, dewijl hij acht jaren later, in spijt en ten koste zijner andere zonen, hunnen halfbroeder KAREL, een nog grooter deel des Rijks had toegelegd. Hieronder was dat gedeelte van *Gelderland* begrepen, dat weleer tot *Friesland* behoord had, benevens het graafschap *Hameland*, later *Zutphen* genoemd, en een aanzienlijk deel van het zoogenaamde Overkwartier van *Gelderland* (2). In het volgende jaar was PEPIN, Koning van *Aquitanië*, de achtingwaardigste van LODEWIJKS zonen, gestorven; zijn Rijk, moest volgens de wetten en overeenkomsten, op zijn oudsten zoon, insgelijks PEPIN geheeten, overgaan; maar LODEWIJK aarzelde niet, ook dit aan KAREL weg te schenken. Lodewijk, 's Keizers derde zoon en Koning van *Beijeren*, vreezende dat de weifelende Vorst hem insgelijks van zijn gebied mogt berooven, trachtte zich met de wapenen te handhaven, en vertoonde zich met een leger Duitschers aan den *Rijn*. De Keizer schaarde zijn heir Franken aan den linker oever dier rivier, en trok die eindelijk over, waarop de Duitschers, zonder handgemeen te worden, uiteen liepen, en de jonge Koning naar *Beijeren* terugkeerde, dat nu, tot straf van zijnen opstand, zijn eenigste erfdeel in de vaderlijke nalatenschap blijven zou. Hierop riep de Keizer tegen den dertigsten van Bloeimaand acht honderd negen en dertig eenen landdag te *Worms* bijeen, om, met uitzondering van het landschap *Beijeren*, het Frankische Rijk tusschen LOTHAIR en KAREL te verdeelen. Lothair, door de Keizerin JUDITH tot bewilliging gestemd, verscheen, wierp zich aan de voeten zijns vaders, en vroeg hem vergiffenis voor het verdriet dat hij hem veroorzaakt had. Lodewijk hief zijn zoon getroffen op, bepaalde vervolgens de verdeeling der beide Rijken, en liet hem de keuze over. Eene lijn van het Noorden naar het Zuiden getrokken, en welke den loop der *Maas* en der *Rhône* volgde, wees de grensscheiding aan. Lothair koos voor zich de landen beoosten die lijn, waardoor *Noord-Neder-*

(1) *Annales Bertiniani.* p. 199. V. BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 86.

(2) Bondam, *Charterb. v. Gelderl.* D. I. St. I. bl. 22, waar de acte van afstand in haar geheel gevonden wordt.

839 *land* tot aan de *Maas*, onder zijne heerschappij geraakte; terwijl de Zeeuwsche eilanden, een klein gedeelte van *Zuid-Holland* benevens *Noord-Braband*, zijnen broeder ten deel vielen (1).

Niet minder werden deze gewesten dit jaar geschokt door de krachten der Natuur dan door de veranderingen der Staatkunde. Het verschijnen eener staartstar, omtrent het Paaschfeest, had nog aller gemoederen met schrik en vrees voor de toekomst vervuld, toen op den zes en twintigsten van Wintermaand, een hevige storm opstak, en er zulk een geweldige zeevloed ontstond, dat een groot gedeelte van *Noord-Nederland* overstroomd werd. Het zeewater bereikte bijna de toppen der duinen; vele menschen en beesten verdronken, en een groot getal bosschen en huizen werden omvergespoeld (2). Men wil, dat de *Rijn*-uitloop bij *Katwijk* toen door het ingewoelde zand geheel verstopt is geworden (3). Anderen komt het waarschijnlijker voor, dat deze verstopping niet op éénen tijd, maar trapsgewijze geschied zij (4). Vermoedelijk is de Katwijksche Rijnkil, sinds het graven der grachten van DRUSUS en CORBULO, allengs aanmerkelijk afgenomen.

840 De dood van LODEWIJK *den Vrome*, den zes en twintigsten van Zomermaand des volgenden jaars, stortte het Rijk in eenen schrikkelijken burgerkrijg. LOTHAIR, die op het alleengebied vlamde, tastte beurtelings nu LODEWIJK van *Beijeren*, dan KAREL met de wapenen aan; en de bloedige velden van *Fontenai* in *Bourgondië* getuigden van den broederhaat. Door heerschzucht verblind, haalde hij, even onzedelijk als onstaatkundig, HERIOLD tot zijne belangen over, door wien hij de Denen tot een inval in KARELS gebied aanspoorde. Weldra stevenden deze zeeschuimers naar de kusten van *Frankenrijk*, wier bewaking door de binnenlandsche oorlogen, geheel verzuimd werd, voeren de *Seine* op, verwoestten *Rouaan*, en kenmerkten hunnen togt door moord en verdelging. LOTHAIR beleende HERIOLD, ten loon dezer bewezene diensten, met het eiland *Walcheren* benevens eenige andere naburige plaatsen, en beschikte alzoo vrijmagtig over landen, welke onder KARELS gebied behoorden. Deze gunstbewijzen aan eenen vreemdeling, wiens magt thans uitgebreider zal geweest zijn dan te voren, strekten niet weinig, om de gemoederen der landzaten van LOTHAIR te vervreemden; doch deze Vorst bekommerde zich hierover zoo weinig, dat hij den Noormannen, even als den Saksers, om hen te meer aan zich te verbinden, volkomen vrijheid van godsdienst gaf, waarop velen tot de voorvaderlijke plegtigheden terugkeerden. Op zijn

(1) NITHARDI *Hist. Lib.* I. c. 7. p. 71. *Astronomi Vita* LUDOV. PII. c. 60. p. 121. *Annales Bertiniani*, p. 202. MELIS STOKE, D. I. B. I. vs. 290. bl. 38.

(2) *Astronomi Vita* LUDOV. PII in l. c. *Annales Bertiniani* in l. c. Volgens deze Jaarboeken, werden 2437 huizen omver gespoeld.

(3) J. A. LEYDIS, *Chron. Lib.* V. c. 30.

(4) WAGENAAR, D. II. bl. 59.

aansporen teisterde HERIOLD onophoudelijk de landen, welke aan KAREL gehoorzaamden, 841
en werd hierin door hulpbenden uit het *Noorden* geholpen (1).

Ten einde aan de geweldenarijen van LOTHAIR perken te stellen, sloten LODEWIJK 842
en KAREL tegen hem een plegtig verbond (2). In twee bloedige veldslagen behaalden zij eene volkomene overwinning, dreven hem met zijne voornaamste bevelhebbers, onder welke ook HERIOLD, op de vlugt, en verdeelden zijn Rijksgebied, aan deze zijde der *Alpen*, onder zich, waarbij geheel *Friesland*, of *Nederland* benoorden den middelsten Rijnmond, aan LODEWIJK ten deel viel. Doch deze verdeeling was van korten 843
duur, door het vermaarde verdrag te *Verdun*, waar de noodlottige broedertwist bijgelegd en eene nieuwe Rijksverdeeling bepaald werd. Geheel het *Frankenrijk*, ten Westen der *Maas*, der *Saône* en *Rhône*, met de Spaansche Mark, tusschen de *Pyreneën* en den *Ebro*, vielen KAREL ten deel, en vormden het Koningrijk *Frankrijk*. LODEWIJK verkreeg al de Frankische landen ter regter zijde des *Rijns*, benevens *Spiers*, *Worms* en *Mentz* met hun regtsgebied aan den linker Rijnoever, en deze werden later het Duitsche Rijk genoemd. LOTHAIR behield de Keizerlijke waardigheid met *Italië*, en ontving de landen ten Oosten der *Rhône*, *Saône*, *Maas* en *Schelde*, en ten Westen des *Rijns*; of die lange strook lands van de golf van *Lyon* tot aan de monden des *Rijns* en der *Schelde*, welke een middelrijk tusschen de Staten van LODEWIJK en KAREL vormde, en *Lotharingen* is genoemd geworden. *Nederland*, benoorden den *Rijn*, geraakte dus onder het bestuur van LODEWIJK, sedert *den Duitscher* bijgenaamd; een gedeelte van het tegenwoordig *Holland*, *Utrecht* en *Gelderland*, benevens de Zeeuwsche eilanden en al het land tusschen *Maas* en *Schelde*, kwamen onder het bewind van LOTHAIR (3).

Het plegtig bezworen verbond der broeders tot wederzijdsche hulp en bescherming, beteugelde niet de invallen der Noormannen. De bezettingen aan de monden der rivieren, de schepen, welke de kusten beveiligden, en de overige middelen van verdediging door KAREL *den Groote* genomen, waren onder het zwakke en stormachtig bestuur van LODEWIJK *den Vrome*, en de twisten zijner zonen geheel verwaarloosd. Terwijl de krachten des Frankischen Rijks werden uitgeput, waren de Noordsche zeeroovers in aantal en vermetelheid toegenomen, en thans konden zij niet, zonder de uiterste krachtinspanning en vereende magt, met goed gevolg geweerd worden. Maar juist deze eenheid ontbrak, en men vermoedt, dat LOTHAIR, in het geheim, de Noren tot strooptogten in

(1) *Annales Bertiniani*, p. 59, in DOM BOUQUET, *Script. Franc.* T. VII. NITHARDI *Hist. Lib.* II. p. 16—22, bij D. BOUQUET T. VII. Verg. VAN BOLHUIS, *de Noormannen in Nederl.* bl. 86—89.

(2) NITHARDI *Hist. Lib.* III. c. 3. p. 26. De verbonds-eed van LODEWIJK, in het Romaansch, is het oudste gedenkstuk in die taal aanwezig.

(3) NITHARDI *Hist. Lib.* III. c. 6. p. 27, 28. *Lib.* IV. c. 2. p. 29. c. 5. p. 31—33. *Annal. Bertinian* p. 61, 62. Verg. WAGENAAR, D. II. bl. 60—62. VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 90.

843 de landen zijner broeders aangemoedigd en hen daarin begunstigd heeft (1). Doch deze aanmoediging behoefden zij voorzeker niet; een genoegzamen prikkel vonden zij in hunne roofzucht, die steeds gevoed werd, sinds men het verderfelijke middel had te baat genomen, om hunnen aftogt voor goud te koopen. »Hunne onverzadelijke hebzucht werd daardoor nog meer opgewekt. Niet langer met den bijeengebragten roof tevreden, bedreven zij de ongehoordste wreedheden, en dwongen dus de Vorsten, hun voor hun vertrek ten duurste te betalen, om weldra, ter afpersing van nog grootere sommen, terug te keeren. Ten einde dit losgeld te vinden, werden de inwoners genoodzaakt het gering overschot hunner bezittingen, dat met moeite voor de plundering dier barbaren was beveiligd, aan de Koninklijke ambtenaren en invorderaars af te staan; geen wonder, dat zij dikwijls, tot wanhoop vervallen, hun levensonderhoud zochten, door zich met hunne stroopende vijanden te vereenigen, en zelfs het Christendom af te zweren. Het voorbeeld der Vorsten werd spoedig door de onderdanen, leenmannen, bisschoppen, abdijen en kloosters gevolgd; gedurig vindt men vermeld, hoe deze zich vrij kochten, of hunne gevangenen voor groote sommen losten, schoon zij hierdoor hunnen ondergang meestal slechts voor korten tijd vertraagden (2)". Bovenal waren de Noormannen op de geestelijken verbitterd. Langen tijd om het Christendom vervolgd, waren zij nu op hunne beurt vervolgers geworden, en brandden van verlangen, zich op de Christen priesters te wreken, die zonder genade, en vaak onder de afgrijsselijkste martelingen, vermoord werden. Het zekerste middel om hunne woede te bedaren was, op nieuw de eerdienst der afgoden te omhelzen; en inderdaad, men vindt aangeteekend, dat een groot getal kustbewoners, die hunne woningen niet verlaten wilden, zich de gunst der Noren verwierven, door het geloof der Christenen voor dat der Scandinaviërs te verlaten. Kerken en kloosters werden het minste gespaard; de overblijfselen der heiligen, de voorwerpen van den eerbied der geloovigen, werden onder spot en versmading vernield, en de kostbare kerksieraden als een welkome buit weggevoerd. Waar zij zich vertoonden, bleef bijna geen geestelijk gesticht voor hunne woede beveiligd, was geene stad, die niet eens of meermalen door hen onder brandschatting gesteld, geplunderd, of in de asch gelegd werd. De verwoestingen der Noordsche barbaren, die der burgeroorlogen, de onderdrukking der landbewoners, welke, tot de schandelijkste slavernij verlaagd, noch bij de Koningen, noch bij de geestelijken, noch in de wetten bescherming vonden, de geheele verwaarloozing des landbouws, de daaruit voortspruitende hongersnooden, de landplagen, stormen en watervloeden hebben met regt aan deze tijden den naam van de *ijzeren* toegekend.

Terwijl KAREL, om zijn broeders zoon PEPIN II te vervolgen, de kusten zijns rijks

(1) WAGENAAR, D. II. bl. 62. VAN BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 91.

(2) VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 92.

van gewapende manschap ontbloottte, vielen de Noormannen met verdelgende woede in 844
zijne staten, en op hunnen terugtogt, in *Friesland* (1). Hier werden zij in den eersten 845
strijd, ten koste van twaalf duizend hunner manschappen, geslagen, doch bleven vervolgens in twee moorddadige gevechten overwinnaars. Nadat zij het geheele gewest afgeloopen, geplunderd, en eene menigte inwoners vermoord hadden, voegden zij zich bij HORIK, en voeren met zes honderd schepen de *Elbe* op, de oevers verwoestende, tot dat zij door de Saksers tot den aftogt gedwongen werden (2). Het volgende jaar echter verschenen zij weder op de Friesche kusten, en ofschoon zij eenen dapperen tegenstand ontmoetten, drongen zij moordende, verdelgende en plunderende het gewest 846
door tot aan *Duurstede*, dat met twee andere plaatsen verbrand werd. Keizer LOTHAIR bevond zich te *Nijmegen*, doch waagde het niet hun tegenstand te bieden, waardoor zij ongestoord den rijken buit wegsleepten, terwijl het gerucht hunner daden alom schrik en verbazing verspreidde (3).

Ten einde aan dezen gruwel der verwoesting perken te stellen, verschenen LOTHAIR, LODEWIJK *de Duitscher*, en KAREL *de Kale* in Sprokkelmaand achthonderd zeven en veertig te *Marsna* (*Meersen* aan de *Maas* bij *Maastricht*), om zich nader met elkander te verbinden. Hunne vereenigde staten vertegenwoordigden nog het geheele Rijk van KAREL *den* 847
Groote; want de rooftogten der Noren hadden hun nog geen gewest ontnomen. Zij beproefden uit dien hoofde, van het ontzag gebruik te maken, welk dit groote ligchaam nog moest inboezemen, en zonden gezamenlijk een gezantschap naar HORIK, den Koning der Denen, met bedreiging, hem met vereende krachten aan te vallen, indien hij aan de vijandelijkheden zijner onderdanen geen einde maakte. Ondertusschen zetten de Denen hunne rooftogten voort, zeilden de *Garonne* op, verwoestten de oevers dier rivier, en belegerden *Bordeaux;* terwijl eene andere bende, ondanks den tegenstand der graven SIGAR en LIUTHAR, naar *Duurstede* doordrong, die stad plunderde en ten deele in asch verkeerde. Hetzelfde lot toefde de *Villa Meginhardi*, negen mijlen verder den *Rijn* op, en weldra geraakte de geheele *Betuwe* (*Insula Batava*) in de magt der Denen (4).

Het gedurig veroveren en plunderen van *Duurstede*, moest het vermoeden van ontrouw en heimelijke verstandhouding met den vijand tegen HERIOLD, aan wien het bewind dier stad was toevertrouwd, opwekken. Men beweerde, dat hij zijne landslieden tot deze invallen uitnoodigde, en met hen den buit deelde. Hij werd dan, gegrond of ongegrond, van 's Keizers wege, of uit bijzonderen haat, door eenige graven, aan welke de 847—850

(1) *Annales Bertiniani*, p. 63. *Annales Fuldens.* ad annum 845.

(2) *Annales Bertiniani*, p. 63. *Annales Fuldens.* ad ann. 845, 846. UBBO EMMIUS, *Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 75. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 67.

(3) *Annales Bertiniani*, p. 63. Verg. VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 95.

(4) *Annales Bertiniani*, p. 64. *Annales Fuldensis* ad annum 847. De *Villa Meginhardi* houden eenige voor *Rhenen*. Zie VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 96.

847—850 bewaking der grenzen tegen de Denen was aanbevolen, overvallen en vermoord (1). Zijn broeder RORUK, van hetzelfde verraad beschuldigd, werd, ofschoon de openbare meening hem vrijsprak, op 's Keizers last in hechtenis genomen. Men vermoedt uit dien hoofde, dat de beschuldiging der beide Deensche Vorsten van hoogverraad, slechts gezocht is, opdat LOTHAIR een middel mogt vinden, zich van hen te ontslaan (2). Het lot dezer gewesten werd echter hierdoor niet verbeterd. RORUK wachtte niet het vonnis af dat hem toefde, maar ontvlood naar LODEWIJK den *Duitscher*, die zwak of zijnen broeder vijandig genoeg was, hem eene verblijfplaats in *Saksen*, nabij de Deensche grenzen, aan te wijzen. De Deen, gloeijende van wraak, bragt hier eene vloot bijeen, met welke hij als zeekoning, de kusten van LOTHAIRS Rijk plunderde, den *Rijn* naar *Duurstede* opvoer, en zich hier zoo vast nestelde, dat LOTHAIR zich gedrongen zag, hem bij verdrag die stad, benevens eenige graafschappen, als leengoederen af te staan (3). Eenigen willen, dat deze graafschappen in *Gelderland*, of in het Zuidelijk gedeelte van het tegenwoordig *Holland* gelegen waren (4); anderen komt het waarschijnlijk voor, dat RORUK niet alleen de leenen, die hij te voren bezeten had, maar ook die van HERIOLD zal ontvangen hebben, onder verpligting van 's Keizers regten en inkomsten in te vorderen, den leenpligt te houden, en het land tegen buitenlandsche aanranding te beschermen (5). Door de onlusten in het Deensche Rijk werd zijne magt met een aanzienlijk getal Noordsche krijgers, die hun vaderland verlaten hadden, versterkt, hetgeen den toestand der landzaten niet zal verbeterd hebben, die ongetwijfeld onder het bestuur van RORUK meer te lijden hadden, dan onder zijnen broeder (6). WAGENAAR acht het niet onwaarschijnlijk, dat deze giften aan RORUK aanleiding gegeven hebben, dat eene oude kronijk van *Minden*, om dezen tijd, van een *Graafschap van Holland* gewag maakt (7).

Te midden dezer jammeren en ellenden was de Utrechtsche Bisschop ALFRIK overleden (8). Even onzeker als de tijd zijns doods, is de naam zijns opvolgers. Men schijnt echter EGIHARDUS of EGINHARDUS daarvoor te moeten houden, hoewel deze door

(1) *Annales Fuldensis*, ad annum 852.

(2) VAN BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 100.

(3) *Annales Fuldens.* ad annum 850. *Annales Bertiniani*, p. 66.

(4) WAGENAAR, D. II. bl. 65.

(5) VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 102. Men moet alsdan echter met BILDERDIJK (D. I. bl. 152) den Rijnloop bij *Egmond*, de *Hegge* genaamd, en niet dien bij *Katwijk*, voor de grensscheiding der rijken van LOTHAIR en LODEWIJK *den Duitscher* aannemen.

(6) VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 103.

(7) WAGENAAR, D. II. bl. 65. Ook op het jaar 873 en 878 wordt in genoemde Kronijk, van een *Graafschap Holland* melding gemaakt. *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. II. bl. 26. Verg. BILDERDIJK, D. I. bl. 150.

(8) Op welk gezag SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 67, het sterfjaar van dien kerkvoogd in 846 bepaalt, is ons onbewust. BEKA, HEDA, het *Chron. de Traj.* en het *Chron. Tiel.* geven het jaartal niet op.

de meeste Schrijvers, niet onder de Utrechtsche Kerkvoogden geteld wordt. Velen willen, dat hij slechts de abdij van *Utrecht* bediend, en de kerk, bij wijze van tusschenregering, bestuurd hebbe. In een gunstbrief van Keizer LOTHAIR, waarvan men de onechtheid wel beweerd, maar niet bewezen heeft, wordt hij *Bisschop*, door God aangesteld, en *Beheerscher* (*Praesul*) der Utrechtsche kerk genoemd (1). Van zijne daden en lotgevallen is niets bekend. Sommigen hebben hem, doch zonder genoegzamen grond, voor den bekenden geheim- en geschiedschrijver van KAREL *den Groote* gehouden (2). Na EGIHARD heeft LUDGER, dien men niet met den Munsterschen Bisschop van dien naam verwisselen moet, eenen korten tijd de Bisschoppelijke waardigheid bekleed (3). Hij was een Fries van geboorte en, naar men wil, aan Bisschop FREDERIK vermaagschapt, zoo dat hij uit het vermaarde geslacht der *Adelen* is afgestamd (4). De Utrechtsche kerk werd in zijnen tijd, door zeker edelman, BALDRIK genaamd en vermoedelijk een zijner maagschap, met aanzienlijke goederen in den *Thielerwaard*, en het graafschap *Buren* begiftigd, doch weder aan dezen en zijne nabestaanden, benevens eenige andere kerkelijke goederen, tegen betaling van eene jaarlijksche erfpacht en op andere voorwaarden, afgestaan (5). LUDGER wordt als een zachtmoedig man, een vriend des vredes, ijverig godgeleerde en als handhaver der kerkelijke tucht geroemd. Hij zou na een vierjarig bestuur in acht honderd vijftig gestorven zijn (6). In dit jaar schijnt HUNGER, insgelijks een Fries, vermaard wegens zijne godsvrucht en kunde, den Bisschopsstaf van *Utrecht* aanvaard te hebben. Ook hij wordt door sommigen niet onder de Bisschoppen van *Utrecht* geteld, waarschijnlijk, dewijl de in- 850
vallen der Noren hem gedwongen hebben, buiten den zetel zijns gebieds rond te zwerven, en ver van zijn vaderland te sterven (7).

847—850

Immers de vloten dezer stoute zeeschuimers vertoonden zich, ondanks de bedreigingen der Frankische Vorsten, weldra en op éénen tijd, aan de monden des *Rijns*, der *Maas* en der *Seine*. *Friesland*, dat is een groot gedeelte van *Hol-* 851
land, en de *Betuwe* werden afgeloopen; te *Aken*, de hofplaats van Keizer LOTHAIR, het paleis van KAREL *den Groote*, en de rijkste kloosters in brand gestoken; *Trier* en *Keulen* in de asch gelegd en de inwoners vermoord; terwijl eene andere bende het klooster van *St. Bavo* te *Gent* in kolen legde, en tot aan *Rouaan* en

(1) HEDA, p. 52, 53.

(2) *Batavia Sacra*, D. I. bl. 556—562. GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 185.

(3) Tot dezen misslag vervalt de geleerde Schrijver van *Batavia Sacra*, D. I. bl. 564—578 Het is wonder, dat de schrandere VAN RHYN, dit niet heeft aangewezen.

(4) SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 68. *Beschr. v. Friesl.* bl. 55. F. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. II. bl. 45.

(5) Zie den giftbrief in het *Aanhangsel op de Kerkelijke Oudheden van Nederland.* bl. 287. Utr. 1744; en met aant. bij BONDAM, *Charterboek v. Gelderl.* St. I. bl. 27.

(6) J. DE BEKA, p. 27. HEDA, p. 54. *Chron. de Traj.* p. 319.

(7) GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 186.

851 *Beauvais* doordrong, alles met moord, en brand en verwoesting vervullende (1). Noch LOTHAIR, noch KAREL, noch die adel, wien alleen het regt was voorbehouden, de wapenen te voeren, schijnen iets verrigt te hebben, om deze geweldenarijen te bedwingen; en hunne werkeloosheid en laauwheid moesten der Noren roofzucht nieuw voedsel geven.
852 Onder aanvoering van SYDROK en GODFRIED, den zoon van HERIOLD, die, denkelijk verbitterd om het ombrengen zijns vaders, de zijde van LOTHAIR en *Nederland* verlaten had, verschenen zij in het volgende jaar met eene vloot van twee honderd twee en vijftig schepen in *Friesland*, persten eene zware brandschatting af, voeren vervolgens de *Schelde* op, en stevenden van daar naar de *Seine*. De legermagt door LOTHAIR en KAREL bijeengebragt, om de oevers dier rivier te verdedigen, trok, zonder iets uitgerigt te hebben, terug; en KAREL zelfs was gedwongen, bij een vreêverdrag, aan GODFRIED, een graafschap, naar gissing in *Normandijë*, af te staan. Dit is het begin van de vestiging der Noormannen in dat *Frankrijk*, welk zoo vele jaren reeds de prooi hunner woede
853 geweest was, en nu ook evenmin verschoond bleef als het gebied van LOTHAIR, waar zij voortgingen alles te vuur en te zwaard te verwoesten. (2).

Terwijl de onderlinge geschillen der zonen van LODEWIJK *den Vrome* de ondernemingen der Noren, die nergens tegenstand ontmoetten, magtig ondersteunden, ontstonden in het *Noorden* burgertwisten en inlandsche oorlogen, die aan de Fransche en Lotharingsche gewesten eenige verademing beloofden. HORIK of ERIK, Koning van *Denemarken*, had eenen doodelijken vijand in zijns broeders zoon GODURM of GUDRUM, welken hij uit
854 het Rijk verjaagd, en genoodzaakt had van zeeroof te leven. GODURM hierdoor rijk en magtig geworden, was met zijne wapenbroeders terug gekomen, en had zijnen oom eenen bloedigen driedaagschen veldslag geleverd, in welken het geheele Koninklijke geslacht, met uitzondering van één telg, was omgekomen. RORUK en GODFRIED, op hoop van aan het Rijk te geraken, trokken naar *Denemarken*, en de geteisterde gewesten genoten eenigen tijd die rust, welke zij zich niet door eigen krachten konden verschaffen (3). LOTHAIR gaf nu *Friesland* of *Nederland*, voor zoo verre het onder zijn gebied behoorde, aan zijn tweeden zoon en naamgenoot, welke bij de kort daarop-
855 volgende Rijksverdeeling en dood zijns vaders, in het bezit geraakte van de landen tusschen de *Rhône*, *Maas*, *Schelde* en *Ryn*, en die toen waarschijnlijk eerst het Rijk van *Lotharingen* genoemd werden (4).

---

(1) *Annales Bertiniani*, p. 68.

(2) *Annales Bertiniani*, p. 68, 69, 70. De *Annales Fuldens.*, brengen echter de gift aan GODFRIED verkeerdelijk op het jaar 850 terug, gelijk door den Heer VAN BOLHUIS (*de Noorm. in Nederl.* bl. 104), is aangewezen.

(3) *Annales Bertiniani*, p. 70.

(4) *Annales Bertiniani*, p. 71. C'est plutôt en effet du roi LOTHAIRE, que de l'empereur, son père, qu'est venue cette dénomination (*La Lotharingie*); car comme c'est le seul état que ce roi possédait, il est plus vraisemblable qu'il lui ait donné son nom, que l'empereur, qui en possédait tant d'autres. DEWEZ, *Hist. Gén. de la Belgiq.* T. II. p. 228.

Ondertusschen was HORIK II, de zoon van den gesneuvelden Koning, op den Deenschen troon verheven. RORUK en GODFRIED keerden, bij het mislukken hunner oogmerken, herwaarts terug, en vestigden zich te *Duurstede* en in hunne vorige bezittingen, zonder dat LOTHAIR II zich er tegen verzette (1). Hernieuwde onlusten in het Deensche Rijk, verlevendigden op nieuw de hoop van RORUK; en LOTHAIR II, die zich ongetwijfeld gaarne van den Noorman ontslagen zag, gaf hem zijne toestemming ter uitrusting eener vloot, om zijn doelwit op den troon van *Denemarken* te bereiken. RORUK slaagde thans meer naar wensch, en HORIK was genoodzaakt, hem een gedeelte des Rijks, tusschen de *Eider* en de *Oostzee*, af te staan (2). Hier lokte hij eene groote menigte volks uit *Friesland*, en men wil, dat dit de oorsprong geweest is van de benaming *Strand-* en *Eider-Friezen*, die nog eeuwen daarna is bekend geweest (3). Vóór het sluiten dezer overeenkomst, naar het schijnt, en gedurende RORUKS afwezigheid, werd niet alleen *Duurstede* door eene bende Noormannen bemagtigd, en de *Betuwe* afgeloopen, maar zelfs *Utrecht* belegerd, welks sterke ligging en muren, hun tot nog toe ontzag hadden ingeboezemd. De bisschopsstad en hare sterke burg waren, ondanks eene moedige en hardnekkige verdediging, niet bestand tegen de stormtuigen, uit welke de belegeraars onophoudelijk de muren beukten, en de burgers met steenen, pijlen en schichten bestookten. Stad en sterkte werden eindelijk stormenderhand ingenomen, en verschrikkelijk was het lot der bevolking, waarvan velen, zoo wel geestelijken als leeken, door het zwaard sneuvelden. De gedenkteekenen van godsdienst en beschaving werden vernield, de kerken van *St. Maarten* en *St. Salvador* in puinhoopen veranderd; de burg herrees nooit weder uit zijne verwoesting; en muren, poorten en torens werden met den grond gelijk gemaakt. Bisschop HUNGER met eenige Kanoniken ontsnapten ter naauwernood aan den algemeenen moord, en vloden naar Koning LOTHAIR, die hun het volgende jaar het klooster *Berg* aan de *Roer*, niet verre van *Roermonde*, en naderhand *St. Odiliënberg* geheeten, ten verblijf aanwees (4). Anderen beweren, dat HUNGER en zijne geestelijken, de wijk naar *Deventer* genomen hebben, welke stad onder het gebied van LODEWIJK *den Duitscher* behoorde, en door dien Vorst aan den Utrechtschen Bisschop ten verblijf zou geschonken zijn, hetgeen echter door anderen bestreden wordt (5). De Noormannen versterkten ondertusschen

855 (beside line 1)
857 (beside line 6)

---

(1) *Annales Bertiniani*, p. 72. Verg. WAGENAAR, D. II. bl. 68. VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 107, 108.

(2) *Annales Fuldens.* ad annum 857.

(3) F. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. II. bl. 50.

(4) J. DE BEKA, p. 28. HEDA, p. 54, 57. *Chron. de Traj.* p. 319. *Chron. Tiel.* p. 44. V. MIERIS, *Charterb. v. Holl.* D. I. bl. 15. BONDAM, *Charterb. v. Gelderl.* St. I. bl. 35.

(5) SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 68. DUMBAR, *Kerk- en Wereldl. Deventer*, bl. 222.

857 op nieuw de stad, en vestigden daar het middelpunt hunner magt in *Nederland*. Hoedanig de toestand der oude bewoners, die door het zwaard gespaard bleven, geweest is, en of alle vroegere inrigtingen van beschaving en welvaart zijn te niet gegaan, kan niet bepaald worden (1). Het verblijf der Noormannen zelf, heeft de geheele vernieling der stad voorkomen. Ongetwijfeld hebben zij uit *Utrecht* hunne strooptogten naar *Friesland* en het later genoemde *Holland* ondernomen, en die stad tot stapelplaats van hunnen roof gemaakt. Moordende en verdelgende tot in *Kennemerland* doorgedrongen, vernielden zij de Kerk of Kapel van den H. ADALBERT te *Egmond*, waar naderhand, ter eere van dien Heilig, de beroemde abdij gesticht is (2). Evenzeer woedden zij in de omliggende plaatsen. Te *Noertich* of *Noordwijk* werd een Priester JEROEN, wegens zijn deugdzaam leven geëerd, wreedaardig door hen om het leven gebragt, en bij *Voorburg* verwoestten zij een sterk kasteel. Te vergeefs boden de graven GEROLF en THIETBOLD eenen dapperen tegenstand; beide sneuvelden met een groot aantal hunner krijgers; de landerijen in den omtrek werden afgeloopen en verwoest, de vrouwen en kinderen in slavernij weggesleept, en de mannen, die hun in handen vielen, mishandeld en vermoord. Zij zouden voorts naar het gebied van *Heusden* zijn opgerukt, het kasteel verwoest, en ROBERT, de eerste Heer van *Heusden*, tot de vlugt naar *Braband* genoodzaakt hebben (3). Nog vóór achthonderd zeventig werd het slot door BOUDEWIJN, den zoon van ROBERT, herbouwd.

Buiten twijfel heeft dat gedeelte van *Nederland*, welk onder het gebied van LODEWIJK *den Duitscher* behoorde, het minst van der Noren woede te lijden gehad, dewijl de staten van dezen Vorst niet zoo gemakkelijk te plunderen waren, als die van KAREL en LOTHAIR II, welke niet vermogend waren, de Noormannen te weren (4). Weldra verontrustten deze roovers de oevers der *Schelde*, waarschijnlijk ook *Zeeland*, en plunderden de *Betuwe*, terwijl RORUK, naar men vermoedt, zich in zijn nieuw gebied aan de *Eider* ophield. Men vindt althans niet, dat hij in dien tijd eenige poging tot wederstandbieding beproefd heeft (5). De Noormannen zetten onafgebroken hunne

859

(1) V. ASCH V. WIJK, *Oude Handelsverkeer der Stad Utrecht*, bl. 184.

(2) *Chron. Mon. Egmond* bij KLUIT, *Hist. Crit. Com. Holl.* T. I. p. 7. Tegen de getuigenissen van BEKA, p. 28, HEDA, p. 54, het *Chron. d. Traj.* p. 320, de *Chron. v. Holl.* door den *Klerk uit de laage Landen*, bl. 24, J. V. LEYDEN, *Chron. v. Egmond*, bl. 7 en anderen, brengen VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 64. WAGENAAR, D. II. bl. 55. KLUIT, l. c. p. 35. N. 11, en GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 184, dit voorval, zonder eenige reden, op het jaar 837 terug.

(3) Nevens de zoo even opgenoemde Schrijvers in de aangehaalde plaatsen, JOAN. A. LEYDIS, *Lib.* V. c. 33, 34. Verg. KLUIT in l. c. VAN WIJN, *Hist. Avondst.* D. II. bl. 30.

(4) V. BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 113.

(5) *Annales Bertiniani*, p. 72. Verg. WAGENAAR, D. II. bl. 70. V. BOLHUIS, t. a. p. bl. 114.

strooptogten voort, en er verliep in deze tijden voorzeker geen jaar, waarin zij niet hier of elders, hunne geweldenarijen pleegden. Zelfs de staten van LODEWIJK *den Duitscher*, die zich tot aan de *Eider* uitstrekten, bleven niet meer geheel verschoond. Het meeste echter moesten de gewesten van KAREL en LOTHAIR van hen verduren. In acht honderd drie en zestig voeren zij in Louwmaand den *Rijn* op, en hadden het op *Keulen* gemunt. *Duurstede*, alwaar de Friesche kooplieden, welke in deze streken handel dreven, op de aankomst dezer roovers eene schuilplaats gezocht hadden, werd weder ingenomen, geplunderd en gedeeltelijk verwoest. Vele kooplieden vonden er den dood, vele ingezetenen gevangenschap en slavernij. Nu stevenden zij den *Rijn* hooger op, en verschansten zich op een eilandje, bij het kasteel *Neuts*. Daar LOTHAIR met de zijnen den eenen, en de Saksers of Friezen den anderen oever bezet hielden, trokken zij, door bemiddeling van RORUK, in Grasmaand terug, zonder verder daden van vijandschap te plegen (1). Het was vermoedelijk ter belooning van deze dienst, dat RORUK in zijne Zeeuwsche en Zuid-Hollandsche leenen hersteld of op nieuw bevestigd werd (2). De Noorman RUDOLF, een zoon van HERIOLD, schijnt zich bij LOTHAIR II verdienstelijk of noodzakelijk gemaakt te hebben (3). Deze Vorst schonk hem als huur (*locarii nomine*), de opbrengst eener schatting, die algemeen over de landgoederen, ten bedrage van vier *Denariën* op elke hoeve, werd omgeslagen; benevens eene aanzienlijke hoeveelheid meel, vee, en wijn (4). BILDERDIJK gist, dat het geslacht van HERIOLD, welk hier te lande den boventoon voerde, en zich, in spijt des Konings, met geweld handhaafde, zoo al niet de Denen tot invallen uitlokte, zich ten minste van die invallen bediende, om van LOTHAIR af te dwingen, wat men begeerde (5). Weldaden en gunsten waren echter niet de middelen, om de Noormannen te bevredigen; zij noodigden hen veeleer tot nieuwe rooftogten uit. Reeds in het volgende jaar voeren zij weder, na eenen mislukten aanval op de Vlaamsche kusten, met eene talrijke scheepsmagt, den *Rijn* op, en drongen moordende en verdelgende tot aan *Xanten* door, welke plaats in asch en puin verkeerd werd (6). Schrikkelijker tooneelen van verwoesting openden zij echter in het Rijk van KAREL, en de ontmoedigde Vorst was genoodzaakt door een schandelijk verdrag, den vrede voor vier duizend ponden zilver te koopen (7). Zij verlieten hierop de oevers der *Seine*, en een smaldeel hunner vloot stevende naar het Westelijk gedeelte van *Friesland*, waar het den inwoners, die men onder den vreemden naam van *Conkingi* ver-

859
862
863
864

(1) *Annales Bertiniani*, p. 83.

(2) *Annales Bertiniani* in l. c.

(3) Verg. WAGENAAR, D. I. bl. 71. BILDERDIJK, D. I. bl. 153. VAN BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 116.

(4) *Annales Bertiniani*, p. 84.

(5) *Gesch. d. Vaderl.* D. I. bl. 154.

(6) *Annales Bertiniani*, p. 86.

(7) *Annales Bertiniani*, p. 92.

867 meld vindt, eindelijk gelukte hen, en tevens RORUK, die het gewest zoo kwalijk verdedigde, te verjagen (1). De verbolgen Noorman echter keerde spoedig met eene aanzienlijke heirmagt terug, terwijl LOTHAIR II, met het leger, ter bestrijding der Noren bijeengeroepen, naar *Italië* was getrokken, om zijn broeder, Keizer LODEWIJK II, tegen de Saracenen te ondersteunen. *Friesland* strekte nu op nieuw ten doel aan de roofzucht der Noordsche zeeschuimers, die voornamelijk tusschen het *Vlie* en den *Eemstroom*, zware verwoestingen aanrigtten (2). HESSEL HERMANA, een even dapper krijgsman als verstandig regent, zou toen Potestaat van *Friesland* geweest zijn, de overwinning op de Noren behaald, en, hoewel zwaar gewond, hen uit het gewest verdreven hebben (3). Waarschijnlijker is het, dat RORUK zich weder op nieuw in zijn vorig gebied hersteld heeft.

869 Ondertusschen was Bisschop HUNGER op den eersten van Louwmaand acht honderd zes en zestig, in hoogen ouderdom overleden. Door de Denen uit zijn bisdom verdreven, had hij weinig ter bevordering van het Christelijk geloof in zijn geestelijk gebied kunnen verrigten, welk al de landen van de *Schelde* tot aan de *Lauwers* omvatte, terwijl van daar tot aan de *Eem*, *Groningen* en de *Ommelanden*, onder den Bisschop van *Munster* behoorden (4). Ondanks zijne hooggeroemde verdiensten, was hij niet vrij van bemoeizucht en het jagen naar vorstengunst. Uit dit beginsel stemde hij op de kerkvergadering te *Aken* in acht honderd twee en zestig, in het verstoten van THEUTBERGE, de gemalin van LOTHAIR II, en het wettigen van 's Konings huwelijk met de bijzit VALDRADE (5). Het schijnt dat het bisdom van *Utrecht*, na zijn dood, twaalf jaren zonder Kerkvoogd geweest is, toen ODILBALD of EGILBALD met deze waardigheid bekleed werd. Ook deze was, gelijk de meeste zijner voorgangers, een Fries van geboorte, wiens vroomheid, regtvaardigheid en weldadigheid geroemd worden (6). De Noormannen bleven echter in het bezit van zijne zetelplaats, in welke zij zich, ondanks de staatsverandering na den dood van LOTHAIR II, in acht honderd negen en zestig voorgevallen, wisten te handhaven. Ofschoon nu het Rijk van *Lotharingen* op

---

(1) *Annales Bertiniani*, p. 96. De beteekenis van het woord *Conkingi* is geheel onzeker. Men verduitscht het door *Kokengers*, en meent dan dien naam in het dorpje *Kokenge* aan den *Amstel* weder te vinden. Verg. VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 94. WAGENAAR, D. II. bl. 72. HUYDECOPER op MELIS STOKE, D. I. bl. 183. BILDERDIJK, D. I. bl. 155.

(2) *Annales Bertiniani*, p. 102. F. SJOERDS, *Fr. Jaarb.* D. II. bl. 58.

(3) Occo SCARLENSIS, bl. 78.

(4) SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 69. Eene lijst van de goederen, welke de Utrechtsche kerk omtrent het jaar 866, in eigendom bezat, getrokken uit de werken van HEDA, BOCKENBERG, BOXHORN en anderen, wordt gevonden bij VAN MIERIS, *Charterb. v. Holl.* D. I. bl. 17, en SCHWARTZENBERG, *Charterb. v. Vriesl.* D. I. bl. 48.

(5) *Annales Bertiniani*, p. 75, 76. WAGENAAR, D. II. bl. 69.

(6) J. DE BEKA, p. 30. HEDA, p. 62. GLASIUS, *Gesch. d. Chr. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 187. Zouden toen alle *inlanders* ook Friezen geheeten hebben?

Keizer LODEWIJK II, den broeder des overleden Konings, die geene wettige kinderen naliet, moest overgaan, maakten niettemin KAREL *de Kale* en LODEWIJK *de Duitscher*, 869
aanspraak op de nalatenschap van hunnen neef. Men beschuldigt beide, dat zij de hulp der Noormannen, ter verdediging hunner gewaande regten, tegen elkander inrie- 870
pen: zeker is het, dat KAREL te *Nijmegen* met RORUK, den Noorman, een mondgesprek hield, en een verbond sloot. Men vreesde een openbaren broederkrijg, doch het volk toonde weinig belangstelling in de geschillen hunner Koningen, en nog minder ijver, om daarvoor zijn bloed te storten; er werden derhalve door de beide vorsten zaakgelastigden benoemd, om het Rijk van *Lotharingen* in twee gelijke deelen te splitsen. Bij deze verdeeling, welke den negenden van Oogstmaand acht honderd zeventig werd aangenomen en openlijk bekend gemaakt, strekte de *Maas* weder tot grensscheiding (1). Bijna al de landen aan den regter oever dier rivier, werden aan LODEWIJK *den Duitscher* toegedeeld, wiens bezittingen in *Nederland* hierdoor aanmerkelijk vermeerderden. Behalve de Nederlandsche gewesten, benoorden den *Rijn*, hem reeds in acht honderd drie en veertig afgestaan, voerde hij thans het bewind over *Utrecht*, het graafschap *Teisterband*, de *Betuwe*, de landen der Attuariërs in *Gelderland*, een gedeelte van *Maasland* aan den regter oever dier rivier, en over *twee deelen* van *Friesland*, die men meent, dat zich hebben uitgestrekt van de *oude Maas*, die eertijds door het *Land van Strijen* naar zee stroomde, tot aan de *Waal*, *Merwede* en *Rijn*, welke bij *Katwijk* uitloopt. KAREL kreeg een gedeelte van *Maasland* aan den linker oever der *Maas*, of het tegenwoordig *Noord-Braband*, en het *derde deel* van *Friesland*, welk men gist, dat tusschen de *Schelde* en *Maas* bepaald geweest is, en alzoo de Zeeuwsche eilanden, benevens een gedeelte van *Zuid-Holland* bevatte (2).

Keizer LODEWIJK II, gebelgd over deze willekeurige verdeeling van de staten zijns broeders, kon zich echter niet uit *Opper-Italië* verwijderen, waar hij de Saracenen beoorloogde, om met het zwaard zijne regten te verdedigen. Hij zond een gezantschap naar LODEWIJK *den Duitscher*, en eischte het rijk van *Lotharingen* voor zich. Hetzij heerschzucht bij dezen Vorst nog niet geheel het gevoel van billijkheid verstikt had, hetzij uit andere redenen, hij schonk ten minste aan dit verzoek eenig gehoor; doch KAREL was tot gee-

---

(1) *Annales Bertiniani*, p. 109. *Capitul.* CAROLI *Calvi*, tit. 42, 43.

(2) Zie VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 101. WAGENAAR, D. II. bl. 76, 77. VAN MIERIS, *Charterb. v. Holl.* D. I. bl. 24. BONDAM, *Charterb. v. Gelderl.* D. I. St. I. bl. 38, en SCHWARTZENBERG, *Charterb. v. Friesl.* D. I. bl. 55. Wij hebben WESSELING, WAGENAAR en anderen gevolgd, welke onder den naam van *Utrech* of *Utrecht*, in de verdeelingsakte, ons *Utrecht* verstaan. VAN WIJN heeft met vele redenen trachten aan te toonen, dat men er *Maastricht* of *Trajectum Superius* voor te houden hebbe. *Verhandel. d. Maatsch. v. Vliss.* D. III. bl. 226—236. *Bijv. en Aanm. op* WAGENAAR, D. II. bl. 30. Het blijkt echter, gelijk wij terstond zien zullen, dat *Maastricht*, onder het gebied van KAREL moet behoord hebben; ook ligt die stad aan den linker oever der *Maas*.

872 nen afstand te bewegen (1). Niet alleen trachtte hij de Lotharingsche Grooten meer aan zich te verbinden, maar hield zelfs te *Maastricht* een mondgesprek met den Noorman RORUK, dien hij door beloften en geschenken tot zijne belangen overhaalde, ofschoon het niet blijkt, dat hem dit eenige vrucht heeft opgeleverd. Minder slaagde hij met RUDOLF, den neef van RORUK, welke tot hetzelfde doel te *Maastricht* was gekomen, doch wiens buitensporige eischen, en de argwaan, welken hij tegen zich verwekte, de onderhandelingen deden afspringen; zelfs waarschuwde de Koning zijne getrouwen, tegen de listige aanslagen des Noormans op hunne hoede te zijn (2). LODEWIJK *de Duitscher* had ondertusschen der Keizerin ENGILBERGA, op eene zamenkomst te *Trente*, zijn aandeel in het Rijk van LOTHAIR afgestaan, hetgeen door KAREL zeer euvel werd opgenomen. Dewijl de drie jaren, welke de Keizer nog leefde, bijna geheel aan den krijg in *Italië* gewijd waren, konde *Nederland* weinig voordeel trekken, uit het bestuur van eenen Vorst, wien goede hoedanigheden en regeringsbegaafdheden worden toegekend (3).

De krachtige hand met welke LODEWIJK *de Duitscher* het roer van staat bestuurde, scheen den Noordschen Vorsten ontzag in te boezemen. Zij zochten door gezantschappen en geschenken 's Konings vriendschap, zwoeren hem vrede, en dat niemand hunner onderdanen voortaan zijn rijk zou verontrusten. RORUK beloofde hem insgelijks onverbreekbare trouw, en werd tot zijn leenman aangenomen (4). Spoedig bleek hoeveel vertrouwen men in deze schoone beloften stellen konde, toen RORUKS neef, RUDOLF, met eene talrijke vloot in *Friesland* viel. In
873 *Oostergo* zette hij zijne benden aan land, en eischte eene zware brandschatting. Op het stoutmoedig antwoord der Friezen, dat zij aan niemand schatting schuldig waren dan aan Koning LODEWIJK en zijne zonen, zwoer hij in zijne woede, al de mannen te zullen vermoorden, en vrouwen en kinderen met den buit als roof mede te slepen. Het bleef niet bij bedreigingen; reeds was een groot gedeelte des lands geplunderd en verwoest, toen de Friezen onder Graaf ABDAGUS of ABALGUS, welke in naam van LODEWIJK het gebied voerde, tegen hen oprukten, en ofschoon veel minder in getal dan de vijanden, hun vertrouwen stelden op den Heer »die hen zoo dikwijls van de vijanden had bevrijd." Het gevecht was hevig; RUDOLF sneuvelde bij het begin van den slag, en vijf honderd, volgens anderen, acht honderd der zijnen vielen nevens hem. De overigen, van hunne schepen afgesneden, wierpen zich in zeker gebouw of sterkte, waar zij onmiddellijk

(1) *Annales Bertiniani*, p. 109.

(2) *Annales Bertiniani*, p. 113.

(3) *Annales Bertiniani*, p. 114.

(4) *Annales Fuldens.* ad annum 872. SCHOTANUS, *Fr. Hist.*, bl. 69. V. BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 120, 121.

door de overwinnaars belegerd werden. De Friezen braken echter weldra het beleg 873
op, door tusschenkomst van zekeren Christelijken Noorman, een hunner aanvoerders, en die lang onder hen verkeerd had, onder voorwaarde echter, dat de Denen den geroofden buit zouden terug geven, en zweren, nooit weder in het Rijk van LODEWIJK te zullen vallen. De voorslag werd aangenomen; de vijand deed den geëischten eed, en betaalde, vóór zijn vertrek, eene aanzienlijke som gelds (1).

De schoone hoop op geruster tijden voor *Nederland* verdween evenwel spoedig. Het vreesselijke Noordsche opperhoofd ROLLO, wiens daden zoo magtig op het lot van het
Westelijk en Zuidelijk *Europa* gewerkt hebben, had, op eenen togt van *Engeland* naar 874
de Fransche kusten, door eenen hevigen storm beloopen, het anker voor *Walcheren* laten vallen. De inwoners trachtten den woesten zeeschuimers met geweld de landing te beletten, doch ROLLO dreef hen, bij den eersten aanval, op de vlugt; velen sneuvelden, eenigen werden gevangen genomen, en de omliggende landen verwoest. Een onderstand aan mondbehoeften en krijgsvolk uit *Engeland*, verwekte de vrees, dat de Noormannen zich in *Walcheren* zouden vestigen. Men riep uit dien hoofde de hulp in van RAGINER LANGHALS, Hertog van *Hasbain* en *Henegouwen*, en van RADBOUD, een graaf of Heer in *Friesland*. De bondgenooten waren niet opgewassen tegen de krijgsmansbekwaamheden van ROLLO; hun leger werd op de vlugt en uit het eiland gejaagd, dat nu geheel aan plundering en verwoesting werd prijs gegeven (2). Een zelfde lot toefde *Friesland*. De Noren, langs den stroom *Almera* voortgerukt, misleidden, door eene krijgslist, de Friezen, wier talrijke benden geslagen, en vele hunner aanzienlijkste bevelhebbers gevangen genomen werden (3). Deze nederlaag had de strijdkrachten en den moed dezes volks gebroken; zij onderwierpen zich aan ROLLO, wien zij eene zware brandschatting betaalden (4). Men wil, dat in dien tijd de Noor-

---

(1) *Annales Fuldenses* ad annum 873. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 69. UBBO EMMIUS, *de Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 77. WAGENAAR (D. II. bl. 79) vermoedt, dat de Noorman, welke de Friezen tot zulk een zacht besluit overhaalde, RUDOLFS oom, RORUK, zelf geweest is. Men leest echter, dat deze den Christenen veel leeds berokkende (*Annales Xantens.* bij VAN BOLHUIS, bl. 121), en zou dus kunnen betwijfelen, of hij wel zoo veel invloed op de Friezen gehad heeft. BILDERDIJK zegt (D. I. bl. 156) » RORUK sneuvelde in een onderneming beide tegen KARELS en LODEWIJKS aandeel, hetgeen een verdrag ten behoeve van den laatsten veroorzaakte, waarop hun macht inscheepte, en deze landen verliet." Op welk gezag dit verhaald wordt, is ons onbewust. Het zal onder die geschiedkundige onnaauwkeurigheden behooren, aan welke BILDERDIJK zich te dikwijls schuldig maakt.

(2) DUDO, *Hist. Nordmann. Lib.* II. p. 74.

(3) De stroom *Almera* wordt door eenigen voor de *Zuiderzee*, door anderen voor het *Haarlemmer* meer gehouden. Sommigen vermaagschappen dezen naam met *Alcmere* of *Alkmaar*.

(4) DUDO, *Hist. Nordm. Lib.* II. p. 74.

875 mannen de Kapel te *Egmond* verwoest, en geheel *Holland* afgeloopen hebben (1). Thans moest RAGINER LANGHALS voor de hulp, den bewoners van *Walcheren* verleend, boeten. De Noordsche vloot stevende de *Schelde* op, en rukte, de beide oevers verwoestende, tot aan *Condé* voort. RAGINER schijnt den grond voet voor voet, den vijand betwist te hebben. Eindelijk viel hij in hunne handen, en moest zijne vrijheid voor een aanzienlijken losprijs en nadeelig vreêverbond koopen (2). ROLLO rigtte nu zijn
876 togt naar *Frankrijk*, en strekte het meer dan dertig jaren ten schrik en verwoesting, tot eindelijk KAREL *de Eenvoudige* zich genoodzaakt zag, hem zijne dochter GISELA en de landstreek, sedert *Normandië* genaamd, ten bruidschat af te staan (3).

Kort na zijn vertrek uit *Friesland* behaalden de Friezen, ten Westen van het *Vlie*, eene luisterrijke overwinning op de Noordsche stroopers, en veroverden den rijken buit, welke door de zeeschuimers uit verschillende gewesten was bijeengeroofd (4). Naar luid der oude Friesche jaarboeken, zou men aan den Potestaat HESSEL HERMANA, die gewoonlijk te *Minnertsga* zijn verblijf hield, de eer dezer overwinning moeten toeschrijven. In den slag gevaarlijk getroffen, overleed hij kort daarna aan zijne wonden, en werd in zijne waardigheid door YGE GALEMA opgevolgd. Deze ervaren krijgsman zou de geheele Friesche kust met wachten bezet hebben, zoo wel om een wakend oog te houden op het inbreken der dijken, als op de invallen der Noren, tegen welke hij, in het bijzonder, de bewoners van *Ezonstad* vermaande op hunne hoede te zijn (5). Men heeft even weinig genoegzame reden, om dit alles te gelooven, als om het geheel in

---

(1) VAN LOON, *Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 106. WAGENAAR, D. II. bl. 82. Beide Schrijvers beroepen zich op J. A. LEYDIS, *Chron. Lib.* V. c. 34, waarschijnlijk, volgens V. BOLHUIS, (*de Noorm. in Nederl.* St. II. bl. 85) dewijl deze kronijkschrijver der Noren aanvoerder, ROLAND noemt, en ROLLO elders bij hem ROLLANDUS genoemd wordt. J. V. LEYDENS *Kronijk van Egmond* meldt niets van dezen togt. VAN LOON, t. a. p. zegt, dat de zoogenaamde *Rollevaartsveenen* of het *Roelwaartjesveen* in *Rijnland*, den heirtogt van ROLLO herinneren. Uit het *Epitaphium* ROLLONIS, blijkt, dat de Friezen meer dan éénmaal door ROLLO overwonnen werden:

Egit ad hoc Fresios, *per plurima vulnera victos*,
Ut sibi jurarent, atque tributa darent.

(2) DUDO in l. c. *Lib.* II. p. 74, 75.

(3) *Annales Bertiniani*, p. 121. DUDO; *Lib.* II, p. 77, 82, 83. WILLELMI GEMETICENSIS *Hist. Normann. Lib.* II. c. 13, 16, 17, 20, 21.

(4) *Annales Fuldens.* ad ann. 876. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 70.

(5) OCCO SCARLENSIS, bl. 78. WINSEMIUS, *Chron. v. Friesl.* bl. 114, welke echter dit alles vele jaren later stelt. *Tegenw. Staat v. Friesl.* D. I. bl. 275. Van YGE GALEMA zou het oude tweeregelig waarschuwingsversje afkomstig zijn:

Haadet goede wacht tyen da Noordera oord,
Want uwt da Grimma Herna komt us alle queet voort.

twijfel te trekken. De geschiedenis van *Friesland* in die tijden is niet zelden met dikke duisternis bedekt; en het gevoelen van UBBO EMMIUS blijft aan veel tegenspraak onderworpen, dat de Friezen nu in vrijheid leefden onder de oppermagt des Keizers, en onder Potestaten, die uit hun midden gekozen waren (1). 876

De Noormannen waren den gelukkigen uitslag hunner ondernemingen, evenzeer aan de verdeeldheden, welke onder de opvolgers van KAREL *den Groote* heerschten, als aan eigen moed en dapperheid verschuldigd. Deze Vorsten, in stede van hunne staten tegen elke aanranding van buiten behoorlijk te beschermen, verspilden steeds hunne krachten tegen elkander, en men vreesde weder een bloedigen burgerkrijg, toen KAREL *de Kale*, na den dood van Keizer LODEWIJK den II, met de Keizerlijke waardigheid was bekleed geworden. Dit bragt LODEWIJK *den Duitscher* in de wapenen; hij trok den *Rijn* over, doch was weldra tot den terugtogt gedwongen, en overleed te *Frankfort* in acht honderd zes en zeventig (2). Zijne staten werden onder zijne drie zonen, KARLOMAN, LODEWIJK, en KAREL, *den Dikke* bijgenaamd, verdeeld, nadat KAREL *de Kale* te vergeefs beproefd had, zich met geweld van geheel *Lotharingen* meester te maken. Tot LODEWIJKS aandeel behoorden de Nederlandsche gewesten, welke LODEWIJK *de Duitscher* bezeten had, en weldra zou hij al de *Nederlanden* onder zijnen schepter vereenigen (3).

Hiertoe baande hem de dood van KAREL *den Kale* het eerst den weg. LODEWIJK *de Stamelaar*, zoon en opvolger van dezen Vorst, vond het rijk in den verwardsten en 877
treurigsten toestand. Verscheurd door binnenlandsche onlusten, strekte het steeds ten prooi der Noormannen, tegen welke men zich sinds lang niet meer verdedigd had, en wier ondernemingszucht door de opbrengsten en schattingen, met welke zij werden afgekocht, meer en meer werd opgewekt (4). Om hen te beteugelen, sloten LODEWIJK *de Stamelaar*, Koning van *Frankrijk*, en LODEWIJK II of de *jongere*, Koning van 878
Duitschland, te *Foron* bij *Maastricht*, een verbond van vriendschap en onderlinge hulp tegen de Noormannen (*pagani*), waarbij ook de verdeeling van het Lotharingsche Rijk in acht honderd zeventig, op nieuw nader bevestigd werd (5). Men had tevens beloofd, dat de een, bij het overlijden van den ander, de regten zijner neven zou verdedigen; doch reeds in het volgende jaar, bij den dood des Konings van *Frankrijk*, viel LODEWIJK 879

(1) *De Rer. Frisic. Hist. Lib.* VI. p. 84.

(2) *Annales Bertiniani*, p. 118—122.

(3) *Annales Bertiniani*, p. 122. *Annales Fuldens.* ad ann. 876. BONDAM, *Charterb. v. Gelderl.* D. I. St. I. bl. 40. Verg. hiervoor bl. 401, 411.

(4) Een treffend tafereel dezer noodlottige tijden schetst HINCMAR, Aartsbisschop van *Rheims*, in eenen brief aan LODEWIJK *den Stamelaar*. HINCMARI *Opera*. T. II. p. 179.

(5) *Annales Bertiniani*, p. 31, in *Script. Franc.* T. VIII. BONDAM, *Charterb. v. Gelderl.* D. I. St. I. bl. 40. Onder het woord *Pagani* worden waarschijnlijk de Noormannen bedoeld.

879 *de Jongere* in zijne staten, en noodzaakte zijne zonen LODEWIJK III en KARLOMAN, hem het Fransche *Lotharingen* af te staan, waardoor hij thans over al de *Nederlanden* het gebied voerde (1). Op den terugtogt uit *Frankrijk* tastte hij bij *Thuin* aan de *Sambre*, eene talrijke menigte Noormannen aan, die, de *Schelde* opgevaren, geheel *Lotharingen* verwoestten. Vijf duizend vijanden sneuvelden; de overigen ontkwamen door de vlugt (2). Deze nederlaag werd door de Noormannen zoowel in *Saksen*, als in *Lotharingen* gewroken (3). In *Nederland* verbrandden zij vele dorpen en kloosters, ook eene plaats, *Biorzuna* genaamd, die grootendeels door Friezen bewoond werd (4). Van daar trokken zij over
880 de *Waal* terug, namen *Nijmegen* en het paleis van KAREL *den Groote* in bezit, en versterkten er zich, ter overwintering, met muren, wallen en grachten. Vruchteloos trachtte Koning LODEWIJK de stad stormenderhand te bemagtigen; hij moest zich tot eene insluiting bepalen, die uit hoofde van den gestrengen winter, ten uiterste bezwaarlijk was. Deze moeijelijkheden, en het gebrek aan mondbehoeften, welke zich onder de belegerden openbaarde, leidden tot een verdrag, waarbij de vijanden, onder belofte van LODEWIJKS gebied terstond te zullen verlaten, vrijen aftogt bedongen. Zij
881 staken hierop den brand in het paleis, slechtten hunne verschansingen, en zakten de *Waal* weder af (5). Vóór het einde des jaars echter, trokken zij, of andere Noormannen, onder aanvoering van GODFRIED, den zoon van HERIOLD, en SIEGFRIED, van *Gent* af langs de *Westerschelde*, plunderden de Zeeuwsche eilanden, en vielen de *Maas* in, die zij tot aan *Haslao* opstevenden, en alom de verschrikkelijkste verwoestingen aanrigtten (6). *Maastricht*, *Luik*, *Tongeren*, *Aken*,

---

(1) REGINO, *Chron.* ad annum 879. *Annales Bertiniani*, p 33.

(2) REGINO, *Chron.* ad annum 879. *Annales Bertiniani*, p. 34, welke met de *Annales Fuldens.* dit voorval in 880 plaatsen.

(3) *Annal. Fuldens.* ad annum. 880.

(4) MENSO ALTING (*Notit. Germ. Inf.* P. II. p. 17 et 161) houdt dit *Biorzuna* voor het tegenwoordige *Sluis in Vlaanderen.* VAN LOON, (*Aloude Holl. Hist.* D. II. bl. 111) en WAGENAAR, (D. II. bl. 84) vermoeden, dat het *Bergen op Zoom* geweest is. Wij gelooven, dat men dit *Biorzuna* hooger op aan den *Rijn*, denkelijk bij *Bingen*, tusschen *Rheinberg* en *Xanten*, zoeken moet, en dat zich aldaar Friezen, om handelszaken, ophielden, wier rijkdom de Noordsche roovers aanlokte. Zoo vindt men ook, weinig jaren later, dat Friezen, vermoedelijk om dezelfde reden, een aanzienlijk gedeelte van de stad *Mentz* bewoonden. *Annal. Fuldens.* ad ann. 886. Verg. VAN BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 136.

(5) *Annal. Fuldens.* ad ann. 880. REGINO, *Chron. Lib.* II. ad ann. 881.

(6) Onder *Haslao* (*Ascloha*, *Hasloa*, *Haslou*, *Haslac*) verstaan eenigen *Bommenede* op het eiland *Schouwen*; anderen *Witlam* aan de *Maas*; sommigen *Hasselt*, en anderen wederom *Elsloo* aan den regter oever der *Maas*, niet verre beneden *Maastricht*. Dit laatste gevoelen is het aannemelijkste, en wordt ondersteund door het gezag van VAN LOON, WAGENAAR, VAN WIJN en LAUTESCHLÄGER.

benevens verscheidene andere plaatsen en aanzienlijke kloosters, vielen in hunne verdelgende handen, en vreesselijk was de slagting, welke zij onder de landlieden aanrigtten, wier wanhoop het waagde, hun tegenstand te bieden. Koning LODEWIJK was buiten staat om met kracht iets tegen hen te ondernemen; hij kwijnde te *Frankfort* aan eene gevaarlijke ziekte; en het leger, door hem bestemd, om de vijanden tegen te trekken, liep, op het berigt van zijn dood, uiteen. De Noren zetten nu, door niets beperkt, hunne rooftogten voort, verbrandden *Trier*, drongen moordende en verdelgende door tot aan *Worms*, en keerden met den onmetelijken buit naar het veilige *Haslao* terug. (1). 882

De hoop der geteisterde landzaten was thans op Keizer KAREL *den Dikke*, den broeder en erfgenaam van LODEWIJK, gevestigd. Hij was uit *Italië* te *Worms* gekomen, en had aldaar een grooten Rijksdag gehouden, op welken besloten werd, den algemeenen vijand met kracht van wapenen te verdrijven. Verschillende Italiaansche, Fransche en Duitsche volken benevens de Friezen, schaarden zich onder zijne vanen, en aan het hoofd dezes geduchten heirs, sterk genoeg om den magtigsten vijand wederstand te bieden, sloeg hij het beleg voor *Haslao*, en bragt de vesting op het punt van te zwichten. Maar KAREL wist niet van de voordeelen die zich aanboden, partij te trekken. Hetzij op den trouwloozen raad van eenige omgekochte gunstelingen, hetzij uit vrees voor de wanhoop der vijanden, of wel uit hoofde der buitengewone hitte, en de besmettelijke ziekte, door de onbegraven lijken der gesneuvelden veroorzaakt, en welke zich onder de belegerden zoo wel, als onder de belegeraars verspreidde, de Keizer althans trad met GODFRIED in onderhandeling. Wederzijds werden gijzelaars geleverd, en de Noren hingen, naar hunne gewoonte, ten teeken van vrede, een schild in de hoogte, en openden de poorten. Eene trouwelooshcid van hunne zijde, waartoe echter welligt het gedrag van eenigen van 's Keizers dienaren had aanleiding gegeven, deed KAREL niet van besluit veranderen (2). Om de vijandelijkheden af te koopen, werd aan SIEGFRIED een aanzienlijke schat in goud en zilver betaald; de Noormannen bleven echter in de sterkte, en zonden twee honderd met roof beladene vaartuigen naar hun vaderland. GODFRIED liet zich doopen, en werd aan GISELA, de dochter van LOTHAIR, uitgehuwelijkt, met welke hij als bruidsgave, de graafschappen en andere goederen, welke zijn oom RORUK bezeten had, van den Keizer in leen ontving (3). Het schijnt, dat deze bezittingen zich

---

(1) REGINO, *Chron.* ad ann. 822. *Annal. Fuldens.* ad ann. 882.

(2) HEGEWISCH, *Gesch. d. Kar. Mon.* S. 150, 151, aangehaald bij V. BOLHUIS, bl. 144.

(3) *Annales Bertiniani*, p. 36. *Annales Fuldens.* ad ann. 882. REGINO, *Chron.* ad ann. 882. SIGEBERTUS GEMBLACENSIS, ad ann. 882. WAGENAAR (D. II, bl. 87) en BILDERDIJK (D. I, bl. 159), welke laatste in het vermelden der gebeurtenissen, zonder verder onderzoek, blindelings den eerste volgt, zeggen, in navolging van REGINO, dat GODFRIED, *Friesland* ten bruidschat ontving. Dat men hieronder slechts de goederen, door RORUK bezeten, te verstaan hebbe, wordt zeer waar-

882 van de beek *Kinhem*, welligt van het *Vlie*, tot aan de scheiding van *Rijn* en *Waal* hebben uitgestrekt.

Een aanzienlijk gedeelte van *Nederland* was alzoo weder aan het bestuur eens gehaten Noormans onderworpen. Zijn bewind werd spoedig den Friezen ondragelijk, wier opstand echter mislukte en hen in de vernederendste slavernij stortte. GODFRIED noodzaakte hen, met een strop om den hals te gaan, opdat zij, bij de minste wederspannigheid, onmiddellijk konden opgehangen worden (1). Even trouwloos als heerschzuchtig, was het op zijne aansporing, en welligt om de aanspraken zijns zwagers HUGO op *Lotha-*
883 *ringen*, tegen den Keizer te ondersteunen, dat de Noormannen, die in *Chinheym* (*Kinhem*, *Kennemerland?*) gevallen waren, den *Rijn* opvoeren, vele plaatsen verwoestten, en zich in *Duisburg* versterkten, om te overwinteren en de omliggende gewesten af te stroopen (2). *Deventer* was het vorige jaar door de zeeroovers in brand gestoken, en de bevolking vermoord; thans beteugelde Markgraaf HENRIK hunne strooperijen, versloeg eene talrijke bende, die zich buiten *Duisburg* gewaagd had, en verijdelde de ondernemingen der achtergeblevenen, die met het voorjaar hunne legerplaats verbrandden, en weder naar den zeekant afzakten (3).

884 GODFRIED zond, om zijne bedoelingen te bewimpelen en KAREL van zijne trouw te verzekeren, zijne gemalin GISELA naar den Keizer, op de rijksvergadering te *Worms*, waar maatregelen ter betooming der zeeschuimers genomen werden (4). Ondertusschen waren de Noren weder in *Friesland* gevallen, doch bij *Nordwide*, het tegenwoordig *Norden*, in eenen bloedigen veldslag overwonnen (5). Men wil, dat dit dezelfde slag geweest is, welks gelukkige uitkomst aan de bemoedigende taal en wonderkracht van RIMBERTUS, Bisschop van *Bremen*, werd toegeschreven (6). Deze Kerkvoogd, welke een Fries schijnt geweest te zijn, bevond zich op de genoemde plaats, om het volk te stichten en te vermanen, toen van elders eene menigte Friezen met vrouwen en kinderen, op het berigt van den aantogt des vijands, zich om hem schaarde,

---

schijnlijk gemaakt in de *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. II, bl. 35. Van dit gevoelen was reeds SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 73.

(1) J. DE BEKA, p. 31, wiens verhaal, bijna woordelijk, is overgenomen door J. A. LEYDIS, *Chron. Lib.* VI. c. 12. *De Klerk uit de laage landen*, bl. 32.

(2) Dat men onder *Duisburg*, niet met sommigen, *Doesburg* aan den *IJssel* verstaan kan, heeft V. BOLHUIS (*de Noorm. in Nederl.* bl. 153) zeer waarschijnlijk gemaakt. Eenige schrijvers brengen dezen strooptogt op het jaar 884.

(3) REGINO, ad ann. 884. *Annales Fuldens.* ad ann. 882, 884.

(4) *Annales Fuldens.* ad ann. 884.

(5) *Annales Fuldens.* in l. c.

(6) V. BOLHUIS, t. a. p. bl. 155.

en plegtig beloofde, zich voor godsdienst en vaderland op te offeren. De Noren rukten 884
inmiddels even onbekommerd op hen aan, alsof zij van de overwinning verzekerd waren. RIMBERTUS riep in deze dreigende oogenblikken de Friezen bijeen, en sprak hen met vuur en geestdrift aan: »Nu is de tijd genaderd, om hetgeen gij met den mond zoo plegtig beloofd hebt, door daden te verwezenlijken. De vijand is nabij; plaats noch tijd veroorlooft de vlugt; het is derhalve niet minder noodzakelijk dan billijk en edel, als dappere mannen te strijden. Gedenkt aan uwe godsdienst, aan uwe vrijheid, aan uw vaderland, aan uwe ouders, vrouwen en kinderen. Trekt, onder het vertrouwen op den Goddelijken bijstand, met kloeken en onversaagden moed, de wreede vijanden van God en menschen te gemoet, tegen welke de natuur in den boezem van elk onzer, eenen afkeer heeft ingeplant. Bedenkt eindelijk, dat het schoon is in den heiligen strijd voor vaderland en godsdienst te sneven; of heerlijk met zegepraal tot de uwen terug te keeren." Nu zond hij met hen een gemeenschappelijk gebed ten Hemel, zegende hen, en terwijl zij bemoedigd den vijand afwachtten, begaf hij zich naar eene verhevene plaats van waar men de beide slagorden overzien konde, om voor zijn volk de zege af te smeken. Geweldig was de aanval der Noren; dapper de tegenstand der Friezen. Spoedig ontwikkelde zich een allerhevigst gevecht; de Noormannen, zwellende van spijt, dat zij, na zoo vele stoute wapenfeiten en zegepralen, door eenen te zamengeraapten hoop landvolk werden opgehouden, en de Friezen, gedachtig aan hunne beloften, aan hunne haardsteden en altaren, vochten met wederzijdsche woede en hardnekkigheid. Eigen leed of wonden werden vergeten, elk was slechts bedacht om den vijand te krenken. Lang bleef het in den moorddadigen strijd twijfelachtig, tot welke zijde de schaal der overwinning zou overslaan. Eindelijk werden de Noormannen genoodzaakt te zwichten, en naar alle kanten te vlugten. Vreesselijk was de slagting, welke de vervolgende Friezen onder de vlugtelingen aanrigtten; en de meesten, die hun zwaard ontkwamen, vonden een graf in de moerassen en de wadden, tusschen het vaste land en de eilanden. Men verhaalt, doch welligt te overdreven, dat in het gevecht en op de vlugt, tien duizend vier honderd Noren door het zwaard, en een nog grooter aantal in het doorzwemmen der wadden en rivieren omkwamen. De behaalde buit was zoo groot en aanzienlijk, dat zij bijna al de schade vergoedde, welke de Noormannen ooit dit gewest berokkend hadden. Er werd in alle kerken van *Friesland* wegens deze luisterrijke en gedenkwaardige overwinning, een plegtige algemeene dankdag gehouden (1).

Deze nederlaag had echter der Noren magt geenszins gebroken. Hunne ondernemingen en eischen noodzaakten de Fransche Grooten, om, bij den dood van Koning KARLOMAN, met voorbijgang van diens jeugdigen halfbroeder, die later KAREL *de Eenvoudige* genoemd werd, de Fransche kroon aan Keizer KAREL *den Dikke* op te dragen, » dewijl men

(1) SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 72. Deze Geschiedschrijver, even als UBBO EMMIUS (*de Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 78), brengt deze gebeurtenis op het jaar 880 terug.

884 eenen volwassen en magtigen vorst tegen de Noormannen behoefde." Doch KAREL was de man niet, om aan de hooge verpligtingen, die op hem rustten te voldoen. Door het bestijgen van den aangeboden troon, was hij, wel is waar, in het bezit geraakt van bijna al de Staten, welke KAREL *de Groote* eens beheerschte; maar dit was ook het eenigste punt van vergelijking tusschen deze beide mannen. In een log ligchaam droeg hij een tragen geest om, en scheen naauwelijks vatbaar voor eenige andere begeerte, dan onmatige tafelweelde. *Frankrijk* had hem aan het hoofd van legers gezien, en moest zich van zijne onvoorzigtigheid, onbekwaamheid en lafhartigheid overtuigd hebben (1). Hij bevond zich thans in *Lombardijë*, doch begaf zich
885 onmiddellijk over *Helvetië* en *Duitschland*, waar hij te *Worms* eenen rijksdag hield, naar *Frankrijk*. Inmiddels had zich eene bende Noormannen in *Leuven* versterkt, en hield de omliggende gewesten in gedurige vrees en beweging, terwijl HUGO nieuwe toebereidselen maakte, om zich van het rijk van *Lotharingen* te verzekeren. De dood van al de andere Vorsten zijns geslachts scheen zijne regten te vermeerderen. Hij riep de hulp in van zijnen schoonbroeder GODFRIED, en deze, om gelegenheid te hebben, op nieuw de wapenen op te vatten, zond twee Friesche graven, GEROLF en GARDOLF, naar den Keizer, met het vermetel verzoek, hem eenige streken langs den *Rijn* af te staan, welke wijn opleverden, die hem in zijn gebied ontbrak; op deze voorwaarde zou hij zijne trouw niet schenden, en de rijksgrenzen tegen de invallen uit het Noorden blijven verdedigen. Men begreep ten hove, hoe gevaarlijk het was, dit verzoek te weigeren, daar het den Noorman een voorwendsel zou verschaffen, om de vijandelijkheden te beginnen; en tevens, hoe onstaatkundig het zijn zoude, zijne wenschen te bevredigen, dewijl dit de Noormannen in het hart des Rijks zoude voeren. Men gaf derhalve het ontwijkend antwoord, dat zijn voorstel in overweging genomen, en hem de uitslag, bij monde van een gezantschap, zou medegedeeld worden; hij moest slechts in zijne getrouwheid volharden. KAREL besloot ondertusschen, na overleg met den Markgraaf HENRIK, zich op eene verraderlijke wijze van den man te ontslaan, dien hij niet waagde te bestrijden, en wien hij niet wist te overwinnen. HENRIK werd hiertoe uitgekozen en hem WILLEBERT, Aartsbisschop van *Keulen*, een eerwaardig man van hooge jaren, toegevoegd, om alle kwaad vermoeden te voorkomen. GODFRIED, die inmiddels een aanzienlijk leger had bijeengebragt, waarmede hij den *Rijn* wilde opstevenen, kwam, op het berigt, dat de Keizerlijke gezanten in de *Betuwe* waren, hen tot *Herispich* te gemoet, waar *Rijn* en *Waal* zich scheiden (2). Na het eindigen der eerste bijeenkomst, welke tot den avond duurde, voeren HENRIK en WILLEBERT den *Rijn* over naar hun verblijf,

(1) SISMONDI, *Hist. d. Franc.* T. II. p. 196.

(2) ALTING (*Notit. Germ. Inf.* in voce *Herispich*, P. II. p. 87) hield deze plaats voor *Spijk* in de *Betuwe*; WAGENAAR (D. II. bl. 90) voor het latere *Schenkenschans*; volgens anderen was het *Heerwen* of *Herwin* (*Herwynen?*) Uit het verhaal blijkt, dat de plaats op het eiland, en dus links van den *Rijn* lag. VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 159.

terug, om 's anderen daags de onderhandelingen weder aan te knoopen. Henrik raadde den Bisschop, gisela, welke haren gemaal godfried vergezelde, den volgenden dag tot zich buiten het eiland (*de Betuwe*) te roepen, en haar vredelievende gevoelens in te boezemen; doch, inderdaad, opdat hare tegenwoordigheid, de uitvoering van zijn plan niet mogt verhinderen; hij zou intusschen met godfried over de zaak van zekeren Graaf eberhard spreken, die door den Deen van zijne bezittingen was beroofd geworden. Vergezeld door dezen Graaf begaf hij zich den anderen morgen naar de bepaalde plaats; doch naauwelijks was het gesprek begonnen, of eberhard rees op, en begon, volgens afspraak met henrik, ernstig te klagen, over het leed en onregt hem aangedaan. Op het verwachtte bitse antwoord van godfried, trok de Graaf zijn zwaard, en bragt hem eenen slag op het hoofd toe, die hem bewusteloos ter aarde deed storten. Dit was het teeken waarop henriks gevolg toeschoot, en godfried benevens zijne trawanten afmaakte. De verbitterde landzaten vielen nu van alle zijden op de gehate Noormannen aan, en zoo velen er in *de Betuwe* waren, werden, zonder genade, vermoord, waartoe waarschijnlijk de krijgsbende, door henrik in het geheim op zeker punt vereenigd, de behulpzame hand zal geboden hebben (1). Hugo werd met list gevangen, van het gezigt beroofd en in een klooster gestoken (2). Gisela kreeg de abdij van *Nivelle* als leengoed tot haar onderhoud, en is later abdis van dat vermaarde klooster geworden (3). 885

Godfried, heerschzuchtig en geweldig van aard, was ontegenstrijdig een man van moed en bekwaamheid, en de laaghartige wijze, op welke men zich van hem ontdeed, getuigt, dat hij zijnen vijanden ontzag en vrees wist in te boezemen. Met hem nam het gezag der Noordsche Vorsten in *Nederland* een einde, ofschoon velen hunner landgenooten nog eenigen tijd hier en elders, zoo als te *Utrecht*, genesteld bleven. Men vindt sedert niet, dat eenig gedeelte dezer gewesten aan Noormannen is in leen gegeven, of onder hun bewind gesteld (4). Zij zetten echter hunne strooptogten en zeeschuimerijen voort, en ten tijde van godfrieds dood, roofde eene talrijke bende, door dat Opperhoofd bijeengebragt of uitgenoodigd, in *Westfalen*. Reeds was een klein aantal landzaten, dat tegenstand bood, door de Noren op de vlugt gejaagd en achtervolgd, toen een hoop Friezen of Teisterbanders (*Destarbenson*), met zeer kleine vaartuigen langs de stroomen aankwamen, en onmiddellijk den vijand in den rug vielen. De vlugtende Saksers hielden hierop stand, en nu ontwikkelde zich een gevecht, waaruit men wil,

(1) Regino, *Chron.* ad annum 885. Wij hebben met wagenaar liever dezen gelijktijdigen Kronijkschrijver gevolgd, die van alles naauwkeurig kon onderrigt zijn, en wiens verhaal de kenmerken van waarheid en onpartijdigheid draagt, dan de *Annales Fuldens,* welke blijkbaar de verdenking van bedrog en sluipmoord, van henrik en den Keizer pogen te verwijderen. Zie van bolhuis, *de Noorm. in Nederl.* bl. 162.

(2) Regino in l. c.

(3) J. c. eccard, *de Reb. Franc. Orient.* T. II. p. 773, 818.

(4) Van bolhuis, t. a. p. bl. 165.

885 dat niet één Noorman terugkeerde. De overwinnaars plunderden de vijandelijke schepen, en keerden met eenen overgrooten schat aan goud, zilver en anderen roof terug (1). Vruchteloos daarentegen waren de pogingen van KAREL *den Dikke*, om de Noormannen uit *Leuven* te verdrijven. Niet alleen trok zijn talrijk leger, onder den billijken hoon der vijanden, onverrigter zake terug, maar hij zelf was het volgende jaar genoodzaakt, den aftogt der Noren van het belegerde *Parijs* te koopen. SIGIFRID, een der zeeko-
887 ningen, welke deze stad belegerd had, verliet de *Seine* en voer naar *Friesland*, waar hij den dood vond. Niets is verder van dezen togt bekend. WAGENAAR gist, dat SIGIFRID, in het zoo even verhaalde gevecht tusschen de Friezen en Noormannen in *Westfalen*, gesneuveld is; doch dit strijdt tegen de tijdrekening (2). Ongetwijfeld zijn onze gewesten wegens hunne ligging, dikwerf door de Noordsche zeeschuimers aangevallen, en hebben in de rampen der naburige streken gedeeld, zonder dat de schrijvers het noodig of der moeite waardig achtten, er melding van te maken (3).

De onteerende onderhandelingen met de Noormannen voor *Parijs* hadden de verachting, die men KAREL *den Dikke* reeds toedroeg, voltooid. Nooit had deze Vorst, gedurende zijne geheele regering, éène daad verrigt, die zijnen rang, zijnen naam of het vertrouwen der groote volken, die hij moest regeren, waardig was. Eindelijk, verzwakt naar ligchaam en geest, zag hij zich van elk verlaten, en ARNULF, Hertog van *Karinthië*, den natuurlijken zoon van KARLOMAN, den zoon van LODEWIJK *den Duitscher*, in zijne plaats ten troon verheven. Van het toppunt der hoogste menschelijke
888 grootheid in de diepste vernedering gestort, stierf hij den twaalfden van Louwmaand des jaars acht honderd acht en tachtig (4). Een bijna algemeene oorlog, beroerten, verwarringen en ten laatste eene geheele ontbinding der heerschappij door KAREL *den Groote* gesticht, volgden zijne afzetting en dood, en schenen het reeds zoo gefolterde menschdom in de barbaarschheid terug te storten, aan welke KAREL *de Groote* begonnen had het te ontrukken.

(1) *Annales Fuldens.* ad annum 885. J. C. ECCARD, in l. c. T. II. p. 681. Van het Graafschap *Teisterband* vindt men het eerst in 697 gewag gemaakt. Het besloeg een aanzienlijk deel lands tusschen de *Maas* en *Rijn* in *Gelderland*, en heeft zich mogelijk wel tot *Vlaardingen* en *Maassluis* uitgestrekt. *Tiel* is waarschijnlijk de hoofdplaats geweest. Zie E. D. RINK, *Beschrijving der stad Tiel*, bl. 7—10. Tiel. 1836. BILDERDIJK (D. I. bl. 161) acht het waarschijnlijk, dat men onder Teisterbanders, bij deze gelegenheid, de bewoners van het Sticht en die van het land tusschen *Maas* en *Rijn*, en van daar Oostwaarts met *Kleef*, *Berg* en *Gulik*, te verstaan hebbe. VAN SPAEN (*Inl. tot de Gesch. v. Gelderl.* D. III. bl. 96) daarentegen beweert, dat men hier aan Friezen, die aan de grenzen van *Saksen* woonden, denken moet.

(2) VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 167. Verg. WAGENAAR, D. II. bl. 92. UBBO EMMIUS, *de Rer. Frisic. Hist. Lib.* V. p. 81. SCHOTANUS, *Fr. Hist.* bl. 75.

3) VAN BOLHUIS, t. a. p. bl. 168.

4) *Annales Fuldens.* ad ann. 888.

ARNULF vereenigde bij zijne Duitsche staten het Rijk van *Lotharingen* en *Friesland*, onder zijn gebied, en werd weinig jaren later, te *Rome* tot Keizer gekroond. 888
Hij onderscheidde zich door moed en bekwaamheid boven de overige Koningen, welke het Rijk van KAREL *den Dikke* onder elkander verdeeld hadden; en de hevigheid, met welke hij zich tegen het schandelijk verdrag met de Noormannen voor *Haslao* verzet had, boezemde vertrouwen in. Deze roovers, welke thans meer dan ooit 891
hunne verwoestingen voortzetten, verschenen in de landen tusschen de *Schelde* en *Maas*, terwijl ARNULF op de grenzen van *Moravië* de Sclaven bestreed. Groot was de schrik en ontsteltenis der Rijksgrooten, op den landdag te *Aken* bijeengekomen, toen men berigtte, dat de Noormannen de *Maas* bij *Luik* reeds waren overgetrokken en naderden. Eenigen stelden voor, op *Keulen* terug te trekken, anderen zich naar *Maastricht* te begeven, waar de Duitsche krijgsmagt, op last van ARNULF, moest bijeenkomen. De laatste raad werd gevolgd, en op den zes en twintigsten van Zomermaand ontmoette men den vijand bij het riviertje de *Geul* of *Gulia*, dat langs *Mersen*, niet ver beneden *Maastricht*, in de *Maas* stroomt. De slagorde, door de bevelhebbers geregeld, werd door de menigte niet opgevolgd, die onvoorzigtig, zonder overleg, den vijand aanviel, doch spoedig aan het wijken werd gebragt. De Noordsche ruiterij zette daarop de wijkenden achterna, en sloeg spoedig het geheele leger op de vlugt. SUNZO, Aartsbisschop van *Mentz*, en zekere Graaf ARNULF sneuvelden met een groot aantal krijgsknechten. De overwinnaars vermoordden hunne gevangenen, plunderden de legerplaats, en bereikten, beladen met rijken buit, hunne schepen (1).

De Noormannen sloegen zich nu bij *Leuven* neder, om er de winterlegeringen te betrekken. Zij verschansten zich tusschen de *Dyle* en een moeras, naar hunne gewoonte, met aarden wallen en verhakkingen. Ondertusschen was Koning ARNULF, ongeduldig om de nederlaag zijner benden te wreken, uit *Moravië* teruggetrokken, en naderde *Leuven*, waar de Noormannen hem niet verwachtten. Hij verkende hunne legerplaats, welke het moeras, de *Dyle* en de verhakkingen voor de ruiterij ontoegankelijk maakten. Dit bragt hem, wiens benden niet gewoon waren te voet te strijden, in de uiterste verlegenheid. Eindelijk riep hij de bevelhebbers bij zich: »Mannen!" dus sprak hij hen aan, »gij, die den Heer vreest, en door de genade van God altijd in de verdediging van uw vaderland onverwinnelijk waart, bedenkt wel bij u zelven, of gij het bloed uwer ouders en nabestaanden wilt wreken, welk deze heidenen, uwe verwoedste vijanden, geplengd hebben; of gij het schenden van Gods tempels wilt wreken, opgerigt ter eere der Heiligen, en welke gij in uw vaderland omvergeworpen, wier heilige bedienaars gij vermoord gezien hebt. Krijgsmakkers! de bewerkers van al deze misdaden hebt gij voor u; wilt gij mij volgen, indien ik het eerst van mijn paard stijg, en den standaard in de hand draag? Vallen wij deze vijanden aan in den naam van onzen God; want wij wreken niet onze beleediging, maar die van Hem,

(1) REGINO, *Chron.* ad ann. 891. *Annal. Fuldens.* ad ann. 891.

891 welke alles vermag." Deze aanspraak ontvlamde het volk; jong en oud steeg van het paard, en verklaarde zich bereid te voet te strijden. Noch de erkende dapperheid der Denen, noch hunne sterke verschansingen, noch hunne verschrikkelijke veldteekenen, konden den moed der Franken verlammen. Onder een luid krijgsgeschreeuw vielen zij aan, en drongen, na een kort doch hardnekkig en bloedig gevecht, binnen de legerplaats. De Noormannen vonden den dood in den stroom, welken zij als hunnen verdediger beschouwd hadden; bij honderden stortten zij zich in zijne golven, hielden elkander bij handen, hals of beenen vast, en zonken te zamen in de diepte, zoodat de stroom door de menigte van lijken werd opgestopt. Twee Noordsche Koningen, SIEGFRIED en GODFRIED, sneuvelden met duizenden hunner dapperen, en zestien veroverde veldteekenen werden ARNULF aangeboden en naar *Beijeren* gezonden. De Koning hief met het gansche leger eenen plegtigen lofzang aan over eene zege, wier gedachtenis nog eeuwen later te *Leuven* is gevierd geworden (1).

Deze schitterende overwinning had de magt der Noormannen in deze streken geknakt, doch niet geheel vernietigd; en nog vaak herhaalden zij hunne strooptogten, zelfs ten tijde van Koning ARNULF (2). Onder toestemming der Staten, op de Rijksvergadering te *Worms*, had deze Vorst de kroon van *Lotharingen*, en alzoo een gedeelte van *Nederland*, aan zijn natuurlijken zoon ZWENTIBOLCH geschonken (3); hij zelf werd het volgende jaar met het Keizerlijke purper omhangen. ZWENTIBOLCH bezat noch de dapperheid, noch de bekwaamheden van zijnen vader. Het willekeurig gezag, welk hij zich in den beginne zijns bewinds aanmatigde, verschafte hem de verachting en den haat zijner onderdanen, en wikkelde hem in vele onlusten. Zijne dwingelandij eindelijk moede, verbonden zich eenige Grooten tegen hem, en versterkten zich in zekere vesting *Durfos* (4). Hoewel ZWENTIBOLCH genoodzaakt was het beleg voor deze plaats op te breken, waren de zamenverbondenen echter niet bij magte, hem op den duur weêrstand te bieden. Zij boden derhalve de kroon van *Lotharingen*
898 KAREL *den Eenvoudige*, Koning van *Frankrijk*, aan, en geleidden dien Vorst aan het hoofd eens legers, in het land. KAREL maakte zich meester van *Aken* en *Nijmegen*. ZWENTIBOLCH vlugtte, doch, door den Bisschop van *Luik* ondersteund en aangemoe-

(1) REGINO in l. c. *Annales Fuldens.* in l. c.

(2) VAN BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 175.

(3) REGINO, ad ann. 895.

(4) Waar *Durfos* gelegen heeft, is onzeker. Eenigen vermoeden, doch op zwakke gronden, dat het dezelfde vesting geweest is, welke naderhand *Dordrecht* genoemd werd. (BUCHELIUS ad BEKAM, p. 38. J. C. ECCARD, *de Reb. Franc. Orient.* T. II. p. 781.) Anderen zoeken het in *Durbui* aan de *Durthe*. (STRUVIUS ad REGINO, p. 85. DEWEZ, T. II. p. 250); en sommigen in het Namensche. (I. A. NIJHOFF, *Bijdr. v. d. Vaderl. Gesch.* St. III. bl. 199.) Verg. *Bijv. en Aanm.* op WAGENAAR, St. II bl. 42.

digd, begaf hij zich over de *Maas* naar *Vlaardingen*, en bragt zijne strijdkrachten bijeen. 898
KAREL trok hierop van *Nijmegen* naar *Pruym*, zijnen mededinger te gemoet. De legers maakten zich reeds strijdvaardig, toen de beide Koningen elkander gezanten zonden, welke eenen vrede bewerkten, waarop KAREL naar zijne Staten terugkeerde. Hiermede waren echter de binnenlandsche onlusten niet gestild. *Durfos* werd ten tweedenmale te vergeefs door ZWENTIBOLCH belegerd, die zwellende van spijt en wraak, zijnen Bisschoppen beval, het geestelijke banvonnis over de opstandelingen uit te spreken.
De Bisschoppen weigerden; en de misnoegden, stouter geworden na den dood van AR- 899
NULF, vervoegden zich tot 's Keizers wettigen zoon LODEWIJK, Koning van *Duitschland*, een kind van acht jaren, welken zij naar *Lotharingen* noodigden, en te *Thionville* kroonden. ZWENTIBOLCH trachtte zich door de wapenen in het verloren gezag
te herstellen, doch sneuvelde in eenen bloedigen veldslag, den dertienden van Oogst- 900
maand, aan de oevers der *Maas* (1). Zijn rijk werd met dat van *Duitschland* vereenigd, en onder den titel van Hertogdom, door Koning LODEWIJK aan zekeren GEBEHARD in leen opgedragen, die het echter niet lang schijnt bezeten te hebben (2).

(1) REGINO ad ann. 897—900. *Annales Fuldens.* ad. ann. 900. HEDA, p. 67.

(2) GOBELIN. PERSON. *Cosmodr.* Aet. VI. c. 46. Eodem tempore regnum *Lotharingiae* per LODEWICUM regem redactum est in Ducatum, qui commissus est GEBEHARDO. Verg. WAGENAAR, D. II, bl. 103.

VIERDE HOOFDSTUK.

BESCHOUWING

VAN DEN

MAATSCHAPPELIJKEN TOESTAND VAN NEDERLAND,

IN HET

TIJDVAK DER FRANKEN EN FRIEZEN.

400—900.

900 Sinds de stichting der Frankische heerschappij was de landbouw onder de volken van Germaanschen oorsprong, met gewenschten uitslag aangekweekt geworden. Geheele streken lands waren ontgonnen en in vruchtbare velden herschapen, want elken kundigen landbouwer, werd, op zijn verzoek, een gedeelte boschland, heideveld of onbebouwde grond, tegen eene geringe opbrengst, geschonken en aangewezen. In het bijzonder hadden de geestelijken zich in dit opzigt verdienstelijk gemaakt. Door de kloosters waren, mijlen in den omtrek, de woeste gronden ontgonnen; terwijl de monniken, verpligt om, ver van het gewoel der wereld, op eenzame plaatsen te leven, ten einde zich geheel aan God te kunnen wijden, in dien tijd genoodzaakt waren, zelve voor de onontbeerlijkste behoeften des levens te zorgen. De landbouw werd derhalve door hen met ijver beoefend, en allengs werden de kloosters door lagchende en vruchtbare velden omgeven, die met gebouwen, werkplaatsen en boerenwoningen bezet waren, waar uit met den tijd dorpen en eindelijk steden ontstonden. Het oude Germaansche vooroordeel tegen de nuttigste aller bezigheden was verdwenen, en de Grooten bezaten uitgestrekte landgoederen, voorzien met woningen, ja zelfs paleizen, werkplaatsen, stallen, schuren, gereedschappen, en eene groote menigte lijfeigenen, welke den grond bebouwden en de noodzakelijkste handwerken verrigtten. De Koningen en Edelen leefden hoofdzakelijk van de inkomsten hunner landgoederen, en vonden op elke hoeve eenen voorraad van granen, vee en gevogelte, zoo dat zij op hun eigendom, alle behoeften des levens rijkelijk bevredigen konden. De slaven verschaften hun eigen landbouwers, veehoeders, molenaars, koks, wagenmakers, smeden en andere ambachtslieden. Elke hoeve stond onder het opzigt van

eenen boer, dien men *meijer*, *villicus*, *schout*, *domesticus* noemde. De verstandige 900
maatregel, den slaven een gedeelte van de opbrengst hunner werkzaamheden af te staan, was een prikkel voor hunne vlijt en vermeerderde den rijkdom der bezitters. Niet alleen granen, vlas en hennep, maar ook tuin- en moesvruchten werden aangekweekt. De tuinierkunst was echter nog in hare kindschheid. De vruchtboomen groeiden naar willekeur op; men dacht niet, dat het mogelijk ware, hen tegen de dikke muren op te leiden, welke de kasteelen omringden; men nam geene voorzorgen, noch sloeg er behoorlijk acht op, en liet alles aan de natuur over. De hoven van KAREL *den Groote*, ondanks den luister, welken deze beroemde Vorst over alles wist te verspreiden wat hem omringde, waren slechts groote boomgaarden door gras- en moesvelden afgewisseld, in welke laatste men, ter versiering, eenige bloembedden had aangelegd. Zij leverden onderscheidene boomvruchten op; appelen, peeren, nooten, kastanjes, perziken, moerbeziën, kersen, pruimen en mispelen worden met name genoemd. De moesvelden waren bezaaid met boonen, erwten, linzen, uijen, kool en andere groenten; en de bloembedden getooid met leliën, rozen, mankop, rozemarijn, anemonen en zonnebloemen. Meer zorg besteedde men aan de vee- en bijenteelt. Het vee behoefde niet meer op de kale weiden naar onderhoud te zoeken; het groot getal moestuinen en grasvelden verschaften het een veelsoortiger en beter voedsel. Op de landgoederen vond men geheele kudden paarden, runderen en schapen, benevens eene menigte tam gevogelte en bijen. De verbeterde en vermeerderde veeteelt bragt den landbouw groote voordeelen aan; de meer voedzame mest, door het betere voeder voortgebragt, gaf den grond nieuwe kracht, hetgeen de voortbrengselen vermeerderde, de vindingrijke vlijt der bewoners tot menigvuldiger bewerking opwekte, en alzoo magtig de nijverheid bevorderde (1).

En inderdaad, de nijverheid had van lieverlede eene hoogte bereikt, welke men in eeuwen van zoo vele beroeringen en rampen naauwelijks zoude verwachten. De verbouwing van vlas, en de schapenfokkerij leverden genoegzame grondstof op voor de vele linnen- en wollenweverijen, welke in eenen bloeijenden toestand waren. De eerste wollen manufacturen waren kleeden en tapijtwerk, later de lakens, die, naar hunne vervaardigers, de Friesche genoemd werden. KAREL *de Groote* schonk jaarlijks aan zijne hovelingen mantels van dit laken, en zond eenigen als een kostbaar geschenk en bewijs van achting, aan den Kalif HARUN AL RASHID, dewijl zij door het geheele Oosten hoog gewaardeerd werden. Zij waren van verschillende kleuren, wit, grijs, lichtblaauw of saffier-kleurig; er waren er welke *vermiculata* genoemd werden, hetgeen aan het kunstig inweven van figuren doet denken. Dus niet alleen de weverij, maar ook de verwerij, moet in die tijden reeds een hoogen graad van volkomenheid hebben bereikt. *Friesland* leverde

(1) LE GRAND D'AUSSY, *Hist. de la vie privée des Français.* T. I. p. 150. Paris 1782. F. C. J. FISCHER, *Geschichte des teutschen Handels.* Th. I. S. 58—69. Hannover, 1785.

900 ook het schoonste lijnwaad op, dat eeuwen onder den naam van kamerdoek bekend geweest is. Het zoutmaken, zeepzieden, bierbrouwen, glasblazen, het bereiden van huiden en het bewerken der edele metalen, waren insgelijks aanzienlijke takken van bestaan (1). Hiertoe behoorde ook in het bijzonder de vischvangst. Sinds de vroegste eeuwen, maakte zij een voornaam middel uit van onderhoud bij de kustbewoners langs de *Noordzee*. Men ving hoofdzakelijk walvisschen, walrussen en haringen, die ten deele voor eigen behoefte gebezigd, ten deele, gelijk onderscheidene voortbrengselen van landbouw en nijverheid, vooral naar de Noordsche rijken, uitgevoerd, en tegen andere koopwaren ingeruild werden (2).

De visscherijen hebben ongetwijfeld de eerste handelsvoorwerpen van uitvoer bij de Nederlanders opgeleverd. Voor visch ontvingen zij uit de Oostzeelanden granen, welke hun ondankbare grond in schaarsche hoeveelheid opleverde, benevens ijzer, koper en tin. Het handelsverkeer met het Noorden is alzoo het oudste in *Nederland*; het is ook het rijkste geweest en dat welk de Hollanders met de meeste zorg, eeuwen lang onderhouden hebben (3). In het Romeinsche tijdvak verkreeg de visch- en graanhandel, door de groote wegen, grachten, sterkten en *fora*, door de Romeinen aangelegd, meer uitgebreidheid; en in het tegenwoordig *Holland* en *Zeeland* dreven de Romeinsche kooplieden eenen aanzienken handel in granen met *Engeland*, waardoor zij de legers en wingewesten van koorn voorzagen (4). Men wil, dat de twee voorname voorwerpen van den handel der Romeinen, het tin uit *Scandinavië*, en de barnsteen uit *Esthland* en *Koerland*, langs de zeekusten naar den *Rijn*, en voorts die rivier op vervoerd zijn (5). De bewoners van den Noordelijken Rijnmond en van de kusten der *Noordzee*, de Friezen en Cauchen, reeds als stoute zeelieden bekend, zouden eenig handelsverkeer met het Romeinsch *Neder-Germanië*, bijzonder met den *Middelrijn*, onderhouden en de voorwerpen uit het Noorden en de *Oostzee*, bij de Romeinen zoo hoog geschat, aangevoerd hebben (6). Men vermoedt zelfs, dat het vervoer van boter en kaas uit *Nederland* naar *Britanje*, tot deze verwijderde tijden kan teruggebragt worden (7). Wij twijfelen echter zeer, of de landbouw en veeteelt toen reeds

---

(1) Le grand d'Aussy, t. a. p. T. I. p. 323. T. III. p. 157 etc. Fischer, t. a. p. Th. I. S. 70. 73, 456. V. Asch v. Wijck, *Over het oude handelsverkeer der stad Utrecht*, bl. 144.

(2) Le grand d'Aussy, t. a. p. T. II. p. 69. Fischer, t. a. p. S. 71.

(3) *La Richesse de la Hollande*, T. I. p. 24, 26. Londres 1778.

(4) Ammianus Marcellinus, Lib. XVIII. c. 2. Verg. hiervoor bl. 240—245, bl. 263.

(5) V. Asch v. Wijck, t. a. p. bl. 30. Verg. Fischer, t. a. p. Th. I. S. 113—128.

(6) V. Asch v. Wijck, t. a. p. bl. 49. Deze Geleerde geeft een uitvoerig en keurig berigt over den (vermoedelijken) staat des handels in *Nederland*, ten tijde der Romeinen, in het tweede Hoofdstuk van het bovengenoemde werkje, bl. 39 en de volg.

(7) V. Asch v. Wijck, t. a. p. bl. 53.

in onze gewesten, die hoogte bereikt hadden, dat zij ook in buitenlandsche behoeften 900
konden voorzien (1).

De val van het Westersch-Romeinsche Rijk had eenen geheel nieuwen staat van zaken in *Nederland* gevormd, en Germaansche stammen hadden de plaats der Romeinsche volkplantingen ingenomen. Niet alle instellingen en inrigtingen, ten behoeve des handels door de Romeinen gemaakt, waren in de woelingen en verwarringen, welke den ondergang des Rijks voorafgingen en volgden, verloren gegaan. Het handelsverkeer won zelfs onder de Friesche en Frankische Vorsten aan uitgebreidheid, en vele steden werden wegens haren handel beroemd. De Friezen waren reeds vroeg een handeldrijvend, zoowel als zeevarend volk geweest; zij hadden de Romeinsche jaarmarkten in *Neder-Germanië* bezocht, en ongetwijfeld de zeekusten van *Britanje* aangedaan. Versterkt door het bondgenootschap met de Saksers en andere Noord-Duitsche volksstammen, breidden zij zich, hetzij door overmeestering, hetzij door toetreding der landzaten zelve in hun verbond, tot aan de *Schelde* uit, en besloegen van daar tot aan de *Eider* de zeekusten, zoodat zij meesters waren van de monden der groote rivieren, welke, behalve de *Nederlanden*, een groot gedeelte van Zuidelijk, Middel- en Noordwestelijk *Duitschland* met hare zijtakken doorsnijden, en zich in de *Noordzee* ontlasten. Door het bezit dezer middelen van gemeenschap en volkenverkeer, mag men op uitgebreide handelsbetrekkingen besluiten van het volk, dat zich langs de zeekusten over zulk eene groote oppervlakte uitstrekte. Dit bezit was de hoofdoorzaak der gedurige oorlogen tusschen de Friezen en Franken, daar de eerste, meesters zijnde van de monden des *Rijns*, den toevoer naar de Frankische landschappen, en vooral naar *Keulen*, konden belemmeren. *Utrecht* was het punt welks bezit tusschen de beide volken steeds betwist werd, en dat zich nu eens in de magt van het eene en dan in die des anderen bevond. Deze sterkte toch verzekerde den bezitter van de vrije vaart op den *Middel-Rijn*, en groote handelsbetrekkingen bestonden er tusschen dit punt en *Friesland* (2). De vreedzame regering van ADGIL I bevorderde de uitbreiding van het handelsverkeer, en het Friesche Rijk steeg tot een hoogen trap van bloei en welvaart (3). De gemeenschap met *Britanje* was steeds levendig. Langs den *Middel-Rijn* voeren de schepen uit dat gewest komende, hooger op. De *Vecht* was het middel van gemeenschap tusschen *Friesland* over het meer *Flevo* met den *Middel-Rijn*, en bragt *Stavoren* met *Utrecht* en *Duurstede* in betrekking, welke laatste stad door haren handel tot eene hooge vermaardheid opsteeg. Zij bezat eene belangrijke rivierhaven, werd door vele en vermogende Friesche kooplieden bezocht; en hoezeer *Utrecht*, als een der hoofdzetels van het Friesche gebied, als oude marktplaats,

(1) Verg. hiervoor bl. 215.

(2) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 73, 91, 99, 124.

(3) UBBO EMMIUS, *de Rer. Frisic. Hist. Lib.* III. p. 49.

900 en als eene sterkte, zijne belangrijkheid behield, schijnt zich echter het handelsverkeer in het bijzonder te *Duurstede* gevestigd te hebben. Men gist, dat reeds in vroegere eeuwen, een gedeelte der wateren des *Beneden-Rijns* eene westelijke rigting door de *Lek* had genomen, waardoor de *Middel-Rijn* van *Duurstede* naar *Katwijk* langzamerhand minder bevaarbaar was geworden, en welligt eene overlading van koopwaren daar ter plaatse, de vestiging van een *Emporium* heeft veroorzaakt. De stad was volkrijk, en dreef haren handel tot in *Zweden* en op de kusten der *Oostzee* (1). *Tiel*, aan *de Waal*, was mede eene aanzienlijke handelplaats, die in het bijzonder na het zoo menigmaal verwoesten van *Duurstede* door de Noormannen, bij uitnemendheid bloeide (2). Ook *Deventer* wordt met *Duurstede* en *Tiel* onder de aanzienlijke havenplaatsen van het Utrechtsche bisdom genoemd (3). *Witlam*, aan den Zuider *Rijnmond*, was eene belangrijke zeehaven, die even als het eiland *Walcheren*, met *Engeland* in uitgebreide handelsbetrekking stond. Doch geene dezer plaatsen schijnt *Stavoren* in bloei overtroffen te hebben. Ofschoon de overdrevene berigten over den uitgebreiden handel, de zeevaart, den rijkdom en luister dier stad tot het rijk der fabelen behooren, moet zij echter eene zeer aanzienlijke en bloeijende koopstad geweest zijn (4). De oude Friesche jaarboeken maken ook gewag van eene handelplaats *Esonstàd*, aan de *Lauwers*. De kostbare buit, welken de zegepralende legers der Franken zoo dikwerf uit *Friesland* met zich voerden, getuigt van den rijkdom en welvaart dezer gewesten in dit tijdperk (5). Er waren groote wegen ter bevordering des handels aangelegd. Een van deze ging van *Stavoren* naar *Keulen*. De *Elbe*, de *Wezer*, de *Eems* en de *Rijn* waren de groote gemeenschapswegen te water. Langs den *Rijn* dreven de Friezen niet alleen handel tot aan *Keulen*, maar zelfs tot aan *Mentz* en welligt nog hooger op. Het Frankische gedeelte der *Nederlanden*, aan de *Maas* en *Schelde* gelegen, stond ook met den *Rijn* in verbinding (6).

De Friezen, na eene langdurige en hardnekkige worsteling tegen de Franken, door KAREL *den Groote* bedwongen en onder zijn bestuur gebragt, ijverden voor de handhaving en bevestiging hunner regten, vooral van die, welke met hunne oude welvaart en handel in verband stonden; de vrije vaart namelijk op de rivieren, bijzonder op den *Rijn* (7). De vereeniging van het Friesche gebied met het Frankische Rijk

(1) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 100, 102, 200.

(2) RINK, *Beschr. v. Tiel*, bl. 12.

(3) HEDA, p. 64.

(4) De spoorlooze berigten over *Stavorens* magt en luister zijn bij elkander gebragt door H. SOETEBOOM, *Op-gank en Neder-gank van Stavoren*. Amst. 1702.

(5) Zie hiervoor bl. 329, 332.

(6) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 95, 99.

(7) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 127.

had eenen weldadigen invloed op het handelsverkeer der volken. De landen van de *Eider* tot aan den *Ebro*, van den *Oceaan* tot aan de *Save* waren nu tot één Rijk geworden; ééne godsdienst vereenigde thans gewesten, die vroeger van elkander gescheiden waren, en uit deze aaneenhechting ontsproot verhoogde gemeenschap en uitgebreider handelsverkeer. KAREL *de Groote* en LODEWIJK *de Vrome* beseften daarenboven het hoog gewigt van den handel, als de bron van volkswelvaart en beschaving. Beide Vorsten trachtten dien deswege door wijze maatregelen en doeltreffende inrigtingen, te bevorderen, te beschermen, aan te moedigen en gemakkelijk te maken (1). De meest gewenschte uitslag bekroonde hunne pogingen; de handel bevond zich gedurende het leven van KAREL *den Groote* en de eerste regeringsjaren zijns opvolgers, in eenen bloeijenden toestand, en *Utrecht* in het bijzonder, steeg onder hun bestuur tot nieuwen luister (2). 900

De handel bepaalde zich niet binnen de grenzen van het uitgebreide Frankische Rijk alleen. Het verkeer met buitenlandsche Staten werd levendig onderhouden; en welk een prijs KAREL *de Groote* op handelsbetrekkingen met *Engeland* stelde, blijkt uit het verdrag met den Angel-Saksischen Koning OFFA gesloten (3). De voornaamste koopwaren uit *Engeland* bestonden in tin, lood en andere delfstoffen, in granen en voornamelijk wol, welke men voor de fijnbewerkte Friesche lakens noodig had. Het Noorden van *Europa* verschafte koren en huiden; en langs den *Rijn* werden wijnen ingevoerd, waarin de handel zich reeds vroeg te *Utrecht* schijnt gevestigd te hebben. De kostbare voortbrengselen van het *Oosten* kreeg men langs den handelweg van de *Zwarte Zee* naar *Kiow*, welke zich van daar, in verschillende wegen, zoo naar den *Weichsel*, als naar de *Wolkow* verspreidde. *Sleeswijk* was eene voorname handelplaats, werwaarts de goederen uit *Kiow* kwamen, om verder naar de Westelijke landen van *Europa* gevoerd te worden (4). *Duurstede* stond met deze stad in naauwe betrekking. De voorwerpen van uitvoer bestonden nu welligt uit boter en kaas, doch zeker en hoofdzakelijk uit Friesche lakens, wier gebruik algemeen onder de hoogere standen der Maatschappij in *Engeland*, *Frankrijk* en *Duitschland* bekend was (5.) De slaven waren zoowel voorwerpen van uit- als invoer, en maakten in dien tijd eenen aanzienlijken handelstak uit. Er waren groote slavenmarkten, waar zij dikwerf tegen andere zaken ingeruild, of bij troepen verkocht werden. Men beschouwde hen geheel

(1) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 154—170, heeft dit voortreffelijk ontwikkeld. Verg. FISCHER, *Gesch. d. teut. Handels*, Th. I. S. 133—151.

(2) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 161.

(3) Zie hiervoor bl. 353.

(4) FISCHER, *Gesch. d. teut. Handels.* Th. I. S. 128, 220, 244—256. VAN ASCH VAN WIJK, t. a. p. bl. 117—153.

(5) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 149.

900 als koopgoederen, en betaalde voor elken slaaf als tol eene *Saiga* of penning, wanneer hij ter verkoop werd doorgevoerd; had men hem echter voor eigen gebruik bepaald, dan was hij tolvrij. De slaven gingen door den handel, dikwijls zeer spoedig van de eene hand in de andere, en geraakten op deze wijze buiten'slands. KAREL *de Groote* verbood allen verkoop van slaven en wapenen buiten de Frankische grenzen; de slavenhandel zelf duurde echter nog twee of drie eeuwen voort. Bij misgewas en duren tijd, die niet zelden door de hebzucht der kooplieden verhoogd werd, verbood men ook dikwerf den uitvoer van granen (1).

Reeds bestond het onderscheid tusschen buitenlandschen- en binnenlandschen handel. Het is althans zeer waarschijnlijk, dat de zeehandelaars en de kooplieden, welke den eerstgenoemden dreven, *Negotiatores* genoemd, en van de *Mercatores*, als kramers en van hen, die met de el verkochten, onderscheiden werden. Zij reisden niet slechts in gezelschap, gelijk de Oostersche Karavanen, maar ook sterk gewapend, opdat zij elken roofzuchtigen aanval weêrstand konden bieden. Somtijds dreven zij afwisselend koophandel en zeerooverij (2).

Tot onderhoud der wegen, bruggen, veren, grachten en markten, welke ter bevordering des handels waren aangelegd, werden tol-, weg- en veergelden van alle goederen geheven, die ter verkoop, niet van die, welke voor eigen of lands gebruik vervoerd werden. Dikwijls verleende men den kooplieden vrijstelling van het betalen dezer tolgelden, en verzekerde de veiligheid hunner personen en goederen door bijzondere beschermbrieven. Voor het instandhouden der jaarmarkten werd onder de Karlovingiërs naauwkeurig zorg gedragen, en niet veroorloofd, dat de oude markten, door het oprigten van nieuwe benadeeld werden. Zij, welke buiten voorkennis van den Vorst waren opgerigt, moesten weder afgeschaft worden. Op Zondag werd geene markt gehouden, maar te talrijker werden zij, wegens de groote mis, des Zaturdags of op heilige avonden bezocht. Boetenden mogten geen handel drijven, »dewijl het moeijelijk was dit zonder zonde te verrigten." De kooplieden werden vermaand, bij hunne tijdelijke winst het eeuwige heil der ziel niet te vergeten; en dat, gelijk de landbouwer en ambachtsman van zijn werk een tiende gedeelte aan de geestelijkheid afstond, zij ook iets aan de kerk moesten afstaan. Alle handel, bijzonder in goud- en zilverwerk, edelgesteenten, slaven, paarden en vee moest bij dag in het openbaar, met bijzonder daartoe verzochte getuigen geschieden; slechts reizigers was het geoorloofd, des avonds voeder en levensmiddelen in te koopen (3).

Ofschoon de handel nog hoofdzakelijk in ruiling bestond, kwam echter, vooral ten tijde der Karlovingiërs, gemunt geld steeds meer in omloop. Reeds vóór de regering van PEPIN

(1) FISCHER, *Gesch. d. teut. Handels.* Th. I. S. 28—38. S. 45—57, 144.

(2) FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 160, 162.

(3) FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 140.

den Korte, meent men, waren *Utrecht* en *Duurstede* in bezit van het muntregt (1). 900
In de Capitulariën echter wordt dit regt, bij uitsluiting, tot Keizerlijke hofplaatsen bepaald. Later werd aan elke stad, met het marktregt ook tevens het muntregt geschonken. De oorzaak hiervan lag in de gewoonte, dat elk zijn goud en zilver in de openlijke munt konde laten vermunten, doch het dan alleen derwaarts bragt, wanneer hij iets koopen wilde, en zich ook slechts van zoo veel geld voorzag, als hij voor het oogenblik noodig had. Hierdoor moest belemmering ontstaan, wanneer op de plaats, waar eene jaarmarkt gehouden werd, niet tevens eene munt was (2). Men sloeg reeds acht op de innerlijke gehalte der munten, en beoordeelde die naar den klank (3). De maten en gewigten weken in eenige gewesten van die der Romeinen af, welke nog, over het geheel, gevolgd werden. Te vergeefs had KAREL *de Groote* beproefd, hierin eenparigheid te brengen (4).

De doeltreffende maatregelen van dezen Vorst en van LODEWIJK *den Vrome* ter begunstiging des handels, schenen eene gelukkige toekomst te voorspellen, toen de rooftogten der Noormannen en binnenlandsche onlusten, al het bestaande goede en nuttige dreigden te vernietigen, en de kiem eener groote maatschappelijke ontwikkeling in haren wasdom vertraagden. De voornaamste handelplaatsen werden geplunderd, verwoest, en veler bloei was voor altijd verdwenen. *Duurstede* ging geheel te gronde en herleefde nimmer. *Witlam* bleef evenmin als de Zeeuwsche eilanden en Friesche kusten, door de roofzucht der Noormannen gespaard. Het belangrijke *Utrecht* was in de handen dezer zeeschuimers, welke zich aldaar tot in de eerste jaren der tiende eeuw wisten te handhaven. Waarschijnlijk hebben zij uit deze plaats de gemeenschap met hun vaderland onderhouden, ook mag met reden voorondersteld worden, dat het handelsverkeer in *Nederland* niet geheel onder hen te niet ging, hoe moeijelijk het ook is, om te midden der verwarringen en verwoestingen, der overstroomingen en landplagen in dit noodlottig tijdperk, zich nog eenige sporen van den vroegeren bloeijenden toestand voor den geest te brengen (5). De vernielende togten der Noormannen waren zelfs in eenige opzigten,

---

(1) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 113.

(2) FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 142.

(3) Zie hiervoor bl. 374. SAXO GRAMMATICUS, *Hist. Danica*, *Lib.* VIII. p. 167. Ed. Parisii 1514. Ten tijde van KAREL *den Groote* gingen 20 à 22 *Solidi* of schellingen op een pond van 12 oncen Romeinsch gewigt of 24 looden, die 6912 grein fijn inhielden. De goudschellingen golden 40 pond, en de evenredigheid tot het zilver was als 1 tot 12. Twaalf *Denarii* of penningen maakten eenen schelling, en tien schellingen een lood fijn zilver. FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 143.

(4) FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 147.

(5) Men vindt dit uitvoerig en overtuigend uiteengezet in het belangrijk werkje: *Over het oude Handelsverkeer der stad Utrecht*, bl. 173—205.

900 dienstbaar aan de uitbreiding van het handelsverkeer met andere gewesten, en de voorbereidende oorzaken eener betere toekomst (1).

De invloed dezer togten op de meerdere ontwikkeling der zeevaart in onze landen, is voorzeker niet te ontkennen. De scheepvaart der Nederlanders is zoo oud als hunne geschiedenis zelve; zij ontstond met hunne vischvangst, en breidde zich uit met hunnen handel. Het eiland der Batavieren, tusschen den *Oceaan* en de beide *Rijnarmen* bepaald, strekte ter algemeene legeringsplaats der Romeinen. Hier rigtten deze laatsten hunne wapen- en voorraadhuizen op, en trokken van daar uit, hetzij door het meer *Flevo*, hetzij langs de *Rijntakken*, naar de oevers der *Eems*, *Wezer* en *Elbe*. GERMANICUS immers rustte in dit riviereiland eene vloot van duizend schepen uit (2); en CORBULO eene van drieriemige galeijen, om op den *Rijnstroom*, en eene andere van ligtere vaartuigen, om over de ondiepten zijnen togt ter beteugeling der Cauchen voort te zetten (3). Zoo ook ondersteunde eene Romeinsche vloot den krijgstogt van CERIALIS tegen CIVILIS (4); en JULIANUS onderhield meer dan acht honderd vaartuigen op den *Rijn*, om de invallen der Overrijnsche volken te beteugelen. Ofschoon de Romeinen alzoo in dit gewest den eigenlijken grond der zeevaart gelegd hebben, kan men echter mede aannemen, dat de Batavieren, ten tijde der komst van CAESAR, reeds eene vrij aanmerkelijke scheepvaart bezaten, en dat deze Veldheer uit dien hoofde, zoo wel als wegens de ligging van hun eiland, hen als noodzakelijke bondgenooten beschouwde (5). De rooftogten van GANNASCUS, de scheepsgevechten onder CLAUDIUS CIVILIS tegen de Romeinen, en de daden van CARAUSIUS bewijzen, dat de Batavieren en Kaninefaten stoute en moedige zeelieden waren (6). Meer nog de Friezen, wier ligging langs de *Noordzee*, hen reeds vroeg stormen en golven leerde trotseren en betere gelegenheid verschafte, om de zee te bouwen dan de Batavieren. Zij waren het, welke DRUSUS uit een dreigend zeegevaar redden, en wier vermetele zeetogten, in vereeniging met de Saksers en de Franken, die *Nederland* bezuiden den *Middelrijn* bewoonden, schrik en verbazing in het gebied der Romeinen verspreidden (7). Onder het bestuur der Frankische vorsten won met den buitenlandschen handel, natuurlijk ook de scheepvaart aan uitgebreidheid. Men had zich reeds lang niet meer alleen bij de kustvaart bepaald, maar zich ook in volle

---

(1) VAN BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 252—260.

(2) TACITUS, *Annal. Lib.* II. c. 6.

(3) TACITUS, *Annal. Lib.* XI. c. 18.

(4) TACITUS, *Hist. Lib.* V. c. 22, 23.

(5) *Richesse de la Hollande*, T. I. p. 6, 7.

(6) Zie hiervoor bl. 149, 177, 183, 184.

(7) Zie hiervoor bl. 84, 247, 249, 251, 257, 269, 283, 284. Verg. FISCHER, *Gesch. d. teut. Handels*, Th. I. S. 92—95. Belangrijk is het levendig, doch voorzeker te sterk gekleurd tafereel, welk SIDONIUS APOLLINARIS van den moed en de bekwaamheid dezer zeeschuimers ophangt. *Ep.* 17. *Lib.* VIII.

zee gewaagd, en kon bij den wind zeilen, hetgeen de Romeinen en Grieken niet konden. Bij donker weder moest men zich echter dikwijls geheel aan het lot overlaten, of afwachten, dat de wacht, op den mast geplaatst, land zou ontdekken. Bij helder weder bediende men zich van vogels, die men in de lucht liet vliegen en wier rigting gevolgd werd. Op deze wijze werd *IJsland* door eenige raven ontdekt. Handelsbetrekkingen werden nu met meer verwijderde gewesten aangeknoopt; terwijl de rooverijen der Noormannen, het uitrusten van ontzagwekkende vloten noodzakelijk maakten, om de kusten te beschermen, en de zeeroovers van de rivieren te verdrijven (1). Dit moest ongetwijfeld voordeelig werken op de meerdere uitbreiding der zeevaartkunde, zoowel als van den scheepsbouw, in welke beide de Noren, boven alle andere volken, bedreven waren (2). 900

De scheepsbouw was in dit tijdperk tot hoogere volkomenheid gebragt. De kanoos of uitgeholde boomstammen der eerste bewoners, en de latere kleine, dikwijls draagbare scheepjes uit teenen gevlochten en met dierenvellen overtrokken, waren veranderd in grootere schepen, van hout gebouwd, met ijzer beslagen, en van alle hoofdbenoodigdheden voorzien. Eenige, ten zeekrijg bestemd, konden twee honderd man bevatten (3). De vorm was, over het geheel, ovaal, voor- en achtersteven rond, en wel een weinig hooger, om de golven te beter weërstand te bieden. Menigmaal was het achterschip verhoogd en diende voor stuurplecht. Het middelste gedeelte van den romp was alzoo eenigzins dieper, en bevatte de strijdbare manschappen, die, bij een nadeelig gevecht, naar het achterschip terugtrokken, alwaar zij zich, wegens de hoogte, nog eenigen tijd konden staande houden. Van binnen waren zij met allerlei soort van wapenen, als lansen, zwaarden, pijlen en bogen behangen, zoo dat het bijna een wapenhuis geleek. De voorsteven, die meestal verguld was, prijkte met vele versierselen. Vooruit stak het afbeeldsel van den kop van eenen draak, slang, walvisch, stier of ander beest, maar bewegelijk, dewijl het bijgeloof wilde, dat men het bij eene landing wegnam. Deze vooruitstekende afbeeldsels gaven niet alleen aan het schip den naam, maar ook de uitwendige gedaante, daar deze eenige overeenkomst moest hebben met het dier, welks kop het ten merkteeken strekte. Welligt heeft ook de vorm b. v. van een meer plat of een meer scherp gebouwd schip, het afbeeldsel van een walvisch of slang veroorzaakt. Hieruit zijn de oude vertellingen te verklaren, dat twee draken, slangen of andere wilde dieren in de zee met elkander gestreden hadden; en dat een held of eene vrouw door een zoodanig dier was weggevoerd geworden. De oorlogschepen telden twintig, veertig en zestig roeibanken; doch koopvaarders waren in het algemeen, slechts met twaalf tot vier en twintig matrozen, dikwerf echter sterker bemand. Het dek der eerstgenoemden liep over het geheele schip; waarschijnlijk

(1) Fischer, t. a. p. Th. I. S. 95, 105.

(2) Van bolhuis, t. a. p. bl. 259.

(3) Zie onze aanmerk. hiervoor bl. 372.

900 moet men hieronder een loopgang verstaan, die tusschen de roeijers door, het achter- met het voorschip vereenigde. Vooraan stond de vaandrig met de banier en met de beste manschappen; in het midden bevonden zich de overigen, en op den achtersteven hield zich de bevelhebber met zijne onderbevelhebbers op. De masten waren menigmaal verguld, en de zeilen wit, ook dikwerf met bonte strepen versierd. Nu eens waren de schepen alleen met roeibanken, dan alleen met zeilen, vaak met beiden te gelijk en bovendien ook met vlaggen voorzien, die somtijds uit goudstof bewerkt waren. Het anker bestond uit een steen, waaraan een houten dubbele haak was vastgemaakt. Van touwwerk vindt men niets gemeld; doch ongetwijfeld hebben zij het bezeten, en denkelijk uit zeehondenvellen vervaardigd. Men bewaarde de schepen tegen het indringen des waters met teer, en hechtte de planken met spijkers aaneen (1). Zij werden met riem en zeil door zee gebragt; de riviervaartuigen echter met eene lijn, door slaven den stroom opgesleept (2). Het geheim was reeds bekend, om door het uitgieten van olie, de woede der golven te bedaren (3).

Niet slechts de scheepsbouw, maar ook de bouwkunst in het algemeen, was uit den staat der kindschheid getreden. Immers uit de beschrijving van het paleis van KAREL *den Groote* te *Aken* door een ouden Dichter, zou men zelfs moeten besluiten, dat in deze kunst groote vorderingen gemaakt waren (4). Er blijkt ten minste uit, dat er te dien tijde vele beeld- en steenhouwers en marmerbewerkers bestonden. De verblijven der Grooten waren met snijwerk en beeldhouwkundige versierselen overladen. De kunst van beeldsnijden schijnt tot eene hooge oudheid op te klimmen; door haar trachtte men de daden in het geheugen te bewaren, en zoo veel is zeker, dat de schilden, de tapijten en kamerbeschotten, onder de oudste geschiedkundige gedenkstukken behooren (5). De schilderkunst werd mede beoefend, en men beweert zelfs, dat het schilderen met olieverf reeds vóór de tiende eeuw bekend geweest is. De oudste proeven dezer kunst werden op de schilden gevonden, aan welke men elkander in het veld herkende. In den beginne waren deze schilden slechts met verschillende kleuren bestreken, vervolgens met

(1) FISCHER, *Gesch. d. teut. Handels*, Th. I. S. 99—105. Merkwaardig, schoon welligt wat te dichterlijk, is de beschrijving der vloot met welke KANUT *de Groote* uit *Denemarken* naar *Engeland* overvoer, door den ongenoemden, doch gelijktijdigen Schrijver van het *Encomium* EMMAE. Zij wordt vertaald gevonden in N. WITSEN, *Aeloude en hedendaagsche Scheepsbouw*, bl. 46. Amst. 1671; en bij VAN BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* bl. 263.

(2) WITSEN, t. a. p. bl. 47. NIJHOFF'S *Bijdr. v. Vaderl. Gesch.* St. II. bl. 146.

(3) BEDA *de* S. CUDBERTO, *Ep. Lindisfarn.* apud CANISII *Lect. Antiq.* T. II. p. 8. ook aangehaald bij FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 110.

(4) *Poeta* FERIUS HELPERICUS *in* QUERCETANI *Script. Franc.* T. II. p. 108, bij FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 75.

(5) FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 74.

figuren en eindelijk met dieren, ook andere voorwerpen, ja zelfs met geheele geschiedkundige tafereelen beschilderd. De kerken en paleizen waren met schilderstukken, meestal van geschiedkundigen aard, versierd (1). Tot grootere volkomenheid moet de goud- en zilverwerkkunst opgevoerd geweest zijn. Pracht aan zilverwerk was algemeen, zoo wel onder de geestelijke als wereldlijke Grooten. Men leest van gouden en zilveren tafels, en van KAREL *den Groote* wordt gemeld, dat hij er drie van massief zilver liet vervaardigen, welke nog aanbevelingswaardiger waren, uit hoofde der bewerking, dan uit hoofde der stof. De eerste stelde *Rome* voor; de tweede *Konstantinopel;* de derde de toen bekende werelddeelen. Behalve deze had hij eene van zuiver goud. ST. ELIGIUS, de goudsmid, vervaardigde, op last van CHLOTAIR II, een zetel van zuiver goud, en voor DAGOBERT eenen troon van hetzelfde metaal. Men vindt dikwerf van kunstig bewerkt gouden en zilveren huisraad gewag gemaakt. Koning CHILPERIC bezat een gouden schotel, vijftig ponden zwaar, en DAGOBERT werd er eenen aangeboden van vijf honderd ponden, en die bijzonder kostbaar was wegens de schoonheid der bewerking. LOTHAIR vond onder de schatten van den Keizer zijnen vader, een verbazend grooten zilveren schotel, die, in gedreven werk, het heelal met den loop der starren en planeten voorstelde. Blijkbaar waren deze monsterschotels voor praal, geenszins voor gebruik geschikt; en hiertoe behoorden ook de vijftien groote zilveren bekkens of schalen, van welke een, onder anderen, honderd zeventig ponden woog, welke de Patriciër MUMMOL, onder eene aanzienlijke menigte ander zilverwerk, naliet (2). De kunst van glasblazen was bekend, en het Frankische glaswerk zeer beroemd. 900

In de voordeelen welke uit handel, nijverheid en kunstvlijt voortvloeiden, deelden slechts de drie begunstigde standen der toenmalige maatschappij: de Vorsten, de geestelijken en de vrijen; de staat der vrijgelatenen bleef steeds vernederend, die der slaven ellendig (3). De Vorsten hielden hun verblijf in sterk bevestigde paleizen, waar zij de landdagen hielden, of in de omliggende streken zich met de jagt vermaakten. De meeste Edelen en de rijkste welgeboren mannen bewoonden de burgen en kasteelen, die, op Koninklijk bevel, ter beteugeling der Noormannen waren opgerigt, doch weldra zelve in roofsloten ontaardden; en de geestelijken hielden zich op in hunne abdijen en kloosters. De vrijen leefden, ten ware zij zich geheel aan de krijgsdienst toewijdden, op hunne eigene goederen ten platten lande, of in de steden, en dreven, gelijk ook vele edellieden, den handel in het groot. Slechts den binnenlandschen en kleinhandel verachtten zij, en lieten dien over aan de vrijgelatenen en Joden (4). De vrijgelatenen

(1) FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 79—84.

(2) LE GRAND D'AUSSY, *Hist. de la vie privée des Franc.* Tom. III. p. 130, 157, 199. Verg. SHARON TURNER, *Hist. of the Anglo-Saxons,* Vol. III. p. 53.

(3) Verg. hiervoor bl. 296.

(4) FISCHER, t. a. p. Th. I. S. 162.

900 stonden tusschen de vrijen en slaven in (1); zij woonden, verstoken van vele maatschappelijke voorregten, op de dorpen; en diegenen, welke de winst van hunnen arbeid voor zich zelven mogten genieten, lagen echter onder de verpligting van eene jaarlijksche opbrengst aan den Heer des dorps, zonder wiens wil, noch zij noch de hunnen eenige verbindtenis aangaan, noch van woning of wijze van bestaan veranderen mogten. De slaven daarentegen waren geheel de eigendom hunner meesters, wien alles behoorde, wat er gewonnen werd, doch die hun dikwerf, gelijk reeds is opgemerkt, een gedeelte van de opbrengst huns arbeids afstonden. De vrouwen dezer rampzaligen deelden in het lot harer mannen, en de slavernij ging van den vader op de kinderen over (2). Er worden drie rangen van slaven vermeld: 1°. de Koninklijke slaven, die in de vorstelijke paleizen dienden en 's Vorsten landerijen bewerkten. 2°. de slaven der geestelijken, welke dezen door de vrome milddadigheid der Grooten geschonken werden; zelfs vrije lieden gaven, uit godsdienstige begrippen, zich zelven als slaven, in dienst der kerk, vrijwillig over; en ten bewijze hunner slavernij, werd hun het touw der kerkklok om den hals gedaan, ten ware zij jaarlijks eenig geld op den altaar legden (3). 3°. de slaven der vrijen, want elk vrij man had zijne slaven en slavinnen, die onder verschillende benamingen voorkomen; zij zorgden voor den landbouw en de veeteelt, verrigtten het huiswerk, terwijl de meeste ambachten en handwerken door hen uitgeoefend werden (4). Zij waren lijf- en grondeigenen van hen, wien zij toebehoorden, en die hen, met vrouwen en kinderen, naar willekeur, verkoopen, verruilen, verpanden, of weg konden schenken. Het was echter niet geoorloofd hen aan heidensche volken te verkoopen. Hierop stond eene boete, en de Koning ontving daarvoor een zoengeld (5). De meesters voerden over hen eene onbepaalde magt; eenigen ontkennen echter, dat deze magt zich ook over leven en dood zou uitgestrekt hebben (6). De toestand der Joden was ongelijk gunstiger dan die der Christenslaven en vrijgelatenen. De handel in het klein, bijna geheel in hunne handen, maakte hen rijk en magtig. Uit de besluiten van eenige kerkvergaderingen is op te

(1) Verg. hiervoor bl. 296.

(2) Naauwkeurig wordt dit alles ontwikkeld door VAN LOON, *Aloude Regeringswijze van Holland*, D. III. bl. 18—60.

(3) VAN LOON, t. a. p. D. III. bl. 60—74. KLUIT, *Hist. d. Holl. Staatsreg.* D. V. bl. 88.

(4) VAN LOON, t. a. p. D. III. bl. 74—110. KLUIT, t. a. p. D. V. bl. 92—94. Zie hiervoor bl. 296.

(5) VAN LOON, t. a. p. D. III. bl. 181—203. KLUIT, t. a. p. D. V. bl. 88—91.

(6) KLUIT, t. a. p. D. V. bl. 91, tegen VAN LOON, welke de magt der meesters over hunne dienstbaren uitvoerig behandelt, t. a. p. D. III. bl. 122—181.

maken, dat zij gewigtige krijgsbedieningen en aanzienlijke burgerlijke ambten bekleedden, groote voorregten genoten, en openbare synagogen oprigtten (1). 900

De zwervende leefwijze der oude Germaansche volken was sinds de vestiging der Frankische heerschappij, steeds meer en meer afgenomen. De uitbreiding van den landbouw had aan eene menigte dorpen, de handel aan vele steden het bestaan gegeven. Van daar, dat de oudste en belangrijkste steden op zoodanige punten ontstonden, wier gunstige ligging aan bevaarbare stroomen, de verzending der koopwaren bevorderde, gelijk *Witlam*, *Utrecht*, *Duurstede*, *Tiel*, *Nijmegen*, *Deventer*, (*Ezonstad*), *Stavoren* en *Medemblik*, van welke eenige reeds in het Romeinsche tijdvak aanwezig waren. Zoodanige plaatsen werden gekozen tot zetels van Koningen en Bisschoppen. Koninklijke landhoeven en lustsloten waren allengs steden geworden, gelijk ook die plaatsen, waar op bepaalde tijden, ter vereering van eenen Heilige, eene menigte geloovigen zamenvloeide. Later noodzaakten de strooptogten der Noren, dat groote dorpen en kloosters met muren, grachten en torens versterkt werden, waar vele landbewoners bescherming en veiligheid voor hun leven en bezittingen, en de geestelijken eene bewaarplaats voor hunne heilige overblijfselen zochten. Men vorme zich echter geen te groot denkbeeld van deze steden, welke door de oude Kronijkschrijvers, tot zulk eene buitensporige grootheid en magt worden opgevoerd. Dat zij weinig beter dan dorpen zouden geweest zijn, komt ons echter, van velen althans, zeer onwaarschijnlijk voor. *Utrecht* zelfs moet reeds onder de Romeinen eene niet onaanzienlijke plaats geweest zijn, en daar het aanvankelijk tot eenen aartsbisschoppelijken zetel bestemd werd, mag men besluiten, dat die stad reeds eene vrij aanzienlijke bevolking bevatte, en zoo wel van maatschappelijke instellingen, als van inkomsten voorzien was. De vermelding van muren, torens, poorten, kerken, huizen (*domus*), gebouwen (*aedificia*) en woningen (*casae*) van personen van verschillenden stand, bevestigt dit gevoelen, en lost tevens de vraag op, waarom de Noormannen *Utrecht* zoo veel later dan vele andere steden bemagtigden (2). *Stavoren* en *Duurstede*, hoe vergroot hun rijkdom en luister ook zijn opgegeven, moeten, even als *Nijmegen*, meer dan uitgestrekte dorpen geweest zijn.

De kerken, openbare gebouwen en huizen, zelfs de muren en burgen van eenige steden, waren van hout, en hieruit laat zich verklaren, dat sommige dezer plaatsen zoo spoedig weder uit de asch herrezen in welke zij gelegd waren (3). De woningen waren klein en boden den bewoners weinige gemakken aan. De kasteelen waren vermoedelijk van eene vierkante gedaante, de muren, aan den trans uitgetand, over het geheel van groote gebakken of gehouwen steenen opgetrokken, en de hoeken door meest

---

(1) Fischer, *Gesch. d. teut. Handels.* Th. I. S. 137, 138.

(2) Verg. van asch van wijck, t. a. p. bl. 66, 67, 76, 132, 136, 141, 148, 156, 159, 160; en hiervoor bl. 331, 334, 344, 407, 408.

(3) Van wijn, *Hist. Avondst.* D. II. bl. 44.

900 ronde torens versterkt, terwijl het gebouw door eene gracht omspoeld werd. Somtijds rees nog een bijzondere toren uit den nok des daks, dat met leijen of pannen bedekt was. Het licht werd door diep instaande glasramen opgevangen; en vóór het kasteel was gewoonlijk een ruim plein, dat aan een ander gehecht was, door eene valbrug, onder welke de gracht liep. Men noemde deze opene plaatsen den *opper-* of *binnen-*, en den *neder-* of *buitenhof*. Deze laatste werd beschermd door een rond omloopenden, zeer hechten muur of wal, in welken zoogenaamde *vechthuizen*, eene soort van torens, gemetseld waren, die in tijd van belegering, met burgzaten of andere krijgslieden gevuld werden, om den aanval op het eerste of voorste gedeelte des kasteels of burgs, den *voorburg* genoemd, af te weren. Van achteren had men doorgaans het gezigt op ruime tuinen of waranden. Aan den ingang des gebouws, dat meestal met trappen opging, was doorgaans eene zeer ruime zaal, welke inzonderheid diende tot het houden zoowel van vrolijke als ernstige bijeenkomsten, van regtszittingen, landdagsvergaderingen en plegtige maaltijden. Het middelste gedeelte des gebouws werd door den eigenaar, de zijden en torens door het gezin bewoond. De vloeren der voornaamste vertrekken waren met glad gewreven hout of veelkleurige steenen ingelegd, en de wanden met fraaije tegels en verglaasd *Mozaik*, of met witte kalk bestreken, die veeltijds met tafereelen uit de geschiedenis beschilderd was. In de vorstelijke verblijven werden de wanden dikwerf door tapijten versierd, met bloemen, jagtstukken of geschiedkundige voorstellingen doorweven; ook ontbrak het hier niet aan snijwerk en beeldhouwkunstige versierselen. Het huisraad der Grooten was prachtiger dan men zich in deze eeuwen zoude voorstellen. De gouden en zilveren tafels, bedekt met vaatwerk van dezelfde metalen, of van kristal met edele gesteenten bezet, maakten, naar het schijnt, het voornaamste kamersieraad uit. De overige voorwerpen beantwoordden doorgaans aan deze pracht. De feestzalen werden door kaarsen op groote zilveren kandelaars, dikwijls door toortsen verlicht, welke de bedienden in de hand hielden. Spiegels, niet slechts van staal, maar van zilver, glas en kristal, prijkten in de vertrekken, die van stoelen en rustbanken met kussens of tapijten bespreid, voorzien waren (1). De uit- en inwendige gesteldheid der gewone huizen is moeijelijk te bepalen. Zij moeten, over het geheel, zeer eenvoudig geweest zijn. Het dak bestond uit stroo, even als dat van onderscheidene kerken, en het huisraad uit voorwerpen van hout, koper, lood en tin (2).

De tafelweelde der Grooten evenaarde de praal hunner vertrekken. Bij eenen prachtigen maaltijd, door zekeren Bisschop aan twee hooge ambtenaren van KAREL *den*

---

(1) VAN WIJN, t. a. p. bl. 59—69. LE GRAND D'AUSSY, *Hist. de la vie privée des Franc.* T. III. p. 130, 142, 157—158, 199. Verg. SHARON TURNER, *Hist. of the Anglo-Saxons.* Vol. III. p. 48—53.

(2) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. III. p. 160.

Groote gegeven, om hunne welwillendheid te verwerven, was de vloer met een kostbaar tapijt bedekt. » Donsen kussens," zegt de Monnik van *St. Gallen*, » strekten den Kerkvoogd ten zetel. Koks en pasteibakkers, hadden getracht zich zelven te overtreffen in het toebereiden der geregten. Alles werd opgedischt in gouden of zilveren vaatwerk, en in vazen met edelgesteenten versierd; eindelijk werd de maaltijd vervrolijkt door toonkunstenaars, die bij verschillende speeltuigen zongen (1)." 900

Aan tafel maakte men reeds gebruik van houten stoelen en bankjes, op welke men zittende at, en die gemakshalve, met een kleed of kussen bedekt waren; de oude gewoonte der Galliërs en Germanen, van op den grond liggende te eten, was echter niet geheel afgeschaft. Men strooide hooi onder de tafel, om de voeten der gasten warm te houden; naderhand werd dit door stroo of biezen vervangen, dewijl men bespeurde, dat de reuk van het hooi naar het hoofd steeg. De gewone houten tafels waren met een laken bedekt, en dikwerf met bloemen bestrooid, op welke de schotels geplaatst werden. De tafellakens waren van eene wollige stof, en dubbeld over den disch gespreid. Men bediende zich van *dwaalen* of vaatdoeken, ook wel van het tafellaken zelf, om mond en handen af te wisschen. Dikwerf vindt men van gouden of zilveren messen en lepels gewag gemaakt; vorken kwamen veel later hier te lande in gebruik. Algemeen was de gewoonte uit horens te drinken; men bezigde echter ook zilveren bekers, en kelken van goud, zilver, porcelein of aardewerk. De meest gezochte waren die van glas of kristal, vooral wanneer zij met beeldwerk, kostbare gesteenten of andere versierselen getooid waren. Daar men geene flesschen kende, werd de drank in kruiken en vaten, van onderscheiden vorm en hoedanigheid, toegediend. Fortunatus beschrijft een feestmaal, waar het vleesch op zilveren, de groenten op marmeren, en het gevogelte op glazen schotels werd voorgedischt; terwijl het ooft in geschilderde korfjes, en de melk in koppen van zwart aardewerk aangeboden werden (2).

De spijzen en dranken onderscheidden zich, over het geheel, meer door voedzaamheid en kracht, dan door keurigheid. Het brood, uit koorn, garst of andere graansoorten bereid, met boter en melk aangemengd, en meestal onder de asch gebakken, moet, daar de gest onbekend was, zwaar, onsmakelijk, en moeijelijk te verteren geweest zijn. Het werd niet gesneden, maar aan tafel gebroken. Beschuit of tweebak werd het meest in de kloosters genuttigd (3). Onder de vleeschen besloeg het varkensvleesch of spek eene eerste plaats, en werd even ongaarne gemist op de tafels der Grooten, als op die der geringeren. Het is opmerkelijk,

---

(1) Le grand d'Aussy, t. a. p. T. III. p. 225.

(2) Le grand d'Aussy, t. a. p. T. III. p. 128, 132, 136, etc. Vergeleken met van Wijn, *Hist. Avondst.* D. II. bl. 65—75. Sharon Turner, *Hist. of the Anglo-Saxons.* V. III. p. 53

(3) Le grand d'Aussy, t. a. p. T. I. p. 59—87.

900 dat dit vleesch, ondanks de nadeelige gevolgen welke het dikwijls heeft, evenwel zoo lang en zoo algemeen, de hoofdspijs des volks gebleven is. Aan het veelvuldig gebruik van dit voedsel, heeft men voornamelijk die soort van melaatschheid of Lazarus-ziekte toegeschreven, welke, gedurende acht eeuwen, in onze en de omliggende gewesten zulke vreesselijke verwoestingen heeft aangerigt (1). Rund- en schapenvleesch was mede zeer gemeen; wilde zwijnen, herten en reeën, wier tong voor eene bijzondere lekkernij gehouden werd, hazen en konijnen, welke de bosschen en heiden in menigte opleverden, werden veel gegeten. Het gebruik van paardenvleesch tot spijs, werd door de kerk verboden en afgeschaft. Men nuttigde niet alleen het wild en tam gevogelte, op onzen disch bekend, maar ook het vleesch van reigers, kraanvogels, kraaijen, ooijevaars, zwanen, raven, roerdompen, ja zelfs dat van verscheurende roofvogels. Velen van dit gevogelte werden op de beste tafels voorgediend, van welke in het bijzonder de fazant het sieraad uitmaakte, die met zijne pluimen getooid, werd opgedischt. Men at geen wildbraad, wanneer het nog jong was; men hield het alsdan voor onverteerbaar (2). Nevens veelvuldige soorten van zee-, rivier- en schelpvisschen, thans nog bij ons gebruikt wordende, ontmoette men, zelfs op den disch van Vorsten, zeehonden, bruinvisschen, meerzwijnen, walvisschen en bevers, die zoowel versch als ingezouten gegeten werden. De tong van den walvisch, in het bijzonder, werd voor iets lekkers gehouden, op de markten bij moten verkocht, en aan het spit gebraden of met boonen gegeten. In de vasten bestond het voornaamste voedsel der armen in het spek van den walvisch (3). Op Paschen eindigde men de vasten met een ham, over welken in de kerk de zegen was uitgesproken; en men vindt nog in oude kerkboeken het gebed, dat bij die gelegenheid gebezigd werd. Versche groenten en vruchten in het schoone jaargetijde, en ingemaakte of gedroogde in den winter, strekten tot eene dagelijksche spijs (4). Men wist reeds den smaak te streelen door verschot van soupen, ragouts, sausen, vladen, gebakken, pasteijen en gesuikerde vruchten (5). Het grove en zware dierlijk voedsel werd sterk gekruid, om de spijsvertering te bevorderen; en men bediende zich te dien einde van verschillende verhittende binnen- en buitenlandsche kruiden, bij de toebereiding der spijzen en dranken. In de laatste eeuwen van dit tijdvak waren de gember, de kaneel, de notenmuskaat, de kruidnagelen en de peper bekend, die echter, wegens de kostbaarheid, slechts door de Grooten konden genoten

---

(1) Bij de Angel-Saksers maakte insgelijks het varkensvleesch de hoofdspijs uit. SHARON TURNER, *Hist. of the Anglo-Saxons.* V. III. p. 22.

(2) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. II. p. 15—26.

(3) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. II. p. 57—69. Verg. met VAN WIJN, t. a. p. D. II. bl. 77—84. SHARON TURNER, t. a. p. V. III. p. 22—26.

(4) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. I. p. 128. VAN WIJN, t. a. p. D. II. bl. 91.

(5) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. I. p. 128. T. II. p. 208—264.

worden. De peper werd bijna tegen goud opgewogen, en van daar de zegswijze: *het is peperduur!* (1). Gezuiverde suiker werd uit het *Oosten* getrokken, doch was, wegens den hoogen prijs, niet in gebruik bij de gewone landzaten. Zoo veel te meer de honig, die, even als de saffraan, in verscheidene spijzen en dranken gemengd werd, om die smakelijk te maken (2). 900

Bier was, na het water, dat waarschijnlijk zoo wel warm gemaakt, als koud gebruikt werd, de hoofddrank des volks. Het vond echter ook toegang op den Koninklijken disch, en men kende reeds onderscheidene soorten van zure, zoete en dubbele bieren; dat van *Kamerijk* werd voor het beste gehouden. Appel- en perenwijn diende men, even als druivenwijn, op de tafels der aanzienlijken. Men had ook kersen-, aalbeziën-, frambozen- en andere vruchtwijnen. KAREL *de Groote* beveelt in zijn *Capitulare de Villis*, dat op zijne landgoederen, zich een genoegzaam getal lieden moet bevinden, om bier, cider en andere dranken te vervaardigen. Druivenwijnen waren vermoedelijk reeds in het Romeinsche tijdvak hier te lande bekend. De Fransche wijnen werden in de achtste eeuw, door Friesche kooplieden aangevoerd; de Duitsche ontving men langs den *Rijn*, en van beide worden vele soorten genoemd die niet meer bestaan, of van naam veranderd zijn. Onder de tafeldranken behoorden toen verschillende likeuren, welke bij GREGORIUS VAN TOURS, *vina odoramentis immixta* genoemd worden. Niet zoo als tegenwoordig, maakte brandewijn er het hoofdbestanddeel van uit, want dit vocht bezigde men alleen als geneesmiddel. Zij bestonden uit een aftreksel van welriekende of geneeskundige kruiden, als: alsem, myrrhe, aloë, anijs, hijzop en rosmarijn; en werden daarom ook wel kruiderwijnen genoemd. Men hield hen voor gezond, en somtijds werden zij als geneesmiddelen toegediend. De meeste waren op wijn getrokken, en uit hoofde der bittere kruiden, weinig aangenaam; men mengde er deswege gewoonlijk honig onder. Hiertoe behoorden de *Madon* of *Medon* en de *Nectar*, dus genoemd naar het gevoelen, dat men over zijne voortreffelijkheid koesterde; beide dienden op de tafels der Koningen. De talrijkste en geachtste soorten dezer kruiderwijnen waren die, in welke, behalve de honig, ook Aziatische specerijen gemengd werden. Op geen feestmaal mogten zij ontbreken, en de meest gebruikelijke was de *Hippokras*, dus genoemd, zegt men, naar HIPPOCRATES, den uitvinder. Men gebruikte dezen drank zoo wel des morgens, als bij het begin van het eten en op het nageregt. Men hield ook veel van *honigdrank* of *mede;* wanneer die met specerijen was toebereid, werd hij *borgerase* genoemd (3).

Het overmatig gebruik dezer verschillende dranken, deed de maaltijden, even als bij de oude Germanen, vaak in drinkgelagen ontaarden. Wanneer men verzadigd was, en

---

(1) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. II. p. 163—168.

(2) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. II. p. 183—190.

(3) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. II. p. 163, 313. T. III. p. 42—57. Verg. met VAN WIJN, *Hist. Avondst.* D. II. bl. 101—103. SHARON TURNER, *Hist of the Anglo-Saxons.* V. III. p. 31—35.

900 de tafels afgenomen waren, bleef men zitten doordrinken; en KAREL *de Groote* was genoodzaakt, verscheidene wetten tegen de dronkenschap uit te vaardigen, daar die der kerk zonder uitwerking bleven. Men beminde de tafelvermaken, en wist die met minder grove genoegens te vereenigen. Zang- en toonkunst moesten de vreugde verhoogen, en elk der gasten was verpligt op zijne beurt, eenen zang aan te heffen, en de snaren te tokkelen. Dobbelen, kaatsen, kegelen, dansen en andere spelen, die eene sterke ligchaamsbeweging vorderden, waren bij vrouwen zoo wel als bij mannen in gebruik. De jagt echter was bij deze laatsten het meest geliefkoosde vermaak, waarin zelfs de geestelijken deel namen, hetgeen hun door KAREL *den Groote* verboden werd. Eenigen kloosters echter was het jagen op herten, reebokken en verscheurende dieren toegestaan. Hoe gevaarlijker jagt, hoe meer men haar achtte. Doch zij was niet alleen een vermaak, maar tevens een middel van bestaan, dewijl men de meeste dieren nuttigde die men doodde, hoe hard en onverteerbaar hun vleesch mogt geweest zijn. De huid der wilde beesten strekte tot onderscheidene kleedingstukken; de monniken bezigden haar tot omslagen hunner boeken, tot gordels, en tot dekking der kapellen. Men kende reeds de kunst van honden en valken ter jagt af te rigten; met de valkenjagt hielden zich in het bijzonder de aanzienlijke vrouwen bezig. Behalve valken, waren ook arenden, havikken en sperwers op de jagt afgerigt, en de Vorsten hadden hunne bijzondere opperjagermeesters, een groot aantal geoefende jaagvogels en verschillende soorten van jagthonden (1). »Het was toen eene heilige wet in de jagt, *hair met hair* en *veêr met veêr*, dat is te zeggen, dat men hazen b. v. met honden, en vogels met vogels vangen moest. Het eergevoel was toen zoo teeder, dat het zich uitstrekte zelfs omtrent de redelooze schepsels. Een edelman van die dagen gaf het wild eene partij van zijne soort, die te ontkomen was; hij achtte het ver beneden zich, om het dier door een overmagtig wapen te verpletteren, of verraderlijk in zijn leger te overvallen en af te maken (2)."

Waren jagt en krijg nog steeds de hoofdbezigheden der Edelen en welgeboren mannen, gelijk de handel, landbouw en ambachten die der vrijen en slaven; het hoofdwerk der vrouwen en slavinnen bestond in het vervaardigen van kleedingstoffen en kleedingstukken. Reeds als meisjes werden zij door hare moeders en voedsters in vrouwelijke handwerken, spinnen, weven en kleedermaken onderrigt, en zelfs de dochters van KAREL *den Groote* moesten daarin, op bevel des Keizers, vlijtig onderwezen worden (3). De aanzienlijkste vrouwen hielden zich met borduren en weven bezig in een afzonderlijk deel des huizes, het vrouwenhuis geheeten, dat slechts zelden door mannen mogt betreden worden. Weldra verkregen

(1) LE GRAND D'AUSSY, t. a. p. T. I. p. 310—323. T. II. p. 12. Verg. VAN WIJN, t. a. p. D. II. bl. 103. SHARON TURNER, *Hist of the Anglo-Saxons*, V. III. p. 62—67.

(2) J. H. HALBERTSMA, *Letterk. Naoogst.* bl. 71. Deventer 1840.

(3) EINHARDI *Vita* KAROLI M. c. 4.

zij in deze handwerken eene groote vaardigheid en bekwaamheid, en bereikten later 900
zelfs een tamelijk hoogen graad van volkomenheid, toen zij geheele kleeden en tapijten, zoo wel voor kerkelijk als huiselijk gebruik, vervaardigden, en met bloemen, jagtstukken en geschiedkundige tafereelen doorwerkten. De meeste kerksieraden kwamen uit vrouwenhanden, en de groote banieren en rijksvanen werden door haar geborduurd (1). Uit de zorg der huismoeders voor de kleeding haars gezins, is het gebruik ontsproten, dat den vassalen op zekere dagen en bij groote plegtigheden, gewoonlijk op Kersmis, Paschen en Pinksteren, hofkleederen werden uitgedeeld. Men vindt dit reeds ten tijde van LODEWIJK *den Vrome*, wiens hofbedienden en staatsbeambten alle jaren een kleed ontvingen, dat, wegens de gewone aflevering, leverij (*livrée*) genoemd werd, en welks kleur steeds met die van het Vorstelijk hoofdwapen overeenkwam. Ongetwijfeld moet hierin de oorsprong der leverijen en soldaten-uniformen gezocht worden.

Moeijelijk is het de tooi en kleederdragt dier verwijderde eeuwen te bepalen. De oude Frankische Koningen en Koninginnen droegen het blonde haar in lokken, die langs de schouders over borst of rug nedergolfden. De Merovingische Vorsten werden deswege de *langharige* bijgenoemd; ook droegen deze lange baarden, hetgeen waarschijnlijk door KAREL *den Groote*, zeker door zijne opvolgers, werd afgeschaft, die zich met eenen korten baard vergenoegden. De geestelijken lieten zich den baard geheel afscheren. De overigen hadden het haar kort en kringswijze op het hoofd geknipt; kin en wangen waren gewoonlijk glad, doch de knevels met den kam opgestreken. Dit laatste greep insgelijks plaats bij de Saksers, die tevens de gewoonte der oude Germanen volgden en ten teeken hunner vrijheid en onafhankelijkheid, het haar op het voorhoofd wegsneden, doch van achteren lieten afhangen. De Friezen hebben ook ongetwijfeld deze gewoonte gevolgd, vóór zij onder de Frankische heerschappij geraakten, dewijl het afsnijden van het haar bij hen voor eene grove beleediging werd gehouden, waarvoor in hunne wetten eene boete bepaald wordt. Het hoofd was bedekt met een los of aan de kleederen gehecht kapje, ook wel met eene soort van ronde muts of hoed van verschillenden vorm en stof. Men vindt echter dikwerf werklieden en zelfs Edelen, als in de open lucht, zonder hoed of kapje afgebeeld. Op feest- en vreugdedagen, tooide men het hoofd met rozen- en bloemkransen. De vrouwen hadden een bijzonder hoofddeksel, dat reeds in de zesde eeuw onder den naam van *cofia, chufia* voorkomt, en met ons *kuif* of *huif* overeenstemt. Het opperkleed bestond uit een grooten dubbelen, vierpuntigen, meest grijzen of hemelsblaauwen, dikwijls veelkleurigen wollen of lakenschen mantel (*sagum*), welke van het ligchaam, van de schouders tot aan de voeten, voor en achter afhing, maar aan de zijden slechts tot aan de hoogte der knieën reikte. Zij waren onderscheiden van de kortere mantels, welke in *Gallië* bij de komst der Franken, in gebruik waren, en die

(1) FISCHER, *Gesch. d. teut. Handels*, Th. I. S. 2—28.

900 ook later door de Friezen vervaardigd werden. Onder den mantel droeg men een tabbaard (*tunica*), waarschijnlijk van linnen, en des winters eene soort van borstrok, uit wilde dierenvellen gemaakt. Zijden mantels en tabbaarden konden alleen door de Vorsten en zeer rijke lieden bekostigd worden. Hemd en broek waren van linnen, zoo niet van leder; deze laatste bedekte meestal de knieën. De aanzienlijken gordden over de heupen een fraaijen draagband, waaraan het zwaard hing, welks scheede van buiten met kruisjes versierd was, ter aanwijzing, dat men het kruis tegen de heidenen wilde verdedigen. In de regterhand droeg men een staf, uit zekere soort van knoestig appelhout vervaardigd, en somtijds met goud of zilver beslagen. De beenen waren gedekt met kousen, *hosen* genoemd, die met windsels omzwachteld werden, en in den beginne, met de broek één kleedingstuk uitmaakten. Uit de lederen hosen zijn onze laarzen ontsproten (1). Bij het paardrijden trok men over de kousen en broek zeker overtreksel, dat onder den naam van *tubrucus*, *tubrocus* of *tubraca* (*toebroek?*) vermeld wordt. De schoenen van leder en meest wat puntig, waren bij de Grooten met edele gesteenten bezet, of aan de punten verguld. Eenigen, zelfs aanzienlijken, vindt men wel zonder dit schoeisel afgebeeld. De vrouwen droegen losse mantels die den grond bereikten, lange mouwen, tabbaarden, en gordels om het lijf. Hare versierselen, even als bij de mannen, waren gouden hals- en armbanden, en ringen met edele gesteenten bezet. De kunst van blanketten was haar niet onbekend. Het onderscheid der kleederen tusschen de aanzienlijken en geringeren bestond, over het geheel, slechts in de meer of mindere kostbaarheid der stof. De mantels der rijken waren gevoerd met sabel-, bever- en vossenvellen; die der geringeren met schapen- of kattenvachten. Vóór de inlijving van het Friesche rijk in de Frankische heerschappij, zal de kleeding der Friezen van die der Franken verschillend geweest zijn. Het schijnt, dat zij ruime linnen kleederen, en eene andere soort van mantels gedragen hebben (2).

De ontwikkeling en beschaving van het maatschappelijk leven gaan altijd met die van den geest gepaard, en bezwaarlijk kan aan eenen vooruitgang van het eene, zonder aan dien van den anderen gedacht worden. De toestand der geestbeschaving van *Nederland* in dit tijdperk is echter duister, dewijl slechts zeer weinig gedenkstukken van de Nederlandsche volkstaal en dichtkunst dier dagen zijn bewaard gebleven. Bij de Batavieren was hoogst waarschijnlijk met de volksonafhankelijkheid de volksdichtkunst verdwenen. Onder de fiere Friezen daarentegen, zoo gehecht aan vaderlandsche taal en gewoonten, was de volksdicht-geest niet ingesluimerd, zonder dat men daarom geloof zoude slaan aan de letterkundige verdiensten, welke aan eenige oud-Friesche

---

(1) J. H. HALBERTSMA, *Letterk. Naoogst*, bl. 66, 67.

(2) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* D. II. bl. 120—125. Vergeleken met SHARON TURNER, *Hist. of the Anglo-Saxons.* V. III. p. 38—47. FISCHER, *Gesch. d. teut. Handels*, Th. I. S. 146.

Vorsten worden toegekend (1). Op ontwijfelbaar gezag leest men, dat nog in het laatste gedeelte der achtste eeuw, zekere blinde BERNLEF, te *Holwerden* in *Friesland*, helden- en krijgsliederen vervaardigde, in welke hij, naar de gewoonte zijns volks, de roemruchtige daden der oud-Friesche regenten bezong (2). Ofschoon de Friesche taal, blijkens de oude keuren en landregten in haar opgesteld, reeds vroeg eene schrijftaal geweest is, heeft geen van deze liederen onze tijden bereikt (3). Zij waren den Christenen een gruwel en gingen met de voorvaderlijke godsdienst, zeden en overleveringen, verloren. 900

Uit de inlijving van zoo vele verschillende volken in het groote Frankische bondgenootschap, had zich wel geene algemeene volkstaal gevormd, doch de beide Germaansche hoofdtongvallen, het Opper- en het Nederduitsch, waren nader tot elkander gebragt; en de taal van de meeste letterkundige overblijfselen dezer tijden is een waar Hoog- of Opperduitsch, met eenige Nederduitsche woorden vermengd. Deze taal werd gesproken aan het Hof der Merovingische Koningen, en, ondanks hare onbeschaafdheid, ter opteekening gebezigd van die dichterlijke overleveringen en zangen uit het tijdperk der volksverhuizing, welke in de vijfde en zesde eeuw zeer talrijk moeten geweest zijn, doch van welke de tijd mede niets verschoond heeft. Het Nederduitsch echter was, volgens de opmerking eens geleerden taalkenners, reeds vóór en in de achtste eeuw onderscheiden van het Opper- of Hoogduitsch, en in een Nedersaksischen, Nederrijnschen en Nederlandsch-duitschen tongval gesplitst (4). De gedurige oorlogen en verdeeldheden in het Frankische Rijk onder den eersten Koningsstam, de krijgszuchtige geest des adels, die met verachting op de kunsten des vredes nederzag, en de vooringenomenheid der meeste geestelijken tegen hunne moedertaal, die zij als onheilig beschouwden, vertraagden zoo wel de verstandelijke ontwikkeling des volks als de beschaving der taal. Inmiddels hadden WILLEBRORD en zijne medgezellen in deze gewesten, met de Christelijke godsdienst tevens die kundigheden verspreid, welke zoo gelukkig in dit tijdperk in *Engeland* aangekweekt werden. Te *Utrecht* werden al dadelijk instellingen van geestelijken gevestigd, welke tot scholen verstrekten, om jongelingen voor den geestelijken stand op te leiden, en die spoedig tot een aanmerkelijken graad van vermaardheid opstegen. Reeds ten tijde van WILLEBRORD zelven werd *Utrecht* door kundige mannen bezocht, en onder zijn toezigt geestelijken gevormd, die tot de hoogste waardigheden in de kerk opklommen. Niet minder wijdde BONIFACIUS, welke onder de volken wier Apostel hij genoemd wordt, ook tevens een beteren

(1) SUFFRIDUS PETRI, *de Scriptoribus Frisiae*, p. 1 sqq. Franeq. 1699.

(2) SUFFRIDUS PETRI in l. c. p. 70, welke zich op het *Vita* S. LUDGERI beroept. VAN WIJN, *Hist. Avondst.* D. bl, 175). Götting. 1829. W. GRIMM, *die deutsche Heldensage*, S. 377. Götting. 1829.

(3) Zie hiervoor bl. 363, 365, 368.

(4) YPEY, in het *Taalkundig Magazijn* van DE JAGER, St. I. bl. 70.

900 zin voor de wetenschappen wilde opwekken, zijne bijzondere zorgen aan de scholen te *Utrecht*, en vormde hierdoor die kweekelingen, welke door gelijkheid van taal, meest geschikt waren, om hem in zijne grootsche onderneming behulpzaam te zijn. De volgers van BONIFACIUS op den Utrechtschen bisschopszetel, meest allen gelijk hij en zijn voorganger, van Angel-saksische, de overigen, behalve GREGORIUS, van Friesche afkomst, traden in zijne voetstappen. Zij onderhielden de oude betrekking met *Engeland*, waardoor tevens het verband behouden bleef tusschen de Engelsche scholen, en die van *Utrecht*, welke ongetwijfeld naar deze, wat het onderwijs betreft, waren ingerigt. Later bezochten zelfs Angel-saksers, die zich aan de letteren en wetenschappen wilden toewijden, de Utrechtsche scholen, welke op het einde der achtste eeuw zeer beroemd waren geworden. Het onderwijs zal, vermoedelijk, in het *Trivium*, waaronder de *Grammatica*, *Rhetorica* en *Dialectica*, en het *Quadrivium*, waaronder de *Arithmetica*, *Musica*, *Geometria* en *Astronomia* behoorden, doch bijzonder in de Grieksche en Latijnsche letterkunde bestaan hebben. Met mannen in haar opgeleid en grootendeels Friezen of inlanders, bezette KAREL *de Groote*, de meeste bisschopszetels, welke hij in het overheerde *Saksen* oprigtte (1). Door de eindelijke onderwerping der Friezen en Saksers, na eenen dertigjarigen hardnekkigen worstelstrijd, konde deze Vorst eenige verademing aan de zoo lang geteisterde gewesten verschaffen, en in staat gesteld worden, ook dáár al die heilzame inrigtingen ter verlichting en verbetering des volks tot stand te brengen, welke reeds in de Zuid-Westelijke deelen zijner uitgestrekte heerschappij, met zoo veel vrucht waren bewerkstelligd geworden (2). Zijn hoofddoel was, al de volken van Germaanschen oorsprong, door taal, godsdienst en zeden tot één burgerlijk geheel te vormen. In het bijzonder trok de volkstaal zijne opmerkzaamheid tot zich, en de verachting in welke zij bij de geestelijken gezonken was, konde hem slechts aansporen, om zelf te beproeven, haar op te bouwen en te veredelen. Niet alleen schreef hij in haar, gelijk men wil, gedichten, maar achtte het zelfs niet beneden zijne waardigheid, oude volksliederen, waarschijnlijk uit het tijdvak der Merovingiërs, in geschrift te brengen en in zijn geheugen te prenten (3). Deze zangen strekten hem ten grondslag van de volksspraakkunst, die hij zelf begon, doch niet voltooide, en van welke niets dan de namen der windstreken en maanden zijn

(1) VAN ASCH VAN WIJCK, *Over de instellingen van hooger onderwijs in Utrecht vóór* 1636. bl. 6—17. Utr. 1836.

(2) Verg. hiervoor bl. 377; en STRESO, CONSTANTIJN *de Groote* en CHARLEMAGNE, bl. 180—184. 186—190.

(3) EINHARDI *Vita* KAROLI M., c. 29. p. 48. Verg. J. G. ADELUNG, *Gesch. d. Deut. Sprache*, S. 390. F. SCHLEGEL, *Gesch. der alten und neuen Literatur*, B. I. S. 245. GRIMM, *die beiden ält. deut. Gedichte*, S. 43, 44. Cassel 1812. VAN WIJN, *Hist. Avondst.* D. I. bl. 177—185. STRESO, t. a. p. bl. 184.

overgebleven (1). Leerredenen en andere geschriften der Kerkvaders werden op zijn bevel, ten behoeve der onkundige priesters, in de landtaal overgebragt. Op den kansel en bij de regtbanken mogt geene andere taal dan zij gebruikt en in de scholen onderwezen worden. Daar KAREL echter in deze prijzenswaardige bedoelingen geheel alleen handelde, dewijl hij in zijne tijdgenooten geene medehelpers vond, ja zelfs door de geestelijkheid werd tegengewerkt, zoo blijkt middagklaar, dat onder de rij der verdichtselen die zoogenaamde *Academie* moet gerangschikt worden, welke ALCUIN aan het Keizerlijke hof, ter aankweeking der volkstaal, zoude gesticht hebben (2). 900

LODEWIJK *de Vrome* en eenigen zijner opvolgers, inzonderheid KAREL *de Kale*, trachten het grootsche doel van KAREL *den Groote*, de verlichting des volks, te bevorderen (3). Zij beschermden en handhaafden het onderwijs, en zochten, door gepaste maatregelen, de kwijnende wetenschappen op te beuren. Doch de rampen der tijden waren magtiger dan hunne pogingen. De Noormannen, op de Christen geestelijkheid in het bijzonder verbitterd, vernielden alom hare kloosterscholen, de eenige kweekplaatsen der geestbeschaving, hare nuttige inrigtingen en boekverzamelingen (4). In dit lot deelde ook de bloeijende school van *Utrecht*, die ten eenenmale door de Noormannen vernietigd werd, welke meer dan eene halve eeuw, deze stad in bezit hielden. Den gevlugten geestelijken werd door LOTHAIR II het klooster *Odilienberg* bij *Roermonde*, ten verblijf aangewezen; en deze Vorst bewaarde dus »een kern dier school door het bijeenhouden van het ligchaam der geestelijkheid, welk anders wijd en zijd zoude verspreid en alzoo geheel en al ontbonden zijn geworden (5).” Minder dan KAREL *de Groote* betoonde zijn opvolger zucht voor de oude volksdichtkunst. Geheel van monnikengeest doordrongen, verachtte LODEWIJK *de Vrome*, de heidensche of voorvaderlijke gedichten, die hij in zijne jeugd geleerd had, en duldde niet, dat zij aan anderen geleerd werden. Koning LODEWIJK *de Duitscher* daarentegen, handhaafde in het bijzonder de volkstaal, en aan hem droeg de monnik OTFRIED zijne Evangeliënharmonie op (6).

De gedenkteekenen van volksdicht- en letterkunde uit dit tijdvak bewaard gebleven, bepalen zich, behalve het zegelied op de overwinning door Koning LODEWIJK III behaald, geheel tot eenige uit het Latijn vertaalde kerkgezangen, geestelijke liederen, Evangeliënharmoniën, benevens eenige overzettingen van stichtelijke geschriften in ongebonden

(1) EINHARD in l. c. c. 29.

(2) LORENTZ, ALCUINS *Leben*, S. 164—171.

(3) *Hist. Litt. de la France*, T. IV. p. 583. T. V. p. 483.

(4) *Hist. Litt. de la France*, T. IV. p. 251.

(5) VAN ASCH VAN WIJCK, t. a. p. bl. 21—25.

(6) VAN WIJN, *Hist. Avondst.* D. I, bl. 199—214.

900 stijl (1). Aan volksdichters moet het evenwel niet ontbroken hebben. Immers, in de Capitulariën van KAREL *den Groote* en van zijn opvolger, wordt van tooneelspelen en andere gedichten gesproken, en het zingen van spot- of hekeldichten in het algemeen, gelijk aan de nonnen in het bijzonder, het schrijven van minneliederen, verboden. Straffen werden bepaald op het gebruiken van de kleederen van geestelijke personen bij tooneelvertooningen; ook werd den Friezen en Saksers niet langer vergund zekere liederen, *Duivelszangen* (*Carmina diabolica*) genoemd, bij de graven hunner bloedverwanten en betrekkingen aan te heffen; veeleer werd, ten behoeve hunner onbekeerde landgenooten, onder LODEWIJK *den Vrome*, gelijk men beweert, de geheele Bijbel in dichtmaat overgebragt, waarvan de nog aanwezige Evangeliën-harmonie in Neder-Saksische verzen, misschien een gedeelte uitmaakt (2). Moeijelijk is het te bepalen, welke van de bewaard geblevene letterkundige gedenkstukken dier tijden, aan *Nederland* zijn toe te schrijven. Ongetwijfeld behooren hieronder de *Nederduitsche Psalmen uit den tijd der Karlovingers*, van welke een gedeelte gered en door VON DER HAGEN uitgegeven is (3). Eenigen beweren, dat de *Heliant*, door SCHMELLER, en de *Krist*

---

(1) Men vergelijke SCHILTER's *Thesaurus Antiq. Germ.* T. I et II. F. H. V. D. HAGEN, *Niederdeutsche Psalmen aus der Karolinger Zeit*, Bresl. 1816. J. A. SCHMELLER, *Evangelii secundum* MATTHAEUM *versio Francica saeculi* IX etc. Stuttg. 1827. *Hymnorum veteris ecclesiae XXVI, interpretatio theotisca*, ed. J. GRIMM, Götting. 1830. Eene proza overzetting van de *Exhortatio ad plebem Christianam*, en de uitlegging van het *Pater noster*, heeft DOCEN opgenomen in zijne *Miscellaneën zur Gesch. d. Deut. Literatur*, B. I. S. 6. München 1809.

(2) F. H. V. D. HAGEN *und* J. G. BUSCHING, *Lit. Grundriss zur Gesch. d. deut. Poesie*, S. XXI. Berlin, 1812. GERVINUS, *Gesch. d. poet. Nation. Literatur. der Deutschen*, Th. I. S. 67—75, vergelijkt deze Evangeliën-harmonie met die van den monnik OTFRIED, ongeveer uit denzelfden tijd.

(3) Deze uitgave begint met het zevende vers van den 53sten, of volgens onze rangschikking, den 54sten Psalm, en loopt niet verder dan tot den 73sten Psalm ingesloten. De Hoogleeraar YPEY heeft de vijf eerste dezer Psalmen, met eene overzetting in het hedendaagsche Nederlandsch, benevens taalkundige aanmerkingen, medegedeeld in het *Taalkundig Magazijn* van A. DE JAGER, St. I. bl. 67—101. Rotterd. 1833. De Heer J. H. HALBERTSMA leverde uit dit Psalterium den eersten en tweeden Psalm, benevens de vijf eerste verzen van den derden, in de *Hulde aan* GIJSBERT JAPIKS, St. II. bl. 264—274. Leeuw. 1827. Tot eene proeve strekken de volgende verzen uit den 53sten Psalm

vs. 7. Bekere uuel fiundo minon. an uuarheide thinro te spreide sia.
keer af euvel vijanden van mijne. in waarheid van uwe verspreid ze.
Keer het euvel (kwaad) af van mijne vijanden; verspreid hen in uwe waarheid.

vs. 8. Uuillico sal ic offran thi. in begian sal ic namin thinin herro. uuanda guot ist.
willig zal ik offeren u. en biechten zal ik naam uwen heer. want goed is.
Willig zal ik u offeren, en biechten (belijden) zal ik uwen naam, Heer! want (dit) is goed.

vs. 9. Uuando fan allin arbiidin generedos tu mi. in ouir fiunda mina scouuuota oga min
want van alle benaauwdheid genaast gij mij. en over vijanden mijne schouwde oog mijn

of Evangeliën-harmonie van OTFRIED, door GRAFF in het licht gezonden, mede in de schrijftaal, die men in *Nederland* gebruikte, zijn opgesteld (1). Hieronder wordt ook door sommigen, het bekende *Hludwigslied*, of *Zegezang bij de behaalde overwinning van Koning* LODEWIJK III, *op de Noormannen* in 882 of 883, gerekend, welk blijkbaar uit de pen eens geestelijken gevloeid is (2). Het ontbreekt den ongenoemden zanger niet aan dichterlijke gedachten en beelden; en in spijt zijner worsteling met de onvolkomenheid der taal, weet hij zich krachtig, kernachtig, en dikwijls dichterlijk uit te drukken (3). Ook in een geschiedkundig opzigt is dit lied merkwaardig, dewijl het bewijst, dat de oude Germaansche gewoonte, den moed der strijders, vóór het aangaan 900

Want van alle benaauwdheid genaast (verlostet) gij mij; en over mijne vijanden schouwde mijn oog. Verg. *Taalk. Mag.* St. I. bl. 73—75.

(1) De vertaling van MATTHEUS, uit TATIAN'S *Evangeliën-harmonie*, door J. A. SCHMELLER, onder den titel: *Evangelii secundum* MATTHAEUM *versio Francica saeculi* IX. uitgegeven, zal men met geringe moeite verstaan. De woordvoeging duidt, onzes inziens, aan, dat zij veel jonger is dan de bovengenoemde Nederduitsche Psalmoverzetting, welke men welligt tot de zevende eeuw, zoo niet vroeger, moet terugbrengen. Ten bewijze dienen eenige verzen uit het 5de Hoofdst.

vs. 3. Salige sint thie thar arme sint in geiste; uuanta thero ist thaz gotes rihhi.
4. Salige sint manduuare; uuanta thie bisizzent erda.
5. Salige sint thie thar uuuofent; uuanta thie uuerdent gifluobrit.
6. Salige sint thie thar hungerent inti thurstent reht; uuanta thie uuerdent gisatote.
7. Salige sint thie thar sint miltherze; uuanta sie folgent miltidun.
8. Salige sint thie thar sint subere in herzon; uuanta thie gisehent got.
9. Salige sint thie thar sint sibbisame; uuanta sie gotes barn sint ginennit.
10. Salige sint thie thar ahtnessie sint tholente thuruh reht; uuanta iro ist himilorihhi.

(2) Dit lied is opgenomen in SCHILTER'S *Thes. Antiq. Germ.* T. II. P. 2. met eene Latijnsche vertaling; in WACKERNAGEL'S *Altdeutsches Lesebuch*, Th. I. S. 45. Basel 1835; en in ETTMULLER'S *Vaulu-Spa*, S. XXXVIII. Leipz. 1830. DOCEN leverde ook eene uitgave te *Munchen* in 1813, en LACHMANN, in zijne *Specim. Ling. Franc.* Men vindt het tevens, benevens eene Nederlandsche vertaling en aanteekeningen, bij VAN BOLHUIS, *de Noorm. in Nederl.* St. II. bl. 36—54. Het begin luidt, volgens de uitgave van WACKERNAGEL, t. a. p. S. 45.

Einan kuning weiz ih,
heizit her HLUDWIG,
der gerno gode dionôt:
wol er imos lônot.

Dat is:

Eenen Koning weet ik,
(Hij) heet Heer LODEWIJK,
Die gaarne God dient:
Wel beloont Hij 't hem.

(3) F. BOUTERWECK, *Gesch. d. Poesie u. Beredsamkeit.* B. IX. S. 78. Götting. 1812.

900 van den slag, door krijgsliederen te ontvonken, in de negende eeuw nog gebruikelijk was (1).

De pogingen, om de volksverlichting door het aankweeken der volkstaal te bevorderen, beantwoordden echter niet aan het oogmerk. Het Latijn, de taal der kerk, bleef steeds die der beschaafden en geletterden, welke laatsten trouwens uitsluitend geestelijken waren, en verhinderde nog immer de hoogere en letterkundige beschaving der Duitsche taaltakken. Het is evenwel opmerkelijk, dat nergens de volkstaal zoo vroeg als het geschiktste middel beschouwd werd, om de godsdienst te bevorderen en godsdienstig gevoel op te wekken, als onder de Duitsche volksstammen (2).

Donker echter is het tafereel dat ons van den staat der godsdienst en zeden in dien tijd, wordt opgehangen. De Christelijke leer had lang vóór zij in *Nederland* werd verkondigd, hare verhevene eenvoudigheid verloren, en was niet buiten den invloed der oude wijze van godsvereering gebleven. *Uiterlijke* praal misvormde eene godsdienst, die op *innerlijke* waarde alleen gegrond was, doch wier wezen men thans meer stelde in het naauwkeurig waarnemen van plegtigheden, feesten, vastendagen, ligchaamstuchtigingen, vereeren van Heiligen en Martelaars, en het rijk begiftigen van kerken en geestelijken, dan in het opvolgen van de voorschriften des grooten Meesters. De aanbidding van éénen God was in een onzuiver veelgodendom ontaard, en de godsdienstleer door dwalingen en wanbegrippen bijna geheel onkenbaar geworden. En de Dienaars dier godsdienst zelve, hoe ongelukkig kenmerkten zij zich, slechts eenigen uitgezonderd, door teugellooze heerschzucht, onverdragelijken hoogmoed en verwaandheid, onverzaadbare hebzucht, godvruchtige bedriegerijen, en verregaande domheid en zedeloosheid (3)! Zij waren magtige priesters en dienaars van den Roomschen Bisschop geworden, in wiens verheffing zij hunne eigene grootheid beoogden. BONIFACIUS klaagt, dat zij zich in ontucht en dronkenschap verliepen, tegen de inzettingen der kerk aan, ter jagt

---

(1) Sang was gesungen,
wig was bigunnen:
bluot skein in wangon,
spilodunder vrankon. S. 46. Verg. F. SCHLEGEL, *Gesch. d. A. u. N. Litterat.* B. I. S. 258.

Dat is: (De) zang was gezongen,
(De) strijd was begonnen:
Bloed scheen op de wangen
(Der) spelende (strijdende) Franken.

(2) Men denke slechts aan de Moeso-gothische Bijbelvertaling van ULPHILAS, de Angel-Saksische *Uitbreiding der H. S.* van CAEDMON, de Duitsche *Evangelie-harmoniën* van TATIAN en OTFRIED, de Psalmenberijming, en de vertaling van andere geestelijke liederen.

(3) Verg. MOSHEIM, *Kerk. Gesch.* D. III. bl. 13, 38, 56. Amst. 1776. GLASIUS, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 35—48. STRESO, CONSTANTIJN *de Groote* en CHARLEMAGNE, bl. 146—155.

gingen, zelfs ten strijd trokken, en zoo wel Christelijk als heidensch bloed vergoten. 900
Men zag hen nu eens den Christelijken doop bedienen, en dan weder stieren en bokken den afgoden offeren, en het offervleesch eten, nadat zij zich door het teeken des kruizes, meenden geheiligd te hebben. Velen zelfs beweerden, dat de doop niet noodzakelijk was om Christen te worden, terwijl anderen, uit onwetendheid, *in nomine Patria*, *Filia et Spiritua Sancta* doopten. De meeste priesters waren niet geordend, en vele hadden noch eene pauselijke, noch eene bisschoppelijke zending. Zij leefden buiten kerkelijk toezigt en kleefden dikwerf gevoelens aan, welke in strijd waren met die der kerk, maar stonden diep in de gunst des volks, dat hen aanhing, en niet in de openbare bedehuizen, maar op het land, in eenzame plaatsen of in boerenwoningen, bijeen kwam. Bonifacius, ondersteund door den wereldlijken arm der Vorsten en den geestelijken invloed der Bisschoppen van *Rome*, voor wier gezag hij ijverde, kantte zich met nadruk tegen de misbruiken, en bragt duizenden onder het volk tot het geloof terug. Uit eenen brief, hem door zijn vertrouwden vriend, den Bisschop van *Winchester*, geschreven, kan men eenigzins tot de wijze van betoogen besluiten, welke hij bezigde, om de ongeloovigen te bekeeren. Er blijkt ten minste uit, welke bekrompene begrippen de geloofsverkondigers zelve in dien tijd koesterden, en dat, zoo bonifacius vele Friezen tot het geloof overhaalde, dit minder aan de kracht en bondigheid zijner redenen, dan aan andere en meer stoffelijke oorzaken, moet toegeschreven worden (1). Hoe weinig 's Mans vermaningen op de geestelijken, over het geheel, hadden uitgewerkt, blijkt uit eenen brief van zijnen opvolger in het bisdom *Mentz*, aan den abt gregorius, welke als derde Bisschop van *Utrecht* beschouwd wordt. »Laat ons," dus schrijft hij, »de kostelijke kleederen, de vet gevoerde paarden, de sperwers, de valken met kromme klauwen, de scherpbijtende honden, het blinkend goud en zilver verachten. De zachte matrassen voegen ons niet. Wij behoorden ons de hoofdkussens liever van mannen dan van gewijde maagden te laten toereiken. Vooral moeten wij de onvoorzigtige gemeenzaamheid met vreemde vrouwen mijden: wij worden ligter door heimelijke dan door openbare verzoeking verleid, wanneer wij niet wel op onze hoede zijn. Het gedruisch van menigvuldige dienstboden moet door stille overdenkingen over Gods woord, verdreven worden (2)."

Het is bijna nutteloos den toestand der godsdienst onder de leeken te schetsen, welke door zulke leidslieden werden voorgegaan, als bonifacius in zijne brieven, met zwarte kleuren afmaalt. Ondanks de prediking van willebrord en andere zendelingen, was het getal Christenen welk hij in ons vaderland vond, in vergelijking met dat der ongeloovigen, zeer gering; zelfs verminderde

(1) Wagenaar, D. I. bl. 386—400. Glasius, *Gesch. d. Christ. Kerk in Nederl.* D. I. bl. 105—109.

(2) Wagenaar, D. I. bl. 389.

900 het op sommige plaatsen, daar velen de gedurige verleiding tot afgoderij niet konden wederstaan, of wel de nieuwe godsdienst met de oude vermengden. Men vond Christenen die hunne slaven verkochten, om geofferd te worden. Hoezeer nu ook GREGORIUS en zijne navolgers op den Bisschoppelijken zetel van *Utrecht*, zich waardiglijk van hunne pligten kweten, bleven echter hunne pogingen vruchteloos, zoowel bij de mindere geestelijken en monniken, als bij het volk, welks afkeer van de nieuwe godsdienst steeds door vreemden invloed werd levendig gehouden; duizenden bleven gehecht aan de voorvaderlijke eerdienst; duizenden keerden tot haar terug. De bedreigingen en beloften, maar bovenal het zwaard van KAREL *den Groote*, verrigtten eindelijk, wat het gevolg van redelijke overtuiging moest geweest zijn, en men kan aannemen, dat onder dezen Vorst, na de onderwerping der Friezen, eigenlijk de Christelijke leer algemeen in *Nederland* is gevestigd geworden. Zijn magtige wil echter leed grootendeels schipbreuk in het verbeteren en beschaven der geestelijkheid. In weerwil zijner ijverige bemoeijingen, nuttige inrigtingen en heilzame bepalingen te harer veredeling, was hij nog in het laatste tijdperk zijns levens genoodzaakt, tegen de misbruiken der kerkelijken, wetten uit te vaardigen, die onder zijne opvolgers weldra alle kracht verloren (1). Onder hun bestuur en het ongeluk der tijden, werd »de domheid der geestelijken grooter, hunne heerschzucht geweldiger, het bijgeloof verschrikkelijker." De Christelijke leer werd steeds meer en meer misvormd, het pauselijk gezag steeg hoe langer zoo hooger, en het menschdom zonk al dieper weg in onkunde en zedeloosheid.

Ondanks deze ontaarding had de Christelijke godsdienst veel toegebragt ter beschaving der ruwe volken, die haar omhelsden; en dat zij geen weldadiger invloed uitoefende op de zedelijke verbetering in het algemeen, moet grootendeels aan het verderfelijk voorbeeld der verbasterde geestelijkheid toegeschreven worden (2). Den beklagenswaardigen staat der zeden in dit tijdperk, leert men het best kennen uit de wetten, welke ter beteugeling der misdaden werden uitgevaardigd. Niet anders dan voor diep gezonken en bedorven volken konde bepaald worden, » dat elk vrij man, die zijn vader, zijne moeder, zijn broeder of zijn oom doodde, slechts het vaderlijk erfgoed zou verliezen, even als hij, die met zijne moeder, zuster of moei bloedschande gepleegd had (3)." Elders wordt op dit laatstgenoemde misdrijf, bij boete of verbeurdverklaring van goederen, tevens geeseling en gevangenstraf gevoegd, en elk verboden, den ontvlugten schuldige huisvesting, zelfs voedsel te geven.

(1) De hooge verdiensten van KAREL *den Groote* met betrekking tot de Christelijke godsdienst, zijn uitvoerig en uitmuntend ontwikkeld door STRESO, t. a. p. bl. 175—207, en GLASIUS, t. a. p. D. I. bl. 120—144.

(2) GLASIUS, t. a. p. D. I. bl. 143. STRESO, t. a. p. bl. 154.

(3) *Capitul. Verm.* § 8.

De schandelijke onverschilligheid omtrent de heiligheid des huwelijks, tegen welks 900
overtreding zoo vele wetten gegeven werden, vond voedsel in het voorbeeld der Vorsten zelf, bij welke de veelwijverij ongestoord gepleegd werd. CHLOTAIR I was aan drie vrouwen tevens verbonden, van welke twee zijne eigene zusters waren (1). DAGOBERT telde verscheidene gemalinnen, en PEPIN *van Herstal* had nog twee vrouwen te gelijker tijd (2). Deze gewoonte was ook bij de geestelijken doorgedrongen, niettegenstaande het verbod des huwelijks aan de geestelijkheid, door menige kerkvergadering herhaald. KAREL *de Groote*, welke met de gewaande heiligheid van dat ongehuwde leven bitter spotte, was genoodzaakt te bepalen, niet dat een getrouwd geestelijke, maar dat hij, die meer dan ééne vrouw had, afgezet moest worden (3). Reeds vroeger waren voor de geestelijken straffen bepaald tegen overspel, doodslag, diefstal, wreedheden, geldafpersingen en het verspillen van kerkelijke goederen. Huwelijksverbindtenissen werden dikwerf, zonder eenige voldoende reden, verbroken en nieuwe aangegaan, waartoe kerkelijke bepalingen zelfs aanleiding gaven (4). De veelvuldige wetten in de Capitulariën tegen vrouwenschennis en vrouwenmishandeling, tegen dronkenschap, ontucht, valsche eeden en getuigenissen, geweldenarijen en onderdrukkingen, getuigen van de woestheid en zedeloosheid dier tijden. Te vergeefs riep men de hulp der Kerk in ter beteugeling der misdrijven; te vergeefs sprak zij over de misdadigen den ban uit, ontzegde hun de bijwoning der godsdienst en verbood elken Christen met hen te eten, te drinken of in eenige gemeenschap met hen te treden (5). De Kerk zelve immers moedigde, als het ware, het misdrijf aan, door de kerken tot vrijplaatsen voor moordenaars, dieven en andere booswichten te maken, slechts vrouwenroovers en slaven uitgezonderd. KAREL *de Groote* bepaalde wel, dat men hem, die derwaarts toevlugt nam, geen voedsel zou geven, en wanneer de geestelijken beweerden, dat hij gevlugt was, zij dit moesten bezweren, terwijl tevens de Graaf gelast werd, hem, waar hij zich bevinden mogt, te vatten (6); doch deze maatregelen baatten weinig, daar de wetten op de meeste misdaden, den moord zelfs niet uitgezonderd, slechts meer of mindere geldboeten bepaalden (7), en men zich daar-

---

(1) GREGORIUS TURONENSIS *Lib.* IV. c. 3.

(2) Zie hiervoor bl. 322. SISMONDI, *Hist. d. Franç.* T. II. p. 124.

(3) STRESO, t. a. p. bl. 149.

(4) Zie bijv. het derde artikel van de Capitulare van *Vermerië* in 752.

(5) *Capitulare Verm.*, § 9.

(6) *Capit. Reg. Franc.* Ed. BALUZII, T. I. p. 387.

(7) Zie onder anderen de *Oude Friesche Wetten*, D. I. § 30, IV. § 24, VI. § 4, VII. § 2, VIII. § 21, X. § 3–9, XI. § 1–75.

900 enboven nog door de zoogenaamde Godsgerigten van de beschuldiging zuiveren kon (1).

Zedeloosheid is het graf van het volksgeluk. Door het volslagen gebrek aan zedelijke beginselen, zoo wel bij de geestelijken als leeken, konden geene perken gesteld worden aan de gruwelen en ellenden, welke onder de Merovingische Vorsten uit de gedurige rijksverdeelingen en de bijna onafgebroken binnenlandsche oorlogen ontsproten, en waarvan de gedenkschriften dier eeuwen de afgrijsselijkste tafereelen ophangen. Niet alleen de kring der Magtigen, maar ook het dagelijksche leven leverde tooneelen op van moord en bloed; zelfs moest op de kerkvergadering van *Chalons*, in zes honderd vijftig, een canon uitgevaardigd worden tegen vechterijen binnen de kerken. De slaven of lijfeigenen, die een groot gedeelte der bevolking en de eigenlijke landbouwers uitmaakten, want vrije boeren kende men niet, hingen geheel af van de luimen hunner meesters, en werden als wezens van een minder allooi beschouwd, wier getuigenis tegen vrijen niet gehoord werd, wien het niet vergund was de wapenen te dragen, die van alle bedieningen uitgesloten en tot die verrigtingen veroordeeld waren, welke de edelen en vrijen zich tot schande rekenden (2). De bewoners der steden bestonden ten deele uit lijfeigenen, ten deele uit vrijgelatenen en geheel vrije lieden, die handel dreven of hun handwerk uitoefenden; en ten deele uit geestelijke en wereldlijke Grooten. Men heeft beweerd, dat de steden, vóór de twaalfde eeuw, niet door eene afzonderlijke regering, naar voorregten, keuren en burgerlijke instellingen zijn bestuurd geworden (3). Het is echter zeer waarschijnlijk, dat *Utrecht* reeds in het tegenwoordig tijdperk, eene eigene, door de vrije inwoners zelve gekozene, stedelijke regering gehad hebbe (4). Doch vrijen zoowel als onvrijen, allen kunnen gezegd worden, leefden in slaafsche onderdanigheid aan eene zich alles aanmatigende en diep bedorvene geestelijkheid, die steun vond in de Vorsten, welke haren invloed behoefden, om hunne heerschzuchtige en staatkundige oogmerken te bereiken. De leek, welke te paard eenen kerkelijke, die te voet was, ontmoette, moest afstijgen, om den geestelijke te groeten; en wie de bijwoning van de openbare godsdienst verwaarloosde, moest dit met verlies van ambt of een gedeelte zijner goederen boeten, terwijl de slaaf voor zulk een verzuim, een dragt slagen ontving. Het was niet geoorloofd met ketters of Joden te eten; en deze laatsten mogten niet geregtelijk schulden bij Christenen invorderen, ten ware zij

(1) Over de wetgeving en regtspleging in *Nederland* gedurende de middeleeuwen, zal bij de beschouwing van den maatschappelijken toestand in een volgend tijdperk, uitvoerig gesproken worden. Verg. intusschen hiervoor bl. 293, 364, 367, 380—383.

(2) Zie bijv. het zevende canon der kerkvergadering van *Vermerië* in 752. Verg. hierboven bl. 438. Van Wijn, *Hist. Avondst.*, D. II. bl. 36. Kluit, *Gesch. d. Holl. Staatsreg.* D. IV. bl. 62.

(3) Kluit, *Hist. Crit. Holl.*, T. II. P. I. p. 400. *Gesch. d. Holl. Staatsreg.*, D. IV. bl. 62—120.

(4) V. Asch v. Wijck, *Over het oude handelsverkeer der stad Utrecht*, bl. 76—132.

zich vooraf met hun geheele gezin lieten doopen (1). Het hooge gezag en de vermogende invloed der geestelijken, waarborgden dien stand niet voor de rampen, welke onvermijdelijk uit zedeloosheid en gebrek aan verlichte godsdienstige begrippen voortspruiten. Trotschheid en onverzadelijke hebzucht ontstaken een hevig twistvuur tusschen de Bisschoppen en monniken; en daar deze laatsten zich onder de beschermende vleugelen van den Paus begaven, werden zij aan het regtsgebied en de onderhoorigheid der Bisschoppen onttrokken. Uit de brieven van BONIFACIUS aan Paus ZACHARIAS, en uit de antwoorden van dezen laatste, ontwaart men, dat vele gevlugte slaven, landloopers en booswichten zich de kruin lieten scheren en den titel van Bisschop of priester aannamen, ofschoon zij nooit door eenig kerkvoogd geordend waren, doch langs dezen weg in het gezag en de rijkdommen der geestelijkheid deelden (2). BONIFACIUS klaagt, dat hij op zijne zendelingstogten, een grooter aantal van deze rondzwervende priesters, dan van geordende geestelijken heeft aangetroffen; en dit gaf aanleiding, dat ten tijde van PEPIN *den Korte*, beteugelende wetten tegen hen werden uitgevaardigd (3). 900

KAREL *de Groote* breidelde het zedenbederf, welk in alle standen der maatschappij was doorgedrongen, en onder zijn bestuur steeg de volkswelvaart tot eene nog ongekende hoogte. Doch het verderf was te algemeen, te diep geworteld om het, in weerwil van alle pogingen, geheel uit te roeijen; en toen de vaste hand van den grooten Vorst het roer des Staats niet meer bestuurde, vernieuwden gekroonde en ongekroonde booswichten, de oude tooneelen van jammer en verwoesting. De ellende der ongelukkige landzaten onder de vernielende burgertwisten, steeg ten top, toen zij tevens blootgesteld werden aan de invallen, en zich eenen tijd lang onderworpen zagen aan de overheersching der woeste Noormannen, wier talrijke benden, »gelijk een heir sprinkhanen," de gewesten bedekten en in woestenijen veranderden. Steden, dorpen, kloosters en kasteelen werden door hen in de asch gelegd, velden en akkers vertreden, handel en nijverheid vernietigd, en de inwoners beroofd, mishandeld, vermoord of naar het verre Noorden in slavernij weggesleept. Alles vlugtte eindelijk op de aankomst dier horden, »welke gretig naar brand en verwoesting, en dorstend naar menschenbloed, den ondergang en het verderf des Rijks bewerkten." Om zich van hen te ontslaan, werden van de uitgemergelde onderdanen, boven de gewone, nog bijzondere lasten en opbrengsten geëischt. Onder KAREL *den Kale* moesten alle kooplieden, zonder onderscheid, een tiende gedeelte hunner goederen afstaan, om den Noormannen eenen losprijs van vier duizend pond zilver te voldoen; en LODEWIJK *de Jonge* vorderde om de vier jaren, het twintigste gedeelte van

(1) Zie het eerste en vijftiende canon der kerkvergadering van *Maçon* in 585, en het vijftiende der kerkvergadering van *Parijs* in 615.

(2) Zie onder anderen *Epist.* 10, 13, 16, 85, 105, 140.

(3) *Capitul. Verm.* § 13, 14, 15.

900 alle zuivere inkomsten (1). Op de stremming des handels, het verval van den landbouw en de ontvolking, volgden hongersnood, ziekten en landplagen, die duizenden wegsleepten. In het midden der negende eeuw was, in het bijzonder aan de oevers van den *Rijn*, het gebrek tot zulk een uiterste gestegen, dat ouders hunne kinderen slagtten en verslonden. Alles was in de vreesselijkste verwarring, en nergens veiligheid. Straffeloos werd gemoord, geroofd en geplunderd, en zonder talrijk geleide, was het gewaagd de groote wegen te bereizen. Het gewigt der rampen had ten laatste aller moed en zedelijke kracht verlamd; men bood dengenen geenen wederstand meer, in wier verwoestingen men de straffende hand Gods meende te herkennen; of voegde zich, door gebrek, hebzucht of wanhoop gedreven, bij hen, om den eigen landgenoot die nog iets te verliezen had, te plunderen, verzaakte de leer der Christenen en nam Noordsche zeden en godsdienst aan. Van alles beroofd, kruisten scharen bedelende en stelende vlugtelingen door het geteisterde land; de banden der maatschappij waren gewelddadig vaneengerukt, geestbeschaving en wetenschappelijke kennis achteruitgegaan, de wetten krachteloos gemaakt, en het regt van den sterke alleen werd geëerbiedigd (2).

(1) Fischer, *Gesch. d. teut. Handels*, Th. I. S. 139.

(2) Verg. van Bolhuis, *de Noorm. in Nederl.*, bl. 203—217.

BIJLAGE.

VERTALING VAN HET OPSCHRIFT, IN EENE MARMEREN TAFEL GEGRIFT, EN, ZOO MEN WIL, WELEER IN DE ST. MICHAELS KERK, NABIJ HET VATICAAN, GEVONDEN.

Zie hiervoor bl. 362.

» In den naam des Heeren!

Ten tijde van Paus LEO IV, toen KAREL *de Groote* het Rijk regeerde, de Kerk van ST. PIETER door de Saracenen ingenomen, en het Hoofd der Wereld ontsteld was, is de geheele Wereld ook ontsteld geworden, en gansch *Frankenrijk* met Koning KAREL aangesneld, om haar te beschermen. Zoo is het dan geschied, dat sommigen, terwijl zij de oorlogen des Heeren tegen de vijanden des Heeren voerden, gesneuveld en in de onderaardsche groeve bij NERO's Paleis begraven zijn. Te zelfden tijde hebben Paus LEO en Koning KAREL, ter nagedachtenis van den Aartsengel MICHAEL, eene Kerk over hun gebeente laten bouwen. Hierop is de Koning naar *Apulië* getrokken, en heeft dat gewest onder de gehoorzaamheid van ST. PIETER en van *Rome* gebragt. Toen nu het leger weder naar *Frankenrijk* toog, bevonden er zich drie Friesche Ridders onder: ILDEGARDUS van *Groningen*, LAMOT van *Stavoren*, en HIARO, benevens eene dienares des Heeren, GELDUI van *Slingen* geheeten. Deze hebben het ligchaam van den Heiligen MAGNUS gevonden op eene plaats *Fondi* genaamd, en besloten het te balsemen en naar hun vaderland te voeren. Doch als zij omtrent *Sutri* gekomen waren, konden zij het, door medewerking van de Goddelijke genade, niet verder brengen, maar zijn, tot twee en driemalen toe in den slaap vermaand zijnde, naar *Rome* teruggekeerd en hebben het heilig ligchaam derwaarts gebragt. Daarom heeft hij (ST. MAGNUS) hun, uit hoofde hunner godsvrucht, toegestaan, een gedeelte van den arm zijns ligchaams af te nemen; maar de andere deelen zijn in de voornoemde groeve gebleven, over welke, gelijk reeds gezegd is, eene kerk gebouwd was. Daarop hebben zij besloten eene goede jaarlijksche inkomst aan deze kerk te verbinden: te weten, drie honderd mark zilvers voor de verlossing van degenen, die daar of elders waar ook rusteden; onder beding, dat allen, die uit hunne landen de gemelde kerk van ST. MICHAEL en van ST. MAGNUS bezochten, hetzij rijk of arm, huisvesting zouden hebben in de woningen, welke zij naast de gemelde kerk gebouwd hadden. Derhalve zij allen en een iegelijk kundig, zoo wel inlanders als vreemdelingen, dat zij, die zich mogten verstou-

ten, dit besluit te verbreken, en het niet wederom vergoeden, te eeuwigen dage verfoeid, verdoemd, en door de banden van den Pauselijken vloek, met de duivelen in de hel gebonden zullen zijn; dat zij daarenboven in dit tegenwoordig leven ellendig zullen wezen, en overal zwerven; en dat zij op nieuw uit het boek des eeuwigen levens geschrapt, en uit het Rijk van CHRISTUS zullen geworpen worden. Doch de bevestigers en begunstigers van dit besluit moeten, integendeel, den zegen van CHRISTUS ontvangen, en de vreugde van het tegenwoordige en het toekomende leven genieten."

Schoon dit opschrift van geschiedkundige onnaauwkeurigheid en verwarring van gebeurtenissen getuigt; schoon het waarschijnlijk van veel later dagteekening is, dan de voorvallen, welke het moest vereeuwigen, is het evenwel merkwaardig, daar het ongetwijfeld op eene oude overlevering berust; en RAPHAEL VOLATERRANUS getuigt, dat het nog in zijn tijd, in genoemde kerk gezien werd.

De gewaande gunstbrief van KAREL *den Groote* aan de Friezen, hiervoor bl. 364 gemeld, is te dikwerf en laatstelijk in het *Vriesch Charterboek*, D. I. bl. 46. uitgegeven, om hier als Bijlage opgenomen te worden.

Berigt voor den Binder.

De Binder gelieve uit de 10e aflevering pagina 311 en 312 uit te snijden, en daarvoor het hierbij gevoegde verbeterblad in te voegen.

De Platen en Kaarten te plaatsen als volgt:

De Kimbrische vloed	tegenover	bladzijde	31.
Kaart van Oud-Nederland vóór en ten tijde der Romeinen	»	»	42.
AGRIPPINA verlaat de legerplaats	»	»	104.
Mislukte togt van P. VITELLIUS	»	»	113.
Dood van KARIOVALDA	»	»	116.
GERMANICUS in wanhoop over het lot zijner vloot . .	»	»	120.
Zamenkomst van CLAUDIUS CIVILIS en CERIALIS . .	»	»	186.
Raadsvergadering der Batavieren enz.	»	»	220.
Edelmoedigheid van Keizer JULIANUS	»	»	263.
Kaart van Nederland ten tijde der Franken, Saksers en Friezen	»	»	286.
De Angelsaksische Prinses schenkt aan RADIGIS vergiffenis .	»	»	298.
WILLEBRORD verkondigt het geloof op *Walcheren* . . .	»	»	320.
GRIMOALD vermoord	»	»	322.
Voorgenomen doop van RADBOUD	»	»	326.